T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSİTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

BİYOTEKNOLOJİ VE İNSAN HAKLARI

Doktora Tezi

Hürol ÇANKAYA

Ankara - 2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSİTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

BİYOTEKNOLOJİ VE İNSAN HAKLARI

Doktora Tezi

Hürol ÇANKAYA

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mithat SANCAR

Ankara - 2009

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER…….……...……i

KISALTMALAR vii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM 9

YAŞAM VE TEKNOLOJİ 9

I- ÜTOPİK TEKNOLOJİ TARİHİ 9

A- BÜYÜCÜ ÇIRAĞI: İNSAN VE TEKNİK 9

1- Teknoloji İle Sürüklenen İnsan 9

2- Paskalya'dan Tuvalu'ya Ada Manzarası 15

3- Dr. Pangloss ve Kriz Etiği 18

4- 1989: Mucize Yılın Diyalektiği 24

B- HAYALLERİN KUŞATTIĞI DOĞA 26

1- Teknolojiye Açılan Av Sahası 26

2- Bir Kartezyen Tasarım Olarak Doğa 29

a- Mekanik Bir Beden 29

b- Descartes ve Spinoza: Eksen Değiştiren Doğa 31

3- Doğa Üzerinde Prova: Egemenliğin İnşası 35

II- BİLİM VE TEKNOLOJİ: İKİLİ SARMAL 41

A- FAUST'UN KAÇAN HUZURU: TEKNOLOJİ 41

1- Teknolojinin Sosyal Dokusu 41

a- Bir Muhasebe Süreci 41

b- Teknolojik Determinizm 49

c- Makine Kırıcı Etik 54

2- Yaratıcı Yıkım: Leviathan'dan Laboratuvara 56
3- Teknolojinin Arka Kapıları: Gizem ve Karabasan 60
a- Teknik İçin Teknik 60
b-Tekniğin Soğuk Dili 62
c- Yangın Yeri ve Tükenen Boyut 65
B- BİLİM VE İDEOLOJİ 71
1- Bilim ve Sosyal Gerilim 71
2- Entelektüel Telaş: İki Kültür ve Bilim Savaşları 77
3- Bilim ve İktidar 85
4- Bilim ve Teknoloji Dönemeci 88
III- EŞİTLİK ÖZGÜRLÜK MODERNLİK 91
A- AYDINLANMANIN ALACAKARANLIĞI: TAHAKKÜM 91
1- Kutup Gecesine Doğru: Rasyonalite 91
2- Uygarlık ve Araçsallık 93
3- Aydınlanma ve Modernite 102
B- İLERLEME YA DA ERTELENEN KIYAMET 108
C- SİS DAĞILINCA: MODERNİTE VE TEKNOLOJİ 119
1-Demir Kafesin Gölgesi: Biyopolitika 119
a- Biyoiktidar 119
b- Biyopolitikanın Hukuki Yansıması 121
2- Risk Toplumu: Kaplanın Sırtına Binmek 123
3- Kırık Aynaya Bakmak: Ekoloji 133
4- Kapsama Alanının Dışı: Teknoloji ve Eşitsizlik 136
5- Teknoloji ve Özgürlük: Modern Işığın Kırılması 138

İKİNCİ BÖLÜM

BİYOTEKNOLOJİNİN UFUK ÇİZGİLERİ……..152

I- PİYASA VE BİLİM LABİRENTİ…….....……...……....152

A- BİLİM VE ENDÜSTRİ 152
B- BİLİMSEL GELECEĞİN PİYASASI 162
1- Piyasa ve Eşitsizlik 162
2- Piyasa Gölgesinde Bilim ve Etik 166

II- BİYOLOJİ VE İDEOLOJİ 178
A- GEN: BENCİL YA DA ÖZGECİL 178
1- Genin Uzun Yolculuğu 178
2- Kurgusal Bir Hayat: Spekülasyon Geni 183
B- İNSAN DOĞASI: KENDİ GÖLGESİNE SIĞMAYAN İNSAN 188
C- TUFAN ÖNCESİ: BİYOLOJİ VE AHLAK 196
1- Yurttaşlık Biyolojisi 196
2- Sosyobiyoloji: Limbik Sistem ve Özgürlük 200
3- Genetizm: Herkesin Herkesle Savaşı 212
III- BELİRSİZ SINIRLAR: BİYOLOJİ, TEKNOLOJİ VE DEMOKRASİ 219
A- TEHLİKELİ BİR EŞİK: HAYATIN DEĞERİ 219
1- Mühendislik Sendromu: Hayati Çizelgeler 219
2- Neo-Malthusçu Medcezir 224
3- Modernitede İronik Bir Parantez: Nazi Ekolojisi 233
B- MODERN DEVLET MÜHENDİSLİĞİ 238
1- Toplum Mühendisliği 238
a- Toplum: Metafor Mimarisi 238
b- Bilim ve Cerrahi Müdahale 240
2- "Antropo-Teknik"e Giriş 242
3- Hümanizmden Çıkış: İnsanat Bahçesinden Kaçanlar 245
4- Yeni Perspektif 253
C- BİYOTEKNİK DEMOKRASİ 257
1- Sağlık: Tıbbın Toplumsal İnşası 257
2- Biyokrasi: Artık Toplum Yok 266
3- Bir Filika Etiği 273
4- Biyoteknoloji ve İnsan Hakları Sınırı 280

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GENETİK MÜHENDİSLİĞİ: İNSAN HAKLARININ DAR GEÇİDİ ……..284

I- GENETİK MANİPÜLASYON 284
A- TEKNOLOJİNİN GENETİK TERCÜMESİ 284
1- Sorunların Hücre Hapsi 284

2- Hayalin Somut Hali: Gen Teknolojileri 292
a- Gen Tedavisi 292
i- Somatik Gen Tedavisi 292
ii- Germ Hattı Tedavisi 294
b- Kök Hücre Tedavisi 296
i- Somatik Kök Hücre 296
ii- Embriyonik Kök Hücre 297
c- Klonlama 298
i- Terapötik Klonlama 298
ii- Reprodüktif Klonlama 298
d- Öjenik Genetik Mühendisliği 298
B- YAŞAMI ÇEVRELEYEN ÇİT: GEN PATENTİ 301
1- Vaatler Ülkesi 301
2- İnsanlık Mirası ve Trajedi 308
C- GIDA GÜVENLİĞİ: GENETİK MÜHENDİSLİĞİ VE TARIM 315
II- DNA: YENİ İNSAN HAKLARI ALANI 320
A- İNSAN HAKLARI EKSENİ 320
B-HUKUKUN GERİLİM HATTI: İNSAN HAKLARI VE EKONOMİ 332
1-Kişisel Haklar ve Sosyal Haklar 332
2-Yurttaşlık ve Eşitlik 340
3-Liberalizmden Neo-Liberalizme Sosyal Devlet 347
a-Sosyal Devlet ve Kriz 347
b-Kaygan Sosyal Zemin: Eşitsizlik 353
c- Liberalizm ve Adalet Arayışı 354
d-Akıntıya Karşı Yurttaşlık: Genetik ve Sosyal Devlet 361
4- Biyoteknolojinin Yörüngesi ve Sağlık 364
a-Bir Temel Hak Olarak Sağlık 364
b- Sağlığın Ekonomi Politiği 368
c- Sağlık Hakkının Genetik İzdüşümü 375
d- Sağlık Hakkını Yeniden Düşünmek 379
B- ÖJENİK VE GENETİK SINIRLAR 384
1- Öjenik İdeolojisinin Tarihsel Mirası 384

2- Liberal Öjenik 391
a- Bir İnsan Tasarımı 391
b- Totaliter Sapma 399
c- Hayali Öjenik: Liberalizm ve Ticari Yansıma 403
d- Prokreatif Otonomi ve Reprodüksiyon Teknolojileri 406
e- Embriyo ve Seleksiyon 408
f- Klonlama ya da Somatik Hücre Nükleer Transferi 413
3- Asimetrik Haklar 416
a- Embriyo ve Fiili Olanın Normatif Gücü 416
b- Yaşama Hakkı ve Ters Orantı 419
i- Esnek Bir Yaşam Kavramı 419
ii- Yaşamın Yeni Hukuki Çerçevesi 425
C- HAKLAR VE DÜZENLEME TUZAĞI 430
1-Genetik Ayrımcılık 430
a- Sağlık Sigortası 430
b- İstihdam 432
2- DNA ve Özel Hayatın Gizliliği 437
a- DNA'nın Hukuki Statüsü 437
b- Medikal ve Adli Veri Bankaları 439
3- Biyoetik Ağ: Kurullardan Kurumlara 442
III- GENETİK VE HUKUKİ COĞRAFYA 451
A- ULUSLARARASI DÜZENLEMELER 451
1- İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 451
2- Biyoetik ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 452
3-Uluslararası İnsan Genetik Verileri Bildirgesi 452
4- İnsan Klonlanmasına Dair Deklarasyon 453
5- Avrupa İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi…….. ……455
B- DÜNYADA GENETİK VE HUKUK 456
1- Avrupa Birliği 456
2- Asya 457
3- ABD 459
4- Kanada 460

5- Avustralya 460
6- İngiltere 461
7- Almanya 462
C- TÜRKİYE 464
SONUÇ 467
KAYNAKÇA 473
ÖZET 516
ABSTRACT 517

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AİHBS	Avrupa İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi
AÜHFD	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
BM	Birleşmiş Milletler
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DNA	Deoksiribonükleik Asit
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
Ed.	Editör
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
GINA	Genetic Information Nondiscrimination Act
GM	Genetik Modifiye
Haz.	Hazırlayan
HFEA	Human Fertilisation and Embryology Authority
IVF	In Vitro Fertilizasyon

OGRT	The Office of the Gene Technology Regulator
PGT	Preimplantasyon Genetik Tanı
PTO	Patent and Trademark Office
s.	Sayfa
TRIPS	Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
vd.	Ve devamı
ve d.	Ve diğerleri

GİRİŞ

Bilimsel içeriğini kısa sürede en fazla artırabilen alanların başında moleküler biyoloji ve genetik gelmektedir. Özellikle, 1953 yılında DNA yapısının keşfiyle, biyoloji araştırmaları radikal bir dönüşüm geçirmiş ve günümüze kadar bu alandaki bilgi birikimi kendini defalarca katlamıştır. İnsanlığın tarihte hiçbir teknolojiye bu kadar hazırlıksız yakalanmadığı yönündeki eleştiriler göz önüne alındığında, biyoteknoloji kulvarındaki gelişmelerin, heyecan verici olduğu kadar, etik ve hukuki açıdan endişe verici olan yönlerinin olduğu da görülebilmektedir.

Bu büyük teknolojik devrimin olağanüstü potansiyeline rağmen, dikkatler uzun süre 20. yüzyılın iletişim ve bilişim gibi diğer teknolojik gelişmeleri üzerine odaklanmıştır. Ancak, 2000'li yılların başında İnsan Genomu Projesi'nin büyük oranda tamamlandığının ilan edilmesiyle, kamuoyunun ilgisi bu yöne çevrilmeye başlamıştır. Biyoteknolojinin insan yaşamını da aşan bir şekilde, doğayı ve toplumsal yapıyı dönüştürücü güce sahip olması, beraberinde getireceği muhtemel sorunlar ve etki alanları arasına insan haklarını da dâhil etmiştir. İnsan hakları, biyoteknolojinin geniş etki prizması içine giderek artan bir oranda yansımakta ve gelecekte de genetik mühendisliğinin yeni arayışları çerçevesinde, tartışmaların merkezindeki ağırlığını artıracağa benzemektedir.

Genetik mühendisliğinin, hangi şartlarda insan özgürlüğünü ve saygınlığını ya da genel anlamda haklarını tehdit eder hale geleceğine dair tartışmalar net değildir kuşkusuz. 1980'li yıllarda şekillenmeye başlayan tartışmalar, 1990'lı yıllarda

tırmanışa geçmiş ve 2000'li yılların ortalarında artık tüm dünyada gündeme gelmiştir. Bu tartışmalarda sorun, sadece yasal boyutta kuralların geliştirilip, uygulanması ve farklı yorumların üzerinde durulması değildir. Bilimi kısıtlayan veya teknolojiyi bulanık hale getiren muğlak kuralların ötesinde, biyoetik alanındaki çalışmaların da yardımıyla, hukukun insan hakları alanındaki birikiminin, sürekli kendini geliştirip güncelleyen genetik mühendisliğinin sorunlu başlıklarına ne tür seçenekler sunma imkânının olduğunu araştırmak temel hareket noktamızdır.

Bilimin giderek artan dünyayı değiştirme gücü nedeniyle, insanlar bilimde bir sihir aramaktadırlar. Polanyi'ye göre, bilimsel kanıt olarak adlandırılan ve değiştirilemez olarak düşünülen bir şey bulunmamaktadır. Her zaman kuşkuya yer olduğu için, doğruluğa dair en iyi sınama bir bulgu etrafında uzlaşma yaratabilmektir. Nesnelliğin kişisel çıkardan daha üstün olduğuna inanmayan bir bilim insanı, doğruluğa olan bağlılıktan uzaklaşırsa, insan haklarının temel ilkelerinden de uzaklaşmış olmaktadır. Demokratik bir toplumun temelinde yatan insan haklarının korunmasından bilim insanları da sorumludur. Laboratuvarda keşişçe bir yaşam sürdürmek ve toplumsal sorunlarla ilgilenmemek, artık etik bir tutum olarak değerlendirilmemektedir. Değer yargılarından bağımsız bir bilim varmış gibi davranılması ve sosyal sorunların bilimin "duru ırmağı"nı politik olarak kirleteceği düşüncesi, geride kalmış bir anlayıştır.[1]

Genetik mühendisliğinin ilk yıllarında, bilim insanları olası uygulamaların onarılamaz sonuçlarına karşı uyarılarda bulunmuş ve hatta bazıları, araştırmaların durdurulması gerektiğini söyleyebilecek kadar karamsar bir tablo çizmiştir. Buna

[1] John Polanyi, "Bilim ve Bilinç", **NPQ Türkiye**, Cilt: 6, Sayı:4, 2004, s. 54–55.

göre, insan canlıların hücre sistemlerine elini sürmekten kaçınmalıdır; çünkü hem onu ortaya çıkarmanın yükünü ahlaki anlamda kaldıramayacak hem de bu sistemde değişiklikler yapmaktan kendini alamayacaktır.

Biyoteknoloji araştırmaları, son 20 yılda daha da hızlanmış ve İnsan Genomu Projesi'nin de tamamlanmasıyla vaatler, büyük hayalleri sunmaya başlamıştır. Beklentileri sürekli yükselterek umutları artıran biyoteknoloji, geleceği şekillendirme iddiasını taşısa da, beraberinde gelen etik ve yasal tartışmalar, kendilerini bir noktadan sonra insan hakları alanında bulmaktadırlar. Elbette tartışmaların ekseninde, genetik mühendisliğine önyargılı yaklaşımların da etkisiyle, insan sağlığını olumlu anlamda yakından ilgilendiren mevcut teknolojilere karşı olmanın yeri yoktur. Hızla ilerleyen bir teknolojiye cepheden karşı çıkmanın tarihsel bir anlamı olmadığı gibi, politik bir zemini de bulunmamaktadır. Ancak, çalışmanın bütününde teknolojinin tamamen tesadüfi veya iktidar ilişkilerinden bağımsız ortaya çıktığı da savunulmamaktadır. Bu, kuşkusuz iktidar açısından politik anlamda, onun adına bir iradenin her şeyi planladığı, organize ettiği anlamına gelmemektedir. İktidar ve teknoloji ilişkisine piyasaların yön vermesiyle, bilimsel ihtiyaçların nasıl yönlendirildiği ve bu alandaki hareketliliğin sonuçları üzerinde de durmak gerekmektedir.

Ayrıntılı ele alınması gereken bir diğer konu ise, modern toplumların artık temel özelliklerinden biri haline gelen, teknolojiye karşı duyulan güvensizliktir. Günümüze kadar teknolojinin sağladığı birçok toplumsal fayda, kullanımla ortaya çıkan sosyal sorunlarla dengelenmiştir. Ancak, yine de insanın teknik kapasitesi ne kadar artarsa artsın, dünyanın temel sorunlarına, yani yoksulluk ve açlığa etkin çözümler getirilememiştir. Bu noktada, biyoteknolojinin doğayı dönüştürmek

hedefindeki ısrarının, insanlığa sunabileceği daha mütevazı çözümlerin önüne geçmeye başlayıp başlamadığının tartışılması gerekmektedir. Bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin, mevcut kapitalist mekanizmalar içerisinde kâr hırsına yenik düşmesi ve mevcut iktidar yapısının yeniden üretilmesine hizmet etmesi şüphesiz yeni bir sorun değildir; fakat, artık giderek düşük bir olasılık olmanın ötesine geçen ekolojik yıkım tehlikesine karşı kayıtsızlığını sürdüren iktisadi yapı, biyoteknolojiyi de hızla piyasa çerçevesine yerleştirmekte gecikmemiştir. Sağlık hizmetlerindeki eşitsizliğin daha da katlanacağının göstergesi olan genlerin patentlenmesi girişimi bile, tek başına genetik mühendisliği ile insan hakları arasındaki ilişkinin ne kadar sancılı olacağının işaretidir.

Zizek'in deyimiyle, 20. yüzyılın dehşet verici deneyimleri ve görülmemiş ölçüde şiddet içeren bir dizi felaketi için, üç büyük kuramlaştırma girişimi olmuştur. Birincisi, artık Habermas ile anılan görüştür, ki buna göre, Aydınlanma kendi başına olumlu olan ve kendisine içkin hiçbir totaliter potansiyel barındırmayan özgürleştirici bir süreçtir. Meydana gelen felaketler sadece Aydınlanmanın tamamlanmamış bir proje olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle bizlere düşen görev, bu projeyi tamamına erdirmektir. İkincisi de, Adorno ve Horkheimer'in "Aydınlanmanın Diyalektiği" ile geliştirdikleri ve bugün de Agamben'in savunduğu şu düşüncedir: Aydınlanmanın totaliter eğilimi içsel ve belirleyicidir. "Tahakküm altına alınmış dünya" onun gerçek sonucunu oluşturduğu için, toplama kampları ve soykırımlar, Batı'nın bütün tarihinin negatif-teleolojik son noktasıdır. Üçüncü görüşü ise, Balibar ve diğer yazarlar geliştirmiştir. Modernite yeni özgürlükler alanı açmaktadır, ama aynı zamanda yeni tehlikeler de getirmektedir ve sonucun ne olacağına dair teleolojik

bir garanti bulunmamaktadır. Bu üç görüş arasındaki tartışma sürmektedir ve nihai bir yargıya da varılamamaktadır.[2]

Tarihte ilk defa, bilim, ekoloji ve özgürlük üçgeninde yeni sorular sorulurken, hem küresel hem de bireysel anlamda görülen sinik yaklaşımlar gelecek açısından iç açıcı değildir. Geleceğe umutsuz bir kavrayış içinde bakmak, bu alanda geri dönüşü oldukça zor adımların atılması olasılığını içinde taşımaktadır. Touraine'e göre, neo-modern çağda akıl, insan haklarıyla, teknoloji de çevre haklarıyla dengelenmek zorundadır. Bireyin kendini yaratma özgürlüğü ile yaşamın temelinin yıkılmasının önlenmesi, bundan sonra birlikte ele alınmalıdır. Ekolojik felaketten kurtulmak adına aklın yadsınması veya öznelciliğin genetik mühendisliği kılığındaki bilimsel akla feda edilmesi, modern kalabilmenin gereği olarak görülmemelidir. Hatta tam tersi, modernlik için akla da, bilime de ve bireye de ihtiyaç olduğu unutulmamalıdır.[3]

Olağanüstü yenilik umutları ile felaket sıkıntıları arasındaki gerilim ve tekniğin güven vermeyen karakteri ile uygarlığın kırılgan yapısına ilişkin düşünceler, modern zamanın başlangıcından itibaren bizlerledir.[4] Modern bilim ortaya çıktığında, bugüne kıyasla oldukça zayıf olduğundan, teoloji, politika ve ahlak karşısında özerkliğini elde etmeye çalışmaktaydı. Herhangi bir ahlaki kaygı taşımayan bilim, sadece bilme hedefiyle gelişmiştir. Oysa 20. yüzyılla birlikte, başta nükleer enerji ve petrokimya endüstrilerinin tehlikeleri olmak üzere, kontrol altında tutulan bilimin bile ne kadar yıkıcı olabileceği görülmüş ve sadece toplumlar değil, bilim insanları da bilim ve teknolojiyle birlikte kendilerini sorgulamaya başlamışlardır. Öyle ki, İnsan Genomu

[2] Slavoj Zizek, "Against Human Rights", **New Left Review**, NLR 34, July August 2005, s.123–124.

[3] Alain Touraine, "Neo-Modern Çevrebilim", **NPQ Türkiye**, Cilt: 6, Sayı:4, 2004, s. 36–40.

[4] Paolo Rossi, **Gemi Batıyor Seyreden Yok – İlerleme Fikri**, Çev. Durdu Kundakçı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s.41.

Projesi'nin sermaye kanadındaki çalışmaları yürütmüş olan Venter, 21. yüzyılın sonunda bu projenin ya "Manhattan Projesi" olarak yargılanacağını ve kendilerinin de iyilik üretmeyen sıradan tamirciler olarak damgalanacaklarını ya da insanlık tarihinin en önemli ilerlemelerinden biri olarak ilan edileceğini düşünmektedir.[5]

Biyoteknoloji konusu ele alınırken, her şeyden önce bilimin ve özellikle de teknolojinin sosyal sonuçları ve başta iktisadi ve politik olmak üzere, diğer iktidar güçleri ile ilişkilerinin değerlendirilmesi, günümüz genetik mühendisliğinin yükseldiği zemini anlamamız için gerekli görünmektedir. Bu nedenle çalışmanın ilk bölümünde, geçmişte nükleer enerji tartışmalarıyla başlayan, 21. yüzyıl başında küresel iklim değişikliği konusu ile yükselen ekolojik yıkım tehlikesi ekseninde gelişen kuramsal yaklaşımlara değinilmektedir. Teknolojiyi her açıdan kurumsal yapısıyla sorgulayan ve zaman zaman bilim felsefesiyle iç içe geçen teorik perspektiflerin de yardımıyla, birçok yazarın üzerinde durmaya çalıştığı ve kaygan zemin diye tanımladıkları insanın teknoloji ile ilişkisi ve de genel anlamda yaşamın teknoloji karşısında bir anlam kaybına uğrayıp uğramadığı konusu incelenmektedir. Modernite ve teknoloji arasındaki ilişki de, bahsedilen sosyal yapının daha net anlaşılması ve teknolojinin burada aldığı konum açısından hareket noktalarımızdan birisidir.

Genetik modifiye organizmaların son yıllarda sürekli gündeme gelmesi ve dünya tarım piyasasında özellikle tohum bazında egemenliğini artırması, gıda güvenliğinin yanında, mevcut iktisadi yapıyı yoksullar aleyhine daha eşitsiz bir sürece sokmasıyla da tartışmaların odağıdır. Bunun yanı sıra medyada sıklıkla spekülatif biçimde gündeme gelen mucize sağlık haberlerinin çevresine serpiştirilen

[5] Craig Venter – Daniel Cohen, "Biyoloji Yüzyılı", **NPQ Türkiye**, Cilt: 6, Sayı:4, 2004, s. 60.

ve genetik devriminin de güçlü etkisiyle bazen korku bazen de umut yayan başka bir biyoteknolojik gündem de söz konusudur. Elbette genetik mühendisliğinde alınan mesafe bellidir ve bu teknoloji, kimi zaman fantastik hayallere bulaşsa da, başta sağlık ve çevre alanları olmak üzere, tüm insanlığa gelecek vaat etmektedir. Bu açıdan yine de ihtiyatlı olmak ve biyoteknolojinin bugününü geçmişe bağlamak adına, çalışmanın ikinci bölümünde, toplumların ve devletlerin biyolojiyi araçsal hale getirmeleri nedeniyle, tarihsel bazı uygulamalar üzerinde durulmaktadır. Ancak bu noktada, yine çok tartışmalı hale gelen bilimin piyasa ile ilişkisi ve önümüzde yeniden beliren genetik determinizmin endişe verici ahlaki boyutları da değerlendirilmektedir.

Üçüncü bölümde ise, genetik mühendisliğinin insan hakları alanına yansıması ele alınırken, genetik ayrımcılık ve eşitsizliğe dair uygulamalar ağırlıklı olmak üzere, gelecek yıllarda bazı tehlikelerin ne şekilde belirebileceğini anlamamıza yardımcı olabilecek gelişmeler izlenmektedir. Biyoteknolojinin sonuçları itibarıyla, tarımdan sosyal güvenliğe kadar geniş bir alana yayılması çalışmamızı kısıtlamaktadır. Dolayısıyla, insan hakları ile genetik gelişmelerin etkileşimi incelenirken, özellikle genetik mühendisliği alanına yoğunlaşmak gerekmektedir. Bu durumda, insan genlerine yönelik manipülasyon, mevcut ve ilerideki muhtemel uygulamalarıyla asıl konumuzu oluşturmaktadır.

Genetik mühendisliğine insan hakları açısından yaklaşmak, farklı iktidar bloklarına rağmen, insan onurunu korumada her zaman olduğu gibi çıkış noktamız olabilmektedir. Küresel zeminde neo-liberal politikaların da etkisiyle, giderek yaygınlaşan ticari iklimin insanın genetik yapısı ve yasal mülkiyet arasında bağ kurması ve de genetik materyalin hızla hukukun fikri mülkiyet dışında kontrol

edemediği bir alana kayması, başlı başına kaygı verici bir konuyu oluşturmaktadır. Genetik mühendisliği ya da daha farklı bir deyişle gen üzerindeki mühendislik manipülasyonları, bilimsel yapının dışında, felsefi, iktisadi ve hukuki anlamları içinde karmaşık bir süreci oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bu konu her ne kadar insan hakları yönünden hukuki bir eksende değerlendirilecek olsa da, sorunun bütününü görmek açısından çok yönlü bakış açısını gerektirmektedir.

Teknolojinin son çiti de aşarak, canlıların hücreleri içinde hızla ilerlemesi ve gen üzerinde her türlü uygulamanın kaçınılmazlığının vurgulanması, insan hakları hukukunun içeriğine daha önce görülmemiş türden ihlalleri ve konuları taşıyabilecektir. Görüldüğü üzere, genetik ve insan hakları arasında bugünden başlamış olan nispeten küçük çatışmalar, ileride halka halka büyüme eğilimine sahiptir. Biyoteknolojinin gelecekte daha da gelişmesi kaçınılmaz göründüğüne göre, ülkelerden önce uluslararası platformlarda başlayan ve şimdilik genel kavramlarla yetinen çalışmalar, devletler dışında sermaye gruplarından kaynaklanabilecek sorunlar nedeniyle de, olası gelişmelere karşı, insan hakları rejiminin dilini ve çerçevesini geliştirmesine yönelmelidir.

Birkaç kuşak sonrasına ait teknolojik senaryolardan söz edilirken, bugünkü bazı teknolojik olasılıklardan ileriye yönelik kapsamlı sosyal sonuçlar çıkarmak mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla, insan hakları alanında yapılması gereken ilk şey, geleceğe yönelik genel anlamda teknolojik gelişmeleri göz ardı etmemekle birlikte, mevcut manzarayı görmeye çalışmaktır. Bu çalışma, biyoteknoloji, yaşam ve insan hakları hattında nerede olduğumuzu kavramaya yöneliktir. Söz konusu doğrultuda, insan hakları açısından geliştirilecek kamu politikaları, ilerideki muhtemel sonuçlara da hazırlıklı olmak demektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAŞAM VE TEKNOLOJİ

I- ÜTOPİK TEKNOLOJİ TARİHİ

A- BÜYÜCÜ ÇIRAĞI: İNSAN VE TEKNİK

1- Teknoloji İle Sürüklenen İnsan

Goethe, 1797'de yazdığı "Büyücü Çırağı" adlı uzun şiirinde, ustası olan ihtiyar büyücünün çekilmesinden faydalanan büyücü çırağının kontrolü elinden kaçırmasını anlatır. Ustasının denetimi altındaki ruhları, çırağın kendi için kullanma arzusu, her şeyin kontrolden çıkması ile sonuçlanır. Ustasının tüm sözlerini aklına koyduğuna inanan ve güçlü bir zekâyla mucizeler yaratabileceğini düşünen çırak, bir yandan ustasının yaşam tarzı ve araçlarıyla alay ederken, diğer yandan da denetimine aldığı ruhlardan şelaleler yaratmalarını ve tüm suları havuzlara doldurmalarını ister. Ancak son anda, suların ölçüsüz akmasıyla oluşan felaketi önleyecek ve eski dinginliği sağlayacak sihirli sözcüğü unuttuğunu anlar. Ustasını yardıma çağırsa da, artık çok geç kalmış ve olan olmuştur.[1]

Tarihsel süreç içinde toplumsal değişimin, yaşamları dönüştüren teknolojik yeniliklerin ardından yavaş yavaş gerçekleşip gerçekleşmediği tartışma konusudur. Matbaa, barut, pusula gibi insanlığın moderniteye geçiş sürecindeki kilit yenilikler, teknoloji tarihinde ilk akla gelenlerdir. Son yıllarda ise, giderek hızlanan iletişim ve

[1] Serol Teber, **Politik-Psikoloji Notları**, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990, s.199.

bilgisayar teknolojilerinin iç içe geçen küresel egemenliğinin ve beraberindeki değişimin daha da hızlanıp hızlanmayacağı, daha doğrusu 20. yüzyılda aldığı ivmenin devam edip edemeyeceği ve ağırlaşan küresel sorunlar karşısında sürdürülebilir olup olmadığı merak konusudur. En azından şimdilik tek bildiğimiz, teknolojik imkânlara sahip olanlarla olmayanlar arasındaki uçurumun giderek derinleştiğidir.[2]

Toplumsal evrim, birbirini besleyen tekniğin ve bilimin gelişmesi arasındaki dinamikler ile daha önce olmadığı kadar canlanırken, yine bu dinamiklerin kışkırttığı endüstriyel gelişme de uygarlığı uyandırmaktadır. Yüzyıldır dünyayı yöneten tekno-bilim, bugünün gerileten etkilerini, parçalanmalarını, düzensizliklerini ve krizlerini de yaratmaktadır. Teknik haline gelmiş bütün sorunlar, vatandaşlardan uzmanların çıkarına doğru kaymakta ve meydan, bazı bilim insanlarınki de dâhil olmak üzere, en kof küresel fikirlere kalmaktadır. Dolayısıyla, bu sürecin demokratik gelişmenin gerilemesine zemin hazırlayıp hazırlamadığı tartışma konusu olmaktadır. Teknolojik değişimin ekonomik ve sosyal değişimi de beraberinde getirmemesi, yaygın bir görüşe göre, egemen olan teknik zihniyetin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. İnsanlık serüvenini üstlenmiş gözüken bilimin, teknik ve endüstri üçlüsünün büyümesini kontrol edilemeyecek hale geldiği de sıklıkla dile getirilmektedir. Tekniğin hâkimi olan insanın doğanın da hâkimi haline geldiğini mutlulukla vaat eden görüş, yerini insanlığın tekniğin canlandırdığı biyoloji ötesi bir gelişmenin aracı olduğu şeklindeki görüşe bırakmaktadır. Modern Batı'nın bu iki efsanesinin de gözden geçirilmesi gerekmektedir belki de. Bu yeni yaklaşım, insanın hayalleri,

[2] Lisa Jardine, "Teknoloji Toplumsal Değişimi Nasıl Etkiler?", **Tarihin Büyük Soruları**, Ed. Harriet Swain, Çev. Sultan Şahin, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.216.

doğanın kâbusu olmaya başlamışken, bir başka deyişle sular henüz sığken anlamı olan ahlaki bir kavrayışı içinde barındırmaktadır.[3]

Günümüzde, teknolojik ilerlemeye karşı güvenden uzak bir mesafe konulması ile sonuçlanan mevcut değişim kısa sürede gerçekleşmemiştir. Geçmişte de teknolojik başarılar göklere çıkarılırken, insanları uyaran şüpheli görüşler kendini duyurmaktaydı. Ancak, eskiden yapılan suçlamalar, bugünkünden daha farklı nitelikler içermekteydi. Geçmişte teknolojinin hızlı gelişiminin insan ruhu üzerindeki etkisi ve iktisadi etkilerinden rahatsızlık söz konusuydu. Artık sadece dünyanın büyüsü değil, doğanın dengesi de bozulmaktadır ve gizemlerden arta kalan tüm yerleri sorunlar kaplamıştır.

İnsanlığın ya da genel olarak tüm canlıların karşılaşacağı ekolojik felaketler konusu, komplo teorilerine, kâbus senaryolarına ve bilim kurgusal yaklaşımlara son derece açıktır. Bu endişelerin bir kısmı yersiz olmakla birlikte, sanayileşmenin birkaç yüzyılda yarattığı kirlenme ve sonuçları, onları yok etmek isteyen modern tıbbın yarattığı virüsler ve bakteriler, son yıllarda artan küresel ısınma tartışmaları ortadadır. Geleceğe yönelik bir teknolojik iyimserlik artık zor durumdadır. Bu nedenle, günümüzde giderek hızlanan teknolojinin yarattığı rahatsızlık, eskiye oranla farklı boyutlara taşınmış ve hatta dünyanın geleceği tartışılır olmuştur. [4]

Modern devletler, teknolojinin "nasıl"ının, ideolojinin "niçin"inin yerini aldığı teknolojik devletler biçiminde ele alınmaktadır. Uygarlığımız da buna paralel olarak, araçların uygarlığıdır. Yaşamın büyülü olma özelliğini yitirmesinin sonuçları,

[3] Bkz. Edgar Morin – A. Brigitte Kern, **Dünya – Vatan**, Çev. Melike Hemmami Kıraç, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.100–106.

[4] Fritz Pappenheim, **Modern İnsanın Yabancılaşması**, Çev. Salih Ak, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002, s.29–32.

doğanın artık gizemlerinin değil, sadece sorunların olduğu şeklinde özetlenebilir. İnsanın kendi yaşamına sahip olabilme adına bulduğu teknoloji, doğayı denetlemeye kalktığı noktada denetimi elinden kaçırmış ya da en azından kaçırma tehdidini her geçen gün artırmıştır. Doğayla savaşta doğanın yitirilmesi, teknolojinin anlamının da yitirilmesidir. [5]

1945'te Auschwitz ile sembolleşen ve Hiroşima ile devam eden ahlaki deprem, insan ruhunu derinden sarsmıştır. Günter Anders, Auschwitz'in insan ruhuna büyük tehditler oluşturduğunu, Hiroşima'nın ise bizzat insanlığın kendisine karşı bir tehdit haline geldiğini savunmaktadır. Neiman'ın ifadesiyle, bir zamanlar kötülük için asli görünen herhangi bir özellik olmadan kitle imha silahları ile artık toplu yok oluş olasılığı söz konusudur. Bu noktada teknoloji, modern kötülüğün sınırlarını belirlemektedir. Yalnızca doğanın yaratabileceği yıkımı, hatta çok daha fazlasını teknoloji yaratabilmekte ve hayal edilenin çok ötesinde bir alana taşıyabilmektedir. Sorun, elbette kötülüğü bir sayı meselesi olarak görmek ya da niceliği zalimlik için derecelendirmek değildir. Bu tür bir ölçüyü gözeten düşünce, zaten kötülüğün bir parçası haline gelmektedir. Tabloyu herkes için karanlık yapan, insanlık iddiasıyla yola çıkan endüstrinin bu kötülüğün renkleri ile iç içe geçmesidir. Yoksa kötülük ağından herhangi bir unsuru seçip ayırmak yanıltıcı olacaktır.[6]

Baudrillard'a göre, teknolojik başarıların doruk noktasında, geriye bir şeylerin bizden kaçtığına ilişkin bir izlenim kalmaktadır. Artık biz dünyaya değil, dünya bize egemendir. Tüm teknolojimiz, egemen olduğumuzu sandığımız, oysa

[5] Ahmet İnam, **Teknoloji Benim Neyim Oluyor?**, Metu Press, Ankara, 1999, s.42 ve 103.

[6] Susan Neiman, **Modern Düşüncede Kötülük**, Çev. Ayhan Sargüney, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s.289–295.

çalıştırıcılarından başka bir şey olmadığımız bir düzen aracılığıyla, üzerimizde egemenlik kuran bir dünyanın araçlarından başka bir şey değildir.[7]

Hiroşima'ya atom bombası atılmadan önce, bilim insanları arasındaki yaygın ideoloji olan bilimselciliğe paralel olarak, bilimin yanlış bir şey yapmayacağı düşüncesi hâkimdi. Hiroşima ise, ilk kez bilimin etik bir ikilem doğurabileceğinin anlaşılmasına yol açmıştır.[8] Atom çağının başlangıcında, nükleer enerjiye yönelik umutlar veya antibiyotiklerle ilgili keşiflerin bulaşıcı hastalıkları yok edeceği düşüncesi gibi, biyoteknolojide için de benzer bir coşkulu beklenti içine girmek anlaşılır görünmektedir. Bugün bazı şeylerin daha iyi bilinmesi, herhangi bir yeni teknolojiye ürpererek değil, ama eskiye göre daha temkinli yaklaşılmasına neden olmaktadır. Bunda, doğa olaylarının karşılıklı olduğunun ve çok yönlü belirlendiğinin, geleceğe dair net tahminler yürütülemeyecek kadar geniş bir ölçeğe yayıldığının bilinmesinin ve ekolojik bilincin az da olsa artmasının payı vardır. Kovel'e göre, teknolojinin toplumla ilişkilerinin dışında değerlendirilemeyeceği fikri ise, hâlâ pek kabul görmemektedir.[9]

Mattelart için, 19. yüzyılın ikinci yarısı, toplumsal ütopyalar ile tekno-ütopyalar arasındaki gerilimin daha net ortaya çıktığı dönemdir. Özellikle Anglosakson dünyası, teknolojik iyimserlik ve onun bilim kurgu öyküleriyle dolup taşmaktadır. Bu dönemden itibaren de, dünya inşasının iki yöntemi arasındaki çekişme uzun süre devam edecektir. Teknolojik olanakların gelişmesiyle, bu kez sessiz devrim toplumu saracaktır. Ancak, bu tür bir teknolojik kehanet pek de masum değildir; ki zaten

---

[7] Jean Baudrillard, **Kusursuz Cinayet**, Çev. Necmettin Sevil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.87–88

[8] Michel Serres, "Yaşama Sanatı" **Umut – Değişim İçin Yeni Felsefeler**, Söyleşi: Mary Zournazi, Çev. Uygar Abacı, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004, s.211.

[9] Joel Kovel, **Doğanın Düşmanı**, Çev. Gürol Koca, Metis Yayınları, İstanbul, 2005, s.204.

zamanla, toplumsal devrimin yerine geçmiş ve emperyal politikalar tarafından sadece sessiz çoğunluğun değil, azınlıkların da iplerini elinde tutan bir laf kalabalığı haline gelmiştir. Artık, kehanetin reformcuların bir özelliği gibi göründüğü günler uzaktır ve tekno-ütopya[10], dünya düzeninin serbest mübadeleci versiyonunu kendine mal etmek amacıyla güç dolaşımı içinde en başta gelen bir ideolojik silaha dönüşmüştür. Fütürist senaryoların hazırlanması bile kârlı bir alan haline gelmiştir. Neo-liberal ütopya da, benzer biçimde tarihi sınırlar ve farklı kültürlerden kurtulmuş bir finans gezegeni adına, dünyanın geleceğine ilişkin ütopyaların beslendiği ve eşitlik idealinin silindiği aşılmaz bir ufku göstermiştir. Bu noktadan sonra büyük sorular, büyük tartışmalar değil, teknik çözümler söz konusudur ve politik kaygılardan arınmış bir idare mevcuttur. Yurttaşlar, egemen tüketici pozisyonuna girmektedirler ve bu şekilde dünya piyasasının rekabetçi ortamına alışılmasını gerektiren Sosyal Darwinci bir zorunluluk içerisinde kalmaktadırlar. Refah ya da sefaletten başka bir seçeneğin olmadığı bir küreselleşme süreci, bu ütopya tarafından insanlık tarihinin sadece vardığı değil, durduğu bir an olarak görülse de, bunun tarihi anlamda çok kısa bir süre olduğu ortadadır. Yazara göre, refahın küçük bir azınlıkla ilgili olduğunu gizlemek için, büyük kitleler, kendilerini dışlayan bu makro kozmik modele yönelik

[10] Uçak teknolojisinin gelişiminde, 1914–1945 arasında, ahşap lehine aksi kanıtlara rağmen, mühendisler bu kısımları metal ile değiştirme fikriyle büyülenmişlerdir; çünkü metal, bilim ve ilerlemenin, ağaç ise, modası geçmiş bir dönemin simgesidir. Bu tutum, teknolojik ütopyanın genel eğilimidir. Bkz. Daniel Lee Kleinman, **Science and Technology In Society**, Blackwell Publishing, Oxford, 2005, s.5.

eleştiri içinde temsil edilmektedir. Bu haliyle tekno-ütopya, artık inandırıcılığı kalmamış bir neo-liberal projedir.[11]

Gelecekte, düşlenecek bir "altın çağ" ve basit teknolojik çözümler bulunmamaktadır. Artık "doğa", tekno bedenin üzerinde bir savaş alanı gibi görünmektedir: Üretim özgürlüğü politikası, genetik mühendisliği, işçi güvenliği, polis gözetimi, narkotik trafiği, temiz hava, evsizlik ve benzeri sorunlar, "doğa politikası"na ilişkin her türlü geniş kapsamlı anlayış içinde, tüm çağdaş güç ilişkilerinin odağında yer alan ve insan bedenine ilişkin politikalar olarak bilinen sağlık hakları, cinsel politika, iş güvenliği, militarizm, devlet gözetimi, beslenme gibi konuları da kapsamalıdır.[12]

2- Paskalya'dan Tuvalu'ya Ada Manzarası

Pasifik Okyanusu'ndaki Paskalya Adası'na 1722 yılında Hollanda donanması ile birlikte ayak basan ilk Avrupalı ziyaretçi Roggeveen, bu ağaçsız ve aşınmış yerdeki bakımsız yerleşim içindeki kulübelerde ya da mağaralarda, yetersiz besin kaynakları ile yaşamaya çalışan ve sürekli savaş halinde olan yaklaşık üç bin kişilik bir yerli toplum ile karşılaşmıştır. Koşullar o kadar kötüydü ki, adayı daha sonra İspanya kendi topraklarına katsa da, hiçbir zaman resmi bir sömürge olarak kabul etmemiştir. Adayı ziyaret edenleri asıl şaşırtan gizem ise, tüm bu sefalet manzarası içinde, bir dönemin gösterişli ve gelişmiş bir toplumuna ait olduğu anlaşılan, yükseklikleri on metreyi bulan yüzlerce yekpare taş anıtın varlığıydı. Kaptan

[11] Armand Mattelart, **Gezegensel Ütopya Tarihi**, Çev. Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s.165 ve 395–398.

[12] Andrew Ross, **Tuhaf Hava – Sınırlar Çağında Kültür, Bilim ve Teknoloji**, Çev. Kamil Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s.246.

Cook'un yaklaşık elli yıl sonra adaya yaptığı ziyarette, artık doğanın su dâhil, neredeyse tüm nimetleriyle birlikte geri çekildiği anlaşılmaktaydı.

Muazzam heykellerin adaya nasıl dikildikleri ve orada tertibat almadan mimari bir başarı ile nasıl durduklarına ilişkin uzun yıllar çözülemeyen sır, kendi etrafına sürekli efsane halkaları eklemiştir. Ancak artık bilinmektedir ki, adanın geçmişi ne kayıp uygarlıklarla ne de gizemlerle doludur. Bir zamanların verimli topraklarla dolu, bu sulak ve yeşil adasına hiçbir doğal felaket de uğramamıştır. Aksine, felaketin kendisi, bizzat insan olmuştur. Wright'ın ifadesiyle, adadaki son ağacı kesen insanlar, onun son ağaç olduğunu gördüler; ki başka bir ağacın yetişme imkânının kalmadığını da biliyorlardı.[13] Kısıtlı kaynaklarla yola çıkıp, ellerindeki teknoloji ile dünyanın en gelişmiş toplumlarından birini oluşturan bir halkın, doğaya

[13] M.S. 5. yüzyılda başka adalardan gelen göçmenlerin kurduğu yerel adla Rapa Nui, zengin doğası ile nüfusun büyümesine imkân vermiş ve toplum sosyal anlamda klanlara bölündükçe, klanlar atalarını onurlandırmak için heykel yarışına girmişlerdir. Krater duvarından çıkarılan volkanik tüften yontulan dev heykeller, sahildeki platforma yerleştirilerek, adanın diğer ucuna götürülmekte ve Ahu'nun üzerine dikilmektedir. Her kuşak, daha öncekilerle ve diğer klanlarla daha büyük heykel için rekabete girdikçe, bunların taşınması amacıyla daha fazla kereste kullanılmaktaydı. Göçmenlerle gelen fareler fidanları, insanlar ağaçları yok ettikçe adanın bitki örtüsü ortadan kalkmıştır. Ağaçlar bittiğinde ise, krater duvarları şekillendirilerek taşınmasına gerek olmayan sabit dev heykellerin yapılmasına devam edilmiştir. Hayvanların yok olması ve barınaksızlık nedeniyle mağaralara çekilme şeklinde devam eden süreçte, kıt kaynaklar yüzünden savaşçı sınıf iktidarı ele geçirmiş ve köylerin yanması, kanlı çatışmalar, kölelik ve yamyamlık, nüfusun azalması gibi olaylar birbirini izlemiştir. Bu ekolojik ve sosyal yıkımın son halkasında, sıra heykellerin imhasına gelmiş ve bin yıllık bu ada uygarlığının sonu da uğruna feda olduğu heykellere benzemiştir. Heykellerin tamamına yakını yok olarak, bazı antropologların "ideolojik patoloji" olarak adlandırdıkları, bir çeşit ilerleme tuzağı içinde tarihe karışmıştır. Bkz. Ronald Wright, **İlerlemenin Kısa Tarihi**, Çev. Zarife Biliz – Barış Baysal, Versus Kitap, İstanbul, 2007, s. 55 vd.

yaptığı baskı o dereceye ulaşmıştır ki, yüzlerce yılda kurulan toplum, çevreyle birlikte çökmüştür.[14]

21. yüzyılda da insan, hem uygarlığa hem de ekolojiye karşı olan bu patolojik tavrını koruyor görünmektedir.[15] Pasifik'te yine bir ada olan Tuvalu, on bin kişilik nüfusuyla bir ulus devlettir. Bu küçük ve yoksul ülkenin, internette ülke alan adları verilirken, kendisine düşen "tv" adresini bir Amerikan şirketine 40 milyon dolara satması, ülkeyi bir anda zenginleştirmiştir. Tuvalulların yeni yaşam tarzı kendilerinde sağlık sorunları doğururken, asıl sıkıntı, ülkenin güzelliklerinin üzerinin tüketim ruhu içinde otel, lokanta, eğlence merkezleri ile kaplanmış olmasıdır. Mezarlıklarının üzerine bile bar inşa edilmesi zihniyet dönüşümün habercisi olmuş, asfaltlanıp genişleten yolların oto mezarlığı haline gelmesi ile zincir tamamlanmıştır; ki bu zaten, dünyanın birçok yerinde karşılaşılabileceğimiz bir insan davranışı veya refah bedelidir. Ancak, Tuvalu'yu ilginç kılan nokta, bu ada devletinin 15–20 yıl sonra suların altında kalma ihtimalinin biliniyor olmasıdır. Küresel ısınmanın sonuçları içinde değerlendirilen bu duruma rağmen, tüketim kalıbı içindeki insanlar, kısa sürede şekillenerek, kapitalizme uyum sağlamışlardır.[16]

---

[14] Paskalya Adası'nın ayrıntılı ve ilginç öyküsü için bkz. Clive Ponting, **Dünyanın Yeşil Tarihi**, Çev. Ayşe Başcı-Sander, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2000, s.1 vd.

[15] Paskalya Adası ile modern dünya arasındaki benzerlikleri, insanlığı korkutacak kadar açık bulan Diamond, endüstri öncesi Paskalya toplumunu metaforik olarak dünyanın gelecekte içine düşebileceği en kötü durum olarak görmektedir. Paskalya Adası'nın diğer adalardan uzaklığı ve yalnızlığı, dünyanın da evrende nasıl herkesten uzak ve tek başına durduğunu anlatan bir hikâyenin uzantısı gibidir. Paskalya'nın alacakaranlığının da ötesinde, bazı toplumların nasıl yıkıcı kararlar alabildiğinin daha geniş bir analizi için bkz. Jared Diamond, **Çöküş**, Çev. Elif Kıral, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006, s.101 vd.

[16] Gündüz Vassaf, **Tarihi Yargılıyorum**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.138.

3- Dr. Pangloss ve Kriz Etiği

Voltaire'in *Candide* adlı romanında, hayal gücümüzü aşan iyimserliği ile mümkün olabilecek dünyaların en iyisinde yaşadığımızı düşünen Dr. Pangloss karakteri, günümüzde de küresel ısınmadan nükleer enerjiye kadar hemen her konuda, etik veya ekolojik şikayetlerin önüne bilimsel bariyer kurmaya çalışan uzmanlarda yaşamaya devam etmektedir. Kriz görüşünü ortaya atanlara karşı, meseleleri büyütmek, felaket senaryosu yazmak, komplonun parçası olmak, ilerlemeye ve dolayısıyla serbest piyasaya karşı olmak, gelişmenin önünü tıkamak gibi birbirine benzeyen suçlama ve iddialarla, refleksi andıran savunmalara geçenler, krizin nerden kaynaklandığını göstermeye ya da en azından neden kriz olmadığına açıklık getirmeye gerek görmemektedirler; öyle ki, bazen ortada sorun dahi bulunmamaktadır. Küresel ısınmanın çevrecilik modasına bağlanması örneğinde olduğu gibi, piyasanın mevcut kusurlarının ortadan kaldırılmasıyla ekolojik korku hikayeleri de bitecektir. Krizin faillerinin, aynı zamanda bu krizin kurbanları da olacağı unutulmaktadır. Maddi çıkar uğruna kriz örtme çalışması yapılacağına inanmak istemesek bile, ileride sular altında kalması muhtemel ülkelere yönelik, set inşasına dair sıradan mühendislik önerilerini, insani projeler çerçevesinde değerlendirmek pek de mümkün değil gibi gözükmektedir. Elbette yerli yersiz kıyamet tasvirleri ile gündeme gelinmemelidir; ancak şu da bir gerçektir ki, bir an için parlayan ekolojik duyarlılıklar, kısa zamanda konuların sıradanlaştırılması ile hissizleşen sinirlerle birlikte körelerek sönüp gitmektedir. En hafif felaket senaryosunun gelişme olasılığı bile, faşizan hücreleri o sinirlere yerleştirebilecektir.[17]

[17] Bu tür itirazlar daha çok doğa bilimcilerden gelse de, zaman zaman bilim felsefesinde de bu tür bir reddin izlerine rastlanmaktadır. Örneğin, bu alanda 20. yüzyılın en önemli düşünürlerinden kabul edilen Popper, daha 1990'ların başında dünyamızın tarih içinde var olanların en iyisi olduğu

Teknoloji ile ilgili gizli anlamlarla ve imalarla dolu önermelerin ne doğrulanabilirliğinin ne de yanlışlanabilirliğinin söz konusu olduğunu belirten Ferrarotti, bu durumu, teknik mitinin geliştirilmesinin nedeni olarak görmektedir. Bu mit, tekniği insan yapımı ve tarihsel olarak belirlenmiş olmak yerine, bize tamamen yabancıymış gibi bir değerlendirmeye tabi tutmakta ve onu muğlak bir alana kaydırmaktadır. Bilim ve teknoloji, kendi yarattıkları sorunları çözmesi için yardıma koşacak bir *deux ex machina* olarak görülmemelidir. Ferrarotti'ye göre, teknoloji de bilgi gibi özünde amaçsız bir mükemmelleşmedir. Bilim, sorunları ortaya alternatif çözümlerle ve hesaplanan bedellerle ortaya koyabilir, ama sonuçta bizi seçim yapmaktan ve karar vermekten, yani insani sorumluluktan kurtaramaz.[18]

Teknoloji sorunu uzun süredir birbirini izleyen efsanevi çerçevelerle tartışılmaktadır. Başlangıçta "teknik ilerleme" iyiydi ve başka türlü olması da mümkün değildi. Daha sonra teknik ilerleme, "kendiliğinden iyi" ama mevcut toplumsal sistem tarafından kötü kullanılan bir şey olarak görülmüştür. Son zamanlarda ise, giderek ilk baştaki konumun tam tersi bir noktaya ulaşılmıştır. Bu kez de, tekniğin "kendiliğinden kötü" olduğunu düşünenlerin sayısı artmaktadır.

Castoriadis'e göre, sorunun derininde, tekniğin her şeye gücünün yettiğine dair modern yanılsama bulunmaktadır. Bu fikir, ne yapmak için, kimin için sorularına

---

düşüncesinden hareketle, aksi yöndeki tüm görüşleri memnuniyetsizlik olarak nitelendirmiş ve çağımızın dini olarak tanımlamıştır. Hem ekonomik hem de ahlaki olarak iyi durumda olduğumuzu belirtmiştir ve kendisine göre tek sıkıntımız her zamankinden daha aptal olmamızdır. Yeşillerin tekniğe ilişkin suçlamalarının neredeyse tamamı nüfus patlamasına dayandırılmaktadır. Bu tür bir yaklaşım, her ne kadar teknoloji düşmanı cephenin karşısında bir konum almak ve teknolojinin yarattığı sorunları yine sadece teknolojinin çözeceği varsayımından hareket etmek adına da yapılsa, soruna ters bir açıdan bakmaktır. Bkz. Karl Raimund Popper, **Hayat Problem Çözmektir**, Çev. Ali Nalbant, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.204–207.

[18] Franco Ferrarotti, "Endüstri Devrimi ve Bilim, Teknoloji ve İktidarın Yeni Nitelikleri", **Bilim ve İktidar**, Der. Federico Mayor – Augusto Forti, Çev. Mehmet Küçük, TÜBİTAK, Ankara, 2004, s.52.

değil, gücün yetmesi nedir ya da öyle bir şey var mıdır sorularına yönelmelidir. Bunun altında topyekûn denetim, her nesne ve her koşula egemen olma arzusu ya da düşü yatmaktadır. Modern teknolojinin gelişiminin itici gücü ise, temel egemenlik fikridir. Hiçbir teknik fetih, başta amaçlandığından farklı biçimde kullanılma olasılığından kaçamamakta ve her biri istenmeyen yan etkiler doğurabilmektedir. Geride kalan şeylerle etkileşim içine girmesinin önüne geçecek bir bağışıklık bulunmamaktadır. Artan güç aynı zamanda artan bir güçsüzlük, yani amaçlananın tam tersini doğurabilme gücüdür. Net bilançonun hesabını varsayımlara dayanarak kimse yapamayacaktır.[19]

Beck ise, tehlikeler uygarlığında iki tür bilim tarzının birbirinden kopmaya başladığını ileri sürmektedir. Bir tarafta matematik ve teknikle donatılmış olan ve deneyim yoksunu bir biçimde dünyaya nüfuz edip onu üretime açan o eski, en yüksek aşamasındaki laboratuvar bilimi, diğer tarafta da bu yapılanların hedeflerini, yöntemlerini, sonuçlarını ve de tehlikelerini ters bakış açısından toplumun görüş alanına getiren bir kamusal tecrübe söylemselliği bulunmaktadır. Her iki anlayışın da eksiklikleri, zorunlulukları ve yöntemleri vardır. Laboratuvar bilimi, kendi sistemine özgü koşullanmalardan ötürü, başarılarına eşlik eden tehlikeli sonuçlar karşısında kör kalmaktadır. Tehlikelerle ilgili kamusal tartışma ise, günlük yaşama yönelik olup, tecrübeden hareket eder ve manipülasyona açıktır. Laboratuvarsız olması nedeniyle, araştırmalara ve argümantasyonlara yönelik bir bağımlılık söz konusudur. Bu anlayışın temelinde, yanıtlar verenden çok sorular soran bir bilim yatmaktadır. Tehlikeyi görmezden gelen bilim tarafından kronik bir dışlamayla bastırılan kuşkuları yüzeye çıkarabilme imkânına sahiptir. Beck'e göre hedef, laboratuvar

[19] Cornelius Castoriadis, **Dünyaya, İnsana ve Topluma Dair**, Çev. Hülya Tufan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.236–238.

biliminin dar görüşlülüğü ile günlük yaşam bilincinin ve medyanın dar görüşlülüğünü birbirine karşı kullanmak olmalıdır. Bunun için de, tekniği geliştirmeyle tekniğin uygulanması arasındaki güçler ayrımına kamusal bir nitelik kazandıracak bazı platformların arayışına başlamak gerekmektedir.[20]

Son yıllardaki küresel iklim değişikliği tartışmalarının da gösterdiği gibi, uygarlık uzun vadede önlem almak, koruma çalışması yapmak ve sosyal adalete yönelmek için gereken güce ve politik iradeye sahip olmayabilir. Bilim insanlarının yaptığı en iyimser uyarılar bile, insanlığın ötesinde tüm canlıların büyük bir kısmının felaketin eşiğinde durduğunu göstermektedir. Sorun, artık uygarlığın tökezlemesi değil, doğanın kalıcı biçimde hasar görmeye başlamasıdır.[21]

Birçok bilim insanı, tuzaklarla dolu sanayi uygarlığındaki mevcut uygulamalara devam edilmesinin ciddi tehlikelere neden olacağı üzerinde zaten yıllardır durmaktadır. Sagan'a göre, insanlık, teknolojinin egemenliğindeki dünyada nasıl güvenli ve dengeli bir ekosistem oluşturacağını içgüdüsel olarak bilmiyorsa, bunu araştırıp bulmak zorundadır. İnsanın zihinsel ve duygusal olarak yeterince hazırlıklı olup olmadığı tartışması bir yana, insanlık tarihinde benzeri görülmemiş bu yeni durumla karşı karşıya kalındığında, sadece bilerek değil farkında olmadan da insanın kendi için bir tehlike haline gelmeye başladığının anlaşılması gerekmektedir; ki artık modern teknolojinin küresel ekolojik etkilerinin netleşmesi için bazen uzun yılların geçmesi zorunluluğu bilinmektedir.[22]

Furedi, bizi öldüren risklerin bizi paniğe sokan ve korkutan risklerle aynı şey olduğunun söylenemeyeceğini düşünmektedir. Yetersiz beslenmeden ölen insan

[20] Ulrich Beck, **Siyasallığın İcadı**, Çev. Nihat Ülner, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.187–188.

[21] Wright, s.124 vd.

[22] Carl Sagan, **Milyarlarca ve Milyarlarca**, Çev. Füsun Baytok, TÜBİTAK, Ankara, 2006, s.76–83.

sayısı, sık sık kamuoyunun gündemine gelen gıdalardaki toksik maddeden ölenlerin sayısıyla kıyaslanmayacak düzeydedir. Teknoloji ve bilimin günümüzde yarattığı tehlikeler konusunda, "risk toplumu" kavramı dar bir bakış açısına sahiptir. Bu nedenle, toplumun risk konusundaki algı ve kaygısının belirli bir olay veya teknolojiye verilen bir tepki olarak ele alınması mümkün değildir. Tehlikenin gerçek boyutu ve yoğunluğu ile bir ilgisi de bulunmamaktadır. Risk toplumu kavramı etrafında daha detaylı görülebilecek bu tartışmanın bu noktada bizi ilgilendiren yönü başkadır. Furedi'ye göre, risk bilincinin teknolojinin uygarlığı yok edeceği korkusuyla ilgisi pek yoktur; daha çok, gündelik hayatla ilgili görünmektedir.[23]

Bu mecrada Sontag'ın dikkat çektiği nokta ise farklıdır. Örneğin, kanseri kuşatan retorik hakkında kuşku duymak ile tedavide kayda değer hiçbir ilerleme olmadığında ve iyileştirilemeyeceğinde ısrar etmek bambaşka yaklaşımlardır. Uzmanların sürekli tekrarladıkları çözümün yakın olduğu müjdesiyle, duruma savaşta bataklığa saplanmış subay gibi yaklaşan mesleki kötümserlik içinde dalgalanma, askeri retoriğin ikiz çarpıtmalarıdır. Buna göre kanser, tamamen modern bir hastalık olarak ele alındıkça, onu sanayi uygarlığının hastalığı sayan görüş ile kansersiz bir dünya fantezisi kuran sağ düşünce, dayanaksızlık konusunda birleşmektedirler.[24]

Daha genel anlamda iddia edilen şey ise, uygar toplumların, hatta dünyanın geleceğinin tehlikede olduğudur. Bu durum aslında, olağanüstü koşullarda halka baskı uygulamak için başvurulan gerekçelere ve acil önlemlerin sertlik içermesine de benzetilmektedir. Özellikle toplumsal kriz dönemlerinde, bu tür bir "dünyanın sonu"

---

[23] Frank Furedi, **Korku Kültürü**, Çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s.32–34.

[24] Susan Sontag, **Metafor Olarak Hastalık – Aids ve Metaforları**, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s.74–78.

retoriğinin gündeme girme ve dolaşım hızında gözlenen artış yeni bir bilgi içermemektedir. Her an üstümüze çökmesi beklenen bir lanet, insanlığın kibriyle bunu hak ettiği yolundaki teolojik yorumlar, bizlerde acizlikten başka bir ruh hali bırakmayan bir girdaptır. Doğal fenomenleri bile ahlaki bir anlam taşıyan olaylar, hatta bazılarını bir mesaj olarak değerlendirenler elbette konu dışıdır. Kıyametçi retorik sayısı çoğaldıkça, Sontag'a göre, kıyametin gerçek dışılığı da ön plana çıkmakta ve sonu gelmeyen bir modern senaryo oluşmaktadır. Gerçek dışı veya kavranamaz kıyamet günü senaryolarının çoğalması, beraberinde gerçekliği reddeden tepkileri de getirmektedir. Nükleer felaketle ilgili yapılan bir tartışmada rasyonel olmak, insan gerçekliğini kabul etmemek anlamına gelirken, duygusal bir tavırla tehlikenin küçük bir kısmını kabullenmek ise, gerçekçi olmayan taleplerde ısrar etmek anlamına gelebilmektedir. Bu durumda kamuoyu, insani olmayan ve fazla insani olan şeklinde ikiye bölünebilmektedir.[25]

Ekolojik, finansal ve salgın hastalık gibi her an küresel olabilecek tehlikelerde, sorumluluk bazen başka kıtaların içinde "ötede" görülmekte veya uzakta bulundukça "öteki"nin sınırları içinde kalmaktadır. Felaket tablolarının korkuyu bir kültür haline getirmesi ve kendi yarattığı kâbuslarla toplumu kontrol altına alması hakkında Furedi'nin uyarısı anlamlı olmakla beraber, bize bazı gerçeklerden kaçma hakkını vermemektedir. Toplumları korkularla yönetmek, geçmişten gelen ve dünyada görünmez hale getirilen bazı sorunları atlamamıza ve dikkatimizin dağılmasına elbette neden olabilmektedir. Ancak, teknolojinin çizgisel olarak tamamen insanlığın refahı doğrultusunda ilerlediği fikrinin kendini tartışılmaz kılması ve neredeyse aksi görüşlerin komplocu düşüncelerle aynı havuza atıldığı bir atmosfer sağlıklı bir ortam

[25] ibid, s.190–196.

sağlamayacaktır. Sorun, ne uygarlığın ne insanlığın ne de dünyanın sonuna ilişkin tuhaf çıkarımların yaratmaya çalıştığı acizlik hali değildir. Bilime ve teknolojiye düşmanca bir yaklaşımla, uygarlığın getirdiği sorunları görmezden gelen tutum arasında özünde bir fark bulunmamaktadır; çünkü herhangi bir kriz, çağımızda bulunduğumuz noktanın karşısında mevzilenen suni bir bunalım değil, yeri geldiğinde tüm insanlığı etkileyen bir sorun yumağıdır.

Soğuk savaşın ardından kendini unutturan nükleer sorun biraz geri planda kalsa da, başta biyoteknoloji ve nanoteknoloji olmak üzere yeni etkili teknolojiler dünyaya yayılmaya başlamıştır. İnsanlık sonuçlarına yine umutla bakmaktadır, ama bu kez temkinli yaklaşanların sayısı eskiye göre çok daha fazladır; çünkü birçok yazarın da altını çizdiği gibi, tüm tehlikelerine rağmen uygarlık değerlidir ve her zaman denemeye değerdir.

4- 1989: Mucize Yılın Diyalektiği

Bruno Latour, 1989 yılına simgesel bir önem atfetmektedir. Soğuk savaşı kazanan liberal Batı, eski sömürü çalışmalarına yeniden başlamak üzere büyük bir güçle geri dönerken, zaferini ilan ettiği bu görkemli yılda, gezegenin geleceğiyle ilgili teşhisler ile hayal kırıklığına uğramıştır. Hem kapitalizmin hem de doğanın fethinin sınırsızlığına ilişkin umutların sonunu da simgelemektedir bu "mucizevi" yıl. Bastırılmış olan çifter çifter gelmiş ve insanın insanı sömürüsü, insanın doğayı sömürüsüyle birlikte sürekli çoğalmıştır. Kurtarılmak istenen insanlar sefaletin içine düşerken, egemenlik altına alındığı sanılan doğa, küresel bir tehdide dönüşerek tekrar bize hâkim olmaktadır. Duvarın yıkılmasıyla doğanın yok olması arasındaki simetri, Batı demokrasilerine özgüdür. Sosyalizm, hem halklarını hem de ekosistemi

yıkmıştır. Ancak Batı, hem yeryüzünü hem de geri kalan insanları ölüme terk ederken, ikisinden de kurtulduğunu sanmıştır. Modernlerin bu güven kaybı, tüm değerlerini yasladıkları çifte görevin sarsılmasıyla başlamıştır: Bilim-teknik ve siyaset.

90'lı yılların eşiğiyle birlikte, ortaya çıkan yeni iktisadi ve politik sistemde bazı görüşler, sömürüye son verilmesinin istenmemesi gerektiğini savunurken, bazıları ise, doğaya hâkim olmaya çalışılmaması üzerinde durmuştur. Hepsinin buluştukları nokta ise, anti-modern olmaktır. Oysa modern olan, iki kez asimetriktir Latour'a göre. Hem zamanın düzenli geçişindeki bir kırılmayı, hem de yenenlerle yenilenlerin bulunduğu bir mücadeleyi belirtmektedir.[26]

Orwell'ın "1984" dünyasının kıyısındaki bir zaman diliminde, gezegen bir kez daha Huxley'in "Cesur Yeni Dünya"sının ekseninde dönmeye başlamıştır. Enformasyon toplumunun aldığı şekil, gerçeğin bizden gizlenmesi değil, gerçeğin umursanmaması etrafındadır. Enformasyon yağmurunun yarattığı denizle baş edemeyen insanlar, eğlence ve aldırmazlığın sefaletle buluştuğu farklı bir organik dünyayı solumayı tercih etmektedirler. Nefret edeceğimiz şeylerin bizi mahvedeceği totaliter toplumlar kadar, sevdiğimiz şeylerin de bizi mahvedebileceği bir proje toplumunu öngören Huxley'in dünyasının sularında sığınacağımız yeni ada, belki de biyoteknoloji olacaktır. Ancak bu yenidünyayı tanımak, sorunlarını kavramak ve de muhalif kalmak, Orwell'ın kapalı dehlizlerine göre çok daha zordur.

[26] Bruno Latour, **Biz Hiç Modern Olmadık**, Çev. İnci Uysal, Norgunk Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.15–17.

B- HAYALLERİN KUŞATTIĞI DOĞA

1- Teknolojiye Açılan Av Sahası

1587 yılında Fransa'da Saint-Julien köyü sakinleri, piskoposluk yargıcına başvurarak, bir yaprak biti sürüsüne dava açmışlardır. Böceklerin bağlara verdiği büyük zarar nedeniyle, dava dilekçesinde sürünün aforoz ya da kurallar çerçevesinde başka bir biçimde kovulması için gerekli önlemlerin alınması talep edilmiştir. Bundan yaklaşık kırk sene önce de, yine aynı tür böceklere açılan benzer bir dava, yargılama usulü gereği, yargıcın atamış olduğu avukat tarafından savunulan böceklerin zaferiyle sonuçlanmıştır. Mahkeme, hayvanların da Tanrı tarafından yaratılmış olmaları nedeniyle, bitkilerle beslenme konusunda insanlarla aynı hakka sahip olduklarına karar vermiş ve aforoz talebini reddetmiştir.

Saint-Julien davasında da, mahkeme tutanaklarına göre, sanık avukatının yaptığı savunmayla davanın seyri yine değişmiş ve köyün temsilcileri uzlaşma yolunu seçmiştir. Yöre halkı, hayvanlar için yeterli bir otlama alanı hazırlamayı, iyi niyet göstergesi olarak da bu araziyi köyden ayırarak devretmeyi taahhüt etmiş ve sadece geçiş hakkı ve savaş halinde sığınma hakkını içeren sınırlı bir kullanım talep etmişlerdir. Ferry'e göre, doğayla sözleşmenin veya diğer canlılarla yapılan bir antlaşmanın bu ilk örneği, savunma tarafını asla tatmin etmemiş ve mahkeme kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla dava süreci, bu toprak parçası ve nitelikleri üzerine bilirkişilerin tayini ile uzamıştır. Sonuç bilinmese de, benzer davalarla kıyaslandığında hayvanların kazanmış olması muhtemel görünmektedir. [27]

Konunun yargısal yanını bir kenara bırakacak olursak, doğa karşısındaki bu tutum, modernlik öncesinde diğer canlılarla kurulan ilişkinin önemli bir

[27] Saint-Julien ve benzeri bazı davalar için bkz. Luc Ferry, **Ekolojik Yeni Düzen**, Çev. Turhan Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s.9–16.

göstergesidir; ki bu aynı zamanda hümanizm öncesine de işaret etmektedir. Doğaya bakışın ötesinde, sadece yargı sürecindeki detaylar, rasyonel ölçülerimize yansıdığında, ortaya çıkan görüntü, sanki tuhaf bir tiyatrodur. Farklı oyuncuların gözünde farklı anlamlar taşıyan bu sahnelere bakarak, Aydınlanma öncesinin karanlık bir çağ veya düşündüğümüzden daha güzel bir dönem olduğu şeklinde değerlendirmeleri bir yana koyarsak, insanlık için birkaç yüzyıl içinde nasıl bir dünyasal uçurumun ortaya çıktığını görebiliriz. Ferry'nin ifadesiyle, bazılarının büyük bir ciddiyetle yerine getirdiği bir ayin, başkaları açısından bir komediye dönüşmektedir.[28] Elbette biz modern rasyonel insanlar için, diğer canlıları hukuki bir özne olarak görmek, daha doğrusu bir an için hayal etmek bile, Descartes'tan beri imkânsız hale gelmiştir; öyle ki bu durum, aslında sayfalarca anlatılan doğa karşısındaki zihniyet değişiminin kısa ve net bir özetidir.[29]

---

[28] ibid, s.16

[29] 1972 yılında Christopher D. Stone'un "Ağaçların Hukuksal Bir Statüsü Olmalı mıdır? Doğa Nesnelerinin Yasal Haklarının Belirlenmesine Doğru" adlı makalesi, modernlik öncesinde kalan bir hukuki düşünceye hayat verme arzusuyla ilgi çekmiş ve tartışılmıştır. Sierra Nevada'daki bir vadinin eğlence merkezi haline getirilmesi için hazırlanan projeye verilen izin belgesine karşı çevreci kuruluşlar tarafından edilen itirazı mahkeme reddetmiştir. Gerekçe olarak da, şikâyet edenlerin geçerli bir nedenlerinin olmaması gösterilmiştir. Proje nedeniyle zedelenen bir çıkar veya uğranılan bir zarar ortada bulunmamaktadır. Bu sırada Stone, doğal nesnelere yasal haklar tanınmasını öneren çalışmasını temyiz aşamasında bir an önce yayınlayarak, vadinin kendisinin uğrayacağı zararın dikkate alınmasını ileri sürmüştür. İçtihat yoluyla haklara sahip bir doğa kavramı yaratılmak istenmekteydi; ancak, ağaçlar bu kez bir oy kadar farkla da olsa kaybetti. Bugün de modern hümanizmin sadece insanların hak sahibi olabileceğine ilişkin geleneğinin sorgulanması gerektiğini savunanlar bulunmaktadır. Aslında, doğanın hukuki bir özne olarak ele alınmaya çalışılması başka bir tartışma konusudur; fakat burada hukukçuların asıl yapmak istedikleri, Ferry'nin deyimiyle hümanizme bir parantez açma isteğidir. Absürd görünen, doğanın bu şekilde savunulmasıdır. Yegâne hukuki özne olarak insan, üzerinde taşıdığı kibir ile doğayla eski uyumu bozmuş ve bir efendi olarak kendinde gördüğü hakkı silah olarak kullanarak, etik, hukuki veya ontolojik her türlü bakış açısından ölçüsüzlüğü beraberinde getirmiştir. Doğayı veya daha genel olarak biyosferi düzensizleştiren insanın verdiği ekolojik zararlara karşı en azından dikkat çekmiş olan bu hukuki yaklaşımın hümanist bir hukuk görüşünden, kozmik bir

İnsan ve doğa arasındaki ilişki konusunda Batı düşüncesinin kökleri, pek çok konuda olduğu gibi, eski Yunan ve Roma felsefesine ve Hristiyan dünyasının Yahudi kaynaklarından gelme düşüncelerine kadar uzanmaktadır. Hâkim olan düşünce ise, insanların kendilerine bağlı olan doğadan üstün yaratıldığıdır. Doğa karşısında sorumluluk taşıyan düşünürler azınlıkta kaldıkça, her şeyin insanlar için yaratıldığı düşüncesine benzer biçimde, en üstün canlı olarak insanın diğer canlıları istediği gibi kullanma hakkına sahip olduğu görüşü giderek güçlenmiştir. Doğa kutsal olmadığı için, hiçbir vicdani sorumluluk hissedilmeden sömürülmeye açıktır. Buna göre, Tanrının dünyanın üzerinde ve ayrı olarak görülmesi, insanların doğayla değil, Tanrıyla olan ilişkilerine önem yükler. İnsanı doğanın bir parçası olarak kabul etmeyen bu düşünce insanı, yani Tanrının benzersiz ve üstün yarattığı bu canlıyı, kendi için yaratılmış doğanın da efendisi kılar. Efendi, doğaya yaptığı müdahaleleri ve değişiklikleri, Tanrının kendisine sunduğu bu özel tasarımın güzelleştirilmesi ve geliştirilmesi olarak algılamaktadır.[30]

Organizmadan makineye doğru gerçekleşen doğa tasarımındaki değişim, doğal çevreye karşı insanın tavrı üzerinde güçlü bir etki yapmıştır. Organik dünya görüşü, ekolojik davranışa yol açan bir değer sistemini içermekteydi ve canlı bir organizma şeklindeki yeryüzü imgesi insanların eylemlerini sınırlayan kültürel bir kısıtlamaydı. Bu kısıtlama, bilimsel devrimden kaynaklanan yeni mekanizma sayesinde ortadan kalkmıştır. [31]

---

hukuk görüşüne kayma olup olmadığı tartışmalıdır. Ancak, yine de belirsiz veya tuhaf görünse de, bizi üzerinde düşünmeye sevk etmektedir. Bu konuda Stone'un dayanakları için bkz. ibid, s.17–20.

[30] Ponting, s.125–129.

[31] Fritjof Capra, **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, Çev. Mustafa Armağan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992, s.61–62.

2- Bir Kartezyen Tasarım Olarak Doğa

a- Mekanik Bir Beden

Modern toplumlarda insan ve doğa arasındaki ilişki radikal anlamda değişmiştir. İnsanın doğayla kurduğu dolaysız ilişkilerin kaybolmasıyla birlikte, doğaya olan bağımlılık daha az görünür hale gelmiştir. Bu açıdan, doğanın denetimi, kendimizi denetlemekten bağımsız görülmemektedir. Her yeri teknolojik denetime tabi tutan sistem, tarihsel süreçte yeni düşünme ve toplumsal iletişim ağlarında değişmelere yol açmaktadır. Teknoloji sadece doğayı değil, insan ilişkilerini ve neticede sosyal bir varlık olarak insanı da değiştirmektedir. Son derece verimli, dinamik, yoğun ve dakik çalışan teknik aygıtlar, tüm bu özelliklere sahip bir insanı da beraberinde getirmektedir. [32]

Doğanın insan ihtiyaçları için egemenlik altına alınması, 17. ve 18. yüzyılda üzerinde düşünülmeye başlanan bir konu haline geldi. 19. yüzyılda bu düşünce öylesine yaygınlaştı ki, doğanın fethi bir ilkeye indirgendi ve 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar sorgulanmadı. Bu tartışmalar hâlâ sınırlı kalmaktadır ve doğanın egemenlik altına alınması bir savaş olarak değerlendirilmektedir. Her teknolojik yeniliğin insanlığın ilerlemesine katkıda bulunduğu inancı da geçerliliğini korumaktadır. [33] Bu inancın son yıllarda sarsılmaya başlaması, ilerlemeye ilişkin nesnel ölçülerin eleştiriye açık olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Doğa üzerindeki egemenlik, 16. yüzyıldan başlayarak hızlanmış ve 19. yüzyıl ortalarından itibaren geometrik, 20. yüzyıl ortalarından bugüne kadar ise astronomik bir gelişim göstermiştir. Doğanın salt madde şeklinde algılanması, bütünlük veya

---

[32] Hans Van Der Loo- Willem Van Reijen, **Modernleşmenin Paradoksları**, Çev. Kadir Canatan, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s.204–206.

[33] George Basalla, **Teknolojinin Evrimi**, Çev. Cem Soydemir, TÜBİTAK, Ankara, 2004, s.181.

karşı koyma gücünden yoksun olarak düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Buna paralel biçimde de, insanın kendini nihai güç merkezi olma savını durmaksızın kuvvetlendirmektedir. Bazı görüşlere göre, bu teknolojik olduğu kadar, ekonomik ve toplumsal bir üstünlüktür ve sadece doğal koşullar değil, hayata dair tüm nesnel koşulların insani etkiye tabi olmasıdır. Tıpkı doğaya hükmetmek gibi, bu da gerekli güce sahip bazı insanlar tarafından kontrol edilmek anlamına gelmektedir. [34]

Modern akıl yürütme, insani ve doğal arasında katı bir ayrım yaparak, insanlığı uyumlu bir doğal düzenin bütünsel bir parçası olarak görmekten, doğayı insanların benliklerini uyandırabilecekleri bir kaynak olarak görmeye kayan modern söyleme geçmiştir. Bu araçsal bakış açısı ile yüceliğinden arındırılan doğa, sömürüye elverişli kılınmıştır.[35]

17. yüzyılda çizilen bu modern çerçevenin özellikle bir tarafı uzun zaman karşı çıkılması zor bir şey olarak kalmıştır. Söz konusu olan, daha önce de bahsedilen insan doğa ayrımıdır. 20. yüzyıl fiziğinin modern felsefe üzerindeki yıkıcı etkisi üzerinde duran Toulmin, kesinlik arayışının eleştirilmesiyle, doğanın dev bir makine olarak görüldüğü eski sınırların kalktığını savunmaktadır. Ancak, toplumun büyük kısmı bu ayrımı terk etmekte isteksiz davranmaktadır. Zemin hazır olsa da, zaman açısından olgunlaşma, en azından bundan yararlanacakların hazır olmadığı bir dönemi göstermektedir. Toplum, modern dünya görüşünün tahribiyle açılan imkânları görmekten çok, zor ve zahmeti yolu öğrenmek mecburiyetinde kalmıştır.[36]

---

[34] Lawrence E. Cahoone, **Modernliğin Çıkmazı**, Çev. Ahmet Demirhan-Erol Çatalbaş, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001, s.108.

[35] Peter Wagner, **Modernliğin Sosyolojisi**, Çev. Mehmet Küçük, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s.79.

[36] Stephen Toulmin, **Kozmopolis – Modernitenin Gizli Gündemi**, Çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s.219.

Batı'da doğa, basitçe insan amaçlarının aracı olarak görüldüğü için, sadece insanlara ahlaki kaygıyla yaklaşan ve geri kalanları da işine geldikçe yararlanılacak alana ait sayan bir ahlaki ikiciliğin uygulanması yoluyla araçsallaştırılmıştır. Doğal dünya, uygar insan yaşamının dikkate alınmayan, araçsallaştırılan, önemsenmeyen arka planını oluşturan bir çöplük olarak değerlendirilmiştir. İnsan yaşamının ve kültürünün sergilendiği bir dekor ya da sahnedir.[37]

b- Descartes ve Spinoza: Eksen Değiştiren Doğa

Hegel için, teknik uygarlık, hukuk devleti ve akılsallığın önceliği anlamına gelen modernlik, Heidegger için artık totaliter deneyimler, doğanın ve insanın teknik sömürüsü ve varlığın unutulması anlamına gelmektedir. Her ikisi için de Descartes bu çağın ilk gerçek ürünüdür. [38]

Doğa, daha önce de değinildiği gibi, 17. yüzyılda, sahip olduğu tanrıçalık mertebesinden, daha önce hiç uğramadığı bir düşüş yaşamış ve bir makine haline gelmiştir. Bunun sonucunda da, insanın kullanımına, sömürüsüne açık ve sırlarına sonuna kadar erişilebilir bir nesne haline dönüşmüştür. Bilmek ve yapabilmek arasındaki ilişkiyi modern dünyanın tanımlayacağı tarzda ve ilk kez bu denli kararlılıkla dile getiren Bacon'ın asıl hedefi, bilgiden çok doğa üzerinde güç sahibi olmak, doğaya egemen olmaktır. Tüm bu bilgiler insana yararlı olmak, dünya üzerinde insanın egemenliğini, herkesin mutluluğunu sağlamak için vardır. Bu tasarı, yani insanın dünyanın efendisi olması, paradoksal biçimde, insanın doğaya uymasını gerektirir. Bu da, artık dünya üzerinde saçma yollarla etkili olmaya çalışmayan yeni bir "teknik"tir.[39]

---

[37] Val Plumwood, **Feminizm ve Doğaya Hükmetmek**, Çev. Başak Ertür, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s.99.

[38] Tülin Bumin, **Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s.10.

[39] ibid, s.19–20.

17. yüzyılın başlarından itibaren gelişen bir süreç içinde Galileo, Descartes, Toricelli, Fermat, Huygens, Hobbes, Boyle gibi önemli düşünürler, aralarındaki bütün görüş farklılıklarına rağmen, bir noktada aynı düşüncede buluşmuşlardır: Doğa, bir makinedir ve bilim de bu makineyi kullanma ve yeni makineler üretme sanatıdır. Batılı, doğa karşısındaki çocuksu tavrını terk ederek, Doğa Ana tasarımı yerine, kendisi karşısında kayıtsız ve kendisine hiç benzemeyen özerk bir varlık olarak doğa tasarımını getirmektedir. Makine imgesi, doğanın özneye yabancı ve ona hiç benzemeyen bir şey olarak anlaşılmasının göstergesidir. Descartes'ın deyimiyle, "doğanın efendisi" olmasına karşılık ödediği bedel budur. İnsan zihnindeki köklü bir değişimin ifadesi olan bu tutum, değişimin ürünü "homo faber"in yeni düşünce kategorilerini doğaya, hayata, maddeye uygulama girişimiyle modernlik adı verilen süreci başlatmıştır. Antik Yunan'da felsefe, tekniği genellikle söylendiği gibi sadece küçümsememiş, ama onu gerçekleştirilemez olarak görmüştür. 17. yüzyılın ardından gelen dönemlerde ise, bunu başarmanın coşkusunu duymuştur. Günümüzde de artık umut ve benzeri olumlu duygular uyandırmayan tekniğe, bir tür çaresiz katlanma tutumunu benimsemiştir.[40]

Descartes'ın "aklı düzene bağımlı kılmak yerine, düzeni akla bağımlı kılma" düşüncesi, herkesin yerini baştan belirleyen bir düzen konusunda insanlığı yüzyıllarca beslediği boş inançtan yöntem olarak uzaklaştırmıştır. Her şeyi ait olduğu yere zincirlerle bağlayan bu düzen yerine, düzenin mimarı olarak insanı geçirmesi, modernlik serüvenin başlangıç noktalarından biridir. Bu dönüşüm ise, insan zekâsının kendi gücüne dayandığı yöntemli kuşkunun hazırladığı bir yolda, giderek doğanın efendisi olabileceği bir felsefi çerçevenin oluşturulması anlamına

[40] ibid, s.24–26.

gelmektedir. Descartes için teorinin pratiğe sızması, teorik aklın pratik akla dönüşmesi, yani bir teknoloji mümkündür. Bumin'e göre, modernliğin farklı yüzleri olarak sistemin akılsallığı, özneyi var olanların tümünün temeli ve modeli kılan özne metafiziği, dünya üzerinde teknik tahakkümü ortaya çıkarmıştır. Çağımızın sosyal, ekonomik ve politik totaliter politikalarının arkasında modernlik ürünü olan teknik, onun da arkasında metafizik gizlenmektedir. Modern bilim ve teknik, bu metafizik çerçeve içinde ve onu asla sorgulamayacak tarzda yerleşmiş bulunmaktadır. Teknik donanım yoluyla insanın dünya üzerinde kurduğu emperyalizm, Descartes'ın özneye açtığı yolda Batı uygarlığının gelişiminin doruğudur.[41]

Bitki ve hayvanlar artık basit makinelerdir. İnsan ise, rasyonel bir ruh barındırmasına karşı, beden olarak bir hayvan-makineden ayırt edilmesi zor bir konumdadır. Descartes, canlı organizmaların otomatlardan başka bir şey olmadıklarını kanıtlamak amacıyla beden hareketlerinin çeşitli biyolojik işlevlerinin nasıl mekanik işlemlere indirgenebileceğini açıklamıştır. Bu görüş, doğa bilimlerinin gelişimi üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır. Kartezyen yaklaşım, özellikle biyoloji alanında başarılı olmasına rağmen, bilimsel araştırmalar da indirgemeci bir makine yanılgısından kaynaklanan sınırlamalara neden olduğu şeklindeki eleştirilerin de hedefi olmuştur. [42]

Bedenin modernizm için neden bu kadar önemli olduğunu sorgularken Armstrong, modernizmin bedeni biyolojik, mekanik ya da davranışsal tekniklerle modernitenin bir parçası kılmaya çalıştığını düşünmektedir. Aydınlanmada makine ile kıyaslanan beden, neredeyse ruhun kullandığı bir araç olarak görülmekteydi. Bedenin mekanikselliğinden hareketle bu mekanizma, 19. yüzyılda evrimsel

[41] ibid, s.48–52.

[42] Capra, s.63.

perspektif açısından bile bedenin gelişmesi şeklinde yorumlanabilmekteydi: Yeni tekniklerin kullanımı evrimin kendisiydi. Araçlar çağında, insan bedeninin parçaları ve duyuları, yeryüzündeki makinelerin uzantılarıydı.[43]

Sadece yeni makinelerin icadı ile kalmamaktayız. Bu makinelerin tekrar bize yüzünü dönüp, yeni insanlar yaratmasına da tanıklık etmekteyiz. Gelişen teknoloji ile yeni imkânlara bağlı olarak iletişimden ulaşıma genişleyen dünya, düşünce yapısını da değiştirmektedir. Makineler, bu yeni zihinsel alanda, insanın bilinçaltındaki bedeni, sınırsız ve derin uzantıları haline gelmektedir.[44]

Özgür istem sahibi insan anlayışı ise, Spinoza'ya göre, insanın kendi hakkındaki bilgisizliğinden kaynaklanmaktadır. Doğada nedensiz ve doğadan başka bir şey olmadığı için, katı bir determinizmin hüküm sürdüğü varlık alanında, insanın bu açıdan herhangi bir ayrıcalık sahibi olduğunu düşünmek yanlıştır. İnsanların davranışlarını yöneten yararlılık ilkesi, özgür istem ilkesiyle birleşerek doğayı iki düzleme ayırmaktadır: Erekler ve araçlar. İnsanların kendilerine yararlı olanı elde etmek için, çevrelerinde elverişli birçok araç bulunmaktadır; ki güneşten hayvanlara, sebzelerden denize kadar tüm bu doğal şeylerin bir şey için bir araç oldukları düşünülmeye başlanır. Buna göre, kendi kendilerini biçimlendirmiş olamayacak olan bu araç şeylerin basamaklarının tepesinde çok güçlü bir varlık bulunmalıdır. Sistemin üçüncü terimi olarak Tanrı'yı düşünen insan, kendi hakkındaki yanılsamayı ona da yansıtmaktadır. Tanrı, insan gibi özgür istem sahibidir ve insanın çevresindeki en güçlü varlık olan monarka benzeyen doğanın efendisidir. Bu durumda, insan ve

[43] Tim Armstrong, **Modernism, Technology and The Body**, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s.78-80.

[44] ibid, s.83.

Tanrı, büyük doğa ülkesinde bir başka ve ayrıcalıklı bir ülke oluştururlar ve doğanın düzenini aşarlar.[45]

Spinoza, insandan söz edenlerin genellikle doğal olmayan bir şeyden söz eder gibi görünmelerini yadırgamaktadır. İnsan, sanki bir krallık içinde bir başka krallık gibidir. Benzer biçimde moralistler de, insan davranışlarında rastladıkları güçsüzlükleri veya tutarsızlıkları da doğanın gücüne değil, yine insan doğasında yer alan ne olduğu belirsiz bir kötülüğe bağlamaktadırlar. Bu defa da, olumlu buldukları yönleri karşısında övgüler sıraladıkları insan doğasına aynı üslupla lanetler yağdırmaktadırlar. İstem, erek ve özgürlük kavramlarının doğa insan ilişkisine yaklaşımları, hep birlikte insanbiçimci bir kozmos ve Tanrı tasarımını oluşturmaktadır. Bumin açısından Spinoza, bu üç terimin sadece yanlışlığı üzerinde durmamakta, insan zihninde oluşumunun koşul ve nedenlerini de çözümlemeye çalışmaktadır. Bu şekilde, içinde Tanrı veya insan olsun, hiçbir ayrıcalıklı, aşkın düzleme yer vermeyen, içkinlik ilkesine bağlı bir doğa tasarımının kuramsal çerçevesi çizilmektedir. Dolayısıyla, Spinoza, Descartes'ın özenle ayırmış olduğu insan ve doğayı, aynı bütün içinde yeniden birleştirmektedir.[46]

3- Doğa Üzerinde Prova: Egemenliğin İnşası

Akıl ve doğa arasında, efendi ile ona tabi öteki ilişkisine bağlı bir paralellik kurulmaktadır. Haklı çıkarma ve hazırlama, istila ve ilhak ve de araçsallaştırmadan oluşan üç aşamada, akıl sömürgeleştirilmiş ötekiyi, yani doğayı sırayla böler, değersizleştirir ve inkâr eder. Dördüncü aşama ötekinin yutulması aşamasıdır. Eğer bu aşamaya gelinmesine izin verilirse korkunç bir geleceğe açılmak kehanet olmayacaktır. Bu süreçte, küresel ekonomide kurgulanan akıl tarafından piyasada

[45] Bumin, s.69–70.

[46] ibid, s.73–74.

temsil edilemeyen her şeyin yok edilmesi gibi, köle dünyanın işe yaramayan kısmı bertaraf edilir. Plumwood'un vurgusuyla, dünya araçsal tasavvur edilmenin ötesinde tümüyle araçsallaştırıldığında, artık hedef Kartezyen düşün bir adım ilerisidir; yani yeryüzünün gösterebileceği direnişin etkisiz kılınmasıdır. Bu arada, biyoteknoloji ve diğer tahakküm teknolojileri, dünyayı asimile edilmiş, suni olarak üretilmiş yaşamla yeniden doldurmakta ve efendi konumundaki bilim, tüm küresel enerji akışlarını rasyonel ekonomiye aktarmaya çalışmaktadır.

Rasyonel ekonominin demokratik ya da toplumsal denetimden uzak yapısı, toplumsal olanı yutmakta ve katılımın dışında kalanlara da katılıma veya bertaraf olma arasında seçim sunmaktadır. Böylelikle yararlı olmayanlar dışarıda bırakılmaktadır. Tahakküm mantığı, egemen kültürün biyosferle ilişkisini kavrayışında kör noktalar yaratmaktadır. Bağımlılığı ve dayanışmayı inkâr eden bu kavrayış, biyosfer krizine ve yeryüzünün doğal sistemlerinin bozulmasına tepki verilmemesine neden olan mekanizmayı kurmaktadır ve efendi rasyonalitesinden kaynaklanan çarpık algılar ortaya çıkmaktadır. Plumwood açısından sömürgeci perspektif, doğanın had safhada karmaşık yapısı ve işleyişi karşısında kör kalmaktadır. Gördüğü tek şey, kalkınma sayesinde düzenin dayatılacağı düzensiz bir ötekidir. Mekanik dünya görüşü, efendi rasyonalitesinin doğayı yeryüzünün kaynaklarına yönelik bir uğraş olarak gördüğünü ya da ihtiyaçların söz konusu rasyonalitenin kendi taleplerini kısıtlaması gerektiğini anlamaktan aciz bulunmaktadır. Efendinin, ötekine bağımlılığını reddi ve kendi yaşamının koşullarına ilişkin yanılgısı büyük tehlikeler barındırmaktadır, ki bunlardan biri de öz yıkımdır.[47]

[47] Plumwood, s.260–263.

Bookchin'in görüşüne göre ise, ekolojik bunalımın nedenleri için tek tek demografi, teknoloji, büyüme gibi konulara bakmaktansa, görüş alanımız sadece mevcut sınıflı toplumlara değil, daha da geriye doğru, eski feodal toplumların da ötesine genişleyerek uygarlığın şafağına kaymalıdır. Bu manzarada, hiyerarşi ve tahakkümü doğuran insanlığın derinlerinde, kurumsal, ahlaki ve tinsel değişimler yer almaktadır. İnsanın doğayı sömürmesi ve egemenliği altına alması gerektiği şeklindeki kavrayış, insanın insan üzerindeki tahakkümünden kaynaklanmaktadır. O zamandan bu yana, insanlar giderek sadece nesne olarak görülmektedir. Toplumsal tahakkümle oluşan hiyerarşiler, sınıflar, mülkiyet biçimleri ve devlet kurumları, kavramsal anlamda insanla doğa arasındaki ilişkiye taşınmıştır. Hiyerarşik toplumun dünya görüşünün aşınması, modern teknolojinin büyük üretkenliğiyle bağlantılıdır. İmkânların genişlemesi ile yiyecek, giyecek, konut gibi temel yaşam ihtiyaçlarının karşılanması, toplumsal ilişkilerin yürüyebileceği biçimde sınıfsal olarak yayılmaya başlamıştır. Ancak, hiyerarşik toplumun hâlâ bakış açımızı biçimlendirmesi nedeniyle, teknoloji ve nüfus artışı eleştirileriyle vakit kaybetmek, aynı zamanda kendi koşulları içinde arkaik bir toplumsal sistemle de meşgul olmak demektir. Tüm tahakküm tarzlarının toplumsal ya da kişisel hayattan, doğadan, düşüncelerimizden, deyim yerindeyse soluğumuzdan atılması gerekmektedir. Bu değişimle, yani silinen tahakkümle insan üzerindeki baskının kalkması, uzantısı olan doğaya egemenlik rüyası altındaki sömürüyü de yıkacaktır.[48]

Freud'a göre, insan türünün kaderini belirleyecek olan soru, uygarlığın gelişiminin, birlikte yaşamın insanların saldırganlık ve öz yıkım dürtüleri tarafından bozulmasına hâkim olmayı başarıp başaramayacağı ve bu hâkimiyetin ne ölçüde

[48] Murray Bookchin, **Ekolojik Bir Topluma Doğru**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s.44–47.

gerçekleşeceğidir. İnsanlar, doğa güçleri üzerindeki hâkimiyetlerini o kadar artırmış durumdadırlar ki, bunların yardımıyla birbirlerini son insana varana dek ortadan kaldırmaları işten değildir. Bunu kendileri de bildiklerinden, günümüzdeki huzursuzluklarının, mutsuzluklarının ve kaygılı hallerinin esaslı bir bölümü buradan kaynaklanmaktadır.[49]

Tüm doğa bir "nesne yığını" olarak, insan öznelere oranla basit görüldüğü ölçüde, özerk olduğu varsayılan özne de içerikten arındırılmıştır. Bu şekilde, bütün varlık alanlarının bir araçlar alanına dönüşümü üzerinde duran Horkheimer, bunları kullanması gereken öznenin yok olduğunu düşünmektedir, ki modern sanayi toplumunun görünümü de budur. Özneyi yücelten öznelleşme, onu aynı zamanda yok oluşa sürüklemektedir. İnsan türü, içinde yaşadığı dünyanın kaderini paylaşmaktadır. Doğa üzerindeki egemenlik, insan üzerindeki egemenliği getirdiğinden, her özne sadece dışsal doğanın köleleştirilmesine katılmakla kalmaz, bunu gerçekleştirmek için kendi içindeki doğayı da boyunduruk altına alır. Egemenlik için egemenlik içselleştirilmekte, sağlık, refah gibi bir hedef olarak gösterilen terimler anlamlarını sadece işlevsel potansiyellerinden almaya başlamakta, düşünsel ve maddi üretim için elverişli koşulları belirtmektedirler. Bu nedenle, sanayi toplumunda bireyin kendini yadsımasının bu toplumu aşan bir hedefi bulunmamakta ve böyle bir kendini silme, araçlara rasyonellik kazandırırken, insan hayatını akıl dışı kılmaktadır. Doğanın köleleştirilmesi, anlamlı bir amaç olmadan gerçekleştiği için, doğa aşılmaktan ziyade bastırılmış olmaktadır. Bastırılan doğa, direnme ve tepki şeklinde uygarlığı rahatsız ederek, bazen toplumsal isyanlar bazen de bireysel suçlar ve akıl hastalıkları olarak kendini göstermiştir. Çağımızın özelliği

[49] Sigmund Freud, **Uygarlığın Huzursuzluğu**, Çev. Haluk Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s.98.

ise, bu isyanın uygarlığa egemen olanlar tarafından kullanılarak, kendisine yol açan koşulları sürdürmesinin sağlanmasının bir aracı olmasıdır. Rasyonelleştirilmiş bir akıl dışılık olarak uygarlık, doğanın başkaldırısını da kullandığı araçlardan biri haline getirmektedir. [50]

Kendi baskı mekanizmasında doğayı yansıtan ve devam ettiren bir düşünce, önü alınamaz sonuçları nedeniyle, kendisini de bu sonuçları unutan doğa ve baskı mekanizması olarak yansıtmaktadır. Kendi kendisiyle uyuşmayan doğa olarak, aklın kendini anlamasında doğa, tarih öncesi gibi kendine seslenmektedir; ama artık mutlak güç değildir ve sakat bir konuma yerleşmiştir. Doğanın yozlaşması doğaya egemen olmaktan ileri gelmektedir. Bu egemenlik ise, aklın varoluş nedenidir. İnsanlık, zorunluluktan ilerlemeye ve uygarlığa doğru kaçışta durmayı, kendinden vazgeçmeyi başardığında, kendi yığdığı engelleri, yani kurumları, doğanın egemenlik altına alınışından beri topluma geri tepen hükmetme uygulamalarını, artık gelecekteki özgürlüğün güvenceleri olarak göremez. Uygarlığın ilerleyişi egemenlikle beraber, egemenliği yatıştırma perspektiflerini de yenilemiştir. Perspektifleri gerçekleştirme işinin bırakıldığı kavram, bilim olarak insanları doğadan uzaklaştırmakla kalmamaktadır. Bilim biçimine giren, ekonomideki bulanık eğilimlere bağlı kalan düşünmenin kendi bilinci olarak, haksızlığı ebedileştiren uzaklığı da ölçüp biçmektedir.[51]

Teknolojik ortamda, insan ve doğa düzenin nesneleri durumuna geldiklerinde, insanı ve doğayı hükmü altına alan aygıtın, evrensel etkenliği ve üretimciliği, aygıtı

[50] Max Horkheimer, **Akıl Tutulması**, Çev. Orhan Koçak, Metis Yayınları, 2002, İstanbul, s.119–120.

[51] Max Horkheimer-Theodor W. Adorno, **Aydınlanmanın Diyalektiği**, Cilt:1, Çev. Oğuz Özügül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995, s.58–59.

yöneten belirli çıkarları maskelemektedir. Dolayısıyla, teknoloji, şeyleşmenin aracı durumuna gelmiş olmaktadır.[52]

Akıl tarafından konulan bir amacın ve sınırın olmadığı bir sömürü nesnesi olarak doğa, çağımızda her zamankinden çok, insanın bir aleti olarak görülmektedir. Hayvanların istekleri kendi fiziksel varoluşlarının zorunluluklarıyla sınırlıyken, insanın gücünü genişletmede gösterdiği açgözlülük, doğrudan doğruya kendi doğasının değil, toplumsal yapının bir sonucudur. İnsan türünün kendi dışında saydığı her şeye karşı totaliter saldırısı, insanın doğuştan gelen özellikleri ile değil, insanlar arası ilişkilerle açıklanmalıdır. Bu bakımdan doğayı sadece etkin bir sömürü açısından gören bilimsel zihniyetin kategorileri ve yöntemlerinin anahtarı da insanlar arasında hem savaşta hem de barışta süren bu çatışmadadır. Bu tür bir algılama, insanların ekonomik ve siyasal ilişkiler içinde birbirlerine bakış tarzını belirlemiştir. İnsanlığın doğaya bakış biçimi, insanın zihnindeki insan imgesine yansıdığı için, son nesnel amaç da ortadan kalkmaktadır.[53]

Freud'un belirttiği gibi, uygarlığın ilk talebi adalettir. İstenen şey, bir kez kurulmuş olan hukuk düzeninin, bir daha bozulmamasının garantisidir. Uygarlığın bundan sonraki aşaması ise, bu hakkın diğerlerine adeta zorba bir birey gibi davranan küçük bir topluluğun iradesinin ifadesi haline gelmemesi yolunda çaba gösterilmesidir. İnsanların birbirlerine karşı bu birincil düşmanlığı yüzünden uygar toplum sürekli çökme tehdidi ile karşı karşıyadır.[54] Cioran için, insanın giriştiği her

[52] Herbert Marcuse, **Tek Boyutlu İnsan**, Çev. Seçkin Çağan, May Yayınları, İstanbul, 1968, s.223.

[53] Horkheimer, 2002, s.130–131.

[54] Freud, s.53 ve 68.

şeyin sıkışması ve tasarlamış olduğunun tam tersine varması, tarihin trajik ya da müstehzi anlamıdır.[55]

II- BİLİM VE TEKNOLOJİ: İKİLİ SARMAL

A- FAUST'UN KAÇAN HUZURU: TEKNOLOJİ

1- Teknolojinin Sosyal Dokusu

a- Bir Muhasebe Süreci

Teknolojinin doğası, Antik Yunan'dan bugüne tartışılmaktadır. Kuşkusuz o zamanki *techne* kavramı, bizim anladığımız biçimde modern teknoloji ile aynı anlama gelmemektedir. Platon'da bilginin hiyerarşik analizi, iyi yaşamın bilgisi ile zanaata dair bilgi arasında bir ayrım yapmayı gerektirmektedir. İyi yaşamın bilgisi, iyi ideasının algılanmasına dayalı en üst düzey bilgiyi içerdiği için diğer bilgilerden ayrılmaktadır. Zanaata ilişkin bilgi ise, duyu verileri ile belirlenen dünyadaki yapıp etme ve kurmalarımızla ilgili bir bilgi olması nedeniyle alt düzeydedir. Aristo ise, aynı şekilde yaptığı ayrımda, bilimsel bilgiyi (episteme) zorunluluğun bilgisi, zanaata ilişkin bilgiyi (techne) ise, üretimle ilişkili olarak görmektedir. Elbette amacımız, *techne* kavramının tarihsel evrimi üzerinde durmak değildir. Antik çağdan bugüne pek çok düşünürün görüş bildirmesine karşın, bunun gerekliliği 17. yüzyıldan itibaren modern bilimin gelişmesi ve sanayi devrimi ile ortaya çıkmaya başlamıştır. Teknoloji üzerine yapılan sistematik çalışmalar, 20. yüzyılın ikinci yarısında şekillenmeye başlamıştır. 1960'lı yıllarda Kuhn, Toulmin, Feyerabend, Hanson gibi bilim felsefecilerinin mevcut bilim anlayışına karşı yeni bir bilim vizyonu sunma çabalarıyla başlayan süreç, 1970'li yıllarda teknoloji ve bilim sosyolojisi çalışmaları ile devam etmiştir. 1980'lerde, özellikle sosyal inşacı görüşün de zeminde yerini

[55] E.M. Cioran, **Ezeli Mağlup**, Çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s.44.

alması ile insanlığı belirlemeye başlayan teknolojiyi anlamaya yönelik çalışmalardaki açık kapanmaya başlamıştır.[56]

Modernite ve teknoloji kavramlarının zaman zaman karmaşık biçimde birbirini saran bir geçmişleri vardır. Misa'nın ifadesiyle, modern dönemi, kimin içeride kimin dışarıda kaldığını veya öteki olduğunu tanımlayarak belirlemeye çalışmak bile başlı başına tartışmalı bir iştir. Ancak kesin olan bir şey vardır ki, teknoloji, modernitenin ayırt edici özelliğidir.[57]

Akademik zeminin manzarasına bakıldığında, modernitenin, sadece modernite teorisinin çalıştığı bir nesne olduğu, teknolojinin de teknoloji çalışmalarında ele alındığı görülmektedir. Bu iki alan arasında köprü kuran çalışmalar, yani teknolojiyi modernite referansı ile çalışan veya moderniteyi teknoloji üzerinden inceleyenlerin sayısı nispeten azdır. Modernite teorisinde teknoloji karakutu olarak görülmekte ve genelde konuya daha soyut bir çerçevede teknolojik determinist bir açıdan yaklaşılmaktadır. Teknoloji çalışmalarında ise, karakutu açılmakta ve teknoloji üzerine, gelişim süreci ile birlikte ampirik bir detayla yoğunlaşılmaktadır; ki günümüzde bu karakutu toplumdur.[58]

Teknolojiye güvensizlik, modern toplumun temel özeliklerinden biri haline gelmeye başlamıştır. Teknolojinin ortaya çıkmasına yardımcı olduğu birçok toplumsal fayda, bunların kullanımıyla ortaya çıkan toplumsal sorunlarla

---

[56] Aydan Turanlı, "Sosyal İnşacı Teknoloji Görüşü Üzerine Bir İnceleme", **felsefe tartışmaları**, Sayı:35, 2005, s.17–18.

[57] Thomas J. Misa, "The Compelling Tangle Of Modernity and Technology", **Modernity and Technology**, Ed. By. T. J. Misa, P. Brey and A. Feenberg, MIT Press, Cambridge, 2003, s.5.

[58] Bu konuda geniş bir teorik perspektif için bkz. Philip Brey, "Theorizing Modernity and Technology", **Modernity and Technology**, Ed. By. T. J. Misa, P. Brey and A. Feenberg, MIT Press, Cambridge, 2003, s.33–71.

dengelenmektedir. Teknolojiye ilişkin güncel sorunların, teknolojinin doğasından olduğu kadar onun kullanımından da kaynaklandığı ortadadır. Ancak teknolojinin doğasının, teknolojinin kendilerinden bağımsız olarak düşünülemeyeceği toplumsal ve politik etmenler tarafından da belirlendiğini unutmamak gerekmektedir. Dickson'a göre, teknolojinin toplumda oynadığı politik rol, güç dağılımı ve toplumsal denetimin işleyişi ile yakından ilişkilidir. Bu, hem maddi hem de ideolojik biçimde ilerleyen bir süreçtir bu. Maddi düzeyde teknoloji, egemen sınıfın çıkarlarını gözetmektedir. Bunu yaparken de toplumun meşrulaştırıcı ideolojisini destekleyen simgesel bir tutum benimsemektedir. Dolayısıyla, toplumsal gelişmelerin kendiliğinden, teknolojideki gelişmelerden kaynaklandığını savunan teknolojik determinizmle, teknolojinin iktisadi ve politik gelişmenin tarafsız bir aracı olmaktan öte bir anlamı olmadığını düşünen ekonomik determinizme mesafe konması gerekmektedir. Herhangi bir toplumda gelişen teknolojinin doğası, ancak o toplumda politik bakımdan egemen kesimin çıkarları doğrultusunda üretim, tüketim ve genel toplumsal etkinlik kalıplarıyla ilişkilendirilerek anlaşılabilmektedir. Egemen hiyerarşik örgütlenme ve otoriter denetim biçimleri, kapitalist toplumların geliştirdikleri teknoloji ile bütünleşmektedir. Geçmişte sosyalist ülkeler de, daha önce kapitalist bir çerçevede formüle edilmiş olan bir üretim tarzını sahiplenerek geliştirmişlerdir. Bu teknolojiyi etkin biçimde kullanabilmek için, temelde kapitalist nitelikte olan toplumsal örgütlenme ve denetim yapısını da almak zorunda kalmışlardır.[59]

Teknolojik gelişimin yörüngesi, büyük ölçüde sosyal mücadelelerin ürünü olmakta ve mevcut toplumsal düzende iktidarın paylaşımı ve getirdiği olasılıklar

[59] David Dickson, **Alternatif Teknoloji – Teknik Değişmenin Politik Boyutları**, Çev. Nezih Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1992, s.27–29.

beklenmedik sonuçlar yaratabilmektedir. Bu, teknolojik determinizmin yerine bir çeşit sosyal determinizm koymaya çalışmak değil, mücadelelerde ikincil unsur olarak görülenlerin de tarihin şekillenmesinde yer aldığının hatırlanmasıdır sadece.[60]

Wagner'in aktardığı doğrultuda, teknolojinin toplumsal inşası hakkında yapılan araştırmalar, bir teknolojinin gelişiminin erken evresini, istikrarlaştırılması evresinden ayırmaktadır. Teknolojinin erken evresinde, açık uçluluk içinde, üretici gruplar ile kullanıcı gruplar arasında gelişme halindeki bir teknolojinin şekli ve karakteristikleri üzerine işleyen çelişmeler söz konusudur. İkinci evrede ise, temel nitelikler belirlendiği için, uzun dönem boyunca büyük bir değişiklik görülmemektedir. Bu görüntü bazı yazarlar tarafından, orijinal bir araştırma ve uygulama evresinin peşinden gelen istikrar evresinde en iyi yolun bulunduğu ve artık yenileşme imkânının kalmadığı şeklinde yorumlanmaktadır. Buna itiraz edenler ise, teknik inşanın toplumsal ağlarda sürekli gömülü olduğunu belirtmektedirler. Bu perspektiften bakıldığında, bir teknolojinin istikrara sahip olması, teknik bir projenin toplumsal çökelmesi olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal çökelme, teknik yapının görünümleriyle bağlantılı olarak diğer toplumsal pratiklere de uzanan üretim ve kullanım yapılarının ortaya çıkmasıdır. Örneğin, otomobillerde kullanılan motor tekniklerinin icat edildiği 19. yüzyıl sonlarına doğru, ulaşım alanında yenileştirici faaliyetler yoğunlaşmıştır. Uygulanma aşamasına gelenler, otomobil üretiminin örgütlenmesine, toplum görüntüsünün ve hayatının şekillendirilmesine neden olan otomobil kullanımına dâhil olmuşlardır. 20. yüzyılın ikinci yarısında ise, bu üretim ve kullanım yapısı tüm endüstriyel toplumlarda derinlemesine yerleşip sağlamlaşmış

[60] Kleinman, s.33.

ve ulaşım sistemlerini değiştirmeye yönelik her girişimin başarısız kaldığı bir noktaya gelinmiştir.[61]

Teknolojiyi soyut biçimde ele aldığımızda tarafsız olarak görmemiz mümkündür. Ancak herhangi bir teknoloji kullanıma girdiğinde, otomatik olarak toplumsal taraflar da belirmeye başlamaktadır. Teknolojinin ahlaki açıdan tarafsız olduğu görüşü ise, teknoloji ile kullanımı arasında yapılan yapay bir ayrıma dayanmaktadır. Bu nedenle teknolojinin her kullanımı, belirli bazı toplumsal denetim sistemlerini ve insan davranışları üzerinde bazı hak taleplerini de beraberinde getirmektedir. Herhangi bir teknoloji, kullanıma sokulduğu an toplumsal bir önem kazanmaktadır. Kullanıma sokulmuş bir teknoloji kaçınılmaz olarak ahlaki konuların da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Verili bir teknolojinin amaçlanan kullanımı ile aldığı biçim, fiziksel ve toplumsal koşullar tarafından belirlenmektedir. Bu noktada önemli olan, o teknolojinin ortaya çıkışını hazırlayan zeminin toplumsal olarak geliştirilmesi ve kullanımının toplumsal yönden değerlendirilmesidir. [62] Örneğin, otomobilin doğası gereği kötü olduğunu savunmak anlamlı değildir. Ancak yoğun ve yaygın kullanımının ahlaki ve ekolojik sonuçları olduğunu görmezden gelmek de kendi kendini aldatmaktır.[63]

---

[61] Wagner, s.120.

[62] Teknolojinin sosyal doğasını resmeden seçimlerin hepsinin her zaman herhangi bir rasyonel teknik muhakemeye dayanmadığı bazı projelerde görülmektedir, ki bunlar da zaten sosyal olarak bazı değerleri yansıtmaktadırlar. Bu tür yapıların cisimleştiği değerler bazen sonradan ortaya çıkmaktadır. Örneğin, New York'un modern bir şehir olarak planlamasına, özellikle köprülerin tasarımına, ırksal önyargılar ve sınıfsal eğilimlerin yansıdığı görülmüştür. Otobüslerin geçişini imkânsız kılacak bir planlama ile ekspres yola avantaj sağlanmış, düşük gelirlilerin önemli bir kısmını oluşturan siyahlarla birlikte genel olarak yoksulların yararlandığı toplu taşıma imkânı akla bile gelmemiştir. Bkz. Kleinman, s.10.

[63] Peter Freund-George Martin, **Otomobilin Ekolojisi**, Çev. Gürol Koca, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s.242–243.

Toplum karmaşık bir sistem olarak, teknolojiyi şekillendiren ve onu beklenmedik kullanım biçimlerine yönelten tesadüfi etkileşimlerle doludur. Castells'e göre, ne kadar devrimci olursa olsun, topyekûn bir dönüşüm yaşanacağı sonucuna varılamaz. Teknolojik determinizmin ideolojik iddiaları karşısında temkinli olmak, bir kolaycılığa da yol açmamalıdır. Toplum da temelde değişmez değildir ve teknolojiler kendilerine bir kullanım alanı bulunduğunda kullanılmaktadırlar, daha önce değil. Örneğin, internet gibi 30 yıl uyuyan bir teknoloji, küreselleşme ve getirdiği yeni sisteme bağlı olarak yaygınlaşmıştır.[64]

Arendt'e göre, teknoloji sorunu, yani makinenin gelişiyle birlikte yaşam ile dünyanın uğradığı dönüşüm üzerine tartışma, her şeyi bir kenara koyarak, makinelerin insanlara yarar mı yoksa zarar mı verdikleri meselesine yoğunlaşmış ve mecrasından sapmıştır. Her alet ve araç özünde insan yaşamını kolaylaştırmak ve insan emeğinin fazla güçlük çekmemesi üzerine tasarlanmıştır. Ancak aletlerin araçsallıkları, üretmek amacıyla tasarlandıkları nesneyle çok daha yakından ilgilidir. İnsani değerleri ise, *animal laborans*'ın onlardan sağladıkları yarar ile sınırlıdır. Yani, alet yapan *homo faber*, aletleri ve araçları insanın yaşam sürecine yardımcı olmak adına değil, bir dünya kurmak üzere icat etmiştir. Sorunumuz, makinelerin kölesi ya da efendisi olmamız değil, makinelerin hâlâ dünyaya hizmet edip etmediği veya dünyayı yönetmeye, hatta yok etmeye başlayıp başlamadığıdır.[65]

Modern teknolojinin tam bir eleştirisinin yapılabilmesi için, çevre, ekonomi ve gelişme eksenindeki düşüncelerin ötesine de gidilmesi gerekmektedir. Teknolojinin birey üzerindeki etkileri aynı derecede önem taşımaktadır ve toplumsal önceliklerin

[64] Manuel Castells - Martin Ince, **Manuel Castells'le Söyleşiler**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s.27–35.

[65] Hannah Arendt, **İnsanlık Durumu**, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.206–207.

çözümlenmesi de yine bizi toplumda bireyin konumuna ilişkin düşünceleri kapsayan politik sonuçlara götürebilmektedir. Sanayileşmiş bir toplumda yaşamanın ön plana çıkan sorunlarından biri de, bireyin içinde yaşadığı toplum tarafından alınan kararlardan giderek uzaklaşmasıdır. Modern teknoloji toplumunun paradoksu, toplumun yarattığı sürekli daha da karmaşık hale gelen problemlerin uzmanlar tarafından ele alınabilir hale gelmesindedir. Karar almak merkezileşmekte, fakat karar alma isteği yaygınlaşmaktadır. Özellikle belli bir teknolojik gelişim hakkındaki temel kararlar, genelde toplum tarafından arzu edilip edilmemesine göre değil, dünya pazarında ticari olarak tutunabilme kapasitesi doğrultusunda alınmaktadır.[66]

Tekniğin toplum üzerinde otorite kazanmasını sağlayan zeminin, ekonomik yönden en güçlülerin toplum üzerindeki iktidarı olduğu üzerinde suskun kalınan bir konudur. Bu bakış açısından, teknik rasyonellik, egemenliğin rasyonelliğidir, ki bu da, kendine yabancılaşmış bir toplumun cebri niteliğidir.[67]

Sosyal inşacı görüş ise, politik ve bilimsel alanın iç içe geçmiş olduğunu ve bu anlamda bir sorunun teknik veya politik olarak tanımlanmasının belirli bir bağlama ilişkin olacağını savunmaktadır. Buna göre, bilimsel bilginin yerleşik hale gelmesi, sosyal bir süreç içinde gerçekleşir ve bilimle ilgili politik ve etik kararlar, sadece bilim insanları ve teknokratların sosyal sorumluluğuna indirgenemez. Doğrusal ilerleme fikri reddedilmekte ve standart bilim anlayışının teknolojinin toplumu belirlediği fikri de kabul edilmemektedir. Teknolojinin sosyal biçimlenmesi ve

[66] Bu konuda ABD Los Alamos laboratuarları silah bölümü başkanı Dr. Agnew'un görüşleri dolaysız görünmektedir: "Gelişmiş teknolojinin temeli buluştur ve buluşlar konusunda hiçbir şey, birisinin ürününün, dünya kamuoyunun görüşleri gibi uyduruk mazeretlerle kullanılmasından ya da reddedilmesinden daha boğucu olamaz." Bkz. Dickson, s.47.

[67] Max Horkheimer-Theodor W. Adorno, **Aydınlanmanın Diyalektiği**, Cilt:2, Çev. Oğuz Özügül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1996, s.8.

toplumun teknik inşası aynı paranın iki farklı yüzüdür. Ayrıca, bilim ve teknoloji arasında ayrım da yapılmamalıdır. Bilim, doğrunun keşfi iken, teknoloji doğrunun uygulanmasıdır; yani bilim ve teknoloji iç içedir.[68]

Sosyal inşacılardan Bruno Latour'un aktör-şebeke teorisine göre, bilim insanları ve teknokratların, dünya ve diğer insan grupları ve hatta laboratuvarlarda bilimsel ve teknolojik çalışmalarda kullanılan araçlar ve gereçler ile ilişkisi, bilim ve teknoloji olarak adlandırılan etkinliği yaratmaktadır. Bilimde olgular keşfedilmemekte, suni laboratuvar ortamında kurgulanmaktadır. Bu kurgu, sosyal bir olgu olduğu için, politik, sosyal ve bilimsel-teknik alanlar arasında kesin sınırlar ortadan kalkmaktadır.[69]

Modern toplumda geleneksel değerler, artık daha belirsiz bir niteliğe bürünmüşler ve hatta birçoğu bağlayıcı olmaktan çıkmıştır. Sadece kişilerin çıkarlarına uygun düştükleri zaman ciddiye alınmaktadırlar. Bazı değerler ise, duruma göre bayraklaştırılmakta, somut ve doğrudan çevreye yönelik değil, soyut ve uzak amaçlara yönelik kalmaktadır. Bunlar, modern insanın duygusal ve entelektüel tatminine göre şekillenmekte olup, uzun vadede sorumluluk ve yaptırım gücünden yoksun bulunmaktadır. Dolayısıyla, modern insan için kutsallıkta uzaklaşan doğa, artık sadece sağladığı yararlar açısından vardır. İnsan, takındığı mesafeli tavırla giderek kendini doğanın dışında görmeye başladığı için, kendisindeki bu sınırsız özgüven, teknik imkânların gelişmesinin ötesinde, insanın mükemmelleşmesine vurgu yapmaktadır. Teknolojik iyimserlik, teknolojik olarak mümkün olan hemen her şeyin uygulanmasını istemektedir. Her sorunun mutlaka teknolojik bir çözümü bulunmaktadır, ki bu modern kültüre damgasını vuran da bu görüştür. Tam

[68] Turanlı, s.21.

[69] ibid, s.24.

karşısında ise, teknolojik gelişmeyi bir endişe kaynağı olarak gören kötümser yaklaşım yer almaktadır. Buna göre, insan teknolojinin baskısı altındadır. Giderek teknolojik dogmalara teslim olmaktadır. Bu iki görüşün zayıf ortak paydası, teknolojinin iki yönünden sadece birine ağırlık verilmesidir. Teknolojiyi nimet olarak algılayanlar, sadece beraberinde getirdiği özgürlüğü vurgularken, endişe taşıyanlar ise sadece baskıcı yönüne odaklanmaktadır. Her iki sonucu da teknoloji beraberinde getirmektedir; ki bu, modernizmin paradokslarından biridir. Teknoloji, toplumu dışarıdan kuşatan bir olgu olarak görülmektedir; oysa iç içedirler.[70]

b- Teknolojik Determinizm

Büyük bir teknoloji şoku ortaya çıktığında genel eğilim, devletin iktidarının temel sınırlarını etkileme yönünde olacaktır: Güç kullanma ve vergi koyma hakkı. İnsanlık tarihindeki tüm toplumsal ilişkilerin tamamen teknoloji tarafından belirlendiği fikrini, yani teknolojik determinizmi kuşkulu bulan Dudley, tarihsel sürecin belli dönemlerinde yeni teknolojilerin aslında toplumsal koşulların bir sonucu olarak geliştiğini ileri sürerken, 19. yüzyıldaki teknolojik değişim örneğini ön plana çıkarmaktadır. Var olan üretim sorunları için alınan basiretsiz kararların, bu kilit nitelikteki yeniliklere yol açtığını savunan Paul Davids'in düşüncesini aktarırken, yine Nelson ve Winter'ın teknik ilerlemenin evrimi kuramına gönderme yapmaktadır. Bu kurama göre, belirli bir zaman dilimi içinde, belli bir üretim programına sahip olan firma ya da örgütlenme, fiyatları oluşturup, yönetim zamanını tayin ederek iletişimini geliştirir. Kısıtlı kaynaklarını artırmak için yarışırken başarı ihtimali, belirsizliklere rağmen bu programa bağlı kalma becerisine bağlıdır. Bununla beraber, örgütlenmenin gelişme kapasitesi de, önceden oluşturulmuş koşullar

[70] Van Der Loo- Van Reijen, s. 135 ve 210–215.

tarafından tayin edilmektedir. Siyasal kurumlar için, teknik değişimin evrimsel kuramı geçerli görülürse, teknoloji, nüfus artışı ve siyasal yapılar karşılıklı tayin edilirler. Yine belli bir zaman ve mekânda oluşabilecek değişimin yönünü, büyük ölçüde coğrafi unsurlar ve geçmiş olayların toplamı belirlemektedir.[71]

Wood'a göre, hem çok hızlı teknolojik ilerleme anlarını hem de uzun süreli durgunluk dönemlerini aynı kolaylıkla açıklayabildiğini öne süren bir teknolojik ilerleme kuramı yararlı olamaz. Kapitalizmin kendine has bir şekilde teknolojik gelişmeyi desteklediğini söylemenin ötesinde kalacak biçimde, kapitalizmin teknolojik gelişmeyi desteklediği için ortaya çıktığını söylemek ise, başka bir şeydir. Üretici güçleri geliştirme yönünde kapitalizmin özel zorunluluğu bir kez kabul edilince, kapitalizmin evrenselliğinin teknolojik determinizmin genelliğini göstermesinden çok, kapitalizmin rekabetçi ve yayılmacı güdüsünün özgüllüğünü gösterdiğini söylemek daha tutarlıdır.[72]

Toplumların geleceğine yönelik kehanette bulunmanın tehlikeli yönü, büyük teknolojik gelişmelerin getireceği tahmin edilebilir değişimlerin ötesinde, uzun vadede farklı sonuçlar doğurması ya da hayal kırıklığı getirebilme ihtimalidir.[73]

---

[71] Leonard M. Dudley, **Kalem ve Kılıç**, Çev. Müfit Günay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s.20–25.

[72] Ellen Meiksins Wood, **Kapitalizm Demokrasiye Karşı**, Çev. Şahin Artan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.148.

[73] Sombart, Almanya'da devletin, hangi icatların geliştirileceğine dair karar verecek bir birim oluşturmasını istemiştir. Ayrıca polis, yurttaşlar üzerinde olumsuz sonuç doğurabilecek teknolojileri engellemelidir. İsviçre kantonlarından Graubünden'in otomobilleri yasaklama kararını da desteklemiştir. Teknik değişimi tersten okuyan bu tür yaklaşımlar, kontrolden yasağa kadar geniş bir alanda kültürü koruyabileceklerini ve teknolojinin sosyal değişimlerden bağımsız olduğunu düşünmüşlerdir. 20. yüzyılın başlarından itibaren netleşen tablo görülmek istenmemiş, yurttaşların, teknolojinin sosyo-ekonomik küresel etkileri de dâhil kendilerine göre tüm olumsuz yanlarından izole bir kültürle korunabileceği varsayılmıştır. Deyim yerindeyse, teknoloji kesilip biçilecek ve kültüre giydirilecektir. Bkz. Johan Schot, "The Contested Rise of A Modernist Technology Politics",

Teknolojik şoklar önceden bilinsin ya da bilinmesin, her tip yenilik devletin sınırları ve vergi oranları üzerinde belirgin etkiler bırakmıştır. Örneğin, kamu sektörü daralmakta ya da genişlemektedir. Devletin boyutu üzerindeki sistematik değişimler, bilgi ve şiddet teknolojisindeki yeniliklerin bir sonucu olarak izah edilmektedir. Bilgisayarla bütünleşmiş toplumda insana biçilen rol hakkında kuşkuları olan Dudley'e göre, bilgiye dayanan ölçek ekonomilerindeki önceki artış süreçlerinde (kent, ulus devlet, sosyal devlet) halk, güvenliğini özel hayatına daha fazla devlet müdahale edilmesine izin vererek kazanmıştır.[74]

Nishida ise, teknolojik sürecin, ürünlerin kullanıcılara ulaşmasıyla tamamlanmadığını düşünmektedir. Kullanıcılarla birlikte ürünlerin bağımsızlaşabileceğini, yeni bir anlama ve gelişim yönüne kavuşabileceğini anlamaktayız. Yoruma dair bu esneklik, sadece tasarım ve üretim aşamalarında değil, yaygınlaşma ve kullanım aşamalarında da gerçekleşebilmektedir; ki Nishida bu yaratıcı sürece "ters determinasyon" adını vermektedir. Buna göre, ne üreticiler ne de kullanıcılar teknolojik gelişmelerin belirleniminde tek başlarına karar sahibidirler.[75]

Mumford, modern sanayi çağının kilit makinesinin buhar motoru değil, saat olduğunu ileri sürmektedir. Modern makinenin ikonu olarak saati tanımlarken Mumford, teknoloji ve modernite arasında determinist bir saptama yapmaktan ziyade, sosyal unsurlara işaret etmektedir. Mekanik saatin icadının ve yayılmasının

---

Modernity and Technology, Ed. By. T. J. Misa, P. Brey and A. Feenberg, MIT Press, Cambridge, 2003, s.265.

[74] Dudley, s.350–355.

[75] Junichi Murata, "Creativity of Technology: An Origin of Modernity?", **Modernity and Technology**, Ed. By. T. J. Misa, P. Brey and A. Feenberg, MIT Press, Cambridge, 2003, s.234.

arka planında yer alan manastır hayatının disiplini ve düzenleyiciliği, sosyal zemine işaret etmektedir.[76]

Teknolojik devrimle toplumsal devrim, özdeş olmasalar da, doğal kaynakların yok edilişi ve emek süreçlerindeki değişim, yeni toplumsal örgütlenme ve politika biçimlerine yol açmaktadır. Bu süreçte kapitalist sınıflar da kendi gelişimlerinin sürmesi için yeni teknolojilerden yararlanacaklardır. Söz konusu olan, kehanette bulunmayı yersiz kılacak kaygan bir toplumsal dönüşüm dönemidir. Sanayi sonrası toplumlar için ütopyalar hayal edilse de, ayrıcalıklı bir seçkin azınlık ve marjinalleşmiş bir işsizler kitlesiyle belirlenen teknokratik otoriter yönetim kâbusunun gerçekleşebileceğini düşünenler de mevcuttur.[77]

Castells'e göre, teknoloji toplumu belirlemediği gibi, toplum da teknolojik değişimin yönünü çizemez. Bilimsel keşif, teknolojik yenilik ve bunların toplumsal uygulanma sürecine, yaratıcılık ve girişimcilik ile birlikte birçok etken dâhil olmaktadır. Hatta teknolojik determinizm ikilemi, yanlış bir sorundur. Teknoloji toplumdur; ve toplum da teknolojik aygıtlara değinilmeden tanımlanamaz. Ancak toplum teknolojiyi belirlemese de, devlet onun üzerinden teknolojik gelişimi bastırabilir ya da yine devlet müdahalesiyle toplum, ekonominin, askeri gücün, toplumsal refahın kaderini kısa sürede değiştirebilecek kadar hızlandırılmış bir teknolojik değişim sürecine sokulabilir.[78]

Teknoloji ile toplumun ilişkisi açısından Castells'in vurguladığı şey, devletin teknolojik yenilikleri gerek başlatarak gerek yasaklayarak, hatta onların öncülüğünü

---

[76] ibid, s.241.

[77] Frankel, s.265–266

[78] Manuel Castells, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür**, ***Cilt:1 / Ağ Toplumunun Yükselişi***, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.6–8.

üstlenerek yüklendiği rolün, belli bir mekân ve zamanda egemen olan toplumsal ve kültürel güçleri ifade edip örgütlemesi nedeniyle, sürecin tamamı açısından belirleyici olmasıdır. Teknoloji, büyük ölçüde bir toplumun kendini devlet dâhil tüm kurumların üzerinden teknolojik üstünlüğe götürmesini ifade etmektedir. Teknolojinin ve onun tarafından dokunan toplumsal ilişkiler ağının özelliklerine damgasını vuran şey, üretim güçlerinin gelişiminin gerçekleştiği tarihsel süreçtir. Günümüzde de teknolojik devrim için farklı bir durum yoktur ve kapitalizmin küresel olarak yeniden yapılandığı bir tarihsel dönemde doğup, yayılması tesadüf değildir. Bugünün teknolojik devrimi kapitalizm için temel önemde bir araçtır ve bu nedenle, değişim sürecinde ortaya çıkan yeni toplum, kültürlerine ve kurumsal yapısına bağlı olarak çeşitlilik gösterse de, hem kapitalist hem de enformasyoneldir.[79]

Bu devrimin ayırıcı özelliği, bilginin ve enformasyonun merkezi öneminde değil, bilgi ve enformasyonun bilgi üretimine, bilgi işleme/iletme aygıtlarına uygulanarak, yenilik ile yeniliğin kullanımı arasında, ikisinin birbirini beslediği bir zincir oluşturmasındadır. Tarihte ilk kez, insan aklı sadece üretim sürecinin belirleyici bir unsuru olmakla kalmamış, doğrudan bir üretim gücü olmuştur. Yeni enformasyon teknolojileri, 1970'li yılların ortalarından, 1990'lı yılların ortalarına kadar yaklaşık 20 yılda tüm dünyaya büyük bir hızla yayılmış ve bu teknolojik devrimin özelliği olan bir mantığı da ortaya çıkarmıştır. Ürettiği teknolojileri kendi gelişimi için kullanarak, bütün dünyayı enformasyon teknolojisi ile birleştirmiştir. Ancak, yeni teknolojik sistemden uzak kalan büyük bölgeler ve nüfus bulunmaktadır. Teknolojik yayılmanın seçiciliği, giderek büyüyen bir eşitsizlik kaynağıdır.

[79] ibid, s.15.

Teknolojik uygulamaların, beklenmedik biçimde ani yükselişinin, yeni teknolojik sistemde uzmanlaşan ülkeler ve seçkinlerce birden erişilebilir hale gelen bir gezegende üretim ve dağıtım süreçlerini dönüştürmesi, zenginlik ve iktidarın konumunu belirleyici biçimde dönüştürmesi anlamında da devrim olarak görülmektedir. Bu maceranın karanlık yüzünü ise, teknolojinin emperyalist güçler arasındaki çatışmalara ayrılmaz biçimde bağlanması oluşturmaktadır.[80]

Teknolojinin karakteristikleri sadece bir görüntü veya retorikten ibaret değildir. Akıllı bombalar, zeki makineler, temiz teknoloji, gen bankaları, doğal sermaye gibi sosyal metaforları hatırlarsak, insanın bazı niyetlerinin teknolojiye gömülü olması nedeniyle, bu tür sosyal niteliklerin maddi veya doğal özellikler şeklinde fetiş haline getirildiğini görebiliriz. Bu tür çabalar, toplumun gelecekteki modelleri olarak sürekli sunulmakta ve teknolojik değişim diri tutulmaktadır. Öyle ki, sınıf çıkarları hem gizlenmekte hem de yönlendirilmektedir. Teknolojinin sermaye tarafından giderek daha fazla kontrol edilmesine biyoteknoloji vasıtasıyla hayatın da katılması, doğanın tahsisata ayrılmasının özel bir şeklini oluşturmaktadır. Bu da bizi teknolojinin insani açıdan yeniden tasarlanması sürecine götürmektedir.[81]

c- Makine Kırıcı Etik

Ludditler, uzun zamandır, değişim adına hiçbir şeyin farkına varamayan sorumsuzlar olarak nitelendirilmişler ve tarihçiler de onları, öfkelerini makinelerden çıkarmak dışında ellerinden bir şey gelmeyen, ilerlemenin kurbanları olarak görmüşlerdir; çünkü her yeni teknoloji çıkarları zedelenenler tarafından bir süre direnişle karşılaşmakta ve zamanla bu direniş dibe çökmektedir. Ancak başta

[80] ibid, s.40–44.

[81] Les Levidow, "Technological Change As Class Struggle", **Anti-Capitalism**, Ed. Alfredo Saad-Filho, Pluto Press, London, 2003, s. 94–105.

Hobsbawm ve Thompson olmak üzere bazı tarihçiler, Ludditlerin zihinlerdeki görüntüsünü düzeltmişlerdir. Buna göre, 17. yüzyılda başlayan organize makine kırma eylemi, oldukça yaygın ve grevden daha başarılı bir protesto biçimi olmuştur.[82] Bu, tüm makinelerin değil, sadece işçilerin şikâyetçi oldukları bazı makinelerin hedef seçilmesiyle gerçekleştirilen bir çeşit örgütlenme isyanıdır. Makine kırıcıların çoğunluğunu, bilgisiz makine karşıtı kalabalıklar değil, bilakis yetenekli makine operatörleri oluşturmuştur. Ayrıca, esnafın, küçük girişimcilerin, bazı muhafazakâr politikacıların desteklerini de almışlardır. Aslında bu tepkiler makine görüntüsü altında toplansa da, yükselmekte olan yeni bir toplumun, yeni bir yaşamın geldiğini fark eden, ancak adlandıramayan insanların sesidir. Makine kırıcılar, eski sistemi onarmaya çalışmamışlar, yeni toplumun geleceğinde kendileri de rol almak istemişlerdir. Toplumu şekillendiren rakip modeller arasında, kendilerine ait alternatif bir gelecek düşüncesinin geliştirilmesini savunmuşlardır. Kısaca, yeni teknolojilerle toplumu buluşturanların, bunların sosyal etkilerini de hesaba katmasını talep etmişlerdir.

Ludditler, işçilere biraz zaman kazandırsa da, yenilgi, mucitlere ve girişimcilere teknolojinin toplumsal sonuçlarını hesaba katmalarını gerektirmeyecek bir özgürlüğü getiren yeni bir ideolojinin yerleşmesini sağlamıştır. Sol kanattan sağ kanada politikacılar, işverenler, sendikalar ve entelektüellerden oluşan bir elit

[82] Makinelere özel bir düşmanlığın olmadığı bu eylemler, işverene baskı yapmak için kullanılan bir yöntem olup, makine kırıcıların hepsi Ludditlere indirgenmemelidir. Ayaklanma yolu ile gerçekleştirilen toplu pazarlık, Hobsbawm'a göre, sanayi devriminin ilk yıllarında makinelerin araç olduğu bir sendikalaşma biçimidir. Bkz. Eric Hobsbawm, **Sıradışı İnsan**, Çev. Işıtan Gündüz, Bulut Yayınları, İstanbul, 2002, s.15–29.

tabakanın teknolojiye herhangi bir tepkiyi anında mahkûm etmesi, 19. yüzyılın sonlarında artık yerine oturan modernist teknoloji politikasının sonucudur.[83]

Günümüzde de teknolojik gelişmenin güncel eğilimlerinin bazılarını sorgulamak, sanayi toplumunun dışına çıkmak isteyen beyhude bir Luddit yerine konulmayı da zaman zaman beraberinde getirmektedir. Aksi bir yaklaşım ise, teknolojik determinizmin pençesinde kararların çoktan alınmış olduğu varsayımından hareket ederek, seçeneğimizin olmadığı düşüncesini ve gelişmelerin insanlığın çıkarına uygun olduğu ön kabulünü benimsemektedir. Eğer teknoloji alanında bir karar çoktan verilmişse, bilimin mevcut mekanizmalar içinde insanlığın öncelikler sorunuyla başa çıkmaya uygun olup olmadığı sorusu yanıtsız durmaktadır.

Teknolojinin sosyal görünümlerine gelen itirazlar, teknofobi olarak görülmemeli, toplumsal sonuçlarla ilgili tartışmalar ve yeni toplumsal uyarlamalar için fırsat olarak değerlendirilmelidir. Makine kırıcı durumuna düşmek istemeyen insanlığın, bazı teknolojik gelişmeleri tartışılmaz olarak görerek olan biteni seyreden bir büyücü çırağı konumuna düşmesi, daha trajik bir hal almaya başlamaktadır.[84]

2- Yaratıcı Yıkım: Leviathan'dan Laboratuvara

Hobbes, iktidardan söz etmek üzere, temsil, hükümdar, sözleşme, mülkiyet, yurttaş gibi sahip olduğumuz kaynakları yaratırken, Boyle, doğadan söz etmek amacıyla en önemli repertuvarı hazırlamıştır; ki bunlar da deney, olgu, tanıklık, meslektaştır. Shapin ve Schaffer'in ortak bir çalışması[85] üzerinden bir anayasa okuması yapan Latour'a göre, bizim üzerinde durmadığımız şey, bir çifte icadın söz konusu olduğudur. Modern repartuvarın icadındaki bu simetri bozulmamalı ve

[83] Schot, s.260–263.

[84] Jonathon Porritt, **Yeşil Politika**, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1989, s.59.

[85] Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle and the Experimental Life

Hobbes'a daha çok yer ayrılmamalıdır. Bu iki insanın iki keşfi arasındaki simetri sonuna kadar götürülmeli ve Boyle'un sadece bilimsel bir söylem yaratmadığı, Hobbes'un da aynı şekilde sadece siyaset konusunda ortaya çıkmadığı görülmelidir. Boyle, siyasetin dışında tutulması gereken bir siyasal söylem yaratırken, Hobbes da deneysel bilimin dışında bir siyaset hayal etmektedir. Bu şekilde, modern dünyamız icat edilmiştir; yani nesnelerin laboratuvar aracılığıyla temsili, yurttaşların da toplum sözleşmesi aracılığıyla temsilinden sonsuza dek ayrılmıştır. Siyaset felsefecilerinin Hobbes'un bilimine ait her şeyi unutması ile bilim tarihçilerinin Boyle'un bilim siyasetine ilişkin tavırlarını unutmaları tesadüf değildir. Böylece, insanların temsiliyle insan olmayanların temsili arasında, olguların yapaylığıyla siyasal organların yapaylığı arasında bir bağlantı kurulmaması gerekliliği sağlanmıştır.

Hobbes ve Boyle'un kendi alanlarında geliştirdikleri yönetimin iki kolunun otoritesi, birbirinden açıkça ayrılmış olacaktır. Hobbes'un devleti bilim ve teknoloji olmadan güçsüzdür; ama sadece çıplak yurttaşların temsilinden söz edilmektedir. Boyle'un bilimi ise, din, siyaset ve bilim alanlarının kesin bir sınırlaması olmadan güçsüz kalmaktadır. Siyaset kuramında, tek ve aynı icadı gerçekleştirmek için çalışan bu iki kurucudur. Dolayısıyla, insan olmayanların temsili bilime düşer, ama siyasete her tür başvuru imkânı yasaklanmıştır. Yurttaşların temsili ise, siyasete düşer; ama bilim ve teknolojinin üretip seferber ettiği insan olmayanlarla herhangi bir bağ engellenmiştir.[86]

Hobbes ve Boyle'un ardılları, bize bugüne kadar kullanılan kaynakları sunmaktadırlar. Bir yanda toplumsal kuvvet ve iktidar, diğer yanda ise doğal kuvvet ve mekanizma yer almaktadır. Bir yanda hukuk öznesi, diğer yanda bilim nesnesi söz

[86] Latour, s.35–38.

konusudur. Siyasal sözcüler, yurttaş olan kavgacı ve hesapçı insan yığınını, bilimsel sözcüler ise, dilsiz ve maddi nesneler yığını temsil edecektir. Birinciler hep birlikte konulamayan insanları tercüme ederler, ikinciler ise, doğuştan dilsiz olan şeyleri. Boyle ile Hobbes, hem siyasete, dine ve tekniğe, hem de ahlaka, bilime ve hukuka ister istemez karışırlarken, biri kendini şeylerin bilimiyle, diğeri de insanların siyaseti ile sınırlamış ve her ikisi de görevleri bölüşmüşlerdir. Doğa laboratuvarda, toplum siyasal iktidar alanında inşa edilmektedir ve her iki tarafın da egemenlik altında olmasının meşru zemini bulunmaktadır.

Modern anayasa ise, bu tabloda asimetrik kalarak, şeyleri temsil eden bilimsel iktidar ile özneleri temsil eden siyasal iktidar arasında bir ayrım icat etmiştir. Bu ikisi arasında kurulan ağın gücü görmezden gelinerek, bilgi ve iktidar ya da doğa ve kültür diyebileceğimiz alanlar arasında yapılan bir ayrımdır bu. Laboratuvarın ve ideolojinin dünyaları temellerinden bölünmüş durumdadır; ki kurgusal olan bu durum zaten modernitenin zeminidir. Doğanın ve toplumun mutlak olarak ayrı kalmasını sağlayan anayasal güvence, toplumu inşa etmesek de inşa ediyormuş gibi göstermektedir. [87]

Goethe'nin Faust'u üzerinden gelişmenin trajedisini okuyan Berman ise, Faust'un şeytanla kurduğu ilişkinin anlamını, modern insanın başardığı büyük gelişmelerin insani bedeli olarak ele almaktadır. İnsanlık, tüm insani denetimin ötesinde korkunç bir güçle patlak veren karanlık ve ürkütücü enerjilerin aracılığıyla gelişmektedir.[88]

Faust'un arzuları ve yetenekleri, insanlığın büyük bilimsel keşifler yapmasını ve muhteşem bir sanat yaratmasını, doğayı dönüştürmesini, endüstri toplumlarının

[87] ibid, s.40–43.

[88] Berman, s.65–66.

refah ekonomisini inşa etmesini sağlamıştı. Ne var ki, bu başarı sayesinde Faustvari insanın da işi sona ermişti. Stent'in bu iddiasını aktaran Berman, onun kendi bilim dalı olan biyolojideki kopuşlarla, özellikle de DNA ile ilgili keşiflerle birlikte, modern kültürün kazanımlarının tamamlanarak tükendiğine ve gidecek bir yer kalmadığına ilişkin düşüncelerine yer vermektedir. Bu hüzün, Fautsvari hayata duyulan bir nostaljinin ve ilerleme motorunun her an durmak üzere olduğu kaygısının ötesinde, Batı'nın yakaladığı istikrarın ve standartların sürdürülebilir olamama korkusunu da barındırmaktadır. 1970'lerde gelişen enerji krizi ile tüm ekolojik, teknik, ekonomik ve politik boyutlarıyla yaşanan hayal kırıklığı, umutsuzluğa dönüşmüştür. Özellikle o dönemin atmosferinin de etkisiyle, yüzyıllardır süren modernleşme projesi felaketle biten bir hata olarak görülmeye başlanmıştır ve Faust figürü, yeni simgesel rolünde şeytan olarak ortaya çıkmıştır.

Yazara göre, öykünün biraz çarpıtılarak, trajedinin melodrama çevrilmeye başlanması, Faust'u sahneden uzaklaştırmaya yöneliktir. Savaş sonrası dönemin bilim insanlarının suçluluk duygusu, endişe dolu bir bilim ve teknoloji üslubunun filizlenmesine yardımcı olmuş ve askeri ya da politik çevrelerde yaygın taraftar bulan, dünyadaki herhangi bir tehlikenin geçici olduğuna dair bilimsel anlayışın aşınmasına katkıda bulunmuştur. Berman'ın bu noktadaki eleştirisine göre, o dönemde büyüme karşıtı olan ve enerji politikalarını gözden geçiren düşünceler, yaratıcı ve özgün olmalarına rağmen, paradoksal bir gerçeği gözden kaçırmışlardır: Modern toplumda ancak aşırı ve sistematik bir büyük düşünme, küçük düşünmenin kanallarını açabilecektir ve bu da iktidarın radikal biçimde yeniden dağıtılmasını gerektirmektedir. Artık Faustvari bir anlaşmanın tarafı olan toplum, nasıl bir gelişmenin düşünüldüğü konusunda harekete geçmeli ve hangi anlaşma yapılırsa

yapılsın, buna herkesin katılması haktan öte bir yükümlülük olmalıdır. Projelerin sorumluluğu tamamen uzman kadrosuna devredilemez; çünkü modern toplumda uzman kadrosunun elde ettiği güç, toplumun değerlerinin yansımasıdır ve insani bedellerin sorumluluğu hepimize aittir.[89] Trajediyle yüzleşmek, insanın ve doğanın gelişmeye feda edilmediği, bilakis gelişmenin insanlık uğruna olacağı ve bizi kaygan zeminden biraz olsun uzaklaştıracak yeni bir modernite tarzını tahayyül etmek için ilk adım olabilir.[90]

Harvey'e göre ise, "yaratıcı yıkım" imgesi, moderniteyi anlamak için önem taşımaktadır. Bu imge, modernist projenin ikilemlerinden türeyerek, daha önce yapılmış olan birçok şeyi yıkmadan yeni bir dünya yaratılamayacağı düşüncesini merkeze almaktadır. Schumpeter, bir kahraman figürü olan girişimciyi yaratıcı yıkıcının en güzel örneği olarak görmektedir; çünkü teknik ve toplumsal yeniliğin sonuçlarını en uç noktalara kadar taşımaya hazırdır. İnsanlığın ilerlemesi, ancak bu kahramanlık ile güvence altına alınır ve de yaratıcı yıkım, olumlu neticeler getirecek bir kapitalist gelişmenin ilerici *leitmotif* 'i haline gelir. Harvey için, bu bakış açısı, kapitalizmin yaratıcı yıkım tarihindeki en büyük olaydan, yani II. Dünya Savaşı'ndan önce gündeme geldiği için kehanet içermektedir.[91]

3- Teknolojinin Arka Kapıları: Gizem ve Karabasan

a- Teknik İçin Teknik

İnsanın verili bir teknik eylemin sonuçlarını asla öngöremeyeceğini düşünen Ellul'e göre tarih, başlangıcından itibaren her teknik uygulamanın, tekniğin

[89] Uzman olmayan insanların da teknik sorunların çözümüne yönelik arayışlara yardım edebileceğine dair örnekler için bkz. Kleinman, 2005.

[90] Berman, s.117–124.

[91] David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, Çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 1997, s.29–30.

yokluğundan çok daha kötü sonuçlar doğuracak birtakım öngörülemez yan etkilerinin varolduğunu göstermektedir. Bu yan etkiler, beklenen olumlu etkilerle birlikte yer alırlar. Teknik, mümkün olan en hızlı uygulamayı istediği için, sorunların ortaya çıkması ya da ilerlemesiyle vakit kaybetmeden teknoloji kullanıma girer. Tüm yansımaları değerlendirecek bir zaman dilimi de asla bulunmamaktadır.

Teknik uygulamaların etkilerini kontrol etmek üzere devlet müdahalesinin gereği ortaya çıksa bile, bu teknik modifiye edilinceye kadar, kötülük yapacağını yapmış olacaktır. Bu süreç, etkiler arasında seçim yapılması açısından hâlâ çok geçtir. Ellul'ün niyeti tekniğin bir felaketle sonuçlanacağını göstermek değildir elbette. Aksine, kendisi tekniğin sadece bir tek prensibi olduğunu, onun da etkin düzenleme içerdiğinin altını çizmektedir. Teknik olgusu, iyi taraflarının alınıp, kötü taraflarının atılacağı bir şekilde bölünemez. Kendisini monist yapan bir kütledir ve barışçıl bir sanayi ile askeri bir sanayi arasındaki ayrım artık mümkün değildir. Niyeti ne olursa olsun artık her endüstri askeri bir değere sahiptir.[92]

Konuya bu anlamda farklı bir açıdan bakan Ellul, tekniğin nedensel bir yolda ilerleyen ve aşama aşama gerçekleşen bir plan kapsamında bulunmadığını düşünmektedir. Teknik için hedef koymak, bir yön önermek, tekniği reddetmek ve onu gücünden mahrum bırakmaktır. Makinenin kullanımı ile teknik kullanım karıştırılmaktadır. Tekniğin kendisi bir eylem yöntemidir, ki bu da tam olarak kullanımdır. Kötü kullanılmıştır demek, teknik olarak kullanılmamıştır demektir. Dolayısıyla, teknik ile onun kullanımı arasında hiçbir fark bulunmamaktadır. Atom araştırmaları teşvik edilirse, mecburen atom bombası aşamasından geçilecektir. Bomba, atom enerjisinin en basit kullanımını temsil etmektedir ve askeri

[92] Jacques Ellul, **Teknoloji Toplumu**, Çev. Musa Ceylan, Bakış Yayınları, İstanbul, 2003, s.116–122.

kullanımındaki sorunlar, endüstriyel kullanımından daha basittir. Teknik olan her şey, iyi veya kötü ayrımı yapılmadan elde edilir edilmez kullanılır. Özet olarak Ellul'e göre, atom bombası mümkünse teknik olarak da gereklidir.[93]

b-Tekniğin Soğuk Dili

Heidegger, tekniğe hâkim olma iradesinin ne kadar elzem hale gelirse, tekniğin de o kadar insan denetiminden kaçıp kurtulma tehdidinde bulunduğunu belirterek, tekniğe karşı aldığı mesafeli tutumun çerçevesini çizmektedir. Buna göre, modern tekniğe hâkim olan gizini-açma, doğaya pek de makul olmayan bir meydan okumadır. Doğadan söküp alınabilecek ve depolanabilecek enerjiyi tedarik etmek şeklinde bir talebi dayatmaktadır. Doğanın enerjilerine karşı bu meydan okuma, bir saldırıdır. Azot sağlamak için havaya, maden sağlamak için yeryüzüne, uranyum sağlamak için madene saldırılmaktadır. Başka bir düzene tabi kılma anlamındaki bu saldırı, atom enerjisi için uranyum elde edilmesi şeklinde sürüp gitmektedir.[94]

Modern tekniğin özü çerçevelemedir. Çerçeveleme, tekniğin özünde hüküm süren ve bizzat teknik bir şey olmayan gizini-açmanın tarzı anlamına gelmektedir. Teknolojinin kaynağı olarak kendini gizlemekte ve tehlikeli durmaktadır. İnsanın amaçları için çerçeveleme, nesnelerin kendi doğalarının ortaya çıkmasına izin vermemektedir. Bu sınırlandırma, teknolojik düşüncenin özü olmaktadır. Teknik, nesneleri kendi hallerine bırakmamakta ve her an insanın emri altında tutmaktadır. Dolayısıyla, insan özneye, dünya nesneye dönmüştür.[95]

---

[93] ibid, s.108–110.

[94] Martin Heidegger, **Tekniğe İlişkin Soruşturma**, Çev. Doğan Özlem, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1998, s.45–55.

[95] ibid, s.63 vd.

Çerçeveleme, gizini-açmanın bir kaderi olarak tecrübe edildiğinde, bu kader bizi, tekniği körü körüne kullanmaya veya çaresizce isyan edip tekniği lanetlemeye götürmemektedir. Kendimizi tekniğin özüne açıkça açtığımızda, özgürleştirici bir talebin içinde bulunuruz. Doğanın kendisini, kuvvetlerin etkilerinin hesaplanabilir bir bağlam olarak sunması gizinden-çıkmadır. Tehlike, insanın, gizinden-çıkmış olandan korkması ve onu yanlış yorumlamasıdır. Gizinden-çıkmış olan şey, insanı nesne olarak değil de, el altında duran olarak ilgilendirdiğinde, insan, nesnesizliğin ortasında düzenleyici konumuna geldiğinde, kendisinin de el altında duran olarak ele alınacağı bir noktaya iner. Bu şekilde tehdit edilen insan, kendisini yeryüzünün efendisi konumuna yükseltir. Böylelikle de karşı karşıya kalınan her şeyin, sadece insanın ürünü olduğu ölçüde mevcut olduğuna ilişkin yanıltıcı bir izlenim yaygınlık kazanmaktadır. Bu noktada, tehlikeli olan şey teknik değildir. Zaten insana yönelik tehdit de, tekniğin makinelerinden ve aygıtlarından gelmez. Esas tehdit, insanı kendi özü içerisinde etkisi altına almıştır.[96]

Aydınlanma akılcılığında, gündelik yaşamı oluşturan çeşitli davranış biçimleri ve ilişkiler de, geleneksel dünya görüşlerinkine benzer şekilde bir ayrışmaya ve yeniden kurulma sürecine maruz kalmışlardır. Yeni oluşan merkezi devlet aygıtları da kendi güçlerini artırmak için mevcut toplumsal örgütlenmeleri tek tek bireylere kadar ayrıştırıp, yalıtılmış bireyler arasındaki ilişkileri daha akılcı bir çerçeve içinde yeniden kurmaya çalışmışlardır. Buna göre, 18. yüzyılın sonunda bile akıl, sadece merkezi devletin edilgin bir toplum üzerindeki faaliyetlerine ait bir örgütlenme tarzı değil, gerçeklikle kurulabilecek her ilişkinin bir önkoşulu olarak sayılmaya başlanmıştır. Akılcı olan devlet değil, artık toplumsal yaşamın kendisidir. Sanayi

[96] ibid, s.69–72.

devrimi de nesnel dünyayı ayrıştırıp, zihinsel modellere göre yeniden kurmayı, yani çağdaş teknolojiyi mümkün kılınca, aklın insan yaşamının tüm alanlarına egemenlik kurmasının önünde bir engel kalmamıştır. Bu nedenle, çağdaş teknoloji aklın maddeye sinmesidir. Heidegger açısından ise, bu süreç, giderek dünyaya yayılmakta olan bir çıkmaz ve hatta tehlikedir.[97]

Badiou'ya göre, teknik sözcüğünde, Yunan "techne" sözcüğü yankılansa bile, zamanımızın özünü tanımlama kapasitesi ve tekniğin küresel egemenliği ile nihilizm arasında da bir bağ olduğu kabul edilmemelidir. Hatta tersine, teknik yeterince ilerleyememiş ve küresel egemenliğini hâlâ kuramamıştır. Sermayenin egemenliği, sanal olanakları sonsuz olan tekniği engelleyip, basitleştirmektedir. Ayrıca bilimi de, sanki teknikle aynı düzene aitmiş gibi göstermemek gerekmektedir. İkisi arasında bir gereklilik ilişkisi olsa da, özsel benzerlik yoktur. Bilim olarak bilim, hakikat usulüyle kavradığımız anlamda, koşulsuz olarak düşünceyi düşünce şeklinde ileri sürmesinin dışında yararsız görünmektedir. Sermaye, insan ile doğa arasında, insanlar arasında içkin ve özsel bağlantılar olduğunu varsayan kutsallaşmış temsillerin hepsinin genel olarak çözücüsüdür. Teknik nihilizmin kınanmasının hep bu türden ilişkilerin nostaljisiyle bağlantılı olması ise anlamlı görünmektedir. Bu nedenle, Heidegger'de olduğu gibi, kutsalın yok olması sık rastlanan fikri yoldur; öyle ki, kutsalın geri dönüşü kehaneti Hölderlin'den ödünç alınmıştır. Nihilizmden kutsal dışı olmayı kastediyorsak, küresel egemenliği kuşkuya yer vermeyen sermayenin, ki teknik ile sermaye kavramda değil ama tarihsel bir sekansta bir araya gelmiştir, insanların hem kâşifi hem de kurbanı olduğu nihilist tek güç haline geldiği söylenebilir.[98]

---

[97] İskender Savaşır, **Modernliğin Vicdanı**, Kanat Kitap, İstanbul, 2007, s.101.

[98] Alain Badiou, **Felsefe İçin Manifesto**, Çev. Nilgün Tutal – Hakkı Hünler, Ara-lık Yayınları, İzmir, 2005, s.41–45.

Heideggerci açıdan teknoloji sorununu yorumlayanlar, çözümün olmadığı bir noktaya varmaktadırlar. Teknoloji, ilke olarak kaçınılması ya da çözülmesi imkânsız bir hale gelmiş ve içine gömülü olduğumuz bir yapıya dönüşmüştür.[99] Teknoloji ile teknolojik olmayan bir ilişkiye girmenin yolu gözükmemekte ve bu anlamda onu dönüştürme çabalarının da bir anlamı bulunmamaktadır; çünkü teknolojik bir sorunu çözmek için, daha çok teknolojiye ihtiyacımız vardır. Artık dünyanın parçası olan teknolojiyi değiştirmeye kalkmak, teknik her yerde pusuda olduğu için tuzağa düşmektir. Bu girişim ise, dünyanın yıkımı olacaktır.[100]

c- Yangın Yeri ve Tükenen Boyut

Teknik ilerlemeye eleştirel olmayan yaklaşım, 19. yüzyılın sonundan beri Marksizmde başat eğilimdir. Komünist Manifesto'da, [101] burjuvazinin yüzyılı bulmamış sınıf egemenliği süresi içinde, doğanın boyunduruk altına alınmasıyla geçmiş kuşakların hepsinin yarattığından daha kitlesel ve devasa üretim güçleri yaratmasıyla anlatılan coşkulu bir teknolojik ilerleme vurgusu, yine aynı eserde teknoloji ile işçi sınıfının makinenin bir parçası olduğu ve köleleştiği şeklinde daha temkinli bir yaklaşıma yerini bıraksa da, Marx tekniğin asıl karanlık yanını Kapital'de ön plana çıkarmaktadır. Makine, sermayenin sömürü gücünün temel nesnesi olan insan malzemesini çoğaltırken, sömürü derecesini de yükseltmektedir.

[99] Heidegger açısından sahte kurtulmuşluk hissi veren her şeyin reddedilmesi gerektiğini ve buradaki asıl sorunun, teknoloji ile ilgili asıl çabaların etkisiz kalışları değil, daha derin bir düzlemde, savaştıkları kötülüğü içten içe kaşıyarak daha da alevlendirmeleri olduğunu belirten Zizek, ekolojik krizi buna mükemmel bir örnek olarak göstermektedir. Bu kriz, doğanın fazlasıyla sömürülmüş olması sonucu ortaya çıkan bozulmalara indirgendiği an, çözüm her anlamda yine teknolojik gelişme ve yeniliklere güvenmekten geçecektir. Doğal çevre adına teknolojiyi değiştirme amacını güden her ekolojik ilgi veya tasarı, aslında söz konusu sorunun asıl kaynağına dayandığı için tüm değerini yitirmektedir. Bkz. Slavoj Zizek, **Gıdıklanan Özne**, Çev. Şamil Can, Epos Yayınları, Ankara, 2005, s.18.

[100] Crispin Sartwell, **Yaşama Sanatı**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s.151–153.

[101] K. Marx – F. Engels, **Komünist Manifesto**, Çev. Levent Kavas, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003, s.79–83.

Makinenin kapitalist kullanımı, toplumsal çalışma organizmasının karakterini de kendi eğilimine her karşı çıkışı yok edecek tarzda değiştirmekte ve bunun yanında yeni işçi sınıfı tabakaları açarak, kısmen yerini doldurduğu işçileri de serbest bırakarak sermaye diktasına boyun eğmek zorunda kalan bir çalışan nüfus fazlası yaratmaktadır.[102]

Nesneleşmiş bilginin gücü olan makinenin, daha önce işçinin yerine getirdiği aynı emeği yerine getirmesini olanaklı kılan şey bilimden kaynaklansa da Marx, Grundrisse'de, makineleşmenin bu yolda gelişmesini, büyük sanayinin zaten ulaşmış olduğu yüksek aşamaya bağlı olarak tüm bilimlerin sermayenin hizmetine zorlanmasına dayandırmaktadır. Bu nedenle, icat bir iş haline gelince, bilimin bizzat doğrudan üretime uygulanması, üretimi belirleyen bir beklenti olmaktadır. Özellikle doğa bilimin gelişmesi maddi üretimin gelişmesine bağlıdır.[103]

Marx'a göre, doğa bilimleri endüstri yoluyla pratikte insan hayatına sızıp, dönüşümler yarattığı ve insanlıktan uzaklaştırmayı doruğuna çıkardığı halde, aynı zamanda insanın kurtuluşunu da hazırlamıştır. Belki de Marx'ın dediği gibi, zayıf insanı makineleştirmek için makine, kendini insanın zayıflığına uydurmaktadır. [104]

Marx, romantik olmaktan uzak olsa da, kapitalist endüstriyel uygarlık ve teknolojiye yöneltilen romantik eleştiriden etkilenmiştir. Ancak romantik ekonomistlerin aksine Marx, modern teknolojinin kendisini değil, kapitalizmin onu kullanış biçimini eleştirmektedir; fakat modern endüstriyel teknolojik yapının kapitalist ya da sosyalist tarzda kullanılabilecek bir araç olup olmadığı veya mevcut

[102] Karl Marx, **Ekonomi Yazıları**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2004, s.169–171.

[103] Karl Marx, **Felsefe Yazıları**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2004, s.260–261.

[104] Karl Marx, **1844 El Yazmaları**, Çev. Murat Belge, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000, s.119 ve 127.

teknolojik sistemin doğasının onun kapitalist kökeninden etkilenip etkilenmediği gibi sorular, Löwy açısından yanıtsız durmaktadır.[105]

Walter Benjamin, modern teknoloji sorunlarıyla sistematik biçimde ilgilenmemiş olsa da, kendisinin teknolojik ilerlemenin tehlikeleri konusunda yaptığı uyarılar, özellikle savaş teknolojisindeki gelişmeler ve doğanın tahribi hakkındakiler, günümüz koşullarına uygun düşmektedir. Yazara göre teknoloji, insanlık ile kozmosun birlikteliği için uygun bir araç olma imkânını bünyesinde barındırmaktadır. Buna rağmen, onu kullanarak doyum arayan hâkim sınıfın kâr düşkünlüğü nedeniyle teknoloji insana ihanet etmiştir. Teknoloji, doğanın efendisi ve emperyalist bir öğreti değil, aksine doğa ile insan arasındaki ilişkinin efendisi olmalıdır. Benjamin, burjuva toplumunda teknolojinin dev gücü karşısında sağlanan ahlaki aydınlanmanın küçük kaldığını ve bunlar arasında giderek büyüyen bir açılma olduğunu görmektedir; ki bu emperyalist savaşlarda daha da net biçimde dışa vurmaktadır. Teknik yapının gücündeki özümsenmeyen artışın yıkıma yönlendirmesi nedeniyle, geleceğin isyanı, teknolojinin yarattığı yeni kölelikten gelebilecektir.

Kapitalist toplumun teknolojik formülü ise şudur: Mülkiyet sisteminin korunup, teknik kaynakların seferber edilmesi, ki bu da savaşın mümkün kılacağı bir yapıdır. Teknoloji, saf anlamda bilimsel bir olgu olarak değil, günümüz toplumunda büyük çapta kapitalizm tarafından belirlenen tarihsel bir olgu olarak ele alınmaktadır. Teknolojinin mevcut kapasitesi toplumsal ihtiyaçların ötesinde olduğundan, bu eşiğin ilerisindeki enerji yok edici olabilir. Bu noktada, savaşın teknik mükemmelliğine hizmet eden modern teknolojik perspektif, Marx'ın kapitalizmin barbarca gelişimiyle ilgili teşhisine bağlanmaktadır. Modern Marksist epigonların iyimserliğinden sıyrılan

[105] Michael Löwy, **Dünyayı Değiştirmek Üzerine**, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 234–235.

Benjamin, modern teknolojinin bütün tehlikelerine ve toplumsal olumsuz sonuçlarına gözünü kapayan pozitivist Marksizmin toplumsal gerilemeyi değil, sadece doğaya karşı üstünlüğü simgeleyen ilerlemeyi tanımasını eleştirmektedir. Dolayısıyla, faşizmde karşılaşılan teknokratik özellikler sergilenmektedir ve sosyalizm de, teknik sistemi olduğu gibi devralmak ve daha da geliştirmek zorunda değildir.[106]

Marcuse ise, "Tek Boyutlu İnsan" adlı eserinin girişinde, insanlığı ortadan kaldıracak bir nükleer tehdidin, aynı zamanda bu tehlikeyi yaratan güçleri de korumaya yarayıp yaramadığını sormaktadır. Böyle bir tehlikeyi önleme çabasının, sorunun modern sanayi toplumundaki temel nedenlerinin araştırılmasını gölgelediğini savunmaktadır. Bu nedenler göz ardı edildiğinde, sürekli hazırlıklı, tetikte ve güçlü olunması beklenmektedir. Tehlikenin sebepleriyle, toplumun ve kişilerin zihniyeti arasında bir bağlantı kurulmaya kalkışıldığında görüntü netleşmektedir: İleri sanayi toplumu bu tehlikeyi sürdürdüğü oranda zenginleşmekte ve büyümektedir. Doğa karşısında da genişleyen sınırlarla birlikte, modern toplumu daha öncekilerin yok edici davranışlarıyla göz önüne getirdiğimizde, bugünkü gücün hem entelektüel hem de maddi açıdan diğerleriyle kıyaslanamayacak ölçüde büyük olduğunu anlarız. Bu, aynı zamanda çağdaş toplumun bireye tahakküm alanının nasıl yayıldığının da bir göstergesidir. En önemli fark ise, itici toplumsal gücün, terör yerine teknik kanalıyla elde edilmesidir.[107]

Tahakküm ve koordinasyon sistemini kapsayan teknik gelişimin, yeni yaşam ve iktidar biçimleri yaratması, sisteme karşı olan güçleri uzlaştırmakta ve tüm muhalif çıkışları çürütmektedir. Böyle bir manzara, modern toplumu toplumsal değişimlere hazır gibi gösterir; ki bu da onun en büyük başarısıdır. Üretim aygıtı, sadece

[106] ibid, s.237–241.

[107] Marcuse, s.13–14.

toplumun değil, bireyin de ihtiyaçlarını belirledikçe totaliter[108] bir nitelik kazanır ve bireysel-toplumsal ihtiyaçlar arasındaki karşıtlık ortadan kalkar. Bu aşamada teknoloji, toplumu kontrol etme ve bir araya getirme yolunda daha etkili biçimler kurmaya yaramaktadır. Totaliter eğilim karşısında teknolojinin bildik "tarafsızlık" kavramı da sürdürülemez. Teknik, kullanım alanından ayrılamadıkça, teknolojik toplum, bir egemenlik sitemine dönüşmektedir; ki teknolojik bir evren olan ileri endüstri toplumu, aynı zamanda siyasal da bir evrendir ve tarihsel proje olarak doğanın tahakküm nesnesi olması deneyinin son aşamasıdır.[109]

Modern sanayi uygarlığı, özgür toplumun artık geleneksel ekonomik, siyasal ve entelektüel özgürlüklerle yeterince tanımlanamayacağı bir aşamaya gelmiş bulunmaktadır. Yetersizlik, bu özgürlüklerin önemini yitirmiş olmalarından değil, aksine eski kalıplara sığamayacak kadar önem kazanmış olmalarından ileri gelmektedir. Mevcut kalıpların tersyüz edilmesi biçiminde örneğin ekonomik özgürlük, ekonomiden kurtulma anlamına gelecektir. Bu da, ekonomik güçler ve ilişkilerin baskısından kurtulmakla birdir. Biyolojik düzeyin ötesindeki insan ihtiyaçlarının niteliği ve karşılanması önceden düzenlenmiş ve şartlandırılmıştır. Bir şeyi yapma ya da reddetme olanaklarının bir ihtiyaç şeklinde ele alınması, söz konusu nesnenin geçerli toplumsal kurumlar ve çıkarlarca gerekli ve arzu edilebilir bulunup bulunmamasına bağlıdır. Tarihsel olan insan ihtiyaçları, gerçek ve yapay diye ikiye ayrılabilir. Yapay olanlar, bireyin baskı altında tutulması için belirli toplumsal çıkarların ileri sürdüğü ihtiyaçlardır, ki bunlar eziyete, sefalete,

[108] Totaliterlik, Marcuse için, sadece terörle işleyen siyasal bir düzen değil, aynı zamanda ihtiyaçların karşılanmasını müktesep haklarla sağlama yoluna giden bir ekonomik-teknik düzendir. Bu şekilde çok partili, çok sesli bir üretim sistemi de totaliterliğe yol açabilir.

[109] ibid, s.16–22.

adaletsizliğe yol açanlardır. Temelde tüketim baskısı kaynaklı bu ihtiyaçların egemenliği, beslenme, giyim, hatta erişilebilir kültür düzeyinde yaşama gibi kayıtsız şartsız hayati olan ihtiyaçların üzerini örtmektedir. Belirli koşullar altında, ihtiyaçların karşılanmasının belirli yargılar çerçevesinde değerlendirilmesi, öncelik ölçüsünü beraberinde getirmektedir. Ancak, hangi kurum veya kişi, hangi ölçütlere göre karar vermeye kendini yetkili kılabilir? En azından böyle bir iddia öne sürülebilir mi? İnsanlığın sınırlı maddi kaynaklardan en iyi biçimde yararlanması, doğanın da giderek yıprandığı göz ününe alınırsa, yaşamsal ihtiyaçların karşılanmasını ve ötesinde yoksulluğun ortadan kaldırılmasını evrensel ölçütler haline getirir. Bu da yapay ve gerçek ihtiyaç konusunda nesnel bir durum ortaya çıkarabilir. Soruyu yanıtlamaktan kaçınmak, soruyu ortadan kaldırmaz. Birey, bu soruyu yanıtlamada özgür olduğu zaman, yanıt arayışına da kendi girmelidir.[110]

Modern dönemdeki teknolojik baskıların bir başka yönü de, teknolojinin tüm toplumsal grupların ve çıkarların yararına işleyen bir mantığın simgesi durumuna gelmesi nedeniyle, bütün karşı çıkışların mantıksız ve olanaksız görünmesidir. Endüstri toplumun iki özelliği vardır ki, bunlar uygarlığın iç çelişkisini doğurmaktadır: Teknolojik varlığı en mükemmele ulaştırma eğilimi ve bu eğilimi yerleşik kurumlar çerçevesi içinde sınırlama çabası. Yaşam savaşına hizmet eden kurumlar, yaşamın barışa ulaştırılmasına katkıda bulunamazlar. Yaşamın araç olması ile amaç olması arasında, niteliksel yenilik taşıyan bir yaşam biçimi, salt ekonomik ya da siyasi değişimlerin bir yan ürün olarak ortaya çıkmamaktadır. Aynı zamanda toplumun üzerinde durduğu teknik temelde de niteliksel değişim söz konusu olmaktadır. Yeni toplumun geleneksel olarak muhaliflerini saf dışı etmekteki tutumu

[110] ibid, s.29–34.

eskisinden pek farklı olmasa da, özgürlük kılığındaki teknolojik tahakküm, politik karakterini ortaya koymakta ve toplum ile doğanın, akıl ile bedenin kendi evrenlerinin korunması için sürekli olarak seferber edildiği totaliter bir sistem yaratmaktadır.[111]

Teknolojik akılcılıkla teknoloji öncesi akılcılık arasındaki gerçek ayrım, temeli özgürlük olan bir toplumla, temeli özgürlüksüzlük olan bir toplum arasındaki ayrım değildir. Toplum hâlâ öyle düzenlenmektedir ki, yaşamın gerekliliklerini sağlamak, belirli toplumsal sınıfların tüm vaktini alan ve ömür boyu süren bir uğraştır. Bu nedenle de bu sınıflar özgürlükten ve insanca yaşamdan uzaktır. Eğer çalışanların yaşamı, kendilerine verilmiş bir görevi yerine getirmeye bağlıysa, bu görevin gerekliliklerini denetleyenlere de bağlı demektir. Bu durum da, düşünce özgürlüğünü bir sınıf ayrıcalığı konumuna sürükler. Teknoloji öncesi ile teknolojik tasarım arasındaki ayrım, insanın hayatını kazanma biçiminin düzenlenişine ve bu düzene ilişkin özgürlük ve kölelik, doğruluk ve yanlışlık kalıplarına bağlı kalmaktadır.[112]

B- BİLİM VE İDEOLOJİ

1- Bilim ve Sosyal Gerilim

Bilim insanlarının, varsayımlarını, yapacakları deneyleri düzenlemek için formüle etmeleri, varsayımsal bir doğayla uğraştıklarını da kesinleştirmektedir. Arendt'e göre, deney dünyası, insan yapısı bir gerçeklik haline gelme gücüne her zaman sahipmiş gibi görünmektedir. Bu durum, insanın bugüne kadar her çağda hayal edilen şeylerin çok ötesinde bir dünya yaratma gücünü artırmaktadır. Ancak talihsiz biçimde insanı bir kere daha, geriye, zihnin hapishanesine, kendi yarattığı kalıpların sınırına da götürmektedir. Modern insan, tam da kendisi dışındaki

[111] ibid, s.37–48.

[112] ibid, s.177.

gerçekliği tecrübe etmeyi istediği bir anda, doğa ile evrenin elinden kaçtığını fark etmektedir.[113]

Bruno Latour, toplum ve bilim arasındaki ilişkiyi bir adım daha ileriye taşıyarak, bilimsel gerçeklerin bulunmadığı, toplumsal süreçler yoluyla kurgulandığı sonucuna ulaşmaktadır. Bilim, şeylerin ardındaki gizli gerçeğin açığa çıkarılması değil, heterojen bir projedir. Laboratuvarlarda ortaya çıkan gerçekler Latour'a göre, maddi kaynaklarla ilgili bölümler arasında yaşanan tartışmalar, devlet silahlanma programının talepleri, gerekli donanımın masrafları ya da önemli kişilerin etkisi gibi hâlihazırdaki koşullar tarafından belirlenmektedir. Ancak bu düşünceler destek kazınıp somutlaşınca, genellikle kendilerini yaratan güçlerle bağlantısını da kaybetmektedir.[114]

Althusser'e göre ise, bilim üzerinde sadece filozofların değil, bilim insanlarının da kafalarında yanlış fikirler bulunmaktadır: İlerlemeyi sağlamak yerine, gerçekte epistemolojik engeller olan sahte apaçıklıklar. Bunları, ileri sürdükleri hayali çözümler altında örttükleri gerçek sorunları göstererek eleştirmek gerekmektedir. Bilimsel faaliyet alanının bazı yerlerinde yanlış fikirler hüküm sürmekteyse, bunun bir rastlantı olmadığının kabul edilmesi önemlidir. Bilimsel olmayan, bu ideolojik düşünce ve tasarımları, bilimsel ideoloji veya bilim insanlarının ideolojisi olarak adlandırmamız da mümkündür. Bunu fark eden ve eleştiren bir felsefe, bilim insanlarının dikkatini bu kendiliğinden bilimsel ideolojiye, yani bilimcilerin kendi

[113] Arendt, 1994, s.392.

[114] Steve Farran, "Teknoloji Toplumsal Değişimi Nasıl Etkiler?" (içinde-yorum), **Tarihin Büyük Soruları**, Ed. Harriet Swain, Çev. Sultan Şahin, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.221.

pratikleri ve pratikleri ilgili düşüncelerine çekmeyi başarabilir. Bu ideoloji, bilimsel pratikle tek vücuttur.[115]

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı sorunlar hakkında, felsefenin soracağı soru çoktur. Ancak felsefi sorular doğası gereği, bilimsel sorun değildir. Felsefe, bilim adına ve bilimin yerine bilimsel sorunları çözemez. Althusser'e göre, felsefe bir bilim değildir; üstelik bilimsel bunalımların bilimi hiç değildir. Felsefe bir tavır alabilir ve sorularıyla bilimsel sorulara neden olabilir. [116]

Çeşitli disiplinler, bilimsel pratikler içinde, felsefenin varlığını ve kendileriyle olan ayrıcalıklı ilişkisini kendiliklerinden tanımaktadırlar. Bu tanıma, kısmen bilinçli olsa da, genellikle bilinçsiz bir kabuldür. Bilinçli tanıma ise, bilinçsiz tanımanın kendine özgü biçimlerine bürünerek kalır ve bilimcilerin kendiliğinden felsefesini oluşturur. Bunun en çarpıcı örneğini, bunalım denilen özel durumlar oluşturmaktadır. Tüm teorik yapı sarsıldığında veya yeni sorun ile mevcut teorik araçlar arasında çelişki olduğunda kritik durumlar ortaya çıkar. Bu tür bunalım anlarında, bilim insanları bizzat felsefe imal etmeye koyulurlar ve soğukkanlılıklarını koruyan ya da koruyamayanlar dışında üçüncü bir tepki olarak durumu felsefi bir sorun olarak yaşarlar.

Althusser, tüm bilim insanlarının bunalım dönemleri dışında da sürekli olarak, farkında olmaksızın bilimcilerin kendiliğinden felsefesinin etkisi altında olduklarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bilimciler ise, bilimi saf bilim, yani her türlü kendiliğinden felsefeden bağımsız olarak ele aldıklarını düşünmektedirler. Bilim insanlarının dünya görüşü, aralarında derin bağ olsa bile bu felsefeden

[115] Louis Althusser, **Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi**, Çev. Ömür Sezgin, Verso Yayınları, Ankara, 1990, s.40.

[116] ibid, s.29.

ayrılabilmektedir. Belli bir dönemde egemen olan sadece tek bir kendiliğinden felsefe biçimi bulunmamaktadır. Bunların birçok biçimi vardır ve biri egemen, diğerleri bir zamanlar iktidarda da olsalar, boyun eğmek durumunda kalmışlardır. 17. yüzyılın mekanikçi rasyonalizmi, 18. yüzyılın ampirist rasyonalizmi ve 19. yüzyılda egemen pozitivizm, bugün neo-pozitivist felsefe egemenliği altına girmiş olsalar bile, varlıklarını sürdürmektedirler ve bazı disiplinlerde yeniden belirmeleri için ufak bir fırsat yeterlidir (modern biyolojideki mekanikçi rasyonalizmde olduğu gibi).[117]

Nietzsche ise, modern bilimin çileci idealin en son ve en soylu dışavurumu olduğunu düşünmektedir. Bilim, kendi üstündeki bir ideale inanmamakta, bunun sonucunda da hem onaylamayı hem de yadsımayı reddeden, ama olgusal olanın önünde duraklayan düşünsel bir stoacılığa neden olmaktadır. Bilim, değerler yaratmadığı için, kendine inanmasına olanak verecek bir değer yaratma gücünün emrine girme ihtiyacı duymaktadır.[118]

Nietzsche'nin bilimsel bilgiye ilişkin sorunu, Weber'in rasyonalizm ve demir kafesle ilgili kötümser yaklaşımının zeminini hazırlamıştır. Nietzsche, aklın doğa üzerindeki tahakkümünü, iktidar istencinin bir etkisi olarak görmüştür. Bilgi, iktidarın aleti olarak iş görürken, bu bilgiye duyulan arzunun ölçüsü, iktidar istencinin içindeki gelişiminin ölçüsüne de bağımlıdır. Belli bir gerçeklik miktarı, gerçekliğin efendisi olabilmek için kavranmaktadır. Bir tahakküm alanı olarak bilime yönelttiği eleştiri, Heidegger ve Frankfurt Okulu tarafından da benimsenmiş ve geliştirilmiştir.[119]

---

[117] ibid, s.72–82 ve 105–117.

[118] Keith Ansell-Pearson, **Kusursuz Nihilist**, Çev. Cem Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.182.

[119] Georg Stauth – Bryan S. Turner, **Nietzsche'nin Dansı**, Çev. Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s.151–152.

Doğayı adlandırmanın bilimin işi olduğunun altını çizen Keller, bilim insanlarının doğayı kendi seçtikleri ilişki ve perspektife göre hem kurduklarını hem de sınırladıklarını belirtmektedir. Bu seçim bağımsız olmaktan ziyade, bilimsel topluluğun bir parçası olduğu kültür içinde sosyalleşme sürecinin bir parçasıdır. Bilimi adlandırmak ise toplumun sorumluluğudur. Dünyanın her yerinde insanlar doğa hakkında güvenilir türde bir bilgi sahibi olmaya çabalarlar. Ancak bilim, terimin genel olarak kullanıldığı şekliyle tanımlandığında, bu çabanın Batı toplumunda aldığı belli bir biçiminden bahsedildiği söylenebilir. Bilim başlığı altında toplanan uygulamaların çeşitliliği, harfi harfine bir tanım yapmayı güçleştirse de, normatif boyutları –modern bilimin ideolojisini oluşturan değerler, hedefler ve varsayımlar- görece açıktır.[120]

Bacon, Platon'dan miras aldığı, akıl ile doğa ve eril ile dişi arasındaki hiyerarşik ilişkiye, Platon'un dışladığı saldırganlığı da eklemiştir. Modern bilimin toplumsal eleştirmenleri, bilimsel dürtünün temelinde denetim ve tahakküm olduğu yönünde yaygın bir kanıya sahiptir. Tarihin ilerlemesiyle birlikte Bacon'ın bilim anlayışı da yeni ama farklı bir boyut kazanmıştır. Toplumsal güven ve iyimserliğin yerini endişeye bırakmasıyla birlikte bazı yazarlar, bilimsel dürtüdeki saldırganlık hakkında yeniden tasalanmaya başlamışlardır. Bilim pratiği, gerçekten çarpıcı biçimde iktidarla ilişkili hale geldikçe, bilim insanlarının yaptıkları işin doğasını anlatan yazıları da, daha ketum ve sınırlı bir hal almıştır.[121]

Horkheimer açısından, toplumsal değerler yaratmada araç olan bilimin kendisi de bir üretim aracıdır. Aklın sadece gündelik yaşamın amaçları için yararlanılabilir

[120] Evelyn Fox Keller, **Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler**, Çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s.41.

[121] ibid, s.56–58.

bir araç olduğu, ancak büyük sorunlar karşısında susması ve meydanı ruhun daha tözsel güçlerine bırakması gerektiği yolundaki öğreti, Horkheimer'e göre, bir bütün olarak toplumla ilgilenen kuramsal çalışmanın hedefini saptırmaktadır. Aydınlanma'nın daha iyi bir topluma ilişkin çabasının yerini, mevcut toplumun sonsuza dek süreceği düşüncesini temellendirme gayreti aldıkça, engelleyen ve örgütlenmeyi bozan bir moment bilimin de içine girmiştir. Bilimsel sonuçlar endüstride kısmen yararlı şekilde kullanılırken, toplumsal süreçlerin bütününe ilişkin sorunlar karşısında başarısız kalmıştır. Bilimin toplumsal sorunlarla olan bağının kopması, içeriksel bir yüzeyselleşmeye neden olmuştur. Bilime ilişkin herhangi bir bunalım, genel bir bunalım manzarasından ayrı tutulamaz. Tarihsel süreç, üretici bir güç olarak bilimin de dizginlenmesini beraberinde getirdiğinden, bilimin bir araç olarak gerektiği gibi uygulanmasını mümkün kılmaz. Bu bunalımın kavranması, toplumsal duruma bağlıdır; çünkü bilim, toplumun çelişkilerini yansıtmaktadır.[122]

Moles ise, toplumun Aydınlanma yüzyılından beri en güçlü müttefiki olan bilimsel ve rasyonel düşünce gücünden ayrılmakta olduğunu söylemektedir. Yavaş yavaş meydan gelen değerler değişimi, toplumun kendi öz gücüyle bilimin özüne, yani araştırma özgürlüğüne karşı çıkmasına neden olmaktadır. Bunda bilimin zamanla kendini kutsal bir güç olarak görmesinin de payı vardır. Bilim, insanla yeniden çatışma halindedir; çünkü insana kaderinin değişmesini getirmektedir, ki bu da insanın hep korktuğu bir şeydir.[123]

---

[122] Max Horkheimer, **Geleneksel ve Eleştirel Kuram**, Çev. Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.11–15.

[123] Abraham Moles, **Belirsizin Bilimleri**, Çev. Nuri Bilgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.334–335.

2- Entelektüel Telaş: İki Kültür ve Bilim Savaşları

Snow, bilim insanları ve entelektüeller arasındaki algıların zamanla nasıl farklılaştığını ve bu ayrışmanın kültüre yansımasını tartıştığı çalışmasında, Batı toplumunda düşünsel hayatın iki kutba ayrıldığını düşünmektedir. Bir kutupta edebi entelektüeller varken, diğerinde de fizikçilerin temsil ettiği bilim insanları bulunmaktadır. Bu ikisi arasında karşılıklı birbirini anlamamaktan kaynaklanan bir uçurum, hatta bazen düşmanlık söz konusu olmaktadır. Bilim dışındaki entelektüeller, bilim insanlarının insanlık durumundan habersiz ve sığ bir iyimserlik içinde olduğuna dair bir anlayışa sahiptir. Bilim insanları ise, entelektüellerin basiretten payını almadığını, insanlara karşı tuhaf bir umursamazlık içinde olduklarını ve hem sanatı hem de düşünceyi varoluş anıyla sınırlamaya çalıştıklarını düşünmektedir. İki taraf için de, bu görüşlerin hepsi temelsiz değilse de, bazıları yıkıcıdır; çünkü tehlikeli yanlış anlamalara dayanmaktadır. Dolayısıyla, bu kültürler arasındaki uçurumun kapatılması pratik ve düşünsel anlamda bir zorunluluktur.[124]

Bilim ve teknolojinin Aydınlanma sonrası yeni seküler dinin bir parçası olarak Avrupa uygarlığını tanımlayan bir özellik olduğu ve "geri"de kalmış ülkelerin sömürülmesini meşru kılacak bir neden olarak görüldüğü bilinmektedir. Halkları (ve tabii ki insanları) ilerleme basamakları üzerinde modelleme girişimleri, gerçek hayattaki ırksal, sınıfsal ve cinsel tüm eşitsizliklere sağlam bir bilimsel zemin hazırlama çabasıydı.[125]

---

[124] C.P.Snow, **İki Kültür**, Çev. Tuncay Birkan, TÜBİTAK, Ankara, 2001, s.92–94.

[125] Boris Stremlin, "Otoritenin Kuruluşu: Modern Dünyada Bilimin Yükselişi", **İki Kültürü Aşmak**, Koordinasyon: Richard E. Lee – Immanuel Wallerstein, Çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s.42.

Doğa üzerindeki incelemeler ve seküler bilgi alanında ayrıcalıklı hale gelen kutup, sonunda bilim adını almıştır. Entelektüel disiplinler, bilgi üretimi yapılan kurumlarda farklı bölümlerde barınmaktayken, tarafsız ve yasa benzeri bilimler bu yapının bir kutbuna, değerlere bağlı ve kaotik beşeri bilimler ise diğer kutba yığılmıştır. Bu düzenleme, direnişlerle karşılaşmış ve doğa bilimi, egemen konuma geçiş sürecinde diğer uçtan gelen sert bir muhalefete maruz kalmıştır. Özellikle, hümanistler doğa bilimlerinin yükselişindeki küstahlığı protesto ediyorlardı ve Avrupa eğitiminin estetik zemininin yok olmasına karşı yapılacak bir şey bulunmamaktaydı. Hatta bu aşamada yüksek kültürü yaymaya çalışanlardan bazıları, savaş ve milliyetçiliğin hizmetine girmişlerdir. Ancak, doğa bilimleri, katı metodolojisi ve bulgularının kesinliği sayesinde en güçlü araştırma alanı haline gelmiştir. Doğa bilimlerinin zaferi, insan gerçekliğine dair değerden bağımsız bilgiler üreten ve ideolojik bölünmeyi örten bir liberal görüş birliğine varılması doğrultusunda, sosyal bilimlerin bir disiplin olarak kurulmasını sağlamıştır.[126]

2. Dünya Savaşı sonrasında, nükleer ve savaş karşıtı faaliyetler ile ivmelenen ve bozulan ekolojinin yarattığı rahatsızlıkla birleşen muhalif hareketler, bilimin endüstrileşmesiyle de birlikte, sorunun bir parçası haline gelmiştir; çünkü bilim insanları da artık yaptıkları araştırmalarla ilgili ahlaki bir karar almakta zorlanmaktaydılar. Bilime muhalefet edenlerin birçoğu somut sosyal sorunlarla bağlantı kurmaktaydılar. Bu atmosferde bilim insanları da, kendi alanlarına eleştirel bakmaya başlamışlardır. 20. yüzyılın başındaki uygarlık ve bilim eleştirileriyle kıyaslandığında, o dönemde var olan reformcu eğilimin iyimserliği ve bilimi

[126] Doğa ve beşeri bilimler ayrımının tarihi perspektifi için bkz. Eric Mielants, "Tepki ve Direniş: Doğa Bilimleri ve Beşeri Bilimler / 1789–1945" **İki Kültürü Aşmak**, Koordinasyon: Richard E. Lee – Immanuel Wallerstein, Çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s.50–76.

insancıllaştırmaya yönelik umut, bu dönemde körelmiş görünmekteydi; öyle ki, bilimi neredeyse tümden mahkûm eden radikal hareketler ön plana çıkmıştır.[127]

Thomas Kuhn'un 1962'de yayınlanan "Bilimsel Devrimlerin Yapısı" adlı eseri, bilimin kavranmasında farklı bir kulvar açmıştır. Bilimin giderek endüstrileştiği ve kariyer alanı haline geldiği bir dönemde, bilim felsefesinde baskın ekol Popper'in çalışmalarıydı. Geleneksel tümevarım ilkelerine karşı çıkan Popper'e göre, bilim ile bilim olmayan arasındaki sınırı çürütülebilirlik ya da yanlışlanabilirlik çizmektedir. Bu nedenle Popper, bilimde nihai bir gerçeğin olmadığını, bilimsel ilerlemenin varsayımlar ve çürütmeler ile sağlandığını savunmaktadır. Bu sınır çekme ölçütü ile bilimsel bir teorinin bilimsel olduğu, onu oluşturan tutarlı önermeler bütününden, onu çürütebilecek ampirik bir sınama ifadesi olan en azından bir tekil sözce çıkarılabiliyorsa söylenebilmektedir. [128] Bilimsel kuram, zamana bağlı olarak çürütülebilir olan kuramdır.

Normal bilim deyimini, geçmişte kazanılmış bir ya da daha fazla başarı anlamında kullanan Kuhn, söz konusu başarıları, belli bir bilim çevresinin uygulamanın sürekliliğini sağlamak üzere bir süre için temel kabul ettiği bilimsel ilerlemeler olarak değerlendirmektedir. Normal bilim deyimiyle yakından bağlantılı olan paradigma terimi ise, iki özelliği paylaşan başarılar için kullanılmaktadır. Temsil edilen başarı ya da ilerleme, rakip bilimsel etkinlik tarzlarına bağlanmış olanları çevrelerinden koparıp kendilerine çekecek kadar yeni ve benzersiz olmalıdır. Aynı zamanda da, çeşitli sorunların çözümünü yeni oluşacak bir topluluğun ilerideki çabalarına bırakacak kadar açık uçlu, yani gelişmelere açık olmalıdır. Aristoteles'in

---

[127] Norihisa Yamashita, "Bilim İncelemeleri", **İki Kültürü Aşmak**, Koordinasyon: Richard E. Lee – Immanuel Wallerstein, Çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s.163.

[128] Dominique Lecourt, **Bilim Felsefesi**, Çev. Işık Ergüden, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s.84.

"Physica", Ptolemy'nin "Almagest", Newton'un "Principia", Franklin'in "Electricity" adlı yapıtları ve benzerleri, belli bir araştırma alanında geçerli sayılan sorunların ve yöntemlerin gelecekte uygulama yapacak kuşaklar için tanımlanmasında uzun süre hizmet etmişlerdir.[129]

Normal bilimin sorunlarını bir bulmaca gibi kabul edersek, bunların çözümü için dayanılan inanç sistemi olarak paradigmada bir istikrar söz konusudur ve bu da arada sırada meydana gelen devrimlerle bozulmaktadır. Normal bilim, temel kabullerini sarsan yenilikleri bastırsa da, durum bilimsel geleneği yıkan sapmaları silemeyecek hale geldiğinde yeni araştırmalar başlar ve bu kriz ancak eski paradigmanın yerini yeni bir paradigmaya bıraktığı bir bilimsel devrim ile çözülür. Bilimsel devrim ve paradigma kayması ile bilim döngüsel biçimde ilerlemektedir. Bir zamanlar devrimci olan bilimsel gelişmeler ise yeni normal bilim olarak yerleşmektedir.[130]

Kuhn'un en çok tartışılan düşüncesi paradigma değişimi kavramı olsa da, en çok vurguladığı kavram "normal bilim"dir; ki bu da, belli bir zamanda belli bir grup tarafından üyelerinin temel işleri olarak onaylanan geçmiş bazı bilimsel çalışmalara dayalı bir araştırma planıdır. Paradigma kavramı, özünde geçmişteki bilimsel başarılardan başka bir anlam taşımamaktadır. Bilimsel devrimlerin aşamaları şöyle sıralanmaktadır: 1) Paradigmanın oluşumu 2) Normal bilimin oluşturulması 3) Bilimin anormalliklerle karşılaşması 4) Kriz 5) Bilimsel devrim 6) Yeni paradigmanın oluşumu. Bilimsel devrimin dinamikleri bu döngü halinde devam etmektedir.[131]

---

[129] Thomas S. Kuhn, **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, Çev. Nilüfer Kuyaş, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.53.

[130] ibid, s.73 vd.

[131] Yamashita, s.158.

Kuhn, kitabının bilime saldırı olarak nitelendirileceğini düşünmemiş, bilimin de bir kültür olarak ele alınabileceğini göstermek istemiştir. Büyük tartışma yaratan Kuhn'un eseri, özellikle o zamana kadar bilimsel araştırmanın ve ilerlemenin doğasına dair değerlendirmeler üreten bilim felsefecilerin tepkisini çekmiştir. Daha şekilci ve idealize edilmiş yaklaşımların yanında, Kuhn'un bakışı son derece açıktır. Bilim insanının gerçeği aradığı ve de doğayı ve hakikati sorguladığı yolundaki kabul sarsılmıştır.[132]

1960'lı yıllar, Carson'un teknolojinin doğaya verdiği zararı sergileyen "Sessiz Bahar" kitabıyla yeni tartışmaların başladığı dönem olmuştur. Başta Ravetz'in iddiaları olmak üzere, endüstrileşen bilimin, yozlaşma karşısındaki çaresizliği, bilimin etik sorunlara neden olan toplumsal bir etkinlik olduğu düşüncesini görünür kılmış ve geniş kesimlere ulaştırmıştır. Serdar'a göre, bilimin niteliğiyle ilgili tartışmaların bilim felsefesiyle uğraşanların ilgisini pek çekmemesi ironiktir. Oysa bilim tarihi ve felsefesiyle ilgilenenler büyük çıkışlarını, kısmen atom bombasına kısmen de Snow'un bilim ve insanlığın giderek birbirinden ayrılan iki kültür olduğuna ilişkin tespitine tepki olarak geliştirdikleri, bilim ve toplum arasında köprü olma iddialarıyla yapmışlardır.[133]

Çağdaş bilimin de Kuhncu terimle normal bir bilim olup olmadığı tartışmalıdır. Son yıllarda yaşanan sorunlara bilim hızlı ve kesin cevaplar verememektedir. Eski paradigma belirsizlik ve riskin az olduğu durumlarda geçerli olabilir, ama karara dair tehlikelerin ve genetik alanında olduğu gibi sisteme dair açık kapıların arttığı bir

[132] Ziyauddin Serdar, **Thomas Kuhn ve Bilim Savaşları**, Çev. Ebru Kılıç, Everest Yayınları, İstanbul, 2001, s.41.

[133] ibid, s.50–52.

döneme uygun düşmemektedir. Serdar, bilim insanlarını ahlaki açıdan telaşlandıran şeyin tam da bu durum olduğu üzerinde durmaktadır.[134]

Feyerabend'e göre, ideolojilerin yozlaşıp dogmatik bir dine dönüşebilmelerine benzer biçimde, bilimin 19. ve 20. yüzyılda, özellikle de 2. Dünya Savaşı sonrasındaki gelişimi de bu doğrultuda ilerlemiştir. Bir zamanlar insana, kendisini dinin tahakkümünden, yarattığı korkulardan ve önyargılardan kurtaran düşünceleri ve gücü vermiş olan girişkenlik, şimdi insanı kendi çıkarlarının kölesi haline getirmektedir. Dünyayı anlamamıza olağanüstü katkılar yapmış olan bilimin rakipleri artık ya yok olmuştur ya da değişime uğramıştır. Dolayısıyla, bilimle çatışma diye bir şey kalmamıştır. Ancak bağımsız bilim, yerini uzun süredir toplumun sırtından geçinen ve toplumdaki totaliter eğilimleri güçlendiren iş dünyası bilimine bırakmıştır. [135] Savunduğu göreliliğe korkulduğu için saldırıldığını düşünen Feyerabend, Batı uygarlığının başlangıçtan beri, üstü kapalı sözlerle bir görüşü, bir usulü, bir düşünce ve davranış tarzını savunmak ve bunun dışındaki her şeyi dışlamak için kullanıldığını belirtmektedir.

Bir savaş halinde, totaliter bir devletin elini kolunu tutan hiçbir şey yoktur. Hiçbir insancıl düşünce onun taktiklerini sınırlayamamaktadır. Tek engel zekâ, insan gücü ve maddi şeylerdir. Bir demokrasi ise, zafer şansını azaltacak bile olsa düşmanına insanca davranmak durumundadır. Kuşkusuz, bu standartlara herhangi bir demokrasinin ulaşıp ulaşmadığı veya ulaşıp ulaşamayacağı tartışmalıdır. Feyerabend'e göre, düşünce alanında da durum aynen bu şekildedir. Bu dünyada savaş kazanmaktan, bilimi ilerletmekten, hakikati bulmaktan daha önemli şeyler

[134] ibid, s.84–85.

[135] Paul Feyerabend, **Özgür Bir Toplumda Bilim**, Çev. Ahmet Kardam, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991, s.124.

olabileceği üzerinde düşünülmelidir. Buna sadece uzmanların karar vermesinin başarı oranını yükselteceğine de artık kesin gözle bakamamaktayız.[136]

Bilim felsefesi alanında kalan tartışmalar, Snow'un gündeme getirdiği dönemden beri yerleşen deyimle iki kültürün çatışma sahasına farklı bir açıdan yansımakta ve zaman zaman da alevlenmektedir. 1995 yılında New York'ta düzenlenen "Bilimden ve Akıldan Kaçış" başlıklı konferansta, sosyal bilim kuramlarının bilim eleştirilerinin yaygın bir saçmalık olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Bundan bir yıl kadar önce biyolog Gross ile matematikçi Levitt, "Büyük Hurafe: Akademik Sol ve Onun Bilimle Kavgası" adlı kitaplarında, akademik topluluğun geniş ve nüfuzlu bir kesimi olan solun aslında doğuştan bilim karşıtı olduklarını savunmuşlardır. Buna göre, bilim karşıtlığının temelinde, bilim ve teknolojinin siyasi ve iktisadi güçlerce kullanılmasından duyulan rahatsızlık yatmamaktadır; çünkü bu durumdan bunları üreten bilim insanları da memnun değildir. Bilim karşıtlığı, bilimi kuramsallaştıran sosyal yapıya, bilim insanlarının özelliği olarak kabul edilen zihniyete dayanmaktadır. Bilimsel bilgiye karşı açık bir düşmanlık taşıyan bu tutum, ortaçağdan kalma olup, Aydınlanma mirasının reddi ve ilerleme karşıtlığı anlamını taşımaktadır. *Social Text*'in "Bilim Savaşları" özel sayısında ise, sosyal bilimin eleştirilerine gösterilen tepki, bilim karşıtlığı hareketinin hızla yayıldığına ilişkin bir felaket senaryosuna dayandırılmıştır. Buna göre, bilimin cinsiyetçilik yüklü varsayımlarını, bilimsel ampirizmin kapitalist temellerini, bilim ve teknolojinin yıkıcı etkilerini sorgulamaya kalkan herkes düşmanlıkla suçlanmaktadır. Bilimin otoritesinin çökertildiğine ve akıldışı güçlerin dünyayı sardığına dair bu tür görüşler, bilimi sorgulayan herhangi bir yaklaşımı artık

[136] ibid, s.109.

uygarlığa yönelik bir tehlike olarak ele almaktadırlar. Oysa yeni bir din haline getirilen bilim, tamamen uzlaşmacıdır ve bir yandan da endüstrileşip, metalaşmaktadır. Dolayısıyla, bu tür eleştiriler inanç tazelemenin ötesine geçememektedir.[137]

Social Text ekseninde dönen bilim savaşlarının yeni cephesi, Sokal Vakası[138] ile yeni bir boyut kazanmıştır. Sokal'ın "bilimsel" oyununun içeriğindeki etik tartışma ayrı bir konu olmakla beraber, bilim insanları ile onları eleştirenler arasındaki çatışmanın şiddetini artırmıştır. Ancak daha sonra kitap olarak da yayınlanan çalışmada, kendilerine postmodern desin ya da demesin, birçok düşünürün, bilimsel terimleri ne anlama geldiğine aldırmadan kullandıkları, doğa bilimlerinin bazı kavramlarının herhangi bir gerekçe gösterilmeden metinlere rastgele yayıldığı sergilenmiştir. Sosyal bilim metinlerine metafor olarak aktarılan kavramların ötesine geçerek zaman zaman anlamsızlığa düşen bu tür yazıların, yazarların deyimiyle "laf zehirlenmesi" yarattığı da ortadadır. Ayrıca Sokal, postmodern düşüncenin modernlik eleştirilerine yaptığı isabetli katkıları

[137] Serdar, 2001b, s.3–6.

[138] Fizik profesörü olan Alan Sokal, postmodernizmin felsefi alanda ve sosyal kuramlarda fen bilimlerinin kavramlarına gelişigüzel başvurmasına, birtakım düşünürlerin temel bilimlerin bazı teorilerini kendi alanlarında bir masal gibi anlamsızca kullanmasına tepki göstermek amacıyla, Social Text dergisinin 1996 yılı bahar-yaz sayısında yayınlanan, "Sınırların Aşımı: Kuantum Yerçekiminin Dönüşümsel Bir Betimlemesine Doğru" başlıklı bir makaleyi dergiye göndermiştir. Son yıllarda çok sık rastlanan çalışmaları taklit eden, içi boş bu yazının yayınlanıp yayınlanmayacağını merak eden Sokal, makaleyi baştan sona hiç çekinmeden yazılan saçmalıklarla doldurmuştur. Oysa makale editörler tarafından titizlikle incelenseydi birçok tuhaflığın farkına varılabilirdi. Makalenin sergilemiş olduğu görelilik absürdlüğe varmıştı ve fizikte birbirine zıt olan kuramların birleştirilmesinin postmodern özgürleştirici bir bilime ulaşmakta kullanılabileceği savunulmaktaydı. Birçok postmodern düşünüre göndermeler de taşıyan makale, derginin editörlerine de zeki biçimde yer vererek bir parodi yaratmıştır. Sokal, makale yayınlandıktan sonra bu oyunu açıklayarak, her iki cephede de büyük tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Bkz. Alan Sokal – Jean Bricmont, **Son Moda Saçmalar**, Çev. Mehmet Baydur - Ongun Onaran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

görmezlikten gelmemektedir ve postmodernizmin tamamını mahkûm etmeden, sadece bu tür köktenci biçiminin ve savrukluğunun yarattığı akıl karışıklığına karşı çıkmaktadır. İki kültür tartışmasının yarattığı suni bir atmosferde, bilim savaşları bir kenara bırakılmalı ve disiplinler arasında bazı dersler çıkarılmalıdır. İnsanların bulanık kavramların ardına sığınmadan, neden bahsettiklerini iyi bilmeleri gerekmektedir. Karmaşık ve karanlık olan her şey zorunlu olarak derin anlamlar taşımamaktadır. Postmodern düşünürlerin bu tür dolambaçlı yollara başvurmaları ve bazen anlamsızlığa düşmeleri elbette onların düşüncelerinin tamamından ayrı bir noktada durmaktadır ve kuramlarını değersizleştirmemektedir. Ancak Sokal'a göre, sosyal bilimlerde bilimselcilik ile bilimsel tutum karıştırılmakta ve bilimselciliğe gösterilen haklı tepki, sonuçta bilimin kendisine yapılan bir haksızlığa dönüşmektedir.[139]

Wallerstein, "entelektüel telaş" adını verdiği bugünkü tartışmaların önümüzdeki birkaç on yıl içinde de devam edeceğini düşünmekte ve yeni bir biçimde bir araya getirilmiş epistemolojinin ortaya çıkmasını ümit etmektedir. 1960'lardan sonraki yeni bilgi hareketlerinin getirdiği itirazlar, kendilerini abartılı ve polemik biçiminde gösterseler de ciddiye alınmalıdır.[140]

3- Bilim ve İktidar

Bilimle ilgili en yaygın yanılsamalardan biri, onun ideolojik yaklaşımlardan kurtulmuş olduğu ve olumsuz yanlarının kendisiyle ilgisi olmaması nedeniyle de tarafsız kaldığıdır. Bu durumda, atom fiziğindeki araştırma tarafsız, bu araştırmanın askeri alandaki uygulamaları ise sapmadır. Bilimin kültürel karakteri burada ön plana

---

[139] ibid, s.200 vd.

[140] Immanuel Wallerstein, "Sonuç", **İki Kültürü Aşmak**, Koordinasyon: Richard E. Lee – Immanuel Wallerstein, Çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s.264.

çıkmaktadır. Bilim ya belli bir biçimde aşkındır ve tarafsızlığı mümkün olmaktadır ya da ister zımni ister sarih belli kültürel koşullar altında, belli bir toplumsal proje kapsamında üretilmiştir. Bu noktada ise tarafsızlığı aldatıcı olmaktadır. Burada en bilinen örnek Darwin'dir. Darwin'in eserleri, kölelik karşıtı düşünceler içermesine rağmen, günümüzdeki anlamıyla ırkçı sayılabilecek bazı görüşleri nedeniyle rahatsız edebilmektedir. Irkçı olsun ya da olmasın söz konusu bilimsel düşünce tarafsız değildir. Victoria dönemi ideolojisi, Darwin'in çalışmalarını derinden etkilemiştir. Irk hiyerarşisi yaratma, yoksullara acıma, onlara yakınlık gösterme, hijyen ve ılımlılık eğitimi verme gibi Britanya İmparatorluğu'nun uygarlaştırma misyonuyla benzer özellikler taşıyan yaklaşımlar sergilemektedir. Acot, Darwinci ayıklanma mekanizmalarının toplumlara aktarılabileceği görüşünün, o dönemde İngiltere'yi etkisi altında tutan ekonomik liberalizmi meşrulaştırma görevini üstlendiğine işaret etmektedir. Bu noktadan da hareketle, sadece toplumsal Darwinciliğin değil, toplumsal biyolojizmin ve hatta çağdaş sosyobiyolojinin Darwinci öğretiye borçlu olduğunu ve de Darwinci ayıklanma kuramının etik ve siyasi düşünceler içerdiğini unutmak sıkıntı yaratabilecektir. Konunun bu evresinde, yani bilimle ideoloji arasındaki ilişkilerde temel bir sorun ortaya çıkmaktadır. İkisi arasındaki ayrım ya nettir ve birbirine karışmış görünmelerine anlam verilemez ya da ayrım net değildir ve ikisi arasına bir sınır çizmek sakıncalı hale gelebilir. Bunun önemi sadece bilimin statüsünden değil, insan özgürlüğü bağlantısından da gelmektedir. 19. yüzyıl antropolojisinin kafatası ölçümleri ve 20. yüzyılda kendini gösteren öjenizm en bilinen tarihsel örneklerdir.[141]

[141] Bkz. Pascal Acot, **Bilim Tarihi**, Çev: Nermin Acar, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s.81–86.

Modern olmanın gaddarlık dâhil birçok yolu barındırdığını düşünen Gray ise, sorunun, tek yol olduğu ve bunun da her zaman iyi olduğu inancının derinlere kök salmasında bulunduğunu savunmaktadır. Bilimin insanlığı esaretten kurtaracağından hareket eden Aydınlanmanın bilinen haritasını, liberalizmden sosyalizme kadar her düşünce önüne koymuştur. Bu dünyanın iklimi ne olursa olsun, izlenecek güzergâh bilime dayanacaktır. Farklı zamanlarda farklı yerlerde patlayan yanardağlar gibi, iktisadi ve sosyal sistemler değişirken, lavlar bu kez en son evrensel uygarlık biçimi olarak, Batı tarzı demokratik kapitalizmden yayılmaktadır. Tarihin kendine burada bir nokta koyacağına olan inançtan daha fantastik görünen şey ise, hâlâ buna geniş ölçüde inanılıyor olmasıdır. Modern mite göre bilim, insanlığın kendi kaderinin sorumluluğunu üstlenmesini sağlayacaktır. Ancak bizzat kendisi köhne bir mite dönen insanlık silindikçe, gerçekte ortaya sadece çatışan hedeflerine ulaşmak için bilimin kendine verdiği ve her geçen gün de artan bilgiyi kullanan insanlar çıkmaktadır. Gray'e göre, bilimin yaratığı ikilemlere çözüm aramaktansa, bunlar yaşamak zorunda olduğumuz dünyanın sınırları olarak kabul edilmelidir. Bunlar, yani çözülemeyecek tehlikeler, ancak günlük olarak ötelenebilecek kötülüklerdir. Bize sınırları gösteren bilim, eskatolojik mitlerle karıştığı zaman sınırsız hırsları körüklemektedir. İnsanlığın kendi kaderinin sorumluluğunu üstlenemeyeceği ortaya çıkmıştır.[142]

Bilimin özel çıkarların etkisine tabi olduğu önermesi, bazı çevrelerde bilimin özel çıkarların ifadesinden başka bir şey olmadığı görüşüne dönüşmüştür. Toplumsal ve siyasal güçlerin etkisine olan duyarlılık hususunda artış gözlense de, bunların bilimsel kuramın üretimi üzerindeki gerçek etkisine ilişkin anlayış değişmemiştir.

[142] John Gray, **El Kaide / Modern Olmanın Anlamı**, Çev. Zehra Savan, Everest Yayınları, İstanbul, 2004, s.2–4 ve 100-103.

Faal bilimciler siyasi baskıların bilimsel araştırmanın kullanımlarını ve hatta odağını etkilediğinde hemfikir olsalar da, bu tür baskıların araştırmaların sonuçlarını, kendi laboratuvarlarından çıkan doğa tanımını nasıl etkileyebileceğini görmeyi başaramamaktadırlar. Weinberg'in doğa yasalarının gayri şahsi ve insani değerlerden bağımsız olduğu görüşünü paylaşmayı sürdürmektedirler. Keller'e göre, bunun sonucu da bilim söyleminin çoğunlukla aralarında iletişim bulunmayan iki seviyede devam etmesi olmuştur. Birincisi, bilimin etkililiğini açıklayamayan ve giderek radikalleşen bir eleştiri, ikincisi ise, geleneksel ve esasen değişmemiş bilim felsefesini devam ettirmek için sırtını bu etkiliğe yaslayan bir gerekçelendirme.[143]

Bilim insanları ve teknoloji uzmanları bu tekno-yapı içinde iktidar mekanizmalarına daha çok bağlandıkça, bilimsel konulara ilişkin bilgiler ya da öğütler politik sürecin temel bir parçası olmaktadır. Ancak uzmanlar iktidardan ziyade, politik düzeyde onaylanması gereken kararlara varma özgürlüğüne sahiptirler. Yani politik zemine uygun bir rıza çerçevesinde iktidarın kullanılması söz konusudur; çünkü Dickson'a göre, sadece politik eylem araçları üretiminde değil, politik kararlara nesnellik görüntüsü için de bilim insanlarından yararlanılmak istenmektedir. Toplumda kabul gören bu tarafsızlık yaklaşımı içinde bazı politik sorunlar karmaşık teknik sorunlar haline getirilerek sorumluluk bireylerden kaldırılmakta ve politik süreçten toplum uzaklaşmaktadır.[144]

4- Bilim ve Teknoloji Dönemeci

Ellul açısından bilimle teknik arasındaki ilişki, sınırları hiç belli olmayan biyoloji gibi daha yeni alanlarda daha da bulanık durmaktadır. Teknik olmadan bilim var olamaz. Bu nedenle, yerleşik temellerin sarsılmasında, özellikle bilimsel

[143] Keller, 2007, s.30.

[144] Dickson, s.45–50.

dünyanın küçülmesi ve teknik dünyanın büyümesi çerçevesinde sorun artık bilimin sınırları değil, insanın sınırlarıdır. Teknik olgusu da, insani durumla ilgisi oranında çok daha önemlidir. Bilimsel faaliyetin öneminin azalmasından ziyade, teknik faaliyet tarafından geride bırakıldığının kabul edilmesi meselesi söz konusudur.

Bilimsel bir buluşun, teknik olarak günlük yaşama uygulanmasını gerektiren süre giderek kısalmaktadır. Buluştan hemen sonra somut uygulama aşamasıyla sermaye veya devlet ilgilenmektedir. Sonuçlar bazen tam kavranmadan kamusal alana girmekte, bilim insanlarının sağduyulu hareket etmesinin imkânları daralmaktadır. Para, başarı ve teknik uygulamaya son sözü veren genel zihniyete direnmek mümkün görünmemektedir. Gerçek koşulların yarattığı baskı araştırmacının ikilemidir. Bu noktada bilim, teknolojinin bir aracı olmaya başlamaktadır. [145]

Modern bilimin teknoloji tarafından uğradığı varsayılan suiistimallere son zamanlarda yoğun biçimde dikkat çekilmeye başlanmıştır. Bu tartışmalarda kabahat çoğunlukla içsel olarak doğayı tahakküm altına alma arzusuna sahip olan bilimsel programın çarpıtılmasında bulunmakta, ama bu arzunun nasıl olup da bilimin içsel bir arzusu olduğuna dair yeterli bir açıklama getirilememektedir. Genelde bu tür çarpıtmaların faturası, saf bilimden açıkça ayırt edilebilir olduğu varsayılan teknolojiye kesilmektedir. Buna göre, saf bilimde arzunun nesnesi denetleme fantezileriyle kirlenmemiş olan saf bilgidir. Doğanın tahakküm altına alınmasında teknolojinin daha temel bir konumda olduğu doğrudur. Ancak, Keller'in de vurguladığı gibi, kesin bir çizgi çizmek mümkün görünmemektedir.[146]

[145] Ellul, s.19–20.

[146] Keller, 2007, s.104.

Wallerstein, meselenin odak noktasının kaymaması gerektiğini hatırlatmaktadır. Bilimi ve teknolojiyi düşman haline getirme yönündeki bir eğilimin varlığı, sorunun asıl kökeni olan kapitalizmi gözden kaçırmaktadır. Kapitalizm, sonsuz teknolojik ilerlemenin nimetlerini kendini haklı çıkarma araçlarından biri olarak kullanmış ve kültürel bir örtü olarak da Newtoncu determinist bir bilim anlayışını savunmuştur. Söz konusu anlayış, insanların doğayı gerçekten de fethedebilecekleri, hatta fethetmeleri gerektiği fikri üzerinde yükselmiştir. Bu nedenle de, ekonomik genişlemenin tüm olumsuz etkilerinin sonuçta kaçınılmaz bilimsel ilerleme tarafından giderileceği şeklindeki siyasi yaklaşımın dile gelmesine izin vermiştir. Bugün bu bilim anlayışının ya da versiyonunun evrensel uygulanabilirliğinin sınırlı olduğu bilinmektedir. Bu versiyon, doğa bilimcilerinin kendilerinin oluşturduğu topluluğun içinden, kendi deyimleriyle "karmaşıklık çalışmaları"yla ilgilenen bir gruptan gelen bir meydan okumayla karşı karşıyadır. Güncel tartışmayla belki de en ilgili olan nokta, doğal süreçlerin kendi kendilerini kuran yaratıcılıkları ve insanlarla doğanın ayırt edilemezliği üzerindeki vurgudur. Bunun sonucu da, bilimin hiç kuşkusuz kültürün ayrılmaz bir parçası olduğu şeklindeki iddiadır. Temelde yatan ebedi bir hakikate ulaşmaya çalışan faaliyet kavramı gitmiş, keşfedilebilir bir gerçeklik dünyası vizyonu gelmiştir. Böyle bir bilim görüşü, siyasi mesele olarak, net biçimde bir tercih meselesi üzerinde durmaktadır.[147]

[147] Immanuel Wallerstein, **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s.97.

III- EŞİTLİK ÖZGÜRLÜK MODERNLİK

A- AYDINLANMANIN ALACAKARANLIĞI: TAHAKKÜM

1- Kutup Gecesine Doğru: Rasyonalite

Protestanların, özellikle de Kalvinistlerin bir düşünce sistemi çerçevesinde "Protestan Etiği" geliştirdiklerini ileri süren Weber, Protestanlığın, kapitalizmin başarısı için gerekli nitelikleri öne çıkaran manevi değerlerle, kapitalizm ruhunun doğmasına yardımcı olduğu görüşündedir. Asketizmin manastır hücrelerinden meslek yaşamına taşınması ve dünyevi ahlaka egemen olmaya başlaması, modern ekonomik düzenin teknik ve iktisadi varsayımları üzerine kurulu olan makine üretimine bağlı büyük evrenin kurulmasına yardımcı olmuştur. Söz konusu evren, bu mekanizma içinde doğmuş olan tüm bireylerin yaşam biçimlerini belirlemiştir ve gücü sona erene dek de etkilemeye devam edecektir. Dünyevi iktisadi kaygılar demir bir kafesin oluşmasına neden olmuştur. Asketizm dünyayı yeniden kurmayı üzerine aldıktan sonra mülkiyet, tarihte görülmedik bir şekilde insanlar üzerinde giderek artan kaçınılmaz bir güce sahip olmuştur. Bugün asketizmin ruhu artık bu kafesten kaçmıştır; ki muzaffer kapitalizmin artık onun desteğine ihtiyacı yoktur.[148]

Weber'in *demir kafes*[149] metaforuyla tasvir ettiği tarihsel kader, modern zamanların asketik din ve hayat tarzıyla her şeye ortak olmuş ve kapitalizmin kuruluş aşamasında kullanılan ruh, zaferden sonra mekanik hayatta bir kenara atılmıştır.[150]

---

[148] Max Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev. Zeynep Aruoba, Hil Yayın, İstanbul, 1997, s.159.

[149] John Bunyan'ın "Pilgrim's Progress" adlı eserinden kaynaklanan bu metafor, Tanrının pişmanlığını reddettiğini bilerek ümitsizlik içinde oturan günahkâr bir insanın durumundan gelmektedir. Bu manzara, modern dünyadaki insanın durumuna benzetilmektedir ve hareketsiz ya da umutsuz kalan insan, anlam ve özgürlük kaybının da işaretidir.

[150] Ahmet Çiğdem, **Bir İmkân Olarak Modernite**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.153.

Evrensel özgürlük aleyhine bürokratik akılcılık ile örülen bu kafes, içinden kaçılması olanaksız bir hale gelmiştir.

Rasyonalitenin farklı toplumsal ortamlarda farklı biçimler aldığını ileri süren Weber, dört farklı türde rasyonalite ortaya koymuştur. Pratik rasyonalite, insanların günlük faaliyetlerinde amaçları için en iyi araçları aradığı dünyevi biçimdir. Teorik rasyonalite, pratik olmayıp bilişseldir ve soyut kavramlar aracılığıyla gerçekliğe egemen olma çabasını içermektedir. Dünyanın büyüsünün bozulması ve sekülarizasyon, dolaysız tarihsel ürünleridir. Özsel rasyonalite ise, daha büyük toplumsal değerler tarafından yönlendirilen araçların seçimini kapsar ve gerçekliğin seçilip, yargılandığı bir perspektiftir. Asıl ön plana çıkan formel rasyonalite de benzer bir araç seçimi çerçevesinde yer almaktadır. Ancak bu kez evrensel olarak uygulanan kural ve düzenlemelerle Batı'nın ayırt edici bir fonksiyonu haline gelmiştir. Toplumsal eyleme hesaplanabilirlik ve yeterlilik kuralları altında yön verir. Bu nedenle Weber, modern toplumun kurumsal yapısının oluşumunda, özellikle de bürokrasi ve ekonomik grupların örgütlenmesinde formel rasyonalitenin önemine ağırlık vermiş ve Batı'da bir *demir kafes* olarak formel rasyonalitenin giderek artan egemenlik eğilimine dikkat çekmiştir. Gelecekte -kapitalizm ya da sosyalizm- hangisi zafer kazanırsa kazansın, buz gibi karanlık ve sert bir kutup gecesi insanlığı beklemektedir.[151]

Weber, ilke olarak bilimsel ilerlemenin sonsuza dek sürdüğünü düşünmektedir. Bu yaklaşım da bizi bilimin anlamını irdelemeye getirir. Bilimsel ilerleme, binlerce yıldır devam eden ve çağımızda olumsuz biçimde değerlendirilen entelektüelizasyon sürecinin en önemli parçasıdır. Rasyonalizasyonun artması, içinde yaşadığımız

[151] George Ritzer, **Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek**, Çev. Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s.89; Çiğdem, 1997, s.164.

koşullar hakkında bilgimizin artması olarak değil, insanın öğrenme inancı olarak değerlendirilmelidir ve ilke olarak gizemli, hesaplanamaz güçlerin işe karışmadığını, her şeyin denetlenebileceğini bilmektir; ki bu da dünyanın "büyüsünün bozulması" demektir. Weber, bu noktada insanın doğaya dönebilmek için bilimin entelektüelizasyondan arınması görüşüne karşı çıkmakta ve bunu romantik irrasyonalizm olarak görmektedir.[152]

2- Uygarlık ve Araçsallık

Modern dönemin ilk başlarında İngiltere'de, insanların hayvanların davranış biçimine artan ilgisi ve genelde doğaya gösterilen büyük duyarlılık, Batılı düşünürlerin insanın doğaya üstün olmaya yazgılı olduğu varsayımını giderek daha fazla kabul etmeleriyle tutarlı bulunmaktadır. İnsanlar üstün yaratıklar olduğu için, daha düşük yaratıkların ve doğal kaynakların rasyonel ve etkili kullanımından ve sömürüye karşı korunmasından sorumlu olmaya mecburdu. Bu tez, ilkellerin ya da vahşilerin hayvanların yerini almasıyla ve uygarlaştırıcı misyon ideolojisinin de etkisiyle, Batı dışı toplumlara uygulanmaya başlamıştır.

Doğaya hâkim olma ve ilerleme paralelinde kurulan iyimserliğin, insanlık için gücün gerçek motoru olarak görülmeye başlanması, Batı'da dünyanın diğer halklarına da egemen olmaya yönelik bir eğilime yol açmıştır. Doğanın sırlarını açığa çıkaran ve onun gücünü kendi iradelerine bağlayanlar, bu konularda geri kalan ve yoksul durumda bulunanlar üzerinde kontrol oluşturabilecekleri anlayışını benimsemişlerdir.[153]

---

[152] Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, Çev. Taha Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.212–218.

[153] Michael Adas, **İnsanın Ölçüsü Olarak Makine**, Çev. Ahmet Demirhan, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001, s.230–231.

Arendt'e göre, *homo faber* olduğu oranda insan araçsallaştırmaktadır. Bu araçsallaştırma da, her şeyin araç düzeyine düşürüldüğü ve bağımsız değerini yitirdiği anlamına gelmektedir. Sonuçta sadece üretim nesneleri değil, insanın katkısı olmadan bağımsız bir varlığa sahip olan doğa güçleri de işten doğan şeyleşmeyi taşımadıkları için değer yitirmektedirler. Tüm dünyanın araçsallaşması, bu sınırsız değer kaybı, her amacın bir araca dönüştüğü ve sadece insanın kendini her şeyin efendisi yapması suretiyle durdurabildiği, giderek büyüyen bir anlamsızlık sürecidir.[154]

Bazı yazarlara göre, uygarlaşma ve rasyonalizayon süreci, Batı kültürünün dünya egemenliği etiğinin kurumlaşması olarak yeni iktidar istencinin dışsallaşması biçiminde genelleştirilebilmektedir. Dünyanın sömürgeleştirilmesi olarak da değerlendirilebilecek bu süreç, sadece coğrafi sömürgeleştirmeyi değil, bedenin kültür tarafından, zihnin de akıl ve bilim tarafından sömürgeleştirilmesini de içermektedir. Batı kültürü bu şekilde zihin, beden ve doğa olmak üzere üç alanda iktidar istencinin kurumsallaşması olarak görülmektedir. Bu temele yaslanan dünya egemenliği etiği, rasyonalizasyon, uygarlaşma ve sömürgeleştirme süreçleri üzerinden üç alanın tabi kılınmasını bütünsel olarak birbirine bağlamaktadır. Bir ülkenin kullanıma açılmasıyla, bir bedenin patolojik yapısını inceleyen bilimin gelişmesi arasında bir ilişki kurulması mümkündür. Bu noktada duygu da akla tabidir; ki bir örnek vermek gerekirse, yerel halkın iktidara meydan okuması, rasyonel bir sistem içindeki akıldışı patlamalar olarak değerlendirilmektedir.[155]

İnsanın doğaya egemen hale gelmesinin arzu edilir bir şey olduğuna ve bilimsel zihne sahip Batının bunu iyi yaptığına dair varsayımlar, geri kalmış halkların

[154] Arendt, 1994, s.213–214.

[155] Stauth – Turner, s.136–138.

topraklarına yayılmanın ve buraları geliştirmenin bir görev şeklinde ele alınmasına dair bir inanca yol açmıştır. 19. yüzyılın başlarından itibaren de, emperyalist genişlemenin uygarlaştırma misyonuyla harmanlandığı bir ideolojiyle insancıl duygular, kültürel kibir ve rasyonalizasyon bu yaklaşıma dâhil olmuştur. [156]

Lewis Mumford, araçsal rasyonaliteden elde edilen en büyük kazancın kontrol olduğunu ileri sürmektedir. Toplumsal sürecin her aşaması artık kolayca düzenlenebilmektedir. Yargılar, teknik işlemlere dönüştürülmektedir. Bu çerçevede bilim ve teknolojinin kullanımı, yeni tasarımdan iktidar avantajı elde edenler açısından bir hiyerarşi doğurmuştur. Herkese açık olmayan enformasyonla sadece belirli türden bilgi politik tartışmaya açılmakta, politikaya sınırlı sayıda düşünce ve öneri egemen olmaktadır.[157]

Mills'e göre ise, modern çağda özgürlük ve akıl idealarının tartışma konusu edilmesi, rasyonellikteki artışın özgürlükte de bir artış anlamına gelmemeye başlamasındandır. Gündelik yaşamın sınırlı alanlarına hapsolmuş insanlar, yaşadıkları ortamlar da dâhil, parçası oldukları rasyonel ya da irrasyonel büyük yapılar hakkında düşünmekten uzak tutulmaktadırlar. Hatta teknik bakımdan bir düşün yeteneğine sahip olanlar bile, kendilerine tayin edilen edilmiş bulunan işlevleri, yapacakları işin etkisinin bir atom bombasınınkinden geri kalmama olasılığını kavramadan üstlenmektedirler. Bilimin tekniklerine ve rasyonelliğine bir toplumda merkezi bir yer tanınmış olması, toplumdaki insanların efsanelerden ve doğaüstü varlıklardan uzak yaşamakta oldukları anlamına gelmemektedir. Bunda eğitimin bilgili ve bağımsız düşünme becerisi kazandırmaktan çok, teknik görünümlü

[156] Adas, s.235–237.

[157] John W. Murphy, **Postmodern Toplumsal Analiz ve Postmodern Eleştiri**, Çev. Hüsamettin Arslan, Eti Kitapları, İstanbul, 1995, s.224–227.

dar kafalı bir bakış açısı yaratmasının da payı vardır. Bürokratik rasyonelliğin ve teknolojinin üst düzeyde olması, toplumsal düşün yeteneğinin de buna paralel olmasını gerektirmemektedir. Artan rasyonalizasyon ile insan aklı arasındaki çelişki, akıl ve özgürlük arasında beklenen uyumun gerçekleşmemesi, sonunda rasyonellik de olsa düşünceden uzaklaşan ve aynı anda da giderek huzursuzlaşan bir insan yaratmıştır. Bu sorunun en önemli yanı ise, bunun sorun olarak görülmemesidir.[158]

Kontrolsüz araçsal aklın dayattığı fedakârlıkları ve doğaya karşı takındığı kayıtsız tavrı yeterince açıklıkta görmekteyiz. Taylor, teknoloji toplumunun, sadece tahakküm boyutu ışığında değerlendirmeye alınmaması görüşündedir. Onu besleyen ahlaki kaynaklar tekrar görünür kılınmalıdır. Teknolojiyi yaşamanın görece iyi ve kötü biçimleri arasında olabilecek bir mücadele engellenmektedir ve ahlaki değerler, üstleri örtüldükçe gözden kaçmaktadırlar. Bu tıkanmada eleştiri sahiplerinin de payı bulunmaktadır; çünkü salt tahakkümcü yanı üzerinde durdukları teknoloji toplumuna ilişkin sert tasvirler, diğer kaynakların tamamını görünmezliğe itmektedir. Bu noktada teknoloji yandaşlarının da yapacağı pek bir şey bulunmamaktadır. Araçsalcı bir tutuma öylesine gömülmüşlerdir ki, Taylor'a göre, onlar da bu kaynakların farkına varamamaktadır. Hatta iki taraf işin özünü kavramadıkça istemeden de olsa, işbirliği içine girmektedirler. Modern toplum hem belirli koşullarda araçsalcılığın etkisine karşı koymayı güçleştirerek hem de onları zorunlu standart olarak yerleştiren bir bakış açısı oluşturarak bizi onlara doğru itme eğilimindedir. Tartışmalı da olsa yaygın görüş, bu araçsal bakışın topluma bir kez girdikten sonra kaçınılmaz hale geldiğidir.[159]

---

[158] C.W. Mills, **Toplumbilimsel Düşün**, Çev. Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s.275–277.

[159] Charles Taylor, **Modernliğin Sıkıntıları**, Çev. Uğur Canbilen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s.80–82.

Tekniğin eleştirisi, görüldüğü üzere, araçsallığın egemenliğini de mahkûm etmiştir. Bu eleştiriler, kendilerine toplumsal ve siyasal bir içerik verme iddiasına kapıldıkları anda temelden yoksun kalmaktadırlar. Teknik akılcılığın etkisi sonunda tüm erekliliklerin yerine geçecek kadar güçlüymüş gibi algılanırsa, teknisyenlerin her yerde oluşunu yargılamak kolaylaşabilir. Touraine'e göre bu, modernliğin kopmuş parçalarından sadece birine modern dünyanın temel ilkesi rolünü yüklemek isteyen ideolojileri beslemeye yardımcı olan bir yaklaşımdır. Bu ideolojilerden birine göre, her şey ulusaldır ve kapalı cemaatleri yeniden yaratmak gerekir; diğerine göre, her yerde ulus ötesi şirketlerin çalışmalarını kolaylaştırmak için tüm sınırlar yıkılmalıdır; bir başkası için ise piyasa, tüm diğer toplumsal örgütlenme ilkelerinin yerine geçmek durumundadır. Akılcılık artık, kültürün bütünleştirici ilkesi olamıyorsa, kültürün akılcı düşünce ve eylem etrafında herhangi bir biçimde yeniden birleşmesi imkânsızdır. Bu görüş açısından ise, akılcı olmama bizi aşırı bir parçalanmaya ve eskiden nesnel akıl modeli içinde bütünleşmiş olan öğelerin tümüyle ayrışmasına götürmektedir. Bu nedenle, tekniğin mahkûmiyeti tehlikelidir ve totaliter düşünceleri beslemektedir. Piyasanın egemenliği, çevrenin tahribi veya cinselliğin metalaştırılması mahkûm edilebilir; ki gerekçe de çoktur. Ancak tekniğe aynı yaklaşım, modern toplumda yöntemlerin amaca dönüştüğünü kanıtlamak zorundadır. Bazı mühendisler, özellikle de bunalım dönemlerinde hem kapitalizm hem de büyümeye engel olarak sunulan kültürel gelenekler karşısında teknokrasiyi savunmuşlardır. Bu düşünce hiçbir zaman üstünlük sağlayamamıştır; çünkü bir devlet salt bürokrasi, bir toplum da salt makine değildir. Toplumların zaafı, teknik

yöntemlerin iç mantığı tarafından yıkılan amaçların yok olmasının değil, aksine modernlik tarafından kırılan akılcı modelin çözülmesinin bir sonucudur.[160]

Horkheimer'in düşüncesine göre, aklın biçimselleşmesi, öznelleşmesidir. Bu da, düşüncenin herhangi bir amacın kendi içinde değerli olup olmadığını belirleyememesidir. Eylem ve inançların ölçütleri, ahlak ve siyasetin temel ilkeleri ve de önemli kararlar aklın dışındaki etmenlere bağlı duruma gelir. Toplumsal gerçekliği yöneten güç hiçbir zaman gerçek anlamıyla akıl değildi belki; ama artık aklın her türlü özgül eğilim ya da tercihten arındırılması, onu, insan eylemleri ve hayat tarzları hakkında bir yargıda bulunma görevine bile sırt çevirme noktasına getirmiştir. Akıl, bu görevini, dünyayı fiilen teslim almışa benzeyen çatışan çıkarlara devretmiştir.[161]

Özerkliği kalmayan akıl, bir araç haline gelmiştir. Aklın araçsal değeri, doğa ve insan üzerinde egemenlik kurulmasında oynadığı rol tek ölçüt durumundadır. Düşünceler de otomatikleştiği ve araçsallaştığı zaman kendi başlarına anlamlı olmaktan çıkıp, eşya ya da makine olarak görülürler. Bir düşünce veya sözcüğün bir alet haline gelmesi, onu düşünme gereğini, yani sözlü olarak ifade ederken gerçekleştirilmesi gereken mantıksal edimlere duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmaktadır. Bu tür bir "düşünsel tasarruf", sanayinin gelişmesi için zorunlu görülebilir, ancak zihinlerin başlıca özelliği haline geldiğinde, aklın kendisi de araçsallaşarak maddeselliğe bürünür; bir fetiş olur ve büyülü bir varlığa dönüşür. Aklın biçimselleşmesinin sonucunda, adalet, eşitlik, mutluluk, hoşgörü gibi geçmişte gücünü akıldan aldığı varsayılan kavramlar düşünsel köklerinden koparlar. Hâlâ birer amaç olsalar da, onları değerlendirecek ve bir nesnel gerçekliğe bağlayacak rasyonel

[160] Alain Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, Çev. Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994, s.120–122.

[161] Horkheimer, 2002, s.58–59.

bir etmen artık bulunmamaktadır. Saygın tarihsel belgelerin onayıyla itibar sahibidirler, ama modern anlamıyla aklın onayından uzaktırlar. Bu durumda, adalet ve özgürlüğün, kendi başlarına, adaletsizlik ve baskıdan daha iyi olduğu önermesi, bilimsel olarak doğrulanabilecek, yararlı ve anlamlı bir önerme değildir. Temel kavramların cansızlaşması, biçimselleşmesi, insani içeriklerinden koparıldıkları anlamına gelmektedir. Düşüncenin bu insansızlaştırılması uygarlığın temellerini derinden etkilemiştir.[162]

Aydınlanmanın kendi kendini gerçekleştirmekten vazgeçmesi, her zaman maddi koşullar ya da maddi koşul olarak başıboş bırakılan teknikten kaynaklanmamaktadır. Suçluluk, toplumsal bir körleşme ilişkisidir. Hiç durmadan yaratılan verili olana karşı, halkların gösterdiği mitsel bilimsel saygı, bir derebeyi şatosu durumuna gelmektedir. Egemenliğe özgü bilim tarafından yanlış anlaşılan doğa, başlangıçtaki doğa olarak hatırlandığı zaman Aydınlanma kendine gelebilecektir.[163]

Larrain'e göre ise, piyasa tarafından dine, metafiziğe, eşitlik ve özgürlük konusundaki siyasi fikirlere karşı geliştirilen kuşku, insanları harekete geçiren gerçek akıldışı güçleri gizleme işlevi gören, iyi hazırlanmış projelerle akla karşı duyulan kuşkuya dönüştürülmüştür. Hırs ve iktidarı maskelemek üzere, akılla cilalanmış yeni tür bir ideoloji eleştirisi ortaya çıkmıştır.[164]

---

[162] Horkheimer, 2002, s.67–71.

[163] Horkheimer – Adorno, 1995, s.61–62.

[164] Larrain, 19. yüzyıldan itibaren aklın üstünlüğüne kuşkuyla yaklaşan ve toplumsal yaşamdaki akıldışı unsurların rolünü büyüten düşünce akımlarını tartışırken, Schopenhauer ve Nietszche ile başladığı eleştirilerine eleştirel kuram ile devam eder; ki akla saldırı olarak adlandırdığı bu süreç, 20. yüzyıl sonlarına doğru postmodernizmin zeminini hazırlamıştır. Larrain, özellikle Frankfurt Okulu kapsamında teknolojik akılcılığın, ideoloji ve egemenliğe indirgenmesinde ileriye gidildiğini ve modernizmin kazanımlarına haksızlık edilerek, iktidar ve egemenlik ile aklın zaman zaman birbirine

Çevremizdeki varlıklar, varoluş zincirindeki konumlarının getirdiği önemi kaybettiklerinde, insanın tasarıları için hammadde ya da araç olarak görülmeye açık konuma gelirler. Taylor'a göre korkulan şey, başka ölçütler içinde belirlenmesi gerekli şeylerin verimlilik ya da "maliyet-fayda" değerlendirmesiyle saptanması, yaşamımızı yönlendirmesi beklenen bağımsız amaçların, faydayı maksimize etme çabalarının gölgesinde kalmasıdır. Tıpta teknolojik yaklaşım örneğinde hasta, bir yaşam öyküsü olan bütün bir insan olarak görülmektense, teknik bir sorunla karşılaşılan yer şeklinde değerlendirilmektedir.[165]

Taylor, modernliğe ilişkin üç sıkıntıyı, ahlaki ufkun kararması, araçsal aklın hedefleri gölgede bırakması ve özgürlük yitimi şeklinde sıralamaktadır. Endüstriyel-teknolojik toplum yapısının seçeneklerimizi sınırlaması, bireyleri olduğu kadar toplumları da ciddi ahlaki değerlendirmeler çerçevesinde yapmayacağımız biçimde, araçsal akla ağırlık vermeye zorlamaktadır. Bu tür bir yapılanma, hem bireysel hem de toplumsal özgürlüklerde daralmalara yol açmaktadır. Ancak söz konusu yaklaşım, tepkisel, bilimin yararlarını görmezden gelme çabası ve hatta gerici olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada, modernliği her şeyden sorumlu görmek ile siyasal özgürlüğü değersiz bulmak ya da bilimsel yönetimle herkesin bağımsızlığının bir arada bulunduğu toplumu hedeflemek arasında geçen ve geniş bir alana yayılan bir tartışma söz konusudur.[166]

Aletlerden ve bellekten yoksun bırakılmış bir öznenin narsisizmi de aynı hastalığa yakalanmaktır. Modernliğin en önemli anlatısı belki de, insanın büyülü

---

karıştırıldığını savunmaktadır. Bkz. Jorge Larrain, **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**, Çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s.53 vd.

[165] Taylor, s.13.

[166] ibid, s.13–17.

dünyadan koparan dünyevileştirmedir. Touraine'in anlattığı ise aksine, doğayı özneden ve öznenin özgürlüğünün kendini göstermesinden uzaklaştıran şey, kutsal yaşamın kopmasıdır. Bunun ileri aşaması, pazarla özdeşleştirilen bir toplum ve salt geleneklere indirgenen toplumsal aktörlerin kopmasıyla sonuçlanan bir ayrışım olacaktır, ki bu da, şiddete, eşitsizliğe, adaletsizliğe ve her türden ırkçılığa karşı toplumsal müdahaleyi ortadan kaldırmaktadır. Modernliği en iyi tanımlayan, ne teknik ilerleme ne de tüketicilerin artan bireyciliği değildir; özgürlük talebidir. Bu talep, insanın kendini mutlak bir nesneye dönüştürmek isteyen her şeye karşı savunmasıdır.[167]

Doğa üzerindeki teknik kullanımının bilimle sağlanan gücünün doğrudan toplum üzerine de yayıldığını söyleyen Habermas, bu kullanımın bilimsel olarak çözülmüş sorunları bir o kadar da yaşam sorununa dönüştürdüğünü savunmaktadır; çünkü doğal ve toplumsal süreçlerin bilimsel denetimi, tek kelimeyle teknoloji, insanları eylemekten alıkoyamamaktadır. Eskisi gibi, çatışmalar bir sonuca bağlanmalı, çıkarlar dayatılmalı ve yorumlar yapılmalıdır. Ne var ki, günümüzde pratik sorunlar geniş ölçüde teknik ürünlerimizin sistemi tarafından belirlenmişlerdir. Teknik ilerleme ile sosyal yaşama evreni arasındaki ilişki ve bilimsel bilgilerin pratik bilince tercüme edilmesi, kişisel bir öğrenim meselesi olmayıp, politik irade bağlamında formüle edilebilir. Teknik ilerlemenin yönü geniş ölçüde toplumsal yaşamın yeniden üretilmesinin zorunluluğundan doğan toplumsal çıkarlar tarafından, üzerinde düşünülmemiş ve sosyal grupların kendileri ile yüz yüze gelmemiş bir biçimde belirlenmektedir. Bu nedenle de yeni teknik, hazırlıksız olarak yaşam pratiğinin mevcut biçimleri içine girmektedir. Genişletilmiş bir teknik kullanım

[167] Touraine, 1994, s.258–259.

gücünün yeni potansiyeli, en keskin rasyonelliğin ürünleri ile katı değer sistemleri ve eskiyen ideolojiler arasındaki dengesizliği belirgin hale getirmektedir. Endüstriyel olarak en ileri sistemlerde, teknik ilerlemenin toplumsal yaşam pratiği ile doğa-tarihsel olarak gerçekleşmiş olan uzlaşmasını, bilinçli biçimde tekel altına almak için yoğun bir çabaya girişilmiştir. İnsan türü, teknik ilerlemenin tasarlanmamış sosyokültürel sonuçları ile sosyal yazgısını, sadece yaratmakla kalmayıp, ona hâkim olmayı öğrenmeyi de bizzat kendisi istemiştir. Habermas'a göre, tekniğin bu çağrısına sadece teknikle karşılık verilemez. Teknik bilgideki potansiyeli, pratik bilgimizle rasyonel olarak bağlayıcı bir ilişki içine sokacak etkili bir politik tartışmanın başlaması gerekmektedir. [168]

3- Aydınlanma ve Modernite

Bilimin uzun zamandan beri, teknik uzmanlaşma biçimine duyulan saygıyı, güvenilir bir bilgi imgesi çevresinde korumasına rağmen, insanların bilim ve tekniğe karşı tutumları müphemliği de içermektedir. Giddens'a göre güven, sadece bilgisizliğin olduğu yerde beklense de, bilgisizlik kuşku ya da ihtiyat için zemin hazırlamaktadır. Tekniğe duyulan saygı, soyut sistemlere karşı bu ihtiyat üzerine kurulu pragmatik bir tutumla bağlantılıdır; ki Giddens, bunu güven açısından "modernlikle pazarlık" olarak yorumlamaktadır. Bu pazarlık, saygı ve kuşkunun, rahatlık ve korkunun karışımlarıyla yönlendirilmektedir. Modern kurumların etkisinden tümüyle kaçılamasa da, pragmatik tutum, geniş bir açı sunar ve birçok olası yönelim burada barınabilir.[169]

---

[168] Jürgen Habermas, **"İdeoloji" Olarak Teknik ve Bilim**, Çev. Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.74–78.

[169] Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, Çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s.83.

Modernliğin ya da geniş anlamda Aydınlanmadan beri Batı dünyasının geliştirdiği ekonomik, sosyal, politik ve kültürel programların getirisi olan uygarlığın, aynı zamanda bir bedelinin de olduğu çoğunlukla kabul edilmektedir. Diyalektik teori ise, modernliğin bir değeri başkasıyla değiştirdiğini öne sürmemekte, daha güçlü bir iddiayla, modernliğin asıl kazanımlarının bizzat kendi temellerinin altını kazdığını ve onları olumsuzladığını vurgulamaktadır. Zizek'in değerlendirmesine göre, aklın, savaştığı baskı ve tahakküm gücünü bizatihi kendinde gördüğü ironik, kendi kendini sakatlayan jest, modernizmin en üst edimi olmaktadır.[170]

Modernizm, üretim, dolaşım ve tüketim alanlarında yeni koşulların yaratılmasında öncü rolü oynamaktan çok, bu koşullara bir cevaptır. Harvey'in üzerinde durduğu asıl ters yüzü ise, insanlığın tüm özlemlerini cisimleştirmeye yeten bir efsane olarak makineye tapınmanın yeniden yüzeye çıkması görüntüsü altında, tekelci bürokratik iktidar ve rasyonalitenin gizliden gizliye kutsanmasında yatmaktadır. [171]

Daha önce de değinildiği gibi, bir zamanlar insanlığın yoksulluk ve batıl inançtan kurtuluşu için güçlü bir kaldıraç olan teknoloji, zamanla baskıcı bir nitelik kazanmıştır. Aydınlanmanın diyalektiğinde, araçlar amaçları kendilerine bağımlı kılmış, doğa üzerindeki tahakküm, insan üzerindeki tahakküme dönüşmüştür. Üretici güçler yıkıcı bir hal almıştır. Yine sık sık vurgulandığı üzere, bu bir ikilem veya iyi ya da kötü teknoloji sorunu değildir. Dünya çapında iktidar sisteminin ürettiği ekonomik çıkarlara sıkı tutunma sorunudur. Sosyalistler, sermayenin teknolojiden yararlanma tarzlarını her zaman suçlamış olsalar da, Frankfurt Okulu daha keskin bir

[170] Slavoj Zizek, **Yamuk Bakmak**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s.191.

[171] Harvey, s.51.

tavır almıştır. Sosyalistler için en azından teknoloji nötr durumdadır. Ancak Frankfurt Okulu'nda bu bir aldatmaca olarak görülmektedir. Teknoloji, üretim üzerinde güç sahibi olanların toplumsal seçimlerini de somutlaştırmaktadır. Buna göre amaç, araştırma ve üretim aşamasında da, makinelerle ne yapıldığının ötesinde, nasıl tasarlandıkları ve gerçekte potansiyel yeniliklerin tümüyle gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ile ilgilidir. Marx'da da rastlanan, teknolojinin özünün kapitalistlerin amaçlarıyla somutlaştırılabileceği düşüncesi, Frankfurt Okulu kuramcıları tarafından genişletilmiştir. Teknolojinin yarattığı toplumsal etkiler, kendisini doğuran toplumsal nedenlerin ardından gelmektedir. Toplumsal ilişkileri etkileyen teknolojinin ardında yine aynı toplumsal ilişkiler yatmaktadır. Teknolojinin bunları değiştirmekten çok, güçlendirme eğiliminde olması da doğal karşılanmalıdır.[172]

Adorno ve Horkheimer, "Aydınlanmanın Diyalektiği"nde, insanın doğal çöküşünün, günümüzde toplumsal ilerlemeden ayrı düşünülmesinin mümkün olmadığı fikrinden hareket etmektedirler. Ekonomik üretkenliğin artışı, bir yandan adil bir dünya için gerekli koşulları yaratırken, diğer yanda teknik aygıtı elinde tutan sosyal gruplara halkın geri kalanı üzerinde bir üstünlük kurulmasını sağlamaktadır. Ekonomik güçler karşısında bireyin hükümsüz kalması, toplumun doğa üzerindeki egemenliğini akla hayale gelmez bir düzeye çıkarmaktadır. Burjuva ekonomisinin fabrikalarda ve savaş alanlarında elde ettiği sonuçlar, nereden geldiğine bakılmadan, aynı biçimde girişimcilerin de mülkiyetine girmektedir. Teknik, birlikte geliştiği ekonomik sistem kadar demokratiktir. İnsanın doğadan öğrenmek istediği şey, doğayı ve insanları tamamen egemenliği altına almak için bu araçları kullanmak

[172] Nick Dyer-Witherford, **Siber-Marx / Yüksek Teknoloji Çağında Sınıf Mücadelesi**, Çev. Ali Çakıroğlu, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.73–79.

olduğunda, Aydınlanma, bu anlamda kendi bilincinin son kırıntılarını da kendine acımadan yok etmektedir. [173]

Bilinçten silindikten sonra öznenin kendini şeyleştirerek katıldığı teknik süreç, tüm anlamlardan olduğu gibi, mitsel düşünmenin çok anlamlılığından da kurtulmuştur; çünkü aklın kendisi de her şeyi kapsayan ekonomik aygıtın araçlarından biri haline gelmiştir. Aydınlanmanın özü, egemenlikten kaçınamama olan bir seçenektir. İnsanlar her zaman doğaya boyun eğme ya da doğayı kendilerine boyun eğdirme seçeneğiyle karşı karşıya kalmıştır. Yazarlara göre, hesap eden aklın güneşi, meta ekonomisinin yaygınlaşmasıyla mitin karanlık ufkunu aydınlatmıştır. Ancak, şimdi bu güneşin soğuk ışınları altında da yeni barbarlık tohumları olgunlaşmaktadır.[174]

Liberalizmde halkın bir bölümünün bireyleştirilmesi, toplumun tamamen tekniğin düzeyine uyum sağlaması için gerekli olmuştur. Günümüzde de ekonomik aygıtın işlemesi, kitlelerin, bireyleştirme yüzünden engellenemeyen yönetimini gerektirmektedir. Toplumun ekonomi tarafından belirlenen yönü, bireylerin, bağımsız varoluş donanımı anlamında faaliyet gösteren organlarını köreltmektedir. Sanayi toplumu tarafından yaratılan sefaleti sözde ortadan kaldırmış olan gelişim süreci içinde, Aydınlanma kavramı da yok olmaktadır.[175]

Modernite kavramı, kapitalist ve kapitalist olmayan toplumlar arasındaki uçurumu dikine kesen tarih görüşüne göre şekillendirildiğinde, modern örgütlenme biçimlerinin demir kafesi ve baskı gizli kalmaktadır. Bu yaklaşım, paradoksal olarak da kapitalizmi ve bürokrasiyi akıl ve özgürlüğün doğal uzantısı olarak sunmaktadır.

[173] Horkheimer- Adorno, 1995, s.15.

[174] ibid, s.48–50.

[175] Horkheimer - Adorno, 1996, s.105.

Bu tür teorik birliktelikler rasyonalizm, evrenselcilik, ilerleme gibi özellikleri kapitalizmin gelişimi ile ilişkilendirmektedir. Wood'a göre, takip edilen bu yolun sonunda, Aydınlanma projesinin, özellikle insanın evrensel kurtuluşunun vaadi bir kenara atılmakta ve yıkıcı etkileri nedeniyle bu tür değerler suçlu olarak ön plana çıkarılmaktadır. Oysa Aydınlanmanın birçok özelliğinin kökü, kapitalist olmayan toplumsal mülkiyet ilişkilerinde yatmaktadır.[176]

Horkheimer açısından da, iyi ya da kötü Aydınlanmanın mirasçısı olan bizler, aynı zamanda teknolojik ilerlemenin de mirasçısı konumundayız. Aydınlanmanın ürünü olan bir bunalım söz konusuysa, bunu aşmanın yolu teknolojiye karşı çıkarak daha ilkel evrelere dönmek değildir. Aksine böyle bir tercih, bizi tarihsel açıdan toplumsal tahakkümün en barbar biçimlerine de götürebilir.[177]

Aydınlanma için, Batı'ya ait bir söylem hizasından bakıldığında, canlı ve somut bir "öteki" bulunmamaktadır. Bu görüşten hareket edenler açısından, geniş orta sınıf çıkarlarının yeniden şekillendiği bir dünyada, Aydınlanma değerlerinin, savunma ve uzlaştırma dışında politik bir hedefinin var olup olmadığı tartışmalı kalmaktadır. Aydınlanmanın belki de tek bir tane belirleyici sınırı vardı: Kendisi. Aydınlanma eleştirisi, zaten kendi içinde bile yer almaktadır; ama artık herhangi bir Aydınlanma eleştirisinin söyleyeceği yeni bir şeyin kalıp kalmadığı şüphelidir. Bunda Aydınlanmanın kendisi gibi eleştirilerini de tüketmesinin payı bulunmaktadır. Mevcut birikimin kazanımlarına sırt dönmek, bu kazanımın belalarıyla yaşamanın geriliminden daha istenir bir şey olarak görülmemelidir. Bazı yazarlara göre, bu

[176] Ellen Meiksins Wood, "Modernizm, Postmodernizm ya da Kapitalizm?", **Kapitalizm ve Enformasyon Çağı**, Ed.R. W.McChesney - E.M.Wood - J.B.Foster, Çev. N.S.Çınga- E.Baltacı-Ö.Yalçın, Epos Yayınları, Ankara, 2003, s.45–47.

[177] Horkheimer, 2002, s.144.

noktada keskin bir çelişki dikkat çekmektedir: Bir taraftan Aydınlanma değerlerinin gerçekleştirilmesine katılarak belli bir sınıfın toplum ve pazar ikilisiyle ilişkilenen çıkarlarına katkıda bulunmak, diğer taraftan ise, Aydınlanma değerlerinin yeniden işlerlik kazanması için çağrıda bulunurken bu sınıfsal niteliği görmezden gelmek. Bu bakış açısından ilerlediğimizde, burjuvazi ne kadar kabuk değiştirirse değiştirsin, sınıfsal ve ideolojik muhtevalar ne kadar soyutlanırsa soyutlansın, insan bedeninin ve düşüncesinin gizil güçlerinin özgürce gerçekleşmesinin hukuki ve kurumsal teminat altına alındığını ilan eden liberal demokrasi, artık güçlünün söyleminin önemli bir parçası olarak görülmektedir. Liberal söylem, dünyadaki toplumsal eşitsizlikler ve zulümler içinse sessiz kalmayı tercih etmektedir. Piyasa, özelleştirme, devletin küçültülmesi gibi ön kabullerin ne kadar özgürlükçü bir toplumsal projeye sahip oldukları ise belli değildir. Teknoloji ve beraberinde getirdiği ekolojik yıkım, eşitsizlik gibi sorunlar da bu belirsizliğin en önemli örneklerindendir. Her türlü toplumsal, iktisadi ve kültürel yoksulluğun ortadan kaldırılması için herhangi bir girişim olmadığı gibi, aksine bu tablo olduğu gibi kabul ettirilmek istenmektedir. Bu durumda mücadelenin klasik Aydınlanma hedefinden taşması, mit, hurafe, tiranlık, kurumsallaşmış din gibi ortada olan tanımlanabilir özelliklerin ötesinde politikaya dayanması gerekmektedir. Klasik Aydınlanma tasarımı, vesayetten kurtulmuş bir özgür toplumun gerçekleşmesinin garantisi değildir artık.[178]

Eğer tahripkâr olarak görülen modernitenin, yani teknosentrizm ve ekolojik yıkım biçiminde ifade edilen ideolojinin kökenlerini araştırmak istiyorsak, Aydınlanmaya değil, tüm insani değerleri verimlilik ve kârla ikame eden ilerleme projesine bakmak gerekmektedir. Kullanılan modernite kavramı, teknolojik

[178] Ahmet Çiğdem, **Aydınlanma Düşüncesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.98–103.

determinizm ile ticari kaçınılmazlık düşüncesini birleştiren ilerleme fikri ile ilişkilidir.[179]

B- İLERLEME YA DA ERTELENEN KIYAMET

Modernite, daima teknoloji ve dolayısıyla ilerleme ile ilgili bir süreç olmakla birlikte, I. Dünya Savaşı, ilerleme ideolojilerine, özellikle de teknoloji ile ilgili olanlara büyük darbe vurmuştur.[180]

I. Dünya Savaşına kadar, Batının ilerleme ve gelişmeyle geleceği özdeşleştirmesi, siperlerde kitlesel ölümlerin mekanikleşmesiyle parçalanmaya başlamıştır. İlerleme inancının sarsılması, 1918'de uygarlığın derin bir kriz dönemine girişi olarak görülebilir. Bu yıkım karşısında ortaya çıkabilecek sorunların nasıl aşılacağı hakkında uzlaşma olmamakla birlikte, tartışmaların çoğu bilim ve teknolojinin rolü üzerinde odaklanmıştır. Azınlıkta kalan görüş, krizin bilimin ve uygarlığın doğası nedeniyle meydana geldiğin eksenindedir. Krize, bilim ve teknolojinin yanlış kullanımının veya uygarlığın değil, ama yanlış örgütlenme yöntemlerinin ve yönetimin neden olduğunu savunan diğer görüşe bir başka düşünce daha eşlik etmektedir: Bilimsel araştırma ve teknolojik yeniliği içeren yönelim.

İnsan zihnindeki ilerleme kavramı, toplumsal güdülerle ilişkisi nedeniyle yeniden üretim için gerekli görülmektedir. Her ilerleme biçimi, enerji sakınım yasasına (bir yandaki kazanımların diğer yanda kayıplarla ödendiği) göre eşzamanlı olarak bir gerileme biçimi olduğunu göstermektedir. Kayıpsız bir ilerleme yoktur ve bir şey ilerledikçe daha çok kaybeder. Diakonoff' a göre, teknolojinin gelişmesi, kısmen toplumun ürünlerinin herhangi bir noktada insan tarafından nereye kadar kullanılabileceğine, kısmen de fizyolojisinin koşullandırılmasıyla beynin

[179] Wood, 2003a, s.53–54.

[180] Fredric Jameson, **Biricik Modernite**, Çev. Sami Oğuz, Epos Yayınları, Ankara, 2004, s.13.

bilme/tanıma işlevlerinin süregelen gelişmesine bağlıdır. Şimdiye kadar bilme/tanıma olanakları tükenme tehlikesiyle karşılaşmamıştır ve yakın gelecekte de kesilmeyecektir. Dolayısıyla şimdilik sınırsız sayılsa da, gerçekte sınırsız değildir. Düşünürlerin ve tarihçilerin büyük kısmı, ilerleme tartışmalarında teknolojinin gelişmesini pek o kadar göz önüne almamakta ve insanlığın bir bütün olarak ilerlemesine, maddi koşullarının gelişmesine bakmaktadırlar. İnsanlık için umut hâlâ orada görünüyorsa da, sınırlandırılmayan teknolojik ilerleme, insanlığı çevresel cehennemin eşiğine getirmiştir.[181]

Birçok kişi, kaba gücün ve ileri teknolojinin birleşimini, kendi uluslarının ve Batı'nın eski küresel egemenliğini yeniden kazanmasının tek yolu olarak görmüştür. Örneğin, kurtuluşun teknolojiye güvende olduğunu savunan savaş öncesindeki yaygın görüşe paralel biçimde, Gustave Le Bon, tek umudun, kullanılmaları imkânsız olacak kadar tahrip edici silahlar geliştirmekte olduğunu ileri sürmüştür. Bu da bilindiği gibi, kısa bir zaman diliminde benzersiz bir şiddetin yaşandığı 20. yüzyılın temel gerçeklerinden biri haline gelmiştir.[182]

İki dünya savaşı arasındaki dönemde, teknolojik yeniliğin ileri toplumsal gelişme için temel olduğu varsayımı, mekanikleşme ile modernleşme arasındaki zorunlu birliktelik açısından ele alınmaya başlanmıştır. Makine, modernizmin temel olgusu olmuş ve modernleşme teorisi, bu düşüncenin, Batı dışı dünyanın halklarına yayılması anlamına gelmiştir. 2. Dünya Savaşından sonra, modernleşme paradigması, Batı egemenliğinin önemli ideolojisi olarak kuşatılmış uygarlaştırma misyonunu ihmal etmiştir. Artık ABD, yeni ideolojinin yeni savunucusu konumuna

[181] Igor M. Diakonoff, **Tarihin Yörüngeleri**, Çev. Mete Tunçay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.9

[182] Adas, s.407–410.

geçmiş ve bu ideoloji, öncülüne göre daha tutarlı ve sistematik görünmeye başlamıştır. Gelişmiş, az gelişmiş, gelişmekte olan, modern, postmodern, geleneksel gibi toplumsal düzeylerin yeni hiyerarşileri, uzun zaman kullanılan uygar, barbar, vahşi ölçütünün yerini almaya başlamıştır. Modernliğe geçiş, zaman dilimi olarak on yıllarla ölçülme sürecine girmiş ve teoride ırkçı olmayan programlar 19. yüzyıldakilerden de farklılaşmıştır. Batının sermaye ve teknik yardımı 3. dünya için hayati olsa da, halklar gelişmemiş toplumların dönüşümünün ana unsurları olarak değerlendirilmiştir. Modernleşme teorisi ile sömürgelerin özgürleşmesi aynı zamana denk gelince, Batılı korumacılık paradigması devre dışı kalmıştır. Siyasal katılım, toplumsal hareketlilik ve demokratik siyasal kurumlar modernlik derecesinin önemli ölçütleri olarak ele alınmıştır.[183]

Bilim ve teknik, siyasi ve ahlaki ilerlemenin de temel kaynağı olarak genel anlamda ilerlemeyi doğrulamaktadır. İnsanın umutlarına sınır koymayan, ilerlemeyi gerekli bir süreç olarak anlayan, engelleri her zaman geçici ve aşılabilir algılayan, bilim ve teknolojide sadece uysal araçlar gören ve geçmişe ait görünen bu ilerleme fikrinin artık bizim dünyamızın bir ifadesi olup olmadığı tartışmalıdır. İnsanın sınırsız yaratma gücü üzerine oturtulan başarı, mücadele ve kazanma düşüncesi, doğayı evcilleştirme ve barbarları uygarlaştırma yeteneğine sahip olan homo faber kültü ile birleşmiştir. İlerleme fikrinin bunalıma girmesi ve bir 19. yüzyıl miti olarak görülmesi, 1920'lerdeki Avrupa kültürünün perspektiflerinin, I. Dünya Savaşının "anlamsız bir kıyım" olduğu duygusunun ve peşi sıra 30'lu yıllardaki ekonomik bunalımın doğal bir sonucu olarak görülmektedir. Savaş ve kriz güveni dünyadan silerken, bilim ve ilerleme de artık insanlık tarihinin merkezinden uzaklaşmıştır.

[183] ibid, s.446–448.

Kontrol edilemez bir doğa ve uygarlığın sonu ile ilgili karanlık görüşler ilerleme imgesinin yerini aldıkça, yok olmaya başlayan umut dönüşüme uğrayarak kadercilik ve derin korkuyu ardında miras bırakmıştır. Bu dönüşüm, Spengler'den itibaren giderek artan bir oranda ivmelenmiş ve akıl, bilim, teknik ve sanayinin reddedilmesine kadar varmıştır. İlerleme mitinin reddi, bu kez modernliğin reddine kadar uzanmıştır.[184]

İlerleme kategorisi, oluşum sürecinde evrensel tarihsel-felsefi ilerlemeyi de içerdiğinden, ilerlemenin lehinde taraf olmanın doğurduğu ahlaki mecburiyet nedeniyle, siyasi bir kavrama dönüştürülmüştür. Gelecekte yeni ve daha iyi olanla, karşıtı geçmiş ve kötü arasındaki fark vurgulanmaktadır. Tarihin kendini tekrarlamadığı, aksine tek ve benzersiz olduğu ifade edilmekte ve çağdaş kavramı yerini bulmaktadır.[185]

Callinicos'un, Hans Blumenberg'ten aktardığı gibi, ilerleme düşüncesi, şimdiki zamanın yöneldiği gelecek sayesinde, kendisiyle karşılaştırdığı geçmiş önünde sürekli olarak kendini haklı çıkarmasıdır.[186] İlerlemenin iktidarına uyum sağlayış, iktidarın ilerlemesini de içermektedir. Bu da her defasında kendi karşıtının başarısız kalanını değil, başarıyla gerçekleşen ilerleyişini kanıtlayan yeni bir gerilemeyi kapsamakta ve önlenmesi mümkün olmayan ilerlemenin laneti, önlenmesi mümkün olmayan gerileme olmaktadır.[187]

Bilimsel ilerleme geliştikçe, ahlakın ve genelde toplum ve siyasetin de birlikte iyileşip iyileşmediği sorusu ortaya atılmaktadır. 18. yüzyıla kadar ilerlemenin

---

[184] Rossi, s.92–93.

[185] Reinhart Koselleck, **İlerleme**, Çev. Mustafa Özdemir, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s.67 ve 73.

[186] Alex Callinicos, **Toplum Kuramı**, Çev. Yasemin Tezgiden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.33.

[187] Horkheimer – Adorno, 1995, s.54.

içeriğinin siyasal alanın dışında yer alması gerektiğini söyleyen ve bunları ayrı ayrı ele alan bir bakış açısı söz konusuydu. İlerleme ve doğa bilimleri ve bunlardan türeyen ahlak arasındaki kopma, bilimsel-teknik yükselişin ve ahlaki-siyasi egemenliğin farklı şekillerde yerine getirilmesi, ilerlemenin yapısal bir özelliği olarak değerlendirilmektedir. İlerlemenin öznesi ve alıcısı konumundaki insan nesli, kopmayı önde gitmenin ya da erişmenin bir şartı olarak algıladıkça bölünmüş bir insanlıktır. Bu noktada Koselleck'in de belirttiği gibi, sonsuza kadar sürekli gündeme girecek olan ve geleceğe yönelik bir argümana dönüşen ilerleme, ideolojik bir anlam kazanmaktadır. Kabuk değiştiren bir toplumda kopma deneyimi, evrensel ölçütler içerisinde kendini daha çok eğitim ve önderlik alanında ilerici bir değerlendirmeye tabi kılan yeni bir elit kesim için serbest kalırsa, Aydınlanma kavramı gibi ilerleme kavramı da seçkinci bir hale gelmektedir. Kavram, bu şekliyle kendini diğerlerinden üstün gören ve her şeyi önceden bilen kişilerin şartlarını temsil etmektedir.[188]

19. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan ve bir özne ya da nesneye bağlı kalmaksızın kendi anlamında kullanılmaya başlayan ilerleme kavramı, slogan özelliğini de kazanmıştır. Bu kullanım, anayasal sorunların, arkasında büyüyen endüstriyel ve toplumsal sorunlara yeni çözümler aradığı bir dönemi sergilemektedir. Hesap yapmadan ilerleme vaat etmek, teknolojik gelişmelerin şartı haline dönüşmüştür. Hesaplanabilir bir belirsizlik, ilerlemenin delili olarak ortaya sunulmakta ve teknoloji, ilerlemeyi tecrübe ve beklenti arasındaki zamansal bir fark şeklinde

[188] Dumont'un bir saptaması da açılan farka dikkat çekmektedir: "Medeniyetin ilerlemeleri geometrik ilerleyiş şeklinde eşit oranda büyümektedir. Bu esnada ise, içsel ilerleme aritmetik sırayla aksayarak yol almaktadır." Bkz. Koselleck, s.81–88.

belirlemektedir. Gelecek ümidi kendini yeniden oluşturan ilerleme ile örtüşmektedir.[189]

Zaferinden emin ilerleme inancının 19. yüzyılda ivme kazanan yükselişi, 20. yüzyılın başlarındaki özgüven yitimine dek devam etse de, parlak bir kavram olarak ilerleme hâlâ her politik düzlemde büyük bir potansiyel taşımaktadır. Sanayi uygarlığı ile insanlığın bunalımı arasındaki ilişki üzerine düşünenlerden Bahro, Batı'nın hayat standardındaki her ilerlemenin, insanlığın çelişkilerini derinleştirerek çözümsüzlüğe yaklaştırdığını savunmaktadır.[190]

Avrupa kökenli sanayi modelinin, insanlığın geri kalanını da beraberinde açmaza sürüklediğini düşünen Bahro, uygarlığın sanayisizleşme ile yeni bir döneme girerek nefes alabileceğini belirtmektedir. Sanayisizleşme savunusu esas olarak mevcut üretim ve tüketim biçimlerinin eleştirisi şeklinde algılanmalıdır. Görüşlerini günümüz ulus devletlerindeki tüketim ve askeri sanayi yapısının tehlikeli ve yıkıcı unsurları üzerine kuran Bahro, Marcuse'nin egemenlik mantığı kavramına yakın durmaktadır. Marcuse açısından egemenlik, varlığını sadece teknoloji aracılığıyla değil, teknoloji biçiminde sürdürmekte ve yaymaktadır. Teknoloji biçiminde ise, tüm kültür alanlarını özümseyen siyasal iktidarın yayılmasına meşruiyet kazandırmaktadır. Batı biliminin doğasındaki yıkıcılığı eleştiren Marcuse ve Bahro, bu egemenlik mantığından nasıl kopmak gerektiği sorunu üzerine odaklanmaktadır. Geçmişteki ve gelecekteki teknolojik rasyonellik, kurumsallaşmış bilim gibi sivri yanlar tartışmaya açık olsa da, tümüyle yeni bir bilimin geliştirilip geliştirilemeyeceği sorusu ortadadır. Örneğin, sanayi toplumunu derin bir tarihsel

[189] ibid, s. 100–103.

[190] Bkz. Rudof Bahro, **Hangi Sosyalizm? Hangi Yeşil? Niçin Tinsellik?**, Çev. Tanıl Bora, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s.78 vd.

şiddetle özdeşleştiren Bahro, nükleer teknolojiden çok biyoteknolojiyi yasaklamanın önemli olduğunu belirtmekte ve genetik teknolojisinin doğasında barındırdığı tehlikelere karşı derin kaygılar taşımanın ötesinde bir noktada durmaktadır. Bu şekilde bir red, gelişen endüstriyel biyoteknolojiye tepki olarak sanayisizleşme görüşü ile ters düşmese de, Johan Galtung'un mevcut ya da yeni bir teknolojiyi değerlendirmede kullanmak istediği ölçütler, meseleye daha baştan derin bir mesafe koymaktadır. Galtung şunları sormaktadır: Yeni ya da mevcut teknoloji, bağımlılığı mı yoksa güveni mi geliştirmektedir? İnsanları aşağılayıcı işlerden kurtarıyor mu veya tersine yoksulluğu mu artırıyor? Hammaddeyi daha az mı, daha çok mu kullanıyor? Barınma, giyinme, sağlık gibi temel ihtiyaçları mı karşılamaktadır ya da sadece şirketlerin kâr etmelerini mi sağlamaktadır? Bu yaklaşım, sanayisizleşmeyi savunmak değil, modernliğin başından beri teknolojinin getirdiği belirsiz eğilimi netliğe kavuşturmaya çalışmaktır. Dolayısıyla, bu durum, teknolojinin insanı özgürleştirme olanağı ile insana karşı tutumu arasındaki dengenin sağlanmasından çok, özgürlük lehine bir bozma arayışı olarak değerlendirebilir.[191]

Mestrovic'e göre ise, bilimsel keşifler, dünyadaki toplumsal sorunları otomatik olarak çözüme kavuşturamamıştır. Savaşa, nüfus yoğunluğuna, beslenmeye ve diğer olguların ihmal edilmesine yol açan kültürel temel var olduğu sürece saf bilimin dünyayı kurtarabilmesi olanaksız gözükmektedir. Tarafsızlıktan uzak 20. yüzyıl bilimine askeri ihtiyaçlar egemen olduğundan, bilim vaatlerini yerine getirememiştir. Dünya nüfusunun büyük kısmının terk edilmek zorundaymış gibi kayıtlardan çıkarıldığı ve bilimsel gelişmelerden faydalanamadığı yönündeki eleştiriler giderek artmaktadır. Bu durumda, ilerlemenin insanlığı uygarlaştırdığı fikrine duyulan inanç,

[191] Boris Frankel, **Sanayi Sonrası Ütopyalar**, Çev. Kamil Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991, s.141–161.

bir iman sözleşmesinin ötesine geçememektedir. Bu durum kanıtlanabilir ya da çürütülebilir değildir. [192]

Sanayi toplumunun büyük başarısına denk düşen bir dönemde insanın bakışının uzamın ve zamanın fethine yönelik olduğunu tekrar hatırlatan Touraine, ilerlemenin olumsuz yanlarının olumlu yanlarına göre daha belirgin olduğunu söylemenin dışında başka bir sonuca ulaşmak istemektedir. Varoluşumuzun tüm yönlerinde, hem iyi hem de kötü anlamda ne kadar çok dönüştüğümüzün üzerinde durmaktadır. Bunun neticesinde de, kendimizi doğanın efendisi olarak tanımlamayı bırakıp, bir özne olarak görmeye başladığımızı belirtmektedir. Bu durum, kendinin bilincinde olma olgusunun ötesinde, kendini yaratma arayışına karşılık gelmektedir. Ahlak anlayışımız, evrenin yasalarına uyum ya da Tanrının sözüne katılım değildir artık. Bu inançları taşıyanlarda bile yaratma onuruna ve cömertliğine dayanmamaktadır. Bundan sonra ahlak anlayışımız, kendine dayanan tek değerlendirme ilkesi olarak öznenin, kendisi için var olma anlayışının kaygılı arayışıdır. 20. yüzyıl başında insanlığın toplumsal olandan ayrılmaz bir varlık olarak, tehlikeleri ve yanılsamaları kovacağına inanılmaktaydı. 21. yüzyıl başlarında ise, artık insanın dünyasının aynı anda hem insanlık dışı hem de insanüstü olanın istilası altında olduğu görülmektedir. Toplumsal ve insani olanın gerilemesi, çeşitli biçimlere bürünen insan yaşamında insanlık dışı olanın da gelişmesidir.[193]

Harvey'e göre, kapitalizm, teknolojik ve organizasyonel bakımdan zorunlu olarak dinamiktir. Bu büyük oranda, rekabetin zorlayıcı yasalarının, tekil kapitalistleri kâr arayışı içinde yeniliklerle birbirlerini geçmeye itmesinden kaynaklanır. Emek üzerindeki denetim, kâr üretimi açısından belirleyici ise,

[192] Stjepan G. Mestrovic, **Uygar Barbarlık**, Çev. Mehmet Özay, Açılım Kitap, İstanbul, 2004, s.63–65 ve 84.

[193] Alain Touraine, **Yeni Bir Paradigma**, Çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s.132–137.

düzenleme sisteminde (devlet aygıtı, politik temsil sitemi vb.) teknolojik ve organizasyonel yenilenme hayati hale gelmektedir. İlerlemenin hem kaçınılmaz hem de iyi bir şey olduğu ideolojisi kısmen bu zorunluluktan gelmektedir.[194]

Günümüz biliminin hakikati, kaydedilen ilerlemenin azlığı ya da çokluğu değil, yol açtığı teknik facialardır. Virilio bunu, özellikle son 60 yıllık silahlanma yarışına alet olan bilimin sadece performans peşinde koşmaya başlamasına ve insanlığa faydalı hakikat keşfetme arayışını bir kenara bırakmasına bağlamaktadır. İşlemsel araç ile keşif amaçlı araştırmanın birbirine karıştırılması, modern bilimi giderek bir tekno-bilim haline getirmiştir. Bu durum, bilimin felsefi temellerinden uzakta ve farklı yollara saparak, medeni bir yozlaşmaya sürüklenmesi olarak yorumlanabilir. Teknolojik maceracılık batağında ve gelişmelerin aşırılığı içinde bu olgu gözden kaçmaktadır.[195] İlerlemenin üretim ilişkilerinde doğrudan bir etki yaptığı tek bir teknolojik alan vardır. Bu da silah üretimindeki ilerlemedir. Diakonoff' göre ise, yüksek nitelikli silahlar olmadıkça, hiçbir sınıflı toplum var olamaz. Yaratıcılık çabasından bir sonraki aşamaya geçişte yeni teknolojik icatların askeri alana uygulandığını ve diğer yandan da geçerli toplumsal değerlerde bir değişiklik olduğunu gözlemek mümkün olmaktadır.[196]

Kapitalizmin gücü, ileriye doğru yönelen soyut bir ilerlemeden, sürekli yeni soyutlamaların, neyin sömürülmesi ve hangi kârların elde edilmesine ilişkin yeni tanımlamaların icat edilmesinden gelmektedir. Kapitalizm, görülmemiş biçimde icatçıdır ve bu nedenle varoluş koşullarından birisi de, hiç kimsenin zamanı,

[194] Harvey, s.206.

[195] Paul Virilio, **Enformasyon Bombası**, Çev. Kaya Şahin, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s.7–8.

[196] Diakonoff, s.11–13.

kapitalizmin icat ettiklerinin kâr elde etmenin ötesindeki sonuçlarını ciddi biçimde sorgulayacak kadar algılayamamasıdır. [197]

İlerlemeden vazgeçmenin mümkün olmadığını, her şeyden önce tüm dünyanın Batının başlattığı bu oyun ile zehirlenmiş olduğunu ve bu nedenle de yarıda bırakılamayacağını savunanlar, "yavaşlama" yı öne sürmektedirler. İlerleme, önünde engel olarak tanımlanan her şeyi soğukkanlılıkla yok eden seferberlik formundan ayrıştırılmalıdır. Buna göre, kendisini yavaşlatabilecek her şeyin yıkımını meşru gören ilerleme düşüncesi, aslında kapitalizm karşıtlarına da bulaşmış durumdadır. Eski dünyanın yok edilmesi ve benzeri soyutlamalarda da aynı akıl kullanılmaktadır. Ancak yavaşlayarak yeni alışkanlıklar yaratılabilir. 19. yüzyılda icat edilmiş yeni insan türü, ilerlemenin sınırlarını kesin ve net olarak kabullenmekte ve tek bir doğrultuda hayal gücünden yoksun biçimde buna hizmet etmektedir. Bu tür düşünce alışkanlıkları, kendiliğinden yok olmayacak, sadece yeni isteklerle, yeni yaşamsal çıkarlarla değişime uğrayabileceklerdir.[198]

Bilim ve teknolojinin uzun vadede tüm sorunlarımızı çözebileceğine yönelik inanç, büyüye inanmaktan da kötüdür; çünkü, bu görüş günümüz bilim ve teknolojisinin toplumsal ve ekolojik yıkıcılığını görmezlikten gelmektir. Asıl sıkıntı, bilimi sorunlarımızı çözmek için kullanıp kullanmadığımız değildir; ki zaten kullanım zorunluluğu vardır. Meselenin özü, teknolojinin kâr maksimizasyonu yönünün değiştirilmesinin başarılmasıdır. Yoksa amaç, belirginleşen ekolojik tehlikeler hakkında felaket tonunu artırıp, insanları toplumsal ve politik sorunlardan

[197] Isabelle Stengers, "Bir Kozmo-Politika: Risk, Umut, Değişim", **Umut – Değişim İçin Yeni Felsefeler**, Söyleşi: Mary Zournazi, Çev. Uygar Abacı, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004, s.278.

[198] ibid, s.281 ve 298.

uzaklaştırmak ve iktidarın yeni bir kıskacına hapsetmek değildir.[199] Meszaros'un ifade ettiği temel iktisadi çelişki, sonuçlar ne kadar felaket olsa da, kapitalizmin "gelişme"yi yıkımdan, "ilerleme" yi de atıktan ayırt edememesidir; ki bu da kimsenin pek görmek istemediği biçimde, yaşam tarzında bir değişiklik gerektirmektedir.[200]

Touraine'e göre, ilerlemenin hız kazanması, kendisine feda edilmesi gereken bir kuşaktan, insanlığın büyük bir bölümünün sürekli kendini feda ettiği bir duruma geçilmesi sonucu doğurmuştur. Buradan hareket edersek, demokrasi tarihini iki ilkenin, yani halkın egemenliği ile insan haklarının giderek birbirinden ayrılışının tarihi olarak görebiliriz. Halkın egemenliği fikri deforme olmuş ve meşruluğa pek az başvuran devrimci emellerle dolu bir halkçı iktidar fikrine dönüşmüştür. İnsan hakları ise, çoğunlukla mülkiyetin savunulmasına indirgenmiştir. Bu durumun Batı ülkelerindeki uzantısı demokrasiye olan ilginin azalmasıdır. Her şeyin siyasal olduğu uzun bir dönemden sonra, her şeyin ekonomik olduğu bir ortam yaşanmaktadır. Uluslararası rekabet, ticari mübadele dengesi, paranın değeri, yeni teknoloji geliştirme gücü… Siyasal yönetimin amaçları işte bunlardır. Liberal toplum, açık, bütünleştirici ve esnek olduğundan dolayıdır ki, dışlama da bu toplumda dramatik boyutlara varmaktadır. Yazarın da özellikle vurguladığı gibi, insanlığın büyük kısmının yoksulluğunu ve bağımlılığını rahatlıkla kabullenen ve öznenin tükendiği bir topluma doğru kayan bir liberalizmin kolaycılığına geri dönülmesi sorunun kendisidir.[201]

---

[199] Istvan Meszaros, **Toplumsal Denetimin Zorunluluğu**, Çev. Mustafa Küpüşoğlu, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1996, s.19.

[200] ibid, s.55–56.

[201] Touraine, 1994, s.359–368.

Bütün bu değerlendirmeler çerçevesinde, ilerlemenin kendiliğinden bir değer olmadığı, daha önceden var olan bir değerler skalasının bulunduğunun varsayıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, ilerleme terimi ne hayatın ve bilginin her alanındaki evrensel bir ilerlemeyi, ne de garantili ve sürekli bir mülkü ifade etmektedir. Bazen iki farklı uygarlık kıyaslanırken tek denilebilecek şey, onların kültürel özelliklerinin farklı ve ölçülemez olduğudur. İnsanın sürekli biçimde, planları, niyetleri ve dilekleri ile kendini gelecekte tasarlayan bir varlık olması, belki de Luksic'in ifadesiyle, toplu bir ortadan kalkma tehdidinin pek yakın olduğu bir dünya karşısında umuda olan ihtiyacından kaynaklanmaktadır.[202]

C- SİS DAĞILINCA: MODERNİTE VE TEKNOLOJİ

1-Demir Kafesin Gölgesi: Biyopolitika

a- Biyoiktidar

Endüstriyel yaşamın disiplin altına alınması ile hem materyallerin rasyonel kullanımı hem de insanların üretim süreci içinde rasyonelleşmesinin gündeme gelmesi için *uysal insan*ın, yani üretim sürecinde olası tüm değişikliklere katlanacak itaatkâr, çalışkan, ancak bilinçten yoksun yararlı bir insan karakterinin ortaya çıkması gerekmektedir. Bürokrasinin, rasyonelleşmenin yarattığı demir kafes, tüm yaşam alanlarına yayılınca daha da belirgin hale gelmiştir. Uysal insan, bedeni ile yaşamı ile disiplinin nesnesine dönüşmüş ve Foucault'nun ifadesiyle, özgürlüğü keşfeden Aydınlanma, disiplini de keşfetmiştir.[203]

İktidarın ideolojiyle değil, maddi bir şekilde, doğrudan bedenler üzerindeki üretimiyle işlediğini ileri süren Foucault, disiplin toplumundan biyopolitika

[202] Branimir Luksic, "İdeoloji Olarak İlerleme", Çev. G. Engin Şimşek, **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi**, 2. Kitap, Haz. Hayrettin Ökçesiz, Afa Yayınları, İstanbul, 1995, s.196–198.

[203] Fuat Ercan, **Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001, s.40.

toplumuna doğru bir gidişat üzerinde durmaktadır. Bedenler üzerindeki güç, baskıcı olmaktan çok üretken bir güçtür artık. Beden üzerinde işleyen iktidarın yeni teknolojisi, insanların yaşamlarına müdahale hakkından ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, iktidarın nesnesi, ezilen sınıflar değil, yaşamın kendisidir. Biyopolitika, bu yaşamın kendisinin üzerinde, tüm toplumda gelişen, ideoloji olmayan bir kodlama biçimi meydana getirmektedir. Günümüzde denetim toplumlarında yaşam, hukukun nesnesi haline gelmektedir. Her tarafta işleyen ve önce kendi halklarını, sonra da diğer dünya halklarını denetim altına almaya çalışan bütünleşmiş dünya kapitalizmi, bir baskı aracı olarak karşımıza çıkmamaktadır. İnsanların hayatları nasıl daha iyi hale getirilebilir sorusu üzerinden hukuki bir mekanizma belirmektedir. [204]

Foucault için biyoiktidar, kapitalizmin gelişmesinin vazgeçilmez bir unsurudur. Kapitalizm, bedenlerin üretim aygıtına denetimli biçimde sokulması ve nüfusun ekonomik sürece göre ayarlanmasıyla güvence altına alınmıştır. İnsan birikiminin sermaye birikimine uygun kılınmasında olduğu gibi, biyopolitikanın temel özelliklerinin iktisadi süreçler içinde yer alması, biyoiktidarın işlemesi sayesinde mümkün olmuştur. Yaşam üzerinde kurulan denetim ile ölümü yakın kılan birçok neden saf dışı kalmıştır. Bu alanı düzenleyip genişleten iktidar ve bilgi yöntemleri, yaşam süreçlerini de dönüştürmüştür. Foucault'nun ifadesi ile iktidar, artık üzerlerinde kullanılan en uç hakkın ölüm olduğu hukuksal öznelerle değil, canlı varlıklarla muhatap olacaktır. İktidara insanın yanına bu kadar sokulma hakkını veren ölüm tehdidi değil, yaşamın sorumluluğunun iktidar tarafından üstlenilmesidir. Biyopolitikada bir hesap alanı olarak yaşamı dönüştüren fail, bilginin iktidarıdır. Foucault'nun "biyolojinin modernlik eşiği" adını verdiği şey, insan türünün bir

[204] Ali Akay, "Foucault ve Bio-politika", **Çağdaş Fransız Düşüncesi**, Der. Zeynep Direk – Refik Güremen, Epos Yayınları, Ankara, 2004, s.82–84.

mevzu olarak kendi politik stratejileri içinde yer almaya başladığı anda oluşmaktadır.[205]

b- Biyopolitikanın Hukuki Yansıması

Biyoiktidarın gelişmesinin sonuçlarından biri de onun hukuki yüzüdür. Norm oyunu, yasa sisteminin zararına önem kazanmıştır. Yasanın mutlak tehdidine karşılık, yaşam sorumluluğunu üstlenen iktidar, artık düzene sokucu hukuki mekanizmalara gereksinim duyacaktır. Egemenlik alanında ölümü öne sürmenin ötesinde, iktidar değer alanında yaşam dağıtmak ve buna bağlı olarak da ölçmek, değerlendirmek, nitelemek ve hiyerarşiye sokmak durumundadır. Yeni yapıda yasa, giderek daha fazla bir norm biçiminde işlemekte ve adalet kurumu işlevi düzenleyici olan aygıtlar evreniyle bütünleşmektedir. 19. yüzyılda henüz taze olan bu iktidara direnen güçler de kendilerine dayanak olarak iktidarın değer verdiği yaşamı ve insanı almışlardır. Mücadeleler eski haklara dönüş adına verilmemekte, bir "altın çağ" düşü adına adalet kurumunun yeniden tesisi beklenmemektedir. Talep edilen ve amaç olarak görülen yaşamın kendisidir. Temel ihtiyaçların karşılanması, insanın somut özü biçiminde anlaşılan bir yaşamın ütopya olup olmadığının ötesinde, bir mücadele süreci, bir politik nesne olarak onu denetim altına almak isteyen sisteme karşı çevrilmesi söz konusu olmuştur. Yaşamı amaçlayan bu mücadeleler hukuki çerçevede de dile getirilmişler, "yaşam hakkı", "sağlık hakkı" veya genel anlamda insanın ne olduğunu ve ne olacağını görebilmesine yönelik "haklar" gibi klasik hukuk sistemi için anlaşılmaz bir renge bürünmüşlerdir. Foucault açısından bu da, yeni iktidar yöntemlerine verilen bir politik yanıttır.[206]

---

[205] Michel Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 103–105

[206] ibid, s.106–107.

Foucault, biyolojik olanın devletleştirilmesi olarak özetlediği iktidarın bu yeni eğilimini, klasik egemenlik teorisinden ayrı tutmaktadır. Kuramsal düzeyde tuhaf bulduğu yaşam ve ölüm hakkı, egemenliğin ayrıcalıklarından biridir. Yaşam veya ölüm, siyasal iktidarın alanının dışına çıkacak olan fenomenlerden değildir. Yaşam, karşısında nötr olan uyruğun kendi üzerinde bir hakkı olmadığı anlamında, sadece egemen iradenin bir uzantısıdır. İktidarın etkisinde ve simetriden yoksun olan bu hak, öldürme ya da hayatta bırakma hakkı olarak anlaşılmalıdır. 19. yüzyıldan itibaren yerleşen yeni hukuk ise, eskisini değiştirmese de tamamlayıp, ona nüfuz edecek ve bir anlamda tam tersi bir hukuk olacaktır. Bu şekilde yerleşen yeni hak ise, yaşatma ya da ölüme bırakma hakkı olmaktadır.[207]

Bir yeni iktidar teknolojisi olarak biyopolitiğin[208] meselesi toplumla ya da birey-bedenle değil, nüfusladır. Biyopolitiğin yöneleceği şey ise, toplamda kendi zamanı içerisinde ele alınan bir nüfus içinde meydana gelen rastlantısal olaylardır. Disiplinci mekanizmalardan farklı olarak, insan türünün biyolojik süreci olarak yaşamda bir disiplin değil, ayarlama sağlamak amacı söz konusudur. İktidar, öldürme hakkından sıyrılmaya başlamış ve yaşam biçimine, yaşamın "nasıl"ına müdahale etme hakkına dönüşmüştür. Ölüm, iktidarın dışında kalarak, onun sınırını veya sonunu ifade etmektedir.[209]

---

[207] Michel Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, Çev. Şehsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.246–247.

[208] Biyopolitikten anlaşılması gereken, nüfus olarak ortaya çıkan bir canlılar topluluğuna özgü sağlık, doğum, ırk gibi fenomenler tarafından iktidarın karşısına çıkan sorunların nasıl rasyonelleştirilmeye çalışıldığıdır. Bu sorunların yer aldıkları siyasal rasyonalite çerçevesinden soyutlanamadığı teşhisi, özellikle de en az maliyetle ve devlet müdahalesiyle, en yüksek olanaklar içinde yönetim problemini çözmek isteyen liberalizm ile kurdukları sıkıntılı yönetim teknolojisi ilişkisi için bkz. Michel Foucault, **Ders Özetleri**, Çev. Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.109 vd.

[209] Foucault, 2002, s.251–253.

Foucault, biyoiktidarın paradoksal sınırlarını belirtirken atom bombası örneği üzerinde durmaktadır. Bu silahı üretme ve kullanma iktidarında, öldüren bir egemenlik iktidarının ötesinde, yaşamın kendisini de öldürmeye yönelik bir iktidarın belirmesi söz konusudur. Kullanılan iktidar yaşamı ortadan kaldırdığında, yaşamı sağlama iktidarı olarak kendini de yok etmektedir. Artık egemen hukukun biyoiktidar üzerinde değil, tersine biyoiktidarın egemen hukuk üzerinde bir yetki aşımı ortaya çıkmaktadır. Bu aşırılık, sadece yaşamı düzenlerken değil, yaşamı çoğaltma, canlı üretme, hatta denetlenemeyen ve yıkıcılığı olan virüsler yaratma olanağı insana teknik ve politik olarak verildiğinde de karşımıza çıkmaktadır. Foucault'ya göre bu, biyoiktidarın tüm insan egemenliğini aşacak olan ürkütücü bir yayılmasıdır.[210]

2- Risk Toplumu: Kaplanın Sırtına Binmek

Ulrich Beck'e göre, risk toplumu kavramı, modern toplumun yenilenme dinamiğinin yaratmış olduğu toplumsal, ekolojik ve bireysel risklerin giderek sanayi toplumunun denetim ve güvenlik kurumlarının etki alanından çıktığı bir gelişme aşamasını ifade etmektedir. Sanayi toplumunun tehlikelerinin kamusal ve özel yaşamın tartışmaları ve çatışmalarında başat hale gelmesi, farklı bir durumu ortaya çıkarmıştır. Sanayi toplumunun kurumları, denetleyemedikleri tehlikelerin yaratıcıları ve meşrulaştırıcıları haline gelmektedirler. Bu geçiş, mülkiyet ve iktidar ilişkileri sabit kalarak gerçekleşmektedir. Sanayi toplumu kendini risk toplumu olarak görmektedir. Bir taraftan toplum hâlâ eski sanayi toplumu kalıpları içinde karar verip hareket ederken, diğer taraftan çıkarların örgütlenmesi, hukuk sistemi ile siyaset, risk toplumunun dinamiklerinden türeyen çatışmalarla kaplanmaktadır. Risk toplumu bir seçenek değildir ve politik tartışmalarda seçilecek ya da vazgeçilecek bir

[210] Foucault, 2002, s.259.

tercih meselesi olarak ortada durmamaktadır. Risk toplumu, kendi başına buyruk, sonuçlara kör, tehlikelere duyarsız hale gelmiş modernleşme sürecinin kendiliğinden devinimi sırasında oluşmaktadır. Sanayi toplumunun temellerini sarsan ya da değiştiren tehditleri üreten, bu sürecin ta kendisidir.[211]

Günümüzde insanlar, feodal zümrelerin ve dinsel aşkınlığın verdiği güvencelerden kopartılıp sanayi toplumu dünyasına intikal ettirilmemekte, Beck'in deyimiyle sanayi toplumundan kopartılıp, dünya risk toplumunun fırtınasına âdeta fırlatılmaktadırlar. Ancak, en azından Batı'nın refah devletlerinde, insanların bu şekilde serbest kalarak çeşitli risklere katlanmaları süreci, sosyal devlet çerçevesinde ileri düzey bir hukuksal sistemde gerçekleşmiştir. Beck'e göre güvensizlik ve tehdit, şüphesiz modern sorunlar değildir. Bunlar tüm kültürlere ve dönemlere ait eski birer sorun olmalarına rağmen, modern olan iki husus vardır: İlki, ekolojik, kimyasal veya biyoteknolojik tehlikelerin birtakım kararlar sonucunda meydana gelmesidir. Tehditler, üzerinde egemenlik kurulamayan doğa güçleri ya da tanrılara atfedilememektedir. İkinci husus ise, yerleşik norm sistemlerinin başarısızlık göstermeleridir. Bu şekilde, tekniğin hâkim olduğu kamusal tartışmalarda baskın olan unsurlar, yani belli büyük teknolojik sistemlerde ya da gündelik pratiklerde kendini gösteren kaza istatistikleri ve senaryoları ile belgelenebilir sözde nesnel tehdit biçimleri tartışma dışı kalmaktadır. Beck, kararlara bağlı olarak yaratılan ve bir yarar vaadi kılıfında sunulan tehlikelerle, bunların denetlenmesini güvence altına alan normlar arasındaki ilişkinin ne olduğu sorusunu sormaktadır. Bu bağlamda daha önce sözü edilen başarısızlığın ve denetim iddiasının, hatta denetlenebilirliğin genel anlamda şüpheli olmasıdır. Norm sistemi ve onun güvence vaadini Beck, bir uçağa

[211] Beck, s.33–34.

bisiklet freni takılmasına benzetmektedir. Politik açıdan tehditkâr bir olgu karşımıza çıkmaktadır; ki bu, modernitenin denetim ve rasyonellik iddiasının, onun otoritesi sayesinde yaratılmış ve meşrulaştırılmış olan sonuçlar tarafından çürütülmesidir. Endüstriyel modernleşme kendi kaynaklarını kendi kurutmaktadır.[212]

Modernliğin ilk dönemlerinden gelen risk düşüncesi, geçmişten kurtulma ve açık bir geleceği karşılama çabası olarak, tehlikeden ayrı ele alınmaktadır. Risk, geleceğin tehlikelerinin etkin bir değerlendirmesine dairdir. Toplum gelecekte yaşamanın yollarını aradıkça ve de geleceği biçimlendirmeye çalıştıkça daha yaygın bir kavram haline gelmektedir. Güven de risk gibi zaman ve uzama boyun eğdirmekle bağlantılıdır. Güven, geleceğe yönelik olarak bir kişiye, gruba ya da sisteme bağlılık anlamına gelmektedir; ki bu açıdan Giddens'a göre, modern bir fikir olarak riskten ayrı tutulamamaktadır. Küresel çağda riskin etkisi genelleşmektedir ve bu nedenle de modernliğin radikalleşmesiyle açıklanan bir risk kültüründe yaşamaktayız. Söz konusu yaklaşım, giderek daha fazla insan müdahalesine maruz kalan doğayla ilişkimizde de geçerlidir. Nesneler yapay ve gelenek dışı hale geldikçe, her zaman işin içinde olması gerekmeyen birileri, onlar hakkında daha fazla karar almak zorunda kalmaktadır. Doğadan kopan olaylar, bir dizi risk üreten politik kararlar içinde barınmaktadırlar.[213]

Giddens'a göre risk toplumu, giderek daha yüksek teknolojik alanlarda yaşamaya başlayan ve hiç kimsenin tam olarak anlayamadığı çeşit çeşit olası gelecekler de üreten bir toplumdur. Kökeni bugün hayatımızı etkileyen iki temel dönüşüme kadar izlenebilmektedir. Bu dönüşümlerin her ikisi de teknoloji ve bilimin

---

[212] ibid, s.37–40.

[213] Anthony Giddens - Christopher Pierson, Anthony Giddens'la Söyleşiler / **Modernliği Anlamlandırmak**, Çev. Serhat Uyurkulak - Murat Sağlam, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.90–92.

artan etkisiyle bağlantılı olmakla beraber, tümüyle bunlar tarafından belirlenmezler. İlk dönüşüme doğanın sonu, ikincisine ise geleneğin sonu denilebilir. Doğanın sonu, doğal çevrenin ortadan kalktığı bir dünya anlamına gelmemekte, artık fiziksel dünyanın insan müdahalesine maruz kalmamış çok az yanı bulunduğunu ifade etmektedir. Görece yeni olan doğanın sonu, sık sık bahsedilen teknolojik değimin hızlanmasına bağlı olarak, son 60 yıl içinde ortaya çıkmış bir durumdur. Bu da, insanların doğa hakkında duydukları kaygıların yerini birtakım yeni kaygılara bırakması sırasında yaşanmıştır. Doğanın bize yapabilecekleri hakkında yaşanan endişeler, özellikle son yıllarda bizim doğaya ne yaptığımız hakkındaki endişelere dönüşmüştür. Bu toplum aynı zamanda gelenek ötesini de yaşamaktadır. Geleneğin ötesinde yaşamak ise, hayatın artık bir kader olarak yaşanmadığı bir dünyanın içinde bulunmaktır. Doğanın ve geleneğin ötesinde yaşayan bir toplum, endüstri toplumunun daha önceki biçimlerinden gerçekte farklılık taşımaktadır.[214]

Modern risk ortamlarında uzmanlık sistemine duyulan güvenin devam etmesi, insanların uzmanlık iddialarıyla karşılaştıklarındaki sergiledikleri bilgisizliği engellemeyi de içermektedir. Uzmanların tüm bilgi alanları açısından, kendilerinin karşılaştıkları bilgisizlik alanlarının söz konusu olması da, güveni diğer insanlar için eritebilir ya da uzmanlığa inancı önemsizleştirebilir. Giddens burada, uzmanların çoğunlukla risklerin gerçek yapısını, hatta risklerin varlığına ilişkin gerçeği gizler veya örtülü ele alırken, bu riskleri üstlenmiş olduklarını düşünmektedir. Bu tür bir gizliliğin insanlarca fark edilmesinden daha zararlı olan şey ise, risklerin uzmanlar

[214] ibid, s.220–221.

tarafından da anlaşılmadığı durumlardır; ki bu tablo, uzmanlık düşüncesinin de özünü tehlikeye atan bir yetersizliktir.[215]

Modern bir kavram olan ve geleceğe hükmetme düşüncesine bağlanan risk, tehlikeden bağımsız olarak ele alınırken, aynı zamanda iki tür risk arasında da ayrım yapılmasını gerektirmektedir. Endüstri toplumunun ilk iki yüzyılı "dışsal risk"in egemenliği altındaydı. Dışsal risk, bireyleri beklenmedik bir anda dışarıdan etkileyen olayların yarattığı risktir. Bu tür olaylar, bütün nüfus içinde aşağı yukarı öngörülebilir olmalarına yetecek kadar sık ve düzenli meydana gelmektedir. Giddens'a göre, doğanın ve geleneğin ötesinde yaşayan bir dünyanın en temel niteliği ise, dışsal riskten "imal edilmiş risk"e geçmiş olmasıdır. İmal edilmiş risk, bizzat insanlığın gelişim sürecindeki değişimler, özellikle de bilim ve teknolojideki ilerlemeler tarafından yaratılmaktadır. İmal edilmiş risk, tarihin insanlığa pek deneyim sunmadığı yeni risk ortamlarına atıfta bulunmaktadır, ki bunların neler olduğu bile çoğu zaman bilinememektedir. Bu tür bir risk, hayatın her alanına sızmaktadır ve endüstri toplumunun ilk düşünürlerinin önceden tahmin edemediği türde bir bilimsel ve teknolojik gelişmeyle ilişkilidir. Bilimin ve teknolojinin yarattığı yeni belirsizlikler, en az ortadan kaldırdıkları kadar çoktur. Bunlar gelecekteki olası bir bilimsel ilerlemeyle de çözülemeyebilir. Bu risk yayıldıkça, yepyeni bir risklilik durumu söz konusu olmakta ve geleceği bulanıklaştırmaktadır. Gelenekten arındırılmış bir toplumda, teknolojik yenilenme çoğu zaman seçim alanını genişletmektedir. Risk toplumunda, seçenekler gözle görülür bir artış içindedir. Ancak, bu seçimler de sınıfa bağlı olarak kişiden kişiye değişmektedir.[216]

[215] Giddens, 1994, s.118.

[216] Giddens-Pierson, s.222–226.

20. yüzyıldan beri bilim ve teknoloji, hayata görülmemiş derecede nüfuz ettikçe, ortada tüm canlıların kobay rolü üstlendiği küresel bir deney oluşmaktadır. Teknolojilerin küresel sistem ve canlılar üzerindeki etkilerini anlamaya başlamadan çok önce, bunlar dünyanın her yerine dağılıp yerleşmektedir. Bilime sırt çevirerek sorunlar çözülemeyeceğine göre, yine her adımda bilime başvurmak zorundayız. Ancak burada Giddens için sıkıntı yaratan nokta, sorunlara dair olguların şüpheli olması ve aynı konuda fikir birliği bulunmamasıdır. Söz konusu sonuç, hem çıkar çevrelerinin direnişinden hem de imal edilmiş riskin yeni karakterinden doğmaktadır. İmal edilmiş riskin genelleşmesi, karar vermenin, felaket haberciliği ile sorunların örtbas edilmesi suçlamaları arasında sıkıştığı yeni bir ahlaki iklimi oluşturmaktadır.[217]

Risk toplumunun bu yapısı, Savater'in kullandığı deyimle, kaplanın sırtına binmeyi hatırlatmaktadır. Bu gezintide irade yavaş yavaş insandan çıkmakta, yolculuğun belirsizliklerle dolu ufkuna kaymaktadır; ki artık geri dönüş de mümkün değildir.[218]

Callinicos ise, "risk toplumu" kavramının kendisine kuşkuyla yaklaşmaktadır. Sanayileşme sürecinde doğaya yapılan müdahalenin hem insanlık hem de gezegen için oluşturduğu tehlikeli sonuçları kendisi de kabul etmektedir. Ancak, bu tür risklerin, geç modernliğin kendine has özelliklerinden olup olmadığını başka bir konu olarak görmektedir. İnsanların doğaya müdahalesinin beklenmeyen sonuçlarından kaynaklanan riskler ile mali piyasadaki riskler arasında önemli farklar vardır. Birinci tür risk, insanın toplumsal yaşamının içsel bir özelliği olarak sanayi

[217] ibid, s.247–248

[218] Fernando Savater, **Yaşam Soruları**, Çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.200.

kapitalizminin ortaya çıkışından önceki döneme dayanıyor olsa da, sanayileşme onu modern dünyanın yaygın bir özelliği haline getirmiştir. Mali piyasalar ise, gelişmiş kapitalist ekonomilerde yatırımın örgütlendiği ayrı bir biçimdir. Bu iki tür riskin bir araya getirilmesi, piyasaların içindeki akıldışı unsurların modernliğin kaçınılmaz sonuçları olduğu anlamına gelmektedir. Bu da bizi, sadece tarihsel açıdan belli bir toplum biçiminin özelliklerinin doğallaştırılmalarına tehlikeli şekilde yakınlaştırmakta ve hatta demokratik bir toplumda, birinci tür riskin bile hafife alınmasına kadar götürmektedir.[219]

Endüstrinin çevre üzerindeki yıkıcı etkisinde kapitalizm sınırsız kâr eğilimi üzerinde durmayan Giddens, çevre kirliliğinin toplumsal olarak düzenlenmiş bilginin sonucu olduğunu söylemektedir. Ona göre, risk kapitalistleştirilmiş doğadan değil, toplumsallaşmış doğadan kaynaklanmaktadır. Çevresel zararın suçunu kapitalizmden alarak tüm topluma yıkması nedeniyle, yaklaşımı zayıf kalmakla eleştirilen Giddens, küreselleşen risklerin zengin ve yoksul arasında ayrım yapmadığını söyleyerek, sınıfsal ve bölgesel eşitsizliklerle riskin paylaşımı arasındaki yakın ilişkinin üzerini örtmeye çalışmak eleştirisi ile de karşı karşıya kalmaktadır.[220]

Bu doğrultudaki eleştirilerin eksenine Beck de yerleştirilebilmektedir. Beck de Giddens gibi, ekolojik tahribattan eski sanayi toplumunu ve onun değerlerini ve de kurumlarını sorumlu tutmaktadır. Beck' e göre, sanayi toplumu çevresel riskleri kontrol altında tutabileceği şeklinde bir yanılgı içinde kalmıştır. İlerleme konusundaki mutabakat ise, ekolojik sorunların göz ardı edilmesine neden olmuştur. Ekolojik tehlikeler güvence altına alınabilirlik sınırını aşınca, eski sanayi toplumunun ilerleme inancıyla bağlantılı denetim ve rasyonellik iddiası

[219] Callinicos, s.447–448.

[220] Yaşar Çabuklu, **Postmodern Toplumda Kriz ve Siyaset**, Kanat Kitap, İstanbul, 2004, s.33.

çürütülmüştür. Günümüzde risklerin dağılımındaki eşitsizlik, zenginliğin dağılımındaki eşitsizlikten daha ön plana çıkmıştır. Bu nedenle modernlik, sivil toplumun inisiyatifiyle yenilenmeli, teknik sınırlanmalı ve toplumun tüm kesimlerinin yer aldığı bir mutabakata tabi kılınarak demokratikleştirilmelidir. Bu da modernliğin eski kurumlarıyla değil, sivil toplum bazında aşağıdan bir demokrasiyi savunan alt siyasetle mümkündür. Beck'e yöneltilen eleştiri ise, yeni postmodern toplumun gereksinimlerine cevap veremeyecek bir hantallığı sürdüren eski devlet yapısını sadece esnetmek istemesi ile ilgilidir. Refah devletinden ve artık finanse edilemez hale gelen sosyal harcamalardan yakınan Beck, kamu sektörünün planlarına maliyet düşürücü sivil toplum girişimlerinin entegre edilmesini savunmaktadır. Ekolojik sorunun sınai modernliğin kendi kendinin reformdan geçirmesini sağlayacak bir fırsat olarak görülmesi, sorundan sistem olarak kapitalizmin sorumlu tutulmasını engellemektedir.[221]

Giddens ve Beck'in, bilim ve teknolojinin doğaya müdahale ederken, yarattığı risk toplumuna dair görüşleri, önemli ve doğru olmakla birlikte, yazarlar, riski sosyal eşitsizliklerden bağımsız ve toplumsal olmayan teknik bir mesele olarak görmektedirler. Bu nedenle de, genel olarak riskin sistemle ilişkisine mesafeli olan bir yaklaşım benimsenmektedir. Ayrıca, her şeyin bir risk kaynağı olduğu görüşü, güvenlik endüstrisinin yerleşmesine katkıda bulunmakta ve giderek genişleyen neo-liberal sürece de sosyal devletin budanması bazında destek sağlayabilmektedir.[222]

---

[221] ibid, s.34–35.

[222] ibid, s.36. Ayrıca, neo-liberal yaklaşımların risk toplumu analizlerini coşkuyla karşılamalarını, sosyal devletin gerilemesi ve sigorta şirketlerinin gelişimi açısından fırsat olarak görülmesi ile ilgili eleştiriler ve risk patlaması ile bireyselleşme arasındaki ilişki için bkz. Robert Castel, **Sosyal Güvensizlik**, Çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.73–75.

Beck'in risk toplumu ile ilgili en çok üzerinde durduğu nokta, bilgi ile karar ve rasyonel argümanlarla ikilemleri çözme çabaları arasındaki bağlantının kopmasıdır. Ancak bireysel seviyede risk, bazı yazarlara göre, rasyonel planlama ile risk alma arasındaki gerilime dayanmaktadır. Daha geniş bir sosyal çerçevede bile bireyler, bilgileri ile iş güvenliği veya finansal risk gibi faaliyetler arasında bir çatışma olduğunu kabul etmektedirler. Bunlar da ırkçı ayrımcı politikalar, otoriter devlet, piyasa ekonomisi ideolojisi, liberal ekonomi rasyonalitesi örneklerinde olduğu gibi, bildik modernist ahlaki zeminde ele alınmaktadır.[223]

Risk bilincinin teknik etmenlerle açıklanmayacağını savunduğunu bildiğimiz Furedi ise, Niklas Luhmann'ın argümanına dikkat çekmektedir. Teknoloji geliştikçe tehlike potansiyelinin de arttığını düşünen Luhmann, insanların varolan risklere dikkat etmesine, teknolojik olanaklardaki artışın başka herhangi bir şeyden daha çok sebep olduğuna odaklanmaktadır. Bu da, risk bilincinin oluşmasına yol açan tehlikelerin bizzat bilimsel gelişme tarafından yaratıldığı fikrini barındırmaktadır. Furedi'ye göre, risk konusunda bu şekilde düşünen başta Beck ve Giddens olmak üzere birçok yazar, teknoloji düşmanlığını teknolojinin yeni tehlikeler yarattığı görüşüyle bağlantılı hale getirmektedirler. Eğer bilimsel ilerlemeye düşmanlıkla yaklaşılırsa, bilgiye de kuşkuyla yaklaşılacaktır. Bilgi ve riskin eşitlenmeye başlanması, teknolojik gelişmelerin sürekli tehdidi altında olan bir toplum imgesi yaratmaktadır. Risk almak ile yıkıp yok etmek arasında kurulan ilişki, bir sorumsuzluk işaretidir; ki bu biçimde bir değerlendirmede bilim, sınırları aşarak kaos ve felaketlere neden olmaktadır. Bu çalışmada da görüşlerine yer verilen Gray gibi muhafazakâr düşünürler ise, teknolojiye olan güvenin sarsılması nedeniyle bir

[223] Günlük hayattaki bireysel risk katmanları için bkz. John Tulloch – Deborah Lupton, **Risk and Everyday Life**, Sage Publications, London, 2003.

beklenti içindedirler. Bu sayede, gerçek bir muhafazakâr projenin önünün açılacağını ve doğanın insanlığın kibrinden intikamını alacağını düşünenler elbette söz konusudur. Ancak dikkat çekilen nokta, Batı dünyasında bile geleneksel tehlikelerin hâlâ yüksek teknolojiden kaynaklananlardan daha ciddi boyutta olduğudur.[224]

Furedi, risk bilincindeki büyümenin, insanın özne olarak rolünün küçülmesiyle doğru orantılı olduğunu savunmaktadır. Başta hümanizm olmak üzere, insan türünün rolü sürekli eleştirilerin odak noktası olmaktadır. Hiçbir şeyin kesin olmadığı bir varoluş tarzı güvensizlik doğurmakta, insanlıkla ilgili hayaller yıkılmaktadır. Bireyselleşme süreciyle toplumsal karamsarlığın örtüşmesi, toplumsal yaşama katılmayı küçümseyen bir sinizmi ortaya çıkarmaktadır. Sorun çözme becerisine karşı duyulan güvenin sarsılması, savunmasızlık duygusunu pekiştirmektedir. Ancak Furedi'nin toplumsal kurumlara, özellikle de elit kesime yönelik bir sinizmin kimseye yarar sağlamayacağı görüşü tartışmalıdır. Elbette kör bir sinizmin insani tüm müdahaleleri baştan mahkûm edeceği ortadadır ve eleştirel düşünceyi geliştirmeyecek bu tür bir sinizmin kadercilikle çakışması kaçınılmaz gözükmektedir. Başka bir seçeneğin olmadığı fikrini ihtiyatlı olmanın sonucu olarak değerlendirmek Furedi açısından makbul görünse de, her kaygının risk takıntısı olarak görülmesini anlamak mümkün değildir. Risk almaktan çekinmek ile teslimiyet duygusunu her koşulda birleştirmek pek bir anlam taşımamaktadır. Konunun yok edilen özne ile hümanist projenin önündeki engel olarak aynı çerçevede ele alınması, bu kez tekniğin fütursuzlukla birleştiği alanları bulanıklaşmaktadır.[225]

[224] Furedi, s.88–91.

[225] ibid, s.99–106 ve 219 vd.

3- Kırık Aynaya Bakmak: Ekoloji

Guattari, üç ekolojiden, yani insanın da dâhil olduğu çevrenin, zihinsel yapının ve toplumsal alanın ekolojisinden söz ederken, doğadaki yıkımın sadece ekolojinin konusu olan doğal çevreye bakarak anlaşılamayacağı üzerinde durmaktadır; çünkü zihinsel yapının ve toplumsal yaşamın da ekolojisi bulunmaktadır. Biyosferdeki dengesizlikler ve ekolojik kriz, hiç kuşku yok ki dünya için bir tehlike oluşturmaktadır. Ancak, Batı toplumlarındaki yoksulların sosyal durumları da ekolojik tartışma içinde yer almalıdır. Geleceğe yönelik felaketlerle meşgul edilmekteyiz, ama asıl felaket çok yakınımızda durmakta ve gözden kaçmaktadır: Piyasa ekonomisi diktatörlüğü ve uysallaştıran bir iletişim ve medya sistemi.

İnsanlığın sosyallikle, ruhla ve doğayla olan bağları giderek bozulmaktadır. Bunun nedeni ise, sadece nesnel kirlilik ve zarar konusunda değil, tüm sorunlar üzerine kaderci ve umursamaz bir tutum takınan iktidarlar ve bireylerdir. Gerçeğin bazı bölümlerini kapatan aldatıcı körelmeyi üç ekolojinin sağladığı görüş açısıyla aşabiliriz. Doğanın kültürden ayrı tutulamaması gibi, birey de sosyal evrenle birlikte düşünülmelidir. Ekolojinin ortaya çıkardığı ölü balıklarla, rant uğruna yoksul insanları şehir dışına atmak ya da evsiz bırakmak arasında bir fark bulunmamaktadır. Doku bir bütün olarak bozulmaktadır. Sosyal ekolojik yıkım varsa, çevresel felaket de devam edecektir. Üzerinde düşünülmesi gereken, doğanın korunmasının da ötesinde, gelecekte yaratılması muhtemel yeni canlı türlerinin getireceği ürkütücü atmosferi de kapsayacak biçimde, ekoloji felsefesine uygun bir etik ve insani siyasettir.[226]

[226] Felix Guattari, **Üç Ekoloji**, Çev. Ali Akay, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s.29-30.

Castells açısından, bilimin ve teknolojinin hayat için kullanılmasını desteklemek, bilim ve teknolojinin hayata egemen olmasına karşı çıkmaya engel değildir. Başka bir deyişle hayatın bilimi, bilimin yönettiği hayatla karşı karşıyadır. Çevre adaleti, zenginlik, iktidar ve teknolojinin çıkarlarına karşı, hayatın tüm biçimlerinin değerini vurgulayan kapsayıcı bir kavram olarak zihinlere ve politikalara yerleşmeye çalışmaktadır. Hayata ve topluma ekolojik yaklaşım, maddenin tüm biçimlerinin ve bilginin işlendiği tüm süreçlerin kutsal bir niteliği olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, ne kadar çok bilirsek, teknolojinin imkânlarını da o kadar çok anlamamız mümkün olur. Güçlü üretim kapasitesi ile yıkıcı toplumsal örgütlenme arasındaki büyük uçurumun da farkına varabiliriz. [227]

Toulmin, modernitenin 17. yüzyıl yapı iskelesinde şekillenen sorunlarının neredeyse tümünün 1960'lardan itibaren hızla gözden geçirilmeye başlandığını ve teknoloji, ekoloji, genetik gibi alanların ön plana çıktığını belirtirken, riyakâr bir tavra da dikkat çekmek istemektedir. Politik değişim derinleştikçe, birçok devlet bürokratik yapısında çevre ile ilgili bir birime yer vermeye başlamıştır. Bu tür bir yapılanmaya gidilmediği takdirde, özellikle gelişmiş ülkelerde hükümetler saygı göremez hale gelmiştir. Devletler, sanayinin ve diğer insan faaliyetlerinin doğaya verdiği zararla ilgilenmekte olduklarına dair bir izlenim yaratmışlardır. Öyle ki, 1980'lerden bu yana insanlığın doğayla yeniden bütünleştirilmesi fikrini ve ekolojik bakış açısını toplum nezdinde bir klişeye dönüştürmüşlerdir.[228]

Her geçen gün yeni bir bilgiden ya da teknolojiden kaynaklanan yeni bir ikilem gelmektedir ve bunların hepsini tutarlı bir şekilde ele almayı düşünmek kolay

[227] Manuel Castells, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür**, ***Cilt:2 / Kimliğin Gücü***, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s.241–247.

[228] Toulmin, s.223–224.

değildir. Ancak Myerson'ın yaklaşımına göre, iklim değişikliği ile ilgili haberler modern düzenin karamsar biçimde yeniden meşrulaştırılmasını sağlamaktadır. Ürkütücü gerçeği yaratan teknoloji ve sanayi toplumu olsa da, açıklayabilecek olan yine sadece bilimdir. Aynı zamanda bilimin bütün çarelerin de kaynağı olması, meşru ve modern bir politik yanıttır. Teknolojinin sorgulandığı noktada bilim ve demokrasi bağlantısı kurulmakta, kimi zaman bilimin önünde engel olarak görülenlerden anti-demokratik güçler şeklinde bahsedilebilmektedir. Modern siyaset ve demokratik tartışma özgürlüğü ile bilimin ilerlemesi arasındaki bağ nedeniyle demokratik siyaset, bilimi işbaşına çağırdığında, modern toplum çok ağır önlemleri kabul edecektir.[229]

Ekolojik sorunlar Ross'a göre, dünyaya ilişkin bilgimizin yapay biçimde bölünmesinin sonucunu göstermektedir. Günümüzde bilimin bunalımı, aynı zamanda hem ussal hem de doğal kaynaklara sınırsız erişim varsayımıyla yönlendirilmiş bir kültürün de bunalımıdır. [230] Her teknolojik değişim, toplama bir eklemek ya da çıkarmaktan çok, ekolojik de bir değişimdir. Önemli bir değişiklik, topyekûn değişikliğe neden olmaktadır.[231]

Capra da benzer bir düşünceden hareketle, bireyler ya da kurumların, modern teknolojinin büyüsü nedeniyle her sorunun teknolojik bir çözümü olduğuna inandırılmış durumda olduklarını belirtmektedir. Sorunun doğası, politik, psikolojik ya da ekolojik, ne olursa olsun hemen ilk tepki yeni bir teknoloji geliştirmek ya da uygulamak olmaktadır. Her soruna teknolojik çözümler ararken, gerçekte bu

---

[229] Bkz. George Myerson, **Ekoloji ve Postmodernizm**, Çev. Ebru Kılıç, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.

[230] Ross, s.22–23.

[231] Neil Postman, **Teknopoli**, Çev. Mustafa Emre Yılmaz, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.108.

sorunlara sadece topyekûn ekosistem içinde yer değiştirtmekteyiz. Bulunan çözüm çoğu kez yan etki açısından esas sorundan daha zararlı olabilmektedir.[232]

Teknolojiye sadece iyimser bir gözle bakmak zaten 20. yüzyıldan beri modernizmin özelliklerinden biri olmuştur. 1920'lerden bu yana geleceğin kentleriyle ilgili teknik ütopyalara bakıldığında, tek kişilik helikopter ve bireysel ulaşım araçlarıyla ilgilenildiği görülür. Bu aygıtların yaygın kullanımında, enerjinin kaynak ve ekoloji açısından tüketimine hiç değinilmemiştir. Gelişmiş teknolojik hareketlilik biçimlerinden herkesin yararlanamayacağı ihtimali akla bile gelmemektedir.[233]

Neil Smith'in düşüncesine göre, endüstriyel kapitalizmin doğayı üretmesi, kârlılığın dar bir alanda sağlayacağı menfaat uğruna gerçekleşmektedir. Günümüzde de, genetik olarak değiştirilmiş organizmalar bunun son örnekleridir. Elbette bunu sadece iş dünyasındaki sınıf çıkarlarına indirgemek mümkün değildir. Bilim insanlarının bu alanlarda bilimsel çıkarları yansıtmaktan çok, spesifik amaçlara yönelmesinin de payı bulunmaktadır; Dünya üzerinde fiziksel "yapay doğa"ların yaratılmasının, kimin yararına hangi sosyal ve ekolojik sonuçları beraberinde getirdiği de ister istemez sorgulanmaktadır.[234]

4- Kapsama Alanının Dışı: Teknoloji ve Eşitsizlik

Küreselleşme ile birlikte yeniden yapılanmanın getirdiği yoksulluk ve eşitsizlik, enformasyonel kapitalizmde halkların ve ülkelerin de dışlanarak, yapısal olarak etkisiz bir konumda kalmalarına neden olmuştur. Bu yaygın toplumsal

---

[232] Capra, s.245–246.

[233] Freund-Martin, s.246.

[234] Noel Castree, "Socializing Nature: Theory, Practice and Politics", **Social Nature**, Ed. Noel Castree – Bruce Braun, Blackwell Publishing, Oxford, 2001, s.15.

dışlanma süreci, Castells'in *enformasyonel kapitalizmin kara delikleri* dediği bölgeleri oluşturmuştur. Bu tür toplumsal bölgelere bir şekilde girmiş olanlar, insanlık durumunun maruz kaldığı acılardan ve yıkımlardan kaçamayacaklardır. Buralara püskürtülüp, dışlanma mekanizmasının döngüsüne kapılanlar, toplumsal yapı değişmediği sürece başka bir evren bulamayacaklardır.[235]

Modern teknolojinin eşitsizliği ortadan kaldırmaktan çok, genelde beslediğine ilişkin görüşler uzun zamandır tartışılmaktadır. Teknolojiden yararlanmak için yeterli kaynaklara sahip olmayanlar, sağlıktan ulaşıma, eğitimden beslenmeye kadar birçok alanda kalıcı bir biçimde yoksul konuma düşürülmüşlerdir. Teknoloji karmaşıklaştıkça, eşitliği sağlayacak demokratikleştirici mekanizmalarda ilerleme bir yana, mevcut yapı daha da güçlenmekte ve aradaki mesafe giderek açılmaktadır.[236]

Dickson'ın sanayi ideolojisi dediği bu mekanizmada teknoloji, bir gelişme düzeyinden diğerine geçilmesini sağlayan nesnel bir iç mantık sahibi görüntüsü çizerek tutunmaktadır. Bu nedenle, teknolojinin iktidar ve denetim sorunlarında tamamen edilgen bir rol oynayarak her koşulda politik anlamda tarafsız kalabildiğine inanılmıştır. Toplumsal gelişmenin gerçekleşmesi için teknoloji yoluyla sanayileşmenin politik olmaktan öte, pratik bir zorunluluk olduğunun altı sık sık çizilmektedir. Bu şekilde, nesnel sanayileşme sürecinde politikalar, toplumsal sonuçlarına bakılmaksızın bir meşruiyet kazanmaktadır. Yaşanan ya da yaşanması

---

[235] Bu kara deliklerin sakinleri için bkz. Manuel Castells, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür**, ***Cilt:3 / Binyılın Sonu***, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.213 vd. Örneğin, Afrika teknolojik bağımlılık ve gelişmemişlik nedeniyle rekabete girememektedir. Bunun yanı sıra, ihracatın büyük bölümü olan tarım ürünleri ve madenler bile, ileri üretime yönelik kimyasal, biyoteknolojik, elektronik girdilerle birlikte uluslararası işlemlerin yönetimine tabi hale gelmiştir. Teknolojik değişime yönelik her adımda, Afrika gerilemekte ve dışlanmaktadır. Bkz. Castells, 2007, s.119 vd.

[236] Dickson, s.51.

muhtemel her problem veya sefalet, ilerleme ve insanlık için ödenmesi gereken bir bedeldir. Aksi bir düşünce, teknolojinin yolunu kesmek ve dolayısıyla daha sağlıklı bir yaşamdan uzaklaşmak, hatta gerici olmakla eşanlamlıdır. Ancak bu noktada bir ayrımı vurgulamak yerinde olacaktır. Sanayileşme, dünya nüfusunun kayda değer bir kısmının sağlık ve yaşam standartlarının somut olarak yükselmesinde başarılı olmuştur. Göz ardı edilemez bu kazanımlarla sanayileşme sürecinin yarattığı ideoloji arasında fark bulunmaktadır. Bu ideolojinin gizlediği şey, sanayileşme süreci ve teknolojinin gelişimi ile doğru orantılı yükselmiş olan sömürü ve manipülasyonun vardığı boyutlardır. Sanayileşme hem insanın hem de doğanın sömürülmesini zorunlu görerek meşrulaştırmıştır. Sistem aynı zamanda, teknolojik yeniliklerle birlikte yeni idare yöntemleri ve hiyerarşik ilişkilerle otoriter bir disiplin oluşturmuştur; ki bu da her şeyden önce verimlilik adına yapılmıştır.[237] Maksimum verimlilik elde etme çabası merkezileştirilmiş bir denetim gerektirmesine rağmen, yazara göre kapitalizm, bu denetimi açıkça baskıcı olmaktan çok, ideolojik bir biçimde yapmayı tercih etmektedir.[238]

5- Teknoloji ve Özgürlük: Modern Işığın Kırılması

Modernist ideoloji, genel anlamda demokrasi fikrine bağlı olmamış, evrensel ilkeler ve akıl adına, önce kuramsal sonra da pratik olarak kralın ve kilisenin iktidarını eleştirerek, kendine özgü bir biçimde devrimci kalmıştır. Modernist düşüncede önermelerin zayıf, eleştirilerin güçlü olması, modernliğin, geleneksel toplumla karşılaşmasından çok, mutlak monarşiyle mücadelesi çerçevesinde

[237] Dickson, s.64–65.

[238] Bkz. ibid, s.121 vd.

tanımlanması ile açıklanmaktadır. Touraine'e göre ise, modernist ideolojinin eleştirisi, bizi o ideolojinin yıktığı şeylerin geri getirilmesine götürmemelidir.[239]

Modernlik bunalımının iki evresi, yani başlangıçtaki özgürleştirme hareketinin tükenişiyle, kendini teknik ve araçsal eylemin içine kapatılmış bulan bir kültürün anlamını yitirmesi, bizi modernliğin eksikliklerini değil, aksine olumlu amaçlarını sorgulamaya yöneltmektedir. Beck'e göre, tekniğe bir sorun olarak yaklaşırken radikal düşünmek gerekmektedir. Modernlik özgürlükle eşit anlama geliyorsa, teknoloji alanında bu hiç gerçekleşmemiştir. Tekniğin modern bir biçimde örgütlendirilmesi, teknikle uğraşanları iktisadi zora dayanan sistemden kurtarmak demektir. Modernliğin kendi hakkında kuşkuları tekniğe de bulaşmalıdır ki tekniğin özerk dönüşümü gerçekleşebilsin.[240]

Modern, iki açık çağrışıma sahiptir. Bunların biri olumlu ve ileriye dönük olup, en yüksek teknolojiyi ifade etmektedir. Wallerstein'ın teşhisine göre terim, teknolojik ilerlemenin ve dolayısıyla buluşların farazi sonsuzluğuna ilişkin kavramsal çerçeveye oturtulmuştur. Biçim olarak maddi olan bu modernlik, kısa ömürlüdür ve bugün modern olanın yarın zamanı geçmiş olacaktır. Bunun yanında, modern kavramının olumlu çağrışımının ötesinde, muhalif kalan ikinci bir önemli niteliği daha vardır, ki bu ileriye dönük olmaktan çok militan, maddi olmaktan çok ideolojik bir çerçeve içine oturtulabilir. Modern olmak, ortaçağ kavramındaki dar fikirliliğin, dogmatizmin ve hepsinden öte otoritenin cisimleştirilmesiyle bir zıtlık içinde, ortaçağ karşıtı olmayı ifade etmektedir. Kötünün ve bilgisizliğin güçlerine karşı insan özgürlüğünün zaferidir. Teknolojik ilerleme kadar modernlik de kaçınılmaz olarak ilerlemeci bir yörüngededir. İnsanlığın doğaya karşı değil, kendine

[239] Touraine, 1994, s.34.

[240] Beck, s.24.

ya da ayrıcalıklara karşı kazanımıdır. Teknolojinin ve zenginliğin değil, özgürleşmenin ve demokrasinin modernliğidir. Bu iki modernlik farklı ve zıt gibi görünmekle birlikte, tarihsel olarak derin biçimde sarmalanmışlardır. Bu birleşim, kafa karışıklığı, hayal kırıklığı ve belirsiz sonuçlar yaratmıştır. Modern dünya düzeninin, yani tarihsel kapitalizm sisteminin temel kültürel çelişkisi biçimlenmiş ve kurumsal olduğu kadar ahlaki de olan bu çelişki giderek keskinleşmiştir.[241]

Wallerstein'ın ortaya koyduğu bu tabloya göre, Fransız Devrimi, ilk kez teknoloji modernliğiyle, özgürleşme modernliğinin hiç de özdeş olmadığını ortaya çıkarmıştır. Öncelikle, teknoloji modernliğini isteyenlerin, özgürleşme modernliği savunucuları karşısında korkuya kapıldıkları söylenebilir. 19. yüzyılın ilk yarısında özgürleşme modernliğini dizginleyen, teknoloji modernliğini geliştireceği düşünülen bir jeokültür geliştirilmiştir. 19. yüzyıla kadar, teknoloji modernliğini savunanlarla özgürleşme modernliğini savunanlar, aynı güçlü siyasi düşmanlara sahip olmuşlardır. Bu ortak görünüm, Aydınlanma düşüncesine paralel olarak, hem teknolojik ilerleme hem de insanın özgürleşmesi için iktidar ve ayrıcalık sahiplerine karşı verilen mücadele nedeniyledir.[242]

Castoriadis açısından, eşitliğin olmadığı yerde özgürlükten bahsetmek zor olmaktadır. İnsanlar, kendilerini ilgilendiren konularda başkalarının aldığı kararla hareket ediyorsa ve bu karara katılamıyorsa özgür olmak mümkün görünmemektedir. Modern endüstriyi olduğu gibi içerdiği sonuçlarla birlikte mi istiyoruz, yoksa gerçek bir demokrasi mi istiyoruz sorusunu sormamız gerekmektedir. İkinci seçenekte, yani endüstrinin kendisi veya örgütlenmesi, doğal bir yazgı ya da kutsal iradenin bir

[241] Immanuel Wallerstein, **Liberalizmden Sonra**, Çev. Erol Öz, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.123–124.

[242] ibid, s.125–127.

sonucu olarak değil, politik ve toplumsal talepler doğrultusunda değişmesi gereken toplumsal yaşamın bir sürü bileşeninden biri olarak kabul edilmelidir.[243]

Tarihsel zaman içinde, iktidarların gözüne iki modernliğin her zamankinden farklı, hatta çatışma halinde görünmekte olduğu anda, egemen jeokültür ikisinin özdeş olduğunu ilan etmiştir. Egemen sınıflar, içerideki tehlikeli sınıfları bu hedefe inandırmak üzere eğitim kampanyası başlatmıştır. Amaç, tehlikeli sınıfları özgürleşme modernliği konusundaki taleplerini ifade etmemeye ve emeklerini teknoloji modernliğine harcamaya ikna etmektir. Mütevazı ödünler karşılığında işçi sınıfı feragat etmeye başlamış ve aynı yaklaşımla sosyalist ülkeler de teknoloji modernliğini özgürleşme modernliğine öncelikli kılmıştır. 1968'le birlikte liberalizmin belirleyici ideoloji rolü azalsa da, tartışma geri gelmiş görünmektedir. Teknoloji modernliği, dünya toplumsal yapısını, kapitalist dünya ekonomisinin toplumsal ve ekonomik dayanaklarını sarsma tehdidinde bulunacak şekilde dönüştürmüş ve de mali ve ekolojik hasar tablosuyla, dünyayı ahlaki ve kurumsal bir kriz içinde bırakmıştır. [244]

Belirli bir teknoloji üzerinde kontrol sahibi olanlar, bundan yoksun olanlar karşısında gücü ellerinde toplarlar ve kaçınılmaz şekilde bu güce sahip olmayanlara karşı bir düzen oluştururlar. Teknolojinin yararlarının ve zararlarının eşit bölüştürülmediğini söylemek bu gerçeğin farklı bir ifadesidir. Kazananlar ve kaybedenler yine mevcuttur. Ancak Postman'a göre ise asıl ilginç olan, kaybedenlerin kazananları takdir etmesidir. Burada elbette kazananların her şeyin farkında olduğu bir komplo yoktur. Demokratik değerlere, görece zayıf geleneklere sahip ve teknolojik gelişmelere açık olan kültürlerde insanlar değişimi coşkuyla

[243] Castoriadis, s.135–137.

[244] Wallerstein, 1998, s.132–135.

karşılama eğilimindedirler. Teknolojik gelişmenin yararlarının er ya da geç tüm topluma eşit olarak yayılacağına inanmaktadırlar. Bu doğal iyimserlik ise, girişimciler tarafından istismar edilmekte ve teknolojik değişim için ödenen bedelin ortaya çıkmayacağının bilinmesi nedeniyle, topluma gerçekleşmeyecek ümitler aşılanmaktadır. Daha da önemlisi, kimin kazanıp kimin kaybedeceği, özellikle değişimin ilk aşamalarında belli değildir. Değişimi fark etmek ve hatta tahmin etmek her zaman mümkün değildir. [245]

Teknolojinin demokratikleştirilmesini savunanlar, teknolojiyi yadsımadan boyutlarının genişletilmesini, şimdiye dek doğru kabul edilenler dışında yenilikler, farklı deneyler ve mantıkların ortaya çıkmasını sağlayan kurumların yaratılabileceğini ve tüm bunların sermayenin ihtiyaç ve önceliklerine göre değil, daha kapsamlı ölçütler içinde gerçekleştirilebileceğini savunmaktadırlar. Aslına bakılırsa, bu tür liberal görünen teknolojinin demokratikleştirilmesine ilişkin görüşlerin ciddiye alınması, üretim araçlarının yeniden sahiplenilmesi çağrısından başka bir şey olmayacak ve yerleşik iktidar tarafından direnişle karşılaşacaktır. [246]

Bauman, birbirini tamamlayan iki ütopyadan bahsederken neo-liberal olanı, zenginlik ve mutluluğa giden en kısa yolu bulan ve tamamen serbestleştirilmiş piyasa rekabeti cenneti tasavvuru olarak nitelemektedir. Teknolojik ütopya ise, toplumdaki sosyal, siyasal ve ahlaki sorunların teknolojik bir çözüme açık olduğunu ve tüm alanlardaki ilerlemelerin ve iyileşmelerin tek garantisinin de teknolojik değişimden geçtiğini söylemektedir. Bailey'in ifadesiyle bu ütopyalar, kamusal söyleme iyimserlik yansıtsa ve güçlü görünse de, Bauman'a göre, postmodern ütopyalar, modern çağda insanları ideal durum olarak rasyonel mükemmelliğe sokmak isteyen

[245] Postman, s.18–21.

[246] Cahoone, s.319–320.

kurumları azledip, dağıtmayı amaçlamaktadır. Bizden talepkâr ve sıkıcı ideallerin teslim oluşunun getirdiği özgürlüğü kutlamamız istenmektedir.[247]

Karl Mannheim'a ait olan ve büyük rasyonel örgütlerde sınırlı bir parça içinde yaşayan bir bireyin kendi kişisel isteklerini, yaşam ve düşünce biçimini örgütün kurallarına göre sistematik şekilde düzenlemesi anlamına gelen, "kendi kendini rasyonalize etme" kavramından hareket eden Mills, bu rasyonel yapıların birer yabancılaştırıcı örgüt olduğunu düşünmektedir. Rasyonalite arttıkça ve odağı bireylerden büyük ölçekli örgütlere geçtikçe, çoğu insanın düşünebilme olanağının ortadan kalkacağını ileri süren Mills, akıldan yoksunlaşmış bir rasyonellik noktasına ulaşacağımızı belirtmektedir. Bunun da özgürleşmeyi yok edici bir rasyonelleşme olacağı açıktır. Sorunun görülmek istenmemesi endişe vericidir; çünkü modern çağda özgürlük ve akla yönelik en büyük tehdit, sorunların farkına varılması ve açıkça ortaya konması yerine, sorunlarla ilgilenme konusunda yaygın bir isteksizliğin oluşturulmasıdır. İnsan yaşamında insan aklının özgürce rol oynayamaması, teknoloji perdesinin ardında görülememektedir. Bu yanılgı, teknolojiye paralel biçimde insanın da nitelikçe kültürel yönden gelişmekte olduğu varsayımına neden olmaktadır. İnsanların kendi hayatlarıyla ilgili kararlar almaktan feragat ederek sonuçlarına katlanması, diğer insanlara karşı sorumluluk yüklenmemiş bulunan dar bir seçkin[248] çevrenin etkinliğini artırmaktadır.[249]

---

[247] Zygmunt Bauman, **Parçalanmış Hayat**, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s.41–42.

[248] Örgütlenmiş bir sorumsuzluk sistemi içinde iktidar sahibi olan seçkinleri değerlendirdiği çalışmasında da bu konu üzerinde duran Mills, bu siyasal sorumsuzluk çerçevesinde alınan kararların nasıl halkın almış olduğu kararlar olarak gösterildiğini geniş biçimde ele almaktadır. Bkz. C.W. Mills, **İktidar Seçkinleri**, Çev. Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

[249] Mills, 2000, s.279–288.

Touraine ise, konuya biraz daha farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. 20. yüzyılı altüst eden olaylar, mühendisleri ancak teknisyenlerin sahip olduğu orta düzeyde bir yerleri varken, toplumun doruğuna yerleştiren bir imgeden bizi uzak tutmalıdır. Bu ideolojinin tehlikesi, toplumsal aktörlerin iktidar ilişkileri ve kültürel yönelimleri tekniğin denizinde erimişçesine, modernliği tekniğe indirme eğilimidir. Temel çatışma, akıl ve inanç arasında değil, kişisel özne ve üretim aygıtları arasında gerçekleşmektedir ve Touraine, Georges Friedmann'ın görüşlerinden hareketle, kapitalist tarafından sömürülenin sadece proleter değil, çoğunlukla yeterli temeli olmadan bilimsel diye dayatılan kurallar ve iktidar aygıtları tarafından yabancılaştırılan özne de olduğunu ileri sürmektedir. Teknikçi bir toplum olmamız nedeniyle iktidar sadece araçsal değildir; şiddet, kâr ve güç arayışı fetih ruhuyla da çalışmaktadır. Ortasında yaşadığımız, davranışlarımızı yönlendiren ve denetleyen tekniklerin yoğunluğu, bizi sadece teknolojiden ibaret olan bir dünyaya kapamamaktadır. Zafer kazanmış bir teknokrasi imajı, tüketimin yükselişi, milliyetçiliklerin ilerleyişi ve ulus ötesi şirketlerin gücü karşısında son derece zayıf kalmaktadır.[250]

Habermas'a göre, teknik ve iktidarın, yani rasyonellik ve baskının özgün kaynaşması, bilim ve tekniğin maddi a priorisinde sınıfsal ve tarihsel konumla belirlenmiş olan bir dünyalar tasarımında saklıdır. Dolayısıyla, bilim ve tekniğin kendisinin devrimcileştirilmesi olmadan bir özgürleşme de düşünülemeyecektir.[251] Kapitalizmin bir başka gelişme eğilimi olan tekniğin bilimselleşmesi, büyük çaptaki endüstri araştırmalarının da etkisiyle bilim, teknik ve değerlendirmeyi tek bir sistem içinde birleştirmiştir. Bu sistem ilk planda, devletin askeri alandaki bilimsel ve teknik

[250] Touraine, 1994, s.167–170.

[251] Habermas, 2001a, s.37.

gelişmeyi teşvik ettiği bir araştırma emrine bağlı kalmaktadır ve bilgiler oradan sivil üretim alanına kaymaktadır. Teknik ilerlemenin yönünü ve hızını eskisi gibi toplumsal çıkarlar belirlese de, toplumsal sistem bir bütün olarak tanımlandığından, sistemin korunmasıyla ortak çıkar içinde örtüşmektedirler. Ekonomik büyüme teknik ilerlemeye bağlandıkça, toplumsal sistemin gelişiminin bilimsel ve teknik ilerlemenin mantığı ile belirlenmiş göründüğü bir perspektif ortaya çıkmaktadır. Bu ilerlemenin içkin yasallığı, işlevsel gereksinimlere boyun eğen bir politikanın izlemesi gereken ve eşyanın doğası kaynaklı zorunluluklar üreten bir görüntü sunmaktadır. Ancak bu görüntü, etkin bir şekilde yerleştiğinde, bilim ve tekniğin rolüne propagandist bir dikkat çekme düşmekte, demokratik toplumlarda pratik sorunlar üzerine demokratik bir irade oluşumu işlevini yitirmekte ve de onun yerine yönetim kadrosunun alternatif kararları geçmektedir; ki tüm bunlar meşruiyet çerçevesine alınmaktadır. Bu teknokrasi tezinin bir arka plan ideolojisi olarak, politikasızlaştırılmış bir halkın bilincine işleyebilmesi, Habermas[252] için önemli görünmektedir.[253]

[252] Habermas, yitirilmiş bir dava olarak modernlik projesini gözden çıkarmak yerine, bu modernliği yadsımaya çabalamış abartılı programların hatalarından ders alınması gerektiğini savunmaktadır. Modernlik henüz tamamlanmamıştır ve modern kültür, hâlâ canlı miraslara dayanan, ama gelenekselciliğe düşerse de yoksullaşacak olan bir gündelik pratiğe farklı biçimde yeniden bağlanabilir. Bu yeni bağlantı, sadece toplumsal modernleşmenin başka bir yol tutturması şartıyla kurulabilecektir. Yaşam dünyası, kendi içinden özerk bir ekonomik sistemle onun yönetsel tamamlayıcılarının koşullarını ve içsel dinamiklerini sınırlayacak kurumları geliştirebilecek hale gelebilmelidir. Ancak, bugün için buna pek ihtimal vermez Habermas. Batı dünyasının neredeyse tümünde, kapitalist modernleşme süreçleri gibi kültürel modernizme karşı da eleştirel eğilimleri çoğaltan bir anlayış gelişmiştir. Bkz. Jürgen Habermas, "Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje", **Postmodernizm**, Haz. Necmi Zeka, Çev. Gülengül Naliş, Kıyı Yayınları, İstanbul, 1994, s.31–44.

[253] Habermas, 2001a, s.53–54.

Claus Offe'nin görüşüne göre, yaşam alanlarının karşıtlığı, her şeyden önce teknik ve toplumsal ilerlemenin gerçekten kurumsallaştırılmış düzeyi ile olası düzeyi arasındaki farklı gelişim aşamaları bakımından artmaktadır. En modern üretim aygıtları ve askeri aygıtlarla, ulaşım, sağlık ve eğitim sistemlerinin yerinde sayan örgütlenmesi arasındaki orantısızlık, yaşam alanlarının bu karşıtlığına, vergi ve finans politikasının rasyonel planlama ve düzenlenmesiyle, şehirler ve bölgelerin gelişmesi arasındaki çelişki kadar güzel bir örnektir. Offe, bu tür çelişkileri artık sınıflar arasındaki uzlaşmaz çelişkiler olarak değil, ama eskisi gibi başat olan sermayenin özel teşebbüste kullanım sürecinin ve özgün bir kapitalist iktidar ilişkisinin sonuçları olarak yorumlamaktadır. Üretim tarzının sürdürülmesinde yatan çıkarlar, toplum sisteminde sınıf çıkarları olarak tek bir anlamda sınırlandırılamamaktadır artık. Sistemin tehlikeye düşmesinin önlenmesine yönelik bir iktidar sistemi, tam da bir sınıf öznesinin bir diğerinin karşısına teşhis edilebilir bir grup olarak çıkması biçiminde uygulanmasıyla kadarıyla iktidarı dışlamaktadır.

Habermas ise bu durumu, sınıf çelişkilerinin kaldırılması olarak değil, gizlenmesi şeklinde değerlendirmektedir. Sistemin doğrudan yaşama şansı düzleminde korunması genelleştirilmiş bir çıkar, ayrıcalıklar yapısına kenetlenmiştir. Canlı öznelere karşı bağımsızlaşan çıkar kavramının bizzat kendisini ortadan kaldırması gerekmiştir. Siyasi iktidar ise, sisteme yönelik tehlikelerden korunma ile bütünleştirici paylaşımın ayakta kalabilmesinde gizli sınıfsal sınırları aşan bir çıkarı üstlenmiştir.[254]

Habermas, "yaşam dünyası" ile "sistem dünyası" arasında ayrım yapmaktadır. Sistem dünyası, toplumun temel idari sistemlerini, devleti ve ekonomiyi, para ve

[254] Habermas, 2001a, s.56–57.

iktidar tarafından şekillenen makro toplumsal yaşamı kapsamaktadır; ayrıca, bürokrasi ve piyasa gibi güçlerin kontrolündedir. Yaşam dünyası ise, aileyi ve kamuoyunu içermekte, bireylerin kendi kimliklerini inşa ettiği, devletten bağımsız biçimde siyasal örgütlerden ve etkileşimlerden oluşan, kavramların tartışıldığı, yüz yüze deneyimin, konuşmanın, geleneklerin, normların ve dayanışmanın gündelik alanıdır. Siyasal kamusal alanın mekanizmasını ortaya koyan bu ayrım, iki temel eylem biçimine dayanmaktadır: Stratejik eylem ve iletişimsel eylem. Sistem dünyası, özne nesne ilişkisine dayanan ve insanın doğa veya insan üzerindeki egemenlik sürecinin kurucusu olarak görebileceğimiz stratejik eylem tarafından belirlenmektedir. İletişimsel eylem ise, kamusal alanı da kapsayan, yaşam dünyası içinde öngörülen bir eylem biçimidir ve gündelik yaşamda yer alan, insanların ve toplulukların özneler arası etkileşimini esas almaktadır. Dolayısıyla, karşılıklı anlayışa ve uzlaşmaya dayanmaktadır.[255]

Yaşam dünyası ve iletişimsel eylem kavramı, zorunlu olarak birbirini tamamlamaktadır. İletişimsel eylemin işlevi kurumların sürdürülmesidir. Bunun başarılı olup olmadığını anlamak için ölçütümüz, istenilen şeyin iletilip iletilmediğidir. Etkileşimin rasyonel boyutu ise, özgürleşme, bireyleşme ve baskıdan kurtulmuş bir iletişimin yayılmasıdır. Sorun araçsal aklı terk etmek değil, onu diyaloğa dayalı ve daha anlaşılır olan iletişimsel akılla ifade etmektir. Araçsal akıl, iletişimsel aklın sadece bir kısmıdır ve ona tabi olan bölümüdür. Aklın iletişimsel potansiyeli, kapitalist modernleşme sürecinde devamlı olarak geliştirilmiş ve bozulmuştur. Toplumun ihtiyaçları için kaçınılmaz olan araçsal akıl, iletişimsel aklın egemen olması gereken diğer toplumsal yaşam alanlarında da kendini sergileyerek

[255] Ülkü Doğanay, **Demokratik Usuller Üzerine Yeniden Düşünmek**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s.51–52.

genişletmektedir. Habermas, buna "yaşam dünyasının sömürgeleşmesi" adını vermektedir. Bu dalgalanma ile araçsal akıl, ahlaki, politik ve pratik rasyonalite pahasına egemenliğini ilan etmektedir.[256]

Habermas, ekolojik dengenin bozulmasından kaynaklanan büyük sorunların öncelikle soyut olduğunu ve küresel olarak planlanmaları gerektiğini belirtmektedir. Bunlara idari araçlarla gerçekleştirilebilecek teknik ve ekonomik çözümler düşünülmelidir. Yaşam dünyasının organik temellerine gözle görülür derecede dokunan ve yaşanabilirlik ölçütlerinin sınırlarını zorlayan gelişmeler söz konusudur. Askeri yıkım potansiyeli, nükleer santraller, genetik manipülasyon, kişisel bilgilerin depolanıp merkezi biçimde kullanılması gibi karmaşık sorunlar karşısında endişelenmek için haklı nedenlerimiz vardır. Bu gerçek korkular, yeni riskler kategorisi karşısında, yani yaşam dünyasına giren ama onun sınırlarını aşan, kelimenin tam anlamıyla görünmez kalan ve sadece sistem perspektifinden kavranabilir riskler karşısında hissedilen dehşetle birleşmektedirler. Bu korkular, teknik ve politik olarak insanlık tarafından başlatıldıkları için, denetlenemez büyüklükleri nedeniyle artık ahlaki sorumlulukları alınamayan süreçlerin olası sonuçları yüzünden, katalizatör işlevi görmektedir. Direniş ise, yaşam dünyasına dayatılan soyutlamalara yönelmektedir.[257]

Beck'e göre, teknolojinin yüzeyini kaplayan meşruiyet tabakası her felakette döküldükçe, onu tamamen geriletip durdurmaya yönelik çabaların güvence sağlayıp sağlamayacağı üzerinde düşünmek gerekmektedir. Teknolojiyi, iktisadın ve devletin zincirlerinden kurtarmak, kuşkunun soğuk rüzgârıyla karşı karşıya getirmek

[256] Besim F. Dellaloğlu, **Toplumsalın Yeniden Yapılanması**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s.175 vd.

[257] Jürgen Habermas, **İletişimsel Eylem Kuramı**, Çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s.851–852.

demektir. Tekniğe özgürlük tanımak ve egemenlik vermek için, onu iktisadi gereklilikleri ve askeri amaçları kopyalama alışkanlığından vazgeçirmek zorunluluğu bulunmaktadır. Tekniğin bu dogmatizmden kurtulması ve tasarımlarını üretilmiş bir belirsizliğe ve de ilkesel bir kuşkuculuğa açması önemlidir. Bilimsellik ve etik sayesinde, dünyaya getirdiği güvensizliğin savunmasını da üstlenecektir. Ekolojik bir tekniğin keşfi yolunda bir seçenek yaratılması, siyasal, etik ve kamusal kararların alınması süreci ile mümkün olabilecek bu teknolojik çoğulculuk sayesinde gerçekleşebilir. Toplumun tekniğin hâkimiyetinden kurtulabilmesi, mevcut teknoloji politikasının tam tersi bir yaklaşımı, teknik gelişmeler üzerine kamusal söz hakkını, etik tartışmalar ve kararlara katılım gibi mekanizmaların kullanılacağı kurumların icat edilmesini gerektirmektedir.[258]

Şair Valery, çocukluğunda tiyatroda izlemeye gittiği bir masal oyununu anlatırken, bir kötü ruhun bir çocuğa musallat olmasından bahsetmektedir. Kötü ruh, çocuğu korkutmak ve etkilemek için her türlü şeytanlığı yapmıştır. Valery, gece yattığında, kötü ruh ona da cehennem alevi olarak gelmiş ve canavarlıklar odasını kaplamıştır. Bir hayalet henüz gözden yitmişken, hemen ardından bir başkası görünmüştür. Sonunda çocuk bu dehşetten etkilenmez bir hale geçmiş ve "işte yeniden başlayan saçmalıklar!" diye bağırarak korkuyu yenmiştir. İnsanlığın da bir gün teknolojiye aynı tepkiyi vermesini ummaktadır Valery.[259]

Elbette, bilimsel ilerleme hakkında Valery kadar kötümser bir görüşü paylaşmak mümkün değildir. Ancak, teknoloji çerçevesinde bugüne kadar gördüklerimiz, bir kâbusun sona ermesinin ardından ışığı tadan insanlığın, başka bir kâbusun arifesinde dolandığı gerçeğini de inkâr etmemizi zorlaştırmaktadır. Bilim ve

[258] Beck, s.175–179.

[259] Horkheimer, 2005, s. 472.

teknolojinin, özellikle sanayi devrimi ve sonrasında başardıklarının, insanlığın tam manada gerçek bir ilerlemesine paralel olduğunu söylemek de kolay değildir. Bütün bu ilerlemelere karşın, insanların maddi, duygusal veya ahlaki açıdan yoksullaştıkları da ortadadır. Bilim ve teknoloji, sadece mevcut bir toplumsal yapının önemli unsurlarındandır ve diğer unsurlardan bağımsız, bütünden farklı bir görüntü sunmaları aldatıcı olabilmektedir. Dolayısıyla, Horkheimer'in de savaş öncesi dönemlerde öngördüğü gibi, bu yapay parıltının yok olması ve insanlığın felakete gitmesi de her zaman olasıdır. Dengelerin kaybolduğu bir iyimserlik ya da kötümserliğin ötesinde, bu noktayı gözden kaçırmamak gerekmektedir.[260]

Bilimin, kültür içinde sadece bir öğe olduğunu yinelemekte yarar bulunmaktadır. Bilim adına diğer öğelerin işlevsizleştirilmesi, kültürün tahrip edilmesi anlamına gelebilmektedir. Kaldı ki, kültürün herhangi bir öğesini diğerlerinin karşısına almak, sonuçsuz bir çabayı işaret etmektedir. Düzenleme ve yön vermeden çok, bir bilme aracı olarak bilimin, pozitivizm tarafından bilimsel bir ahlak çerçevesinde toplumsal sorunları çözebileceğine yönelik bir araç olarak görülmesi yanılgı olarak değerlendirilmektedir. Bilim, yapmak istediklerimiz konusunda insanlığa bilgiler sunsa da, ne yapmamız gerektiğine dair kararı bilim değil, insanlık verebilecektir. Sorun, bu insanlığın kim olduğu, nasıl ve neye göre karar vereceğidir; ki bu sorunun yanıtı geleceği de şekillendirecektir.[261]

---

[260] Watt'ın ortağı ve aynı zamanda buhar makinelerine sahip bir fabrikatör olarak Boulton, Britanya Kralı III. George'a takdim edildiğinde, ne iş yaptığı sorusuna, İngilizce "power" kelimesinin iktidar, kudret, güç gibi birçok anlama gelmesinden de yararlanarak, kralların çok istedikleri bir şey diyerek yanıt vermiştir: Kudret. Boulton, makine gücünün anlamını ilk kavrayanlardan biri olarak, geçmişi yüzyıllara uzansa da, yeni bir çağda yepyeni bir çehreye kavuşan teknolojinin, bu çalışmada tartışılan yeni anlamını da müjdelemiştir. Bkz. Walther Kiaulehn, **Teknoloji Tarihi**, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971, s.237.

[261] Doğan Özlem, **Felsefe ve Doğa Bilimleri**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s.224–225.

Biyoteknolojinin gelişimi için gerekli olan sermaye birikimi, iktidarı merkezileştirici bir rol oynamaktadır; ki bu noktada da, nükleer enerji sorunu ile örtüşmektedir. Her ikisinin de "ulusal çıkar" için kullanılma olasılığı, teknolojinin askeri, endüstriyel ve bürokratik temellerini güçlendirerek, tahakküm potansiyelini artırma eğilimini taşımaktadır.[262]

Bir iktidar sorunu haline gelen biyoteknoloji,[263] bir toplumun kullanacağı teknoloji türünün ne olduğu ve nasıl kullanılacağı ile de ilgilidir. Biyoteknolojinin sadece bir teknoloji türü olarak algılanması, birçok sorunu gözden uzak tutacaktır. Daha insani ve demokratik bir dünya tahayyülü için, biyoteknoloji konusunda hesaba katılması ve yüzleşilmesi gereken sorunlar bulunmaktadır. Bunlar, biyoteknolojiyi yaratan üniversite ve özel araştırma merkezleri ve de kullanan sistem, özellikle de tıp açısından, geniş kitlelerin dışlandığı piyasa refleksli bir karar alma sürecidir. Tüm bu süreç, bizim nasıl bir dünyada yaşamak istediğimizle de çok yakından ilgilidir. Biyoteknoloji, tehlikeli herhangi bir teknolojiden farklı bir konumda durduğundan, bu özel teknolojinin değerlendirilmesi için, teknoloji eleştirilerinin de ötesinde daha geniş açılara ihtiyaç bulunduğu ortadadır. Bu da bizi biyoteknolojinin daha derin nefes aldığı bir dünyaya götürmektedir.[264]

---

[262] Şadi İdem, "Biyoteknolojinin Ardına Bakabilmek", **Toplumsal Ekoloji**, Sayı: 4, Yaz 2005, s.17.

[263] Biyoteknolojiyi, Giddens'ın modernitenin kurumsal boyutları (gözetim, kapitalizm, askeri iktidar ve endüstriyalizm) açısından analiz eden ve DNA teknolojisini, bu modern dört kurumu postmodern düzene dönüştürme potansiyeli olarak gören bir görüş için bkz. Peter R. Wheale – Ruth M. McNally, "What Bugs Genetic Engineers About Bioethics", **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.179–201.

[264] Chaia Heller, "Biyoteknoloji, Demokrasi ve Devrim", Çev. Şadi İdem, **Toplumsal Ekoloji**, Sayı:4, Yaz 2005, s.25–28.

İKİNCİ BÖLÜM

BİYOTEKNOLOJİNİN UFUK ÇİZGİLERİ

I- PİYASA VE BİLİM LABİRENTİ

A- BİLİM VE ENDÜSTRİ

1960'lı yıllarda, ABD'de Lysenkoizm ruhunun gelişip gelişmediği şeklindeki rahatsız edici soruyu, o dönemde bilimin endüstrinin bir cephesi haline gelmeye başladığı kaygısını taşıyan diğer bilim insanları gibi, Rachel Carson da sormuştur.[265] Carson, bu kez meselenin temel gerçeğin perdelenmesi ya da parti çizgisine uyum sağlanması olmadığını belirtmektedir. Kısa vadeli kazanca uyum göstermek, kârın ve üretimin ilahlarına hizmet etmek gibi bir tür kapitalist Lysenkoizmin filizlenmekte olduğu endişesini taşımaktadır. Bu endişe, uzun bir zaman aralığından sonra günümüzde artık zor bir seçenek biçiminde karşımıza çıkmaktadır. İnsanlık ya bilime nüfuz eden bu egemen ideolojiden kurtularak ekolojik sorunlar için doğa ve insanın uyumlu olduğu ve kâra hizmet etmeyen eşitlikçi bir toplumsal yaşam arayışı içinde

[265] Lysenkoizm: Sovyetler Birliği'nde genetik bilimi saptırılırken, tarım alanının ötesinde neredeyse tüm bilime sızan bir düşünce de beraberinde gelmiş ve bilim etiği açısından rahatsız edici boyutlara ulaşılmıştır. 1928'de Sovyet tarımı kitlesel kriz yaşarken, aslında sonradan yeni ve kullanışlı olmayan bir tarım tekniği icat ettiği öne sürülen Lysenko, elde ettiği politik güç ile ülke biliminde 1960'lara kadar etkisini sürdürmüş ve genetik bilimini de aşan bir müdahale ile genel anlamda bilime iktidar gölgesinin düşmesinin simgesi olmuştur. Genetiğin bir burjuva bilimi ilan edilip, aksini düşünenlerin saf dışı edilmesi Lysenko'yu kara bir bilimsel figür olarak tarihe yerleştirse de, izdüşümlerinin herhangi bir zamanda herhangi bir yerde ortaya çıkabileceğini hafızalarımız bize hatırlatacaktır.

olacak ya da tüm canlılarla birlikte yıkıcı bir ekolojik ve toplumsal krizle yüzleşecektir.[266]

Bilim ve ticaretin egemen olduğu bir dünyada, insan bilimlerinin giderek bir kenara itilmesi, onlara toplumsal düzenle araya bir mesafe koyma imkânı ve buna bağlı olarak da güçlü bir perspektif vermiştir. Eagleton'a göre, bu mesafe, ticari ve teknolojik çıkar ilişkilerinin içinde olan bilimsel süreçte eksik kalan bir şeydir.[267]

Sanayi Devriminden bu yana, teknik araçların yatırım istediği ve bilimin de sermayenin dolaşım sürecindeki bir üretim gücü olduğu bilinmektedir. Teknik araçlar, en az güçle en çok işi yapabilme ilkesine bağlı bulunduklarından, teknoloji adaletle veya güzellikle değil, ama sadece üretkenlikle ilgilenmektedir. Lyotard da bu bağlamda, bilim oyununu en zenginin haklı çıkma olanağını genişleten bir oyun olarak görmektedir. Amaç performans artışı ise, bilim insanları veya teknisyenler, iktidarı büyütmek adına çalıştırılmaktadır. Bu manzara, eğitim politikasına da yansımakta ve bilgi, artık bir blok olarak değil, listeden seçim imkânı ile sunulmaktadır. Bize sorulan ise, "doğru mu?" sorusu değil, "ne işe yarar?" sorusudur. Bu soru, bilginin ticarileşme sürecinde "satılabilir mi?" şekline bürünmekte ve iktidarın büyüme evresinde de "etkili mi?" sorusuna karşılık gelmektedir.[268]

Bilim insanları, genetik mühendisliği veya nükleer enerji alanlarında görüldüğü üzere, kendilerini destekleyen ekonomik büyümenin lehine bir tutumu desteklemektedirler. Habermas'ın ifade ettiği gibi, bilimsel-teknik ilerleme, basit

---

[266] John Bellamy Foster, **Emperyalizmin Yeniden Keşfi**, Çev. Çiğdem Çidamlı, Devin Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.284–285.

[267] Terry Eagleton, **Kuramdan Sonra**, Çev. Uygar Abacı, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004, s84.

[268] Madan Sarup, **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm**, Çev. A. Baki Güçlü, Ark Yayınevi, Ankara, 1995, 165–167.

emek gücünden ayrı olarak bağımsız bir artı değer kaynağı haline gelmiştir. Elbette bu gelişmelerin hepsi ahlak dışı ve tehlikeli değildir. Bir yayılma süreci olarak sorun, bilimin ekonomiyi işgali, ekonominin politikayı işgali ve politikanın da bizi yaşamdaki erdemler, değerler ve tercihler konusunda bilgilendireceğini ileri sürmesidir. Tambiah'a göre, bilimin çekirdeğinden, kendisini çevreleyen diğer yaşam alanlarına farklı mantıklarla yatırımda bulunulmakta ve bu şekilde ahlaki ve sosyal alanın tekelinin ele geçirilmesiyle sonuçlanabilecek bir yayılma etkisi söz konusu olmaktadır. Böyle bir düşünce, işgal ettiği alandaki farklı bakış açılarını kabul etmekte isteksizdir. Yayılma sürecinin etkisi çelişkili olup, yaşamın bütünlüğünün somut amaçları olan ayrı alanlara ayrılması, birleşmenin bir yolunun bulunmadığını göstermektedir. Yaşamın temalarını birleştirecek şeyi bulma olasılığı, alanlarında yönlendirici uzmanlıklara kadar küçük parçalara ayrılarak gerilemektedir. Ahlaki çıkmazımızı oluşturan da budur. Endüstriyel gelişimde çevreyi korumanın sınırları bilimsel olarak kararlaştırılamaz; çünkü sorun bilginin kendisi değil, bilim ve uzman sözcüklerini de kendi amaçları için seferber edebilecek olan sosyal çıkarların çatışmasıdır. Teknik bilimler, yaşamak istediğimiz en iyi ahlaki kuralları sağlayamayabilir.[269] Bilim, küresel olmasına rağmen, teknolojiye benzer biçimde iç dinamikleri nedeniyle, ya sorunlara çözüm üretmeyerek ya da yaşam koşullarını iyileştirecek tedaviye yanaşmayarak, dünya nüfusunun büyük bölümünün dışlanma sürecini yeniden üretmektedir.[270]

Bilime ilişkin eleştirel bir tutum almak için ilk basamak, bilimin içeriğini bir kurum olarak bilimden ayırmaktır. Diğer bir ifadeyle bu ayrım, bilimin içeriği ile

[269] Stanley J. Tambiah, **Büyü, Bilim, Din ve Akılcılığın Kapsamı**, Çev. Ufuk Can Akın, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s.200–203.

[270] Castells, 2005, s.158.

bilimin içinde yer aldığı bağlam arasında gerçekleşmektedir. Sorunlar, bilimin içeriğinden veya onun evrenselci yorumundan ziyade, bilimin içinde bulunduğu bağlamda kümelenmektedir. Bir kurum olarak bilim, siyasi, ekonomik ve kültürel ortamdan doğrudan etkilenmekte ve son 30 yılda değişen politik ve ekonomik iklimin, başta ticarileşme olmak üzere, bilim üzerindeki olumsuz etkileri sıklıkla dile getirilmektedir.[271]

Batı dünyasındaki araştırmaların yaklaşık yarısı ABD'de yapılmaktadır. Bunların da giderek artan bir oranı ise özel sektör tarafından finanse edilmektedir. "Bilim" gözüyle bakılan faaliyetlerin çoğu, 21. yüzyılda çıkar gözetmeyen bir araştırmadan çok, şirketlerin ticari stratejilerinin bir parçasıdır. Modern bilimin sonuçları, genel hatlarıyla Batı ülkelerinde toplanmakta ve kârlar gruplar arasında dağılırken, maliyetler herkes tarafından paylaşılmaktadır.[272]

Üniversitelerin uygulamalı alanlara özellikle önem vermesi, bilim çağına ulaşmadaki son aşamasının tamamlanarak para ve yetenek üzerinde yoğunlaşılması, ilk dönemlerden itibaren endüstrinin dikkatini çekmeye başlamış ve 1920'lerde şirket fonları üniversitenin öğrencilerden aldığı ücretin üzerine çıkmıştır. Vakıfların da araştırmaya yön vermesiyle, moleküler biyoloji tarihinde Rockefeller Vakfı'nın oynadığı rolün gösterdiği gibi, yeni disiplinler belirmeye başlamıştır. Tecrit edilmiş uzmanların alanı olmaktan çıkan bilim, örgütlü ve işbirliği içinde çalışan bir araştırmacı ordusunun görev alanı haline gelmiştir.[273]

Üniversitelerin şirketlerle yaptıkları özel anlaşmalar, araştırmacılar için bir başka sıkıntı kaynağı olarak görülmektedir. California Üniversitesi'nde bir öğretim

---

[271] Gürol Irzık, **Bilim Savaşları**, Akademi Forumu 31, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2005, s.19–20.

[272] Ziyaüddin Serdar, **Postmodernizm ve Öteki**, Çev. Gökçe Kaçmaz, Söylem Yayınları, İstanbul, 2001a, s.267.

[273] Stremlin, s.48.

üyesi, aynı alanda kullanılan farklı ilaçlarla ilgili yaptığı araştırmasını tamamladığında, makalesini yayınlatmayı başaramamıştır. Pazara hâkim olan şirketle üniversite arasındaki anlaşma gereği, elde edilen bilgiler izinsiz yayınlanamayacaktır. Bilim insanı, hem araştırma üzerindeki denetimini kaybetmekte hem de yapılan bilimsel çalışmayla hedeflenen kamu yararına hizmet engellenmektedir. Zaten araştırma konularının bilimsel değer ya da kamu yararından çok, ticari kaygılarla belirlenmeye başlaması konunun bir başka boyutudur. Binlerce insanı etkileyen tropikal hastalıklara yönelik araştırmaların az sayıda olmasının nedeninin yeterince kârlı bir alan olmaması, bu konuda en bilinen örneklerden biridir. Ancak, diğer yandan, bilim etiğinin piyasa denizinde nasıl sular altında kalmaya başladığının görülmesinde konuya açılan en net penceredir.[274]

Illich'e göre, bilim ve teknolojinin kullanımının endüstriyel üretim tarzını sürekli olarak desteklemesi, tüm bağımsız girişim araçlarını dışlamaktadır. Bu, yeni bilimsel keşiflerin veya bunların yararlı uygulanmasının kaçınılmaz sonucundan ziyade, gelecekte endüstriyel üretim biçiminin genişlemesinden yana bir tavır ile ilgilidir. Üretim sürecindeki verimsizliklere çare bulmak için yapılan örgütlenme, halka daha fazla hizmet verilmesini sağlayan atılımlar olarak yansıtılmaktadır.[275]

Bilimde iki farklı olası ve birbiri ile uyuşmayan mülkiyet kavramı bulunmaktadır. İlkinde piyasaya uygun olan bir ticari şekillenmeye hazır bir mülkiyet

[274] Ayrıca, kurumsal baskılar dışında bilim insanlarının piyasa aktörü olarak rekabetlerinin üniversite bünyesinde de devam etmesi, bir başka olumsuz manzarayı daha ortaya çıkarmaktadır. ABD'de Massachusetts Institute of Technology'de bir lisans öğrencisinin, bir derste kendisine verilen ödevi, konunun çalıştığı şirket için yer aldığı bir projeyle ilgisi olduğu ve anlaşması gereği hiçbir bilgi veremeyeceği gerekçesi ile reddetmesi sıkıntının boyutlarına bir örnektir. Zira şirketin sahibi aynı üniversitede öğretim üyesi, ödevi veren öğretim üyesi ise, rakip şirketin sahibi konumundadır. Bkz. Irzık, s.23–25.

[275] Ivan Illıch, **Şenlikli Toplum**, Çev. Ahmet Kot, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1989, s.42.

söz konusuyken, ikincisinde teorilerin ortak mülkiyet olduğu, ama üreticisinin teorilerini yayınlamasının tanınma hakları kapsamında yer aldığı bir mülkiyet kavramı biçimlenmektedir. O'Neill"e göre, bu anlamda "bilgi endüstrisi"nde piyasa mekanizmasının kullanılmasına iki tür itiraz gelebilir: Meta türünde bir şey olmak için, bir mal kaleminin karşılaması gereken koşullar olduğu ve bilimsel teorilerin bunu karşılamadığı iddiası birinci itirazdır. İkincisi ise, piyasaya uygun olan mülkiyet ilişkilerinin kaçınılmaz şekilde iyi bilimsel uygulamayla çatıştığına yönelik argümandır.[276]

Meta olarak bilginin değerinin ona sahip olana kadar bilinememesi karşılaşılan bir zorluktur. Ancak, bir metanın nitelikleri kullanma sürecinde ortaya çıkabileceği gibi, bir teorinin içeriği bilinmeden de ileride sağlayacaklarına yönelik beklenti nedeniyle, yani bilgi, kapasitesi üzerinden potansiyel bir piyasa değeri elde edebilmektedir. Ayrıca, bir teorinin sıradan bir malda olduğu gibi değişim edimiyle transfer edildiğini düşünmeye gerek yoktur. Bu haliyle mülkiyete yabancılaşmak, bir nesneye değil, bir nesnenin kullanımına ve ondan yararlanma haklarına yabancılaşmaktır. O'Neill, bilginin piyasalarda bir değiş tokuş nesnesi olarak uygun olmadığı iddialarına da yer vermekte ve bilginin kamusal mal olarak sunulması ve de rekabet dışı özellikleri üzerinde durmaktadır. Bilgi, bir kamusal mal olarak ele alınırken, küresel olarak iletilebilen ve açık önerme şeklinde ifade edilen zımni bilgi şeklinde ayrıştırılmaktadır. Bilim insanlarının becerilerinde vücut bulan pratik bilgi ise, bir bakıma işlenmiş bilgi olarak herkese açık rekabet dışı bir mal değildir. Zaten bu tür bilgi piyasada uzmanlık biçiminde satılmakta olsa da, kamusal mal özelliği yine de tartışmalıdır. Bilgiden yararlanmak birçok durumda uzmanlık

[276] John O'Neill, **Piyasa**, Çev. Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s.243–244.

gerektirmektedir ve bu nedenle herkese açık olsa da bilginin kullanımı maliyet içermektedir. Bunun yanı sıra, bilginin dışlayıcı olmama özelliği ise, fikri mülkiyet hakları kapsamında bilginin kullanımın kontrol altında olması nedeniyle açıklayıcı görünmemektedir. Bilgi, onu elinde tutan lehine dışlama hakkını patent veya telif hakkıyla birlikte içermektedir. Patentin veya hukuki çerçevede korunan gizlilik anlaşmalarının bilimsel araştırmalara yayılması, zaten günümüzde bilim ve ticaret arasındaki çatışmaları tanımlayan merkez alanı oluşturmaktadır. Biyoteknoloji ve fikri mülkiyet hakları arasındaki anlaşmazlıklar, bu hakların ne derecede uygun olduğu ve sürekli genişleme eğilimi ile ilgilidir.[277]

Sanayileşmiş ülkelerdeki yeni teknoloji sistemleri, her zaman en büyük ve güçlü firmalardan çıkmamaktadır. Mikro elektronik ve biyoteknoloji örneklerinde olduğu gibi, ileri uzmanlık alanlarında eğitim almış girişimcilerin kurdukları küçük firmalarla ortaya çıkan bir süreç söz konusudur. Sistemin büyüme aşamasında ve geliştirilmesinde gerekecek bilgi, ya firma geliştikçe ortaya çıkacak ya da bu firma büyükler tarafından ele geçirilecektir. İlk aşamada gerekli bilgilerin çoğu, üniversitelerde verilen mevcut serbest bilgilerdir. Sistem geliştikçe uygulamada yaratılan yeni bilgiler, özel bilgi haline dönüşmekte ve paylaşılması düşünülmemektedir. Ancak, olgunluğa erişen sistemde, bu bilgiler giderek kamu malı haline gelerek belli bir fiyattan satılmak istenir. İleri bir teknolojinin özümsenerek etkili bir biçimde kullanılabilmesi için, bağımsız araştırma ve geliştirme kapasiteleri gerekmektedir, ki bu sadece iktisadi açıdan değil, politik açıdan da önemlidir. 2. Dünya Savaşı sırasında, öncesinde ve sonrasında temel bilimlere sağlanan muazzam askeri ve iktisadi avantajlar, büyük bilim denen bir

[277] ibid, s.245–247.

olgunun doğumuna neden olmuştur. Günümüz teknolojilerinin temelini oluşturan da, iktisadi amaçlardan çok politik öncelikler hedefleyen devletlerin bu alanlara yaptığı yatırımlardır. Bu durum, yeni teknoloji paradigmasında da kamu politikalarına önem kazandırmaktadır. Hem özel kaynakların bu yatırımları karşılamasını beklemek hem de tüm kamu araştırma projelerinin doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak kamu desteğinin çekilmesi birçok ülkede uzun dönemde felaketlere yol açabilecektir.[278]

Bilimin kendi inancını gerçeklerle doğrulama endişesi bir iktidar sorunu olarak da ele alınabilmektedir. Bilimin gücü, sadece sınır konusunda baştan kabullenilen geniş hareket alanı ve kuşkuculuktan uzak tartışmalara değil, bilim insanlarının, güçlü kurumların ya da mali destekçilerin rolünü sorgulamadaki isteksizliğine de dayanmaktadır. Zaten teknolojik yenilikler aracılığıyla bilimsel ilerleme efsanesinin sürdürülmesinde bilimsel denetim, endüstriyel bir tekele dönüşmüştür. Bilim, araştırma ve şirket çıkarlarının iç içe geçtiği, teknik eğitimin endüstri ihtiyaçları tarafından biçimlendiği üniversitelerle sınırlanmıştır. Endüstriyel icatların patlama yaptığı dönemin geride kalması nedeniyle, bağımsız mucitler alternatif teknoloji için gerekli sermayeden yoksun kalmakta ve yeni teknolojilerin sunduğu potansiyel istikrarsızlık riski yerine, eski teknolojilerin yeni kullanımlarının aranması tercih edilmektedir.[279]

Ulaşım, iletişim, elektronik ya da nükleer alanında yeni teknolojilerdeki araştırma ve geliştirmenin çoğu, 2. dünya Savaşından sonraki 40 yılın savaş ekonomisine bağımlı hale gelmiştir. 80'li yıllarda uluslararası rekabet adına bilimsel ve teknolojik araştırmanın özelleşmesini ve militarize olmasını hedefleyen

[278] Chris Freeman – Luc Soete, **Yenilik İktisadı**, Çev. Ergun Türkcan, TÜBİTAK, Ankara, 2003, s.412–430.

[279] Ross, s.39 ve 164.

teknokratik karar mekanizmasının, ABD öncülüğünde yeniden güçlenmesine tanık olunmuştur. Ross'un özetlenen tüm bu gözlemleri uyarınca, kamu kurumlarının özel amaçlara yöneltilerek, hükümetin kamu çıkarı yükümlülüğünü bıraktığı ve geleceğin biçimlendirilmesinde en önemli unsur olan bilimsel bilgiye sadece şirketler kanalıyla ulaşılmasının bir ilkeye dönüştüğü sonucuna varmaktayız.[280]

Kapitalizm, bir yandan emek ve doğa tarafından üretilebilir kullanım değerleri elde etme doğrultusundaki arayışları ile doğal şartlardan kaynaklanan sınırlamaları gevşetmektedir. Diğer yandan ise, üretici güçleri sömürücü biçimde bilimsel olarak geliştirmesi ve kendisini büyüyen ölçekte sürekli yeniden üretmesi ile üretimin doğal sınırlarını küresel düzeyde genişletmektedir. Burkett, bunun gezegen çapında bir ekolojik felakete neden olabilecek ilk toplum biçimi olduğunun ve nihai olarak sermayenin kendi maddi gereksinimlerini bile tehdit edecek boyuta geldiğinin altını çizmektedir.[281]

Burkett'e göre, bilimin sermayeye bu şekilde boyun eğmesinin kökleri, sermayenin doğaya satılabilir kullanım değerleri üretmenin aracı olarak davranmasındaki ekoloji karşıtı bir karakterinde bulunmaktadır. Marx'ın düşüncelerinden hareketle, kapitalist üretimle doğanın insan için sadece bir nesne halini aldığının ve kendi için bir güç olarak kabul edilmekten çıktığının üzerinde durulması gerekmektedir. Bu açıdan baktığımızda, doğa yasalarıyla ilgili bilimsel keşifler, onu insan ihtiyaçlarına boyun eğdirmeye yarayan hileler olarak görünmektedir. Doğanın nicel bakımdan sınırsız, nitel olarak da birikim amacıyla araçsal işlenmesi, yaşamın bekası açısından gerekli olan çeşitliliği, karşılıklı bağımlılığı ve sınırlı uyum kapasitesini dikkate almamak demektir. Engels'in

[280] ibid, s.179 ve 241.

[281] Paul Burkett, **Marx ve Doğa**, Çev. Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2004, s.87.

ifadesiyle, doğaya karşı insanın zaferinin yanıltıcı olduğu sıklıkla ortaya çıkmaktadır. Her zafer ilk başta beklenen sonucu getirse de, diğer aşamalarda tamamen farklı ve öngörülmemiş sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Deyim yerindeyse, bu tür zaferler için doğa öcünü almaktadır.[282]

Doğanın değersizleştirilmesi süreci, doğanın da pek çok kısmını homojenleştirmektedir. Ormancılık alanında gördüğümüz gibi, bilim, kâr amacıyla hareket eden firmalar tarafından giderek artan bir oranda uygulandığında, habitatların doğal karmaşıklığı kaybolmakta ve yerini sanayide kullanılacak ağaçların üretilmesi için kurulmuş plantasyonlara bırakmaktadır. Bu yapaylık, biyolojik çeşitliliğin de sonunu getirmektedir; çünkü bir sanayi ürünü olarak ağacın çevresinde başka bir canlıya yer yoktur. Biyoteknolojinin mahsulde yüksek verim amacıyla gerçekleştirdiği hibrit tohum üretimi de, uzun vadede sonuçları tartışmalı, ancak yine kârlı bir meta olarak karşımıza çıkmıştır.[283]

Bauman'ın üzerinde durduğu nokta ise, bilgi, uygarlık, insanlığın ahlaki niteliği ve refah arasındaki eşitlik işaretinin vahşice silinmiş olmasıdır. Üniversitelerin en hayati tezlerinden biri bu şekilde geçersiz kılınmıştır ve mevcut krizin anlamı budur. Üniversiteler piyasaya uyum sağlamak için ticari birer işletmeye dönüşmek adına, rekabette bir meta olarak bilgiyi toplumsal yarardan sıyırmıştır ve artık marketteki bir rafta yer bulmak için beklemektedir.[284]

Veblen, ABD'deki yüksek öğrenimi, çağdaş işletmecilik, teknoloji üslubunda olgusal ve mekanik diye betimlemiştir. Bu iddia, bilgi sisteminin son derece sterilize edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bilginin seçilmesi, örgütlenmesi ve

[282] ibid, s.200.

[283] John Bellamy Foster, **Savunmasız Gezegen**, Çev. Hasan Ünder, Epos Yayınları, Ankara, 2002, s.126.

[284] Bauman, 2005, s.166–167.

sunulması tarafsız ve değerlerden arınmış bir süreç değildir. Aksine, hem ekonomik hem de toplumsal ve politik sistemin desteklediği bir dünya görüşünün anlatımıdır.[285]

Moles'den ödünç alabileceğimiz "gizli laboratuvar" kavramı, yasaklama ve bilimkurgu fantezilerinin sınırında bir yerdedir. Ticari pazarlar tarafından teşvik görecek bu hayalet kurumlar, bilimin doğumundan beri insana atfedilen yaratıcı tutkuyu meşruiyet basamağı yapabilmektedir. Aslında kötülüğün, hakikatin belirli alanlarda araştırılmasında, daha doğrusu kontrol dışına çıkacak bir hakikate ait sonuçlarda mı olduğu sorusuna verebileceğimiz kolay bir yanıt olmadığı sürece, merak ve panik arasındaki bu gerilim zihnimizi meşgul etmeyi sürdürecektir.[286]

B- BİLİMSEL GELECEĞİN PİYASASI

1- Piyasa ve Eşitsizlik

Bilim ve teknoloji alanındaki piyasa rekabetinin, yeni bilimsel çalışmaların kamusallaşması önünde bir engel oluşturduğuna dair tartışmalar yeni değildir. Özellikle teknik bilgi konusundaki gizlilik ve sır, teşvik edici olarak algılanmaktadır. Piyasanın bu özelliği, piyasanın diğer bilgi dağıtım sistemleriyle buluştuğu noktalarda bir çatışmaya da neden olmaktadır. Piyasanın hak iddiası nedeniyle, mülkiyetin gizliliği ile geleneksel bilimin açıklığı arasındaki bu çatışma kaçınılmaz görünmektedir. O'Neill'in ifade ettiği gibi, bilim normlarıyla piyasa aralığındaki bu sürtüşmeler yeni değildir, ama bilimsel faaliyetin giderek aratan ticari kapasitesi nedeniyle, özellikle biyoteknoloji ve farmakoloji alanlarında daha yoğun bir seyir

[285] Erken yeniçağdan itibaren oluşmaya başlayan enformasyon piyasası, giderek etkisini artırırken, akademik bilgi de bu eğilimin dışında kalmamıştır. Bilginin bu yönde aldığı yol için bkz. Peter Burke, **Bilginin Toplumsal Tarihi**, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

[286] Moles, s.102.

izlemektedir. Patentlerin yeni yaşam biçimleri nedeniyle artan egemenlikleri ve buna paralel süren etik ve politik tartışmalar, piyasa ekseninde bir mücadele alanına dönüşmektedir.[287]

Koruma amacıyla alınan patentler genelde geliştirilmeden bir kenara bırakılmakta ve yeni rakiplerin potansiyel tehlikelerine karşı kuruluşun korunmasını sağlayan bir siper oluşturulmasında kullanılmaktadır. Bu araştırma stratejisi, iş dünyasında sık rastlanan bir şekilde, statükonun korunmasını ya da en azından değişimin yavaşlatılmasını isteyen ticari manevraların bir parçası olmaktadır. Bilim ile ticaret dünyasındaki kullanımı arasında bir çelişki bulunmaktadır. Örgütlü araştırma, bilim ve ticaret arasına sıkıştığında yeni ürünler her zaman işlevsel olmayabilmektedir. Bilimsel atmosfer, prestij ve değişime siper oluşturma gibi amaçlarla bir araştırma laboratuvarının korunması mümkün olmakla beraber, teknolojik yenilik hiçbir şekilde bu kurumların tek varoluş nedeni değildir.[288]

Bilimi, iş dünyası gibi bir rekabet alanı olarak gören ve piyasa mekanizmalarının buna uygunluğunu savunanlar, bu özelliklerin yararının yeniliğin ve alternatifin teşvikiyle ortaya çıkacağını belirtmektedirler. Bilimin piyasanın kurumsal çerçevesine uyduğu fikri, piyasa temelli araştırmalarda tatmin edici görünmemektedir. Demokrasi, güvenilir kamusal bilgi kaynaklarının ve bunu sağlayacak koşulların varlığını gerektirmektedir. Bilimin ticarileşmesi ise O'Neill'e göre, bilginin üretimini ve yayılmasını zenginlik ve iktidarla özdeşleştirmekte ve bu koşulları geçersiz kılmaktadır. Dolayısıyla, yurttaşların kime güveneceklerine ilişkin temel sorun da derinleşmektedir. Rekabete dayalı bir piyasa ekonomisinde, bilginin iletilmesine yönelik sıkıntı, piyasasın gizliğine ilişkindir. Mülkiyet etrafında bilimin

[287] O'Neill, 2001, s.236.

[288] Basalla, s.173.

dışlama hakkı, koyulan sınırlar itibariyle bilginin gelişimiyle de örtüşmemektedir. Üstelik piyasanın açıklamamayı özendirmesinin fikri mülkiyet haklarının zorunlu bir sonucu olarak anlaşılması da söz konusu değildir. Piyasa koşullarındaki bir açıklama, sadece projelendirilmiş ve patentle tanımlanmış haklardır. Bilimsel çalışmanın ticari sır kapsamında yer alıp almaması tartışması bir yana bırakılacak olursa, piyasada bilginin değerinin, yetkin ekonomik aktörler tarafından belirleneceğine ilişkin görüş de pek isabetli durmamaktadır. Piyasa, bilimsel çalışmalar için doğru bir değerlendirme sağlayamamaktadır.[289] Castells açısından, bilgi üretimi ve bilginin kamuya yayılması refah için temel önemdedir ve bu anlamda fikri mülkiyet hakları, insani ilerlemenin temel düşmanı bir konuma yerleşmektedir.[290]

Giddens, faklı bir perspektif sunmakta ve bilimin, küreselleşmiş ve kontrol edilemez bir hale gelse de, sadece ticari çıkarların geçici heveslerine göre hareket etmediğini düşünmektedir. Bilimsel ve teknolojik gidişatın bizi nerelere taşıyacağı bilinmemektedir. Örneğin, giderek tartışılan biyoteknolojinin, özellikle gıda alanında yarattığı değişimlerin uzun vadeli sonuçlarının net olmaması, nesnelerin düzenine ne yapıldığı hakkında fikrimizin olmadığı ve bizi çevreleyen yabancı bölgelerden biridir. Bu nedenle, modernlik üzerine ancak modernlik içinden düşünebilmekteyiz ve bu da bizi yine bilim ve teknolojinin aracılığına götürmektedir. Bilim ve teknolojiyi kullanmadan, bilim ve teknolojiden kaçmanın bir yolu bulunmamaktadır.[291]

[289] O'Neill, s.248–254. Ayrıca, piyasa refleksiyle iletişime kapanan bilimsel çalışmaların akademik yansıması hakkında bkz. s.252.

[290] Castells - Ince, s.162.

[291] Giddens-Pierson, s.104–109.

Araştırmalarda enformasyonun ve materyallerin serbest dolaşımının kısıtlanması, ortak bilgiyi dar bir alana hapsetmektedir. Bu dengesiz güç, araştırmacılar ve şirketler arasında daha da net biçimde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu eğilim, tıbbi tekniklere doğru genişledikçe, tedavilerin maliyeti artmakta ve özellikle güvencesiz hastaları direkt etkilemektedir. Sağlık alanında araştırmaların yüksek maliyeti nedeniyle patent savunması yapılsa da, yoksul ülkelerdeki hastalıklara karşı geliştirilen ilaç sayısı zaten oldukça azdır. Oysa patent ve araştırma maliyeti için aksi yönde görüşler de mevcuttur. Mayınlı bir arazide yeni araştırmaların güçlükle ilerleyebilmeleri ve şirketlerin de enerjilerinin önemli bir kısmını patent savunmasına ayırmaları, bu hususa yönelik itirazların ilk akla gelenlerindendir.[292]

Batı ülkelerinin (ki dünya nüfusunun % 20'sini oluşturmakta) dünya ilaç pazarında % 80'e karşılık gelmesi, tahmin edilebileceği gibi 1975–1999 yıları arasında geliştirilen 1400 ilaç arasında tropikal hastalıklar ve verem tedavisinde kullanılabilecek yeni ilaç sayısını 16'da bırakmıştır. Bir örnek göstermek gerekirse, 2000 yılında iktidarsızlık ve saç dökülmesi için 15 ilaç geliştirilirken, piyasa ve öncelik sorunu nedeniyle tüberküloza yer verilmemiştir. İlaç şirketlerini hayırseverler de yönetse, insanlar sosyal sorumluluk lütfuna da maruz kalsa ve şüphesiz ilaçlar sayesinde milyonlarca insan ölümden de kurtulsa mali sonuç çok nettir: İlaç kâr için üretilmektedir. Bu tespit kuşkusuz, şirketleri yöneten insanların kişisel ahlakıyla ilgili bir sorun değildir. Bireysel olarak, çalışanların insancıl amaçları olabilmektedir, ancak şirketin çıkarı her zaman önceliklidir. Şirket için değer, mali tablonun artı kısmında bir şey ifade etmektedir. Bu nedenle, bir şirket yöneticisinin zihnini meşgul

[292] İlaç firmaları, yoksul ülkeler ve patent uygulaması için bkz. Kleinman, s.63–66.

eden sorunlarda çıkar üzerine bir odaklanma, yurttaş olarak taşınan ahlaki kaygıdan çok farklıdır. Şirketin tek bir görevi vardır: Hissedarlarının çıkarlarını gözetmek.[293] İş olanakları ve yararlı ürünler geliştiren bir şirketi tehlikeli bir kurum haline getiren şey, dünyanın sosyal ve çevresel hastalıklarının birçoğunun kökeninde de yer alan şirket maliyetlerini dışsallaştırma arzusudur. Bakan'ın gösterdiği tabloda, iktidarın politik niteliği, demokratik ya da faşist, şirket kârına engel teşkil etmediği sürece önem taşımamaktadır.[294]

2- Piyasa Gölgesinde Bilim ve Etik

Piyasa, bir mülkiyet ve sözleşme çerçevesinde haklar ve ödevleri de içinde barındırmaktadır. Poole'a göre Kant, bu çerçevede piyasa ahlakına önemli bir kulvar açmıştır. Mülkiyet bir nesne açısından, belli haklara sahip olmayı içermektedir. Bu haklar tüm diğer bireyler açısından bir dizi karşılıklı ödevleri ve haklara saygı göstermeyi gerektirmektedir. Bir sözleşmenin yapılması ise, hakların başkalarına devrini kapsamakta ve bu işlemle birlikte gelecekte bir şeyler yapma taahhüdünü de beraberinde getirmektedir. Bu zeminde, eğer bireyler piyasa teorisinin varsaydığı kadar rasyonel olarak çıkar peşinde olsalardı, bu tür taahhütler sadece kendi rasyonel çıkarlarıyla çakıştığı durumlarda söz konusu olacaktır. Poole, ticari toplumun sadece ödev olduğu için ödevlerini yerine getirecek, yani başkalarının mülkiyetini kabul edecek ve taahhütlerini yerine getirme niyetiyle sözleşmeler yapacak bireyleri gerektirdiğini düşünmektedir. Böylelikle bireylerin tamamen kendi çıkarları tarafından belirlenmeden bağımsız olmaları ve bu şekilde ahlakın gerektirdiği davranışta da özgür olmaları ortaya çıkar. Poole için, özgürlük ve ödev nosyonlarının

[293] Joel Bakan, **Şirket**, Çev. Rahmi G. Öğdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2007, s.68–69.

[294] Ahlak veya yasaya uyma tercihinin bir maliyet fayda meselesi olduğunu gösteren ve şirketin kendine has patolojik yapısını sergileyen ayrıntılı bir analiz için bkz. Bakan, s.79 vd.

merkezi konumda yer aldığı bir ahlak formülü, Kant'ın başarısını göstermektedir. Kant, ahlakın ödev, yani bireylerin kendi çıkarları ne olursa olsun yapmaları gereken şey hakkında olduğunu savununca, ahlak özgür bireylere ihtiyaç duymaktadır. Rasyonel varlıklar olduğumuz ölçüde, evrensel olarak uygulanmaya olanaklı ilkelere maruz kalırız. Kant'ın yaklaşımında rasyonel olmak, sadece kendimiz için değil, benzer durumlarda bulanan herkes için de geçerli evrensel ilkeler uyarınca davranmaktır. Bu argüman, tutarlılık ilkesiyle ilerlemektedir; çünkü birey kendi adına bazı hak taleplerinde bulunduğu için, benzer başka talepleri de tanımayı taahhüt etmektedir.[295]

Ticari toplum uygarlıktır ve onun mantığı da ilerlemedir. Geçmiş toplumlarda kısıtlanmış olan potansiyelin gerçekleşmesi, Batı'yı dünyanın geri kalanına göre farklı bir tanım eksene yerleştirerek, onun koordinatlarını uygarlık-barbarlık, ileri-geri, gelecek-geçmiş gibi zıt kavramlarla belirlemiştir. Bu yeni topluma gereken biçimsel adalet çerçevesi, toplumun üyelerinin birbirlerinin özgürlüklerini karşılıklı tanıma temelinde çizilecektir. Ancak Kantçı eşit haklar yapısı, başlıca ilgileri kendi kendileri olan ve başkalarıyla ilişkileri, ilgisizlikten rekabete uzanan bireylerin davranışını içerecek şekilde işlev görmektedir. Poole'a göre, piyasanın sadece kendi çıkarını gözeten karakteristiği, uygarlıkla özdeş görülen yaşam tarzını doğurmamaktadır. Ticari ve medeni bir yaşam tarzına doğru gerçekleşen tarihsel ilerlemeye duyulan inanç, Batı toplumunun dünyanın geri kalanına yönelik hırslarına bir rasyonalizasyon sağlamıştır. Tarih, belli bir yaşam tarzının uygarlığı oluşturduğu ve piyasa toplumunun da bu uygarlığın eşsiz örneği olduğu düşüncesini sindirmiş

[295] Ross Poole, **Ahlak ve Modernlik**, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s.35–37.

gözükmemektedir. Ahlak felsefesi de 18. yüzyıl ve sonrasındaki bu inanca artık daha mesafelidir.[296]

Hukuki rasyonalite ise, hukukta, adli kurumlarda ve bürokrasinin bazı kısımlarında nesnel bir toplumsal varoluşa sahiptir. Kapitalist piyasanın araçsal rasyonalitesine benzer biçimde, bahsi geçen kurumlara tabi olanlar açısından rasyonel davranış tarzları oluşturmaktadır. Bu akıl biçimi ise, genel hukuki ilkelerin özel vakalara tutarlı ve tarafsız uygulanmasını gerektirmektedir. Araçsal aklın buyrukları ile hukuki rasyonalitenin talepleri arasında çatışmalar yaşanabilmekte ve hatta Weber'in ileri sürdüğü gibi, anlaşmazlığa düşen her bir taraf, diğerinin irrasyonel olduğunu düşünebilmektedir. Hukuki akıl, Kant'ın ahlak yasasının başka bir biçimi olmasına rağmen, hukuki aklın öncelikli varoluş şekli kurumsaldır. Bu biçimi de, mülkiyet sahiplerinin ve sözleşme yapanların haklarını tanımlamak ve korumak için zorunlu olan hukuki yapıyı sağlamaktadır. Bu akıl kavramı, piyasaya uygun hakların ve ödevlerin açıklanmasını ve rasyonalizasyonunu makul bir yolla gerçekleştirmektedir. Poole'a göre, bu iddialar, piyasadan uzaklaşıldığında güçlenmektedir; çünkü kapitalizm piyasa aracılığı ile çalışmaktadır. Dolayısıyla, haklardan ve ödevlerden oluşan bir çerçeve piyasayı desteklemek için zorunluysa, bu kapitalizmi desteklemek için de zorunludur. Poole, bu düşünceden hareket ederek, kapitalizm ve iktidar arasındaki yıkıcı ilişkiye değinmektedir. İktidar, kapitalist toplumdaki başat değerse, hukuki aklın talepleri de bu değerin işleyişini kısıtlamak için gereken toplumsal ahlakı oluşturmaktadır. Hukuki kurumlarda ve bürokraside cisimleşen bu akıl, bunlara tabi olan kimselerde buna tekabül eden rasyonel davranış tarzlarını teşvik etmektedir. Ancak Poole'un çizdiği perspektif, hukuki aklın modern

[296] ibid, s.40–44.

dünyadaki varlığını yüzeysel olarak göstermektedir. Hem bürokratik yapılar içinde hem de bireylerde sürekli verimlilik talepleriyle karşılaşacak olan hukuki aklın bunlar karşısında baskın çıkacağını düşünmek zordur. Kapitalizmde bir değer olarak yaratılan iktidar, dönüştürme, denetleme, örgütleme ve sınırları aşma dürtüsüdür. Hukuki rasyonalitenin, araçsal anlamda rasyonel olan bireye yük olarak görünme olasılığı her zaman mevcuttur.[297]

Kapitalizm piyasayı ayakta tutmak için biçimsel anlamda hak ve ödevlerin karşılıklı tanındığı bir adalet çerçevesi içinde işlemektedir. Ancak kapitalizmin iktidarı bir değer olarak yaratması ölçüsünde, haklardan oluşan çerçeve bir dış görünüm olarak belirmektedir. Sermayenin emek piyasasındaki iktidarı, çalışma kapasitelerini satın aldığı kişilerin iktidarının daha az olmasına dayanmaktadır. Sermayenin ürünleri için piyasa bulma kapasitesi ise, tüketicilerin iktidarının daha az olmasını gerektirmektedir. Kısaca, biçimsel haklar gerçek kapasitelere karşılık gelmemektedir. Piyasa içinde özgürlük, piyasaya uygun şekilde bir hak meselesi olarak kavranmaktadır. Buna göre özgürlük, sahip olma, mübadele etme ve sözleşmeye girme hakkıdır ve bu hakların kullanılmasına müdahale edilmemesidir; fakat kapitalizm içinde özgürlük, bir iktidar meselesi olarak kavranmaktadır. Kısaca özgürlük, dünya üzerinde edimde bulunma ve değiştirme gücü şeklinde ele alınmaktadır. Piyasa yoluyla çalışan kapitalizm, ilke olarak piyasa özgürlüklerini tanımalıdır; ama kapitalizm iktidar olarak özgürlük kavramı yaratınca, hak olarak özgürlük kavramı zayıflamaktadır.[298]

Piyasa yörüngesi üzerinde hareket etmeye devam edersek, özelleştirilmiş hizmetlerin bazı bakımlardan kamu hizmetlerine göre daha etkili bir görüntü

[297] ibid, s.62–65.

[298] ibid, s.66.

çizmelerine karşın, toplum sorunlarına uzun vadeli bir çözüm olarak bir anlam ifade etmedikleri noktasına gelebiliriz. Her şeyden önce, bu konu da dönüp dolaşıp duvar gibi çarptığımız, felsefi açıdan sorunlu bir kavrama, insan doğasına dayanmaktadır. Kişisel çıkar ve maddeci arzuyu varlığımızın tamamı olarak kabul eden bir anlayış, sosyal ve ekonomik sistemi temsil edemeyecek ölçüde tehlikelidir. Kamu yararı için, yasal açıdan kendi çıkarlarını üstün tutmaları gereken şirketlere güvenmek zordur. Şirket yapısından biliyoruz ki, kurumun kendi çıkarıyla uyum içinde olduğu sürece kamu yararı da desteklenecektir. Ancak, yasa gereği gözetmeleri gereken çıkar bazında bir çatışma anında, kamu yararı feda edilebilecektir.[299]

Piyasa eksenli bir teknoloji üzerinden yapılacak herhangi bir ekolojik düzenleme bile, sermayenin kendi koşulları içerisinde bir optimum arayışına mahkûm kalacaktır. Bu tür düzenlemeler ile insan ve doğanın birlikte evrimini bozan unsurlardan biri olan sermayenin, kendi değer sistemi içinde sürekli önündeki dışsal engelleri bertaraf etme eğilimine gerçekçi yaklaşılıp yaklaşılmadığı tartışmalıdır.[300]

Doğa, toplumsal bir proje haline geldiğinde, modernliğin dünyayı biçimlendirmeye yönelik hak talebi olgunlaşmakta ve doğayı siyasete dönüştürmektedir. Toplumsal sorunlara biyoteknolojiye dayalı çözümler sunulmasında olduğu gibi, doğayla toplum bütünleştirilmektedir. İster doğanın toplumsallaşması olsun, ister toplumun doğallaştırılması, her iki kavram da anlamını yitirerek birbirinin yerine geçmektedir. Kant'ın aklı ahlakın temeli haline getirmesinden itibaren, 18. yüzyılın evrenselci seküler ahlakı, eşitlik ve insan hakları etrafında şekillenmiştir. Her bireyin kendi mutluluğu için çabalamasının toplumun ortak mutluluğunu da beraberinde getireceği inancına yönelen ve liberal atmosfere

[299] Bakan, s.146.

[300] Bkz. Burkett, s.123 vd.

uygun piyasa bireyinin haklarını yücelten bu süreç, 19. yüzyılda modernliğin eşitlikçi evrensel ahlakının kırılmaya uğramasıyla makas değiştirmiştir. Toplumu sadece bireyci değerlerle bir arada tutmak mümkün görülmediği için, eski ahlak söylemi, yurttaşlık kavramının yavaş yavaş oturmasıyla da yerini insanların devlete ve topluma yönelik yükümlülüklerine bırakmıştır. Bir görev toplumu modernliğin arzusu olsa da, bazı yazarlara göre faşizm, hakkı bu ortaklıktan silmiş ve ufukta görülen en uzak noktanın da gidilebilecek bir yer olduğunu göstermiştir. Sosyal hakların yaptığı basınç ise, ahlakın kurumsal bir yapı olarak adalet mekanizmasına yerleştirilmesini sağlamıştır. 1960'lı yıllarla birlikte yükselen yeni toplumsal hareketler, modernliğin evrenselci ve otoriter ahlakında gedikler açmaya başlamış ve özgürlükçü bir etik şekillendirmek istemiştir. Muhalif hareketlerin bu kazanımları, zaman içinde ticarileştirilerek, esnek bir zeminde piyasa üzerinden kurumsallaştırılmıştır.[301]

Poole, birey ile toplum arasındaki kurucu bağların parçalandığı süreci, insanların kendi değerlerini türetebilecekleri kaynakların da kurutulduğu süreç olarak düşünmektedir. Buna göre, insanların kendi iyi anlayışlarını seçme özgürlüğü üzerindeki liberal vurgunun temelinde yatan şey, insanların kendi seçimlerini biçimlendirme standartlarından yoksun oldukları bir yerde, bu özgürlüğün keyfiliğiyle yüzleşmedeki başarısızlıktır ve bu liberalizme aittir. Toplumun rasyonelleşmesinin kapısı özgürlüğün tersine açılmaktadır; ki bu belki de Weber'in bahsettiği demir kafestir. Nihilizm, kısmen nesnel değerlerin çöküşü üzerine, bireylerin kendi değerlerini üretme yeteneksizliğiyle doğmuşsa, burada mutlak özgürlüğün boşluğu olarak yansımaktadır: Keyfilik olarak özgürlük. Bu özgürlüğün

[301] Yaşar Çabuklu, **Toplumsalın Sınırında Beden**, Kanat Kitap, İstanbul, 2004, s.33–36.

öznesi "demir kafes"e tabiyse, toplumsal olarak dayatılan amaçlar keyfilik yoluyla işlemektedir. Nihilizmin yatağı da, bu amaçların tatmin edici olmayan doğasıdır. Sulandırılmış bir nihilizm olarak liberalizm de, modern toplumsal varoluşun merkezinde kalan nihilizmi örtülü olarak kabul eder ve toplumsal hayat için zaruri sınırlar içinde tutar. Ancak ahlakın sınırlarını tahrip etmek ya da değiştirmek nihilizmin doğasında vardır. Bu da liberal girişimi boşluğa iterek başarısız kılmaktadır.[302]

Heller'e göre ise, dünyayı nihilizm temelinde analiz eden ahlaki söylem, artık hiçbir normun geçerliliğinin kalmadığını, erdemlerin yok olduklarını ve insanların bir yandan araçsal edimlerde bulunurken diğer yandan gerçekte hiçbir ahlaki güdülenme olmadan dışsal kurumsal rollere ve gerekliliklere uyduklarını varsaymaktadır. Bir başka mikro söylem ise, evrensel normatif konuşmanın ve ahlaki rasyonalitenin, irrasyonel engelleri baskıladığı ve etik vesayet karşısında güç kazandığı oranda, aynı dünyadan ahlaki gelişmenin doruk noktası olarak bahsetmektedir. Üçüncü söylem ise, nihilizm ve evrensel rasyonalizm paradigmalarını anlamsız bularak, liberal demokrasilerin biraz egoist ve pragmatik olsa da, adalete ve adaletsizliğe dair somut kararlar alırken, kamusal sorunlara karşı ilgili olan oldukça sağlıklı ve etkin bir ahlak anlayışına sahip olduğunu savunmaktadır. Heller, bu noktada her üç mikro söylem etrafında şekillenen semptomların hepsinin de modern toplumların ahlaki hayatlarına ait olduğunu düşünmektedir. Bunların hiçbiri diğerinden daha tayin edici ve bağlayıcı da değildir.[303]

---

[302] Poole, s.125–126.

[303] Agnes Heller, "Modernitedeki Ahlaki Durum", **Modernite Versus Postmodernite**, Der. Mehmet Küçük, Çev. Elif Çırakman, Vadi Yayınları, Ankara, 1994, s.73–74.

Modernliğin evrensel, üniter ve disiplin içindeki ahlakından farklı olarak postmodern yaklaşımda parçalı, esnek ve çeşitli etikler mevcuttur. Toplumsal cinsiyet, etnisite, din, kültür, meslek gibi farklılıklar temelinde kurulan yeni toplumun etiği de parçalı yapısıyla, modernliğin ulus devlet çerçevesine alınan kolektif ahlaki uzlaşmasını sarsmış ve bireyi modernlikte öne çıkan vatana göre üste çıkarmıştır. Aile, sınıf, devlet, parti için de fedakârlık yapma ya da kendini adama devrini sona erdiren yeni dönem, sert kategorik ahlaki yükümlülüklerden sıyrılmıştır. Minimal düzeyde gezinen ve yaptırım da taşımayan, bireyin keyfini pek kaçırmayan bu hafif etik anlayış, modüler normlardan oluşmaktadır. Modernliğin otoriter ahlaki dayatmalarından sonra, ahlak dersi içermeyen bu esnek normlar, herkesi parçalı yapının oluşturduğu etik piyasasından içeri alarak, suçluluk duygusundan uzak biçimde, bazen doğa dostu, bazen hayırsever rolünü üstlenebilecekleri platform oluşturmaktadırlar. Etik kurulları, etik kursları, sosyal sorumluluk, etik kodlar gibi birçok uzmanlık alanı yaratılırken, piyasa düzeyinde araçsallaşan ve ticari değere de ulaşan etik, şirketlere özellikle ateşe verdikleri ekoloji kıyısına yanaşma imkânını sağlamıştır.[304]

Bu noktada önemli bir noktayı vurgulamak ya da başka bir deyişle, yeni sosyal hareketler için bir şerh düşmek gerekir; ki bu da muhalefetin ahlakıdır. Eagleton'ın da belirttiği gibi, postmodernizmin politikaları, bizzat sistem tarafından olduğu kadar geleneksel sosyalistler tarafından da sıklıkla dışlanan milyonlarca insanı teorinin merkezine yerleştirmiştir. Dolayısıyla, dünyanın aşağılanmış insanlarının sesi olarak, mevcut politikaların derinine sinmiş bulunan dışlama mekanizmaları sarsılmıştır. Ancak bu, yeni ahlaki iklimin, neo-liberal ekonomi politikalarına bakmayan ya da

[304] Çabuklu, 2004b, s.37–39.

savaşların ve işgallerin yıkımına sessiz kalan yüzünü görmemizi engellememektedir. Küresel yoksulluk konusunu kardeşlik ve hayırseverlik gösterileriyle, Bauman'dan devşirebileceğimiz bir deyimle, bir tür "karnaval ahlakı"na havale eden bir etik çizgisi, modernliğin otoriter ahlakını yeniden benimsememizi de gerektirmemektedir. Artık ciddi bir tecrübe edinen muhalif mikro etiklerdeki tahakküm karşıtı anlayış ve dışlananların ortak paydası olarak ayrıcalıklara göz yummayan bir asgari ahlak üzerinde düşünmeye değerdir.[305]

Bilimin tek meşruiyet kaynağının uygulanabilirlik olduğunu düşünen Ellul'e göre, etik değerler teknik gelişmeyi fazla engelledikleri̇nde, hızlı ya da yavaş ama kararlılıkla devre dışı bırakılabilirler.[306] Bu konuda umutsuz olan Ellul, farklı ihtiyaçlara cevap veren farklı teknikler bulunduğunu belirtmektedir. Ancak tüm teknikler ayrılmaz biçimde birleşiktir ve yanlış olanın teknik değil, insanın onu kullanma biçimi olduğunu savunan düşünce de görünüşte tüm sorunları çözecek cazip bir yaklaşımdır. Bu anlayışta teknik gerçekliği tanımak kararlı biçimde reddedilmektedir. İnsanların tekniği, etik ve sonuçta teknik dışı nedenlerle verimli bir hedefe yönlendirildiği varsayılmaktadır. Ancak teknik, mutlak biçimde etik yargılardan bağımsızdır, onları kendi alanından temizlemektedir. Etik ya da etik dışı kullanım arasındaki ayrıma asla uymamakta ve bağımsız bir teknik etik yaratma eğilimini de içinde barındırmaktadır.[307]

Gorz, iktisadi rasyonalitenin geleneksel düzenin çözülmesinden sonra kendini ifade etmeye başladığını belirtmektedir. Tüm ayak bağlarından kurtulmuş iktisadi

---

[305] Terry Eagleton, **Postmodernizmin Yanılsamaları**, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s.38–41.

[306] Ellul, s.85.

[307] ibid, s.107–108.

rasyonalitenin ifadesi olan kapitalizm ile bilimin geliştirdiği kurallara uyan bir hesap sanatı olmuştur. Etkililik arayışını kesin bilimler düzeyine yükselterek, kararı belirleyen düşüncelerdeki ahlaksal ölçütleri yok etmiştir. Bu şekilde akılcılaşan iktisadi faaliyet, insanların davranış ve ilişkilerini "nesnel" biçimde, yani karar vericinin öznelliğini soyutlayarak ve onu ahlaki tartışmadan kurtararak örgütleyebilmiştir. Gorz, bu noktada sorunun artık iyi ya da kötü olmaktan çıktığını, sadece eylemin doğru hesaplanıp hesaplanmadığı olduğunu düşünmektedir. Artık özne, kararlarının sorumluluğunu üstlenmek zorunda değildir.[308]

Toulmin'e göre, modernite mirasını insanileştirmek ve belki de ıslah etmek gerekmektedir. Son 30 yılda hastaların hayatlarını uzatmanın yeni yolları geliştirilirken, tıbbın ahlaki ve teknik boyutlarını ayıran çizgi sadece bedenin fonksiyonunu uzatmanın artık zahmete değer olmadığı bir noktaya varacak kadar belirsizleşmiştir. Tıbbın mevcut aşamasında olgularla değerler arasındaki ayrımı dondurmak amacıyla yapılan tüm girişimler, yeni sorunların pratik taleplerince ezilmeye başlanmıştır. Gerçekten de artık tıbbi problemin yeni tanımının, hem teknik hem de ahlaki özellikleri saran terimlere göre yapılması gerekmekteydi. Bu, çağdaş fizik için de geçerli bir yaklaşımdır. Atom bombası sonrası, nükleer fiziğin önüne geçilemeyecek ölçüde yıkıcı ve insanlık dışı olduğu sonucuna ulaşılmasının yarattığı tepki, fizikçilerin kendi bilinçlerinde değişime neden olmuş ve soyut değerlerden bağımsız bir tarafsızlıktan, bilimsel yeniliklerin politik ve sosyal etkilerine daha çok ilgi gösterilmesine yönelik bir tavır belirginleşmiştir. Ekolojik anlayışın yüzeysel de olsa ortaya çıkışı, benzer bir insanileşme girişimini teknolojide de göstermiştir. Bilim ve teknolojinin odağındaki bu tür değişiklikler, ilginin insan doğa ayrımı üzerine inşa

[308] Andre Gorz**, İktisadi Aklın Eleştirisi**, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s.153.

edilen dünya görüşünden, bütünleştirici nispeten insani bir moderniteye kayması için önemlidir. Doğa bilimlerinin insanileştirilmesi, 17. yüzyıl hümanizminin reddinin etkilerini azaltırsa, aynı tercih felsefeye de açık demektir. 1945'ten beri, hayat ve ölüme ilişkin olanlar dâhil meydan okuyan tüm sorunlar pratik sorunlardır. Özellikle nükleer enerji, tıp teknolojisi veya ekoloji ile ilgili problemlerden hiçbirini insan hayatının değeri kadar, doğayı koruma sorumluluğuyla da ilişkilendirmeden değerlendirmek mümkün değildir.[309]

Ferry'e göre ise, tıbbın çalışmaları tütünün sağlığa zararlı olduğunu inandırıcı biçimde kanıtlamış olsa bile, bundan herhangi bir etik sonuç çıkarmak için sisteme bir ara halka daha eklenmesi gerekmektedir. Önce kendi fiziksel durumumuzun iyiliğinin bir değer haline getirilmesi söz konusu olmalıdır ki, bilimsel çalışmanın sonuçları bir "yapmamak gerekir" biçimine bürünsün. O halde bir tutumun değerli veya değersiz olmasında son karar her zaman için öznelliğe aittir. Bir karar yokluğunda, bilimlerden çıkarıldığı iddia edilen zorunluluklar varsayımsal kalmakta ve sağlığına zarar vermek istemeyenlerin sigara içmeyi bırakması gerektiği şeklinde bir formülleştirmenin çerçevesi aşılamamaktadır. Bu tür bireysel yaşama dair durumlarda, kişinin kendini korumaktan daha başka değerlere sahip olması ve buna göre tercih yapması mümkündür. Bu şekilde Hume tarafından geliştirilmiş olan kanıtı, yani olan şeyin basit düşüncesinden hareket ederek, olmak zorunda olan şeyi çıkarsamanın mümkün olmadığını değerlendiren Ferry, bilimsel kuramın gerçeği betimlemesinin ve eylemlerimizin olası sonuçları ile ilgili öngörülerinin, uygulama açısından doğrudan bir şey çıkartamayacağını belirtmektedir. Buna göre, eğer Hume'un kanıtlaması inandırıcılık taşımaktaysa, ahlakın da bahsedilen niteliğiyle,

[309] Toulmin, s.248–256.

bir uzman işi olamayacağının kabul edilmesi gerekmektedir. Sadece tercihlerimizde sonuçlar önem taşımaktaysa ve bunları öngörmek de zorsa, bilim insanlarının oynayabileceği bir rol söz konusu olmaktadır. Kabul edilebilir olan bilgisizlik ile mahkûm edilebilecek olan arasındaki sınırı belirlemek zordur. Bu nedenle çağdaş felsefe, bir sorumluluk etiğinin terimlerini formülleştirmek için çaba harcamaktadır. Ancak yine de müdahalesinin önemi ve gereği kabul edildikten sonra da değerlerin tercihini belirleyen kişi, bilirkişi değildir. Etiğin temelinin kesin ve nesnel olarak tartışılmaz kılınması, her türden demokratik sorgulamayı tehdit etmektedir. Varlık ile var olmak zorunda olmak arasındaki uzlaşmanın, insanın evrensel doğası tarafından gerçekleştirilebileceğine ilişkin Hume kökenli ekolojik düşünce, tutarlı görünse de, insanlığın mutluluğunun ortak çıkar olduğu ve çevreye verilen zararın bunu tehdit ettiği varsayımsal kalmaktadır. Dolayısıyla da, doğaya zarar verilmemesi buyruğu göreceli görünmektedir. Ferry'nin ifadesiyle, uygulanmaya çalışılan, ahlaki normlardan öte, insanların kişisel olarak isteyerek veya umursamayarak yaklaştıkları kabul edilebilecek bir şeyin kuralcı olmayan bir çözümlemesidir.[310]

Bauman'ın aktardığı Hans Jonas'ın düşüncesine göre, insanlık tarihinde yakın zamanlara kadar mikro ve makro etik arasındaki fark sorun oluşturmamıştır. Ahlaki itkinin kısa menzili, insan eyleminin teknolojik olarak ölçeğinin sınırlı olması nedeniyle öldürücü tehlikelerden uzaktı. Günümüzdeki sorun ise, insan hareketlerinin muhtemel sonuçlarının, insanların ahlaki kapasitelerindeki bir açılmanın ulaşamayacağı kadar artmış olmasıdır. İnsanlığın bugün yapabileceği şeyler, etkileriyle sadece ülkeleri değil, nesilleri de aşabilmektedir. Bu etkiler, insani tahayyül gücünü kıstıran zaman ve mekânı geçerek, ahlaki olarak denetlenemeyen

[310] Ferry, s.125–129.

bir konuma yerleşmekte ve eski ahlaki kapasitenin başa çıkamayacağı sorunlar haline gelmektedir. Kendini katlayan gelişmeler karşısında bir sorumluluk bilinci gelişmediği gibi, aksine insanların elindeki araçsal güç, normların temellerini çürütmektedir. Bilim ise, yapabileceklerine sınır koymamakta ve yapılabilir her şeyin yapılmaması gerektiği düşüncesini de benimsememektedir. İnsanlığın yeni güçlerine uygun yeni bir etik yaratılmasını savunan Jonas, Kant'ın ahlak yasasından hareket ederek, "öyle hareket ediniz ki, hareketinizin sonuçları gerçek insan yaşamının sürekliliği ile uyum içinde olsun" şeklinde yeni bir kategorik buyruk geliştirmiştir. Bauman'a göre, uygulanması kolay olmayan bu buyruğu ihlal etmek, rasyonel bir çelişki doğurmamaktadır. Bilim ve teknolojinin hangi uygulamalarının insan yaşamı ile uyum içinde olup olmadığını bilmek, bazen zarar meydana gelmeden zor görünmektedir. Sonuçları önceden belli bir kesinlikle ölçülemeyen tartışmalı bir gelişmenin durdurulması gerektiğini savunmak da kolay değildir. Bu durumda, ufuktaki tehlike bilimsel olarak ortaya konamıyorsa, bunun yerine kullanılabilecek en iyi ikinci yöntem olarak, korkunun anlamlandırılabilmesini denemek gerekmektedir. Belli bir teknolojik hareketin sonuçları arasında en korkunç ve sürekli olan tahayyül edilerek, belirsizlik ilkesi uygulanmalıdır.[311]

II- BİYOLOJİ VE İDEOLOJİ

A- GEN: BENCİL YA DA ÖZGECİL

1- Genin Uzun Yolculuğu

Mendel'in melezleştirme deneylerinin sonuçları ancak 20. yüzyılın başlarında ciddiye alınmaya başlanmış ve Mendel'in keşfettiği kalıtım öğelerine "gen" adı verilmiştir. Mendel'in ve erken dönem takipçilerinin en etkili keşiflerinden biri, bir

[311] Zygmunt Bauman, **Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları**, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s.76–78.

genin hücre içinde birbirinin aynısı olması gerekmeyen iki örnek halinde bulunabileceğidir. Farklı gen çiftleri (alel) kendilerini taşıyan organizmada farklı etkilerde bulunabilmektedir.[312]

Klasik genetiğin 20. yüzyılın ilk yarısında kaydettiği ilerleme büyük bir başarı öyküsüdür. Ancak tek bir soru uzun süre varlığını sürdürmüştür: Gen, nasıl bir nesnedir ki, bu kadar kayda değer bir aslına sadakatle kuşaklarca kendini yeniden üretebilmektedir? Yaşamın anlamıyla eşdeğer görülen bu âdeta sihirli soru, genin en temel özelliği olan dayanıklılık ya da kalıcılıkla düğümlenmiştir.[313]

Schrödinger, 1944 yılında "Yaşam Nedir?" adlı çalışmasıyla genlerin hücrelerin kilit unsurları olduğu ve hayatın özünü anlamak için genlerin hareketini bilmemiz gerektiği üzerinde durmuştur. O dönemde genlerin protein moleküllerinin özel tipleri olduğu yolunda yaygın bir kanı bulunmaktaydı.[314] Kuantum mekaniğine en önemli katkılarından birini yapan Schrödinger, kuramının moleküllerin kimyasal istikrarına getirmiş olduğu açıklamada aradığı hayatın sırrını bulamamıştır.[315]

---

[312] "Gen" sözcüğü, Mendel'in 1865'te keşfettiği kalıtımsal öğeye bilimsel bir ad koymak amacıyla 1909 yılında Wilhelm Johannsen tarafından ortaya atılmıştır. Gen, başlangıçta genetikçinin çaprazlama deneylerinin bilançosunu not ettiği bir kayıt birimidir. Kalıtımsal unsurların hücrede yer aldığının anlaşılması ile bunların kromozomlarda dizildiği netleşmiştir. Bkz. Ernst Peter Fischer, **Genler ve Genom**, Çev. Barış Konukman, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005, s.16 ve 105.

[313] Evelyn Fox Keller, **Genin Yüzyılı**, Çev. Haluk Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s.35.

[314] James D. Watson, **İkili Sarmal**, Çev. Alev Serin, TÜBİTAK, Ankara, 1994, s.7.

[315] Schrödinger'in umutlarını bağladığı gen yapısı modeli, 1935'te fizikçi ve genetikçilerin ortak çalışmasıyla ileri sürülmüş ve bu modelde gen, istikrarlı bir durumu diğerinden ayıran enerji bariyerinin yüksekliğine bağlı bir kuantum mekaniği sistemi olarak düşünülmüştür. Genin sadece büyük bir molekül olmayıp, katı bir cisim olduğuna dair yaklaşımdan Delbrück modeli olarak söz eden Schrödinger, bu tablo başarısız olursa kalıtımı açıklamanın da imkânsız olacağı üzerinde durmuştur. Ancak bu tablo ve önerdiği çözümler gerçekten de başarısız olmuştur. Bkz. Keller, 2004, s.35–36.

Biyologların DNA'yı genetik madde olarak kabul etmelerinin uzun ve ayrıntılı bir tarihi vardır. Avery, MacLeod ve McCarthy'nin 1943'te, DNA'nın en azından bakteride biyolojik özgüllüğün taşıyıcısı olduğunu doğrudan deney aracılığıyla göstermiş olduklarını dile getiren makaleleri önemli bir başlangıç noktasıdır. Yazarlar bu makalede, DNA'nın sadece yapısal açıdan değil, pnömokok hücrelerinin biyokimyasal etkinliklerinin ve karakteristik özelliklerinin belirlenmesinde işlevsel olarak da önemli ve etkin bir rol oynadıklarını öne süren kanıtlar sunmuşlardır. İkna olmayanlar ise, 1952'de Hershey ve Chase'in deneyleri ile genetik maddenin DNA'dan oluştuğunu kabul etmeye başlamışlardır. Ancak asıl gelişme çok kısa bir süre sonra, 1953'te Watson ve Crick'in, DNA'nın ikili sarmal yapısını çözmeleriyle sağlanmıştır. Bu başarı, 20. yüzyıl biyolojisindeki benzersiz yerini almıştır. Ölümsüzlüğünün sırrını bizzat yapısında taşıyan ve kendini çoğaltan bir varlık olarak gen kavramı, yüzyılın başından beri genetiğin temel taşı olmuş, fakat o ana dek kimse, bu varlığın ne tür bir maddeden yapılmış olduğunu söyleyememiştir. Artık fitil ateşlenmiş ve biyolojinin temel sorunlarının birçoğu sonraki on yıllarda hızlı biçimde çözülmeye başlanmıştır.[316]

1985'te Burian, DNA'nın yapısının kesin bir gerçek olduğunu, ama genin ne olduğu konusunda tek bir gerçeğin olmadığını belirtmiştir. Keller'e göre, o zamandan bugüne durum daha da sıkıntılı bir hal almıştır. Belirli genlerin tanımlanması, haritalanması ve sekanslarının saptanması alanındaki büyük gelişmeler neticesinde genetik maddenin yapısı ve işlevi hakkında çok şey öğrenilmiş, ancak bunların birçoğu başlangıçtaki çerçevenin dışında kalmıştır. Bu sorunlar, işlevsel ya da yapısal bir birim de olsa, gen kavramını daha da karışık bir

[316] ibid, s.37–38.

hale getirebilmektedir. Bir görüşe göre, genetik maddenin yapısı hakkında bilinenler, onu tanımlamak için kullanılan geleneksel terminolojiyi aşmış durumdadır. Dolayısıyla, eski gen kavramı artık yararlı olmayabilir. Bu anlamda genin zamanı dolmuş bir kavram olabileceğine dair görüşler giderek çeşitlenmektedir.

Gen, kromozomun aksine fiziksel bir nesne olmayıp, tarihsel yük taşımış bir kavramdır. Bu görüş tabii ki günümüzde oldukça ironik bir duruma karşılık gelmektedir; çünkü Keller'in de ifade ettiği gibi, tarihin hiçbir anında gen kavramı, hem bilimsel hem de medyatik alanda bu tür bir popülerliğe ulaşmamıştır. Hemen her gün bir hastalığa neden olan yeni genlerin keşfedildiğinden bahsedilmekte, genetik hastalıklar listesi sürekli gelişmektedir. İradi veya kültürel kökenli olduğu düşünülen insan davranışlarının da önemli bir kısmı genlerin ürünü olarak değerlendirilmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, birçok rahatsızlık kesin biçimde genlerdeki mutasyona dayanmaktadır. Aslında genetik risklerin saptanması konusunda büyük bir ilerleme kaydedilmiştir; ama tıbbi açıdan daha yararlı gelişmelerin sağlanması umudu sürekli olarak uzak bir geleceğe ertelenmektedir. Genetik tarama ile tıbbi yarar arasında oluşan bir tedavi boşluğunun arkasında, gen kavramını tehlikeye atan karmaşıklık bulunmaktadır.[317]

Modern genom [318] araştırmalarındaki ilerlemeler sonucu gen konseptinin önemini yitirdiğini savunanlardan bazıları, yaşamı anlamak için gen kavramına

[317] ibid, s.82–84. Ayrıca, genin ne olduğuna dair tek bir gerçeğin bulunmaması, bu durumun muhakkak bir sorun oluşturacağını göstermez. Kuhn'un öne sürdüğü türden bir paradigma kayması olup olmayacağı bir yana, gen hızla büyüyen biyoteknoloji endüstrisi için şimdilik alternatifsiz bir kavramdır. Bir ikna aracı olarak genin değeri piyasanın ondan vazgeçmesini güçleştirecektir. Bilim insanlarının bu alanda bir kesinliğe ihtiyaç duyup duymayacağı hakkındaki tartışmalar için bkz. Keller, 2004, s.159 vd.

[318] Bir hücre ya da organizmanın genlerinin toplam sayısına genom denmektedir. Genom, organizmaların hücrelerinde bulunmaktadır.

başvurmaktansa, artık DNA [319] sekansını önermektedirler. Bu düşünceye göre, okunabilen DNA sekansı genin yerini alabilir.[320]

Sekansın bilinmesinin biyolojik işlevi anlamaya yeteceği düşüncesi moleküler biyologlar arasında bile tartışmalı hale gelmiştir. Bu da aslında genom araştırmalarında giderek artan karmaşıklığın bir sonucudur. Belki de Keller'in deyimiyle, genom biliminin bize sağladığı yararların en büyüğü, bize alçakgönüllülüğü öğrettiği andır. Neredeyse 60 yıldır genetik enformasyonun moleküler temelini keşfetmekle "yaşamın sırrı"nı bulacağımız inancına sığınmakta olsak da, genetik bilgi ile biyolojik anlam arasındaki uçurumun aslında ne kadar derin olduğunu kabullenmek durumundayız.[321]

İnsan gibi karmaşık ve gelişkin bir yapıda en azından 100 bin gen olduğu düşünülmekteydi. İnsan Genomu Projesi ise, sanılanın aksine gen sayısının 25–30 bin aralığında olduğunu göstermiştir. Genetik deterministlerin düşüncelerinin aksine, her bir duruma denk gelen ayrı bir gen olmadığı ortaya çıkmıştır. Yakın döneme kadar genetikte savunulan "bir gen bir enzim" tezi de geçersiz hale gelmiştir. Buna göre, bir organizmada ne kadar fonksiyon varsa, o kadar protein ve ne kadar protein varsa o kadar da gen olmalıydı. İnsanda 100 binin çok üzerinde protein olduğu uzun zamandır bilinmektedir. Gen sayısının ortaya çıkmasıyla, her şeyi genlere bağlayanların dayanakları etkisiz kalmıştır. Oysa bir genin binlerce farklı formu

[319] DNA, deoksiribonükleikasit sözcüğünün kısaltmasıdır ve hücre çekirdeğinde bulunan, kalıtımsal öğe denilen genetik materyalin kimyasal tanımıdır. A-T ve G-C baz çiftleri, ikili sarmalın merkezindedirler ve bu sarmal nükleotitlerden yapılmıştır. DNA'nın genom içindeki kalıtımsal öz olarak işlevinde her şeyden önce baz çiftlerinin sıralanış şekli rol oynamaktadır. Bunların sekansları, hücrenin yaşamsal gerekliliğe sahip diğer molekülleri üretmek için kullandığı genetik bilgiyi oluşturmaktadır. Bkz. Fischer, s.9.

[320] Fischer, s.64.

[321] Keller, 2004, s.21.

olduğu, farklı durumlarda farklı varyasyonlarının, yani farklı fonksiyonlara yol açan farklı formlarının sayısının binlerce olabildiği düşünülmektedir. Bir duruma genlerin neden olduğunu veya durumun genetik kökenli olduğunu söylemek başkadır, o süreçte genlerin rol aldığını söylemek ise bambaşkadır. Genler, farklı koşullarla karşı karşıya kaldıklarında farklı davranabilmekte, birbirlerinden farklı ürünler ortaya çıkarıp, farklı durumlara neden olan farklı fonksiyonların oluşmasına öncülük edebilmektedirler. Araç görevi gören genlerin değişik davranmalarına yol açan asıl neden koşullardır. İnsanı ve etkinliklerini de, bu yüzden içinde bulundukları koşullar, toplumsal ilişkiler ve maddi doğa şekillendirmektedir.[322]

2- Kurgusal Bir Hayat: Spekülasyon Geni

Bilim insanlarının bir kısmı, insan genomundaki her yapının belli bir amaca hizmet etmesi gerektiğini ve kendi bencil hedefleri nedeniyle orada bulundukları düşüncesini kabul etmemektedir ve genlerden hayalleri varmış gibi bahsetmek de onlara göre anlamsızdır. Ancak, başka bilim insanları tarafından savunulan görüşe göre ise, genomda genlerden yoksun olan alanlar bile, tek işlevi genom içinde hayatta kalmak olan bencil gen dizilerinden ibarettirler. Çıkarları varmış gibi hareket eden genler, bunu bilinçli biçimde değil, ama geriye dönük olarak gerçekleştirmektedirler; fakat bütüne bakıldığında Ridley'in de belirttiği üzere, davranışlarımızın biyolojik yapımıza muhtaç olmasından çok, biyolojik yapımız davranışlarımızın merhametine muhtaç olmaktadır.[323]

Richard Dawkins'in temel tezi, insanların da diğer tüm hayvanlar gibi genleri tarafından yaratılmış makineler olduğudur. Rekabetçi bir dünyada hayatta kalmayı

[322] Kenan Ateş, "Genlerimizin Kölesi Miyiz?", **Bilim ve Gelecek**, Sayı:14, Nisan 2005, s.8-12. 6-18.

[323] Matt Ridley, **Genom**, Çev. Mehmet Doğan – Nıvart Taşçı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2007, s.145.

başarabilmiş olmaları nedeniyle, genlerimiz belirli niteliklere sahiptirler. Dawkins'e göre, başarılı bir gende baskın özellik acımasız bir bencilliktir. Genin bu bencilliği, bireyin davranışlarının da bencil olmasına neden olmaktadır. Ancak burada evrim üzerine temellenmiş bir ahlakın savunusu da yapılmak istenmemektedir. İnsanların nasıl evrimleştiği anlatılmakta, ama insanların ahlaksal davranışlarının nasıl olması gerektiğini söylenmemektedir. Dolayısıyla, yanlış anlaşılmayı tehlikeli bulan Dawkins, sadece genlerin evrensel bencillik yasası üzerine inşa edilen bir insan topluluğunun, yaşamak için kötü bir topluluk olduğunu belirtmektedir. Bir şeye karşı olmamız, onun gerçek olmasını engellememektedir.[324]

Yaşamı kopyalayan şey gen olduğu için, organizma genler için sadece bir araçtır. Deyim yerindeyse genler bedenden bedene atlayan pireler gibidir ve organizma da bu durumda neredeyse onların kuklası, tutkularının oyuncağıdır. Genlerin organizmanın biçiminde güçlü bir etkisi olduğuna kuşku bulunmamakta, fakat karakter özellikleri çevre tarafından da etkilenmektedir. Gen düzeyinde özverili olmak kötü, bencillik ise iyi olmalıdır. Dawkins'e göre genler, yaşamda kalabilmek için alelleriyle doğrudan bir mücadele içindedirler. Gen havuzundaki aleller de, gelecek kuşakların kromozomlarındaki yerler için rakip durumundadırlar. Yaşamda kalabilmek amacıyla bu mücadeleyi veren gen, bencilliğin temel birimi olmaktadır.[325]

Dawkins'in tezini çalışmasının bütünü içinde değerlendirmek daha yararlı olabilir. Buna göre, modern insanın evrimini anlayabilmek için geni, evrim konusundaki düşüncelerimizin tek temeli olarak almaktan vazgeçmemiz

[324] Richard Dawkins, **Gen Bencildir**, Çev. Asuman Ü. Müftüoğlu, TÜBİTAK, Ankara, 2001, s.11–12.

[325] ibid, s.66.

gerekmektedir. Elbette bencil genler, kör eşleyiciler olarak geleceği görmezler ve bilinçsizdirler. İnsanın ise eşsiz bir özelliği vardır: Bilinçli öngörü. Ancak basit bir eşleyici olarak genin, kısa dönemde bencil yararları göz ardı etmesi beklenmemelidir. Aksi bir tutumla uzun dönemde daha kazançlı çıkma ihtimali bile olsa eğilim aynı kalacaktır. İnsanların bir başka özelliği ise özverileridir. Bu nedenle karanlık tarafından da baksak, insanların bencil olduğunu da varsaysak, bilinçli öngörümüz veya geleceğe dair düşsel yeteneğimiz bizi genlerin bencil aşırılıklarından uzak tutabilecektir.[326]

İnsanların genetik yapılarının oldukça homojen olduğu, genetik çeşitlenmelerin ise farklı toplumlar tarafından paylaşıldığı bilinmektedir. Farklılaşma köken olarak coğrafya ile ilgili görünmektedir. Davranışlarla ilgili birçok genin birden fazla sisteme etkili olduğu bilinirken, toplumları ve davranışlarını tek bir gen düzeyine indirgeyerek açıklamaya çalışmak, tehlikeli sonuçları içinde barındıran bir konu olarak değerlendirilmektedir.[327]

Lewontin'e göre ise, günümüzde egemen açıklama biçimi genetiktir. Bazı hastalıkların, net biçimde tanımlanmış genlerdeki bir mutasyonun sonucu oldukları gözleminden güç alınarak, hemen hemen tüm insan farklılıkları genetik farklılıklara atfedilmektedir. Elbette bu tür açıklamalar sadece patolojik değişimler için değildir ve seksüel tercihlerden okul başarısına kadar geniş bir alana yayılmaktadır. Bir bireyin gelişimindeki farklılıkların genetik programın sonuçları olarak algılanması, gelişim sürecindeki genel açıklama biçiminin sorunudur ve yapılan işin kötü bir biyoloji olduğunu da göstermektedir. Buna göre, bir organizmanın DNA dizisinin tamamına ve sınırsız hesaplama gücüne sahip olsaydık bile, organizmayı

[326] ibid, s.324–325.

[327] Işık Bökesoy, "Genom Çalışmaları ve Irk Kavramı", **Bilim ve Ütopya**, Sayı:133, Temmuz–2005, s.31.

hesaplamamız mümkün değildir; çünkü organizma genlerinden kendini hesaplamamaktadır. Aslanlar koyunlardan farklı genlere sahip oldukları için kuşkusuz farklı görünmektedir ve aralarındaki farkların tatmin edici bir açıklaması için başka nedensel etkenleri işe karıştırmaya gerek yoktur. Ancak iki koyunun neden birbirlerinden farklı olduğunu bilmek istiyorsak, genetik farklarının tanımlanması yetersizdir ve hatta bazı karakterleri açısından alakasız bile olabilmektedir. Organizmanın, taşıdığı genler arasındaki benzersiz etkileşimlerin, yaşamı boyunca içinden geçtiği dışsal çevrelerin zamansal sırasının ve bireysel hücrelerdeki moleküler etkileşimlerin rastlantısal olaylarının sonucu olduğunu gösteren bir kanıt birikimi bulunmaktadır ve bir organizmanın nasıl biçimlendiğine dair doğru bir açıklamaya dâhil edilmesi gereken de bu etkileşimlerdir. Lewontin, bu konuda genetik deterministlerden net biçimde ayrılmaktadır. Organizma, kendi genleri tarafından belirlenmemekte, tersine içinde oluştuğu çevreler dizisinin etkinliğine bağımlı bir ontogenetik sürecin eşsiz bir ürünü olmaktadır.[328]

Genlerin mi organizmayı yoksa organizmanın mı genleri kontrol ettiği henüz tartışmalı olsa da genetik determinizm, yani en azından genlerin yaşamın nihai belirleyici unsuru olup olmadığı konusunda gelecekte sıkıntı yaşanabilecektir.[329] Pratik düzeyde ise, kamuoyunda yaygın olan inancın ve umudun tersine, mevcut teknoloji sağlık alanındaki vaatlerin henüz uzağındadır. Çok geniş bir bilinmeyenler alanından geçen bu uzun yolda, genetik kodlar sayısallaşıp tekrar yazıldıkça, doğal

[328] Richard Lewontin, **Üçlü Sarmal -Gen, Organizma ve Çevre**, Çev. Ergi Deniz Özsoy, TÜBİTAK, Ankara, 2007, s.18–23.

[329] Genetik bencilliğin gündelik yaşamdaki bencillikle karıştırılmaması gerektiğini bazı sosyobiyoloji taraftarları da belirtmektedirler. Bir birey için, fedakârlıkta bulunmak genetik bencilliğin bir formu olabilmektedir. Bkz. Mary & John Gribbin, **İnsan Olmak**, Çev. Selçuk Gökoluk, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s.240 vd.

ve yapay arasındaki sınırlar belirsizleştikçe, araçsal akılcılık ve mevcut biyoiktidar biçimleri yaşamın moleküler düzeyine kadar inmekte ve toplumun tüm gözeneklerine nüfuz etmektedir. Kuşkusuz biyoteknolojinin sadece kâra dönük bir ekonomik akılcılığa dayalı yeni bir endüstrinin kurumlaşmasını sağlaması ise işin sadece bir boyutudur.[330]

Lecourt'a göre, Batının bir anlam kaybı, yön eksikliği ve değerlerinin çöküşünü yaşadığı bir zaman diliminde, biyoteknoloji uygulamaları karşısında taşıdığı endişe, belki de uygarlıktaki mevcut sıkıntının ustaca saklanan gizinin oluşturduğu gerekçeleri eşitlemektedir. Biyoteknolojik uygulamaların yaygınlaşması ile ortaya çıkan bu giz, felsefi sorgulamaların alanından dışlanan ve birbiriyle dayanışma içinde olan iki sorunun sessiz birleşiminde yatmaktadır. Bunlardan biri, felsefecilerin çoğu tarafından kaygılanmak için yeterli neden oluşturduğunu varsaydıkları bu meselenin, kuramsal saygınlığa dair düğümü çözebileceğini düşünmeleri ile ilişkilidir; diğeri ise, düğümün neredeyse iki yüzyıldır çözülmüş kabul edilmesiyle bağlantılıdır. Bu sorunların birincisi teknik kavramıdır. Birkaç istisna düşünür dışında, insan varoluşunun bu önemli boyutu ve temsil ettiği insani değere ilişkin derinlemesine bir sorgulamaya gerek duyulmamıştır. Buna sıkıca bağlı olan diğer sorun ise, insan doğası meselesidir.[331]

---

[330] Adile Arslan Avar, "Frankfurt Okulu ve Epistemolojik Tarih Geleneğinde Tekno-Bilim Eleştirisi", **Toplum ve Bilim,** Sayı: 110, 2007, s.174–175.

[331] Dominique Lecourt, **İnsan, Post-İnsan**, Çev. Hande Turan Abadan, Epos Yayınları, Ankara, 2005, s.40.

B- İNSAN DOĞASI: KENDİ GÖLGESİNE SIĞMAYAN İNSAN

Geras'a göre, insan doğasından bahsetmenin iki geleneksel biçimi vardır. İlkinde evrensel tarihin bir parçası olmayan ve doğanın kanunları arasında yer alan insan özelliklerine, yani sabit bir öze gönderme yapılmaktadır. İkinci kullanımda ise, farklı zaman ve mekânlarda veya farklı koşulların etkisiyle insanın da farklılaşabildiğinden, değişen bir özden söz edilmektedir.[332]

Bir insan doğası teorisinin içeriğinde kalacak tüm karakteristiklerin, iyi hayat anlayışına isteyerek katacağımız türden olacağını iddia etmek zordur. Toplum hayatında fedakârlık gibi bir erdemi dâhil etmek isterken, saldırganlık ya da bencilliği neden dışlamamız gerektiğini açıklamamız zor görünmektedir. Daha kabul edilebilir bir teorimiz olsa bile, bunun bir ahlak kavramına temel sağlayacağı ve mevcut sorunlarımızı çözeceği kuşkuludur. Poole'un da belirttiği gibi, belli bir yaşam tarzı tanımlayıp, bunun insan doğasına uygun olduğunu söylemek, herkesin bu çizilen alana girmesi için bir neden oluşturmamaktadır. İnsanın temel ihtiyaçlarının giderilememesinin mutsuzluğa yol açtığının ve bunun insan doğasına aykırı olduğunun gösterilebilmesi bile daha anlamlı bir teorik başvuru sayılabilir. Mutsuzluğun insani doğamız ile toplumsal varoluşumuz arasındaki çatışmadan doğduğuna dair hümanizme ait iddia tartışmalı görülse de, asıl kökeni için toplumsal varoluş biçimimizdeki çatışmalara bakılabilir.[333]

İnsan doğasını reddetmeyen Geras'a göre sorun, insan doğasının var olup olmadığından çok, olumsuz davranışların onun nitelikleri olup olmadığıdır. Fiziksel ve düşünsel olarak kendimizi ifade etmek için gerekli alan ve özgürlük gibi temel

[332] Norman Geras, **Marx ve İnsan Doğası**, Çev. İsmet Akça – M. Görkem Doğan, Birikim Yayınları, İstanbul, 2002, s.23.

[333] Bkz. Poole, s.188 vd.

insani ihtiyaçlarımız söz konusu olduğunda, bunların karşılanmaması sonucu ortaya çıkan acı ve baskının tanımlanması, bunların bastırılmasından sorumlu kurumların değiştirilmeye çalışılması, yani insan mutluluğuna karşısında olan her şeye karşı mücadelemiz siyasetin merkezi bir parçasıdır. Açlığa veya işkenceye karşı mücadele edilmesinin, bir insan için gerekli yaşamsal ihtiyaçların ne olduğu konusunda mütevazı bir insan doğası düşüncesinin kabulü olup olmadığını soran Geras, insan doğasına ilişkin fikirlere çok kolaylıkla yapılan göndermelere de kuşkuyla yaklaşmak gerektiğini belirtmektedir. Bu fikirlerin varsaydığı doğuştan gelen özellikleri gerekçelendirecek biyolojik, psikolojik ve tarihsel araştırmaların genelliği yeterli olup, bunun ötesine geçilmemesi gerekmektedir. Bir insan doğası düşüncesine yaslanan, etik bir duruş ilkesel olarak tutarlıdır. Eğer bir kimse, insan yaşamı ve mutluluğuna değer veriyorsa ve bunların korunup, ilerletilmesi için karşılanması gereken evrensel ihtiyaçlar söz konusuysa, o zaman değer ve olgu tarafından beraberce normatif bir yargının temeli atılmaktadır. En temel ihtiyaçlar konusunda gereken de zaten bir etik duruştur.[334]

Konuya daha teknik bir açıdan bakan Wilson'a göre ise, sosyobiyolojinin ima ettiği şeyler nedeniyle genetik determinizm konusunda duyulan kaygı, kalıtımın doğasına yönelik bir yanlış anlamaya yol açmaktadır. Genler belli bir davranışı değil, belli davranışları geliştirme kapasitesini, dahası bu davranışları belirli çevrelerde geliştirme eğilimini içinde barındırmaktadır. Örneğin, olası tüm saldırgan davranış biçimlerini sıralayıp, harflerle belirlersek, yani bu tür yirmi üç tepki söz konusu diyerek A'dan Ş'ye harflendirirsek, insanlar bütün bu davranışların hepsini gösteremezler. Belki tüm insanlar bir araya gelse L'ye anca ulaşırlar. Bu

[334] Yazarın insan doğası lehine yaptığı geniş tartışma için bkz. Geras, s.97 vd.

davranışların da tamamını aynı beceride sergileyemezler. Çocuk yetiştirirken karşılaşılan olasılıklar A'dan G'ye daha fazla eğilim gösterebilir. Bu durumda da H'den P'ye kadar olan davranışlara pek az kültürde rastlanır. Bütün bu olanak ve olasılıklar örüntüsü kalıtsal olmaktadır. Buna göre, belli bir insanın nasıl bir davranış sergileyeceği kendi kültüründeki deneyimine bağlıdır, ama insanların sahip olduğu tüm davranış olanakları da kalıtsaldır.[335]

Sosyobiyolojinin tehlikeli tuzağı burada ortaya çıkmaktadır. Uyanık kalınırsa kaçılabilecek bu tuzak, etiğin eleştirellikten uzak bir biçimde, "olan şeyin", "olması gereken şey" olduğu sonucuna varan doğal yanılgısıdır. Wilson, insan doğasında "olan şey"in, büyük ölçüde avcı-toplayıcılardan miras olduğu kanısındadır. Ayrıca herhangi bir genetik eğilimin delillerinin, şimdiki ve gelecekteki toplumlarda süregelen bir uygulamayı haklı göstermek için kullanılamayacağının üzerinde bilhassa durmaktadır. Saldırganlığın artık toplumlar için felaket olduğunu insanlar anladıkça, ilkel genlerinin kültürel değişime yönelik yükü artacaktır. İnsan doğası, özgeciliğe ve adalete daha kapsamlı olarak uyum sağlayabilecektir ve genetik eğilimler bu doğrultuda aşılabilir, tersine çevrilebilir veya yeniden yönlendirilebilir; kısaca ahlak değiştirilebilir.[336]

Roussesau'da doğa ve özgürlük arasındaki çelişki, özellikle hayvan davranışlarında içgüdü olarak programlanan ve doğanın yön verdiği makine olarak insanda da görülen, hayatta kalmaya dair verilen kararlarda ortaya çıkmaktadır. Hayvanın tüm davranışlarında belirleyici olan doğa olduğu halde, insan kendi davranışlarına özgür bir unsur olarak kişi sıfatıyla katılmaktadır. Determinizm hayvanda o kadar güçlüdür ki, hayvan doğal kuralların dışına çıkamamaktadır.

[335] Edward O. Wilson, **Doğanın Gizli Bahçesi**, Çev. Aslı Biçen, TÜBİTAK, Ankara, 2005, s.84–85.

[336] ibid, s.89–90. Ayrıca genlerin ve kültürün evrim içinde karşılıklı etkileşimi için bkz. Wilson, s.101 vd.

Dolayısıyla, biri içgüdüsüyle, diğeri de özgür iradesiyle seçmekte ya da reddetmektedir. Bunun sonucunda da, hayvan, kendisini belirleyen normlardan uzaklaşmasının onun için daha iyi olduğu durumlarda bile, en ufak bir sapma göstermemektedir. İnsan ise aksine, belirlenmemiş konumuyla kendi zararına olsa bile, çoğunlukla normlardan uzaklaşabilmektedir. Doğanın yol göstermesi insana bazen yetmemektedir ki bazen hayatını kaybedecek ölçüde doğadan ayrılmayı tercih etmektedir. İnsan, ölümü tercih edebilecek kadar özgürdür. Bu özgürlüğü de, kötülük olasılığını içinde barındırmaktadır.[337]

Ferry'e göre, insandaki doğa karşıtı formül şudur: İyiyi gören, kötüyü seçebilir. Rousseau'dan yola çıkan Ferry, insanın "humanitas"ının özgürlüğünde, tanımının bulunmayışı olgusunda ve doğasının bir doğaya sahip olmamasında yattığını sonucuna ulaşmıştır. Doğası bir bakıma, onu içine kapatma iddiası taşıyan her türlü kodlamanın dışına çıkabilme yeteneğine sahip olmasıdır. Kısaca biyolojik varlığının tutsağı değildir.[338]

Günümüzde göndermeler yapılan insan doğası kavramı, tarihin ve ilkel yaşamın mirasını devralmış olsa da, bugünkü kullanım şeklini 19. yüzyılda almıştır. Frenolojiyi insan doğasının ilk bilimsel kuramı olarak sunan Comte'a göre bu, toplumsal sözleşmenin pek işimize yaramayan metafizik kuramlarına karşı yapılan ve toplumsal düzen kurmaya yönelik felsefi bir operasyondur. İlerlemenin spekülatif doktrini bağlamında yapılan bu şey, insan doğasının tanımını yapmayı amaçlayan farklı çalışmalar çerçevesinde, Darwin veya Spencer'a dayanılabileceğini düşünen

[337] Jean-Jacques Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, Çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 1990, s.102–104.

[338] Bakış açısının idealist niteliği ile biyoloji ve sosyolojiden gelebilecek itirazlar ve ayrıca antropolojinin de katkısıyla daha geniş bir tartışma için bkz. Ferry, s.38–47.

evrimci doktrinler tarafından yeniden ele alınmıştır. Artık ahlaki bakımdan doğayla Tanrının lütfunu veya siyasi bakımdan doğayla doğaüstünü karşı karşıya getirmeye gerek kalmamıştır. İnsanlığın, başlangıçta hayvanlarla paylaştığı doğal ve biyolojik düzene ait olduğunu belirtmek ve ardından da bu benzersiz hayvanı belirleyen nitelikleri sıralamak yeterli sayılmıştır.[339]

İktisatçı François Quesnay'ın doğal bir fizik yasasından hareket ettiği düşünce açısından doğal düzendeki tüm fiziksel olayların düzenli süreci insanlık için en yararlı olanıdır, ki buna uygun bir biçimde kendisi de serbest piyasa ekonomisinin sloganı olan "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler"i ortaya çıkarmıştır. Callinicos'a göre, bu yaklaşım topluma uygulandığında, insan doğası kavramına ayrıcalıklı bir statü vermektedir. Toplumsal olayların doğal sürecinin belirlenmesi, öncelikle tüm insanların içinde olduğundan herkeste ortak olan, özellik ve yeteneklerin saptanmasına bağlı olmaktadır.[340]

Arendt için, insan doğası sorunu, gerek psikolojik anlamda gerekse felsefi anlamda yanıtlanamaz görünmektedir. Çevresindeki her şeyi bilmeye, belirlemeye ve doğalarını tanımlamaya gücü yeten insanın aynı şeyi kendi için de yapabilmesi mümkün değildir. İnsanın öteki şeylerle aynı anlamda bir doğaya sahip olduğunu varsaymaya hakkımız yoktur. Başka bir deyişle, insan doğası varsa, bu ancak bir tanrının tanımlayabileceği bir şeydir. "Kim" sorusunun muhatabının, kendinden "ne" sorusunun cevabı gibi söz etmeye çalışması karışıklık yaratır. Bir tanım çabasının üzerimizde kolaylıkla bir "üstün insan" izlenimi bırakan bir fikre yol açma olasılığı, insan doğası kavramına baştan gölge düşürmüştür.[341]

---

[339] Lecourt, 2005, s.49.

[340] Callinicos, s.39.

[341] Arendt, 1994, s.21–22.

Konuya farklı bakan Eagleton, insan doğasının özünü bir amacı olmamasında görmektedir. Bu yönüyle de herhangi bir hayvanın doğasından farklı değildir. Ancak insanların tarihsel yaratıklar olmalarından kaynaklanan bir manzara vardır ve bir yerlere gidiyormuş gibi görünürler. Bu nedenle de, teleolojik terimlerle yanlış bir okuma yapmak ve bunun amacının tamamen kendinde olduğunu unutmak kolay olmaktadır. Doğa, nitelediği şeyleri nihai olarak belirleyen bir kavramdır. Bir hayvana davranışına ait bir soru sorulduğunda, verilecek yanıt doğasıyla ilgili olacaktır ve daha da derine inemeyecektir. İnsanın kendi doğasını sahip olduğu potansiyelin hakkını verecek biçimde gerçekleştirmesi düşüncesi, kapitalist başarı etiğine karşıt durmaktadır. Kapitalist toplumda her şeyin bir amacı ve anlamı olmak zorundadır. Oysa Aristo'ya göre, iyi bir şey yapmak zaten kendi içinde bir ödüldür. Erdemin ödülü mutluluk değildir; erdemli olmak mutlu olmak demektir. İnsanın kendi doğasını gerçekleştirmesinden gelen derin mutluluktan keyif almaktır.[342]

Doğa düşüncesine ihtiyatlı yaklaşan özcülük karşıtları, bir doğaya sahip olmak düşüncesine inanmamaktadırlar. Bir şeyin bir doğaya sahip olmasının, onun sonsuza dek sabit ve değişmez olması anlamına geldiğini düşünmektedirler. Özellikle, insan doğasından bahsetmenin bazı şeyleri meşru göstermek konusunda sığınak bir alan yarattığından haklı olarak kuşkulanmaktadırlar. Ancak şeylerin doğalarının sonsuza kadar sabit olmaları gerektiği düşüncesi tartışmalıdır. İnsan doğası, kendisini sürekli yeniden yapan bir doğaya örnek olabilir. Her zaman değişebilen, çeşitli ve ucu açık bir kültür olgusu yaratmak belki de insan doğasının bir parçasıdır ve hiçbir doğaya sahip olmamakla karıştırılmamalıdır. İnsan doğası söylemi oldukça genel kalmaktadır. İnsanlar, herhangi bir verili tarihsel anda, birçok farklı güç ve

[342] Eagleton, 2004, s.118–119.

kapasitelere sahip olabilmektedirler. Bunlardan hangilerini ne şekilde gerçekleştirmeye çalışmaları gerektiği yeterince açık değildir. Eagleton için yeterince açık olmayan şey, insan doğası nasıl canlılar olduğumuzu betimlese bile, betimsel anlamdan normatif anlama nasıl geçileceğidir.[343]

Porritt de insan doğasına özel anlamlar atfeden bakış açısını uğursuz bulmakta ve bu görüşün insanın saldırgan, bencil ve sığ özelliklerini, onun özünün değişmeyen temel özellikleri olarak bir arada toplayarak, insanlık tarihindeki gelişmelerde ağırlığın yıkıcı tarafta olduğunu hatırlatmasından şikâyet etmektedir. İnsan doğası söz konusuysa, bu kadar geniş potansiyel yelpazesini, kanıtı olmayan belli bir genetik kodda toplamak, neredeyse iyiliği bir sapma olarak göstermektir.[344]

Doğal bir canlı olarak insanın, diğer canlılarla ortak genetik yapıya sahip olduğu ve onlarla birlikte ekolojik sisteme bağımlılığı ortadadır. Yine her canlının kendine özgü bir doğası, bir varlık biçimi ve kendine göre bir yaşamsal mücadele tarzı bulunmaktadır. Bu şekilde, "insan doğası" da, "kuşun, arının veya meşenin doğası" gibi ekosistem içindeki yeri ve farklılığı biçiminde, basit bir zeminde ele alınabilir. Elbette insan doğasına veya özüne göre biçimlenen genellemelerin, cümle girişlerinin açık uçlu olarak ortadan dolaşmasının yarattığı rahatsızlık ve hatta bazen korku nedeniyle, insanları her koşulda diğer canlılarla bir tutma çabası içinde olunamaz. Konuya ekoloji açısından yaklaşan Kovel ise, insan doğası kavramının ekolojik değerlendirmelerde, insanı doğadan koparmamak adına, başka bir deyişle mevcut doğanın efendiliği yaklaşımının getirdiği dışlamadan uzaklaşmak için kullanılmasında bir sıkıntı görmemektedir. Bir bakıma, doğamızın varlığı, yeniden insani bir düzende ekolojik dengenin kurulması için teminattır. Canlılar arasında

[343] ibid, 2004, s.120–124.

[344] Porritt, s.185.

hiyerarşi olmamasına rağmen, insana zekâsının getirdiği iktidar, bitmek bilmeyen saçmalıklar yaptırmaktadır. Bunun, yani insan doğa arasındaki gerilimin, doğamızı benliğimizden ayırmamızdan kaynaklandığı görülmelidir.[345]

Heller'e göre, "insan doğası" denilen şeyle etik arasında doğrudan ilişki söz konusu olduğu sürece, dört mantıksal ihtimalin dördü de her defasında değişik bir düzenlemeyle birçok kez denenmiştir. Birinci çözüme göre, insan doğası kötüdür ve insanların iyi olmalarını engellemektedir; yani doğamıza rağmen iyi insanlarızdır. İkinci çözüm açısından ise, insan doğası iyidir ve bu nedenle insanları iyi, erdemli olmaya teşvik etmektedir; dolayısıyla doğamızla uyum içindeyizdir. Burada doğadan başka bir şeyin kötülüklerden sorumlu tutulması gerekmektedir. Toplum, uygarlık ve hatta normlar bu noktada etken olarak gösterilmektedir. Üçüncü çözümde, insan doğası ahlaki bakımdan tarafsızdır; hem iyi hem kötü hale gelebilmektedir. Burada da yasalar, alışkanlıklar, bilgi ve cehalet müphem sonuç için faildir. Dördüncü çözümde ise, insan doğasında kötü olduğu kadar iyi eğilimler de bulunmaktadır. Bazı doğal melekeler iyi ve erdemli olmaya sevk ederken, bazıları buna engel olmaktadır. Bu mantıksal ihtimaller dizini, içi boş olsa da öğretici olarak değerlendirilmektedir. Salt akla dayalı ahlaki açıklamaların sayıca çok fazla olduğunu bize göstermektedir.[346]

Elias'ın belirttiği gibi, insanların birbirileriyle yaşamak zorunda oldukları tarz değişmektedir. Bu nedenle de davranışlar değişmekte, bilinç değişmektedir. Değişen

[345] Kovel, s.136–137.

[346] Heller tarafından çok biçimli, belirsiz ve ikincil çağrışımlarla aşırı yüklü olarak değerlendirilen insan doğası kavramının ironik incelemesi için bkz. Agnes Heller, **Ahlak Kuramı**, Çev. A.Yılmaz-K.Tütüncü-E.Demirel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s.31 vd.

koşullar, bizzat insanlar arasındaki ilişkilerdir. Dolayısıyla, insan olağanüstü biçimlenebilir ve değişken bir varlıktır.[347]

Genetik teknolojilerinde de sıklıkla geçen kaygan zemin argümanı, biraz olsun mesafe almakla kendimizi ahlaki alçalmanın alanında bulabileceğimize ilişkin korkuyu ifade etmektedir; ki bu da tam bir teknolojik kontrolün meşruiyet kazanmasıyla sonuçlanacaktır. Zihinlerdeki kaygan zemin argümanı, üstün tutulan bir kıymet olarak insan doğasına işaret etmemektedir artık. İnsan doğası kendi rolünü kabul etmeye yönelmektedir: Koruyucu bir bariyer. Bu argümanda önemli olan, insan doğasına başvuran ilişkinin bir kez daha göreceli hale gelmesidir. İnsan doğası, bundan sonra saygıyı haklı çıkaran, içinde barındığı bir kutsallık değildir; fakat elverişli bir sağduyunun şartıdır.[348]

Bir genetikçi olarak Dobzansky'nin belirttiği gibi, genetik koşullanma sadece tek bir insan doğası değil, ama insan doğaları olduğu anlamına gelir. Norm, norm olmamasıdır.[349]

C- TUFAN ÖNCESİ: BİYOLOJİ VE AHLAK

1- Yurttaşlık Biyolojisi

Bauman, ABD'de Vietnam yenilgisinden sonra çıkarılan dersin, yeni bir etik bilinç doğrultusunda değil, fakat daha fazla ve etkin güce gereksinim duyulması şeklinde geliştiğine dikkat çekmektedir. Mahcubiyet, ahlaki bir sorgulamayı hızla devre dışı bırakmış ve daha yüksek bir teknolojiye dayanan savaş araçları üzerinde çalışılmasını sağlamıştır. Özellikle güçlülerin neden olduğu ahlaki şoklar, yarattığı insanlık dışı manzaranın tesiriyle, bir an için insaniyet cephesi lehine bir ilerleme

[347] Norbert Elias, **Uygarlık Süreci**, Cilt:2, Çev. Erol Özbek, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.360.

[348] Kurt Bayertz, **GenEthics**, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s.151.

[349] Daniel Cohen, **Umudun Genleri**, Çev. Yeşim Küey, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.243,

kaydetse bile, her defasında unutulmaktadırlar. Bu da, modernliğin vaat ettiği ahlaki ilerlemenin geçerliliğine[350] ilişkin şüpheleri kuvvetlendirmektedir.[351]

Arendt, yaşamı bir deney tüpünde yaratma teşebbüsünde kendini dışa vuran arzuyu, mikroskop altında insanı biçimlendirme arzusuyla birlikte düşünmekte ve dünyaya mahkûmiyetten kurtulma arzusunu da aynı düzlemde görmektedir. İnsanlık durumundan kurtulma ve belki de doğadan son bağı koparma isteğini de çevreleyen bu başkaldırı için, yeryüzündeki organik hayatı yok etme gücüne sahip bir insanlık adına başarı şansı yoktur denemez. Sorun, sadece bu yeni bilimsel ve teknik bilgimizi bu yönde kullanıp kullanmayacağımızla ilgilidir. Dolayısıyla, bilimsel araçlarla, bilimsel yollarla karara bağlanacak bir sorun değildir; çünkü politiktir ve meslekten bilimcilerin veya politikacıların kararlarına bırakılamaz. Bilim insanlarının siyasi yargılarına güvensizlik duymayı geçerli kılan neden, ne karakter zaafları (atom bombası geliştirmenin reddedilmemesi) ne de saflıklarıdır (nükleer silahlar bir kez geliştirildiklerinde, kullanımları hakkında en son görüşleri alınacak

[350] Yurttaşlık Biyolojisi (Civic Biology), G.W. Hunter tarafından yazılan ve 1920'lerde ABD'de okutulan bir ders kitabıdır. Evrimi de öğreten bu kitabın içeriğinden alınabilecek birkaç cümle bile, kitap ve dönemin politik atmosferi hakkında fikir verebilmektedir: "…Yüzlerce aile, bu ülkenin her tarafına hastalık, ahlaksızlık ve suç yayarak yaşamaya devam etmektedir. Tıpkı bazı hayvan ya da bitkilerin diğer hayvan veya bitkiler üzerinde yaşayan asalaklar haline gelmesi gibi, bu aileler de toplum üzerindeki asalaklar haline gelmişlerdir… Kamunun parasıyla devlet tarafından korunuyor ve dikkate de alınıyorlar. Yoksul evleri ve sığınma evleri büyük ölçüde bunlar içindir… Daha aşağı hayvanlar olsalardı muhtemelen yayılmalarını önlemek için onları öldürürdük. İnsanlık buna izin vermez, fakat sığınma evlerinde… böylesi aşağılık ve yoz bir ırka mensup olanların… evlilikler yapmasının… önüne geçme çaresi gerçekten de vardır." Bkz. Alan Woods – Ted Grant, **Aklın İsyanı**, Çev. Ömer Gemici – Ufuk Demirsoy, Tarih Bilinci Yayınları, İstanbul, 2001, s.345.

[351] Bauman, 2001, s.239.

olanlardır). Asıl neden ise, bilim insanlarının içinde yaşadıkları dünyanın, sözün gücünün çoktan yitirildiği bir dünya olmasıdır.[352]

Callinicos, toplum kuramında doğa bilimlerinin araçsal akıl çerçevesinde konumlandırılmasına itiraz ederken, bu araçsal bilim anlayışının, toplum kuramının doğayı farklı bir gerçeklik olarak kavramlaştırmasını zorlaştırdığını ileri sürerek, doğanın en iyi olasılıkla araçsal akılcılar tarafından kullanılacak bir hammadde olarak görüldüğünü belirtmektedir. İdeolojilerin tarihsel açıdan belirli toplumsal ilişkileri doğal göstererek sonsuzlaştırma eğilimine tepki olarak, doğanın kendisi bu kez toplumsal bir yapı biçiminde algılanmaktadır. Bu tür görüşler, doğayı karanlık bir gezegenle karıştırmanın yanında, insanın doğaya müdahalesinin yıkıcı sonuçlarının doğa yasalarını değiştirmediğini de göz ardı etmektedirler. Oysa yazara göre, fiziksel ve toplumsal dünya arasında bir devamlılık olduğu kabul edilmeli, ancak aralarındaki uyuşmazlıklar da bastırılıp arka plana itilmemelidir. Ancak bu ifadeler, Sosyal Darwinizm çağını hatırlatan biyolojik kuramlara bir dönüş isteği olarak da anlaşılmamalıdır.[353]

Reinhard Löw'e göre ise, biyolojide ahlakın yeri yoktur, ama buradan da biyolojik araştırmalara ahlaki taleplerin yöneltilemeyeceği şeklinde bir sonuç çıkarmamamız gerekir. Bitkilerin genetik yapısının açlıkla mücadele için iyileştirilmesi veya mikroorganizmaların genetik özelliklerinin hastalıklar için değiştirilmesi gibi durumlarda, iyi amaçların yine de araçları kutsallaştırmayacağını belirten Löw, etik açıdan yapılabilir olanı yasak olandan ayırmak için eldeki

[352] Arendt, 1994, s.11–13.

[353] Callinicos, s.448–450.

malzemenin titiz biçimde değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir.[354] Zaten tüm sorun da bu etik bariyerin nereye yerleştirileceğidir.

Teknolojide mümkün olanın arkasında durarak, sorumluluk almanın tek başına yetmediği ya da kamu menfaati adına getirilen sınırlamaların, özellikle de insan hayatıyla bağlantılı olan sağlık konularında müdahale çizgisinin tartışmalı yeri bilinmektedir. Modern teknolojilerin sonuçlarının öngörülemeyen niteliklerini tekrar hatırlamakta yarar olsa da, biyoteknoloji alanında sorun sadece risk halkasının etrafında dönmemektedir. Ticari manipülasyon olasılığı, tek başına ahlaki sınırların ötesinde gezinerek, sağlık alanının getirdiği hassasiyetle kendine meşruiyet arama çabasındadır. Ahlakın organik evrimin sonucu olduğunu savunan evrimci etik, biyolojik nedenlerle ilişkilendirilebilecek bir kuram üzerinde çalışmıştır. Evrim tarihimize dayanan bir bozukluğun giderilmesini sağlayan ahlak, doğa ve akıl arasında oluşan kopukluğu aşmak ve dürtülerden oluşan donanımızı, kültürel yaşantımızın gereklerine uyarlayan bir telafi mekanizmasıdır. Bu görüşün amacı, ahlakın oluşumunu biyolojik olarak açıklamak, normatif geçerlilik taleplerinin yetkinliğini değerlendirmek için bir ölçüt sunmak değildir. Ahlakın biyolojik kökleri, ne kötüyü haklı kılar ne de iyinin güvencesidir. Ancak evrimci etiğe yöneltilen eleştirilerde, her şeyden önce gerekli olanın evrimden hareket ederek gösterilemeyeceğinin altı çizilmiştir. Evrim kuramı, doğal tarihimiz hakkında bizi aydınlatsa da, bize hiçbir açıklama veya meşruiyet getirmez. O halde sorun, biyolojik zincirlerin son izlerini değil, insan davranışının doğuştan var olan programlardan nasıl kurtulduğunu bulmaktır. Ayrıca ne yapılması gerektiğine dair

[354] Annemarie Pieper, **Etiğe Giriş**, Çev. Veysel Atayman – Gönül Sezer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s.89.

bir ölçüt sunulamıyorsa, bunun da pratik açıdan bir yararı yoktur. Ahlaki olanın kökleri, biyolojik olayda değil, biyolojik koşulların aşılmasında yatmaktadır.[355]

Neiman'a göre, kötülükler, kötülüğün bir özü olduğunda ısrar etmeksizin de kötülük olarak kabul edilebilirler. Bir katliam ile açlıktan ölüm arasında ortak olan derin bir şeyi bulmaktaki yetersizlik, bizi ikisini de lanetlemekten alıkoyamaz. Formüller bulmaktan çok, açık seçik düşünmek önemlidir; çünkü çağdaş olasılıklar, ahlaki kötülükleri doğal olanlardan ayırmaya yönelik erken modern girişimleri bile tehdit etmektedir. Doğayı geçmek için, en kötü niyetin kullanılması bile, doğayı yeniden düzenlemenin daha önceki yollarını gülünç hale getirir. Neiman için bunu bilmek, doğal ve ahlaki kötülükler arasındaki ayrımları belirsizleştirmekle tehdit eden diğer imkânları unutturmamak demektir. Buna neden olacağı kesin görünen tüketimi düzenlemekte başarısız kalan gelişmiş ülkelerin, ağır ağır gelen ekolojik felaketi önleme konusundaki sorumluluğunu azaltmamaktadır. Ahlaki ya da doğal… Hangi kötülüğün hangi karışımının daha kötü olduğuna dair tartışmalar bizi bir yere götürmemektedir; ki her ikisi de insanlığı yok etme potansiyeline sahiptir.[356]

2- Sosyobiyoloji: Limbik Sistem ve Özgürlük

Darwin'in evrim kuramından etik sonuçlar elde etmeye çalışmanın geçmişi 19. yüzyıla dayanmakla beraber, şüphesiz en bilineni Herbert Spencer'in kurucusu olduğu ve rahatsız edici sapmaların da kaynağı olan Sosyal Darwinizm'dir. Bu tür yaklaşımların ortak yönü, evrimci teoriden bir insan doğasının var olduğu sonucunu çıkarmaktan ibarettir. Evrim kuramı, en yetenekli olanın, yani çoğalma konusunda en başarılı olanın hayatta kalmasına izin veren doğal ayıklanma mekanizmasına dayanmaktadır. Evrim, sadece canlının yapı ve organik işlevler bakımından değiştiği

[355] Bkz. ibid, s.221–223.

[356] Neiman, s.329–330.

süreçler bütünü olmayıp, bu değişimler yoluyla çevreyle karşılıklı etkileşimlerini koruması, hayatta kalması ve çoğalmasıdır. Bu etkileşimler, bireyin yaşam tarzını oluşturur, ki bu da, toplumsal davranışın bir parçasıdır. Toplumsal düzen, biyolojik düzene göre kendine has özelliklere sahiptir ve insan doğasını savunan evrimci tezlerin büyük kısmı da tam olarak, doğal ayıklanma mekanizmalarının, insanın toplumsal davranışını belirlediğini savunmamaktadır, fakat toplumsal davranışa katkısı olan genetik eğilimlerin varlığının ortaya konulabilmesi benimsenmektedir. Buradaki ince ayrım, genetik olarak programlanmış mekanik canlılar olmadığımızdır. Hem genetiğin hem de kültürel çevrenin bir ortaklığı söz konusudur. Yine de evrimci teze göre, kültürle açıklanan pek çok toplumsal davranış biyolojik temellere sahiptir.[357]

Genetik alanındaki gelişmeler, sosyobiyoloji çalışmalarında da bir kaymaya neden olmuş ve Darwinci evrim kuramı dönüştürülerek, ağırlıklı olarak genetik kuramına dayanılmaya başlanmıştır. Monist bir sosyobiyolojiyi savunanlar, daha yoğun biçimde genetik temelli bir yaklaşıma sahiptirler ve esas varsayımları, içinde bulunduğumuz çevre ne olursa olsun davranışlarımızı yönlendiren belirli genlerin var olduğudur. Düalist ya da biyokültürcü bir sosyobiyoloji ise, tüm davranışları genetik bir temele indirgememekte, kültürel alanda gelenekler ve eğitimin de önemli bir role sahip olduğunu kabul etmektedir. Davranışçı okulun mensupları, toplumsal ve politik davranışları, aktörlerin psikolojik ve nörofizyolojik dinamiklerine ve de onların

[357] Marc Kirsch, "Giriş", **Etiğin Doğal Temelleri**, Der. Jean-Pierre Changeux, Çev. Nermin Acar, Doruk Yayımcılık, Ankara, 2002, s.16–18.

dışsal ya da biçimsel hareketlerine dayandırmaktadırlar. Burada önemli olan nokta ise, hedef kitle üzerindeki etkidir.[358]

Bilimin, özgecilik gibi ahlaki sonuçları olan bazı davranışların doğal temeli olduğunu göstermesinin, ahlak kurallarını biyolojik uyarlanmanın sonuçları olarak gören yorumları çürüteceği ve etiğin doğallaştırılmasını haklı kılıp kılmayacağı konusu tartışılmaya devam edilecektir. Davranışların doğal ihtiyaçlardan etkilenmesi, onun geçerliğinin doğrulanması mı, yoksa ahlaki değerden yoksun oluşunun kanıtı mı olduğu tartışmasında olduğu gibi güç bir alanda iz sürülmektedir. Sosyal Darwinistler kuşkusuz sorunu kısa ve kestirme bir yoldan çözmek istediler ve iyinin evrimle aynı yönde giden bir şey olduğunu düşündüler. Doğa, en yetenekli olanın hayatta kalmasını sağladığı için, toplum da aynı doğrultuda hareket etmelidir. Ancak doğanın neden etiğin normlarını karşılamak zorunda olduğu ya da doğada mevcut olan bir şeyin ahlak açısından iyi veya kötü olduğuna nasıl karar verilebildiği gibi sorular kolay yanıtlanacak türden değildir.[359]

Evrimci bir etikte karşımıza çıkan, özellikle ahlak duygusunun bireyden akrabalara doğru gittikçe azalan, yakınlardan yabancılara uzandıkça neredeyse yok olmaya yüz tutan bir çizgiye geçtiği argümanı tuhaf bir mesafe ahlakını da beraberinde getirmektedir. Oysa canlıların kendi yakınlarına karşı şefkat duygularının yoğunluğunun doğal olduğunu bilsek de, bu yaklaşım insanlığın geliştirmeye çalıştığı evrensel bir ahlaki ödevin mümkün kılınmasını zorlaştırmaktadır. Mevcut sıkıntılara önerecek bir çözümümüzün olmaması ile bu sıkıntıları meşru göstermeye yönelik çabalar bambaşka şeylerdir.

---

[358] Walter Euchner, **"Baba Ben Niye Faşist Oldum?"- Biyopolitikanın Temelleri ve Sınırları Üzerine**, Çev. Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, s.21–24.

[359] Kirsch, s.22–23.

Darwinizmde kullanılan ve sloganlaşan güçlü olanın hayatta kalması konusunda, kimin güçlü olduğu sorusu açıkta kalmaktadır.[360] Yaşam mücadelesi veren mi, yoksa dâhil olduğu grup mu sorusuna yanıt olarak ikinci seçeneği tercih edenlerin sayısı az değildir. Dâhil edici esenlik teorisi, grubu saldırganlıktan korumak için yapılan diğerkâm bir davranışın, kendini feda etmeye varmasından hareket etmektedir. Bir bireyin esenlik kaybı gibi görünen davranışı, genetik açıdan tam tersi bir kazanım olmaktadır. Önemli olan, tikel gen taşıyıcının değil, gen havuzunun kendi genlerini yayma konusundaki başarısıdır. Kendini feda etmeye hazır olanların genleri, soyu aracılığıyla ölümsüzleşmektedir. Bu nedenle, bu teori sosyobiyolojide merkezi bir nitelik taşımaktadır.

Başka sosyobiyolojik çözümlemelerde de, davranışı idare eden temel ilke olarak karşımıza evrimsel olarak kazanılmış gen yayılım dürtüsü veren bir güç çıkmaktadır. Bunun merkezi limbik sistem olup, genler ancak birbiriyle uyumlu davranışsal yanıtlar ortaya çıkarıldığında azami biçimde yayılmaktadır ve bu amaçla kişisel beka, üreme ve diğerkâmlığın etkin bir karışımı gerekmektedir. Ego gücünün düşürülmesi olarak adlandırılan bu teoriye göre, beyin kendi bünyesini yöneten genlerin çoğalmasını teşvik etmektedir. Bu durumda bir üreme cihazı olan beyin için akıl, bu iş için gerekli tekniklerden sadece biri olmaktadır. Bu yaklaşıma göre, özgür irade fikri bir yanılgıdan ibarettir. Yine sosyobiyolojik bir kuramsal yaklaşım olarak

[360] ABD'de genetik determinizm ile Malthusçuluk ilkelerinin birleştirilmesi, 1930'lu yıllarda kıvılcımı alevlendirmiş ve sermayenin ilgisini de bu yöne çekmiştir. Biyolojinin, Nazi Almanya'sının Avrupa'ya doğru genişlemesinde bir meşruiyet kriteri olarak kullanılması gibi, şirketlerin büyümesi ve genişlemesi için de benzer bir yaklaşım sergilenmiştir. İş dünyasında da genişleyip büyümek, en uygun olanın hayatta kalmasıdır. Bkz. John Vandermeer, **Reconstructing Biology – Genetics and Ecology In The New World Order**, John Wiley & Sons, New York, 1996, s.17 vd.

indirgemecilik ve matematikleştirme ise, önermelerini en temel davranış kurallarından türeten sosyobiyoloji için formülleştirme çalışması anlamında tuhaf karşılanmaması gereken bir tutum olmaktadır. Davranışları etkileyen unsurları matematiksel olarak yeniden kurmaya çalışmak ve kesin fen bilimleri yöntemine göre ilerlemeye çalışmak, birer ortalama istatistiksel değer bulmaktan ibarettir. Karmaşık modern dünyanın çözümlenmesinde, arada eski çağlara ve diğer canlılara ait örneklerle yol almaya çalışmak, herhangi bir açıklama gücüne sahip olmayan hipotezler olarak pek bir anlam ifade etmemektedir.[361]

Biyolojik determinizm, bilindiği üzere indirgemeciliğe sıkı sıkıya bağlıdır. İnsanların davranışlarının bireylerin sahip oldukları genler tarafından belirlendiği iddiasıyla hareket etmekte ve bu şekilde toplumun, o toplumdaki tüm insanların davranışlarının toplamının egemenliği altında olduğu sonucuna varmaktadır. Bu genetik kontrol, "insan doğası" terimiyle ifade edilen eski fikirlere denk düşmektedir. Bilim insanları, kastedilenin bu olmadığını iddia etseler bile, genlerden yola çıkan bu tür düşünceler her yöne çekiştirilmeye müsait hale gelmektedir. Toplumdaki eşitsizlikler sadece birer talihsizlik olarak algılanır, ki bir süre sonra tüm sıkıntılar toplumsal araçlarla değiştirilmesi imkânsız kalıtsal sorunlar olarak da değerlendirilebilir.[362]

Daha önce de belirtildiği gibi, sosyobiyoloji karşıtları, insan davranışlarının genetik temeli olduğuna dair en ufak bir kanıtın, insan saldırganlığının içsel olduğunu ve bu nedenle kontrol edilemeyeceğini savunan dünya görüşlerini güçlendireceğini düşünmektedirler. Bu tür bir biyolojik determinizm, sonuna kadar götürüldüğünde, savaşları, toplumun bir sınıf tarafından yönetilmesini, kadının

[361] Daha geniş bir değerlendirme ve tartışma için bkz. Euchner, s.25 vd.

[362] Woods – Grant, s.337.

ikincil konumunu ve başka kötülükleri meşrulaştırmak için kullanılabilecektir. Ancak bazı sosyobiyoloji taraftarları, bu teşhise tamamen katıldıklarını belirterek, önemli bir noktanın gözden kaçtığını düşünmektedirler. Buna göre, sosyobiyoloji kaderimizin biyoloji tarafından belirlendiğini varsaymamaktadır. Sosyobiyoloji yoluyla hayvansal kalıtımımızın bizi neye eğimli kıldığını anlamak önemlidir; ki bu sayede eğilimin bizler için iyi mi kötü mü olduğuna karar verebiliriz ve içgüdü yerine zekâmızla olumsuz olanların üstesinden gelebiliriz.[363]

Doğa felsefesine dayanarak iyi kavramının elde edilmesinin insanlık için olanaksız olduğunu savunan Kropotkin, aksi halde bunun sonucunun hiçbir zaman iyinin kötüye karşı üstünlük sağlamayacağı düşüncesinin yerleşmesi olacağını belirtmiştir. Dişleri ve pençeleri olan bir doğa, bireysel ve toplumsal moral ilkeler yaratamaz. İnsan doğasına dair rahatsız edici açıklamalar, doğaüstü bir boyut içinde uzaklaşan bir dünyaya ilişkin kuramları meşrulaştırma arayışını kışkırtmaktadır. Buna göre, ahlaki olan, insanın kendi özündeki bencil ve şeytani doğasına karşı kazanılan zafer olarak ortaya çıkmaktadır, ki bu da ancak devletin yardımıyla başarılacak olandır.[364]

Yaygın bir endişe ise, biyolojinin zaman zaman statükonun korunması için kullanılmak istenmiş olmasıdır. Ötekine karşı var olan önyargıların kurumsallaştırılması olasılığı hâlâ mevcuttur. Batı demokrasileri, liberal olmayan bir çizgiye geçmek için fırsat yakalamışken, genetik yapısı farklı olanlara karşı ayrım

[363] Gribbin, s.210–211.

[364] Dario Padovan, "Toplumsal Moral İlkeleri ve Doğa'nın Etiği", Çev. Nihat Bekler, **Özgür Üniversite Forumu**, Sayı:19, Temmuz-Eylül 2002, s.129.

gözetilmesi sorunu ortaya çıkabilecektir. Bilim baskı aracı olarak kullanılabilmekte ve tüm güvenlik mekanizmalarına rağmen yasalar bazen önemsenmemektedir. [365]

Tek yönlü bir genetik eğilimi, bize sadece "hayatta kalma" [366] gibi kaba sayılabilecek evrim metaforları sunmamakta, Wilson ya da Dawkins gibi bilim insanlarının ister istemez yaydıkları tuzaklara da bizi düşürebilmektedir. Steven Rose'un belirttiği gibi benzer teoriler, yazarların elbette bu şekilde bir iddiaları olmasa da, kapitalizmden milliyetçiliğe ya da saldırganlıktan rekabete kadar insanlığın belli yönlerinin "bencil genlere" sabitlendiği anlamına gelip gelmediği sorusu ile zihinleri meşgul etmektedir.[367]

Yaşlıların ve hastaların bakımı, evlat edinme gibi diğerkâm davranışlar ve ahlak, haysiyet gibi kavramlar etrafından şekillenen tutumlar konusunda sosyobiyolojik yaklaşım sorunlu görünmektedir. İnsandaki saldırganlık eğilimi için

---

[365] Serdar, 2001a, s.278.

[366] Bazı bilimsel yayınlarda da, biyolojik alanda neredeyse askeri bir terminolojiyle karşılaşmaktayız. Örnek olarak, "memelilerin Y kromozomu, rakibinin silah üstünlüğüne sahip olduğu bir savaşta… mantıklı olan Y kromozomunun kaçıp saklanması, işlevi için yaşamsal olmayan herhangi bir diziyi yapısından atmasıdır." veya "Birbirinin içindeki düşmanlar: Genomlar arası çatışma, lokuslar arası evrim yarışı ve tür içi Kızıl Kraliçe" biçiminde birkaç cümle gösterilebilir. Bir ders kitabının başlığı ise, "Evrim: Dört Milyar Yıllık Savaş" şeklindedir. Kendimizi herhangi bir canlının hücresinin içinde değil de, kanlı ve acımasız bir savaşın ortasında sanabiliriz. Kuşkusuz biyolojinin bu tür metaforlarla donatılması ayrı bir okumaya tabidir, ama bunu en azından şu aşamada belirtmek de kayda değerdir. Bkz. Ridley, s. 123–124.

[367] Woods – Grant, s.341. Bencilliği, genlerden DNA'ya ve oradan da atomlara kadar indirgersek, karşı argüman olarak da enerji bencildir ifadesinin bir anlamı olabilir mi? Eğer evrimi basitten kompleks olana doğru bir gelişim olarak ela alırsak, hücre içindeki farklı fonksiyonların ortak bir kazanım için bir arada bulunması gerektiği düşünülebilir. Bu konumda, evrimsel ilerleme açısından genlerin bencilliği normal olarak görülebilir. Yazarın da ironik biçimde belirttiği gibi, inançtan acıya kadar hemen her kelimenin sonuna bir gen takısı eklemeye başlayan insanlığın belki de ihtiyacı olan şey, kendini ve bilimi sorgulayacak bir genin tanımlanmasıdır: Felsefe geni. Bkz. Mevlüt Durmuş, **Kayıp Felsefe Genleri**, Platin Yayınları, Ankara, 2005, s.211 ve 242.

teoriden teoriye koşan sosyobiyoloji, konu diğerkâmlığa gelince anlamlı hiçbir açıklama getirememektedir.

Katı bir sosyobiyoloji taraftarı olanların hepsi kabul etmese de, demokrasinin yanılsamaya dayalı bir iktidar biçimi olduğu düşüncesine sosyobiyolojide rastlanmaktadır. İnsanın genetik planı nedeniyle, hiyerarşi ve otoriter rejimlere daha yatkın bir konumda bulunduğu savunulmaktadır. Demokrasiyi evrimin olası bir sonucu olarak değerlendiren biyokültürcü yaklaşım ise, insanların genetik belirlenimleri ne olursa olsun, demokrasiyi benimseyebileceklerini bir varsayım olarak ileri sürerek zemini düzeltmeye çalışmaktadır. Ne de olsa haysiyet, eşitlik ve iktidar peşinde koşmak genetik açıdan da kabul edilebilir bir şeydir.

Serbest piyasa ekonomisi ise, sosyobiyolojinin çözümlemeye çalıştığı sistemlerin en iyi örneklerindendir. Buna göre, refah devleti insanlarda bencillik ile sosyal davranış arasındaki karşıtlıktan oluşmuştur. Toplumsal gerilimi dengelemek amacıyla pek de doğal olmayan bu devlet modeli meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Doğal değildir, çünkü bu tür sosyal politikalar kötüye kullanılırsa, zayıf olanlar daha çok üreyecektir ve ne yazık ki çocuklar gerektiğince beslenip büyüyemeyecektir. İnsanın gen belirlenimli doğasına aykırı her politika dezavantajlara sahiptir. Ekonomiyle olan mesafede bireyselcilik, Hayek üzerinden ayarlanmaktadır. Ne de olsa Hayek için ekonomik düzen evrimin bir sonucudur ve bu nedenle de insanların ya da hayvanların oluşturduğu toplumlardaki başka herhangi bir düzen kadar iyidir. Bu düzende genetik ve kültürel etkenler beraber hareket etmektedir, ama son karar doğal ayıklamanındır. Piyasa kuramı, en karmaşık ve gelişmiş bir sosyal yapı analizini oluşturmaktadır.[368]

[368] Euchner, s.49–54.

İktisadın biyolojik bir bilim olup olmadığını bir yana bırakırsak, bu tür bir meşruiyet arayışı içinde olanların sayısının da fazla olmadığını görebiliriz. Evrim ve seçim bu kadar ön plana çıkınca, Wilson, bu kuramların özellikle etikle ilgilenenlere öğretilmesi taraftarıdır. Etik üzerine düşünenler anlamalıdır ki, gen yayılım programını dikte eden limbik sistem (duygusal kontrol merkezleri) ahlak felsefesinden daha zeki bir yapılanmadır. Hızını alamayan bir sosyobiyoloji, insan haklarını da bir değer olarak önüne katmaktadır. Şüphesiz bu karmaşa içinde olumlu bir kulvara girmeyi beklerken, karşımıza âdeta limbik sistemin haklarından ibaret bir yapı çıkmaktadır. Bu mevzide insan hakları, kendimizin ve akrabalarımızın üreme başarısını koruma altına almaktır. Adaletsizliğin uzun vadeli sonuçları türümüz için tehlikeli bir hal alacağından, etkinliğe geçecek güç "memeli buyruğu"dur. İnsan hakları hareketinin biyolojik sebebini de bu şeklide öğrendikten sonra, bunun diğer rasyonalist temellendirme denemelerinden çok daha etkili olacağından emin olmamız beklenmektedir. Heller'in de belirttiği gibi, bu tür bir biyopolitika, politikanın yurttaş özgürlüğüne dayalı ahlaki içeriğini ortadan kaldırarak, insanlığı cinsiyet ve ırk zeminine bağlı bir biyolojik prangaya mahkûm etmektedir.[369]

En uygun olanların hayatta kalması düşüncesi, zaman zaman evrim kuramının bilimsel mesajını zedelese de, Darwin için canlılar arasında daha yüksek ya da aşağı şeklinde bir sınıflandırma bulunmamaktadır. Doğal seçme, sadece içinde yaşanılan çevreye uyum sağlamakla ilgili olup, çevre değişikliğe uğradığında, eski çevreye

[369] ibid, s.64–66. Ayrıca, yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, sosyobiyolojiyi savunanların hepsini aynı hizada görmek büyük bir haksızlık olacaktır. Burada genel bir çerçeve çizilmiştir. Benzer düşünceleri paylaşsınlar ya da paylaşmasınlar, aralarında Flohr, Petersen, Wilson, Dawkins gibi demokratik duruşlarından kuşku duyulmayacak pek çok yazar bulunmaktadır.

göre oldukça iyi konumda olan bir tür bu yeni duruma uyum sağlayamayabilir. Bu uyumun, üstün veya aşağı olmak ile bir ilgisi yoktur.[370]

Günümüzde de doğada bilimin keşfetmesini gerektirecek bir ahlak yasası bulmaya çalışmak yararsız görünmektedir. Özellikle evrimci etik anlayışı, zaman zaman sosyal bilimlere insan türüne uygulanan bir biyoloji dalı gibi yaklaşmaktadır. İnsanlığın mutluluğunu ve hayatta kalmasını sağlayacak bir etiğin, bilimden veya doğadan alınacak ahlak derslerinden çıkacağına yönelik anlayış, kendine gerekli zemini bulmakta zorlanmaktadır. Yaşam dersleri alabileceğimiz ve hatalarımızı görebileceğimiz bir doğayı, toplumsal davranışların iyi veya kötü olduğunu belirleyecek bir terazi olarak göremeyiz. [371] Doğa temelli bir ahlaki meşruiyet inancı, "*yaşam savaşı"*nda neyin adil olduğunu belirlememizi biraz kolaylaştırır, ki bu da hiç iç açıcı bir durum değildir. Üstelik bu tartışmalı hayatta kalma savaşı görüşünü, toplumsal sonuçları gözetmeden liberal ekonomi çerçevesinde devletin rolünü asgariye çekmek adına kullanma teşebbüslerinin teorik temeli de pek sağlam değildir.

Mesele, sosyobiyolojinin kategorilerinin nereden geldiğidir ve ekonomik olanlarla ilgili benzerlikler, sosyobiyologların yaşadıkları toplumun iktisadi koşullarından yararlandıklarını göstermektedir, ki bu kategoriler bazen hayvan topluluklarına bile yüklenmektedir. Marksist çerçeveden gelen bu eleştiriler, sosyobiyolojiyi bilim olmak bir yana sadece bir ideoloji olarak görmektedir. Ancak,

---

[370] Evrim de Darwin'in benimsemediği çizgide bir mükemmelleşme düşüncesi ile perdelenerek, ilerleme fikirlerini destekleyen bir kurama dönüştürülmüştür. Ayrıca 20. yüzyılda Nazizmin düşünsel bataklığına giden yolda zaman zaman pusula görevi yapan Sosyal Darwinizm'in de "evrimi" için bkz. John Bellamy Foster, **Marx'ın Ekolojisi**, Çev. Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2001, s.253 vd.

[371] Bkz.Kirsch, s.27.

sosyobiyoloji de gerçekte sosyal bilimlerin yerini almak için aşırı iddialarda bulunma eğilimini sürdürmektedir. Bu uzlaşmaz indirgemecilik, kültürün edilgen biçimde genlerin arkasından sürüklendiğini, istisnai görüşler dışında sıklıkla savunmaktadır.[372]

İnsan doğasının toplumsal davranışları belirlediğini varsaysak bile, bu doğanın pek de makbul olmayan özellikleri üzerine yapılacak bir sosyal inşanın insanlığa anlatacağı şey merak konusudur. Tüm bunların yanı sıra, son senelerde yapılan bilimsel çalışmalarla artık daha iyi bilinmektedir ki, yaygın kanının aksine doğada sosyalliğin ön plana çıktığı durumlar daha fazladır ve çoğunlukla savaşarak değil, birlikte çalışarak, hatta farklı türler arasında işbirliğine gidilerek hayatı daha kolay hale getirmeye yönelik bir çaba söz konusudur.[373]

Biyopolitik önermelerin, politik davranışlar hakkında pek de incelikli olmayan ifadeler içerdiği konusunda Euchner'e katılmamak zordur. Bulanık önermeler içinde en dikkat çekeni, politik davranışı da gen yayılımına indirgeyen yaklaşımdır. Saldırganlıktan barış yanlısı olan davranışlara kadar hemen hepsini bu platforma yığmak mümkündür. Zaten nüfus çoğaldıkça, bu stratejinin işlediği anlaşılmaktadır ve dolayısıyla bu düşünce "yanlışlanamaz" gözükmektedir. Her davranışa karşılık gelen bir gen varmış izlenimi yayılmaktadır. Saldırganlık geni gibi bilinenlerden başlayan gen türleri, sempatiye, yalana, suça uzanmaktadır ki, "sınıf atlama eğilimi geni", "barışçıl manevra esnekliği geni" gibi daha karmaşık gen çeşitleri üzerinde çalışıp yanlış temellendirme yapanlar bulunmaktadır. Yazara göre, modern devletin

[372] Bkz. Roger Trigg, **Sosyal Bilimleri Anlamak**, Çev. Beyza Sümer – Filiz Ülgüt, Babil Yayınları, İstanbul, 2005, s. 210 vd.

[373] Bkz. Michael Ruse, "Evrimci Etiğin Savunusu", **Etiğin Doğal Temelleri**, Der. Jean-Pierre Changeux, Çev. Nermin Acar, Doruk Yayımcılık, Ankara, 2002, s.35 vd.

bir savaş başlattığını varsayarsak, sıradan bir yurttaş hayatını feda etmek zorunda kalacaktır. Siyasi ve iktisadi elitler ise, cephe gerisinde olacak ve "gen yayılımı" uğruna yok olan dünyaya çocuk getirmeyi değersiz bulan bir muhalifin durumu daha da karmaşık bir hale gelecektir.[374] Ancak, genel anlamda görülmektedir ki, bilimin kıyılarından açık sulara, toplumsal olana kulaç atmak kolay değildir ve genelde sığ sularda çırpınma tehlikesi bizi beklemektedir.

Doğa, insanlığın kendi kibrine layık görmediği davranışlara referans olmaya niyetli değildir. İnsanların doğaya kendilerini uyarlarken, toplumsal yaşam süreci içinde geliştirdikleri ahlak kurallarını bir genetik sözleşme ekseninde ele almak, ahlaki alanımızı, kusurlu ama doğal ya da tam tersi mükemmel ama bünyemizin kabul etmeyeceği kadar yapay olarak kabul edeceğimiz muğlak sınırlardan kurtulamamak demektir. Bu nedenle, diğer canlıların ortak ya da kendilerine özgü davranışlarıyla bir bütün olarak doğa, insanlığın istediği zaman girip çıkacağı, görmek istemediklerini göndereceği bir uygarlığın arka kapısı olarak düşünülmemelidir.

Biyoteknoloji alanındaki gelişmelerin hayal gücünü zorladığı ortadadır. Genetik hastalıkların ortadan kaldırılması ihtimali, insan soyunun mükemmel bir hale getirilmesi düşüne doğru kaymaktadır. Nanoteknoloji ve yapay zekâ tartışmaları da göstermektedir ki bu düş, insanlığın zayıf yönlerini gidermeyi ve genetik alanında bir buluşmayı hedeflemektedir.[375]

---

[374] Euchner, s.68–70.

[375] Nanoteknoloji, biyoteknoloji, enformasyon teknolojisi ve bilişsel bilimin oluşturacağı yöndeşmenin getireceği yeni "yeryüzü cenneti" için bkz. Mihail C. Roco, " Science and Technology Integration for Increased Human Potential and Societal Outcomes", **The Coevolution of Human Potential And Converging Technologies**, Ed. Mihail C. Roco – Carlo D. Montemagno, The New York Academy of Sciences, New York, 2004, s. 1–16.

3- Genetizm: Herkesin Herkesle Savaşı

Toplumların insan ırkları şeklinde genetik temelde ayrılamayacağına ilişkin 1972 yılında Lewontin'in gerçekleştirdiği ilk çalışmadan bugüne kadar, DNA düzeyinden genom düzeyine varan tüm çalışmalar da Lewontin'i desteklemektedir. Anatomik açıdan modern insanın binlerce yıl önce dünyaya yayılması, ihmal edilemez bir kaynaşmayla genetik sürüklenme temelinde bir demografi dinamiği oluşturmuştur. Bu durum, dış görünüm açısından kurulan ırk teorilerinin genetik anlamda bir önemi bulunmadığını ortaya koymaktadır.[376]

İnsanın genlerinden çok içinde bulunduğu toplumsal koşulların ürünü olması, doğa gereği nasıl bir canlı olduğu üzerine de fazla anlam yüklenmesini gereksiz kılmaktadır. Politik ya da ekonomik, nasıl algılanırsa algılansın, artık düşmanlık retoriğinin ötesine geçemeyecek herkesin herkese karşı yürüttüğü bir savaşın biyolojik gerekçeleri bulunmamaktadır.[377]

Modern toplumda bilimin bir meşruiyet sağlayıcı güç olarak görülmesi, zaman zaman bilimin dinin yerini almasını geçerli kılmaktadır. Bilimin objektif ve politika

---

[376] Genetik indirgemeciliğin bu alanda da anlamsız kılınması üzerine bkz. Ergi Deniz Özoy, "Genetik bilimi ırk kavramını reddediyor", **Bilim ve Gelecek**, Sayı: 52, Haziran 2008, s. 34–38.

[377] Bilimde neyin ne zaman kim tarafından söylendiği bazen oldukça önemli olabilmektedir. Bu anlamda Wilson, bilim insanları ve hümanistlerin, etiğin felsefecilerin elinden alınıp biyolojikleştirilmesi zamanının geldiğini anlamaları gerektiğini belirtmiş ve indirgemeciliği tartışmaların merkezine taşımıştır. Bu çalışmada da görüşlerine yer verilen bilim insanlarından Wilson, Lewontin ve Gould arasında başlayıp yayılan bu kısmen medyatik tartışma, özellikle Wilson'a karşıt görüşte olanların, gen merkezli savların nereye kadar gidebileceğini göstermeleri açısından olumlu olmuştur denebilir. Gould'un da belirttiği gibi, siyasete karışmakla suçlanan bilim insanları, sosyobiyoloji ile ilgili politik bir çatışma olmadan bilimsel bir çatışmaya girilmesinin mümkün olmadığını zaten görmüşlerdir. Bu da tartışmanın temel zeminini açıklığa kavuşturmuş olmaktadır. Bkz. Michael Shermer, **İyilik ve Kötülüğün Bilimi**, Çev. Sinem Gül, Varlık Yayınları, İstanbul, 2007, s.305 vd.

dışı bir yöntem içerdiğini ve bunun tüm zamanlar için doğru olduğunu iddia eden bilim insanları, istenmeyen politik müdahaleler dışında, sosyal çatışmaların gerçekten üstünde olduğuna inanmaktadırlar. Lysenko döneminde net biçimde görülmüştür ki, bilim hakkında gerçekleri söyleme yükümlülüğü her türlü yükümlülüğün üstündedir ve bilim insanının doğru bildiğini söylemesini engelleyecek bir politik kaygısının olmaması hayati bir nitelik taşımaktadır. Sosyal ve ekonomik kavramların gen kılığında karşımıza çıkartılması ve biyolojik kalıtıma dönüştürülmesi, eşitsiz bir toplumu haklı göstermek için yeterli değildir. Eşitsiz bir topluma karşı çıkılmasına yanıt olarak, aramızdaki farkların genlerden kaynaklandığını ve hepimizin içinde doğuştan belirli benzerliklerin olduğunu söyleyen biyolojik insan doğası teorisi geliştirilmiştir.

İnsan doğasının benzerlikleri, yetenekteki farkların statü farklarına dönüşebileceğini ve toplumun doğal olarak hiyerarşik olmasını karşımıza çıkarmaktadır. Lewontin'e göre, bu düşünceler, biyolojik determinizmin ideolojik iskeletini oluşturmaktadır. Etnik ya da sınıfsal farklılıkların bu hiyerarşiye tabi tutulması kasıtlı bir yaklaşımdır. Genler tarafından neyin etkilenebileceği ile sosyal ve çevresel değişimlerle neyin değişebileceği arasında sürekli biçimde karışıklık yaratılarak, yazarın deyimiyle toplumlardaki eşitsiz yapıların üzerine biyolojik cila sürülmekte ve bir meşruiyet arayışına girilmektedir. Bu ideolojinin tamamlanması için de, genlerde kodlanmış değişmez bir insan doğası teorisine sahip olunması gerekmektedir. Hobbes'un herkesin herkesle savaşı, insan hayatının yapıları ya da DNA molekülleri arasında bir üstünlük savaşına dönüştürülmüştür. Bu yaklaşım,

insan hayatının ne olduğuna ve belki de ne olması gerektiğine insanları ikna etmenin en son ve en akıl almaz çabasına karşılık gelmektedir.[378]

Gould'un da üzerinde durduğu şekilde, biyolojik determinizm konusu, üniversitelerde tartışılacak soyut bir mesele olmanın ötesinde, önemli politik sonuçları olan ve medyaya sızdığında değişik anlamlar yüklenen bir perspektife sahiptir. Yazar, konunun evrensel biyolojiye karşı insanın benzersizliği değil, biyolojik determinizme karşı biyolojik potansiyeli olduğunu belirtmiştir. İnsan davranışlarını belirleyen özel genler bulunduğunu ileri süren sosyobiyolojik spekülasyonlar bir yana, Wilson da genetik olmayan öğrenmenin insan davranışındaki rolünü tamamen inkâr etmemektedir. Hatta genlerin egemenliklerini büyük oranda yitirdiklerini vurgulamasına rağmen, yine de antropolojik genetik disiplininin gerekliliğinden söz etmektedir. Geniş bir potansiyel davranış aralığına sahip olan insanın biyolojik doğası, toplumsal reformların önünde engel değildir.[379]

Modern dönemlerde sınırsız bir özgüvenle meydan okuyan bilimsel faaliyet, özgürlük ve eşitliğin sınırlarının genişletilmesinde çıkış noktası yapılmaktansa, tüm insanlığı kapsayacağı varsayılan bir idealin imkânsız ve tehlikeli olduğunu onaylatmanın aracı haline getirilmiştir. Birçok hayali gerçekleştiren bu büyük bilgi birikimi, insana özne olma bilinci vermektense, yerine güvensizliği, korkuyu ve nesneleşme duygusunu beraberinde getirmiştir.

---

[378] Bkz. Richard Lewontin, **DNA Doktrini – İdeoloji Olarak Biyoloji**, Çev. Melike Çakırer, Bilim Kitaplığı, İstanbul, 1994, s.23-41. Politik ve sosyal sorunları çözmek için teknolojik araçları kullanma stratejisine yönelik olan "teknolojik fiks" terimi gibi, modern uygarlığa insanların genetik adaptasyonu için bir "genetik fiks" terimi de gündeme getirilmektedir. Etzioni 1973'te aynı adlı kitabında da zaten bunu önermiştir. Sosyal koşulları insanlara uyarlamaktansa, insanları sosyal koşullara göre şekillendirmek mantığından hareket eden bir yaklaşım, ihtilafların gerisindeki sosyal nedenleri görmezden gelmektedir. Bkz. Bayertz, s.298.

[379] Bkz. Stephen Jay Gould, **Darwin ve Sonrası**, Çev. Ceyhan Temürcü, TÜBİTAK, Ankara, 2005, s.260 vd.

Genetik alanındaki bilimsel etkinliklerin de benzer biçimde, insanı özne olma konumuna getirebileceği söylense de, insanların çoğunluğunun zaten bu konuma gelemeyebilecekleri düşünülmektedir. Buna göre, genetikte bilimsel açıdan açığa çıkarıldığı düşünülen hakikatlerin ışığından yansıyan düzen, toplumun tüm bireylerini haklar bakımından eşit sayan bir demokrasi olamayabilecektir. Üstünlükleri genetik anlamda saptanmış olanlarla diğerlerinin eşit görülmemesi ihtimali, Atina demokrasisi tarzında bir demokrasiyi, yani "alt türlerin" hiçbir hak talebinin olmadığı bir ekseni günümüze genetizm aracılığıyla taşımaktır. Bu tür katı hiyerarşiye dayalı bir düzenin kurulması elbette yakın bir tehlike oluşturmamaktadır. Bazı yazarların burada dikkat çektiği husus, biyoteknoloji gibi yeni bir çağı başlatan teknolojik gelişmelerin son derece sınırlı bir insan kesimini gerektirir bir nitelikte olmalarıdır. Tarım ve sanayi devrimleri, neredeyse tüm toplumu kendi organizasyonuna çeken ve buna ihtiyaç duyan bir özelliğe sahiptiler. Oysa nükleer, uzay, bilgisayar ve genetik teknolojileri için bu tür bir zorunluluk bulunmamaktadır. Toplumun üretim için organize olan sınırlı topluluk dışında kalanları, genelde tüketici konumunda kalmakta ve hatta biyoteknolojide olduğu gibi, o toplum sadece bir uygulama nesnesi olarak görülmektedir. Daha önceki dönemlerde köleler, köylüler veya işçiler, yönetici zümreye eleştirel bir gözle bakabilmekte ve onlar olmadan da üretim ve toplumsal işlevleri gerçekleştirebilecekleri düşüncesiyle siyasal taleplerde bulunabilmekteydiler. Ancak giderek yükselen bilgi ve beceri düzeyi karşısında, geniş kesimler için artık bu tür bir eylemli varoluş tarzı söz konusu olmamaktadır. Öz sınırlılık algısıyla, kitleler benzer bir iddia taşımamakta ve

kapasitelerinin bunun ötesine geçemeyeceği düşüncesiyle tarihsel olarak geri bir statüye doğru kaymaktadırlar.[380]

Genetizmin sadece zekâ alanındaki tanımlarının bulanıklığı bile insanlık umudunu aniden karartabilmektedir. İndirgemeci genetikçilerin üstün zekâlı dediklerini üstün insan saymaları ile doğal eşitsizlikten yola çıktıklarını ve toplumsal eşitsizliğin de doğal eşitsizliğin bir sonucu olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Bir meşruiyet arayışı içine girildiği anda genetizm eşitsizlikçi bir ideolojiye dönüşmektedir. Bu ideoloji, potansiyel totalitarizmi nedeniyle, bireylerin baskılardan arındığı liberal ütopyaya ve özgür toplum idealine de ters düşmektedir. Liberalizmin doğal eşitsizliklerin olumlandığı ve toplumsal gelişmede yetenekli olanların teşvik edilmesinin savunulduğu natüralist bir yüzünün olduğu hatırlanırsa, liberalizmin hukuksal eşitlik fikri temelinde gelişen hukuk devleti ve insan hakları konseptine dayalı diğer aydınlık yüzü de akla gelecektir. Zaman zaman dengesiz biçimde birincisinin ikincisine ağır bastığı görülebilir, ki bu durumda bazı yazarların da vurguladığı gibi, liberalizm indirgemeci genetiğin ideolojisi ile bir araya gelmektedir. Küresel anlamda biyolojik indirgemeciliğin vurgulanması, hukuki eşitlik fikrinin bile temelini zedelemektedir.[381]

Şiddet ve suçun ortaya konmasında da sosyal ve çevresel faktörleri yeterli görmeyen yeni yaklaşımlar, çevreye karşı genetik duyarlılıktan bahsetmektedir. Buna göre, çevresel ve sosyal nitelikteki basit yaklaşımların dikkate alınmaması gerekmektedir. Aksi takdirde yoksulların hepsinin suçlu olacağı görüşüne varırdık. Aslında bu görüşün geldiği hat yeni değildir. Lombroso'nun 20. yüzyılda

[380] Ömer Laçiner, "Genetik ve Siyaset", **Birikim**, Sayı: 78, Ekim 1995, s.7–9.

[381] Kendi hakikat konseptini bizzat hakikat olarak sunan genetizmin mekanist nedenselciliğine karşı felsefi bir itiraz için bkz. Doğan Özlem, "Yeni İndirgemecilik: Genetizm", **Birikim**, Sayı: 78, Ekim 1995, s.11–15.

güncellenmiş "bilimsel" versiyonları, 1960'larda yükselen şehir isyanları ve toplumsal hareketler için kullanılmıştır. Bu hareketlere sadece küçük bir kesimin katılması, "beyin disfonksiyonu" ile açıklanmıştır. Olaylarda orantısız güç kullanan güvenlik güçlerinin de yine aynı sorunla karşı karşıya olduğu söylenerek nispeten bir denge sağlanmaya çalışılmıştır. Eski görüşler gibi yeni genetik model de bireysel farklılıkları her şeyin merkezine yerleştirmiştir ve söz konusu analizlerde de fazla bir değişiklik görülmemektedir. Terörizmin iç savaşa ya da savaşın soykırıma döndüğü olaylar bile neredeyse sosyal sistemin dışında kalacaktır.[382]

Zekâ, suç ve ırk üzerine genetik tespitler çizgisel bir hatta ilerlemekte ve aynı noktada buluşmaktadırlar. Genetik determinizmin 21. yüzyılda söyleyecek yeni bir sözü bulunmamaktadır. Her muazzam gelişmenin bir karanlık yüzü bulunmaktadır. Ancak sadece kâr peşinde olan ve tekelleşen bir biyoteknoloji sahası, genetik mühendisliğinin diğer tehditlerinin önüne geçmiş durumdadır.

Türsel sınırlarımız aşılarak, eşi görülmemiş tinsel bir varlık ortaya çıkacak ve evrenin sonsuz derinlikleri adeta fethedilecektir. Evrim kuramı yerini, yapay varlık biçimleri ile yepyeni bir gelişim anlayışına bırakacaktır. Ütopyaya doğru evrilen bu tür öngörüler ya da düşler, bazı açılardan bize daha çok edebi distopik metinleri hatırlatmaktadır. Günümüzün eğilimleri bir yana, daha 1960'lı yıllarda bile bazı bilim insanlarının sempozyumlarda kurdukları mükemmellik hayallerinin, ister istemez toplumsal alanlara girildikçe kimlerin kâbusu olacağı sorusu ortada kalmaktadır. Evrimin yönlendirilip, öjenik tedbirlerin öne çıkmasını savunanlar, halktan gelecek muhalif görüşlerin de engellenmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Ayrıca Watson ile birlikte DNA molekülünün sarmal yapısını keşfeden Crick gibi

[382] Suç oranları, çevre ve farklı toplumsal sonuçlar açısından genetik bir model için bkz. Jonathan Michael Kaplan, **The Limits and Lies of Human Genetic Research**, Routledge, London, 2000, s. 98–103.

20. yüzyılın bilimsel kilometre taşlarını döşeyenler gerektiğinde bizi ürpertmeyi de bilmektedirler. [383] Crick, çocuk yapma isteğinin önceden alınacak izne tabi tutulmasını talep etmiş ve hatta gerekirse gıdalara döllenmeyi önleyici katkı maddesinin konmasını ve toplum için özellikle yarar sağlayan kişilerin çocuk yapmasının desteklenmesini savunmuştur.[384]

Sırasıyla eşitlik, özgürlük gibi kavramları insanlığın tahayyülünden silmek peşinde olan bir bilimin ne anlama geldiğine daha önce de değinilmiştir. Bu kavramlar üzerine yükselen demokrasi düşüncesinin sarsılmasıyla bilim, kendi kökünden bu kez tamamen kopma tehlikesiyle karşı karşıya bırakılacaktır. Geriye sadece hangi toplumların, teknik ya da genetik olarak farklı nitelikteki hangi insanlara ne kadar tahammül edeceği sorusu kalacaktır.[385]

---

[383] Euchner, s.95–96.

[384] Bilim insanlarının yaptıkları araştırmalarla insanlığa yaptıkları büyük katkılar şüphesiz tartışmamız dışındadır. Ancak büyük bir bilim insanı olmak ile bilgelik arasında kayda değer bir fark olduğu da ortadadır. İkisini bir araya getirmeyi başaranların varlığı, bilimin toplumsal sonuçlarında daha da önem kazanmaktadır. Crick'in DNA keşfindeki ortağı J. Watson, siyahların beyazlara göre zekâca daha geri olduğunu söyleyerek yine hayal kırıklığı yaratmıştır. Watson'a göre, Batı'nın Afrika'yla ilgili sosyal politikalarının yanlış bilgi üzerine kurulmuştur. Zekâca eşit oldukları düşünülmekte ve buna göre politikalar geliştirilmektedir. Oysa araştırmalar bunun tersini göstermektedir. Tüm insanların eşit olması gerektiğine dair doğal bir istek var olsa da, siyahlarla çalışmak zorunda olanlar bunun doğru olmadığını görmektedir. Daha önce de, bebeğinin eşcinsel olacağını öğrenen hamile kadının kürtaj hakkı üzerinde duran Watson'ın adımlarını hızlandırdığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın bile gerisine giden söz konusu bilimsel anlayış karşısında, bu kadar bilimsel ilerlemenin ahlaki anlamda başlanılan yere geri dönmek için mi sağlandığı sorusu ister istemez akla gelmektedir. Bkz. Robin McKie – Paul Harris, "Disgrace: How a Giant of Science Was Brought Low", **The Observer**, 21.10.2007.

[385] Robo-sapiens: ABD Ticaret Bakanlığı bürokratlarından Bond, bir yanda magazinsel bir müjde olan bu yeni ırk üzerinde ahlaki kaygılar taşırken, diğer yanda 20. yüzyılın açlık sorununu çözmek, kanseri yenmek, yeni tür bilgiler yaratmak gibi bildik iddialarının fantezi olmaktan çıktığını ileri sürmektedir. Elbette ahlaki kaygılarla birlikte iyi niyetli bir coşkudan şüphe edilemez. Ancak bütün bu teknoloji, yarınlar, çocuklar, dünyanın geri kalanı için istenilen refah ve benzeri kelimeler, anlamsız bir yığına

J. D. Bernal'in ifade ettiği gibi, biyolojinin geleceği, biyolojik olduğu kadar da sosyal bir sorundur ve bu dönüşüm çağında insan toplumlarının geçireceği değişiklikler, muhakkak ki insanlığın biyolojik çevresi kadar biyoloji bilimini de dönüştürecektir.[386]

III- BELİRSİZ SINIRLAR: BİYOLOJİ, TEKNOLOJİ VE DEMOKRASİ

A- TEHLİKELİ BİR EŞİK: HAYATIN DEĞERİ

1- Mühendislik Sendromu: Hayati Çizelgeler

İnsanlık tarihi, "değersiz hayat" katmanları üzerinde yükselmeye devam ederken, uygarlığın 19. yüzyıldaki keskin bilimsel dönemeci, toplumsal hiyerarşi ve bunun iktidara tercümesini farklı biçimlere çevirmeye başlamıştır. Resmi tezlerin meşruiyet kaynağı olarak bilim, eski çağlardan beri görev başına çağrılmaktadır. Ancak 19. yüzyılda muğlak bir biyolojinin tam ortasından geçen ırksal ve toplumsal tezler, 20. yüzyılda olacakların habercisidir. 18. yüzyılın önemli doğa bilimcisi Buffon'un, insanların yerküre üzerinde dağılarak, kutba veya ekvatora yaklaştıkça düzenli olarak yozlaşan bir doğaya sahip olduklarına yönelik jeobiyolojik düşüncesiyle zaten akademiye sıçramış bulunan tasnifler giderek yaygınlaşmaya başlamıştır. Linneaus ise, iki kutuplu bir sınıflandırma ile fiziksel ve karakter temelinde ırk çalışmalarına girişmiş ve insan ırkını deri rengi ve de zihinsel nitelikleri ile beş sınıfa ayırmıştır.[387]

---

dönüştürülerek lafzi bir barikat oluşturulmakta ve yine yeni bir şey söylenmemektedir; ama makalenin sonu nettir: 21. yüzyılda ABD liderliğinin devamı. Bkz. Phillip J. Bond, "Vision For Converging Technologies and Future Society", **The Coevolution of Human Potential And Converging Technologies**, Ed. Mihail C. Roco – Carlo D. Montemagno, The New York Academy of Sciences, New York, 2004, s. 17–24.

[386] Murat Gümrükçüoğlu, "Biyoteknoloji ve İnsan", **Birikim**, Sayı: 78, Ekim 1995, s.25.

[387] Gerard Huber, "İdeolojik Sapma ve Etik Koruma", **Bilim ve İktidar**, Der. Federico Mayor – Augusto Forti, Çev. Mehmet Küçük, TÜBİTAK, Ankara, 2004, s.128–129.

Doğa bilimleri ve felsefe üzerinden daha da çoğaltabileceğimiz bu tür örneklerde görüldüğü gibi, hem düşünürler hem de doğa bilimciler ırk düşüncesini bilimsellik adına geliştirmeye çalışmışlardır. Bilindiği üzere tarih öncesinden bugüne, ırk kavramına hiç gerek olmadan da insanlar, yasa veya ayrımcılık yoluyla ırkçılığa maruz kalmakta, kölelik, katliam ve hatta insan sınıfına dâhil etmeme gibi ırkçılığı da aşan uygulamalarla karşılaşmaktaydılar. Bernasconi'nin de belirttiği gibi, ırk kavramına olan güvensizliğimiz bizi ırk kavramının gerçekliğini reddederek ırkçılığa darbe vuracağımız yanılsamasına götürebilmektedir. Irk olmadan ırkçılığın olmayacağı düşüncesi, zaman zaman farkında bile olmadan ırk kavramından önceki uygulamalara da ırkçılık teşhisi konmasını mümkün kılmaktadır. Bu açıdan geçmişteki pek çok olayı ırkçılık olarak tanımlamak zordur. Karmaşık ırk sınıflandırmaları bir yana, herhangi bir ırk kavramı olmadan bile, Batılıların insanları sırf Afrikalı ya da sırf yerli oldukları için sömürmesi mümkündü. Irk kavramının derinleşmesinin kökeninde, sömürgeciliğin meşruiyet ihtiyacı olduğu tartışmalı bile olsa, sömürgeciliğin ırkçı terminolojiyi kullanarak, kısa sürede ırkçılığı bir meşruiyet ideolojisi haline getirdiği ortadadır. Sonuçta akademi, geçmişteki ırk düşüncesine bilimsel bir statü kazandırarak ve ona bir temel oluşturmuş gibi görünerek, daha saygın bir kavram haline gelmesine neden olmuştur.[388]

Irkçılık sapağından çağımızdaki hayat kategorilerine geldiğimizde, sadece son yıllarda yapılan savaşlarda bile temel stratejinin "hayat kurtarmak" olduğunu görmekteyiz. Bauman'ın deyimiyle söz konusu durum, bazı hayatların kurtarmaya

[388] Irkçılığın teorik kökenini filozoflar üzerinden genişleten bir araştırma için bkz. Robert Bernasconi, **Irk Kavramını Kim İcat Etti?,** Çev.Zeynep Direk vd., Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

değer bulunduğunun zımni bir ifadesidir ve bu kurtarma da mümkün olduğunca fazla değersiz hayatın söndürülmesinden ibarettir.[389]

Weber'e göre, hayatın ne zaman yaşanmaya değdiği sorusuyla tıp ilgilenmemektedir. Doğa bilimleri hayata teknik bakımdan egemen olmak için ne yapılması gerektiği sorusunun yanıtını vermeye çalışmaktadır. Hayat üzerinde egemenlik kurmamız gerekip gerekmediği ve bunun anlamlı olup olmadığı sorusu bir kenara itilmektedir.[390]

İnsan hayatını değerli kılan şeyin ne olduğu sorusu soyut olsa da, her gün en azından sağlık sektöründe çalışanların pratik sorunlarının çözümü için zor ve çelişkili bir felsefi soru gibi görünmektedir. Harris'e göre buradaki ironi, tıp pratiğinde alınan günlük kararların çoğunda bu sorunun bazı özel yanıtlarının zaten önceden verilmiş sayılmasında yatmaktadır. İnsanların büyük bir kısmı ruhsal veya fiziksel engelleri olan insanların diğerlerinden daha değersiz ve haklardan yoksun olduğunu düşünmemektedir; fakat fetüste rastlanan bir özrü kürtaj için geçerli neden olarak gören bir kişi, böyle bir insanın bu tür bir özrü olmayan birinden daha değersiz olduğunu kabul ettiği şeklinde bir görünüm sunmaktadır.[391] Elbette birtakım gerekçelerle buna itiraz edilebilir ve kürtajı savunan insanları, özürlülerin yaşamayı hak etmediğini düşünen ve canavarlıklarının farkında olmayan kişiler olarak suçlamak da mümkün değildir. Ancak yine de bu değer sorunu hayatın her aşamasında, ölümcül hastalardan koma halindeki kişilere kadar karşımıza çıkmakta ve zaman zaman maliyet hesaplarının karanlık tablolarına saplanmaktadır.

---

[389] Bauman, 2001, s.202.

[390] Weber, 1998, s.220.

[391] John Harris, **Hayatın Değeri**, Çev. Süha Sertabiboğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.28.

19. yüzyıldaki kıvılcımın alevlenmesiyle ve doğal ayıklanma teorilerinin de kullanılmasıyla büyüyen yangın, deri rengi, ırk ve Sosyal Darwinizm üzerinden 20. yüzyıla da taşınmıştır. Bu dönemde iktidarlar, özellikle de diktatörlükler, toplumsal yapılarında ideolojiyi biyoloji üzerinden kurmaya yoğun çaba sarf etmişlerdir. Kafatası ölçümlerinden zekâ testlerine, öjenik aracılığıyla genetik temizleme çalışmalarına kadar birçok uygulama halka halka alanını genişletmiştir. Bugün, tüm bunların artık uyanan insanlığın geçmişte kalan kâbusları olduğuna ve biyoteknolojinin mucize tasarımlar değil, ama daha insani ve doğal bir yaşam doğrultusunda hayaller kurmamıza yardımcı olacağına inanıp inanmadığımızı kendimize sormamız gerekmektedir. Günümüzde de "yaşamayı hak etmeyen insanlar" kategorisinin farklı biçimlerinin benimsenmesi tehlikesi sürmektedir. Demokrasi ve insan haklarının, insanlığı biyolojik argümanlarda yaşam bulmaya çalışan ayrımcılığa karşı koruyup korumayacağı da hâlâ bir soru işaretidir. Toplumsal sorunlara yönelik seçkinci çözümlerin gelecekte ne şekil alacağı, genetiğe dayanan toplumsal yaklaşımların içselleştirilmiş biçimleriyle yaşanacak bir kucaklaşma ile netleşecek ve sorunların tıkadığı sosyal dokuları, totaliter olmasa bile kolektif bir öjenik ile açmak hayali, üzerinde durulması gereken bir konu haline gelecektir. Sağlıklı bir biyolojik yapının iyi bir toplumu da tanımlayacağı umudu her ne kadar boşa çıkmış görünse de, biyolojideki bazı teknolojik yeni adımların yeni bir politik mecraya girme olasılığı, yeni insan arayışının aslında bir yanılsama olduğunun anlaşılması sürecini uzatabilecek ve tekrar ağır bedellere neden olabilecektir.[392]

[392] Huber, s.130–140.

İnsanın üremesinin giderek tıbbi ve teknik bir sorunsala dönüşmesi bile, doğallığın kaybolmaya başlamasını ve buna ek bir sorun olarak da kadın bedeninin sömürülüp sömürülmediği hususunu, biyolojik yeniden üretim teknikleriyle birlikte tartışılan geniş bir alana dağıtmaktadır. Cinsellik ve çocuk yetiştirme arasındaki ilişkinin parçalanması, beraberinde aile ve çocuk bakımı gibi alanlarda da yeni toplumsal olgulara bağlı farklı boyutları peşinden sürükleyecektir. Nüfus kontrolü ile birlikte iktidarın yeni biçimleri de yaşadığımız yüzyıl içerisinde benzeri etik ve teknik tartışmalarla şekillenmeye başlayacak ve Foucault'nun çizdiği baskı modelinden farklı bir alana doğru bir kaymanın gerçekleşip gerçekleşmediği de netleşecektir.[393]

İnsanlığın doğa ve kaderi üzerindeki rasyonel egemenlik rüyaları, zaman zaman küçük kâbuslarla kesilmektedir. Bauman'ın da üzerinde durduğu gibi, mutluluk vaadi asla bitmeyen bir mutluluk kovalamacasına dönüşünce, daima kovalanacak yeni hedefler istenmektedir. Biyolojiden ilham alan tekno-bilimlerin mekanizmasını sağlayan şey ise, daha fazla ve etkileyici hedefler yaratma işlevidir. Tekno-bilimin gerçekten nereye gitmek istediğini kimin bildiği elbette merak konusudur ve bilimsel potansiyelin yükümlülüklerinin nasıl taşınacağı ya da güvenilir bir otorite arayışının nasıl sonuçlanacağı da bu meraka eklenen soru işaretleridir; çünkü küresel sonuçlar doğurabilecek kararlar, genel olarak bireysel inisiyatiflere bırakılmaktadır.[394]

Hayatın değeri, her birey için kendi yaşamını değerli bulma ve yaşamaya devam etme nedenleri her neyse ondan ibarettir diyebilirsek, o zaman bu nedenleri bilmemiz gerekmemektedir. Bu durumda Harris'e göre, bilmemiz gereken tek şey, her bireyin kendine özgü bir nedeni ya da başka bir deyişle, kendi yaşamını değerli

[393] Işık, s.92–96.

[394] Bauman, 2001, s.231.

bulmak için kendine ait bir nedeni olduğudur. Daha iyi bir hayat için yapılması gereken şeyler üzerinde evrensel olarak uzlaşılmış görünmektedir. Yaşamın kurtarılması, ölümün geciktirilmesi, acıların ve hastalıkların azaltılması, açlığın ve yoksulluğun ortadan kaldırılması insanların çoğu için öncelikli görünmektedir. Bu amaçları engelleyen politikalara ve uygulamalara neden olan görüşleri veya duyguları ahlak dışı kabul etmemiz için geçerli nedenlerimiz bulunmaktadır. Konunun bir diğer boyutu ise, bizim hayatın değeri hakkında tatmin edici bir tanıma varmamızdan çok, değerli hayatlarla ilgili kararsızlığımızı mümkün olduğunca ortadan kaldırmaktır. Önemli olan, tanımlar ya da içerikler değil, herhangi bir bireyin böyle bir tanım yapabilme kapasitesine sahip olup olmamasıdır. Elbette zor durumların ender de olsa ortaya çıkması, onları göz ardı etmemizi gerektirmemektedir. Güçlükleri ve anormal durumları çözmenin en ahlaklı yolu, ölümü elimizden geldiği her yerde ve her anda, uzun ya da kısa bir süre için de olsa geciktirmeye yeterli olanakları yaratmaya çalışmaktır. Bu şekilde, insanlar arasında haksız da olsa seçim yapmak zorundaymışız gibi bir yanılsama yaratılmamalıdır. İnsanların hayatları ne uzunlukta olursa olsun, verilebilecek en büyük şansın herkese verilmesi gerekir; ki bu da insanlar arasında hepsine eşit davranmak dışında hiçbir gerekçeye dayanmadan bir tercih yapılmaması demektir.[395]

2- Neo-Malthusçu Medcezir

Modern yorumuyla doğa, bu çalışmada da sıklıkla vurgulandığı gibi, kendisini doğuran insanlık kavramının karşısında durmaktadır ve insanlığın ötekisi anlamına geldikçe de, hedefsiz ve anlamsızın bir konumun adı olmaktadır. Modern bilim, modern devletin gücüyle birleştiğinde doğa, insan özgürlüklerinin uygun bir nesnesi

[395] Bkz. Harris, s. 39 ve 187.

gibi görünmektedir. Bauman, bu noktada doğanın ahlaki kapasitenin de karşıtı olarak algılandığını belirterek farklı bir doğa portesi çizmektedir. Egemenlik nesnelerini "doğa" başlığı altında toplayan şey, "efendi" olan insanın iradesiyle, onun anlamlarını ve iyiliğin standartlarını belirleme tekelidir. Nesneler, kendilerine gereksinim duyulmayan nehirler, uyumu bozan otlar, yeterince fayda sağlamayan hayvanlar olabilir. Düzeni, tasarımı, ahengi bozan, amaç ve anlamdan sapan, bunları reddeden her şey Doğa'dır. Hiçbir işe yaramayan insanlar, ilkel insan doğasında yaşayan suçlular, ayyaşlar, eblehler, insanlık için bir anlam ifade etmeyen işlerde uğraşanlar, varlıkları anlamsız, bedenleri tuhaf yaratıklar… Madem bunlar da Doğa'dır, o zaman bunlara da doğa gibi muamele edilecektir. Bu döngüsel bir argümandır ve dışarıda kalan herşeyi gayrı meşru ilan etmektedir.[396]

Doğanın nimetlerinden herkesin eşit pay alamayacağını ve bunun bir doğa yasası olduğunu savunan Malthus'a göre, yoksulların durumunun düzeltilmesini isteyenler veya gelecekte yaşam koşullarının daha iyi olacağı bir toplumun olası olduğunu düşünenler, kötülüğün ve sefaletin kaçınılmaz gerekliliğini unutmaktadırlar. Çoktan sahip çıkılmış bir dünyaya gelen kişi, ailesinden alabileceği geçim araçlarından yoksunsa ve toplum da emeğini istemezse doğadan kopmaktadır. Daha doğrusu, doğada ona yer yoktur ve bu nedenle de en ufak bir hak talebinde bulunamamaktadır. Malthus'un nüfus yasası, yoksulların yardım almasının bir "hak" olduğu yönündeki her türlü anlayışı ortadan kaldırmak için tasarlanmıştır, ki zaten bu kesim gereksiz bir fazlalık olarak görüldüğü için açlıktan da korunmamalıdır.[397]

Beck'e göre, günümüzde de ekolojik bir efendi ahlakı çerçevesinde sorunların ahlaksallaştırılması ve politik olarak biçimlendirilmesi, ekonomiden siyasete kadar

[396] Bauman, 2003, s.57–58.

[397] Foster, 2001, s.139 ve 155.

tümüyle değişik yapıların oluşmasına neden olabilmektedir. Sanayi toplumunun sürekli olarak kendini tehlikeye atmasına tepki olarak doğan bir karşı modernlik, farklı otoriter hücrelere hayat verebilmektedir.[398]

Bookchin'e göre ise, günümüzdeki ekolojik bunalımın özü, bu toplumun geçmişle kıyaslanmayacak biçimde benzeri olmayan bir tahrip gücüyle organik evrimin getirdiklerini mahvetmesinde yatmaktadır. Hayatın dokusunun bir parçası olan insanlığın geleceği, hayatın çeşitliliğine ve karmaşıklığına bağlıdır. Teknoloji ise, makineleri ve teknik süreçleri zararlı hale getiren derinlerdeki toplumsal koşulları saklamak için sadece uygun bir hedeftir. İnsanlığın ihtiyacı olan şey, ileri teknolojileri devre dışı bırakmak değil, aksine teknolojinin toplum ve doğa açısından sağlanacak ahenge katkıda bulunmasına yönelik çalışmaktır. Nüfus sorunu da benzer bir sapma içindedir. Dünyanın nüfus yoğunluğu ve toplumsal koşullar ortadadır. Ancak dünya nüfusunun % 10'u bile etmeyen kesimin dünya kaynaklarının % 50'sinden fazlasını tüketmesi görülmeden ekolojik sorunların toptan nüfus artışına bağlanması, utanma duygusundan yoksunluktur. Ekoloji maskesi takan bu tür Neo-Malthusçu yaklaşımlar, "fazla nüfus" perspektifinden "nüfus sorunu"nu, yani irrasyonel kalabalıkların üzerine düşen çözüm gölgelerini hafızalarımızın karanlıklarına yansıtmaktadırlar.[399]

Ferry'nin Greenpeace'in yayın organı "Chroniques"in Nisan 1979 tarihli sayısından aktardığına göre, tüm canlı türlerinin yaşamı, hukuki ve ahlaki açıdan hümanizm üstü değerlerle belirlenirken, karşı çıkanlarla mücadele etmek için zora başvurulabileceği uyarısı dikkati çekmektedir. Bu keskin ihtar, insan hakları güzergâhında ilerleyen ve yolu bir tercih arifesi gibi gösterip ikiye bölen derin

[398] Beck, s.27.

[399] Bookchin, s.40–43.

ekolojinin yaklaşımlarına uzanmaktadır; çünkü bir sonraki patika yine Neo-Malthusçu bakış açısının sığlığını karşımıza çıkaracaktır. Aslında nüfus sorununun dünyanın gündeminde olan ciddi bir konu olarak, her fırsatta üzerinde düşünülüp tartışılabileceğini bir kez daha tekrarlamaya gerek yoktur.[400] Ancak bir sorunu ele almanın da her zaman birçok yolu bulunmaktadır. İnsan türünün dünya üzerindeki ideal sayısının, diğer canlıların ihtiyaçları göz önüne alındığında 500 milyon ve hatta 100 milyon olması gerektiği savunulduğunda[401], bu sayıya nasıl ulaşılacağı da merak konusu olmaktadır. Bu fasit daire içinde, sorunun tekrar en başa dönüp, özellikle

[400] Kuşkusuz nüfus sorunu bir tabu değildir ve umursamaz bir çerçeve içinde değerlendirilemez. Çevre sorunlarından eğitim ve sağlığa kadar, her türlü koşulun daha insani bir düzeye gelmesi için nüfusun, azalmasa bile sabit bir seyir izlemesi önemlidir. Ancak, nüfusun tehlikeleri üzerinde duranlar, sadece yoksul dünyadaki nüfus artışından endişe etmemeli, öncelikle insanların çok daha fazla tükettiği zengin dünyadaki büyüme konusunda da kaygı taşımalıdırlar. Mevcut iktisadi tabloda, ekolojik basıncın tüketim ile yakından ilgili olduğu bilinmektedir. Bangladeş'ten bir insanın, Batı'ya göç ettikten sonra, küresel çevreye etkisi 16 kat artmaktadır. Artık yeni göçmenlerin ülkelerinde olduklarından daha da fakir oldukları düşünülürse, bu argüman da tartışmalı hale gelmektedir. Nüfus ve gıda sıkıntısı arasındaki bağ ne olursa olsun, nüfus artışının ekolojik krizden sorumlu olduğunu düşünmek, zenginlerin ulaşabildiklerinden yoksulları sorumlu tutmaktır. Bkz. George Monbiot, "Population Bombs", **The Guardian**, 29.01.2008.

[401] Adını Yunan mitolojisindeki yer tanrıçasından alan "Gaia hipotezi"nin sahibi James Lovelock da bunlar arasındadır. Bu "doğa ana" hipotezine göre, dünya bir süper organizma işlevini görmektedir ve birbiriyle etkileşim halindeki canlılar ve cansızlar, bu karşılıklı kompleks sistem içinde tek organizmanın parçasıdırlar. Yeryüzü yaşayan bir varlık olarak hareket etmektedir. Yazarın son görüşüne göre, bir canlı gibi hareket eden dünyamız artık ciddi olarak hastadır. Bu ağır hastalıktan kurtulması mümkün görünmediğinden, dünyada dönüşü olmayan bir yola girilmiştir. Yakında gireceği bu koma halini daha önce de yaşamış ve iyileşmesi binlerce yıl sürmüştür. Enerji üzerinde yükselen uygarlığımız en kötüsüne hazırlıklı olmalıdır ve zaten çökmeden kendini sınırlayamayacağı da, alternatif enerji arayışlarının yer yer kara mizaha varması nedeniyle ortadadır. Durumu metanetle karşılamaktan başka yapacak bir şey olmadığı için, yaşadığımız yüzyılda milyarlarca insanın öleceğini ve geride kalan pek az kişinin yaşanabilir bir kuzey kutbunda hayatta kalmaya çalışacağını kabul etmek gerekmektedir. Lovelock'un "Gaia'nın İntikamı" adını verdiği son çalışmasında da geniş biçimde işlediği bu durumu, neredeyse yeryüzünün kendi tümörü saydığı, hızla yayılan insan türünden kurtulması olarak da anlamak mümkün. Bkz. James Lovelock, "The Earth is about to catch a morbid fever that may last as long as 100,000 years", **The Independent**, 16.01.2006.

hızla üreyen yoksullar olarak görülmesi ve ekolojik felaketlerde yükün hümanizm üstü değerler adına zaman zaman tehditkâr üslupla uzaklara atılması, çok eleştirilen hümanizmin uygulamalarından farklı bir nitelik taşımamaktadır. İnsan türünün ideal sayısı veya diğer canlılar adına, nüfusun belli sınırlara çekilmesinin ne tür bir mühendislik projesi olduğu belki de hiç açıklanamayacaktır. William Aiken'in kitlesel bir ölümün olumlu bir gelişme olacağına yönelik düşüncesi, bir görev bilincine dönüşebilmektedir. Türümüzün dünyaya karşı "ağır" sorumluluğu, bu tür bir çevre etiği çerçevesinde bile ele alınabilmiştir.[402]

Toplumlar bilime fazla güvenmeye başlayınca, büyümenin sınırlarının belirlenmesi uzmanlara bırakılmaktadır. Bu vekâlet, bir aldatmaca üzerine de kurulabilir ve insanların yakınacağı düzeyin biraz altında tutulan standartlar, sıkıntıların şiddet kazanıp yüzeye çıkmasını erteleyebilir. Bilimsel uzmanlık, insanların nelere katlanabileceğini saptayamamaktadır. Hiç kimse bu konuda kendi kararını verme hakkından vazgeçmemelidir; Illich'in de belirttiği gibi, insanlar üzerinde deney yapmak mümkün olunca, Nazi bilimi bu sınırı ölçmeye kalkmış ve ortalama insan hakkında yaşama dair bazı keşifler yapılsa da, bir toplumun neye ne kadar tahammül edeceğine yönelik bir bilgi sağlanamamıştır. Bilim, insanın evrendeki yerinin boyutlarını berrak bir hale getirebilecek olsa da, insanların dünyada yaşayacakları boyutların seçimi siyasal topluluğa aittir. Ekolojik sorunların ağırlaşması, insanların korkularına seslenen bir politik süreç içinde bürokrasinin artan etkinliği ile birleşip, toplumu teslim alabilir. Bu durumda da insanın hayatta kalmasını sağlayan, ama hayatını değersizleştiren plastik bir evrene mahkûm olması olasılığı ortaya çıkmaktadır. Asıl tehlike ise, doğumdan ölüme sınırları belli olan

[402] Ferry, s.115–116.

insan ürünü bir çevre ekolojik yıkıma yakın bir sınırla birleştiğinde, insanın tahammülünün bu noktayı aşmadan sabitlenmesi ve hatta toplumun karar alınan siyasal süreçlerden uzak tutulmasıdır.[403]

Michel Serres'in *Doğa ile Sözleşme* adlı eserinde dile getirildiği şekilde, küresel olan ekolojik sorunlardan kaçacak sığınağımızın kalmaması, dünyanın yeniden özne olma çabasıdır. Uzun bir süre kötü muameleye maruz kaldıktan sonra, egemenlik tehdidinde sıra ona gelmektedir ve toplum sözleşmesi düşüncesinin benzeri bir " doğa sözleşmesi" fikri de buradan kaynaklanmaktadır. İnsanlar arasındaki ilişkileri hukuk aracılığıyla düzenlemek istenmesine benzer biçimde, sıra doğa ile bir sözleşme yapmaya gelmiştir. Bu adaletin yeniden tesisi anlamına gelecek ve insan, doğa ile ilişkisini tekyönlü, dolayısıyla da eşitsiz biçimde sürdüren parazit konumundan kurtulacaktır. Doğa ile ortak bir yaşama geçmek, aldığını iade etmek demektir. Kuşkusuz böyle bir program, benzer hareketlerde olduğu gibi hümanizmin sorgulanmasını gerektirmekte, hatta insan hakları perspektifinin yeniden değerlendirilmesi gündeme gelmektedir. Burada yine haklardan yoksun varlıkların hukuku bir sorun olarak belirmekte ve Ferry'nin deyimiyle metafor yüklü bir masal ortaya çıkmaktadır. Jonas'a başvurursak, hukukun görevinin artık insan çıkarının ötesine uzandığını görebiliriz. Kaldı ki, doğayı tehdit eden her şeyin, insanlığı da kanatları altına aldığını belirtmek bile çoğu kez gereksizdir. Ancak bunun için insan ile doğa arasındaki analojiyi, her fırsatta doğayı bir kişi olarak kabul etmeye kadar götürmeye ihtiyaç bulunmamaktadır.[404]

İnsanmerkezci yaklaşımı mahkûm etmek adına yapılanlar konusunda, bu noktada geniş bir parantez açmakta yarar vardır. Peter Singer'ın hayvan haklarını

[403] Illich, 1989, s.94–107.

[404] Ferry, s.111–112.

savunurken gösterdiği bazı yaklaşımlar bu anlamda rahatsız edici bir örnektir. Bilinç, akıl, toplumsallık ve özellikle acı yeteneği gibi kıstaslar üzerinde duran Singer, görüşlerini sağlam temellendirmekte ve bu arada insan hakları ve hayvan hakları arasında bir geçit açmaya da çalışmaktadır, ki buna bazı açılardan karşı durmak ya da en azından inandırıcı argümanlar geliştirmek kolay değildir. Ancak haklı olarak ısrarla vurguladığı insanların türcülüğü hususunda seçilen örnekler, her ne kadar insanları ikna etmek ve türcülüğe karşı bir mesafe koymak için de olsa, yine hayatın değeri meselesi üzerine odaklanmaktadır. Zihin özürlü bebekler, hasta yaşlılar, acı çeken hastalar ve bitkisel hayattakiler gibi kendileri veya çevresindekiler için yaşamın zor koşullar içinde sürdüğü insanların hayatlarını her durumda terazinin bir kefesine yığmaya çalışmak hayvan özgürleşmesine ne kadar fayda sağlayacaktır? Bir felsefi tercih adına, acıların toplamı hazlarınkine üstün gelmekteyse, yaşam neden devam etmeli sorusuna kolay bir yanıtımız yoktur. Singer, kesin bir faydacılığı savunurken acı, insan-hayvan biçimsel eşitliğinin merkezinde yer almaktadır ve bu dönemeçte etik olarak anlamlı bir denge kurmamız zorlaşmaktadır.

Zihinsel özürlü bir çocuğun bir köpeğin zekâ düzeyine erişememesini veya hasta ve acı çeken bir insanın yaşama hakkının bir şempanzenin yaşamıyla kıyasen sorgulanmasını düşünmemizi isteyen Singer de, bunların ikna edici olmaktan uzak olduğunu kabul etmektedir. Eğer iki durum arasındaki fark, sadece bir tarafın biyolojik olarak *homo sapiens* türünün üyesi olmasıysa, hayvanların da yaşama hakkı en az çocuğunki kadar, hatta daha fazla olmalıdır. Ancak buradan hareket edersek, insanların ölümünün ne zaman meşru sayılacağına dair elimize bir çizelge almamız gerekir. Acı çekme ve zekâ konusunda, insan ve hayvan arasında bir süreklilik olduğu söylenebilir. Özgürlük konusunda ise, bir kopuş yaşanmıştır. Bu kıstası

aldığımızda, türcülükten uzaklaşmak ve insanlığı doğa-kültür üzerinden değerlendirerek insan yaşamına saygı duymak mümkündür. İnsanın doğanın efendisi olarak kendinde gördüğü haklar doğa üzerinde yansırken, şüphesiz en vahşi tezahürü hayvanlara karşı ortaya çıkmaktadır. İnsanlık, hayvanların doğal yaşamlarının korunmasını kendi kültürünün ve özgürlüğünün bir parçası haline getirmedikçe ya da keyfi ve sistemli vahşetine bir çözüm geliştirmedikçe uygarlığın eksik kalacağı ortadadır. Singer'ın geliştirdiği etiğin ve benzeri ufuk açıcı çalışmaların önemli katkıları, hayatın değerine dair göstergeleri çizenlerin bulanık sularına karışmamalıdır.[405]

Sorun, genel anlamda uygarlığın son dönemecindeki kavramlardan bazılarının doğaya uygulanmak istenmesinde yatmaktadır. Uygulamada yerine oturmayan bu tür kavramların doğal dünyaya yayılması ve türcülükten kaçmak adına, özellikle hukukun nesnelerinin özneye dönüştürülmek istenmesi yeni sıkıntıları beraberinde getirebilecektir. İnsanlık tarafından insanlar için getirilen düzenlemelerin, çoğu kez insanlık adına yerine getirilmediği görülmektedir. Kaldı ki, normatif etik dâhil, her türlü kural ya da değerlendirmenin insanmerkezci olması hâlâ kaçınılmaz görünmektedir. Aksini düşünenlerin doğa için daha iyisini bildiklerini öne sürmeleri bile aynı çıkmaza girmektedir. İnsanların tanıyacağı bazı hakların nasıl uygulanacağı ve kimler tarafından gözetileceği sorusunu, yani meselenin insani bir değerlendirmede nasıl şekilleneceğini, insan hakları mücadelesinin zorlu yokuşu göz önüne getirildiğinde yanıtlamak kolay değildir. Elbette doğanın hakları da insanlar tarafından korunacaktır. Ancak bunun diğer canlıların hukukun öznesi veya nesnesi olmasına mı bağlı olduğu sorulabilir. Bu soru, kendi türünün haklarını sıklıkla ihlal

[405] Bkz. Peter Singer, **Hayvan Özgürleşmesi**, Çev. Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s.37–63.

eden bir insanlık için kimi zaman pek de önemli görünmeyen şekli düzenlemelerin küçümsenmesi olarak değerlendirilmemelidir; sadece istesek de istemesek de diğer canlıların hukukun nesnesi kalacağının altını çizmektir. Dolayısıyla, doğanın hukuku fikrini anlamlı bir metafor olmanın ötesinde değerlendirmek doğru olmayabilir. Ferry'e göre, insanmerkezci bir yanılsama ile doğadan öznelliğin soyutlanması, doğaya değer atfedenin insan olduğunun unutulmasıdır. Ahlaki olan bir amaçta, ereğin doğanın içine yerleştirilmesi mümkün görünmemektedir.[406]

Teknik olarak yeniden üretilebilir bir doğa ile karşı karşıyayız. Beck, 19. yüzyıl ile 21. yüzyıl arasındaki derin ayrımı, ideolojik doğallaştırma ile teknik doğallaştırma arasında görmektedir. Eskiden sadece imgeler doğallaştırılabilirken, artık canlıların oluşum koşulları üretilebilir bir doğaya, başka bir deyişle "doğa olmayan bir doğa"ya aktarılmaya ve orada biçimlendirilmeye çalışılmaktadır. Yazarın Böhme'den aktardığına göre, her türden romantiklik ve doğa sevgisinin ötesinde, bizi bu tür imkânlarla dehşete düşüren şey, doğa dediğimizde kendimizden söz ediyor oluşumuzun bilincini yeniden kazanmamızdır. Doğa biziz ve doğanın bu şekilde yeniden üretilebilir olması, kendimizi kendi hakkımızdaki anlayışımızla birlikte sorgulamamızı gerektirmektedir. Aslında doğanın ortadan kaldırılarak teknik bir projeye dönüşmesi, yani doğanın modernleştirilmesi olan süreç, karşı modernliğin eline tahayyül edilenin ötesinde imkânlar verebilecektir.[407]

İnsanların yaşama hakkı açısından diğer tüm canlılarla eşdeğer olacağı ahlaki bir "biyosferik demokrasi" istense de, Bookchin'in de üzerinde durduğu gibi, zenginle yoksul, erkekle kadın, beyazla siyah, sömürenle sömürülen arasında bir ayrım yapmadıkça, insanlığın biyosfere verilen zarar nedeniyle daha ne kadar

[406] Ferry, s.177–178.

[407] Beck, s.136–137.

hırpalanacağı ekoloji açısından rahatsız edici bir sorundur. Giderek tükenen hümanizmin doğal yasalarla gizlenmesi, söz konusu olanın etkin konumdaki soyut bir insanlıktan ziyade kapitalizm olduğunun örtülmesi ve dolayısıyla kaba bir biyolojizme saplanan otoriter zihniyetin kendisidir.[408]

Ölümcül bir bakterinin kontrol altına alınması veya doğa gereği birbirine zarar veren canlıların çatışmaları nesneler arası değil, ama özneler arası bir mesafe olarak ela alınacaksa, bunun insan türü ekseninde mi değerlendirileceği veya bu kez doğanın kendi hukukuna mı başvurulacağı da ayrı bir tartışma konusudur. Sorun, belki de sadece insanın kendi türü dâhil tüm canlılara doğa çatısı altında göstereceği ahlaki bir sorumluluk ve çıkardan uzak bir saygıdan ibarettir. Barbarlık ve hümanizm arasına çekilebilecek bir sınır elbet bulunabilir.

3- Modernitede İronik Bir Parantez: Nazi Ekolojisi

Nazi Almanya'sında sırasıyla 1933, 1934 ve 1935 yıllarında çıkarılan üç yasa, modern ekolojik anlayışta hukuki seviyede hayvanların ve doğanın korunmasına dair ortalama duyarlılığın oldukça üstünde bir konum almıştır ve gerçekten de ilginç biçimde çıtayı oldukça yukarıya taşımış bir çevreci politik projenin ürünü olan ilk düzenlemedir. 30'lu yılların faşizan temaları ile doğa sevgisi arasında kimi zaman görülen yakınlaşmaların günümüzde giderek derinleşen ekolojik sorunlar karşısında alınan mevzileri gölgelemesine izin vermek demagoji olacaktır. Aksi halde Nazi döneminde şekillenen ve günlük yaşama savrulan birçok teknolojik uygulamanın a priori dışlanması gerekirdi. Almanya'da o yıllarda gerçekleştirilen büyük yasal hamlelerin bizi sadece bir olgu üzerinde düşündürtmesi yeterlidir: İnsana duyulan nefret. Doğaya gösterilen ilgi, doğrudan bu nefreti elbette içermemektedir. Ancak o

[408] Murray Bookchin, **Toplumsal Ekolojinin Felsefesi**, Çev. Rahmi G. Öğdül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1996, s.133–135.

dönemde bu nefret gizlenmemiş ve bilindiği gibi yasaklanmamıştır da. Ferry'nin çizdiği çerçevede düşündürücü olan şey, insanlığa yönelik nefretin tarihte rastlanmamış bir biçimiyle doğa sevgisinin yine tarihteki en kapsamlı uygulamasının örtüşmesidir.[409]

Nasyonal Sosyalizmin en iyi uyum gösterenin yaşamını sürdüreceği şeklindeki anlayışına göre, teknolojinin rolü, Volk'un varlığını doğanın ve başka ulusların neden olacağı yıkıma karşı korumaktır. Doğaya saygı duymak mı yoksa doğanın efendisi olmak mı gerektiği konusunda zaman zaman bölünmeler olsa da, temelde modern teknoloji Alman ırkının insanlığa sunduğu bir nimet olarak görülmekteydi. Doğanın efendisi kavramı, özellikle fizikçiler tarafından yanlış bulunmakta ve bir kibir ifadesi olarak değerlendirilmekteydi. Bu yanlış bir ruh haliydi ve insan bir parçası olduğu doğanın gizemlerine saygı göstermek zorundaydı. Doğadan pratik olarak yararlanmak demek olan teknoloji, Almanların içli dışlı olduğu doğanın bir yansımasından ibaretti.[410]

Nazi yasalarının dayanağı olan felsefi tezler, doğayla veya kültürle kurulan ilişkinin romantik temsiliyetine uzanmaktadır ve uygarlık durumuna karşı yabanıl duruma değer atfetmektedir. Nazi kuramcılarından biyolog Schoenichen'e göre bu yasalar, popüler-romantik fikrin kusursuz resmidir. Kültürün zararlarına karşı ne pahasına olursa olsun korunması gereken, sanat tarafından dönüştürülmüş ve insansılaştırılmış olan doğa değil, ama zamana ve başlangıca tanıklık eden bakir bir doğadır. 17. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan estetik açıdan iki ayrı doğa tasarımında, sadece güzelin ve sanatın durumu değil, kültürün gelişme süreci ve uygarlık karşısındaki felsefi ve politik tutumlarımız da söz konusu edilmektedir.

[409] Ferry, s.134–135.

[410] Alan D. Beyerchen, **Nazi Döneminde Bilim**, Çev. Haluk Tosun, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s.134–138.

Mevcut bu tablo, yitirilmiş köklerimizle ve varsayılan hakikatten ne ölçüde uzaklaştığımızla ilişkilidir. Hakiki veya kökensel doğa fikrinin hiçbir anlam taşımadığı düşüncesi olarak klasisizm, algılanan doğadan ziyade, zekâ ile kavranılan doğa kavramını öne çıkarmaktadır. Doğanın doğasına veya başka bir deyişle gerçek özüne ulaşmak için, yapaylığı kullanmak gerekmektedir. Gerçek soyut akılla kavrandığı için, işlenmiş ve hesaplanmış, geometrik yapay bir bahçe, temelde vahşi ormandan daha doğaldır. Karışıklık, düzensizlik gerçeği ve dolayısıyla özü gizlemektedir. Güzel olan, insansılaştırılmış bir doğadır.

Aklın estetiğine karşı çıkan duygunun estetiği ise, gerçek doğayı tekrar kökensel hakikatle özdeşleştirmekte ve doğayı sunilikten kurtarmak istemektedir. Doğal olan, öze ilişkin değil, ama bozulmamış olandır. Bu düşünce de zaman zaman altın çağ veya kayıp cennet mitini sarmalamakta ve uygarlığın çöküşünü hümanizm karşıtı bir söyleme eklemektedir. Ferry, bu bir tür dekadans temalı duygu estetiğinin, sınırlar çok belirgin olmasa da olgunluk dönemindeki romantizmden bile ne kadar uzakta olduğunun altını çizmektedir.[411]

Nazi ekolojisi, rasyonel ve hümanist Fransız klasisizmin karşısına, vahşi, saf, akla değil duyguya açık bir doğanın Alman romantizmini koymak istemiştir. Doğanın yarattıklarına da bu çerçevede saygı duymak, insansı doğanın karşı kutbunda yer alanların kanında bulunmaktadır. Almanya'nın Alman olarak kalması için, doğal olan da korunmak zorundadır. Bu da kapsamlı yasalarla, doğal olanlara haklarının verilmesi demektir, ki bunu gerçekleştiren yasaların özelliği de tarihte ilk kez hayvanın [412] insana göre değil, kendisi için ve doğal varlık olarak

[411] Ferry, s.136–139.

[412] 1943'te Himmler, yaptığı bir konuşmada hayvanlara karşı nazik davranan dünyadaki tek halk olan Almanların insan hayvanlara da nazik davranacağını belirtmiştir. Ancak hemen ardından insan

korunmasıdır. [413] Hümanist gelenek, hayvanlara vahşeti yasaklasa da bu, insan doğasını kötü bir eğilim olan şiddete karşı korumak için yapılmıştır; yoksa hayvanların hayvan olarak zarar görmeleri nedeniyle değil.[414]

Nazilerin yarattığı doğa kavramının içinde, insanın ve hayvanın organik hayattaki yeri bellidir. Bu "doğa"nın dışında kalan, yani doğal olmayan insanların (ya da insan olmayanların) doğada yeri yoktur. Zararlı bakteri gibi yayılan bu türün temizlenmesi doğa için de gerekli görülmüştür. Belki de bu insan-olmayan insanların ayrıştırılması için, hayvanların doğal konumlarına yerleştirilmeleri gerekmekteydi. Hayvan kategorisinden bile ayrı kalan "doğal" olmayan insanlar, kurgusal bir topluluk olarak hem normal insan karakterinden hem de duygusallıktan uzak tutulmuş ve hiyerarşinin en altına yerleştirilmiştir.[415]

Bazı tarihçiler, Nazi dönemindeki Alman bilim insanlarının, vicdansız yöneticiler tarafından zorla kendi insanlık dışı uygulamalarına ortak edildiği yolundaki efsanelerin gerçekle çeliştiğini söylemektedirler. Örneğin, "ırksal hijyen"i icat edenler tıp bilim insanlarıdır. Naziler iktidara gelmeden çok önce bu tür

---

hayvanlar için kaygılanmanın ve onlara idealler getirmenin, kanlarına karşı işlenmiş bir suç olduğunu söylemiş ve zihinlerde bir soru işareti bırakmamıştır. Bkz. Kovel, s.204.

[413] Nazilerin, soykırım teknolojilerinin ve ırksal kinayelerinin çoğunu yine hayvan üretme tekniklerine ve hayvanların Chicago ağıllarında endüstriyel olarak topluca öldürülmesine başlanmasına borçlu olduklarına dair bilgi için bkz. John Sanbonmatsu, **Postmodern Prens**, Çev. Emre Ergüven, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007,s.312.

[414] İnsanmerkezcilikten kaçınan bir hayvan koruma yasası, Nazi bakış açısındaki ironik zirveyi hayvanlar arasındaki ayrımcılık konusunda yapmaktadır. Buna göre, hayvanlar arasında evcil veya vahşi, yukarı veya aşağı tür, zararlı ya da yararlı şeklinde her türlü ayrım yasaklanmıştır. Ayrıca hayvanların trenlerle yapacağı yolculuklarda, taşınma işlemi sırasında beslenme, dinlenme, havalandırma koşullarına artık dikkat edilmesi gerektiğine yönelik hassas satırlar da bulunmaktadır. Naziler tarafından tekniğe, modernleşmeye ve beyaz adam yaklaşımına alınan tavır için bkz. Ferry, s.141–148.

[415] Stephen R.L. Clark, **The Political Animal**, Routledge, London, 1999, s.93–97.

enstitüler üniversitelerde tesis edilmiş ve hatta 1932 senesinde ırksal hijyen Alman tıp biliminde çoktan bir ortodoksi haline gelmiştir. Bunun yanı sıra, Nazi yıkıntısının ardından Alman bilimi, Batı'nın liberal demokratik mekanizması tarafından hızla emilmiştir. Herkesin coşkuyla yücelttiği yüksek teknoloji, artık galip devletlerin hizmetindeki Alman uzmanların büyük kısmını sorumluluktan uzaklaştırmıştır. Bauman'a göre, kendine tutarlı zemin bulamayan akademik aklanma, savaş zamanında bilim insanlarının Nazi hizmetinde olmasını bir tür direniş olarak sunmaya çalışmıştır. Neredeyse bilime "Nazi politika denizinde bir muhalefet adası" görünümü verilmiştir; çünkü ne de olsa deneylerden alınan sonuçlar, bilimsel konferanslarda ve akademide duyurulmaktadır.[416]

Foucault, Nazi döneminde biyoiktidarın kesin olarak genelleştiğini, ama aynı zamanda hükümran öldürme hakkını genelleştirmiş bir toplumla da karşı karşıya kalındığını belirtmektedir. Biri devlete yurttaşlarını öldürme ve yaşatma hakkını tanıyan klasik olandır, diğeri ise disiplinin, düzenlemenin çevresinde örgütlenmiş yeni mekanizmadır. Biyoiktidarın yeni mekanizmaları birbirine uygun düşmektedir. Nazi Devleti, biyolojik olarak düzenlediği ve koruyup geliştirdiği bir yaşam alanıyla, sadece ötekileri değil, kendi insanlarını da öldürmeye ilişkin hükümran hakkını kesinlikle örtüşür kılmıştır. Modern devletin işleyişi içine yerleşen biyoiktidar mekanizması ile hükümran öldürme hakkını Nazizm doruk noktasına çıkarmıştır.[417]

[416] Bauman, 2003, s.59–61.

[417] Foucault, 2002, s.266.

B- MODERN DEVLET MÜHENDİSLİĞİ

1- Toplum Mühendisliği

a- Toplum: Metafor Mimarisi

Agamben'in aktardığına göre, Almanya'da 1920 yılında felsefi kitaplar arasında yayınlanan *Yaşanmaya Değmeyen Hayatı Ortadan Kaldırma Yetkisi* başlıklı çalışma, ceza hukukçusu Binding ile tıp profesörü Hoche'nin ortak eseridir. Binding, intiharın insanın kendi varlığı üzerindeki özel bir egemenliği olduğundan hareket ederek, yaşanmaya değmeyen hayatın yok edilmesine yetki tanınması zorunluluğuna varmaktadır. Bu ifadenin ötenazinin yasallığı sorununa gelmek için kullanılması, karşımıza Agamben'in deyimiyle, simetrik olarak "yaşanmayı hak eden hayat"ı çıkarmaktadır. Bu noktada Schmitt, durumu kendi egemenlik teorisine benzeterek, değeri belirleyen kişinin, daima değersizliği de belirleyeceğini belirtmiştir. Değersizliğin belirlenmesi ise, değersizliğin yok edilmesi demektir.[418]

Değerden yoksun hayat kavramının yöneldiği insanlar, bir hastalık ya da kazanın ardından tedavisi imkânsız hale gelen ve kendi durumlarının farkında olan ve "kurtuluş" isteyen insanlardır. Ancak doğuştan olsun olmasın, tedavisiz ikinci grubun, yani zekâ engellilerin durumu biraz sorunludur; çünkü bu insanlar yaşama veya ölme konusunda herhangi bir iradeye sahip değildir. Bu durumda öldürülmeleri, bir yaşama iradesinin ihlali de değildir. Binding, insanlığa ters bir görüntü sergileyen bu insanların öldürülmesi için yetki sahibi olunması hususuna engel niteliğinde hukuki, dinsel veya toplumsal herhangi bir gerekçe görmemektedir. Bu yetkinin kullanılması için, mümkünse hastanın, değilse bir doktorun veya akrabanın

[418] Giorgio Agamben, **Kutsal İnsan**, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s.178–180.

başvurmasını ve kararın da uzman bir devlet komisyonu tarafından verilmesini önermiştir.[419]

Bauman, modern devletin toplum mühendisliği özlemini, Büyük Friedrich'in ve Nazi yöneticilerinin bitki yetiştirme metotlarını metafor olarak kullanmaları ve toplumun tanzimini de bahçe düzeni ve ıslahı ile özdeşleştirmelerinden yola çıkarak "bahçeci devlet" olarak adlandırmaktadır. Toplumun denetlenemeyen ve kendiliğinden işleyen mekanizmaları için tasarlanmış, devlet gözetiminde bir plan yaratmak isteyenlerin yaklaşımlarına tıp metaforu da eşlik etmiştir. İnsan bedeni için tehlike arz eden tümörler ile halk sağlığını tehdit eden sakat yapılara sahip asosyal bireyler artık bir tutulmaktadır. İnsan bedenine yapılan "cerrahi" bir operasyon bile, toplum bünyesine *nüfuz* etmiş yerleşik unsurların "tasfiyesi"nden neredeyse daha risklidir. İki yönteme de sonuçta politika değil, ortak noktaları olan bilim yön vermektedir. Bilim insanlarına yol gösteren şey ise, bilimin görevi konusundaki kesin ve tartışmasız anlayış ile sağlıklı, düzenli bir toplum için gereken sorumluluk duygusudur. Bauman için bu eğilim, kişilerden değil, modern bir inançtan kaynaklanmaktadır. Böyle bir topluma ulaşmanın yolu, özünde kaotik olan doğal güçlerin nihai olarak evcilleştirilmesinden ve bilimin tasarladığı rasyonel bir planın sistematik, gerektiğinde de acımasız biçimde uygulanmasından geçmektedir. Bu bahçede zararlı otlara, yani hastalara, özürlülere yeri geldiğinde farklı düşünce, kimlik veya etnik gruplara yer yoktur. Yine bu bahçe, modernitenin özgüven ve kibri ile de çatışmayan bir görüntü çizmektedir; çünkü bilimsel ve teknolojik ilerlemenin, eğitimden sağlığa her alanda gündelik yaşama kusursuz uygulanmasının önündeki

[419] ibid, s.181.

tüm engelleri kaldırma ve nihai çözüm olarak toplumu sorunlarından arındırma hedefi, modernite içinde kendine meşruiyet imkânı aramaktadır.[420]

b- Bilim ve Cerrahi Müdahale

Modern genetik, büyük bir işkolu olarak sadece devletten büyük miktarda fon sağlamakla kalmamakta, yapılan buluşların patent alınarak pazarlanması ve büyük kâr elde edilmesi olanağını da içinde barındırmaktadır. Biyoteknolojinin büyük ölçekli bir sanayi olma yolunda ilerlemesi ile İnsan Genomu Projesi ve devamındaki araştırmalarda ortaya çıkacak ikilemlerdeki artış doğru orantılıdır. Sınıflandırılabilir bir hastalığın tedavisi şeklinde başlayan süreç, bazen "normal" olanın ne olduğunu araştırmaya ve bu tanımı değiştirmek istemeye başlamıştır. Doğa tarafından zaman içinde belirlenen koşullar, verili olmaktan çıkartıldığında soruları cevaplamak güçleşmektedir. Giddens'ın ifade ettiği gibi, modern kurumlarla sıkı sıkıya bütünleşen bilim, hiç şüphe yok ki geleneğin baskısından kurtulmak üzere yola çıkmıştır. Günümüzün yeni koşullarında, bilimin gelişimi modernliğin sınırlarını da açığa çıkarmaktadır. Bilim ve denetleme yönelimi, uzun zamandır modern toplumsal gelişim için temel olan meşrulaştırma işlevini de yerine getiremez duruma düşmüştür. Nesnel ve çıkar gözetmeyen bilimsel faaliyete olanak tanıyan korunaklı alan, imal edilmiş riskle beraber dağılmıştır. Bu nesnellik, bilimin bulgularının sosyal etkilerini göz önüne almak zorunda olmadığını varsaymaktadır ve bilim, doğruyu bulmaya adandığı kendi yolunda yürümektedir.[421]

Bir biyoetik sözleşme için toplanan uluslararası bir konferansta katılımcılar, teknik olarak mümkün olan bir şeyin yapılmasının haklı olduğu düşüncesi nedeniyle,

---

[420] Bauman, 2003, s.42–45.

[421] Anthony Giddens, **Sağ ve Solun Ötesinde**, Çev. Müge Sözen - Sabir Yücesoy, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s.213–217.

bu tür bir sözleşmenin uygulamada pek de etkili olamayacağını belirtmişlerdir. Genetik mühendislerinin zekâ geriliği ile uğraşması nedeniyle bile, yeni insan sınıflarını aşağı diye diskalifiye edecek kapının yeniden açılabileceği endişesini taşıyanlar mevcuttur. Psikiyatr Dörner'in araştırmalarına göre, bireysel ve ortak yaşam ödevleri görüşümüzü biçimlendiren şey, hâlâ Nazilerin[422] dünyayı gereksiz veya hasta insan sınıflarından arındırma görüşünü de şekillendiren modern düşünce kalıbının aynısıdır. İleride olası bir "sürekli ve sessiz katliam" döneminin, Nazi katliamlarının ancak askeri hezimetle "yanlış" çıkmasına kadar geçerli olan bir özgürleşme dönemine benzemesinden çekinilmelidir. Dörner, Nazilerin kendilerinden önceki ve sonraki tüm sıradan halklar gibi, toplumsal sorunlara cevap aradıklarını savunmaktadır. Yaşadığımız gerçekler ile başa çıkabilmek için kullanılacak araç ne kadar fazla ise, içinde yaşadığımız toplumsal mekanizmanın yönü de bize sorunları gösterecektir. Daha fazla insan sorun oldukça ve sorunlardan kurtulmak için de araçlarımız varsa, bunların kısıtlayıcı varlığını anlamlı gösterecek bir gerekçe de olamaz.

Dörner'in bu çalışmasından Bauman'ın aktardığına göre, söz konusu yeni usul katliamın kendini belli etmeyen birçok semptomu bulunmaktadır. Ötenazi ve kürtaja verilen destek, özellikle genetik tanı sonucu kürtaja duyulan kamusal sempati, güçsüzlerin istendiğinde ölebilecekleri şeklinde bir algı kaymasına gidebilmektedir. Bu iki belirtinin ortak yanı ise, güçlünün serbest kalabilmesi adına zayıfın feda

[422] Nazi rejimi, bireyi amaçlanan politik toplumsallaştırma hedefinde koşullandırmak için yaşamın çelişkilerini, insanların doğal nedenlerden dolayı en çok önemsedikleri sağlık konularıyla özdeşleştirmiştir. Bu doğrultuda kendi ideolojisini sürekli olarak tıbbi terimlerle dolu bir retorik üzerinden benimsetmeye çalışmıştır. Toplumun/hasta bedenin muhaliflerden/bulaşıcı hastalıklar arındırılması şeklinde kurulan bu hat, ırk bazında bilindiği gibi giderek genişlemiştir. Ayrıca, Nazi sağlık politikası ve "makine insan" için bkz. Teber, s.101 vd.

edilmesidir. Özgürlük, yüksek ve güçlünün hakları bağlamında tanımlanmaktadır. Bauman açısından burada zor olan şey, meselelerin açıkça ortada olduğunun ve etik çözümlerin kolayca ilan edilebileceğinin söylenememesidir. Bu tür sessiz ve derin ilerleyen bir sorunla mücadele etmenin zorluğu kaçınılmaz müphemlikte yatmaktadır. Tartışmalarda doğrular ve yanlışlar eşit biçimde dengelenebilmekte ve her iki tarafın da elinde geçerli ahlaki gerekçeler bulunmaktadır. Ahlaki ikilemler, hızla çoğalan araçlarla doğru orantılı bir artış sergilemektedir. Bu sınırı muğlak bölgelerde, haklı çözümler ortaya çıkamayınca, şefkat kılığında bir zalimlik artık rahatça ortada dolaşabilmektedir.[423]

2- "Antropo-Teknik"e Giriş

Sloterdijk, kültürlü Romalıların *humanitas* dedikleri şeyin, vahşet tiyatrolarındaki kitle kültüründen uzak durma isteğinden ayrı değerlendirilemeyeceğini düşünmektedir. Hümanist bir insan, kendini yanlışlıkla vahşi kalabalığın ortasında bulursa, bu durum kendisinin de bir insan olduğunu ve bu nedenle canavarlığın kendisine de bulaşabileceğini anlamaktadır. Kendi doğasının gelişmesi için uysallaştırıcı araçları seçmesinin anlamı ise, kendi olası canavarlığından vazgeçerek, tiyatrodaki sürünün insanlıktan çıkan davranışlarıyla arasına bir mesafe koymaktır.[424]

Sloterdijk, Heidegger'in "Hümanizm Üzerine Mektup" adlı eserinde, Avrupa düşüncesinde insanın özüne ilişkin sorunun uygun biçimde sorulmayışının, yani bu ihmalin üzerinde durduğunu belirtmekte ve varılan sonucu açıklamaktadır: Hümanizm, Antik Çağ, Hristiyan ve Aydınlanma biçimleriyle, iki bin yıllık bir

[423]Bauman, 2001, s.211–212.

[424] Peter Sloterdijk, **İnsanat Bahçesi İçin Kurallar**, Çev. Mustafa Tüzel, Everest Yayınları, İstanbul, 2001, s.16.

düşünmeme sürecidir. İnsanın özüne dair asıl soru sorulmamıştır. Neden, hümanizmin "humanitas"ı gözünde büyütmesi değil, yeterince yükseğe koymamasıdır. İnsanın özünü yükseğe koymak, her şeyden önce yanlış bir yere koymaktan vazgeçmek demektir. Öze ilişkin bu soru, Avrupa metafiziğinin en eski ve yıkıcı alışkanlığından, insanı *animal rationale* olarak tanımlamaktan uzaklaşmadıkça yerine oturmayacaktır. Bu yorumda insan, tinsel eklerle genişletilmiş bir hayvansallıktan yola çıkılarak anlaşılmaktadır. Heidegger'e göre ise, insanın özü, ona düzenli olarak tinsel bir etmen atfedilse bile, biyolojik bir perspektifle dile getirilemez. İnsanla hayvan arasında bir cins farkı değil, ontolojik bir fark bulunması nedeniyle, insan hiçbir koşulda kültürel veya metafizik fazlalığa sahip bir hayvan olarak algılanamaz. İnsanın bir dünyası vardır ve dünyanın içindedir; diğer canlılar ise, sadece kendi çevreleriyle sınırlıdırlar. İnsan onurunun felsefi temeli varsa bunun nedeni, insanın kendisine bizzat Varlık tarafından hitap edilen bir konumda bulunmasıdır.[425]

Hümanizmde, okumanın insanı eğittiğine dair tahminden daha fazlası kastedilmektedir. Burada, insanın biyolojik açıklığı ve ahlaki muğlaklığı sayesinde belirlenmesi şeklinde bir insan savunusu söz konusudur. İnsanın evcilleştirilmesini hümanizmin Antik Çağ'dan bugüne kadar görmezden geldiğini ve üzerinde düşünmediğini fark etmek, insanın uysallaştırılmasının sadece eğitimle olamayacağı gerçeğini anlamamıza yardım etmektedir. Bu noktada, yazı kültürünün ayıklamacı etkileri olduğunu savunan Sloterdijk, bu kültürü barındıran toplumlarda oluşan derin çatlakların, okuryazar olan ve olmayan insanlar arasında aşılamazlığı âdeta bir tür ayrımının kesinliğine varan uçurum açtığını savunmaktadır. Okuyup yazabilen ve

[425] ibid, s.23–25.

okuyup yazamayan hayvanlar olarak tanımlanan tarihsel çağların insanları, bir adım sonra insanların bir bölümünün diğerlerini yetiştirdiği, diğer bölümünün de yetiştirilen hayvanlar olduğu iddiasının merkezine oturmaktadır. Sloterdijk'a göre, bu düşünce Platon'un eğitim ve devlet üzerindeki düşüncesinden beri Avrupalıların pastoral folkloruna dâhildir.[426]

Heidegger ise, hümanizmin bunalımı ile teknolojik uygarlığın zaferi arasındaki bağa kuramsal bir yaklaşım getirmek istemiştir. Teknoloji toplumunda insani varoluşun yazgısı, eğer öznenin teorik bir eleştirisi açısından görülmezse, tamamen kontrollü ve planlı bir toplum cehennemine dönüşür. Heidegger'in hümanizm ve teknoloji arasında kurduğu bağ geçerliyse, teknolojik dehümanizasyondan korunması düşünülen özne, bu dehümanizayonun kökenidir; çünkü bu tür bir öznellik, nesnellik dünyasının bir fonksiyonu olup, bir manipülasyon nesnesi olmaya eğilimlidir. Bu, insanın teknolojinin yasalarına ve mekanizmalarına kendisini kayıtsız şartsız teslim etmesi demek değildir. Teknolojinin özü üzerinde düşünmemizi, çünkü bu özün kendisinin teknolojik olmadığını belirten Heidegger, teknolojiyi metafiziğe bağlayan gelenekle ilişkilendirir. Teknolojiyi bu gelenek ilişkisi açısından görmek demek, teknolojiye kendi dünya tasvirini bize gerçeklik olarak dayatma izni vermemek demektir.[427]

İnsanların kendilerini kendi iradeleriyle ayıklayıcı rolüne zorlamadıklarında bile, ayıklamanın giderek daha çok etkin veya öznel yanına düşmeleri, antropo-teknik çağın belirtisidir. Seçme gücünde bir sıkıntı vardır ve insanlar pratikte elde ettikleri bu gücü kullanmaktan açıkça kaçındıklarında, masumiyeti seçmiş olacaklarıdır. Gelecekte oyuna etkin müdahale etmek, antropo-tekniklerin kurallarını

[426] ibid, s.47–48.

[427] Gianni Vattimo, **Modernliğin Sonu**, Çev. Şehabettin Yalçın, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.87.

netleştirecek ve klasik hümanizmin anlamı değişecektir. İnsanlığın, sadece insanların insanlarla dostluğunu içermediği ortaya çıkacaktır. İnsanlık, her zaman insanın insan için bir üst makamı oluşturmasını içermektedir. İnsanlık için bir tür-politikasına karar verme süreci başlayınca, insanlığın yeniden kendi kendini uysallaştırma döneminin başlayıp başlamadığı da görülecektir. Benzersiz bir dizginlerinden boşalma dalgasının durdurulamaz biçimde ilerlediği bir uygarlık süreci dikkate alındığında, bazı uysallaştırma başarıları bile sürpriz olmuştur. Uzun vadedeki gelişmelerin, insan türünün özelliklerinde genetik bir reforma yol açıp açmayacağı, antropo-teknolojinin bir nitelikler planlamasına kadar gidip gitmeyeceği, doğumun kaderden doğum öncesi ayıklamaya geçip geçmeyeceğini belirleyeceği, tekinsiz de olsa bir evrimsel ufka bakmaktayız.[428]

3- Hümanizmden Çıkış: İnsanat Bahçesinden Kaçanlar

Sokrates ve Platon'dan bu yana dünyada, insan topluluğundan aynı zamanda bir konular bahçesi olan bir hayvanat bahçesinden bahseder gibi söz eden söylemler kullanılmaktadır. Sloterdijk için, insanların bahçelerde veya şehirlerde tutulması, zoopolitik bir görev olarak görünmektedir. Politika üzerine düşünme olarak gösterilen şey, aslında insanat bahçelerinin kuralları ve ilkeleri üzerine düşünmedir. Bahsedilmeyi hak eden bir insanlık onuru varsa bu, insanların politik eğlence parklarında tutulmaları değil, kendilerini burada tutmalarıdır. İnsanlar her yerde kendi kendilerini orada tutmalarını düzenleyen bir görüş oluşturmaktadırlar. Platon'a göre, dünyadaki her şey, yönetenlerle yönetilenler arasında sadece bir düzey farkı mı yoksa bir tür farkı mı bulunduğunu öğrenmek içindir. İlkinde, sadece rastlantısal ve pragmatik bir fark vardır ve sürü, çobanlarını sırası geldiğinde yeniden seçebilme

[428] Sloterdijk, s.49–51.

yeteneğine sahip olabilir. Aksi halde aradaki fark o kadar temel bir niteliğe bürünür ki, onların başına seçilmiş değil, uzman bir yönetimin gelmesi gerektiği söylenebilir. Sloterdijk'a göre, Platon'un tehlikeli konulara ilişkin tehlikeli sezgisi, insanların iktidar veren bilgi karşısındaki güncel eşitsizliklerine işaret etmekteydi. Geriye baktığımızda gördüğümüz, burjuva döneminin hümanist liseleri ile faşist öjeniğin, aynı zamanda ileriye biyoteknolojik çağa yönelen bizlere bu düşüncelerin patlayıcı etkisini göstermemesi imkânsızdır. Hümanist bir toplum programı, tam da Platon'da yer alan soylu çobanlık sanatının kendisidir. Üst hümanistin görevi, bütünün yararı için yetiştirilmesi gereken bir seçkinler kitlesinin özelliklerini planlamaktan başka bir şey değildir.[429]

Hümanizmin artık kendini tüketip tüketmediği elbette tartışmaya açıktır. Sloterdijk'ın yaklaşımından ise, devasa iktisadi ve politik yapıların arasından, bu tür bir insancıl modelin filizlenmesinin artık tamamen bir hayal olduğunu ve zaten bugüne kadar sadece sosyal bir seçiciliğe hizmet ettiğini anlamaktayız. Ancak burada rahatsız edici olan şey, gelecekte hümanizmin terk edilmesiyle oluşacak şeyin türsel bir seçicilik olup olmayacağıdır. Yapay bir antropo-teknik belirsizliği ya da kendi deyimiyle tekinsizliği içinde kültürel elitlerin kendi kendilerini mi ehlileştirecekleri sorusu akla gelmektedir. Sloterdijk'ın faşizm imasında bulunmadığı anlaşılmakla birlikte, bu keskin ve pırıltılı tespitlerin gerisindeki küfün gelecekte nereye saklanacağı da ayrı bir soru işaretidir. Yayılmaya her daim hazır olduğunu söyleyemeyeceğimiz faşizan teknolojiler için müphem bir bataklık yaratmak kolay değildir. Ancak temelde haklı çıkış noktaları olsa da, yerleşik etiği ve hümanist refleksi yıkmak adına bu tür bir dolambaçlı yola da sapmaya gerek yoktur. Üstelik

[429] ibid, s.53–61.

geleceğe yönelik küresel ve otoriter bir kapitalizm öngörüsünü "teessür" ile taşıyan düşünürlerin, insanın evcilleştirilmesine karşı insan iradesini teknik saplantılara bulaştırmaları, yanlış anlaşılma pahasına bile olsa bizi ürkütmektedir. Özellikle, Fransız Devriminden 2. Dünya Savaşına kadar, burjuva ulus devletlerinin "okullu ideolojisi"ne dönüştürülmüş bir hümanizme karşı yapılan uyarı önemlidir. Savaş sonrası hümanizmin ölmesi ile vahşileşme eğiliminin arttığı ve genişleyen medya ile bir tür ucubeliğin yaşandığı dünyayı anlamamız gerekmektedir. Bu durumda, iyi bir insan olmak, iyi bir hümanizm okuyucusu olmaktan daha anlamlı görünmektedir. En azından Heidegger'in mektubu bu konuda daha açıktır. Bu noktaya varabilmek için biyolojinin karanlık sularına girmenin pek de anlamı yoktur. Daha önce de değinildiği gibi, önemli olan biyolojik verileri reddetmek değil, o verilerin tuhaf yorumlarını teknoloji uzuvlu normlardan uzak tutmaya çalışmaktır.

Hümanizmin bir şantaja dönüştüğüne dair Lyotard'ın iddiası, hümanistlerin, insanın ya da değerin bir kez sorgulanmasına izin verilirse, her şeyin mübah olduğu sonucuna varılacağı şeklindeki görüşlerine dayanmaktadır.[430]Hümanizm, özgürlükçü ya da eşitlikçi, hangi form üzerinden algılanırsa algılansın, mevcut hakların tek bir sınıf, ulus ya da cinsiyetten tüm insanlara doğru genişlemesinde önemli bir rol oynamıştır. Kuşkusuz hümanizmin moral ağırlığının daha fazla olduğunu kabul edenler, biyolojik türcülüğün açmazlarıyla da yüzleşmek zorundadır. Biyoteknoloji araştırmalarının her zaman olduğu gibi diğer türlere yüklenerek, ödenecek bedelden kaçınma eğilimi rahatsız edicidir ve tartışmaya açık bir konudur. Ancak bu alandaki

[430] Mahmut Mutman, "İnsanlığın Kıyısında: Haklar", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 87, Kış 2000/2001, s.44.

mevcut sıkıntıları tamamen hümanist yaklaşıma transfer etmek de pek anlamlı değildir. [431]

Benjamin'in, uygarlığın her belgesinin aynı zamanda bir barbarlık belgesi olduğu şeklinde ortaya koyduğu prensibinin tam olarak ne anlama geldiğini bilebilecek kişiler en başta hümanistlerdir ya da öyle olması gerektiğini Said bize hatırlatmaktadır. Hümanizm, koyu Protestan tarzında bastırdığı ya da görmezlikten geldiği şeyler hesaba katılarak ele alınmalıdır, ki bugün durduğu yer de burasıdır. Belki de bu, hümanizmde bilinenler ile uygulananlar arasındaki mesafenin kapanmasının işaretidir. Said'in düşüncesine göre, hümanizmin amacı, insan emeğinin, insanın kurtuluş ve aydınlanma enerjisinin, insanın kolektif geçmişi ve şimdiyi yanlış okumalarının ve yorumlamalarının ürünü olarak daha fazla meseleyi eleştirel araştırmaya tabi tutmaktır. Gözden geçirilip revize edilemez, düzeltilemez veya tersine çevrilemez bir yanlış yoruma tarihte asla rastlanmamıştır. En kötü Darwinci anlamıyla, bazı insanların serbest piyasaya göre cehaleti, yoksulluğu ve sağlıksız yaşamayı hak ettiğini kanıtlayan projeleri ve politikaları ile bazı sınıflarla ırkları toptan ebedi geriliğe mahkûm eden neo-muhafazakâr felsefeye rağmen kesin olan şey, bu ve benzeri tahakküm planlarını ya da adaletsizlikleri bilmenin de hümanizmin özünde yatmasıdır. Hümanizmin özünün, insanlık tarihini sadece Batı açısından değil, istisnasız herkes açısından da kesintisiz bir anlama ve kendini gerçekleştirme süreci olduğu görülmelidir.[432]

---

[431] Bkz. Stephen R.L. Clark, "Modern Errors, Ancient Virtues", **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.13–32.

[432] Edward Said, **Hümanizm ve Demokratik Eleştiri**, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s.29–34 ve 60.

Young'a göre, hümanizm karşıtlığının, tarihsel hümanizmin yerine yeni bir hümanizm önermeyen versiyonu, hümanizmin sömürgecilik tarihine müdahil olmasının idraki ile başlamaktadır, ki bu noktada ikisini ayırmak da kolay değildir. Sömürgecilik perspektifinde hümanizm, sömürgecilerin kendilerini halklarına mazur göstermesi şeklinde bir meşrulaştırma biçimi olarak başlamıştır. Yeni sömürgeciliğin hegemonyacı safhaya kaymasıyla, hümanizm, sömürülen insanların ideolojik denetimi biçiminde kullanılmıştır.[433]

Sartre'ın hümanizm eleştirisini de etkileyen Fanon, bu çerçeveyi daha net çizmiştir. Fanon, dar bir milliyetçilik ve ırk adına iktidara gelmiş olan burjuvazinin, biçim olarak güzel, fakat içerikten yoksun olan ve Avrupa'nın ahlak veya siyaset felsefesi kitaplarından doğrudan alıntılanan, tamamen sorumsuzca bir söylemle asgari ölçüde insancıllık içeren bir öğreti oluşturmak yeteneğinden bile yoksun olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre, burjuvazi güçlü olduğu ve herkesi iktidarın hizmetine soktuğu zaman, evrensel nitelikte olduğunu iddia ettiği bazı demokratik düşünceleri ortaya koymakta tereddüt etmemektedir. Ekonomik olarak güçlü bir burjuvazinin, kendi insancıl ideolojisine uymamaya zorlanması çok istisnai koşullarda gerçekleşmektedir. Batı burjuvazisi, temelde ırkçı olmasına rağmen, nüansları çoğaltarak ırkçılığını gizlemeyi başarmakta ve bu da onun yüksek insanlık onuru iddiasını sürdürebilmesine olanak sağlamaktadır. İnsanların eşitliğini savunan bu ideoloji, alt ırkları yaşama geçirdiği Batılı insan tipine benzeyecek biçimde bir insanlaşmaya çağırarak, tutarlı görünmeyi başardığını sanmaktadır.[434]

---

[433] Robert Young, **Beyaz Mitolojiler**, Çev. Can Yıldız, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s.195.

[434] Frantz Fanon, **Yeryüzünün Lanetlileri**, Çev. Lütfi Fevzi Topaçoğlu, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001, s.153–154.

Hümanizmle bir yüzleşme öneren Sartre ise, bunun sonucunda hoş bir manzarayla karşılaşmayacağımızı da hatırlatmaktadır. Göreceğimiz şey, Batının saldırganlığı için mazeret, talan için mükemmel bir meşruiyet ve bir yalanlar ideolojisidir. Her şeye rağmen, bir dışta bırakma pratiği olarak hümanizm konusunda, bu kavramın kendi içinde bölünmüş ve ihtilaflı olduğunu kabul etmeyenlere göre daha iyimserdir Sartre. Young'a göre Sartre, hümanizmin çelişkili yapısının, ona muhalefet edilebileceği varsayımına zorluk çıkardığını asla kabul etmeyen bir hümanizm karşıtlığının sorunlu olduğunu göstermiştir; çünkü hümanizmin kendisi zaten hümanizm karşıtıdır.[435]

İlerleme ve çöküş modernliğin iki büyük repertuvarını oluşturmaktadır. Modern dünyanın büyüsü gerçekten bozulduğu için, Batılılar ötekilerden radikal biçimde farklı olduklarını sadece küstahlıkla değil, aynı zamanda umutsuzlukla inanmaktadırlar ve bu şekilde kendilerini de cezalandırırlar. Latour'un bu düşünceleri giderek keskinleşmekte ve batının kendi kaderiyle kendini korkutmaktan hoşlandığı üzerine odaklanmaktadır. Tanrının, insanın veya uygarlığın ölümünü kutlamak söz konusu olduğunda Batılıların sesleri titremektedir. Oysa artık bilmekteyiz ki, insan kendisinin diğer yarısı olan şeyler ona iade edilmeden kendini kurtaramaz. Bu canlı robotu, nöronlarla, güdülerle, bencil genlerle, temel ihtiyaçlar ve iktisadi hesaplarla donatmak için bilimsel disiplinlerin belli sonuçlarını aramaya giderken canavarlıktan sıyrılmamız zorlaşmaktadır. Bilimler, biçimlerin ne yerini değiştirmeyi ne de onları indirgemeyi başararak biçimleri çoğaltmaktadır. Bu noktada Latour, törenle insanın ölümünün ilan edilerek ve her anlayıştan kaçarak kurulacak insanlık dışı yapıların silik yansıması olan dil oyunları içinde insanın

[435] Young, s.200.

eritilmesi mi gerekir sorusunu sormaktadır. Hiçbir şey insanı eriterek ölümünü duyuracak kadar insanlık dışı değildir.[436]

Heller açısından hümanizm, ne Kartezyen öznelciliğin mirasıyla özdeştir, ne de bireyi evrenin merkezine yerleştirme girişimiyle yan yanadır. Hümanizm, yumuşaklık veya tüm ahlaki normlarımızı rasyonelleştirme girişimi anlamına da gelmemektedir. Eğer birileri varolmayan bir kendilik (insanlık) adına belli ödevler ve yükümlülükler üstleniyorsa, etiğin öznel boyutu (ahlakilik) bu tür bir jestte hissedilebilir biçimde mevcut olacaktır. Tümel olana dolaysız bir bağlanmada, belli bir rasyonalitenin güçlü bir unsuru bulunmaktadır. Varolmayan bir kendiliğe öz dayatma yoluyla yüklenmiş ödevler, varolan kendilikler tarafından dayatılan ödevlerle çatışıyorsa, kişi bu çatışmanın ortasında tümeli tikele yeğlemesinin nedenini sunar. Oysa modern hümanizm, tekil insan açısına odaklanmamaktadır. Milliyetlerimize ve inançlarımıza bakmadan hepimizin içinde olan ortak ruh gibi bir şeye bağlanmak söz konusudur. Haklar bazında düşünmek, modern hümanizmde eşzamanlı olarak önem kazanmıştır. Bir bütünleşmenin mensuplarına, onların kişi olmaları temelinde devredilemez haklar atfetmek, liberal teorilerin ahlaklılığın gelişmesine tek ve en önemli katkısı olarak görülebilir. Modern hümanizm açıkça insan hakları liberal normuna razı olmalıdır. Heller'e göre, önemli olan tümelci açıklamalar değil, tümel jesttir; ki bu da, modern hümanizmin tutumuna katılımdır. Bizatihi insan varlıkları olarak, kapasitemizin içinde olan bir şeyi yapmak, bunu başkaları için yapmak, bunu başkalarıyla birlikte dayanışma ve dostluk içinde yapmak, tümel jestin anlamıdır. Bunları yapmak için gereken gücün hangi kaynaktan

[436] Latour, s.162–163.

beslendiğinin önemi bulunmamaktadır; çünkü önemli olan birinin bu tür şeyler yapmasıdır.[437]

Sanbonmatsu'nun *metahümanizm* önerisi ise, farklılık ile aynılık arasında bir tercümenin ve olandan olması gerekene geçmek için ortak bir felsefi ve ahlaki temelin üzerinde durmaktadır. Metahümanizmi vurgulayarak, geleneksel liberal hümanist projenin insan merkezciliğinin ötesine geçilmesini amaçlamaktadır. Bu da "insan" kavramsallaştırmamıza insan olmayan diğerlerinin de dâhil edilmesiyle gerçekleşebilecektir. İnsan türünün eşsizliği bile, genom projesi ile bir gösteri olarak gözler önüne serildi ve yok olma tehdidi altına girdi. Batı akademileri, insan sonrası zamanları yücelterek siborgların ve biyoteknolojilerin erdemleri üzerinde durmuşlardır. Bu anlamda posthümanizm, akademik sanayicilerin eserlerindeki değerlerin dağınık görüntüsüne dayanak oluşturmak amacıyla ürettilen bir kavramdan başka bir şey değildir. Öznenin üzerinin çizilmesi, düşünürlerden ziyade rüyalarımızı oluşturan malzemeyi yönlendiren bilim insanları tarafından gerçekleştirilmektedir. Tehlikeli biçimde, sermayenin insani şeyleri ortadan kaldırmasıyla gizli bir işbirliği söz konusudur. Şu an olduğumuz ya da olabileceğimiz bir varlığı savunmaktan kaçınan ahlaki veya politik hiçbir düşüncenin kurtuluşçu olmakla ilgisi kalmamıştır.[438]

Diğer hayvanlar kadar sadece basit birer canlıysak veya en azından biz onları ne yerine koyuyorsak, bizim de farklı birçok alttürlerimizin olması beklenebilir ve dürtülerle yönetilmemiz de bu beklentiye dâhil olabilir. Clark'a göre, despotlar ve uysal aydınları da yönettiklerinden ayrı bir tür olduklarını düşünmeyi hiçbir zaman zor bulmamışlardır ve aynı anda sadece doğal varlıklar olduklarını da

[437] Heller, 1994, s.81 ve 87.

[438] Sanbonmatsu, s.295–296.

söyleyebilmişlerdir. Hümanizmin tüm formları ise, Naziler açısından doğaya karşı bir isyan niteliği taşımaktaydı, ki bu "doğal" alanın birçok paradoksu içinde barındırdığını da akla getirmektedir.[439] Ancak, benzerlikler üzerinde duran bir yaklaşımın hümanizme zarar verdiği, çünkü bunun tarihsel ilişkinin aksine kolayca değiştirilebileceği veya inkâr edilebileceği ileri sürülse de, biyolojinin temelde farklılıklar ve çeşitler üzerinde durduğunun, hümanizmin ise bir şekilde biyolojik farklılıkları hükümsüz kılmaya çalıştığının unutulmaması gerekir.

4- Yeni Perspektif

Biyoteknoloji analizlerinden devlet denetimine ilişkin çağrılar çıkması, Habermas veya Wilson açısından doğal olsa da, Fukuyama cephesi için şaşırtıcı bulunmaktadır. Yozlaşmasına karşın herkesin savunmak istediği şeyin aynı "insan doğası" mı olduğu sorusuna yanıt arayan Lecourt, bu kavramın siyaset felsefesi tarafından belli politik ve ideolojik amaçlarla oluşturulmuş olmasının, insana dair tek taraflı ve kısmi bir betimleme ile sonuçlandığını düşünmektedir. Bu betimlemenin oluşturulma nedeni ise, işlevini teknik olarak artık yerine getiremez olmasıdır ve belki biyoteknolojinin kopardığı fırtınanın nedeni de budur. Değişik versiyonları ile bu işlev, toplumsal sözleşme kuramları için bir referans görevini üstlenmiştir. Bazı yazarlar, sözleşme kuramının mutlak monarşi veya despotizmi de destekleyebildiğini bile bile demokrasinin biyoteknolojinin yarattığı değişimlerin tehdidiyle tehlikeye girme ihtimalinden bahsetmişlerdir. Bu durum, demokrasinin zaman aşımına uğramış bir kavramdan destek alınarak nasıl savunulabileceğini anlaşılmaz hale getirmiştir. Biyoloji, toplumumuzu hukuki ve politik eksende düzenleyen sistemler üzerinde düşünürken referans olarak gösterebileceğimiz ve doğa diyebileceğimiz bir

[439] Clark, 1999, s.99.

çekirdeğin insanda mevcut olduğuna dair bir şey söylememektedir. Sorunun rahatsız edici yanı, bu kavramın siyaset felsefesinde birey veya başka herhangi bir kavram gibi terminolojiye ve zihinlere yaşamın gerçekliğinin bir parçası şeklinde yerleşmiş görünmesidir. Biyoteknolojik uygulamalar, bu durumda benzeri kavramlara bağımlı sosyal bilimler söylemlerinin, bilimsellik ve nesnellik görüntüsü altında bizleri söz konusu kategorilerde düşünmeye sevk eden buyurgan tezlerden başka bir şey olmadığını hatırlatmaktadır. Lecourt'un perspektifinden bakılacak olursa, insanüstüne başvurmaya kalkmadan veya teknolojinin baş döndürücülüğüne yenilmeden, insanın saygın niteliklerinden birine güvenmek gibi bir seçeneğimiz de mevcuttur, ki bu da, insanın kendine özgü dehasının yaptıkları doğrultusunda insan olma biçimini sürekli olarak yeniden keşfetme kapasitesidir ve zaten insani saygınlığın ta kendisidir.[440]

Giddens ise, doğanın bozulmasıyla günümüzde karşımıza çıkan etik sorunların kökenlerinin modernliğin varoluşa ilişkin soruları bastırmasında yattığını düşünmektedir. Bu sorular şimdi tüm güçleriyle geri dönerek, imal edilmiş bir belirsizlik dünyasında karar verilmesi gereken asıl meseleleri oluşturmaktadır. Doğaya dönme özlemi, geçmişin değerleriyle yüzleşmeye, tüm canlılara saygı duymaya yönelttiği sürece sağlıklı bir yaklaşımdır. Artık gelenekten sadece yararlanabiliriz, ama sorularımıza geçmişten yanıt bulamayız. Ancak asıl sorun, hayatın manevi karakterine olumlu yaklaşabilmekte ve manevi değer anlayışımızı yeniden tanımlamaktadır.[441]

Bauman için olan biten, Jonas'ın etik stratejisi ile açıklanabilecek sonuçlar değildir. Her şeyden önce, bütün bunlardan etik anlayışın yokluğunun sorumlu olup

[440] Lecourt, 2005, s.46–47.

[441] Giddens, 2002, s.218.

olmadığı tartışmalıdır. Zaten doğayı kirletmenin, diğer canlı türlerine zarar vermenin, insanları yoksullaştırmanın ya da savaşmanın faydalı ve iyi bir şey olduğunu savunan pek kimse de yoktur. Bu konulardaki evrensel ve gösteriş düzeyine varan kınamalara rağmen, her geçen gün bütün bunlar olup bitmeye, hatta artmaya devam etmektedir. Burada etik cehaletin ötesinde bir şeylerin de olduğu ortadadır. Toplumsal taleplerin sesini kısan, gerçeği deforme eden, etiğin ulaşamadığı veya etik baskıya karşı koyan bazı faktörlerden oluşan bir mekanizma ile karşılaşılmaktadır. Bunların arasında en önde gelen ise, siyasal denetimden muaf olan ve rekabet güdüsüyle her geçen gün kontrolsüzlüğü ivmelenen piyasa iktidarıdır.[442]

Cantor'un ifade ettiği "etiksellikten çıkarma", bilim tarafından çizilen sınırları takip eden bilim insanlarının içine işleyen tehlikeden söz etmektedir. Sorumluluk olmadığı takdirde, güç kolaylıkla gayrı insani hedeflere yöneltilebilmektedir. Direkt sonuca ulaşma isteğinin önündeki her şeyin ayak bağı ve zaman kaybı olarak görülmesi ve etik ilkelerin ayıklanması gereken engeller şeklinde algılanması, bunların çerçeve dışında tutulması eğilimini de beraberinde getirmektedir. Elde olan gücün mutlaka kullanılması gerektiği düşüncesi, Jonas'ın deyimiyle ufku karartmaktadır.[443]

Biyoetik aracılığıyla gündeme gelen konuların Nazizme ait kategoriler olduğunu savunan Badiou, Nazizmi zaten temelde bir "hayat" etiğinin önde geleni şeklinde yorumlamaktadır. Kendine özgü bir "haysiyetli hayat" düşüncesi, diğer hayatlara son vermenin zorunluluğunu acımasız biçimde kabul etmektedir. Nazizm, etik eğilimin elinin altında bulduğu gevezeliğin ötesindeki siyasi araçlar sayesinde, açığa çıkan nihilist çekirdeği tecrit etmenin ve son çözüme götürmenin ta kendisidir.

[442] Bauman, 2000, s.80.

[443] Bauman, 2003, s.64.

Bu nedenle Badiou, biyoetik ile ilgili devlet komisyonlarının belirmesine sıcak bakmamaktadır. Tam da bu nedenle, yani biyoteknolojideki hızlı ilerlemenin verdiği genetik manipülasyon imkânı düşünüldüğünde, Nazizm yüzünden hayat ve insan onurunu koruyan yasaların çıkması gerektiğine yönelik itirazlardan etkilenmemek gerekmektedir. Bu tür bürokratik yapıların ve yasaların gerekli görülmesi, vicdanlarda ve zihinlerde tüm sorunsalın esasta hâlâ şaibeli olduğunun bir göstergesidir; çünkü etik ile "biyo"nun bir araya gelmesi başlı başına tehlikeli bir şeydir. Hazcı bir "iyi ölme" öğretisi (ötenazi), güçlü ve canice bir "iyi üreme" özlemine (öjenik) karşı bir savunma yöntemi sunmamaktadır. Buna göre, sorunun kökeninde, belli bir açıdan mutluluğa dayalı her insan tanımının nihilist olması yatmaktadır. Soyumuzu korumak için dikilen bir barikatın içsel karşılığı, nihilist bir dürtüye karşı konan tuhaf bir etik kurul engelidir. Bir politikacı, yurttaşlık etiğine methiyeler düzerken, dünyanın tüm sefaletini içeri kabul edemeyeceğini söylemektedir. Kabul edilen kısmı, mülteci kamplarından ölecekleri yere geri dönmelerinin talep edileceği kısımdan ayırt etmemizi sağlayacak ölçüt ve yöntemlerden söz açılmamalıdır ki, hem mutluluğun hem de etiğin keyfi birlikte ortaya çıkabilsin. Ayrıca öjenik ile ötenazi arasında, yani beyaz adamın bilimsel ilerlemesinin getirdiği mutluluk ile canavarların, acı çekenlerin ya da görmenin rahatsızlık vereceği hale gelmiş olanların haysiyetli biçimde yok edilmesi arasında ayrım yapılırken başvurulan değişmez "sorumlu" ve "kolektif" ölçütler üzerinde anlaşmak da imkânsızdır.[444]

İnsan onuru ya da insanın değeri kavramı, insanı diğer canlılardan ayıran özel bir konuma koyarken, insana özgü nitelikler üzerinde durmaktadır. Bu özel konum,

[444] Alain Badiou, **Etik**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s.47–48.

bir bütün olarak insanı insan yapan özelliklerin istisnasız tüm insanlar tarafından paylaşılması etrafında şekillenmektedir. Onur kavramına yüklenen bu ayrıcalıklı anlam, insanı anlamlandırmamızla doğrudan ilişkilidir ve çoğu kez tartışmalı insan doğası kavramına dayanmaktadır. Dolayısıyla, genetik teknolojilerindeki yeni gelişmelerin giderek daha da sorunlu hale getirdiği bu kavramın, insan hakları alanında da sıklıkla kullanılan insan onuru anlayışımızı koruyup korumadığı ve insan onuru kavramının eşitlik üzerinden yeniden düşünülmesinin gerekip gerekmediği konusu, gelecekte daha da kısa aralıklarla karşımıza çıkacak ve haklar alanına yönelecek gelişmelere dair inşa edeceğimiz perspektif açısından önem taşımaktadır.

Özgürlük ve eşitlik denkleminin insan onuru ile kurulabileceği daha net gözükmektedir ve de insan onuru, özgürlüğün temeli ve eşitliğin ölçütü olarak değerlendirilebilir. Bu tür bir denklem, kavramlara ilişkin mutlak ve göreceli alanların belirlenmesine de katkı sağlamaktadır.[445]

C- BİYOTEKNİK DEMOKRASİ

1- Sağlık: Tıbbın Toplumsal İnşası

B. S. Turner, sağlık sorununa disiplinler arası bir yaklaşım gerektiği düşüncesine, Virchow'un 1848 yılında Almanya'daki tifo salgını üzerine yaptığı araştırmayı ele alarak destek aramaktadır. Virchow'a göre, bu hastalığın nedeni biyolojik olduğu kadar, siyasal, sosyal ve ekonomik niteliklere etrafında da şekillenmektedir. Toplumun sağlığı, siyasal sistemin demokratikleşmesi de dâhil olmak üzere ancak önemli politik, sosyal ve çevresel reformlarla iyileştirilebilecektir. Hatta tıbbın sosyal bir bilim olduğu ve politikanın da geniş ölçekte tıptan başka bir

[445] İbrahim Ö. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s.25.

şey olmadığı düşüncesi, sağlık reformları ile politik reformların örtüşmeye başlayan süreçler olduğu görüşünü de güçlendirmektedir.[446]

20. yüzyılın başlarından itibaren, bilimsel ve teknik imkânlardaki gelişmelere ve sosyoekonomik değişimlere paralel biçimde, tıbbi müdahalenin yapısı da dönüşmeye başlamış, daha etkin ve iyi koşullar meydana gelmiştir. Bu noktada, toplumsal tıp ile bilimsel tıp arasındaki gerilim de yüzeye çıkmıştır. Toplumsal tıp, toplumsallaştırılmak istenen bir sağlık anlayışını öne sürerken, bilimsel tıp, hasta ile doktor ilişkilerinden başlayarak, daha bireyci ve özelleşmiş ilişkileri beraberinde getirmektedir. Turner'a göre, bedenin farklı organları üzerindeki uzmanlıklarla, artan karmaşık işbölümüne doğru bir yönelim söz konusudur. Tüm birey yerine, giderek parçaların ön plana çıkması, uzmanlaşmayı moleküler düzeye kadar götürmüştür. 20. yüzyılın ortalarından başlayarak değişen sağlık sistemi ve kapitalist ekonomi ile birlikte bilimsel tıp da dönüşüm sürecine girmiştir. Hastalıklar ve yaşam süresinde de bilimsel tıbbın gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan gelişmeler, akut hastalıklardan kronik hastalıklara doğru bir değişim seyrini de bu döneme taşımıştır. Bu şekilde, hastalığın sosyal yönü tekrar belirmeye başlamıştır.[447]

Hastalığı bir bütün olarak kavrayan Canguilhem ise, bu bütünün sağlık durumundan farklı bir şey olduğunu düşünmektedir. Patolojik kavramının normal kavramının mantıksal karşıtı olduğunu söyleyememekteyiz; çünkü patolojik halde yaşam, normların yokluğu değil, sadece başka normların varlığı demektir. Patolojik, "sağlıklı"nın karşıtıdır, ama normalin mantıksal karşıtı değildir. Bu durumda, patolojik olan anormal olarak değerlendirilemez. Hastalık, hâlâ bir yaşam normudur, fakat geçerli olduğu koşullarda hiçbir sapmayı hoş görmeyip, başka bir norma

[446] İ. Emre Işık, **Gen-Politik**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, s.18.

[447] ibid, s.19–20.

dönüşemeyen bir alt normdur. Diz ekleminden kaynaklanan bir rahatsızlıkta, hastalar acılarını dindirmek için, eklemi hatalı bir pozisyonda hareketsizleştirirler. Bu pozisyon, eklemin "normal" kullanımına göre hatalıdır, ama bu hatalı konumda başka fizyolojik koşullarda ortadan kaybolan başka bir norm söz konusu olmaktadır. O halde anormal, normal olmayan değil, başka bir normal olduğuna göre, patolojik olan da normalin bir türü gibi görülmelidir. Anormal, sadece başka yaşam normlarını ifade etmektedir. Bu normlar, dengelilik, verimlilik gibi konularda daha önceki normların altındaysa, patolojik denmektedir. Ancak aynı ortamda eşit ya da başka koşullarda üstün olurlarsa bunlara normal denilecektir. Dolayısıyla patolojik, biyolojik normların yokluğu demek olmayıp, diğerlerine göre yaşam tarafından reddedilmiş başka bir normdur. Toplum, normatif değerler yarattığı için, hasta kişi kesin veya geçici olarak artık diğerleri gibi yaşayamayan kişidir.[448]

Tıp kurumunun sağlık için tehlike haline geldiğini savunan Illich, bu otoriter yapının egemenliğinin etkisini salgın boyutunda görmektedir. Sınırları hızla büyüyen bu politik sorundaki sıkıntı, bu sınırların kimin çıkarına hizmet ettiğinin belirlenmesinin büyük ölçüde sınırların gerekliliğini formüle edenlere bağlı olmasındadır. Belirsiz alanlarda atılım gösterip geriye çark etmek, mucize tedavilerin tehlikeli yan etkileri ve sağlık uzmanlarının aralarındaki karmaşa da modern tıbba karşı güven bunalımı yaşanmasında etkili olmuştur. Aslında tıp üzerindeki mistik havanın kaldırılması bile, toplumun birçok konuyu tartışmasını sağlama yönünde önemli bir adımdır. Illich'e göre, Fransız Devrimi iki büyük miti de beraberinde getirmiştir: Birincisi, hekimlerin din adamlarının yerini alabileceği, ikincisi ise, politik değişimle toplumun sağlığına kavuşabileceğidir; öyle ki bazıları bu alanda

[448] Acot, s.131–133.

aşırıya giderek, bir toplumun hastanelere gerek duymaya devam etmesini, devrimin başarısızlığının bir göstergesi olarak değerlendirmişlerdir. Yazar açısından, Rousseau'nun yanlış anlaşılmasının da bunda payı bulunmaktadır. "Hastalığın doğal durumu" ifadesiyle Rousseau, kendi kendini sınırlayan, erdemle katlanılabilen, önceden zenginlere yapıldığı gibi yoksulların da bakımının sağlanabildiği "vahşi hastalık" kavramını kastetmiştir. Hastalık, ancak sömürünün aileyi dağıtmasıyla birlikte karmaşık, tedavi edilemez ve dayanılmaz hale gelmekte, ayrıca kentleşme ve uygarlığın getirdikleriyle de alçaltıcı olmaktadır. Onun izinden gidenlere göre ise, hastalıklar, sosyal adaletsizliğin her türlüsü gibi, insanlar tarafından yaratılmıştır ve yoksullaştırılmış kişiler arasında gelişmektedir. Hastaneye düşmüş bir hastalık yozlaşmakta ve ölümü getirmektedir. Tıp, bu şekilde politik bir konu haline gelmiş ve sağlıklı toplum yaratmak için yapılan mühendislik planının bir parçası olarak, uygarlığın hastalıklarını ortadan kaldırma gereği ortaya çıkmıştır. [449]

Sağlık hizmeti endüstrisindeki aşırı genişleme, insanların bedenlerinden kaynaklanan sorunları çözebilme ve çevrelerindeki değişimlerin çaresini bulabilme gücünü yok etmiştir. Illich, bu tespitinin üzerinde dururken şuna dikkat çekmektedir: Tıptaki aşırı genişlemenin zararlı gücü, hijyenin, aşının, hastalık taşıyanların kontrolünün, yaygın sağlık eğitiminin, sağlıklı bir mimarinin ve güvenli makinelerin, ilkyardımın ve tıbbi tedaviden herkesin eşit olarak yararlanabilme imkânının modern sağlık kültürüyle uyuşmayacağını göstermemektedir. Bireyle çevre arasına yönelik mühendislik faaliyetleri, bireyin özgürlüğüne müdahil olmadığı sürece, organizmanın zorluklarla mücadelesine katkı yapabilecektir. İki ayrı biçimde kötü beslenmenin, yani yoksul ülkelerdeki yüksek kalorili yetersiz beslenme ile zengin

[449] Ivan Illich, **Sağlığın Gaspı**, Çev. Süha Sertabiboğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s.108–110.

ülkelerdeki aşırı beslenmenin modern insana yönelmiş en büyük tehditlerden biri haline geleceği öngörülmemiştir. Ancak benzer biçimde dünyadaki açlık tehlikesinden ve yeni salgın olasılıklarından bahsedenlere felaket habercisi gözüyle bakıldığından, iktisadi ve teknolojik gelişmelerden kaynaklanan etkilerden de şüphe edilmemiştir.[450]

Sağlığın özgürlükler ve haklar olmak üzere, iki yönü bulunmaktadır. Sağlık, her şeyden önce bireyin kendi biyolojik durumunu ve yakın çevresinin koşullarını denetleyeceği otonom bir alandır. Bu açıdan da yine Illich'e göre, yaşanan özgürlüğün düzeyiyle aynı olmaktadır. Örgütlü politik çabaların sağlayabileceği çevresel koşullara bağlı bir özgürlük olarak sağlığın adaletli dağılımı yasal güvenceye bağlıdır. Eşit dağıtılsa bile, belli bir yoğunluk düzeyini aşan sağlık hizmeti, özgürlük demek olan sağlığı da engellemektedir. Yani özgürlüklerin düzenlenme meselesi olarak sağlık hizmeti, eşitlik adına dayatmalardan da uzak kalmalıdır. Eşitliğin daha yukarı düzeyleri adına özgürlüklerin yok edileceği bir genişleme, temel hakları zedeleyecektir. Kimsenin sağlık hizmetlerinden yararlanma imkânından mahrum kalmaması gerektiği gibi, sağlık adına kimseye de rızası olmadan müdahale edilmemelidir. Demokratik bir toplumda bu sınır, ancak adalet ve sağlık politikalarının uyumuyla gerçekleşme fırsatına sahiptir.[451]

Organizmanın çevreyle etkileşimine farklı baktığını bildiğimiz Lewontin ise, bu bakış açısını toplumsal sağlık alanından ekolojiye kadar her alana yansıtmaktadır. Örneğin, kömürün yerini petrol aldıkça, insanlar akciğerlerinin kararmasından ölmemekte, onun yerine rafineri ürünlerinin yol açtığı kanserden ölmektedirler. Bu anlamda, sülfitler, çöp yığınları, ormansızlaşmış dağlar, insanın yaşam koşullarının

[450] ibid, s.153–157.

[451] ibid, s.167–169.

bozulmasının sebepleri değil, sadece aracılarıdırlar. Neden, endüstriyel kapitalizmin geliştirdiği ve bir dönem endüstriyel sosyalizmin de benimsediği anarşik bir üretim programının dar açılı rasyonelliğinde yatmaktadır. Bunda ve diğer her şeyde, nedenlerin ve aracı durumların birbirine karıştırılması, insan hayatına dair koşullar ile gerçekçi bir yüzleşmenin önündeki engeldir. Elbette Afrika'daki ölüm oranının ağırlıklı bir biçimde ilaç ve tıbbi bakım durumuna bağlı olmadığını söylemek kadar tuhaf bir şey olamaz. Ancak bu demek değildir ki, Afrika'nın koşullarının, uluslararası üretim ve mübadelenin durumuyla bir bağlantısı bulunmamaktadır. Oysa erken dönemlerde Avrupa'da[452] ölüme yol açan koşullar, bugün Üçüncü Dünyada da hâlâ ölümlerin temel nedenidir: Açlık ve kötü beslenme. [453]

Geçen yüzyılda salgın hastalıklara karşı yürütülen mücadelenin önemli bir mesafe alması sebebiyle, özellikle gelişmiş ülkelerin bulaşıcı hastalıklardan çekinmeleri için pek nedenleri kalmamıştır. Bu yüzden, hastalığa sebep olan virüsler hâlâ büyük sayıda can almalarına karşın, bu konuda devlet bütçelerinden yeterli kaynak ayrılmamaktadır. Öyle ki bunda bulaşıcı hastalıkların nedenlerinin ve çarelerinin pek anlaşılamamasının da payı olduğu ileri sürülmektedir. Bu

[452] 18. yüzyılla birlikte hayat ölümün üstüne çıkmaya başlamış ve Braudel'in ifadesiyle rakibini geride bırakmıştır. Saldırgan geri dönüşler mümkün olmaya devam etse de, eski biyolojik rejim sona ermiştir. Eski rejimin ana karakterlerini yüksek bir çocuk ölüm oranı, kıtlıklar, kötü beslenme ve salgınlar oluşturmaktadır. Bu dönemde canlılara vuran ani darbeler kadar güçlü olan, toparlanma olanakları kısa vadede ortaya çıkmaktadır. Uzun dönemde de telafiler hissedilemez bir şekilde gelmiş ve cezir, meddin getirdiğinin tamamını hiçbir zaman götürememiştir. Yavaş gerçekleşen bu değişim, ölümle hayatın eşitliğini bozan bu yükselme, Braudel'e göre sayının zaferidir. Bkz. Fernand Braudel, **Maddi Uygarlık - *Gündelik Hayatın Yapıları***, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s.64 vd.

[453] Lewontin, s.124–125. Bir insanın hastalık hikâyesinin, daha büyük bir olgunun, insanların toplumsal bir dünyada yaşama biçimlerinin bir parçası olması, nedensellik fikrine yeniden bakışı gerekli kılmaktadır. Bkz. Eric J. Cassell, "Tıpta Değişen Nedensellik Düşünceleri", Çev. M. Halim Spatar, **Bilim ve Ütopya**, Sayı: 113, Kasım 2003, s. 12–17.

iyimserliğin sağlam temellere dayanmaması ve de virüslerin direnç ve esneklik kazanması, dünya genelinde salgın hastalıklardan kaynaklanan ölümlerin azaltılmasına öncelik verilmesini gerektirmektedir. Büyük ölçekli hastalıklar, insanlar ile virüsler arasındaki evrimsel dengenin bozulmasıyla ortaya çıkmaktadır. Mevcut dengesizlikte insan eylemlerinin veya koşulların değişmesinin rolü büyük olmaktadır. Kentleşen dünyadaki hızlı nüfus artışı ve büyüyen yoksulluk, hastalıkların yayılmasında en başta gelen etkenlerdendir. Tıbbi teknolojilerdeki yenilikler, hastalıkların kontrolü için yeni araçlar yaratsa da, teknolojinin diğer yüzü, insanların ve virüslerin etkileşimini, hastalıkların hızla yayılmasını artırmaktadır. Teknoloji istemeden de olsa mikropların dönüştürülmesinde rol almakta ve bir paradoksun yaşanmasına neden olmaktadır. Bulaşıcı hastalıkların sınırlandırılmasında atılacak en önemli adım, yoksul ülkelerdeki hastalara ucuz ürünler sunma konusunda mekanizmaların geliştirilmesine bağlıdır, ki bu aynı zamanda farklı politik ve ekonomik sorunlarla da yüzleşmek demektir. İlaçtan önceki aşama ise, kuşkusuz zengin ya da yoksul tüm ülkelerde kamu sağlığı altyapısının geliştirilmesidir.[454]

Doğal seçilimin hiç mola vermediğini düşünen ve görüş açısını farklılaştıran Jones'a göre ise, genler ortaya çıktıklarından beri baş edebilme yetenekleri sürekli denetlenmiştir. Günümüzde Batı'da doğan bebeklerin sadece yüzde biri belirgin bir genetik hastalıktan ölmektedir ve seçilimin elinde oynayacağı madde azalmıştır. Tarihin büyük bir bölümünde çocukların yarısı soğuk, açlık ve enfeksiyon nedeniyle ölmüştür. Jones bunu bakımsızlık olarak değerlendirmekte, ama genetik planda başarılı olanların genlerini gelecek kuşaklara aktardığını da eklemektedir. Üçüncü

[454] Bkz. Dennis Pirages, "Bulaşıcı Hastalıkları Sınırlandırmak", Çev. Ayşe Başçı, **Dünyanın Durumu 2005**, Ed. Linda Stark, TEMA Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s.51–70.

Dünyada ise, her yirmi çocuk ölümünden on dokuzu bu nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu da birçok toplumun kaygı verici koşullarda yaşadığının kanıtıdır.[455]

Foucault'ya göre, 18. yüzyıl sonlarında hastane alanı yeniden düzenlenirken, yoksulların bakıldığı hastane ile hekimlerin yetiştiği klinik arasında ilginç bir anlaşma sessizce kurulmuştur. Yoksulluğun bir hastaneden yardım almasını engellediği hastanın hangi hakla bir klinik gözlem nesnesi haline getirilebileceğini soran Foucault, klinik düşüncenin yarattığı en önemli ahlaki problem buradan ortaya çıktığını düşünmektedir. Anlaşılması güç bir alan olarak hastane, kuramsal olarak özgürdür ve genel olarak insanı evrensel biçimde yoksulluğa bağlayan gizli anlaşma gereğince zorunluluklar ve ahlaki sınırlar ile donatılmıştır. Hastalıklar tedavi şansını, başkalarının bilgileri ve kaynaklarıyla müdahale etmelerinde bulabildiğine göre, birilerinin hastalığının da diğerleri için deneye dönüşmesi adil görülmektedir. Bu karşılıklılık yapısı içinde hayırseverliğin yararı da netleşmektedir. Zenginler tedavi masraflarını karşılarken, aynı zamanda ileride kendilerinin yakalanabilecekleri hastalıkların iyileştirilmesi imkânları için de ödeme yapmış olmaktadırlar. Yani yoksulun gözünde hayırseverlik olan, zengin için uygulanabilir bir bilgidir. Bu dönüşüm, zenginliği ve yoksulluğu klinik deneyin organizasyonuna dâhil eden anlaşmanın unsurlarını kapsamaktadır. Bilim için nesnel faydanın, zengin için ise

[455] Steve Jones, **Neredeyse Bir Balina – Türlerin Kökenine Güncel Bir Bakış**, Çev. Levent Can Yılmaz, Evrensel Basım Yayım, İstanbul, 2006, s.475. Doğa ile modern bilim arasındaki ilk çarpışma olarak görülen 1918 salgını ve benzeri salgınlarda, toplumsal sınıf ile öldürücülük oranı arasındaki ilişkiye dikkat çekilmektedir. En ağır ölümlerin işçi sınıfı ve işsizler arasında meydana geldiği belirtilirken, bir başka noktaya daha vurgu yapılmaktadır. Özellikle 1957 ve 1968 influenza salgınlarında ölüm oranlarının artışında, aşı piyasasının kar güdüsü nedeniyle verimsiz buldukları bu alanda şirketlerin yeterli üretim yapmamaları önemli bir rol oynamıştır. Bkz. Mike Davis, **Kuş Gribi**, Çev. Aykut Tunç Kılıç – Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2007, s.38–43.

hayati faydanın söz konusu olduğu bu yapıda klinik, acının gösteriye dönüştüğü andan itibaren sermayeleştirilmekte ve özel teşebbüs için kârlı hale gelmektedir. [456]

Hastalığın sosyal üretiminin kendini göstermesi ise on yıllar alabilmektedir ve bu süreç mekaniktir. Bu metafor, sosyal kontrol baskılarının bedensel sonuçlarının gerçekliğine dikkat çekmektedir. Yaşam tarzlarına dikkat çekilse de o tarzı oluşturan şartlar medikal alanda kaybolmaktadır ve hayatı tıbbileştirmenin tehlikesi burada yatmaktadır. Hiçbir gelişme olmadığı elbette söylenemez, fakat tarihsel olarak bir hastalık setini bir diğeriyle değiştirerek yol aldığımızın da farkındayızdır.[457]

Küreselleşme ve hastalıkların yeni ekolojilerine eğilen çalışmalar, toplumsal ve iktisadi değişimler, insani faaliyetler ve felaketler aracılığıyla küçük çapta görülen hastalıkların yaygın bir salgına dönüşebildiğini belirtmektedirler. Buna göre, küresel yoksulluğun yükünü kırsaldan büyük şehirlerin çevresindeki varoşlara taşıyan kentleşme ile dünya nüfus artışına paralel biçimde hastalıkların ekolojisi de dönüşmektedir. Yoksulluk koşullarında yoğunlaşan dünya nüfusu salgın olasılığını sürekli artırırken, sağlık politikaları da genel çerçeveye bağlı olarak toplumsal alandan kopmaktadır.[458]

Drucker'ın, "artık toplum tarafından kurtarılma yok" şeklindeki ünlü sözünü, Thatcher çok daha net bir tutumla "artık toplum diye bir şey yok" diyerek âdeta tamamlamıştır. Birey, bulunduğu konumda sağa sola veya aşağı yukarı değil, belki de sadece önüne bakmalıdır. Kendi sorunlarıyla baş başa kalan birey, bunlarla yine kendi başa çıkacaktır. Birey artık yalnızdır.[459]

---

[456] Michel Foucault, **Kliniğin Doğuşu**, Çev. İnci Malak Uysal, Epos Yayınları, Ankara, 2002, s.106–108.

[457] Peter E. S. Freund, **The Civilized Body**, Temple University Press, Philadelphia, 1982, s.132 vd.

[458] Davis, s.67.

[459] Bkz. Bauman, 2005, s.132.

2- Biyokrasi: Artık Toplum Yok

Gary J. Olsen, "Yatay Gen Transferi ve Küresel Gen Havuzu" başlıklı bildirisinde, eşeyli ya da eşeysiz, üreme sırasında biyolojik türe dışarıdan herhangi bir gen aktarımı olamayacağını belirtmiştir. Moleküler biyolojik evrim kuramcılarının dışarıdan gen transferi konusuna eğilmelerinin sebebi, daha önce dışsal ve fenotipik özelliklere göre hazırlanan biyolojik çeşitlilik soy kütüğünün (Linne Sistemi), artık moleküler biyolojik temelde hazırlanabilmesidir. İnsan genomunda filogenetik açıdan (kendi türü içinde kalarak üreme) dikey gen aktarımıyla kazanılmamış bazı gen öğelerinin bulunması da diğer bir konudur. Bunlar tür dışı öğeler sayılmak durumundadır.[460]

Bütün bunların ilk bakışta biyolojiyi ilgilendiren gelişmeler olarak görülmesi ve sosyal bilimleri ne şekilde etkilediği sorusu yerindedir. Ancak birçok yazarın da üzerinde durduğu gibi, bu tür araştırmaların politik temelleri ve sosyo-politik sonuçları olduğu üzerinde de düşünülmelidir. Buradan kaynaklanan tartışmalar, insanın ne olduğuna dair sorudan yola çıkarak, adım adım biyoloji ile politikanın iç içe geçmesine neden olmaktadır ve daha önce de belirtildiği gibi, politik evrende biyolojinin rolü ve önemi üzerine belirlemelere gidilmektedir. Bu noktadan hareket eden bir diğer fikri uzantı da, "toplum mühendisliği" çatısı altına toplanan uygulamalardan biri olan yeni insan tipolojisi için öjeniğin, pozitif bir öjenik haline dönüştürülmesi çabaları ile biyolojik yapıda ilerlemek istemektedir. Doğanın, kontrol ve idare edilebilir ve de belirlenebilir bir malzeme olarak ele alınmasına dayanan mevcut zihniyet, insanı da doğanın bir parçası olarak değerlendirirken, benzer belirlenebilme kalıplarını insan için hazırlamaktadır. "İşlenebilir insan"ın kaynağında

[460] Kaan H. Ökten, **Muallakta Var Olmak**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006, s.144.

da yine o bildik eski soru bulunmaktadır: İnsanın bir özü var mıdır? Varsa değiştirmek mümkün müdür? Bu etik sarmal içindeki tartışmalarda bir sonraki durak, teknolojinin ve dolayısıyla bilimin sınırlarının olup olmadığı sorusudur. Önceki bölümlerde de görüldüğü üzere, bilim özü itibarıyla özgür olduğundan, bu tür soruların sorulması bile bazen sınırlandırma girişimi olarak görülmekte ve bilimi engellemenin mümkün olmadığı her defasında belirtilmektedir. Oysa bu soruların bilimi sınırlandıran mekanizmaların geliştirilmek istenmesi veya bilim karşıtlığı gibi saf tepkilerle ilgisinin bulunmadığına değinilmiştir. Bunlar bilimsel gelişmelerle birlikte kendiliğinden akla gelen sorular ve/veya sorunlardır. Elbette bilim, etik tartışmalar çerçevesinde gelişimini sürdürmemektedir. Ancak özellikle bazı teknolojik uygulamaların sonucunun kazanımlar dışında ciddi sıkıntılar da yarattığı, tüm insanlığı ilgilendiren etik sorunları küresel çapta ortaya serdiği de bilinen ve bu çalışmada da sık sık tekrarlanan bir gerçektir.[461]

Teknoloji, uygarlığın bütününü ele geçirdiği için, sadece inorganik olanın değil, aynı zamanda organik olanın da özüne müdahale biçimini almıştır. Hayatın gerçek kaynaklarına, doğumdan ölüme nüfuz ederek varoluşun köklerinde deney yapmak söz konusu olunca, insanın özü sorgulanırken tüm uygarlığın etkilendiğine inanmamak mümkün görünmemektedir. Ellul'ün perspektifinden bakınca, teknik, hayatın ve onun çerçevesinin tamamen yapılmasını savunmaktadır; çünkü bunlar kötü yapılmışlardır. Kalıtımda birçok şans var olduğu için, teknik kendi hizmet idealine gerekli insan tipinin doğumu amacıyla kalıtımı yok etmeyi önerebilir, ki bu da sadece sıradan teknik bir işlemdir.[462]

[461] ibid, s.145.

[462] Ellul, s.139–154.

Ellul'nün bu yorumu, biyopolitikaya benzer biçimde tekniğin hayatla devlet üzerinden kesiştiği noktaya yoğunlaşmaktadır. Tıp teknolojisi nüfus artışına yol açmakta ve belli toprak türlerinin yıpranması sonucunu doğuran tarım teknolojisi de dikkatten kaçmamaktadır. Kimilerine göre, bu iki faktörün etkileşimiyle hayatın sorunlarına gerekli hızda tepki verilememesi nedeniyle, demokrasi için uygun olmadığı düşünülen azgelişmiş insan toplulukları ortaya çıkmaktadır. Bu insanlara karşılık, kendi tekniklerinin sırlarını anlayan bir elit vardır. Bu insanlar, modern devlet gücünün merkezine yakın olanlardır ve devlet artık ortalama vatandaşa değil, bu elitin bilgisine dayalıdır. İnsan ve teknoloji adaptasyonu, bugüne kadar maddi etkileşimin ürünü olmuştur ve bunun gerektirdiği aşırılık, gerçeklik ve elverişsizlikle beraber gelecekte adaptasyon "biyokrasi" denilen katı bir sisteme göre hesap edilecektir. Bu sistemden kaçış mümkün olamayacaktır, zira insana dair yoğun bir bilimsel anlayışla tasarlanacaktır. Bazı ipuçları olmakla birlikte, bu yeni insanın modern insana göre ne kazanıp ne kaybedeceğini sezebilecek bir konumda durmaktayız.[463]

Ellul'ün distopik bir atmosferi andıran bu toplum öngörüsünün karamsarlığı, biyoteknolojik gelişmelerin oldukça uzağındadır. Teknolojiyi müjde olarak görenlerle, kıyamet olarak ele alanlar arasındaki geniş yelpazede tüm düşünürlerin hemfikir oldukları nokta şudur: İnsani çevrenin önlenemez biçimde teknolojikleşmesi ve uzmanlığın ilerlemesi, modern insanın yaşamında radikal ve asla geri döndürülemez değişimler yaratmıştır. İnsanlık, bir daha asla teknolojik yükselişten önceki haline dönmeyecektir. Burada sürekli tartışılan ve asla da çözülemeyecek gibi görünen mesele, bu değişimin daha büyük bir mutluluk mu

[463] ibid, s.414.

yoksa daha derin bir sefalet mi getirdiğidir. Bauman'ın düşüncesine göre, bireysel müphemlikle savaşmak için yaratılan kurumlar, yok ettiklerinden daha fazla müphemlik üretmektedirler. Müphemlik, kendisini ortadan kaldırma çabalarının desteğiyle gelişmekte ve rasyonel toplumsal sistemin rasyonel bir yaşamı inşa etme umudu giderek bulanıklaşmaktadır. Modern otoritelerin hem bilimsel hem de politik bir düzenleme gayreti, şüphenin olmadığı rasyonel seçim dünyasını yaratamamıştır. Umutlar sırayla kâbusa dönmeye devam ederse, gelecekte de o dünyanın yaratılamayacağı fikri genel kabul görmektedir.[464]

Yaşama dair kavramların daha kuruldukları anda ideoloji haline geldiklerini Canguilhem'den bilmekteyiz. Biyoteknoloji ise, Adorno ve Horkheimer'in kuşku ve karamsarlıkla eleştirdikleri araçsal akılcılığa dayanan modern bilimin teknikleriyle tanımlanabilmektedir. Canguilhem, yaşam bilimlerinde temel sorunların, yaşamı asla kuşatamayan pozitivist ve ampirist açıklamaların terk edilmesiyle çözülebileceğini düşünürken, biyoteknoloji bu gerilimin yadsınması pahasına sürdürülmektedir. Ne bilim ve teknolojinin demokratikleştirilmesi çabaları ne de iktisadi rasyonalizme bağlı bir biyoetik, biyoteknolojinin genetikleşme ile ifade edilebilecek bir ideoloji ve yöntem sorununa nüfuz edebilir. Avar'a göre bu tartışmalar, görünürdeki tüm eleştirelliklerine rağmen, bu sorunları görünmez kılarak biyoteknoloji etrafındaki ideolojileşme ve nesneleşme halesini koyultmaktadır.[465]Yaşam ve bilim, birbirlerinin karşısına kondukça, doğaya hükmetmek üzere geliştirilen onca tekniğe rağmen, her defasında beklenmedik bir "sorun" olarak yaşam kendini hissettirmektedir. [466]

[464]Zygmunt Bauman, **Modernlik ve Müphemlik**, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s.290–293.

[465] Avar, s.156–157.

[466] ibid, s.178.

Wood'a göre ise, kapitalizm ekolojik bir yıkımın önüne geçemese de, bir noktaya kadar sağlıklı bir ekoloji niyetini içinde barındırabilir; özellikle de çevre koruma teknolojileri piyasayla uyum içinde olduğu sürece. Ekolojik dengeyi bozan unsurların en önde geleni olan sermaye birikiminin her şeyi büyümeye adayan temel mantığı, komünist devletlerde de görüldüğü üzere, endüstriyel gelişimi mümkün olan en kısa sürede yakalama isteği ile çevreyi ihmal etmenin ötesinde bir yıkımla karşı karşıya bırakmıştır. Bu yıkımda Batı'nın daha geniş ölçekle yer alması, söz konusu mantık içinde başarısızlık değil, başarı olarak değerlendirilebilir. Manzarayı sadece kapitalizm karşıtı bir cepheden seyretmek yerine, daha genel anlamda sorunların evrensel olduğu ve özellikle nükleer enerji ya da biyoteknoloji gibi konularda toplumsal kimliklerin ötesine geçtiği de göz önünde bulundurulmalıdır.[467] 20. yüzyılın bize gösterdiği, modernleşme ve barbarlığın modernleşmesinin birbirini dışlamadığı, hatta kimi zaman birbirini tamamlayıp iç içe geçtiğidir. Dünyanın biyoteknoloji gibi büyük ölçekli bir teknoloji tarafından daha iyileştirilmesi bağlamında ortaya çıkan ve sadece iddia düzeyinde kalan denetlenebilirlik potansiyeli, bize kapkara bir gerçekçiliği de dayatmaktadır.[468]

Teknobilime hangi öznenin sahip çıkabileceğini soran Gorz, teknobilimin insan praksisinin yerine geçtiğinde, insanları kendi ürünlerinin ürünü haline getirdiğini ve bu şekilde temel bir soruna dönüştüğünü düşünmektedir. Yaratıcılarından özerkleşen ürünler, teknik ile canlı arasındaki sınırı kaldırma kapasitesi kazanmaktadırlar. Teknolojinin özne olması, canlıya ilişkin mühendisliğin, insanlar açısından tasarlanması mümkün gözükmeyen bir yeniden tasarlayan ve yaratan insanüstü öznenin egemenliğinin başladığı anlamına gelmektedir. Bu durumu Gorz, gayrı

[467] Wood, 2003b, s.313.

[468] Beck, s.94.

maddileşen yaşamlara tamamen sahip olmak için insanların elinden bedenlerini ve dünyalarını almayı başaran sermayenin mutlak zaferi olarak yorumlamaktadır. Teknik ile canlı arasındaki sınırın ortadan kalkması, insan ve sermaye arasındaki farkı da yok etmektedir.[469]

Biyoloji, modernlik projesinin başlarından beri tartışmalı politik derinliği olan bir alanı kaplamaktaydı. Biyolojik olarak belirlenmek, geçici veya sürekli biçimde insanın düzeltme gücünün ötesinde kalmak demekti. Biyolojik olarak belirlenen şeyler ise, eğitim yoluyla yapılan reformdan kopan, ikna ile ıslah edilemeyen ve bu halleriyle de sağlıklı normal toplum tarafından özümsenmelerine engel olan bir kusuru olan şeylerdi. Eğer bu kusurun tedavisi bilinmiyorsa, geriye kalan tek çözüm, kusurlunun sağlıklıdan kesin olarak ayrılmasıdır. Uygarlığın özürlüleri sayılan bu kesim, biyolojik olarak liberal vaadin tam zıddını oluşturmaktadır; ki buna göre herkes, eğitim yoluyla rasyonel insanların oluşturduğu toplum tarafından benimsenecektir.

Bauman'ın özetlediği bu durum, biyolojiye özel bir statü sağlamaktadır. Ölüm ise, tüm insani sınırların en eskisi olduğu için, modernlik kendisine bu meydan okumaya cevap vermek istemiştir. En azından ölümü ilkesel olarak düzeltebildiği pek çok hastalığa, patolojik mutasyona ve rahatsızlığa ayırarak parçalamaya çalışmıştır. Bütün ömre yayılan ölüm erteleyici edimler, hayatı ele geçirmekte ve yavaş yavaş hayatın anlamı haline gelmektedir. Bu kırılgan alan da biyolojinin yönetimindedir. Böylelikle biyoloji, teknoloji ile birlikte sağlığın uygulama alanına sabitlenmiş, işbirliği içinde sağlığın korunması ve hastalığın yok edilmesi gibi birbirini tamamlayan bir stratejiye yönelmiş ve bedenin kendisi de artık bir teknoloji

[469] Andre Gorz, **Yaşadığımız Sefalet**, Çev. Nilgün Tutal, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s.156–158.

nesnesine dönüşmüştür. Modernliğin özgüveninden taşan bu büyük rüyanın biyoteknolojik uzantısı ise, toplumun kendini aşma çabalarına katkı yapması için çağrılmıştır ve de insanlığı mükemmelleştirme vaadi ile bu çağrı kısa zamanda yanıtlanmıştır.[470]

Dünyaya karşı her bilgisizliğin bir cezası olduğu gibi, her bilmenin de bir bedeli olacaktır. Teknikleşen dünyada sorumluluk, bu bedeli de önceden bilmeyi gerektirmektedir. Bilmenin sorumluluğu, "sorumlu olmayacağın şeyi bilmeye kalkma" şeklinde yorumlanamaz. Ancak, "sorumlu olmayacağın şeyi uygulamaya kalkma" şeklinde ele alınabilir. Bu şekilde, uygulamanın sonuçlarını önceden bilme sorumluluğu olarak en azından farklı bir açıdan tartışılabilir.[471]

Yanılsamanın belirleyici koşulu ise, ayrılabilirlik fikridir. Şeyleri denetlemek, unsurları tecrit etmek ve bunların etkilerini kesin biçimde sınırlamak demektir. Castoriadis haklı olarak sormaktadır: İnsanoğlu, kendini yeni bir yaşam verme ya da vermeme kararının mutlak hâkimi olarak görmeye başlarsa ve bu "güç" karşılığında hiçbir bedel ödemesi gerekmediğini bilirse veya insanlar, türün üremesi bağlamında hayvansal durumları ve yazgılarından koparsa neler olabilir? Kötü bir şeylerin olacağını söyleyemeyiz belki, ama bu gücün sadece iyi yönünden değerlendirilmesi de tartışmalıdır. Uzun vade bizim için anlamı olmayan bir zaman dilimidir. Bu kez soru farklı açıdan sorulmaktadır. Çizgisel bir zamanın ufkunda, anlamlı tek zaman aralığı kendi ömrümüzle mi sınırlıdır?[472]

---

[470] Bauman, 2001, s.221–223.

[471] Uluğ Nutku, **Felsefe ve Güncellik**, Bulut Yayınları, İstanbul, 2005, s.28 ve 60.

[472] Castoriadis, s.240.

3- Bir Filika Etiği

17. yüzyıldan itibaren teknolojinin getirdiği sosyal çözülmeyi ve koşulları ayrıntılı tasvir eden Polanyi, kentlerde toplanmaya başlayan insanların, bu kasvetli ve geleneksiz yeni yaşamlarında yurttaş olarak saygı görmemenin gerçeği ile karşılaşmalarından bahsederken bir noktanın altını çizmektedir: Sorun insanların az kazanması ya da çok çalışması değildir. Bunların ikisi de doğru olmakla beraber, genel anlamda sorun, artık insanca bir yaşam biçimini yitiren varoluş koşullarıdır. Değişen zihni kalıplara, birlikte eriyen bir ahlak anlayışı ve saygı eklenmektedir. Kafeslere konulan ve köle tacirinin gemisinde nefes alabilmek için çabalayan Afrikalılar, herhalde bu insanların hissettiklerini hissetmişlerdir, ki bu tablo, demir kafes metaforunu farklı bir biçimde sanki gözümüzün önüne getirmektedir.[473]

Endüstriyel uygarlığın milyonlarca kişinin savaşta öldürülmesini ve her gün asgari sağlık ve beslenme standardından uzak binlerce kişiyi feda edilmesini meşru görmesi ve gözden çıkarması gerçeği üzerinde duran Marcuse'ye göre, sihir ve bilim, yaşam ve ölüm, güzellik ve sefalet gibi eskiden karşıt olan şeyler, teknik ve siyasal zemin üzerinde birbirleriyle kaynaşmaktadırlar. Yüksek teknoloji barındıran nükleer kurumlar tüm dehşeti içlerinde saklamaktadırlar ve laboratuvarlar da teknolojik parklar haline geldikçe daha gönül okşayıcı bir kılığa bürünmektedirler. Teknolojik gelişim, imgelerin ilerici rasyonalizasyonunu beraberinde sürükler ve sevinç kadar dehşet de bir sorun olma niteliğinden uzaklaşır. Günlük yaşama sızan söz konusu anlayış, bunları akıl dışı olmaktan çıkarmakta ve teknolojik tahakküm öğeleri olarak yerleştirmektedir.[474]

---

[473] Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm**, Çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.152.

[474] Marcuse, s.316–317.

Modern politikaya egemen olan özgürlük, eşitlik ve kardeşlik değerlerinin üçlü ittifakı, modernite ile ilgili soruşturmadan kaçmamıştır. Siyasal tasarımcılar ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar, kendilerini üçüne birden aynı anda ulaşmanın imkânsız olduğu bir müzakere sürecinde bulmuşlardır. Bauman'a göre, bu müzakerede özgürlük eşitliğin aleyhine işlemekte, eşitlik özgürlük rüyasını önemsememekte ve kardeşlik ise, diğer iki değer bir arada bulunamadığı sürece havada kalmaktadır.[475]

Küresel düzeyde artan iktisadi eşitsizlik, her bir ulusal toplumda da kendini kopyaladıkça, zengin ve yoksul arasında açılan uçurumda ibre, kolektiften bireysele yönelik rüyalara dönebilmekte ve hatta kişisel tercih özgürlüklerini isabetli kullanamayan insanlar şeklinde bir algı duvarına çarpabilmektedir. Mevcut yoksulların tüketici olarak piyasalar ve de küresel finans ve sermayenin yerel güvenlik güçlerine dönüşmekte olan devletlere bir yararı bulunmamaktadır. Günümüz yoksullarının bir kısmı,[476] "sömürülen halk" bile olamamakta, emeğin yedek gücü sıfatını kaybetmeye başlamaktadır. Bauman, ekonominin soğuk diliyle konuşulduğunda, bunların fazlalık, faydasız ve gözden çıkarılabilir *şeyler* haline geldiklerini ve varlıklarının rasyonel gerekçelerini kaybettiklerini tespit etmekte ve

[475] Bauman, 2003, s.348.

[476] Dünyanın geri kalanının da Batı standartlarında yaşaması hayal edilirse, iki ayrı gezegene daha ihtiyacımız olduğu artık iyi bilinmektedir. Bu dünyadan umudu kesmek istemeyen, ancak yaşam tarzı değişikliğini de akıllarına getirmeyen yazarlar, hayal gücümüze güvenmektedirler. İş dünyası perspektifinden yeni teknolojilerin neler getireceğine dair hesaplar, mali coşkuyu pek de gizleme ihtiyacı duyulmadan yapılmaktadır. Bkz. James C. Spohrer – Douglas C. Engelbart, "Converging Technologies for Enhancing Human Performance", **The Coevolution of Human Potential And Converging Technologies**, Ed. Mihail C. Roco – Carlo D. Montemagno, The New York Academy of Sciences, New York, 2004, s. 50–82.

yoksulların dışlanmanın ötesinde yok sayıldığını net bir tabloyla ortaya koymaktadır.[477]

Bauman'ın ifadesiyle, demografik panik döneminde yaşanırken ve artık feda edilen yoksul kitle hızla büyürken, biyoteknolojinin vaat ettiği yeni ve uzun hayatın iktisadi ve kültürel işaretleri tartışma konusudur. Tüm insanlara yetecek istihdamın imkânsızlığı, kaynakların sınırlı olduğunun ısrarla her fırsatta vurgulanması, nüfusun modernliğin ilk dönemlerinde olduğu gibi artık ulusal sağlık ve güç anlamına gelmediği, aksine tüketici mutluluğuna tehdit ve ek vergi olarak algılanması sıklıklı karşımıza çıkan konulardır. Muhasebe defterinden iktisadi fazlalık olarak düşülmeye başlanan insan sayısının artması ile mucize yaşam beklentileri arasındaki ironik uçurumda, yaşam hakkının nasıl yankılanacağı sorusunu sormak, meraktan öte kötümserlik olarak düşünülebilir. Ancak yaşam hakkı talebinde, en temel insani ihtiyaçlarını sağlamayan, güçlü ya da önemli olmayan insanların, keyfi veya örtülü bir ret ile karşılaşmaları eskiye göre daha net telaffuz edilebilecek bir ihtimaldir. Bilimin, hayat üzerinde geometrik değerlerin çizildiği bir çağda, biyolojik ölümsüzlük sunma vaadi paradoks olarak durmaktadır.[478] Bu koşullarda, vaadin gerçekçi bir kıvama dönmesi halinde, bilimin hizmetinin ne şekilde dağıtılacağı,

[477] Bauman, 2000, 83–84.

[478] İnsan performansının artması olarak kodlanan yeni teknolojilerin yöndeşmesinin, özellikle sağlık alanında getireceklerinin oluşturacağı pazarı, gezegenin demografik açıdan refahıyla ters orantılı azınlık kesiminin belirlediği standartlar şekillendirecektir. Bu tür bir tasarımda, ideoloji, politika ve dinin çarpışacağı ortadadır. Her şeyden önce kişisel özgürlükleri etkileyebilecek ve devlet tarafından bir baskı aracı olarak kullanılabilecek uygulamalar muhtemel olumsuz sonuçların en önde gelenidir.Teknolojinin diğer sosyal sonuçlarının takılacağı, ancak şimdilik belirsiz görünen bu geniş ve tehlikeli ağın yarattığı sıkıntıların çözümünün tamamen piyasa mekanizmalarına bırakılıp bırakılmayacağı net değildir. Bkz. James Canton, "Designing The Future", ", **The Coevolution of Human Potential And Converging Technologies**, Ed. Mihail C. Roco – Carlo D. Montemagno, The New York Academy of Sciences, New York, 2004, s. 186- 198.

yararlanacakların nasıl bir kutuplaşma içinde seçileceği gibi akla ilk gelen soruların cevabı, yine bilimin sarmaladığı bir peri masalı biçiminde karşımıza çıkmayacaktır. Evrensel olarak uygulanmasının her şeyden önce maliyet açısından imkânsız görüldüğü bu tür teknolojiler, doğaları gereği ilk basamakta sınıfsallaşmaktadırlar.[479]

Zenginlerin piyasa bakımından kötü bir yatırım olarak gördüğü sosyal devlet, Bauman'ın deyimiyle merhamet nesnesinden öfke nesnesine dönüşen ve *sosyal hizmet müşterileri* olan çağdaş yoksullar kadar "şimdilik" ona ihtiyaç duymayan daha az güçlülerin dayanışma gereği duymayıp, tabiri caizse alanı terk etmeleri ile savunma halinde kalmıştır. Kendi varoluş nedenini mazur göstermek ve tartışmak zorunda kalırken, zamanın iktisadi ruhu nedeniyle rasyonel bir tez ortaya koymakta zorlanmaktadır. Yani etik ile araçsal akıl arasında en azından görüntü olarak mutlu sanılan bir beraberlik daha sona ermiş, araçsal akıl etiği terk ederek, kırılgan hale getirmiştir. Etik düşüncenin, sosyal devletin en önemli savunma hattı olması nedeniyle, varlığının etik temeli, piyasanın fayda maliyet vadisinde artık yankılanmamaktadır. Ahlaki değerlendirme ortadan kalktığında, öteki için bir sorumluluk taşımaya da gerek yoktur.[480]

Zorunlu bilgilerin birikmesi için yeterli zaman verildiği takdirde, yalnız başına bırakılmış insan türünün gerçekleştiremeyeceği hiçbir şey yoktur. Bauman,

---

[479] Bauman, 2000, s.225–226.

[480] Zygmunt Bauman, **Bireyselleştirilmiş Toplum**, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s.99–101; Topluma aynı genel hizmetleri sunan sosyal devlet anlayışı, farklılığı ön plana çıkaran tüketici söylemiyle çelişkili durmaktadır. Daha fazla vergi verip, genel sağlık, eğitim, sigorta gibi hizmetlerden yararlanmaktansa, "tüketici", devletin bu alanları finanse etmeyi bırakmasını talep etmektedir. Az vergi vererek, bu tür hizmetlerin tüketicilerin kendi tercih ettikleri şirketler aracılığıyla elde edilmesi daha uygun bulunmaktadır. Devlet, bu hat üzerinden kamu hizmetlerini daha da azaltarak kaliteyi düşürmektedir. Ancak yaratılan piyasada da kalite artmamakta, yüksek nitelikli hizmet için de yüksek mali olanaklar gerekmektedir. Yaratılan bu gölge oyununda medya, kamusal hizmeti israf ve sorumsuzluğa eşitleyen bir açıdan ışık tutmaktadır. Bkz. Çabuklu, 2004b, s.21–22.

Aydınlanmanın işte bu vaadinin özelleştirildiğini söylemektedir. Birey artık özgürdür, kendi kaynaklarını istediği kararı alarak dilediği gibi kullanabilir. İnsanlığın özgürlüğü, artık tek tek her bir üyesinin özgürlüğüdür. Bu yeni tercümede, kamunun insanların kaderlerini kolaylaştırma yükümlülüğü feshedilmiş ve yalnız bırakılan bireyin ihtiyaçları üzerindeki diktatörlük de devrilmiştir. Ancak bir an için negatif özgürlüğün, yani bireysel seçimlerin zorla sınırlanmasının getirdiği kısıtlamalardan kurtulmanın, insanlığın ulaşabileceği tek özgürlükçü istikamet olduğunu varsaydığımızda, bu özgürlüğün önündeki tek engelin siyasi iktidarın yasal düzenleme hırsı mı olduğunu düşünmemiz gerekmektedir. Deregülasyon, bireylere açılan bir özgürlük kapısı olarak sunulsa da, seçenek veya söz hakkına sahip olmak anlamında daha fazla bireysel özgürlük getirmemiştir; ama bireyi siyasi yurttaştan piyasa tüketicisine dönüştürmüştür ve yurttaş hakları, giderek tüketici hakları belirsizliğine çekilmektedir.[481]

Neo-liberal kamu politikalarının, toplumsal sorunları kusurlu bireysel davranışların sonucu olarak yeniden tanımlamaya başlaması, Viktorya döneminin "hak etmeyen yoksullar" kavramını hatırlatmaktadır. Toplumsal sorunların kişisel hatalar üzerinden ele alınması, muhalif bireylere baskı uygulanmasını ve ahlaki çöküşten kaybolan değerleri sorumlu tutan yüzeysel yaklaşımı meşru kılmaya yöneliktir.[482]

Ekoloji literatüründeki önemli isimlerden olan biyolog Hardin, çevre, nüfus ve kıt kaynaklar üzerinden kendine özgü bir ahlaki yaklaşım geliştirmeye çalışarak, zengin ülkelerin yoksul ülkelere yardım etmemesini önermiştir. Zengin ülkelerin taşıma kapasitesi sınırlı sandalına batmak üzere olan yoksullar alınırsa, bu kez

[481] Zygmunt Bauman, **Siyaset Arayışı**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s.78–88.

[482] Callinicos, s.463.

sandaldaki herkes batacaktır. Eğer bu hümanizm adına sorgulanırsa, o zaman bu soruyu soranların yerlerini yoksullara vermeleri gerektiği şeklinde bir argüman, alınacak yanıtın da içeriğini oluşturacaktır. Ancak bu insanlar unutmamalıdır ki, kendilerinin yerine gelecek olanlar aynı insancıllığı paylaşmamaktadır. Burada hem bir ahlaki ikilem yaratılmakta, hem de bu ikilemin üzerine gidenler arasında çatışma çıkartılmaktadır. Kurtarılması gereken zenginler ya da başka bir ifadeyle hayat kalitesi yüksek olanlar, çevreye asgari bir duyarlılığı taşıyan kişilerdir. Bu hassasiyetten yoksun olanlar ya da başka bir ifadeyle yoksullar, hayat kalitesi yüksek olanları da yeryüzünden silecektir. Elbette bunun temeli geçmişe dayanmaktadır ve birçok hata yapılmış da olabilir. Ancak geçmiş için yapılacak bir şey olmadığından, artık geleceğe bakılmalıdır. Bu yaklaşıma, bağnaz ya da ırkçı olduğu gerekçesiyle karşı duranlar ise, konunun dışına çıkmaktadırlar. Zaten Hardin'in genel bakış açısından insan hakları, ihtiyaçlar, gelecek kuşaklar, sorumluluk, zor kullanma gibi kavramlar tartışmaya, daha doğrusu yeniden yorumlanmaya açık, hatta muhtaçtır.[483]

Adaletin ve insan haklarının bu "saf gerçek" karşısında ne ölçüde feda edileceğini ve toplumsal mücadelelerin kaygan bir zemine çekilmeye çalışılan bu kavramları koruma doğrultusuna ilerleyip ilerlemeyeceğini göreceğimiz bir zaman dilimine girmekteyiz. Bu dönemeçte biyoteknoloji, insanlığın geleceğe dair umudunun yanında, her türlü genetik manipülasyon imkânıyla da tartışma odağıdır ve dolaysıyla, gerçek karşısında absürt bulunan adalet için ayrı ve özel bir konuma sahiptir.

"Yaşanmaya değmeyen hayat" kavramı ile ötenaziyi hukuki bir kavrama dönüştürmeye çalışan, Agamben'in deyimiyle ilk radikal biyopolitik devlet olarak

[483] Garrett Hardin, "Lifeboat Ethics: The Case Against Helping The Poor", (Psychology Today / Eylül 1974), http://www.garretthardinsociety.org, (15.03.2008).

Nazi Almanyası, hayatın siyasal olarak anlamını yitirdiği noktanın eşiğini belirleme yetkisine sahip olmuştur. III. Reich, modern biyopolitikanın temel niteliklerinden biri olarak, tıp ile siyaset arasındaki entegrasyonun nihai şeklini almaya başladığı bir alana karşılık gelmektedir.[484]

Richard Falk, küresel ekolojik sorunlarda çözümün, zaten mağdur olan güçsüz ve yoksullar üzerinden düşünülmemesi gerektiğini belirterek, sadece geriye yönelik değil, sonuçlarını belki de göremeyeceğimiz ileriye yönelik felaketlerin de üzerinde durmaktadır. Buna göre, teşhiste de tedavide de hakkaniyeti düşünmek zorunluluğu bulunmaktadır. Adalet perspektifinin yitirilmesi, zenginlerle güçlüleri yine kârlı çıkaracaktır. Varlıklılarla yoksullar arasında eşitsizlikler, insanın hayatta kalma kapasitesi ile ters orantılı bir hale gelmiştir. Sorunların varlığı kabul edilse bile en ufak bir politik mesafe alınmamaktadır. Uluslararası şirket operasyonları ve hükümetlerin işbirliği, neo-liberalizmin her türlü devlet düzenlemesine karşı olan tavrı, devletlerin meselelerinde yaptıkları önemli / önemsiz ayrımında gerçekleşen sapmalar çevre adaletinden dünyayı uzaklaştırmaktadır.[485]

Bütün bunların anlamı ise, kendine etik bir misyon yükleyerek Malthus rüzgârıyla teknesini şişiren ve çözemediği sorunları bir ağırlık gibi atarak onlardan kurtulacağını ya da muhtemel sosyal ve ekolojik krizleri atlatacağını düşünen ekonomi politik anlayışın yarattığı fırtınalı havada sığınılacak limanın yine insan hakları olduğudur.

---

[484] Agamben, s.186–187.

[485] Ömer Madra, "Adaletin bu mu dünya", **Birikim**, Sayı: 223, Kasım 2007, s.68–69.

4- Biyoteknoloji ve İnsan Hakları Sınırı

Demokratik bir toplumda, insanların büyük kısmı, başta insan hakları olmak üzere önemli sosyal, kültürel veya hukuki kazanımların korunması gereken değerler olarak kalmasında hemfikirdir. Ancak, ortaya çıkan yeni durumlarda dengeyi sağlamak için gerekli olan uygulamaları norma bağlama aşamasında bazı değer çatışmalarının belirmesi doğaldır. Bu tür tartışmaların sonucu, özel durumlara uygulanacak normun bulunmasıdır ve böyle bir yol da her zaman kolay değildir. Özellikle bilim ve teknolojinin getirdiği yeni projelerin etik açıdan süzülmesi ve bu şekilde insan onuruna saygı gösterilip, eşitlikçi bir tartışmanın sağlanması da demokratik bir süreç işidir. A priori uygun görünen birçok kural, gerçeklerle karşılaştığında eriyebilir veya etik değerlendirmeler evrilebilir. [486] Bu nedenle, biyoteknoloji gibi, hem ortalama mevcudiyeti iktisadi kazançların ötesine geçemeyen hem de insan yaşamını doğrudan etkilemenin ötesinde, tüm canlı türlerini en geniş anlamıyla yaşam üzerinden değiştirme potansiyelini içinde barındıran teknolojik gelişmelerde daha da dikkatli olmanın yetmeyeceği ortadadır; ki bu mevzi gelecekte bazı kavramları bazen yeniden düşünmeyi de gerektirebilir. Yaşamı dolaysız biçimde kuşatan biyoteknoloji, tüm değerleri sarsmakla kalmamakta, insan haklarının tıkalı gözeneklerine yenilerini ekleme imkânını da ister istemez beraberinde getirmektedir.

Canlıların sadece tüketilecek kaynaklar ya da metalar olarak görülmeleri, halen egemenliğini sürdüren Kartezyen mekanistik bilime ve işleyen akılcılığa ilişkin sorunların göstergelerindendir. Bu zincirin devamı olarak biyoteknoloji, doğanın mekanikleştirilmesi ve kapitalizmin teknolojik ilerleme düşüyle açılan yolda araçsallığa indirgenmiş akılcılığın en son halkasıdır. Tartışmalı bir döneme girilirken,

[486] Fagot-Largeault, s.194–195.

biyoteknoloji ile insan haklarının kesiştiği noktalar incelenmeye çalışılırken, bilim ve teknolojiye yönelik mevcut eleştiri kavramlarının da güncel pratikler göz önüne alınarak yeniden ele alınması gerekmektedir. Biyoteknolojinin konumu, hem bilimin hem de teknolojinin neden olduğu sosyal, ekonomik ve politik tartışmalardan uzak bir noktada olmayıp, belki de geçmişle kıyaslandığında hiç olmadığı kadar bu alanların içindedir. [487]

Biyoteknolojik alanda tüm çalışmaların ve araştırmaların yöndeşmeye başlaması, biyoloji, embriyoloji ve moleküler biyoloji arasındaki sınırları da bulanıklaştırmaktadır. Farklı disiplinlerdeki teknolojik ve bilimsel gelişmeler, çoğu zaman aynı kavşakta buluşmaktadır; ki bu da sadece temel biyolojide bir epistemik kaymaya neden olmamakta, yaşam bilimlerinin bakışının yeniden düzenlenmesine de yol açmaktadır.[488]

Kartezyen düşünceden bilmekteyiz ki, mekanik bir model kurulunca, canlılar üzerinde düzenleme kavramı peşi sıra gündeme gelmektedir. Genetik mühendisliğinin ilk yıllarında, bazı bilim insanları yaptıkları uyarılarda, canlıların hücre sistemine, insanların ellerini sürmekten kaçınmaları gerektiği üzerinde durmuşlardır. Buna göre, hem sistemi çözmenin yükünü kaldıramayacaklar hem de sistemde bazı değişiklikler yapmaktan kendilerini alamayacaklardır. Doğal düzeni sarsan bu intihar girişimi için Nirenberg'in çağrısı, insanın kendi hücrelerini

---

[487] Avar, s.157.

[488] Herbert Gottweis, "Human Embryonic Stem Cells, Cloning and the Transformation of Biopolitics", **Biotechnology: Between Commerce and Civil Society**, Ed. Nico Stehr, Transaction Publishers, New Brunswick, 2004, s.246.

programlayabilecek yeteneğe ulaştığında, bu bilgiyi insanlığın yararına kullanmak için yeterli bilgeliğe sahip olana dek kendine yasaklaması şeklindedir.[489]

Bilimin tıbba, çevreye ve benzeri alanlara nasıl uygulandığı üzerine tercihler, bilimsel topluluğun çok daha ötesinde tartışılmalıdır. Bu tabii ki insanların büyük bir kısmının, en azından temel konularda bilgilendirilmesiyle de yakın ilgilidir. Aksi takdirde, tartışmalar sloganların ötesine geçmeyecek ve medyanın sansasyonel haberleriyle sınırlı kalacaktır. Bilim insanlarının görüşlerinin, etik ya da tehlikeli görünen sorunlar hakkında karar vermede özel bir ağırlığı olmamalıdır.[490]

Doğayla sömürü üzerinden yürüyen ilişkinin taşıyıcısı konumuna gelen teknoloji, iktidarla birlikte bilgiye içkin bir hale gelmektedir. Bilginin sadece kullanım ilkesiyle koşullandığı ve bilgi ile iktidarın ayrılmaz müttefikler haline geldikleri alan ise yine teknolojidir. Endüstri, kabul gören aklı maddi olarak gerçekleştirme eğilimindedir. Bilim akılcı olanı ararken, endüstri onu zorlayarak teknolojik nesneyi gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu nedenle de, teknoloji ile bilime içkin kendiliğinde şüpheciliğin arasındaki mesafe sürekli açılmaktadır. Biyoteknolojinin 17. yüzyıldan bu yana hâkim olan ve Kartezyen bilimin hiç hesaba katmadığı, yaşamı anlama ve kontrol etmekle ilgili sorunlarla sıkıntısı olduğu halde, ısrarla ve hızla uygulanarak piyasaya kaymasından duyulan endişeleri Avar da haklı

---

[489] Fagot-Largeault, s.183.

[490] Felakete yol açan bir sonucun gerçekleşmesi mümkünse, ancak olmayacağına inanılıyorsa, yeni bir deneye devam edilip edilmemesi gerektiğine kim karar ve ne şekilde karar vermelidir? Tamamen kasıtsız olsa bile, tehlikeli bir patojen üretilip yayıldığı takdirde, olduğu gibi, ne tür sonuçlar doğabileceğini tahmin edebiliriz. Tasarlanmış virüslerin yaratılması, gelişmekte olan bir teknolojidir. İnsanlık ve bir süper virüs yaratımı arasındaki tek önlem, sorumluluk duygusu olmaktadır. Avustralya'da 2001 yılında bir devlet laboratuvarı tarafından, fare popülasyonlarının azaltılması üzerine çalışılırken ortaya çıkartılan *mousepox* vakası, bu konuda önemli bir örnektir. Bkz. Martin Rees, **Dünyanın Sonu: Son Saat**, Çev. Yasemin Engin, 1001 Kitap Yayınları, İstanbul, 2007, s.84 ve110.

bulmaktadır. Yaşama duyarsız kavramlar, teoriler veya bilimsel normlar, kuruldukları anda yine yaşamın kendisi tarafından yanlış çıkarılmaktadır. Doğanın nesne olmaya direnişi sırasında, ideal nesnel tanımların da sarsılması da oldukça "doğal"dır.[491]

Daha önce bahsedilen yatay gen transferi ve benzeri soy araştırmaları, Ökten'in belirttiği gibi, biyolojik çeşitlilikle ilgili sorular da ortaya çıkarmaktadır. İnsan genomunda yer alan ve dikey gen aktarımı dışından genoma dâhil olan genetik malzeme, insan türüyle diğer türler arasındaki ilişkileri nasıl etkilemektedir? Mevcut bulgular, insanın diğer canlı varlıklarla akrabalığını ortaya koyuyorsa, bu durum insana bu varlıklar üzerinde özgürce tasarrufta bulunma imkânı vermekte midir? Diğer türlerden değil, ama akrabalardan bahsetmek, insana yakın olanlar üzerinde manipülasyonlarda bulunmanın ahlaki geçerliğini tartışmanın ötesinde, organizmalara müdahale için, insan sağlığı ve teknolojik gelişme adına meşru zemin arayışına girmek anlamına gelebilir. Ayrıca, biyolojik seleksiyona insan elinin karışması ve seçmenin ötesinde değişikliklere gidilmesiyle, tarımdan tıbba kadar geniş bir alanda görülebilecek muhtemel yararların uzun vadedeki belirsiz sonuçları nasıl dengeleyeceği de tartışmalıdır.[492]

[491] Avar, s.167–168.

[492] Ökten, s.149.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GENETİK MÜHENDİSLİĞİ: İNSAN HAKLARININ DAR GEÇİDİ

I- GENETİK MANİPÜLASYON

A- TEKNOLOJİNİN GENETİK TERCÜMESİ

1- Sorunların Hücre Hapsi

Dünyanın tüm sorunlarını biyoteknoloji ile çözme hayali, kendi içinde kâbuslar da barındırmaktadır. Bu nedenle, indirgeyici bir genetik bilimine saplanmadan, bu büyük bilgi birikiminden yararlanmayı öneren genetik bilimcileri de dinlemek önem taşımaktadır. Rifkin'in ifadesiyle, genetik mühendisliği, en güzel hayallerimizi olduğu kadar, en karanlık korkularımızı da temsil etmektedir.[495]

"Yeni insan" tartışmalarında, üzerinde en çok konuşulan önermelerden birisi, mühendislik gelişmeleriyle insanı genetik açıdan kusursuz hale getirme düşüncesine açılmaktadır. Henüz imkânları dar olan bu tür araştırmalara önemli bir zaman, emek ve maddi kaynak ayrılsa da, ileride sonuçların bu tür bir ütopyaya hizmet edip etmeyeceği belirsizdir. Zaten bu tür araştırmaların zemininin tıbbi etikten ziyade, politik olduğu söylenebilir. Mesleki veya teknik bir tartışmaya mahkûm edilen bu tartışma, politik olarak ahlaki sonuçları gözden kaçırmaktır. Uygarlık süreci, insanlığın kendi özüne ilişkin bir dönüşüm çabası olarak ele alınabilir ve zaman içinde doğayla birlikte, öze kendi eliyle yaptığı bir müdahale olarak da görülebilir.

---

[495] Jeremy Rifkin, **Biyoteknoloji Yüzyılı**, Çev. Celal Kapkın, Evrim Yayınevi, İstanbul, 1998, s.16.

Ökten'e göre, burada bir ayrım yapmak gerekmektedir. Uygarlık ile birlikte insanın kendi özüne müdahale ettiğini kabul etsek bile, bu müdahale, fark edilse de edilmese de, kendiliğinden yavaş biçimde gerçekleşen ve kabullenilen doğal bir evrim içinde seyretmiştir. Burada taammüt yoktur. Oysa mevcut "yeni insan" tasarısında, bir iradi seçme ve karar verme durumu söz konusudur. Bu da bizi, politik ve hukuki bir etik sahasına sokmaktadır. Bu projenin hukuki bir zemine oturtulması ve politik bir irade meselesi olarak tartışılması, biyoteknolojinin sunduğu her imkânın kaçınılmaz bir teknolojik gelişme veya bilimsel özgürlük şeklinde mazur gösterilmesini anlamsız kılacaktır.[496]

Lecourt açısından, biyoteknolojinin yarınlar için vadettiği şeyin insani olup olmadığı tartışmalıdır. Ufka şimdiden izini düşüren şey, ne faşizmin üstinsanı ne de Stalinizmin putlaştırdığı yeni insandır. Bu, daha çok bilimsel ve teknolojik insanlığın doğurmakta olduğu bir "post-insanlık"tır. Söylenen odur ki, bu post-insanlık, gezegene sahip olma sevdası uğruna insan türünün gelecekte yok olacağını görecektir. Üniversitelerde otuz yıldır çok popüler olan "post" ön takısı, belki de aceleci bir durum saptaması olarak, insanlık tarihinde bir dönemin sona erdiğinin belirlenmesinden daha da fazlasını tanımlamaktadır. Bilgi çabası içindeki insanlık, kendini öz varlığından dışlama noktasına gediğinde, tarihinin akışından kopacak ve şimdiye kadar yolunu göstermiş olan hiçbir değeri de tanımaz olacaktır. Post-insanlık, insanlık dışına işaret etmektedir. Bu tür karanlık kehanetlerden daha rahatsız edici olan şey ise, bunların döndüğü tematik zeminlere dünyada bir eğilim

[496] Ökten, s.148.

olmasıdır. Ancak, yine de uygarlığın taşıdığı bu tür kaygı motiflerini ortaya çıkarmak gerekmektedir.[497]

Klinik denemelerin gerçekleştirilmesi ve hukuki ya da idari sorunların çözülmesi için o kadar fazla kaynak gerekmektedir ki, bilimsel atılımları sadece büyük şirketler gerçekleştirebilmektedirler. Bu durum, biyoteknoloji endüstrisini öncelikle piyasanın güdümündeki genetik uygulamalara yönlendirebilmektedir. Son yıllarda yeni teknolojiler ekseninde tartışılan, özellikle internette nefes açmaya çalışan liberter damar, biyoteknoloji alanında büyük güçlükler çekeceğe benzemektedir. Biyoteknoloji, yasal düzenlemeleri hazırlayan kurumların şüphe dolu bakışları altında, kapalı ve kendi içinde birleşmiş bir alan olarak ilerlemeye devam etmektedir. Bu noktadaki açmaz, Castell'in belirttiği gibi, insan sağlığı tehlikeye girdiğinde toplumun her şeyi denemeye hazır olmasıdır.[498]

Tarihsel açıdan iki devrimin, yani enformasyon teknolojisinin ve biyoteknolojinin birleşeceği öngörülmektedir. Biyoteknolojinin kalbi olan genetik mühendislik, canlı maddenin şifresini çözmekte ve enformasyon kodlarını yeniden birleştirmekle ilgilidir. Nakit zengini elektronik girişimciler, çok önemli gördükleri teknoloji devrimine, hayatı doğrudan etkileyen ve şekillendiren devrime ortak olmaya çalışmaktadırlar. Medyada kopan gürültü yanıltıcı nitelikler taşısa da, önemli bir teknolojinin geliştiği açıktır.[499]

---

[497] Lecourt, 2005, s.10–12.

[498] Castells – Ince, s.56–57.

[499] Kendisini bir bilim insanı / yatırımcı olarak tanımlayan Venter, bir gen avcısı olarak, endüstri ve bilimi insanlık için bir araya getirdiğini ileri sürmektedir. Biyoteknoloji şirketlerindeki atmosferin, üniversitelerle kıyaslanmayacak biçimde bilimden çok finans üzerine yükseldiği ortadadır. Bkz. James Shreeve, **Gen Savaşları**, Çev. Özgür Atılım Turan, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.

Dyer-Witherford ise, devlet ve şirketlerin biyoteknolojiye olan ilgisinde yaşanan patlamanın toplumsal fabrikaların krizine denk düştüğüne dikkat çekmektedir. Bunun nedeni, bu teknolojinin geleneksel ekonomik yararlar sağlaması ve ayrıca bedenler üzerinde kontrol gücü ile toplumsal istikrara potansiyel bir katkı olarak kavramsallaştırılmasıdır. İnsan Genomu Projesinde netleşen bu yaklaşım, genelde kalıtsal hastalıkları tedavi etmenin bir aracı olarak geliştirilmiştir. Biyoteknoloji endüstrisi, maddi imkânı olanlar için sağlık, uzun ömür ve hazzın yeni yollarının yaratılması karşılığında çok büyük kâr beklentisi içine girmektedir.[500]

Luria, DNA teknolojilerinin risklerinin genel olarak büyütüldüğünü düşünse de, biyoteknolojik gelişmelere ve potansiyel uygulamalara karşı duyulan güvensizliğin haklı ve yararlı olduğunu ileri sürmektedir. Bu noktada, demokratik bir düzende kamu kadar şirketlerin de büyük gücü olduğu görüşünden hareket etmekte ve bazen ters orantılı işleyen bu iktidarın, alınan bir kararı nasıl etkilediğinin bilinemez hale geldiğini belirtmektedir. Luria, üniversite ve endüstri ilişkilerinin iç içe geçmesinin sıklıkla hatırlatılmasını tuhaf karşılamaktadır; çünkü yasa dışı yollardan olsa bile kazanç peşinde koşmanın tek amaç olduğu özellikle ABD gibi ülkelerde akademik saflık beklemek hayaldir. Biyoteknoloji alanında da, gösterilecek kurnazlık sadece ticaret kulvarında olacak ve ilgili gen ele geçirilip bir işle görevlendirilmeye çalışılacaktır, ki bu perspektiften başarı şansı düşük olmasa bile incelikten yoksun olacaktır.[501]

---

[500] Dyer-Witherford, s.159–160.

[501] Salvador E. Luria, "Rekombinant DNA Teknolojisinin Etik ve Akademik Yönleri", Çev. E. Göksel – A. Şenel, **Biyoteknoloji, Genetik Mühendisliği ve İnsanlığın Geleceği**, Ed. E.D. Hanson – S. Panem, V Yayınları, Ankara, 1987, s.73–78.

Araştırma ve geliştirme faaliyetlerine milyarlarca dolar yatıran biyoteknoloji şirketlerinin eğilimlerini belirleyen sadece genişleyen endüstri değil, aynı zamanda ilaçların giderek artan ticari potansiyelidir. Bir görüşe göre, biyoteknolojinin kendisi zaten bir endüstri değildir. Sadece birkaç endüstriyel sektörde uygulanan bir dizi biyolojik teknikten ibarettir ve hızlı geliştiği ticari alan da ilaç sanayidir, ki ilaç sektöründeki biyoteknolojik ürünlerin piyasası, 1990'lı yıllarda bile küresel boyutta 200 milyar doları aşmıştır. Biyoteknoloji endüstrisindeki bu olağanüstü büyümenin gerisindeki en önemli unsurlardan biri de, ABD'de yeni patent düzenlemeleridir; ki buna paralel olarak da üniversiteler ticari kazanç sağlamış ve endüstriye teknoloji transferi hızlanmıştır.[502] Bu alana milyarlarca dolar yatırım yapan sermaye, kimi zaman kuralların belirlenmesi konusunda da sabırsızlık göstermiştir.

Gelişme retoriği, biyolojik zenginlik kavramını, altın ve petrole eşdeğer tutmuş ve ilaç ya da biyoteknoloji endüstrisinde "yeşil altın" ve "yeşil petrol" deyimleri de kullanılır olmuştur. Biyolojik zenginliğin kullanımıyla ilgili tecrübelerin, esas anlamda geliştirici ülkelerden geldiğini savunan şirketler, bu zenginliklerin yerel toplumlara ait olduğunu unutmaktadırlar. Bu kaynakların, geliştirilmeden önce sadece toprak altında yattığını düşünen ve benzeri zenginliklerin kullanılamadığı zaman neredeyse değersiz varlıklar olduğu görüşüne bile ulaşmayı başaran geniş yorumlar, Batı projesi olmayan tüm uygulamaları yok saymaktadır. GATT ve TRIPS doğrultusunda talep edilen özgürlük kaçınılmaz gösterilmekte ve bu tür bir bilim ve teknoloji politikasının sorgulanması zorlaştırılmaktadır.[503]

---

[502] Biyoteknoloji endüstrisinin yapısı ve gelişimi hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Sergio Diaz-Briquets – Charles C. Cheney, **Biomedical Globalization**, Transaction Publishers, New Brunswick, 2002.

[503] Bkz. Vandana Shiva, "Bilim, Ekoloji ve İnsan Hakları", Çev. Oğuzhan Olaş, **İnsan Hak(sızlık)ları**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004, s. 195–212.

Avrupa ve Japonya'da temelde vergilerle karşılanan, insanların ücretsiz ya da çok ucuza yararlandığı sağlık hizmeti sistemleri bulunmaktadır. ABD'de ise, sağlık hizmeti veren kurumların kâr amacı gütmeleri genel kuraldır. Avrupa'da mahremiyetin korunması, ABD'den daha kapsamlıdır ve biyoteknoloji araştırmalarıyla ilgili kısıtlamalar o boyutlardadır ki, Avrupa kökenli bilimsel keşiflerin çoğu ABD'de gerçekleştirilecek gibi görünmektedir. ABD'deki genel kural, biyoteknoloji devrimini tümüyle piyasa koşulları içine çekmektedir. Zengin nüfusun zor hastalıkları, özellikle de nüfusun yaşlanması gibi sorunlar, yoksul ülkelerde milyonlarca çocuğun ölmesine sebep olan basit hastalıklardan daha öncelikli ele alınacaktır. Biyoteknoloji devrimi, sağlık hizmetinin ticarileşmesi ile küresel eşitsizliğin yapısının etkisi altına girmekte ve bunlar tarafından şekillendirilmektedir.[504]

1970'lerde ivmelenen biyoteknoloji devrimi, bilimsel güçlükler, teknik sorunlar, ahlaki kaygılar, güvenlik endişeleri ve de hukuki engeller nedeniyle 80'li yıllarda hızını kesmiştir.[505] Yenilikçi şirketlerin büyük ilaç şirketleri tarafından kısa sürede ele geçirilerek, buralardaki bilim insanlarının hizmetlerinin de satın alınması, şirketlere hem biyoteknolojinin ticari faydalarını elde etme hem de gelişim hızını kontrol etme imkânını sağlamıştır. Ancak, 1990'lardan itibaren büyük bir atılım

[504] Castells-Ince, s.59

[505] Asilomar Deklarasyonu, 1975 yılında dikkatleri rekombinant DNA teknolojisinin risklerine çekmeye çalışmıştır. Bu deklarasyon, Kaliforniya'da yapılan bir konferansın sonucunda gerçekleşmiş ve ABD Ulusal Sağlık Enstititüsü'nün moratoryum çağrısına neden olarak 1977'de DNA araştırmaları hakkında ilk yasanın çıkması sağlanmıştır. Ancak, toplantının son günü araştırmacıların yasal sorumlulukları hatırlatıldığında durum değişmiş ve ağır tazminat baskısı altında kalma endişesini taşımaya başlayan bilim insanları, iki yanlı güvenlik planı hazırlayarak geri adım atmak zorunda kalmışlardır. Risk sınıflarının yeniden belirlenmesi ve moratoryum çabasının tarihe karışmasıyla tartışmalar sınırlandırılmıştır. Bilimin bu yönde aldığı yolu sorgulayanlar, uzun süre makine kırıcı veya felaket taciri olarak suçlanmışlardır. Bkz. Rifkin, s.15.

gerçekleştirilmiş ve genlerin patentlenmesi ile alevlenen tartışmaların da başlamasıyla biyoteknoloji yeniden canlanmıştır. Kopyalanan hayvanlarla hızlanarak devam eden süreç, İnsan Genomu Projesi'nin de tamamlanmasıyla, artık hayallerin umuda dönüştüğü bir eşiğe gelmiştir.

Medyada 2000'li yıllarla birlikte giderek artan bilgi kirliliği ise, her geçen gün mucize beklentileri ve vaatleri ile iç içe geçmiş ve diğer koldan ilerleyen spekülatif felaket hikayelerine karışmıştır; ki bir sarmal haline gelen tüm bu gürültü, insanları da ikilemde bırakmıştır.[506]

Biyoteknoloji devrimi, mikro elektronik ve internet devrimi kadar rahat ilerlemeyebilir ve farklı çevrelerden gelen direnişle bir karşılaşabilir; ki zaten Castells de, tarımsal biyoteknolojinin gelişmiş ülkelerde boğazına kadar soruna batmış durumda olduğunun altını çizmektedir. İşletmelerin duyarsızlığı da tepki çekmekte ve kendi hayatlarımızı yönlendirebilecek olmamızın önemi konusundaki genel tartışma, özgülleştiğinde daha yakıcı bir hal almaktadır. Castells'e göre, bilim insanları, işlerinin ortasındayken sadece bilimi düşünmektedirler; ancak, Nobel aldıktan sonra, felsefe hakkında da düşünmeye başlarmaktadırlar. Asıl sorun ise, toplumun ve kamu kurumlarının yaratıcılığını ve araştırma özgürlüğünü boğmaksızın bilimsel keşiflerden nasıl yararlanılacağıdır. Toplumlar, kültürel olarak da kurumsal olarak da bilimdeki olağandışı atılımları ele almaya hazır olmadıklarında, bürokratik yanıtlarla piyasanın güdümündeki uygulamalar ve akıldışı korkularla sebepsiz teknolojik iyimserlik arasında gidip gelmektedirler.[507]

Lecourt, mühendislerin teknik sarhoşluğunun mali felaketlere de neden olabildiğini savunmaktadır. Özellikle hayal gücü, kullanıcılardan çok, ekonominin

[506] Castells, 2005, s.70.

[507] Castells-Ince, s.60-62.

zorlamalarına bağımlı kılınarak, maliyet-kâr oranının optimizasyonu için şekillendikçe, iletişim teknolojilerinde olduğu gibi başarısızlıklar da getirebilecektir. Umut vadetmesine rağmen, insanlar üzerinde çok daha ciddi bir başarısızlık riski bulunan biyoteknoloji, aksiliklerden mümkün olduğunca uzak tutulmak isteniyorsa, ortaya çıkan felsefi sorunun önleminin alınması ve gelir anlayışı bağlamındaki girişimin de ters çevrilmesi gerekmektedir.[508]

Nükleer enerji örneğini veren Beck ise, teknolojinin piyasa egemenliği altında, etkililik ve kârlılık ölçütleri ile arzın çizdiği yönde ilerlediğini ve bu tür bir sistemin getirdiği ilk büyük proje olarak da, nükleer endüstrisinin devlet tarafından sağlanan bir finansman ve meşruiyete ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Tekniğin meşrulaştırıcılarının yeni sorunlu çocuğu olan biyoteknoloji de, piyasadaki bu iktidar mücadelesinin baskısı altında doğup büyümeye başlamıştır. Devlet politikası da mevcut sisteme bağlı kalmakta, meseleye dünya pazarı ve uluslararası rekabet perspektifinden bakmaktadır. Bu yapısıyla da, sorunlu teknoloji yönelimlerini ihtiyatlı ve sorumlu bir gelişim çizgisine çekmek yerine, onların başına buyruk biçimde katı bir hale gelmelerine katkı sağlamaktadır.[509]

Bilim ve teknolojinin kullanılabilirliği, tek başına bilimi belli bir toplumsal pratikliğe dönüştürememektedir. Bunun için daima ahlaki bir karar gerekir; ki bu karar bazen belli bir teknolojik gelişmeyi izlememiz gerektiğini bile önerebilir. Gadamer'e göre, birtakım ahlaki kararlardan dolayı bazı yönlerden gelişemeyen genetik mühendisliğinin içinde bulunduğu durum tam da bu olmaktadır. Bilimsel araştırma sonuçlarının kolektif bilinçle yeniden irtibatlandırılması esas olarak ahlaki

[508] Lecourt, 2005, s.42–43.

[509] Beck, s.179–180.

bir olgudur ve bilimin hakikati bunu da içermektedir. Heidegger'in bilim düşünmez sözü de bu ışık altında anlaşılabilir. [510]

Genetik mühendisliği, sadece genleri yönetmekle kalmamaktadır; aynı zamanda bu teknoloji, organizmaların genomunu daha önce mümkün olmayan biçimde çalıştırmalarına olanak sağlayan güçlü bir araştırma yöntemidir.[511] Ho'ya göre ise, genetik mühendisliğinin tam anlamıyla uygulanabilir olmasının nedeni, her ne kadar bir paradoks gibi görünse de, genetik determinizmin paradigmasının geçersiz olmasıdır. Ancak diğer yandan, biyoteknolojinin bazı vaatleri de yerine getirilemez durumdadır; çünkü paradigma organik bütünlüğün hatalı bir sunumudur. Biyoteknoloji kaynaklı birçok sorunun kökeni, bu teknolojinin insanlığın tüm sorunlarına çözüm getireceği düşüncesine dayanmaktadır, ki zaman zaman tüm sosyal sorunlar da bu rüzgârın etkisiyle, canlıların hücrelerine kapatılmak istenmektedir Bu nedenle, biyoteknoloji endüstrisi, hayal pazarlamakla meşguldür ve toplumun kaygılarından da kâr elde etmeye çalışmaktadır.[512]

2- Hayalin Somut Hali: Gen Teknolojileri

a- Gen Tedavisi

i- Somatik Gen Tedavisi

Gen tedavisi, rekombinant DNA teknolojisinin kullanılarak, normal veya genetik olarak değiştirilmiş genlerin, kalıtsal hastalıkların iyileştirilmesi amacıyla

[510] Vattimo, s.181.

[511] Genetik mühendisliğinin de, diğer teknolojiler gibi askeri endüstride kullanılması kaçınılmaz görünmektedir. Özellikle biyolojik savaşta kullanılan etmenlerin öldürücülüğünü artırmak üzere daha fazla toksin üreten özel genlerin geliştirilmesi için potansiyel yaratmıştır. Modern biyoteknoloji ile nükleer silahlardan daha ucuz ve daha etkili hale getirilen biyolojik silahlar, kitlesel ölümlerin yanında ekonomik sabotaj için ekolojik dengeyi yok eden uygulamaları da beraberinde getirmektedir. Bkz. R. Şeminur Topal, "Transgenik Teknoloji, Ticari Boyutu ve Biyogüvenlik", **Bilim ve Gelecek**, Sayı: 45, Kasım 2007, s. 14–22.

[512] Mae-Wan Ho, **Genetik Mühendisliği**, Çev. Emral Çakmak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s.58–59.

hücre içine yerleştirilmesidir. Genellikle genetik hastalıkların tedavisinin bir parçası olarak kusurlu genleri sağlıklı kopyalarıyla değiştirmek amacıyla yapılmakta olan bu deneysel tedaviden günümüzde kanser başta olmak üzere, birçok hastalık için yararlanılmak istenmektedir. Somatik terapi, beden hücreleri içinde gerçekleştirilmekte ve sadece ilgili hasta etkilenmektedir. Dolayısıyla, bu alanda etik açıdan pek sorun bulunmamakta ve hastanın tıp etiği çerçevesi içinde bir deneysel tedaviyle karşı karşıya kalması söz konusu olmaktadır. Somatik tedavide müdahale sadece somatik hücrelerde yer almakta, genetik değişiklikler çocuklara aktarılmamaktadır. Ancak, hastalık ve anormallik arasındaki sınırların tanımlanması bazen zor olabilmektedir. Somatik gen terapisinin temel sorunu, başka amaçlar için kullanılma riskidir. Bu nedenle, tıbbi olasılıklar çerçevesinde bu tedavinin uygulanabileceği kalıtımsal hastalıkların net bir kataloğu oluşturulmalıdır.[513]

Bir bakteriye genetik mühendisliği kullanarak gen yerleştirmek ile bir insana dışarıdan gen aktarmak, yani gen terapisi arasında fark vardır. Tek hücre olan her bir bakteri, küçük DNA halkalarını içine alıp kendininmiş gibi kullanmaktadır; fakat amaç, trilyonlarca hücreye sahip insanın genetiğini değiştirmekse, ya her hücreye o gen yerleştirilmelidir ya da işe embriyo aşamasından başlanmalıdır. Bu nedenle, gen tedavisinin, kendisinden bir kopya çıkarmasını ve kromozoma yapıştırmasını içeren bir RNA mesajı taşıyan retrovirüslerle (ki içerdiği kalıtsal bilgiyi ribonükleik asit biçiminde taşıyan bir türdür) gerçekleştirilebileceği düşünülmüştür. Gen terapistinin yapması gereken şey ise, bu virüsü almak ve enfeksiyona sebep olan geni çıkartarak, içine bir insan geni yerleştirmektir. Hastaya bu virüs bulaştırılır ve gen hücrelere dağılmaya başlayınca, kişinin genetik yapısı değiştirilmiş olur. Gen tedavisi, başlarda

[513] Ulla Wessels, "Genetic Engineering and Ethics In Germany", **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.234.

hayal kırıklığı yaratmış ve riskli olmaktan çok, faydasız görülmüştür.[514] 1980'li yıllarda duraklasa da, 1990'lardan itibaren gen tedavisi üzerine çalışmalar ivmelenmiş ve denemeler devam etmiştir. Güvenilirliği ile ilgili endişeler sürse de, ahlaki temelli itiraza pek rastlanmamakta ve somatik gen tedavisi hâlâ bir umut olarak görülmektedir.[515]

ii- Germ Hattı Tedavisi

Gen tedavisinin asıl sorunlu alanını, üreme hücrelerinde gerçekleştirilen germ hattı terapisi oluşturmaktadır. Germ hattı tedavisi ile değişimler, sperm, yumurta ya da embriyo hücrelerinde yapılmakta ve bu nedenle gelecek nesillere geçmektedir. Germ hattı terapisinin geliştirilmesi için büyük sayıda embriyonun deneylerde kullanılması gerekmektedir. Genel kanı, IVF sürecinde fazlalık oluşturan embriyoların araştırmalarda kullanılabileceğidir.

Harris ve benzeri düşüncedeki birçok yazar ise, somatik veya germ hattı gen tedavisi arasında ahlaki anlamda bir ayrım yapmayı doğru bulmamaktadır. Teknik olarak güvenilir olduktan sonra, herhangi bir rahatsızlığı düzeltmekten öteye geçilmesinden ve fonksiyonel bir gelişimden, bireylerin mahrum edilmemesi savunulmaktadır. Bir hastalığın iyileştirilmesiyle, bir insanın sağlığının korunması veya geliştirilmesi arasında fark bulunmamaktadır. Dolayısıyla, eski korkuları kullanmanın anlamı bulunmamaktadır.[516] Germ hattı tedavisinde temel itiraz, kişinin gelecek kuşaklar için belirsiz genetik değişiklikler doğrultusunda aracı olarak

[514] Bağışıklık sitemi bu suni virüsü fark ederek yok edebilmekte, her retrovirüs ancak belirli bir dokuyu etkileyebilmekte ve de genler faaliyete geçemeyebilmektedir. Bkz. Ridley, s.279–280.

[515] ibid, s.291.

[516] Bkz. John Harris, "Is Gene Therapy a Form of Eugenics?", **Bioethics**, Ed. Helga Kuhse – Peter Singer, Blackwell Publishers, Oxford, 2000, s.165–170.

kullanılmasıdır. Gelecek nesillerin genotipini değiştirme düşüncesini etik olarak haklı çıkarmak zor görünmektedir.[517]

Gen terapisinde, önceliklere yönelik belirli kriterlerin oluşturulmadığı durumlarda, piyasa mekanizmasının genetik alanda, kaynakların dağılımı açısından bir adalet geliştiremeyeceği ve bu nedenle hizmetin ayrıcalıklı bir niteliğe sahip olacağı da yöneltilen eleştiriler arasındadır. Mevcut uygulamalar da dikkate alındığında, hem bireyler hem de ülkeler arasında, yeni genetik tedavi tekniklerinin yaratacağı eşitsizlik kaçınılmaz görülmektedir[518]

Gelişme hormonu ortaya çıkıncaya kadar kimsenin hastalık demediği normal kısa boyluluk, manipülasyonla anormal olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Piyasanın çerçevelediği bu yeni standartlar, ileride olası genetik tedavi yöntemlerinin ticari potansiyelinin göstergeleridir. Plastik cerrahiye ve ilaçlara, sadece "iyi" hissedebilmek amacıyla harcanan milyarlarca dolar, doğmamış çocukların "değer"ini artırmak için genetik yöntemlere başvurulabileceğinin de belirtisidir. Bu durumun, geniş kesim olan yoksul çocukların aleyhine bir eşitsizlik olduğu ortadadır. Eşitsizlik üzerinden yürüyen eleştiriler, modası geçmiş bir dürüstlük olarak görülmekte ve bu görüştekiler, toplumun piyasada erişilebilir hale gelecek olan ticari öjenikten yararlanması gerektiğini savunmaktadır. Tüketici özgürlüğü olarak oldukça basite indirgenen bu konu, seçme olanaklarının kullanımı olarak basit bir zeminde değerlendirilmektedir. [519]

---

[517] Bkz. Marc Lappé, "Ethical Issues in Manipulating the Human Germ Line", **Bioethics**, Ed. Helga Kuhse – Peter Singer, Blackwell Publishers, Oxford, 2000, s.155–164.

[518] Bkz. Janice Wood-Harper, "Manipulation of the Germ-line", **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.121–143.

[519] Bkz. Rifkin, s.164–166.

b- Kök Hücre Tedavisi

i- Somatik Kök Hücre

Kök hücreler, insan vücudundaki tüm dokuları ve organları oluşturan temel hücrelerdir. Henüz farklılaşmamış durumda olan bu hücreler, kendi kendini yenileme, sınırsız bölünebilme ve spesifik hücrelere dönüşebilme potansiyeline sahiptirler. Bölünerek kendilerini yenileyen kan, karaciğer, kas gibi özelleşmiş biçimde görev yapan organları oluşturan kök hücreler, bu şekilde çok yönlü olarak farklılaşmaktadırlar. Gelişim aşamasına göre üç tür kök hücre bulunmaktadır: Totipotent, pluripotent ve multipotent. Totipotent hücreler, vücudun tüm organ ve dokularına dönüşebilmektedir. Sınırsız farklılaşma özelliği ile bunlar, embriyo, embriyo sonrası doku ve organlar ile embriyo dışı organlar aşamalarına geçmektedirler. Totipotent hücreler, gelişmenin ileri evrelerinde pluripotent hücre biçimine geçmektedir. Pluripotent hücreler, totipotent hücreler gibi vücudun bütün hücrelerine değil, ama birçok hücreye (tüm vücut hücrelerinin köken aldığı üç germ yaprağı olan mezoderm, endoderm, ekdoderm hücrelerine) dönüşebilen bir hücredir ve organizmada birçok dokunun oluşumuna kaynak oluşturmaktadır. Gelişimin daha ileri evresine ait olan multipotent hücreler ise, özelleşmiş hücreler biçiminde farklılaşmaktadır.

Somatik ya da yetişkin kök hücreleri de, diğer kök hücrelerde olduğu gibi kendilerini kopyalayabilme ve özel bir fonksiyonu olan spesifik bir hücreye dönüşebilme özelliklerine sahiptir. Dokularda bulunan erişkin kök hücre ve kan üreten kök hücre olarak ayrı kaynaklardan elde edilebilmektedir. Bu şekilde, yetişkin bir insanın vücudunda bulunan kök hücre kaynaklarıyla, yani hasta kişinin kendi somatik hücreleri sayesinde, kendini yenileme kapasitesi zayıf olan organ ve

dokuların tedavisi gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Somatik kök hücrelerin kullanımı, deneysel tedavi alanında etik açıdan bir sorun oluşturmamaktadır ve dünyada genel kabul görmektedir.[520] Sadece embriyo oluşumuna neden olan hücrelerde bulunan özelleşebilme, yani beyin, deri ve ya başka bir organa dönüşebilme yeteneğinin, yetişkin hücrelerinde de doku hasarlarına gidermeye yönelik olarak kullanılabilecek biçimde bir miktar kök hücre bulunduğunun anlaşılmasıyla ilerleyen çalışmalar devam ettirilebilmektedir.

ii- Embriyonik Kök Hücre

Biyoteknoloji alanının tüm dünyadaki en tartışmalı konularından birini oluşturan embriyonik kök hücre, embriyoda erken evrede bulunan totipotent kök hücresini ifade etmektedir. Embriyonik kök hücrelerin somatik kök hücrelere oranla farklılaşma yeteneklerinin daha üstün olduğu iddia edilmektedir. Ancak, araştırmaların deneyselliği nedeniyle araştırmalarda kesin sonuçlar bulunmamakta ve somatik kök hücrelerinin de bu tür bir potansiyele sahip olduğu konusu tartışmalı kalmaktadır.

Embriyonik kök hücreler, farklı teknolojiler ile elde edilebilmektedir. In Vitro Fertilizasyon (yapay döllenme–IVF) işleminden sonra ihtiyaç fazlası embriyolardan kök hücre elde edilmesi en sık başvurulan yöntemlerden biridir. Yasal kürtaj sonrası anne babanın izni ile alınan embriyolardan kök hücre sağlanması da bir diğer usul olmuştur.

[520] Bkz. Emin Kansu, "Kök Hücreleri ve Klonlama", **Avrasya Dosyası**, Cilt: 8, Sayı: 3, Sonbahar 2002, s.41. ; National Institutes of Health, **http://stemcells.nih.gov (**15.05.2008).

c- Klonlama

i- Terapötik Klonlama

Bir hücreye, laboratuvarda kendisiyle aynı olacak biçimde bir kopyalama işleminin yapılmasına, klonlama denilmektedir. Çekirdek nakli de denilen *somatik hücre nükleer transferi* yönteminde ise, çekirdeği çıkarılmış bir yumurta hücresine somatik bir hücre çekirdeğinin transferi ile yeni bir hücreden yapay bir embriyo oluşturulmaktadır. Bu tür bir embriyodan oluşturulan canlı, somatik hücre elde edilen canlının klonu olmaktadır.

Tedavi amaçlı ya da terapötik klonlama, hastanın genetik yönden aynısı olan klonlanmış blastositin hastaya verilmesi işlemidir. Blastosit, embriyonik hücre dizisinden kültür yapılarak elde edilmektedir. Bu embriyonik hücreler hasta ile aynı genetik özelliklere sahip olduğu için, bu kök hücrelerin bir çok hastalıkta ve doku zedelenmesinde kullanılmalarının hasta için iyileştirici nitelikte olacağı düşünülmektedir.

ii- Reprodüktif Klonlama

Üreme amaçlı klonlamada, hayvanların klonlanmasında olduğu gibi, yumurta hücresinin çekirdek dışında kalan kısmının herhangi bir somatik hücre ile birleştirilmesi ile tek hücre elde edilmektedir. Bu hücre rahme yerleştirilerek embriyo elde edilmektedir. Reprodüktif klonlama, insanlar için etik olarak kabul edilemez sayıldığından birçok ülkede yasaklanmıştır.[521]

d- Öjenik Genetik Mühendisliği

Öjenik politikaların, ileride genetik teknolojilerinin merkezine oturup oturmayacağı tartışmalıdır. Geçmişteki öjenik karanlığın, günümüzün liberal

[521] Klonlamanın riskleri ile birlikte değerlendirilmesi için bkz. Kansu, s. 42–46.

demokrasilerinde, insan yaşamının ve sağlığının geliştirilmesini sağlayacak bilimsel araştırmalara gölge etmemesi gerektiği, artık sıklıkla savunulmaktadır. Elbette insan sağlığını kimse tartışma konusu etmemektedir. Ancak sorun, adına liberal veya başka ne denilirse denilsin, gelecekteki öjenik uygulamaların sınırlarının nerede başlayıp nerede biteceğini kimsenin bilmemesidir. İnsan yaşamını güzelleştirecek biçimde, genetik hastalıkların azaltılmasını hedefleyen bir tedaviye yönelik araştırmaların ötesinde, insana ek üstün özellikler getirecek laboratuvar tasarımlarıdır insanları asıl heyecanlandıran. Ütopik bir öjeniğin oldukça uzağında olsak da, bazı yazarları asıl rahatsız eden konu, genetiğin hayalleri değil, kimi zaman geçmişi hatırlatan ve aslında uzun yıllardır gündemde olan mevcut öjenik uygulamalardır; ki artık bireysel zeminde gerçekleşen ve hamileiğin sona erdirilmesini gerektiren uygulamalar toplumda genel bir kabul görmüşe benzemektedir. En azından dünyanın pek çok ülkesinde bu tür bir öjeniğin yasal çerçevesinin herhangi bir meşruiyet sorunu bulunmamaktadır. Gelecek için silüeti çizilen genetik iyileştirmelerin, yani "normal"in altındakilerin imhasının aksine, normalin üstününün yaratımının asıl uygulama yöntemi ise germ hattı tedavisidir, ki alınacak mesafenin süresini tahmin etmek bile mümkün değildir. Şimdilik sadece, dünyada yaygınlık kazandığı biçimde, kimi genetik testlerin özellikle embriyoya veya fetusa uygulanmasıdır öjenik perspektifimiz.

Genetik tanı, moleküler bir incelemeyle hastalıktan sorumlu olabilecek genlerde mutasyon aranması ya da kusurlu genin kalıtımla geçip geçmediğinin belirlenmesi işlemidir. Özellikle, ailesinde belli bir genetik hastalık bulunan bireyler

ile bir hastalığın klinik bulgularını sergilemeyen hastalar bu uygulamadan yararlanmaktadır.[522]

Prenatal genetik tanı ise, farklı yöntemlerle embriyo veya fetüste ailedeki genetik hastalığın veya daha genel anlamda herhangi hastalık ve doğum kusuru bir olup olmadığının araştırılmasıdır, ki konunun en önemli kısmını da bu testlere bağlı olarak hamileliğin sona erdirilmesi oluşturmaktadır.

Bazı genetik hastalıklarda**,** taşıyıcı olmayan embriyoların seçimi IVF kliniklerinde *preimplantasyon genetik tanı* (PGT) yöntemi ile yapılmaktadır. Tanı amacı ile embriyodan hücre alınmasında, ileride çocuk için kestirilemeyen bazı risklerin söz konusu olması yöntemin teknik yanıdır. Ancak yaşam için fazla sıkıntı oluşturmayan bazı genetik hastalıklar için de preimplantasyon tanı ve embriyo seçimi söz konusu olabilmektedir.[523] Tasarım bebeğe giden yol reprodüktif teknolojilerle iç içedir. Cinsiyete bağlı genetik hastalıklarda, IVF uygulamalarında PGT sırasında cinsiyet seçimine gerekli görüldüğünde izin verilmektedir. PGT, anne babalara

[522] Tedavisi olmayan bir hastalığa genetik testlerle teşhis konulmasının, özellikle ölümcül bir hastalık söz konusuysa, her insanın kaldırabileceği bir psikolojik yük olmadığı açıktır. Test sonucunu soğukkanlılıkla hastaya söylemenin iyi bir şey olup olmadığı tartışmalıdır. Bu hassas durumu, örneğin sorunsuz bir beş yıldan sonra tedavisi bulunmayan, sinsi bir hastalığın hastayı (ya da o andaki sağlıklı insanı) beklediğini söylemenin, o beş yılın hangi koşullar altında geçeceği düşünülürse (intihar eğilimi dahil) pek de bir anlamı bulunmamaktadır. Ancak, testi yaptıran kişinin genetik bilgilerine erişim hakkının kısıtlanamayacağı da düşünülürse, bu noktada insani bir denge kurmanın kolay olmadığı ifade edilebilir.

[523] Bkz. Human Genetics Commission, **Making Babies**: **Reproductive Decisions and Genetic Technologies**, http://www.hgc.gov.uk (20.03.2008).

genomik enformasyon kullanma imkânı vermektedir ve bu şekilde IVF teknolojisi PGT için farklı olanaklar sunmaktadır.[524]

Öjenik genetik mühendisliği hakkında henüz ortada tartışacak bir bilimsel zemin olmasa da, insanlığın alabileceği muhtemel konum, felsefi anlamda önemli bir tartışma konusudur. Gen terapisi ise, gelecekteki olası genetik tasarımların öncüsü olarak görülse de, genetik bazı hastalıkların ve ölümlerin azaltılmasında taşıdığı potansiyel ile insanlık açısından büyük önem taşımaktadır.[525]

Herhangi bir öjenik veya genetik mühendisliği politikası benimsenmesi durumunda, bunun insanlığın yararına mı yoksa toplumdaki iktidar odaklarının çıkarlarına mı yönelik olduğunu ayırt etmek kolay değildir. Genetizmin bu alandaki en önemli sakıncalarından biri, toplumsal temeli olan hastalıkların kurbanlarının kendi kaderlerine terk edilmeleri ihtimalidir. Genetik olduğu düşünülen bir hastalık için çevresel şartların iyileştirilmesine gerek görülmemesi olasılığı ise, insan hakları çerçevesinde de en tartışmalı noktalardan biridir.[526]

B- YAŞAMI ÇEVRELEYEN ÇİT: GEN PATENTİ

1- Vaatler Ülkesi

Biyoteknoloji, ahlaki, hukuki, dini zeminlerde eleştirilip tartışılırken ve bilim insanları, yasa koyucular, düşünürler biyoteknolojinin sonuçlarını değerlendirirken, girişimciye dönüşmüş araştırmacılar da insan genomuna ilişkin bilginin yasal ve

[524] IVF ve embriyo manipülasyonu için bkz. Susan Kimber, "IVF and Manipulating The Human Embryo", **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.93–120.

[525] W. French Anderson, "Human Gene Therapy: Scientific and Ethical Considerations", **Ethics, Reproduction and Genetic Control**, Ed. Ruth F. Chadwick, Routledge, London, 1994, s.147–163.

[526] Ruth F. Chadwick, "The Perfect Baby", **Ethics, Reproduction and Genetic Control**, Ed. Ruth F. Chadwick, Routledge, London, 1994, s.105.

finansal denetimine yönelik mekanizmalar üzerinde çalışmışlardır. Castells'in deyimiyle en cüretkâr girişim, 1990'da iki bilim insanı olan Venter ve Haseltine'in başlattığı projedir. Bilgisayar gücüyle beş yıl içinde insan genlerinin % 85'ini sıralayarak, devasa bir genetik veritabanı hazırlamışlardır. Bu iki bilim insanı, ortaklıktan ayrıldıktan sonra iki ayrı şirket kurmuş ve bunlardan Venter'in kurduğu Celera Genomics, gen sıralamasının tamamlanması için İnsan Genomu Projesi ile rekabet etmiştir. Hangi genin parçasının ne olduğu veya nereye yerleştirileceği bilinmediği için, veritabanları işlevleri bilinmeyen binlerce gen parçasından oluşmaktaydı.

Karşımıza çıkan bu kadar ciddi bir sorun hakkında ya da bu kadar önemli ve dünya çapında bir projede bu tuhaf telaşın sebebi için akla gelen ilk şey olan menfaat saptamasını yapmak, yüzeysel olarak görülebilir; ancak, yine de bize o basit soruyu sordurmaktadır: Neden? Aslında belli genlere yoğunlaşan bir araştırma, bu sıralamanın içeriğini kendi yararına kullanabilmektedir. Daha da hayati bir nokta ise, tüm bu projenin temel gerekçesinin, iki bilim insanının sahip oldukları bütün verilere ilişkin patent meşguliyeti olmasıdır. Dolayısıyla, bir gün, insan genomunun yönlendirilmesiyle ilgili bilgilerin büyük kısmının hukuki hakları kazanılabilecektir. Bu gelişmenin yarattığı tehdit o kadar ciddi boyutlardaydı ki, bir taraftan yatırımcılardan milyonlarca dolar gelirken, diğer taraftan büyük ilaç şirketlerinden biri, 1994'te hem aynı sıralama işinin ilerletilmesi hem de özel şirketlerin, ellerindeki bilgi kırıntılarıyla insan genomunun gelecekte sistematik biçimde anlaşılmasına dayanacak ürünler geliştirilmesini engellemelerinin önüne geçilmesi için verilerin kamuoyuna bildirilmesi amacıyla Washington Üniversitesi'ne büyük bir kaynak

aktarımında bulunmuştur. Kamunun finanse ettiği İnsan Genomu Projesi ise, genetik bilginin özel mülkiyetini önlemek üzere elde ettiği verileri açıklamıştır.[527]

İnsan Genomu Projesi'nde ABD'nin önderlik rolüne geçmesinin sadece konunun büyük maddi boyutuyla ilgisi bulunmamaktadır. ABD'nin işi ticaretse, Amerikan biyolojisi de aynı şekilde ticari olmalıdır. Genom aslında oldukça önemli bir metafora yaslanmaktadır: Toprak. Ele geçirilecek bir ülke olarak insan genomu, Amerikan iktisadi çıkarları açısından önemlidir. Patent arayışı ise, genom bölgelerine parça parça da olsa hukuki anlamda sahip olmaktır. Proje tarihindeki politik ve iktisadi çekişmeler dikkatle izlenirse, uluslararası olarak hayali bir alanın fethedilmesinin söz konusu olduğu anlaşılacaktır.[528]

Rifkin'e göre, gezegenin gen havuzunu dünya çapında ticari olarak özelleştirmek için yapılan patentleme yarışı, beş yüzyıllık maceranın doruk noktasıdır. Tudor İngiltere'sinde, 16. yüzyılda "büyük çevirme" yasalarının çıkarılmasıyla ortak malların düzenlenmesi başlamıştır. Yasalar, sorumluluğu paylaşılmış ortak araziyi, ticari pazar yerindeki özel mülk birimleri gibi alınıp satılabilen özel mülke dönüştürerek özelleştirmeyi tasarlamıştır. İnsan toprak ilişkilerinde başlayan değişiklik, toplumu yeniden kuran ve insanlığın doğayla ilişkisini modern dönemde yeniden biçimlendiren sosyal ve ekonomik reformu başlatmıştır. Bir arazi parçasını insan ve hayvanların serbest geçişini engellemek için çitler ve hendeklerle şekillenmeye devam eden çevirme hareketi, ortak kullanım alanları olan arazileri özel denetim altına almış ve yayılmıştır. Bazı tarihçiler tarafından, yoksula karşı zengin devrimi diye adlandırılan bu hareket, şehirleşmeyi

[527] Castells, 2005, s. 73–74.

[528] Bkz. Alice Domurat Dreger, "Metaphors of Morality in the Human Genome Project", **Controlling Our Destinies**, Ed. Phillip R. Sloan, University of Notre Dame Press, Indiana, 2000, s. 155–184.

de etkilemiş ve milyonlarca köylünün Avrupa'da göç etmesine neden olmuştur. Kapitalizmin bu beş yüzyıllık ticari hamlesinin son noktası insan genomu olmuştur. Aslında çevirme hareketinin ya da özelleştirmenin dayandığı son sınır, insanın da ötesinde tüm canlıların genetik materyali olduğu için, doğal dünyanın elde kalan son alanlarının kapatılmasını da temsil etmektedir.[529]

İlk çitleme hareketini savunanlar, tarımsal üretimin ve çeşitliliğin arttığını ve özel mülkiyetin insanların hayatını kurtardığını ileri sürmüşlerdir. Aynı mantık, kimi yazarlara göre, ikinci çitleme hareketi olan genetik patentler konusunda da geçerlidir. Biyoteknolojinin vaatleri üzerine milyarlarca dolarlık bir endüstri yükselirken, hiçbir resmi kurum mevcut patent sistemini yeni bir boyuta taşıyan bu finansal yapıyı kırılgan hale getirmek istememektedir.[530]

Gezegenin genetik varlığının özelleştirilmesi, 1971'de mikrobiyolog Chakrabarty'nin, ABD Patent ve Ticari Marka Bürosu'na (U.S. Patent and Trademark Office – PTO), okyanuslara dökülen yağları tüketmek için genetik olarak tasarlanmış bir mikroorganizma üzerine patent başvurusunda bulunduğu zaman başlamıştır. PTO, canlıların patent altına alınamayacağını ileri sürerek başvuruyu reddetmiştir. Kararı yargıya götüren General Electric ve Chakrabarty'nin lehinde sonuçlanan dava, PTO tarafından Yüksek Mahkeme'ye taşınmış ve 1980'de sonuçlanmıştır. Genetik olarak düzenlenmiş yaşam biçimi üzerindeki patent ilk defa onaylanmış ve konu, mahkeme tarafından canlılarla cansızlar arasındaki bir ayrım

[529] Rifkin, s.61–63.

[530] Patent tartışmalarının genetik alanında çözümsüz bir hale gelmesi, her türlü yöntem arayışını gündeme getirmektedir. Boyle, kamunun çıkarını koruyacak bir fikri haklar ombudsmanı önermektedir. Bkz. James Boyle, "Enclosing The Genome: What Squabbles Over Genetic Patents Could Teach Us" , **Perspectives On Properties Of The Human Genome Project**, Ed. F. Scott Kieff, Elsevier Academic Press, San Diego, 2003, s. 97–122.

olarak ele alınmamıştır. Ancak, karara muhalif kalan yargıçlar tarafından, bu şekilde bir kararla, insan yapısı bir buluş olarak nitelenen mikroorganizmanın, mahkemenin görevinin dışında kaldığının ve patent yasalarının alanını belirleme görevinin Kongre'ye ait olduğunun altı çizilmiştir. Lehte oy kullananlar ise, kararın dar yorumlanması gerektiğini ve bunun geniş sosyal sorunlara yol açma anlamına gelmeyeceğini belirtmişlerdir. Mahkemenin bu yaklaşımı ile yasal bir altyapı döşenmiş olduğu için, yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan biyoteknoloji şirketleri teknolojik atılımlardan önce piyasada çoğalmaya başlamışlardır. Rifkin'e göre, mahkeme kararının derin imasını kavrayan piyasa, ABD'nin teknolojik geleceğini garantilemek adına hızla biyoteknoloji alanına nüfuz etmiştir. Ticari amaçlar için canlılarla nesneler arasında farklılıklar bulmanın artık pek de gerekli olmadığını öne süren bir hukuki yaklaşım söz konusudur. Genetik olarak tasarlanmış bir organizma ile bir makine tasarımı aynı biçimde bir buluş sayılmaktadır. Sınırların ortadan kaldırılması insan genomunun çitlenmeye başlamasıyla hedefine ulaşmış gözükmektedir.[531]

1987 yılında ise, PTO verdiği bir karar ile Rifkin'in ifadesiyle gen havuzunun baraj kapaklarını tamamen açmış ve eski konumundan tamamen uzaklaşmıştır. Hayvanlar da içinde olmak üzere, çok hücreli mikroorganizmaların patentlenmeye aday olduklarını bildiren bir karar verilince, insanlar dışında tüm canlıları kapsayan bu karar karşısında toplumu sakinleştirmek isteyen PTO, Anayasa gereği köleliğin yasak olması nedeniyle insanların hariç tutulduğunu belirtmiştir. Patent konusundaki odak noktası, tasarım ürünü olan genlerin, hücrelerin, organların ve organizmaların gerçekten insan icatları mı, yoksa insan tarafından düzeltilmiş doğa ürünleri mi

[531] Rifkin, s.63–65.

olduğu tartışmasıdır. İcatta bulunan kişi, patent için, nesnenin yeni, bilinmeyen ve yararlı olduğunu kanıtlamalıdır. Ancak, doğa söz konusu olduğunda bunun zorlama olup olmadığı tartışmalıdır. Yeni ve yararlı olan bir şey doğaya aitse, bunun keşfedilmesi onu icat yapmamaktadır. Bu nedenle, bir görüşe göre, aynı mantık takip edilirse izole edilen kimyasal elementler de patentlenmelidir. Yoksa kimse hidrojen veya oksijeninin özelliklerini ayrıştırıp sınıflandıran bir bilim insanının, bu maddeye bir icat olarak sahip çıkıp, 20 yıl hak iddia etmesini beklememektedir. Oysa PTO'ya göre, bir genin izole edilip, özellik ve amaçlarının sınıflandırılması, onun bir icat sayılması için yeterlidir. Bu durumda, genetik yapısına tek bir gen ilave edilen maymun, bir insan icadı mı sayılacaktır? Bazı bilim insanları açısından, sadece biyolojik olarak kendi kendini yeniliyor diye, organizmanın vidalar ve somunlardan yaptığımız bir makineden farkı bulunmamaktadır.[532]

1994 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nü (DTÖ) kuran anlaşmanın imzalanması ve 1995'te yürürlüğe girmesiyle gündeme gelen anlaşmaların en önemlilerinden biri olan TRIPS (Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights / Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları), uluslararası teknoloji transferini yaygınlaştırmak, rekabet düzeni kurmak ve fikri mülkiyet hak sahiplerini korumak temelinde şekillenmiştir. DTÖ etki alanına giren fikri mülkiyet, ticari bir ürün haline getirilmiştir. Gelişmemiş ülkelerin itirazları dikkate alınmamış ve yeni mülkiyet rejimi, sağlanan asgari standardın altına inilmesini imkânsız kılan bir konumda kalmıştır. 20 yüzyılda teknolojik ilerlemelerde bireysel yaratıcılık yok olmayı sürdürmüş ve bu alan büyük şirketlerin faaliyet alanı haline gelmeye başlamıştır. Bu süreçte, yaratıcı görünmez kılınarak, keşifler şirket bünyesine alınmıştır. Bilimin

[532] ibid, s.66–67.

yapmış olduğu keşifler kamuya mal olarak, ticari kazançtan uzak kalmakta, ama teknoloji, zıt bir çizgide spesifik bir ürün üzerinde gelişerek, kamuya piyasa üzerinden açılmaktadır. Transfer de edilebilen teknoloji, fikri mülkiyet hakkı sayesinde teknolojiyi talep edenlerle sınırlandırılmakta ve mülkiyet sahibine kullanım hükümlerini belirleme gücü vermektedir. Bilimin aksine insanlığın ortak mirası olmayan teknoloji, özel mülkiyet biçiminde muhafaza edilerek, özellikle kendisine ihtiyaç duyanlara kapalı bir alan haline gelmektedir. Şirketler, elbette haklı olarak, karşılaşma olasılıkları olan riskler açısından önleyici olan bir mülkiyet rejimine dahil olmayı ve her alanda olmasa da iktisadi gelişme bakımından yapılan yatırımın karşılığının alınması, yeni araştırmalara başlanması anlamında, teknolojilerinin hukuken korunmasını istemektedirler. Ancak, aşırı ölçüde zayıf bir fikri mülkiyet korunması nasıl araştırmalara engel olmaktaysa, aşırı biçimde güçlü bir koruma da tekel hakkı yaratarak yeni teknolojilerin kamuya yayılmasına ve sosyal kazanımların sınırlanmasına neden olmaktadır.[533]

Bitki yaşamının patente bağlanması, GATT (General Agreement on Tariffs and Trade / Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) çerçevesinin önemli meselelerinden biri olmuş ve görüşmeler, bitki çeşitleri üzerindeki patent sorununun TRIPS çerçevesinde kabul edilmesi yolunda karara bağlanmıştır. TRIPS, DTÖ üyelerinin patentler konusunda uymaları gereken kuralları belirlediği için, gelişmekte olan ülkelere de biyoteknoloji şirketlerinin patent haklarına uymaları zorunluluğunu getirmektedir. TRIPS Anlaşmasının 27. maddesine göre, patente konu olan ürünler için patent koruması, buluş yeri, teknoloji alanı ve ürünlerin ithal edilmesi ya da yerel olarak üretilmesi konusunda hiçbir ayrım yapılmaksızın geçerli olduğundan,

[533] Mehmet Yüksel, "Küreselleşme Sürecinde Fikri Mülkiyet Haklarına Sosyolojik ve Felsefi Açıdan Genel Bir Bakış", **Hukuk ve Adalet**, Sayı: 4, Ekim-Aralık 2004, s.11–17.

daha önce patent koruması dışında bırakılan farmakolojik ürünler de patent uygulaması kapsamına alınmıştır.[534]

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ise, biyolojik çeşitliliğin korunmasına, geliştirilmesine ve doğal kaynakların sürdürülebilirliğine yönelik ilkeleri kapsayan bir sözleşmedir. Sözleşme, genetik kaynakların bulunduğu ülkelerle bunlardan yararlanan ülkeler arasında, bu kaynakların kullanımından doğan yararların adil biçimde paylaştırılmasını garanti altına almaktadır. Ancak, bu sözleşme ile TRIPS Anlaşması arasında bir uyumsuzluk bulunmaktadır. Sözleşme, ülkelerin kaynakları üzerindeki toplumsal ve özerk haklarıyla ilgilidir ve yerli halkların haklarından bahsetmektedir. TRIPS Anlaşmasında ise, kâr paylaşımına ve geleneksel bilgiye dair sorunlar söz konusudur. Kaynakların ticari kullanımında kâr paylaşımının gündeme gelmesi için, patent başvurularının genetik kaynakların kökenini içermesi gerekmektedir ve bu nedenle de iki düzenleme arasında bir uyum bulunmasına ihtiyaç vardır. Büyük tarım ve kimya şirketleri ise, üçüncü dünyanın biyolojik zenginliklerinden elde ettikleri buluşları tescil ettirerek, kendi adlarına patent koruması sağlamaktadırlar.[535]

2- İnsanlık Mirası ve Trajedi

Hardin'in "ortak malların trajedisi" görüşünü dayanak yapan patent savunucuları, özel mülkiyetin ortak mal olarak genomu koruyacağını

[534] Güney Afrika ve ilaç şirketleri arasında AIDS ilaçları konusunda yaşanan çatışma en bilinen örneklerdendir ve şirketlerin açtıkları dava, süreç içinde gelişen kamuoyu tepkisi nedeniyle, davadan çekilmeleri ile sonuçlanmıştır. Fikri mülkiyet haklarının varlığının ve bazı alanlardaki meşruluğunun da sorgulanacağını düşünen ve süreci tehlikeli bulan ABD yönetimi de, şirketleri bu ısrarları konusunda uyarmıştır. Başta Afrika ülkeleri olmak üzere, yoksul toplumlar TRIPS Anlaşmasının kamu sağlığı aleyhine yorumlanmasına karşı çıkmaktadır. Bkz. Necla Yıkılmaz, **Yeni Dünya Düzeni ve Çevre**, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2003, s.282–285.

[535] ibid, s.323–324.

düşünmektedirler. Hardin açısından, bireysel çıkar ile kamu yararı ortak mallar üzerinde çelişmektedir ve ortak mallar hızla tüketilerek zarar görmektedirler. Özel mülkiyet koruması altına alınan bir ortak mal ise, kamu mülkiyetinin aksine, ücretsiz erişimi imkânsız kılacağı için aşırı bir kullanıma maruz kalmayacaktır.[536] Ancak, bazı kaynakların özel mülkiyet çerçevesinde korunması için ayrı ve güçlü bir mülkiyet rejimi bulunmamaktadır.[537]

"Ortak olmayan mallar" üzerinde literatüre katkı yapan yazarlar ise, bir ürün üzerinde çalışan araştırmacıların, ürünü geliştirirken karşılarına birçok farklı patent hakkı çıkacağını düşünmektedirler. Özellikle araştırma araçları ve DNA sekansları gibi alanlarda bu kadar yoğun patentin önlenmesi savunulmaktadır. Biyoteknoloji endüstrisinin farmakoloji endüstrisinden bu anlamda bir farkı kalmamaktadır. Patent hukuku teknolojik olarak spesifik bir hale gelmektedir. Biyoteknolojik davalarda yeni yasal yaklaşımlar getirilmeye çalışılsa da, yapılan sadece bu endüstriye göre kural tasarlamak ve bunu da mevcut sisteme uydurmaktır.[538]

---

[536] Garrett Hardin, "The Tragedy of the Commons", (Science / Aralık 1968), **http://www.garretthardinsociety.org** (15.03.2008).

[537] Tüm tartışmalara rağmen, bazı görüşler, patent konusunda rotanın sabitlenmesi ve mevcut sistemin değiştirilmesine gerek olmadığı üzerinde durmaktadırlar. Bkz. Richard A. Epstein, "Steady The Course: Property Rights In Genetic Material", **Perspectives On Properties Of The Human Genome Project**, Ed. F. Scott Kieff, Elsevier Academic Press, San Diego, 2003, s. 153–194. Ayrıca, bu alanda farklı çözümlere gidilebileceğini savunan, en azından araştırmalar konusunda farklı sistemlerin geliştirilebileceğini ifade eden düşünceler de söz konusudur. Ancak, genlerin patentlenmesindeki sorunun özü teknik değil, ekonomi politiktir. Bütün bunların yanı sıra, patent sistemi, modern biyomedikal araştırmalarda da etkili biçimde işlemeyebilmektedir. Bkz. Rebecca S. Eisenberg, "Reaching Through The Genome", **Perspectives On Properties Of The Human Genome Project**, Ed. F. Scott Kieff, Elsevier Academic Press, San Diego, 2003, s. 209–230.

[538] Bkz. Dan L. Burk – Mark A. Lemley, "Biotechnology's Uncertainty Principle", **Perspectives On Properties Of The Human Genome Project**, Ed. F. Scott Kieff, Elsevier Academic Press, San Diego, 2003, s. 305-353.

Genetik kaynakların insanlığın ortak mirası olduğu yaklaşımı, bazı yazarlara göre, kolonyal bir iktidarın uzantısıdır. Bitki ve diğer organizmalarda bulunan genetik materyalin dünya çapında tüm insanlığa ait ortak bir refah kapsamında görülmesinin sonucunda, özgürce ve hiçbir ödeme yapılmadan bu materyallerin bulundukları bölgelerden temin edilebileceği fikri doğal karşılanmaktadır; fakat bu materyal bilim insanları tarafından bir kez değiştirilip, işlendiğinde, nedense artık ortak bir miras olarak değil, özel mülkiyet olarak görülmektedir. Güney ülkelerinden bedelsiz alınan bir madde, piyasaya girdiğinde, geri dönerek Kuzey için kazanç kaynağı olmaktadır.[539]

Güney ülkeleri,[540] hem doğal ve biyolojik kaynaklarının Kuzey tarafından özelleştirilmesine hem de bilimsel bilgilerden yararlanmada dışlanmalarına karşı, patentlerin oluşturduğu geniş alana mahkûm olmaları nedeniyle çaresiz kalmaktadırlar. Doğal kaynaklar ile yerel bilgilerin biyoteknolojik uygulamalar tarafından sınırsız sömürüye açılması, insan haklarına aykırı olarak görülmektedir.[541]

Patent haklarını, insan haklarından ve kamu sağlığından ödün verecek biçimde benimsemek, olumsuz sonuçlara neden olabilecektir. Kamu sağlığı tehlikeye

---

[539] Kleinman, s.77.

[540] Dünyadaki genetik kaynakların % 75'i gelişmekte olan ülkelerde bulunmakta ve biyoteknoloji şirketleri tarafından ücretsiz kullanılmaktadır. Bkz. Nils Holtug, "Creating and Patenting New Life Forms", **A Companion to Bioethics**, Ed. Helga Kuhse- Peter Singer, Blackwell, Oxford, 1998, s. 206–214.

[541] Hindistan kültüründe yüzyıllardır önemli bir yeri olan neem ağacı, ilaçtan tarıma birçok alanda kullanılırken, bir büyük kimya şirketi tarafından bu ağaçtan pestisit elde etme süreci patent altına almıştır. Oysa bu yöntem Hint köylüleri tarafından yıllardır kullanıldığı gibi, Hint bilim insanları bu kimyasal süreci 1920'li yıllardan beri geliştirmektedirler. Ancak şirket, yeni bir icatmış gibi bu tekniği elde etmekte ve yaptığı etik dışı uygulamayı da yasal dayanaklara bağlayıp, ticari kazanç sağlamaktadır. Bkz. Zülküf Aydın, "Genetik Mühendisliği, Azgelişmiş Ülkelerde Yoksulluk ve Gıda Sorunu", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 85, Yaz 2000, s.122–125.

düştüğünde, patent haklarının bir ölçüde sınırlanması mümkün olabilmektedir. Gelişmiş ülkelerde bile, kamu yararı adına patentlerin askıya alındığı durumlar söz konusu olmuştur. Örneğin Kanada, 2001 yılındaki şarbon paniği nedeniyle bir ilaca bu işlemi uygulamıştır. Yine aynı dönemde ABD de, benzer bir uygulamaya geçmekle şirketleri uyardığında, ilaçta büyük oranda bir indirim sağlanmıştır.[542]

Genlerin patentlenmesinin tıbbi gelişmeyi engelleyeceği, hatta geriye götüreceğine dair endişeler artmaktadır ve özellikle maliyetlerin yükseleceği noktasında da birçok görüş birleşmektedir. Örneğin, göğüs kanseri ile ilişkisi belirlenmiş olan BRCA1 ve BRCA2 adlı genlerin patentini almış olan şirket, dünyanın neresinde olursa olsun, bu genlerin insanlarda olup olmadığını anlamak için yapılan testlerden para almaktadır. Elde etmiş olduğu patentler, bu şirkete rakip bir firmanın çıkmasına engel olmakta, rekabet ve fiyatların düşmesi mümkün olmamaktadır. Tekel konumunun dışında başka bir olumsuzluk ise, birden fazla fonksiyon oluşturma olasılığı olan genlerdir. Bu tür DNA dizileri patentlendikten sonra, dizilimin başka bir işe yaradığının bulunması olasılığı, genin sahibine büyük bir kazanç kapısı açacaktır. CCR5 adlı reseptörü kodlayan genin, HIV virüsünün hücre içine alınmasında oynadığı rol, patent sahibi dışında başka bir firma tarafından saptanmıştır. Herhangi bir AIDS ilacı eğer bu gen üzerinden geliştirilmeye çalışılırsa, bu ilaçla ilgisi olmayan patent sahibi firma da kazançlı çıkacaktır.[543]

---

[542] Bilgi üretiminin gelişiminde patentin itici rolü ve bunun yurttaşlara yansıması konusunda, karşı görüşte bir değerlendirme ve patent uygulamasının bazı alanlarda meşru kalıp kalmadığına yönelik tartışmalar için bkz. Ha-Joon Chang – Ilene Grabel, **Kalkınma Yeniden**, Çev. Emre Özçelik, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s.125 vd.

[543] Tuncay Altuğ, "Gen Emperyalizmi", **Bilim ve Gelecek**, Sayı: 45, Kasım 2007, s.10–11. Araştırmaların sağlık alanında patent nedeniyle kilitlenmesine bir başka hastalık örneği olan "hemokromatozis" için bkz. James Meek, "Doctors hindered by company's gene patent", **The Guardian**, 07.02.2002.

Kaliforniya'da John Moore, kendi beden parçalarının haberi olmadan Kaliforniya Üniversitesi tarafından patentlenmiş ve büyük bir ilaç şirketine de lisansının verilmiş olduğunu öğrenmiştir. Az rastlanır bir kanser hastalığı nedeniyle tedavi gören Moore'un dalak dokusunun, tedavi sürecinde özel bir kan proteini ürettiğini keşfeden Üniversite, bu dokudan hücre kültürü yaratarak 1984 yılında patent almıştır. Piyasa değeri oldukça yüksek olan bu doku üzerinde Moore da mülkiyet hakkı talep etmiş ve üniversiteye dava açmıştır. 1990'da mahkeme üniversiteyi haklı bulmuş ve Moore'un kendi beden dokusu üzerinde mülkiyet hakkı olmadığını belirtmiştir. Mahkeme, insan bedeni bölümlerinin piyasadaki bir mal gibi değişiminin mümkün olamayacağını, ama yine de üniversitenin dokunun ticari potansiyeli hakkında bilgilendirme sorumluluğunun bulunduğunu ileri sürmüştür. Mahkeme, bir maddi zarardan söz edilse de, Moore'a ait olmayan dokunun Kaliforniya Üniversitesi'nin mülkü olarak görülmesine herhangi bir açıklama getirememektedir. İnsanın ticari bir sürecin nesnesi olamayacağı tespitiyle, insan hakları açısından önemli bir noktadan yola çıkan mahkeme, sadece biyolojik varlığı yüceltmekle yetinmektedir. Bu nedenle, davacıyı maddi açıdan yoksun bırakmış, ancak üniversitenin uygunsuz elde ettiği kazancı sorun etmeyerek kendisiyle çelişkiye düşmüştür. Sömürüye insan onurunu kavramı da eklenerek, muğlak bir hukuki alan yaratılmıştır.[544]

Mahkeme kararıyla, hastalara ait insan hücre hatlarının mülkiyet konusu edilemeyeceğinin saptanması ve bir ölçüde bu alanda bir doku piyasası oluşmasına izin verilmemesi olumlu görünmektedir. Ancak, aynı duyarlılığın, sadece bu dokuya sahip olan hastalara değil, daha geniş anlamda tüm kurumlar için de gösterilmesi

[544] Ayrıca, göbek bağı ya da kemik iliği kök hücrelerini kapsayan örneklerde olduğu gibi, geniş patentler ve yarattıkları ticari etki alanları için bkz. Rifkin, s.82 vd.

gerekmektedir. Bireysel mülkiyete dahil olamayacak bir hücre hattı, meşru bir şekilde ve tıbben insanlık için ayrıştırılmış olsa da, kurumlar tarafından işlenme sürecinde piyasaya bu kez ticari bir ürün olarak girmektedir.[545]

Avrupa Patent Ofisi ise, 1999 yılından beri gen analizlerini patentleyerek Avrupa Patent Sözleşmesi'ni ihlal etmiştir. Sözleşme, bitki ve hayvan çeşitlerinin patentlenmesini yasaklarken, Avrupa Birliği'nin (AB) "Biyoteknolojik Buluşların Hukuki Korunması Direktifi" (AB/98/44) anlaşma hükümlerini örtülü biçimde geçersiz hale getirmiştir. Direktif gerekçe gösterilerek yapılan yeni yorumlar ile menfaat dengesi bozulmuş ve AB'yi bağlayan direktif ile sözleşme bu alanda işlevsiz hale gelmiştir. Amerikan hukuk sisteminde buluş ve keşif aynı kategoride değerlendirilirken, Avrupa'da genlerin patentlenmesinin "keşif" olarak ele alınması mümkün gözükmemektedir.[546]

DNA sekanslarının izole edildiği yapısal patentler, DNA sekansının belirli biçimde kullanılması üzerine fonksiyonel patentler ve de DNA analizi, modifikasyonu, sentezi ya da izolasyonu üzerine yöntem patentleri olmak üzere, üç tür gen patenti bulunmaktadır. Bunlardan yasal ve etik açıdan belki de en tartışmalı olanı fonksiyon patentleridir.[547] Aslında bilim insanlarının büyük bir kesimi için, patent tartışmasının odağında, tüm genlerin ya da DNA sekanslarının patentlenebilir olup olmadığı yer almamaktadır. Birçok kişi açısından önemli olan, ne işe yaradığı bilinmeden gen sekanslarının patentlenmeye çalışılmasıdır, ki bilimsel çalışmalarda

---

[545] Bkz. Charles, A. Erin, "Who Owns Mo?", **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.157–178.

[546] Bkz. Tekin Memiş, "Biyoteknolojik ve Genetik Çalışmaların Patentlenebilirliğinin Hukuk Politikası Açısından Değerlendirilmesi", **Hukuk ve Adalet**, Sayı: 4, Ekim-Aralık 2004, s. 91–98.

[547] Stephen Wilkinson, **Bodies For Sale**, Routledge, London, 2003, s.196.

sıkıntı yaratan da bu tekel durumudur. Ortada gen tabanlı bir ürün olmadan, işlevi net olmayan genler parsellenmektedir.[548]

İnsan genomunun, insanlığın ortak mirası olduğunu düşünen ve bu alanda hızla artan ticari potansiyelden çekinen Sulston, en baştan beri kamuya ait gördüğü bu verilerin serbest dolaşımını savunmuştur. İnsan Genomu Projesi sürecinde "Bermuda İlkeleri" ile en azından proje bazında gen haritası için bu sağlanmışsa da, insanın genetik haritasının bir yenilik değil, bir keşif olduğu bilim çevrelerinin hepsinde kabul görmemiştir. Sulston, bu durumu bilimin teknolojinin çıkarlarına artık tamamen teslim olmasına ve bilim insanlarının kendi tercihlerinin toplumsal sonuçları üzerine düşünmemelerine bağlamaktadır. Sulston'a göre, genler üzerindeki patent koruması, eğer icat aşamasında bulunuyorsa, araştırmacının çalıştığı alanla sınırlanmalıdır. Bu şekilde, başka bir araştırmacının aynı gene erişmesini gerektiren ve başka bir uygulama alanına giren bir çalışmanın da önü kesilmemiş olacaktır. Bu ara formülle, bir insan geni yaratmanın mümkün olmadığı netleşecektir. Üniversite laboratuvarlarındaki araştırmacıların çoğu, yargı karşısına çıkma ve borçlu kalma korkusu nedeniyle bazı genler üzerinde çalışmayı reddetmektedirler. Genler için yapılan yüz binlerce patent başvurusu ve verilen binlerce patent karşısında konu, giderek karmaşıklaşarak bulanık hale gelmektedir. Sınırlı veriler ve şirketlerin elindeki erişim anahtarlarıyla, bilimsel sorunlar, parça parça yaklaşılmayacak kadar kompleks hale getirilmektedir. Kâr hırsının genomu bile özelleştirmeye başlaması, Sulston açısından kabul edilemezdir.[549]

---

[548] Walter P. Von Wartburg - Julian Liew, **Gene Technology and Social Acceptance**, University Press of America, Oxford, 1999, s.129.

[549] John Sulston, "İnsan Geni Spekülasyonları", **Le Monde Diplomatique –Vatan**, 2–8 Mayıs 2004, s.4–5.

Patent temelli karteller, özellikle kimya ve ilaç alanlarında güçlü biçimde varlıklarını sürdürmekte ve normal kazançların oldukça üzerinde bir kazanca ulaşabilmektedirler. Bu nedenle de şirketler, patent sistemini daha da güçlendirip, küresel ve uzun vadeli bir koruma sistemi haline getirmek üzerinde yoğunlaşmışlardır. Biyoteknoloji sektörü ile de iç içe geçen bu alanlar, yeni fırsatlar yaratmak ve küresel ölçekte bunlardan yararlanmak istemektedir. Sorun, fikri mülkiyet çerçevesini çizerken sınırların nereye kadar uzanacağıdır. Fikri eserlerin katı ve kalıcı bir bireysel mülkiyet konusu olmasının yarattığı sakıncalar birkaç yüzyıldır tartışılmakla birlikte, bu noktada mülkiyet hakkına getirilen sınır, piyasa mekanizmalarının toplumsal yaşamın en ücra köşelerine hâkim olmasına karşı getirilen sınırı da yansıtmaktadır.[550]

C- GIDA GÜVENLİĞİ: GENETİK MÜHENDİSLİĞİ VE TARIM

Literatürde, gıda güvenliği ile ilgili en yaygın kullanılan tanımlardan birini de ABD yönetimi vermektedir: Gıda güvenliği, sadece yeterli bir yiyecek elde edebilmek olarak ifade edilen geleneksel yaklaşımı kapsamakla kalmamakta, aynı zamanda bireyleri güçlendirerek onların yiyecek alabilme gücünü sağlayacak toplumsal ve ekonomik koşulları yaratmaya ilişkin süreçleri de içermektedir. Barraclough'un tanımı ise, daha geniş bir içeriğe sahiptir. Buna göre gıda güvenliği, tüm toplumsal gruplar ve bireylerin besinsel gereksinmelerini karşılayabilecek derecede yeterli miktar ve kalitede yiyeceğe sürdürülebilir bir şekilde ulaşabilme kapasitesidir. Bunun için de gıda güvenliğini sağlayacak sistemin, şu temel koşulların yerine getirmesi gerekmektedir: a) Tüm grupların temel gereksinimlerini karşılayabilecek ölçüde yiyecek üretebilmek, depolayabilmek ve ithal edebilmek

[550] Ahmet İnsel, "Telih Hakkı Tartışmalarının Tarihi Arka Planı", **Hukuk ve Adalet**, Sayı: 4, Ekim-Aralık 2004, s.53.

kapasitesi; b) Uluslararası dalgalanmalardan ve siyasi dayatmalardan en az etkilenmeyi sağlayacak olan maksimum düzeyde kendine yeterlik; c) Yiyecek elde etmeyi engelleyecek mevsimsel ve periyodik tehlikeleri asgari düzeye indirebilecek bir güven ortamı; d) Ekolojik sistemin kendini koruma ve yenilemesine olanak sağlayacak bir sürdürebilirlik; e) Güvenilir bir şekilde tüm grupların yiyecek elde etme olasılığını sağlayan asgari düzeyde bir gelir adaleti.[551]

21. yüzyılda GM (Genetik Modifiye) ürünlerin gıda güvenliğini sağlama konusunda tek seçenek[552] olduğunu ileri sürenler, gerçekte GM tarımın yoksulları dışladığını da görmek zorundadırlar. GM tohumlara karşı çıkanlar, biyoteknolojinin sadece yeni tohumları ve teknikleri alım gücüne sahip olanlara yarayacağını düşünmektedirler. [553] Bunun yanı sıra, küçük çiftçilerin çoğunluğu da, artan

[551] Aydın, s.111–112.

[552] Benzer iddialarla gündeme gelen, ancak hayal kırıklığı yaratan yeşil devrim için bkz. ibid, s.116–117. Ayrıca, tarım konusunda GM ürünler için meşruiyet alanı yaratmakta kullanılan projelerden biri örnek de gösterilebilir. A vitamininin yetersizliğinden kaynaklanan sağlık sorunlarının GM teknolojisi ile aşılma umudu önemli olmakla birlikte tartışmalıdır. Dünya Sağlık Örgütü açısından bu sorunun ortadan kaldırılması yolunda önemli ilerlemeler sağlanmıştır. GM teknolojisi ve meşruiyet arayışı çerçevesinde öne çıkan bu projenin, vaat edilen ek A vitamininin oldukça küçük bir kısmını temin ettiği anlaşılmıştır. Sorunun açlık örneğinde olduğu gibi, asıl eksenden koparılması söz konusudur. Açlığın dünyada gıda yetersizliğinden kaynaklanmadığının bilinmesi gibi, yeterli miktarda besin temininde etkisiz kalınmasında da temel mesele yönetimdir. Gıda üzerinde büyük bir güç, oldukça az sayıda ele teslim edilmektedir. En büyük biyoteknoloji şirketlerinden birinin yöneticisi, GM ürünlerin dünyayı besleyebileceği söylendiğinde, dünyayı beslemenin politik ve mali irade gerektirdiğinin hatırlatılmasını istemektedir; ki sorun, bu durumda sadece üretim ve dağıtım değildir. Bkz. John Madeley, **Herkese Gıda**, Çev. Ali Ekber Yıldırım, Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2003, s.67–72.

[553] Aslında biyoteknolojinin de ötesinde, dünyada çiftçiler, küresel tarım, kimya ve gıda şirketlerinin yarattığı bu girdaba girmişlerdir. 10 şirket, ticari tohum pazarının yaklaşık yarısını, genetik olarak değiştirilmiş pazarın da tamamını elinde bulundurmaktadır. Bu şirketler, küresel tarım kimyasallarının pazarını da kontrol etmektedirler ve özellikle tahıl piyasası birkaç şirketin egemenliğine girmiştir. Küreselleşme ve serbest ticaret adı altında gıda güvenliği yok edildiği gibi, bu alanla bağlantılı her

verimlilik nedeniyle düşen ürün fiyatlarından olumsuz etkilenebilecektir. Topraksız köylüler için, GM tohumlarla yapılan tarım, gelir kaynaklarının kısıtlı olması nedeniyle, istihdam sağlamak bir yana, mekanizasyonu artıracağı ve insan emeğine gereksinimi azaltacağı için faydalı olamayacaktır. GM tohum, toplam ürün miktarını artırıcı olsa bile, bireysel gıda güvenliğini sağlama konusunda etkisizdir. Bireysel gıda güvenliği sorunu bölüşüm ile ilgiliyken, GM üretim teknikleri ile sınırlıdır ve aralarında bir bağ kurmak zor görünmektedir.[554]

Afrika'da[555] karşılaşıldığı gibi, genetik değişime uğradığı gerekçesiyle hububat yardımının geri çevrilmesi ve açlık tehdidindeki insanlara ölümün gösterilmesi, bu reddi trajikomik biçimde açıklanamaz kılmaktadır. Açlık veya kötü beslenme nedeniyle zaten ölüm tehlikesi altındaki insanlara, GM ürünlerin uzun vadedeki etkilerinin belirsiz olması nedeniyle, yardımlar konusunda uyarılarda bulunmak, insani anlamda pek de bir karşılığı olmayan boşluk yaratmaktadır. Ülke yönetimlerinin kusuru ne olursa olsun, insanların açlığını kullanarak, yardım sırasında aşılması zor çelişkiler yaratmak ve uzun vadeli pazar payı hesapları

---

türlü hak çemberi giderek daraltılmaktadır. Daha geniş bir değerlendirme için bkz. Vandana Shiva, **Çalınmış Hasat**, Çev. Ali K. Saysel, bgst Yayınları, İstanbul, 2006, s.17 vd.

[554] 1974 yılında Bangladeş'te modern çağın en büyük kıtlığı olarak nitelendirilen bir kıtlık yaşanmıştır. Binlerce kişinin açlık nedeniyle ölümünden sel felaketi sorumlu tutulmasına rağmen, araştırmalar, selin tarlalardaki ürünleri mahvettiğini, ancak ülkede yiyecek sıkıntısı çekilmediğini ortaya koymuştur. İnsanlar, depolardaki tonlarca yiyeceğe, pazar ekonomisi yüzünden ulaşabilme koşullarını kaybetmişler, başka bir deyişle parasızlık nedeniyle açlıktan ölmüşlerdir. Ayrıca, kıtlık sorununda yoksulluğun temel bir unsur olarak yer alması ile ilgili görüşler ve GM ürünleri savunanların, gelecekteki ölümcül sonuçlara karşı alınması gereken biyoteknolojik önlem önerileri için bkz. Aydın, s.112–113. Yine benzer biçimde, kuraklık dönemindeki açlığın, gıda sıkıntısından çok, ekonomik yoksulluktan kaynaklandığına dair bir tartışma için bkz. Castree, s.13–14.

[555] 2002 yılında Zambiya, ABD tarafından yapılan GM bazlı gıda yardımını, açlık tehdidindeki milyonlarca insana rağmen, diğer ülkelerin aksine reddetmiştir. Biyoteknolojik ürünleri açlığa tercih etmemiş ve gerekçe olarak da gıda güvenliğini öne sürmüştür. Bkz. Lecourt,2005, s.27.

yapmak, yardım teklif edenin sorumsuz ve etik dışı yaklaşımını sergilemektedir. Bu tür bir durumda, reddedenin ahlaki olarak sorgulanması ön plana çıkacağı için, hayırseverlik görüntüsünün yine her şeyi örteceği düşünülmektedir.[556]

Batı ülkelerinin pazarlarının ihtiyaçlarına göre gıdaların nitelikleri değiştirilmekte, yoksul ülkelerde ise temel gıda maddelerinin geliştirilmesi yerine, yine Batı pazarları için lüks tarım ürünleri yetiştirilmektedir. Örneğin, Kenya'da mısır, patates gibi temel besinlerin üretimi daralırken, Batı'ya yönelik tarım ürünleri bu alanlara yayılmaktadır. Brezilya'da ise, mısır ve soya büyük şirketlerin kontrolünde ihracat için üretilirken, açlık sınırındaki insan sayısının giderek artması, biyoteknolojinin yoksulluk ve açlık temelindeki çözüm vaatleri ile çelişmektedir.[557]

Tüm dünyada çiftçiler, patentli ürünleri yetiştirebilmek için tohumları her yıl satın almak zorundadırlar. Aksi bir tutum patent yasasına karşı gelmektir, ki bu da ürünlerin uluslararası piyasada satışını imkânsız kılmaktadır. Patentli tohumların izinsiz üretimi ve kullanımını önlemek ve piyasaları tekellerine almak için biyoteknoloji şirketleri, gen kullanılmasını sınırlandıran bir teknoloji (GURT- Gene Use Restriction Technology) olan ve popüler olarak yok edici teknoloji de denilen (terminator technology) bir yöntem geliştirmişlerdir. Bu teknoloji, bitki tohumlarının

[556] Bu mesele, her ne kadar sadece medya tarafından değil, konuyla ilgisi olanlar tarafından bile ilk bakışta, haklı olarak alaycı veya şaşkın tavırlarla anlamsız bulunsa da, sorunun aslında farklı boyutlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Duyarsız yöneticilerin sorumsuzluğu olarak yoruma açık bırakılan durumun bu kadar da basit olmadığı, ABD'nin Dünya Gıda Programını kullanarak GM ürünlerin dağıtımı konusunda baskı yaptığı, yardımı geleneksel tohumlarla gerçekleştirmediği ve tohumların öğütülmesine de izin vermediği şeklindeki eleştirilerden görülmektedir. Bkz. John Vidal, "US Presses Africa to Take GM Foods", **The Guardian**, 30.08.2002.

[557] Ancak, kuraklığa dayanıklı veya besleyici nitelikleri yükseltilmiş ürünler, hem verimlilik hem de yetersiz beslenme sorunu açısından olumlu örneklerdir. Bkz. Aydın, s.119–121.

doğurganlığını genetik mühendisliği yoluyla ortadan kaldırarak, bitkilerin yeniden üretilmesini engellemektedir. Bitkinin tohumuna kendi embriyolarını öldürecek zehirli bir madde içeren bir gen katılması yoluyla, bir çeşit intihar tohumu üretilmektedir. Eğer bu teknoloji yaygınlaşırsa, gıda güvenliğini de yok edici bir niteliğe bürünebilecektir. Çiftçilerin kendi tohumlarını üretebilme imkânı tamamen ortadan kalkacak ve çiftçiye iki seçenek kalacaktır: Ya tohumları satın alacak ya da yok olacaktır. Daha geniş çerçevede ise, biyolojik çeşitlilik zarar görecek ve çok geniş alanları tek tip bitki kaplayacaktır. Çapraz döllenme nedeniyle, polenlerin rüzgâr veya haşereler yoluyla başka bitkilere de taşınması, GM tohumların çevreye yayılmasını da kolaylaştıracaktır. Bu tür bir facianın getireceği yıkımın boyutlarını kestirmek ise zordur. Piyasa koşullarında bu tohumları kullanmama özgürlüğüne sahip olabilen bir çiftçi bile, çevresel etkilere maruz kalarak kendi ürününü kaybedebilecektir. Ayrıca, yeni tohumlardan bazıları öyle programlanmıştır ki, bu tohumlar belli bir kimyasal ilaç ile kullanılmadığı sürece, bitkinin büyümesi tamamlanamamakta ve bazı hastalıklara karşı da direnç gösterememektedir; âdeta istediğini elde edemeyince, kendinden bekleneni vermemektedir. Bu yok edici teknoloji, piyasaya sürülmese bile, ki öyle iddia edilmektedir, şirket yöneticilerinin de ifadesiyle, patent haklarının bir sigortası olarak görülmektedir.[558] Modern

[558] Tarımsal biyoteknolojinin sağlık alanındaki riski, kıtlığa çözüm olma iddiasının geçerliliği ve endüstri ile bilim insanları arasındaki piyasa güdümlü ilişkiler için bkz. Shiva, s.115 vd. Ho ise, son 20 yılda gözlenen patojen ve antibiyotik direnci çoğalmasının, biyoteknolojinin ticarileştiği döneme rast gelmesini anlamlı bulmaktadır. Ayrıca, transgenik bitkilerin kâr amaçlı ekimi sonucu, zararlıların kazanacağı dirençle ekosistemin geriye dönüşü zor zararlarla karşılaşacağı konusunda uyarılar söz konusudur. Tarımsal biyoteknolojide transgenik bitkiler ve olası tehlikelerin geniş bir değerlendirmesi için bkz. Ho, s.123 vd.

teknolojik ilerlemenin totaliter doğası karşısında çiftçilerin de seçme şansları kalmamaktadır; ya GM tohum kullanılacak ya da pazar kaybedilecektir.[559]

Devletler de, bu teknolojiyi bir telif hakkı koruma mekanizması olarak değerlendirmekte ve neredeyse kâr amacından çok, insanlığın hizmetine sunulan bir teknik süreç olarak benimsememizi istemektedirler.[560] Sömürgeci bir yayılmanın tarımsal bir izdüşümü olan bu tür biyoteknolojik uygulamaların insanlığın kurtarıcısı mı olacağı, yoksa tam tersi bir biçimde insanlığın geleceğini tehlikeli bir belirsizliğe sokabilecek bir potansiyeli mi taşıdığı uzun vadede çok tartışmalı ve önemli bir sorunun işaretidir.[561]

II- DNA: YENİ İNSAN HAKLARI ALANI

A- İNSAN HAKLARI EKSENİ

20. yüzyılın patolojik fırtınalarına karşı duruşu yansıtan insan hakları ile bilimsel ve teknolojik ilerleme arasında bir ilişki kurmak, kimi zaman dolaylı görünse de, teknolojik ilerlemelerin insan hakları anlayışının hem oluşumu hem de somut hak kategorileri olarak tanınması üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Uzak geçmişe gitmeden, sadece son 30 yılda iletişim ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişime paralel biçimde yeni hukuki sorunların ve hak ihlallerinin sıklıkla gündeme geldiği ilk etapta hatırlanacaktır.[562]

---

[559] Andrew Nikiforuk, **Mahşerin Dördüncü Atlısı,** Çev. Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.242.

[560] Biyoteknolojik tarımın ekolojik riskler açısından ele alındığı kapsamlı bir analiz için bkz. Finn Bowring, **Science, Seeds and Cyborgs**, Verso, London, 2003, s.41 vd.

[561] Aydın, s.126–130.

[562] Mehmet Semih Gemalmaz, **İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2003, s.679.

Daha önceki kültürlerde tanrıya veya tanrılara yansıtılan sorunlar, artık kendilerini insanlara dayatmaktadır. Tıp ve insan genetiği, mevcut başarılar ve uzun vadeli bilimsel gelişmeler çerçevesinde de düşünüldüğünde, belli bir kültürel çevre için geçerli ve denetimi zor olabilecek sınırlamalardan uzaklaştığında yönlendirmelere açıktır. Beck'e göre, üremeyle ilgili genetik çalışmalar, siyasal olanın başka bir nitelik kazanmasına kapı aralamaktadırlar. Bu niteliğin belirgin özelliği ise, resmi siyasallığın tüm belirlemelerinden yoksun oluşudur. Ne bir yürütme vardır, ne bir parlamento ne de siyasetin önünü kesen bir idare. Herkes kendisi ve sonraki kuşak için egemen kalarak, kendisini yönlendiren değerleri kendi yönetimi altına alır ve dolaysız yaşama geçirebilir. Güçler ayrımı yerini ihkak-ı hakka bırakır ve insanların kendilerinin ve yakınlarının sağlığı için aldığı önlemler ön plana çıkar. İşte, biyoteknolojinin nereye ait olduğu ya da bu kapalı kapının "Yeni İnsan"a dair bir düşe mi ya da karabasana mı açılacağı sorusu karşımızda dikilmektedir.[563]

Fukuyama'ya göre, yeni tıbbi teknolojileri harekete geçirecek politik güçlerin ne olacağını öngörmek için genetik mühendisliğinin daha da gelişmesini beklemeye gerek yoktur. Nörofarmakoloji alanındaki mekanizmada bunun işlediğini net biçimde görmek mümkündür. Psikotropik ilaçların ABD'de yayılması, genetik mühendisliği ile sahneye çıkacak üç güçlü politik eğilimi göstermektedir. Birincisi, sıradan insanların kendi davranışlarını olabildiğince tıpla ilişkilendirme ve eylemlerinin sorumluluğunu azaltma istekleridir. İkincisi, güçlü iktisadi çıkarların bu sürece yardımcı olmak için uyguladıkları baskıdır. Üçüncü eğilim ise, tedaviye yönelik alanı daha da fazla genişletmeye çalışan yaklaşımdır. Modern biyoteknoloji, bu anlamda

[563] Beck, s.230.

gelecekte "politik açıdan doğru" sayılabilecek sonuçlara giden güçlü ve biyolojik kestirme yeni yollar açabilme imkânına sahiptir.[564]

Biyolojik hayatın siyasi alanın belirleyici olgusu haline gelmesi, 20. yüzyılın parlamenter demokrasilerinin hızla totaliter devletlere dönüşebilmesini ya da tam tersi bir durumu anlayabilmemizi mümkün kılmaktadır. Agamben'e göre, her iki durumda da dönüşümün gerçekleştirildiği bağlam, siyasetin uzun zamandır biyopolitikaya dönüştürülmüş olduğu bağlamdır. Biyopolitikanın doğuşu ile birlikte, istisnai durumda egemenliğin dayandığı çıplak hayata hükmetmenin yerinden olduğu ve tedricen sınırların ötesine yayıldığı gözlenmektedir. Modern devletlerin hepsinde hayata hükmetmenin ölüme hükmetme haline geldiği, biyopolitikanın ise, ölüm siyasetine dönüşebildiğini gösteren bir hat varsa, bu sabit bir sınır değildir ve sürekli hareket halindedir. Siyasal, hayat alanından başka bölgelere doğru, egemenin sadece hukukçularla değil, aynı zamanda da doktorlarla ve bilim insanlarıyla çok daha yakın biçimde ortak yaşam ilişkisi olduğu alanlara kaymaktadır. [565]

Agamben, modern devletin 19. ve 20. yüzyıllardaki ulusal ve biyopolitik gelişimini anlamak için şu gerçeği bize hatırlatmaktadır: Bu devletin temelinde yatan şey, özgür ve bilinçli bir siyasal özne olarak insan değil, her şeyden önce, insanların çıplak hayatı, yani uyruktan vatandaşa geçişte egemenlik ilkesiyle donatılan yalın

---

[564] ABD'de ilaç endüstrisinin de desteğiyle, dikkat eksikliği-hiperaktivite rahatsızlığı uzun bir politik mücadele sonucu, resmi engelliler listesine alınmıştır. Bu şekilde tıbbileştirilen dikkat eksikliği durumumun hukuki ve politik sonuçları olmaktadır. Yasal ayrıcalıklardan yararlanmak ve eğitim alanında başka hizmetler de alabilmek önemli görülebilir. Maliyet olarak karşı çıkan görüşe katılmak mümkün değilse bile, biyolojik yaklaşımın psikolojiye baskın çıkması nedeniyle çoğalan ahlaki itirazlar kayda değerdir ve bireylere kısmen kendi denetimlerinde olan bir rahatsızlık için yapabilecekleri bir şey olmadığı söylenmiş olmaktadır. Daha geniş bir değerlendirme için bkz. Francis Fukuyama, **İnsan Ötesi Geleceğimiz**, Çev. Çiğdem Aksoy Fromm, Odtü Yayıncılık, Ankara, 2003, s.58 vd.

[565] Agamben, s.160–161.

doğum olgusudur. Buradaki örtülü kurguda doğum, doğrudan doğruya ulus; kişi de doğduğu anda yurttaş olmaktadır. Bu iki terim arasında hiçbir ayrım alanı bulunmamaktadır. Haklar insanlara ancak ve sadece yurttaş sıfatıyla verilmektedir.[566]

Kişi kavramı üzerinde duran hukuk tarihçileri, Latince "persona" kelimesinin, Çiçero'nun bu kavrama yüklediği hukuki anlamdan önce, tiyatro maskesi anlamına geldiğini belirtmektedirler. Ardından da bu maskeyle Yunan tiyatrosundaki maske (prosopon – ki yüzle aynı anlamı taşımaktadır) arasında bir devamlılık bağı kurulmaktadır. Ancak, Lecourt'un aktardığına göre, Dupont bu iki maske arasındaki derin ayrılığı ortaya çıkarmıştır. Yunan prosoponu, sadece aktörün yüzünün yerini oyun karakterinin alması için aktörün yüzünü maskelemektedir. Roma maskesi ise, yüzü saklamakta ve bunu da aktörün yüzünü başka bir yüzle ikame etmek için yapmamaktadır. Romalılar, persona sözcüğüne bir etimolojik köken ararken, aktörün sesinin geçtiği pasaj anlamına gelen "personare"yi vermektedir. Oysa onlar için önemli olan, aktörün maskesinde, bir varoluş biçiminin karakteristik özelliklerini saklamaktır. Buna göre, Atreus'un maskesi, öfke içindeki bir insanın yüzü değil, öfkenin ta kendisinin özellikleri olmaktadır. Dolayısıyla, *persona* sözcüğünün "rol"ü tanımlamak amacıyla tiyatrodan hukuka geçişi bu şekilde gerçekleşmiştir. Romalı hukukçuların, icat ettikleri medeni hukukun temel unsuru olan *persona* sözcüğünü kullanmalarında, bu teatral kökenin geçmişi barınmaktadır. Düzene koydukları toplumsal tiyatroda, akrabalığa ayırdıkları her bir "yer"i soyut olarak tanımlamaktadırlar. Buradaki amaç Lecourt'a göre, miras aktarımını istikrarlı

[566] Agamben, s.169.

kurallara bağlamaktır. "Kişi, bu şekilde yüzyıllarca bir rol verme görevine sahip olduğu insan bireylerinden farklı kalabilmiştir.[567]

Arendt'e göre ise, 20. yüzyılda yasaların dışına sürülen kişilerin gerçek durumu, insan haklarının yurttaş hakları olduğunu göstermiştir. Haklardan yoksun kalanların kötü durumda olmalarının nedeni, yasalar karşısında eşit olmamaları değil, onlar için artık bir yasanın mevcut olmamasıdır. Haklardan tamamen yoksunluk durumu, yaşama hakkına meydana okunduktan sonra yaratılmıştır ve bu anlamda yaşamlar uzamaktaysa, haktan ötürü değil merhametten nedeniyle uzamaktadır. İnsan haklarından kökten yoksun olmak, dünya üzerinde bir yerden mahrum edilmiş olmakla kendini göstermekte ve bu insani statü kaybı, tam örgütlü bir insanlık eliyle, insanlıktan çıkarma ile özdeş hale gelmiştir. İnsan, insan olarak temel niteliğini ya da insanlık onurunu yitirmeden de "insan hakları" denen hakları yitirebilmekte ve siyasi topluluğun kaybı, insanı insanlığın dışına çıkartmaktadır. Doğaya veya tarihe atfedilen rolün aksine, hakkı, birey, aile veya halk "için iyi" ile tanımlayan bir yasa anlayışı, insanlık için karmaşa yaratacaktır. Örgütlü bir insanlığın, bazı parçalarını tasfiye etmesinin insanlık için olumlu olacağına demokratik biçimde karar verecek olması anlaşılır kılınacaktır.[568]

Arendt açısından, doğal haklara güvenilmeyerek ulusal hakların tercih edilmesi, doğal hakların vahşilere bile bahşedilmesinden kaynaklanmaktadır. Doğal devredilemez hakların, "çıplak vahşinin hakkı"nı olumlayacağı ve uygar ulusları bu seviyeye düşüreceği korkusu duyulmuştur. Totaliter hareketler bile, bu durumda uygarlığa ait bir fenomendir. Tehlike, küresel olarak birbirine bağlanmış uygarlığın,

---

[567] Lecourt, 2005, s.90.

[568] Hannah Arendt, **Emperyalizm / Totalitarizmin Kaynakları – 2,** Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.302–309.

insanları, vahşilik koşullarında yaşamaya mecbur etmesi ve kendi içinde barbarlar yaratabilmesindedir.[569]

Wood'a göre, yurttaş toplumu ile toplumsal yaşamın gerçekleri arasındaki çelişki, Atina demokrasisinde modern demokratik devlette olduğu kadar önemli değildi. Modern liberal demokrasinin Atina'yla ortak yanı, yurttaş kimliğinin sosyo-ekonomik statüden ayrılması ve biçimsel siyasal eşitlik ile sınıf eşitsizliğinin yan yana var olmasına izin verilmesiydi. Atina'daki demokrasiyi biçimde değil, ama özünde anlamlı bulan Wood, Atina yurttaşlığının özellikle köylüleri ve küçük üreticileri iktisat dışı sömürüden büyük ölçüde kurtardığını belirtmektedir. Mülk sahibi olmamanın iktisadi baskısı altında olmadıklarından, siyasi ve iktisadi özgürlük ayrılmamaktaydı. Siyasal eşitlik, sadece toplumsal ve iktisadi eşitsizlikle birlikte var olmayarak, toplumsal eşitsizliği önemli ölçüde değiştirmiştir; ancak modern demokraside, yurttaş statüsü ile sınıfsal konum arasındaki ayrılık iki yönde işlemektedir. Toplumsal ve iktisadi durum, yurttaşlık hakkını belirlemez, ki kapitalist demokraside demokratik olan da budur. Yurttaşlık hakları bakımından eşitlik, sınıf eşitsizliğini doğrudan etkilememekte ve bu da kapitalizmde demokrasiyi sınırlandırmaktadır. Yasa önünde eşitlik ve oy verme hakkıyla birlikte var olan

[569] Bkz. Arendt, 1998, s.310–315. Ayrıca, bu yaklaşımın yeni bir uzantısı sayılabilecek güncel versiyonlarına birçok örnek gösterilebilir. Ancak, bu görüşlerden bir tanesi, resmi kimliği de göz önüne alınırsa, Batı'nın zihin bulantısını daha net biçimde dile getirmiştir. Buna göre, herkese eşit davranılmamasına alışılması gerekmektedir. Uygar ülkeler, kendi aralarında açık ve işbirlikçi bir güvenlik sistemi ve yasalar çerçevesinde hareket etmelidirler; fakat postmodern Avrupa kıtasının dışında kalan devletler söz konusu olduğunda, bir önceki çağda başvurulan, güç kullanımı, koruyucu saldırı, hile gibi gerekli her yola başvurulmalıdır. Balta girmemiş bir ormanda mücadele ederken, orman kanununa göre davranılmasında sakınca bulunmamaktadır. Bkz. Robert Cooper, "Why we still need empires", **The Observer**, 07.04.2002.

siyasal eşitlik, ekonomik eşitsizlikle birlikte yer aldığı sistemi temel olarak zedelememektedir.[570]

Horkheimer'e göre, eşitliğin anayasal bir ilke olarak ilanı, düşünce için ilerlemenin yanında, bir tehlikeyi de oluşturmaktaydı. Hak ilişkilerinin yeniden biçimlenmesinde belirli eşitsizliklerin ortadan kaldırılması, genel olarak eşitliğin sağlanması olarak bildirilmişti. İnsanların toplumsal eşitliğinin, hala yerine getirilmesi gereken bir talep mi, yoksa gerçekliğin bir tasviri mi olduğu muğlak görünmektedir. Bugünkü haliyle bu kavram bir 19. yüzyıl tasarımıdır ve tüm Batı dünyasına egemen olmuştur. Yasa önünde eşitlik, servet eşitsizliğine karşı adalet anlamında büyük bir ilerlemeyi sağlamıştır. Günümüzdeki tablo karşısında ise, yetersiz kalmaya başlamıştır.[571]

Bir hakkın atfedilmesi, bu hakla korunan kapasitenin olumlu bir tarzda yetiştirilmesini gerektirmektedir. Taylor, herhangi bir ihtiyaç ya da kapasiteyi bu şekilde korumak için seçmek ve sonra da bunun gelişme gösterip göstermeyeceğini halinden memnun bir kayıtsızlıkla izlemenin tuhaf olacağını savunmaktadır. Ancak, bu da sorunun politik katılım yoluyla gerçekleştirilmesine izin verecek bir toplumsal düzenin sağlanmasını içerir, ki burada politik haklara öncelik veren liberal varsayıma meydan okuyan bir yaklaşım ortaya çıkmaktadır.[572]

Eagleton, iyi bir yaşam sağlayacağı düşünülen koşulların, bizzat iyi yaşamın altına oymaya başlamasıyla, liberalizmin her zaman kendi kendiyle çelişkiye düşeceğini belirtmektedir. Bireyin hakları temelde mülkiyet haklarına indirgendiği sürece, ki Rawls açısından belki tam olarak böyle değildir, liberal devlet geliştirmeye

[570] Wood, 2003b, s.252.

[571] Horkheimer, 2005, s.77.

[572] Eagleton, 1999, s.99.

çalıştığı iyi yaşam arayışını engelleyen eşitsizlik türlerini doğuracaktır. Kendi mutluluklarına uzanan yolu kendilerine açmak için gereken imkânlara herkes sahip olmayacaktır. Bu imkânlardan mahrum olan insanlar, insan refahının hayati bir unsuru olan saygı görmekten de uzak kalmaktadırlar.[573]

İnsan hakları pratik söyleminin zorunlu olarak hümanizmi aştığı görüşü, bu söylemin her yerde insanlık koşullarından mahrum bırakılmışların mücadelesine bağlı olarak çıktığı düşüncesine dayanmaktadır. İnsan hakları bu anlamda, nerede gayri insani bir durum varsa orada karşımıza çıkmaktadır, ki bu durumda da gayri insani olanın sürekli biçimde yeniden belirmesi ve belirlenmesidir.[574]

Dünya nüfusunun üçte ikisi, piyasalar bakımından gereksiz konumda kalmaktadır. Göçün, yoksulluğun ve felaketin sınırında gezinen insanlar, sadece piyasaların değil, hukuk düzeninin de parçası olamamaktadırlar. İnsan hakları perspektifinin, sosyal haklara daha gerçekçi biçimde uzanması gerektiği ortadadır.[575] Devlet karşısında temel haklara sahip olan bir yurttaş, iktisadi iktidar karşısında da kuşatılmışlıktan kurtulmak zorundadır. Birinin diğerinin alternatifi olarak gösterilmesiyle yaratılan suni atmosfer, güvenlik hissinin kaybolduğu zamanlarda

[573] Eagleton, 1999, s.100.

[574] Mutman, s.46.

[575] 1991 yılında Dünya Bankası Başekonomisti Summers, nüfusu daha yoksul olduğu için, toksik atıkların azgelişmiş ülkelere ihracının iktisadi açıdan mantıklı olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre, Dünya Bankası kirli endüstrilerin bu tür ülkelere göçünü teşvik etmelidir. Cesaretle savunulması gereken bu düşünce, hayat şartları göz önüne getirildiğinde daha da netleşmektedir. Summers açısından, insanların kansere yakalanacak kadar uzun yaşayabildiği bir ülkede hayat kaygısı, ortalama yaşam süresinin çok düşük olduğu ülkelere göre daha yüksek olacaktır. Hayatın değerine ilişkin iktisadi olarak kurgulanmış bir yaklaşım daha karşımıza çıkmaktadır; ki bunun politik anlamı oldukça berrak olduğundan, bu kez insan onurunun yok sayılmasının gizlenmesine bile gerek kalmamıştır. Bu durum, insan haklarının iktisadi mekanizmalarla yok edildiğinin ve "insan onuru" kavramının, genetik haklar ile ilgili tüm uluslararası belgelerde ele alındığından daha farklı bir biçimde de karşımıza çıkabildiğinin bir göstergesidir. Bkz. Shiva, 2006, s.81 vd.

ikisi arasında bir seçimin söz konusu olduğu algısını oluşturmak istemektedir. İktisadi ve sosyal hakların garantisi yine demokrasi ve temel haklardır. Tüm çatışmaları haklar arasındaki çatışmaya dönüştürmenin bir anlamı bulunmamaktadır.[576]

İnsanlığın görülmek istenmeyen geniş bir kesimini de kapsayan ve daha gerçekçi temellere dayanan bir insan hakları tartışması yapılabilir elbette; fakat bu, temel hakları tartışmaya açmak demek olmamalıdır. 21. yüzyılda ekonomik ve sosyal hakların daha net ve gerçekçi biçimde elde edilmesi ayrı ve uzun bir mücadele süreci olabilir. Bu, özgürlüklerden vazgeçmeyi gerektirmemektedir, ki aksi bir yaklaşım, özellikle sosyal hakların daha da tehlikeye düştüğü bir dünyayı gündeme getirebilecektir. Egemen insan hakları anlayışı, özel ve yanlı bir dünya görüşünden ibaret olarak algılansa bile, insanların günlük ihtiyaçlarının teminat altına alınmasıyla ilgilenen yaklaşım ile insanların bu ihtiyaçlarını güvenlik ve özgürlük içinde karşılamalarını sağlamaya çalışan organize haklar arasında iktisadi sistem tarafından yaratılan uçurum dışında, teorik açıdan büyük fark bulunmamaktadır. Yoksulluğun artık yaşamın kendisini tehdit ettiği bir dünyada, zor durumda olanların ihtiyaçlarının karşılanması şüphesiz ilk sıradadır.[577] Ancak, temel insani gereksinimleri karşılamaktan yoksun siyasi hakların herhangi bir anlamının olmadığını söylemek başka bir şeydir ve haklar arasındaki dengesizliğin temel hakların sorgulanmasıyla sağlanamayacağı da açıktır. İnsan haklarındaki tutarsızlık, bir hakkın diğerinin alternatifi olduğu bir anlayışla çözülemez. En zor durumda olan insanların temel

[576] Bkz. Roger Crisp, "Rights and Beyond", **The Genetic Revolution and Human Rights**, Ed. Justine Burley, Oxford University Press, Oxford, 1999, s. 190–193.

[577] Ziyaüddin Serdar, "Alternatif İnsan Hakları Alanında Bazı Düşünceler", Çev. Oğuzhan Olaş, **İnsan Hak(sızlık)ları**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004, s. 314.

hayat standartlarının yükseltilmesini içeren, geniş bir perspektiften insan haklarına yaklaşmak, dengeyi biraz olsun sağlayabilecektir.

Doğayla siyasetin kaynaşıp, toplumun biyolojik olarak biçimlendirilmesinin mümkün hale gelmesini Beck, tıkanmış eski siyasetinin vaatlerinin yeniden yeşermesi şeklinde görmektedir. Eski eğitim idealine genetik çalışmalar tarafından müdahale edilebilecek ya da eğitimin uzun süreci görmezden gelinecektir. Genetik mühendisliğinde kaydedilen ilerlemeler, eğitim politikasına rakip çıkarak, uzun vadede bir biyopolitik bir tasarrufa imkân verebilecektir. Beck'in bu düşünceleri, çalışma politikasından iktisat politikasına, çevreden sağlık politikalarına kadar genişletilerek geleceğe farklı bakmamızı sağlayabilir. Biyoteknolojinin ufuk çizgisi siyasal bir uzama açılmaktadır. Burada belirgin olan taraf, eski siyasetin tam tersi özellikleri taşımaktadır. Bir yanda kamusallık varsa, diğer yanda özel vardır; bir yanda yaşayan kişilerin rızası söz konusuysa, diğer yanda öjenik laboratuvarının doğum öncesi karanlığı söz konusu olur; yine bir yanda yasalar ve hukuk görüntüsü varsa, diğer yanda sağlık görüntüsü ortaya çıkar; bir yanda kabul ettirmek için tüm yollar denenirken, öte yanda özel alandaki hareketlilikle iş sona erdirilir. Biçimlendirme olanakları siyasal sistemde değil, ama özel alanda ortaya çıkma başarısına sahiptir ve neredeyse direnişsiz biçimde kamusallığı teğet geçerek gerçeklik kazanmaktadırlar. Beck'in deyimiyle, insan doğasına ait özelliklerin seçilerek, toplumun çehresini değiştirmeye katkıda bulunabilme gücü: Özelleşmiş bir öjenik.

Bu tür bir karamsar yaklaşımda, insanlığı böyle bir dünyadan korumak için, gerçekçilik adına yasa, ahlak, fedakârlık veya bilimsel araştırma faaliyetine ilişkin bir umut da beslenmemektedir. Parlamento dışı genetik devriminde, bireyin tekil

kararı politik belirleyicidir. Genetiğe dönüşerek çoğalan teknik, devlet tarafından etkisiz hale getirilemeyecek inanç savaşlarının doğuş yeri haline gelmektedir. Genetik teknolojisi, geç dönem modernliği bekleyen çatışmaların çıkış noktasıdır ve beden siyasetinin yol ayrımında farklı yaşam tarzına sahip grupları karşı karşıya getirecektir.[578]

Fukuyama, Watson'ın kendi alanı olan genetik ve moleküler biyolojiye "haklar" sözcüğünün girmesinden rahatsız olmasını ve sadece insan ihtiyaçlarından bahsetmesini kaçamak bir yol olarak değerlendirmektedir. Fen bilimcileri, doğal olan ile ahlaki ve politik "olması gereken" arasına set çekmek isteseler de, bilim, insanla ilgili ne kadar çok bilgi verirse, o kadar insan haklarıyla ilişkilenmektedir. Ancak, insan hakları ile ilgili tartışmanın, biyoteknoloji gibi sürekli geleceğe yönelik konular üzerinde yoğunlaşan bir alanda karışık bir hal aldığı da gerçektir. Teknolojik olarak henüz tam anlamıyla uygulanması olanaklı olmayan bir şeyi yapmaya ya da yapmamaya ilişkin bir hakkın olup olmadığına dair tartışma, ilk başta tuhaf karşılansa da, hem bilimin hem da hakların genleşen yapısı nedeniyle kaçınılmaz görünmektedir. Hakların çıkarlardan üstün olduğunu ileri süren Fukuyama'ya göre, iktisadi değer yüklü çıkarlar ile onlar kadar esnek olmayan hakları bir tutmak doğru değildir. Bir insanın özgürlük hakkı, sadece onun çıkarı değil, bizlerin de insan olarak onura sahip olmamız anlamında daha temeldir ve insanlığın adalet tahayyülü ile ilgilidir.[579]

Neo-liberal ideolojinin, insan haklarını piyasa özgürlüklerine ve kapitalist yaşam tarzına indirgemesi veya özdeşleştirmesi ile insanlığın büyük bir kısmı haklar alanının dışında mahsur kalmaktadır. Diğer taraftan ise, bu kavramın her türlü

[578] Beck, s.231–233.

[579] Fukuyama, s.132 vd.

küresel tahakküme meşruiyet sağlamak için işgalci politik güçlerce istismar edilmesi söz konusudur. Sancar, bu iki başlı basıncın, mevcut haklara sistemin truva atı gözüyle bakan nihilist damarın da yer yer sertleşmesine neden olduğunu belirtmektedir. Hakların evcilleştirilip etkisizleştirilmesi ve hukukun buna olanak veren potansiyeli ne olursa olsun, her zaman her tür düşüncenin yoklayacağı bu imkânlar ve değerler alanını terk etmeyi haklılaştırmaz.[580]

İnsan hakları, evrensellik iddiasına rağmen, kurumsal ve yasal güçten yoksun bırakılmaktadır, ki bu da gelişmiş ülkelerin insan haklarını politik bir manevra alanı olarak görüp görmediği sorusunu belirsiz kılmaktadır. Ancak, niyet ne olursa olsun, insan hakları mutlak araçsal bir statüye indirgenemeyecek niteliktedir. Mutman'a göre, bunda haklar söyleminin basit biçimde bir "yere" ait olmaması ve beklenmeyen yerlerden ortaya çıkması da önemli bir etkendir. Bu söylemin önemsenmesi gereken normatif gücü de buna dâhildir.[581]

İnsan hakları, liberalizmin patolojik yayılmasına hizmet eden bir araç olarak görülmemelidir. Serbest piyasa ekonomisinden ayrı değerlendirilmesi için, küresel ekonomik sistemin adaletsizliği ve otoriterliğinden farklı bir konumda tutulmalıdır. Beslenme, barınma, sağlık hizmetlerinin dünyanın yoksul ülkelerinde hala kişisel özgürlüklerden daha önemli görünmesi nedeniyle, insan haklarının sadece birey özgürlüklerini öne çıkaran yapısı yeniden ele alınmalı, yaşam ve özgürlük birlikte yürümelidir.[582]

[580] Mithat Sancar, "İnsan Hakları: Retorik, Hukuk ve Gerçeklik", **Birikim**, Sayı:165, Ocak 2003, s.128.

[581] Mutman, s.56.

[582] Serdar, 2001a, s.105.

B-HUKUKUN GERİLİM HATTI: İNSAN HAKLARI VE EKONOMİ

1-Kişisel Haklar ve Sosyal Haklar

Burjuva mücadelesinde ortaya çıkan ve devlet-sivil toplum düalizmine dayanan liberal insan hakları yaklaşımı, refah ve adaletin devletçe yönlendirilen bir toplumda gelişemeyeceği düşüncesinden hareket ederek, bu kavramları özgürlük ve eşitliğe dayalı bir toplumsal düzenin sonuçları olarak görmekteydi. Devlete artık sadece bireylerin özgürlüklerine yönelik önlemlerin alınması için gereksinim vardı ve devlet, kamu yararını maddi olarak tanımlamak ve içeriğini belirlemek yetkisini kaybetmekteydi. Sınırlı devlet ve özerk toplum ilkesine göre inşa edilecek yapı içinde insan hakları, devlet ile toplum arasındaki sınırı belirleme işlevini üstlenmiştir. Bu sistemin merkezinde ise, mülkiyet hakkı, sözleşme özgürlüğü ve hukuksal eşitlik yer almaktadır.[583]

Yoksulluğu ortadan kaldırmaya mı yoksa yoksulların pek kullanmadıkları kişisel haklara mı güvence verilmelidir sorusu, sık tekrarlanan bir retorik olarak pek anlamlı bir yaklaşımı barındırmamaktadır. Bu yaklaşım, Sen'in de üzerinde durduğu gibi, iktisadi ihtiyaçların gücünü görmek ya da siyasi hakların önemini anlamak açısından hatalı bir yöntemdir. Siyasi haklar ile sosyal haklar arasındaki bağlantı sadece araçsal değil, aynı zamanda kurucudur. Sosyal haklar konusundaki kavramsallaştırma, kamunun tartışmasına büyük ölçüde bağlıdır ve temel haklar üzerinde ısrarla durmayı gerektirmektedir. Sosyal hakların yoğunluğu, kişisel hakların aciliyetine eklenmektedir ve iktisadi ihtiyaçların kavranması için klasik hakların uygulanmasına gerek olduğu da unutulmamalıdır.[584]

---

[583] Mithat Sancar, **Devlet Aklı Kıskacında Hukuk Devleti**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.38–39.

[584] Amartya Sen, **Özgürlükle Kalkınma**, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s.207.

Temel haklar kavramı, ihtiyaç içinde olanlara başkalarının iyi niyetine veya insafına bağlı olmayan güçlü bir silah vermektedir. Ancak Solomon'un da işaret ettiği gibi, temel haklar, temel ihtiyaçlardan farklı olarak, biyolojik yapının ötesinde karmaşık bir ahlaki sistem içimde kurulmuştur. Hakların nereden geldiği ihtiyaçların aksine açık değildir ve hakların "kendiliğinden" olduğunu varsayan söylem modern zamanlara kadar politikada görülmemiştir. Hakların görünür kılınması için indiği zeminin gösterilmesine ihtiyaç olması nedeniyle, haklara dair tüm tartışmalar ne olursa olsun, haklar olmadan adaleti düşünmek artık imkânsızlaşmıştır. Temel haklardan söz etmek, temel ihtiyaçların aciliyetini de kabul etmek demektir.[585]

İnsan hakları alanında bazı liberal tercihlerin sadece prima facie tercihler olduğunu belirten Donnelly, gerektiğinde yerlerini temel haklara ve de eşitlik ve özgürlük değerlerine bırakmaları gerektiğini düşünmektedir. Mülkiyet, başka insan haklarıyla dengelenmediğinde, liberal bir insan hakları teorisinden söz etmek mümkün olmamaktadır. Buna göre, artık taraflı ve kaba bir sınıf ayrımı savunusu devreye girmektedir. Devletin hayat ve özgürlüğü siyasal güç dışında, kıtlık ya da yoksulluk gibi başka tehditlerden de koruması gereğini reddetmenin teorik bir nedeni bulunmamaktadır. İnsan hakları bakımından, bu gereklilik en azından beslenme ve sağlık haklarının tanınmasını içermektedir. Bu durumda, Locke'un kendi ilkelerini

[585] Robert C. Solomon, **Adalet Tutkusu**, Çev. Ertuğ Altınay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s.232–233. Doğal hakları zorlama bir kurgu olarak gören yazarlardan olan MacIntyre örneğini ele alırsak, "hak" ifadesini modern döneme kadar karşılayacak bir kelimenin hiçbir dilde olmadığından yola çıkarak, hiç kimsenin bunların varlıklarını bilmediği sonucuna varmaktayız. Bu şekilde, insan hakları diye bir şey olmadığına dair bir yargıyı yazarın kendisi de ifade etmemektedir, ama yazara göre, kendimizi zorlarsak hakikati kaçırmaktayız. Bu tür hakların varlığına inanmak, büyücülere inanmakla birdir. Bkz. Alasdair MacIntyre, **Erdem Peşinde**, Çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s.109–112.

geliştirmemiş olması, liberallerin onun ikincil teorik tercihlerini tekrarlamak zorunda oldukları anlamına gelmemektedir.[586]

Özgürlük ve eşitliği birleştirme iddiasında olan liberal demokrasiler, bu işbirliğinin sürdürülmesi noktasında krize girmişlerdir. Liberalizm ve demokrasi arasında kabul edilen bu kriz, iktisadi büyüme döneminde bir şekilde yönetilebilirken, günümüzde sosyal adalet, eşitlik, sosyal haklar gibi kavramlarla uzlaşamayacak kadar çözümden uzak görünmektedir.[587]

Sosyal hakların korunabilmesi, ilgili kamu kurumlarının varlığına ve başka tanınan haklara bağlı kılınmaktadır, ki bu da yasalarla çizilen sınırlara karşılık gelmektedir. Yasalarla çizilen sınırlar içinde özgürce hareket edebilen yurttaşın sosyal haklarının korunması, bir ülkede bu sınırların nasıl çizildiğine ve o ülkenin koşullarında sonuçların hesaba katılıp katılmadığını göstermektedir. Ekonomik haklarla ilgisi düşünüldüğünde, ekonomik özgürlük, kişinin etkinliklerinde sınırlarının olmaması anlamına gelmektedir ve bu da bu tür hakların niteliğine ters düşebilmektedir. Piyasayı mevcut yoksulluk sorununun çözümünde bir seçenek saymanın temelinde özgürlüklerin yanlış algılanması ve eşitler arası olmayan ilişkilerde (özellikle de Batı ülkeleri ile gelişmekte olan ülkeler arasında) tuzağın derinliğini artırmaktadır.[588]

Sosyal hakların "insan hakkı" sayılamayacağına ilişkin görüşlerin ise, dört maddede toplanması mümkündür:

1) İnsan haklarının negatif haklar olması: Devletin karışamayacağı özel bir alanın kişiye sağlanması, iktidarı sınırlandırır ve kişinin özgürlüğünü kullanmasına engel

[586] Jack Donnelly, **İnsan Hakları,** Çev. M. Erdoğan – L. Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.112.

[587] Yasemin Özdek**, Uluslararası Politika ve İnsan Hakları,** Öteki Yayınevi, Ankara, 2000, s. 189.

[588] İoanna Kuçuradi, **Felsefe ve İnsan Hakları**, TÜBA, Ankara, 2004, s.36–38.

olmamak, devletin negatif bir tutum takınmasını gerektirir. Oysa sosyal haklar, devletin müdahalesini içerir ve devletin hizmet yükümlülüğü pozitif bir tutumu zorunlu kılar. Ancak, Uygun'a göre, bu görüş meseleye dar yaklaşmaktadır; çünkü insan hakları insanın değerini güvence altına alan araçlar olması nedeniyle üstün ahlaki taleplerdir ve bu taleplerin gerçekleştirilmesinde negatif ya da pozitif yaklaşımın bir önemi bulunmamaktadır.

2) Pozitif nitelikteki hakların evrensel olmaması: Sosyal haklarının büyük kısmının uygulanabilirliği zor, hatta bazı ülkelerde imkânsızdır. Devletlerin çoğunun, sosyal hakların yüklediği sorumlulukların küçük bir kesimini bile yerine getirecek mali kaynakları bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu haklar aslında "hak" olmayıp, gerçekleşmesi istenen hedeflerdir. İktisadi koşullara bağlı olan hakların evrensel bir özellik taşımayacağı görüşünü, tüm haklarda bulunan hem pozitif hem de negatif nitelikleri geçersiz kılmaktadır. Ayrıca, sosyal hakların maddi boyutu, mali kaynakların yetersizliğinin ötesinde, kaynakların dağılımındaki dengesizlik nedeniyle sorun oluşturmaktadır.

3) Birinci kuşak hakların üstün olması: Klasik hakların, insan haysiyetini koruması bakımından sosyal haklara göre daha önemli ve vazgeçilmez bir konumda olması yaygın bir görüş olmakla birlikte, sınıfsal bir tercihin yansımasıdır. Yoksul bir insan için beslenme, barınma, sağlık gibi sosyal haklar, klasik haklar kadar önemlidir. Bu temel gereksinimlerin göz ardı edilmesi, düşünce veya örgütlenme özgürlüğünün kabul edilmemesi kadar insan onurunu zedeleyici bir yaklaşımdır.

4) İkinci kuşak hakların birinci kuşak hakları tahrip etmesi: Başta Nozick olmak üzere, bazı yazarlar tarafından savunulan bu görüşe göre, devletin sosyal haklardan kaynaklanan talepleri karşılayabilmek amacıyla, başkalarının doğal haklarını

kısıtlamak zorunda kalması gerekecektir. Bundan kaçınmak için ise, devletin yoksulluğu gidermek gibi görevlerden uzak kalmasının şart olduğu kabul edilmelidir. Ancak, bu bakış açısından yaklaşıldığında, güçlü ile zayıfın karşılaştığı yerde, özgürlük zayıf olanın ezilmesine hizmet etmektedir. Sosyal hakların, insan haklarının mutlu bir azınlığın ayrıcalıkları olma olasılığının önlenmesi için geliştiği unutulmaktadır. Toplumsal eşitsizliğin insan haklarından eşit biçimde yararlanmayı engellediği ve bunun insan haklarına zarar verdiği de görülmelidir.[589]

Klasik haklarda rastlanan etkisizleştirmeye yönelik hukuki teknikler, sosyal haklarda da benzer biçimde görülmektedir. Klasik hakları muğlak kavramlar etrafında sınırlamak ya da askıya almak şeklinde görülen yöntemden farklı olarak, burada hakkın içeriği boşaltılarak kullanılamaz hale getirilmektedir. Sosyal haklar bakımından en sık rastlanan etkisizleştirme yöntemi, anayasal güvenceye alınan bu haklar nedeniyle devlete yüklenen ödevlerin ifasının, "ekonomik istikrarın korunması", "mali kaynakların yeterliliği" gibi her yöne esnemeye ve her zaman kullanılabilecek şartlara bağlı tutulmasıdır.[590]

Neo-liberal ideolojinin, sosyal hakları yurttaşlık kurumunun bir uzantısı olarak görmemeye başlamasından itibaren, kamu hizmetleri yerine özel hizmetlerin oluşumu desteklenmiş ve yoksullar özel yardıma muhtaç ikinci sınıf yurttaşlar olarak değerlendirilmiştir. Bu durumda da, sadece sosyal haklara değil, medeni haklara da bu tahribattan pay düşmüştür. Yoksul yurttaşların hukuksal sorunlarını yargı organlarına götürmek konusunda güçlüklerle karşılaşmaları dolaylı olarak Bottomore'u bu sonuca götürmektedir. Pek çok ülkede sosyal haklar etkisiz hale

[589] Oktay Uygun, "Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi", **Anayasa Yargısı**, Cilt: 20, 2003, s.267 vd.

[590] Sancar, 2000, s.126.

gelmişken, piyasa güçleri de paralel biçimde kamu hizmetlerinde daha etkin bir hale gelmiştir.[591]

Pogge ise, insan haklarının sadece resmi kurumlar tarafından ihlal edilebileceğini kabul etmemekte ve bu yaklaşımın olasılıkları daralttığını düşünmektedir. Bu sınırlandırma resmi ihlallere karşı korunmak için önemli olmakla birlikte, kendisinin "resmi saygısızlık" olarak adlandırdığı tutum da ihlal kapsamında değerlendirilmektedir. Buna göre, resmi saygısızlık denilince, devlet kurumlarının insan hakları ihlallerinin ötesinde, bu tür ihlallere göz yuman, gerekli yasal tedbirleri almayan, mevcut yasaları uygulamayan veya insan hakları aleyhine yorumlayan, sermayenin hukuk dışı tavırlarına seyirci kalan, çok daha geniş bir politik tavrı anlamamız gerekmektedir. İnsan haklarına bağlı kalmak, insanların belli ihtiyaçları olduğunu ve bunların önemli ahlaki talepler doğurduğunu kabul etmeyi gerektirmektedir.

Pogge açısından, bu temel insani ihtiyaçların her birinin nesnesi, bir insan hakları nesnesidir. Bir kimse bu temel ihtiyaçları insan haklarını doğuran unsurlar olarak kabul ettiği zaman, kendi toplumunda bu ihtiyaçlara karşı sergilenen resmi saygısızlığa da itiraz etme yükümlülüğünü hissedecektir. İnsanların eğitim sistemi ve iktisadi dağılım yoluyla şekillenen tutumları da insan haklarının korunması için temel bir unsurdur. Herhangi bir kurumsal düzen, bünyesindeki insan haklarının mümkün olduğunca tümünü gerçekleştirebilecek biçimde formüle edilmelidir ve bir insan hakkı, ancak bu düzende herkes için yerine getiriliyorsa gerçekleşmiş demektir. Bir kimsenin sahip olduğu insan hakkı, bu kişi için söz konusu hakkın nesnesine erişim güvence altında olduğu ölçüde yerine getirilmiş olmaktadır. Bu noktada

[591] Bkz. Tom Bottomore, "Kırk Yıl Sonra Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar", Çev. Ayhan Kaya, **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000, s. 85–134.

Pogge, insan haklarının gerçekleşmesindeki sorumluluğu, aynı toplumsal sistemde yaşayan tüm insanlarda görmektedir. Yurttaşlar, kendileri için zorunlu kıldıkları bir toplumsal düzenin, her bir yurttaş için temel ihtiyaçlara erişimi güvence altına alacak bir sistemi garantileme ödevini yüklenmektedir; yoksa temel ihtiyaçlardan yoksun olan insanlara, yurttaşların bireysel anlamda yardımcı olmalarına yönelik bir talep söz konusu değildir. Darwin'in, yoksulluğun doğa kanunlarından değil, kendi kurumlarımızdan kaynaklandığına yönelik sözünü hatırlatan Pogge, sosyal ve ekonomik hakların, "manifesto haklar" olarak görülmesine de karşı çıkmaktadır. Öyle ki, sosyal hakların gerçekçi veya net olmadığı şeklindeki tartışmalı görüşün herhangi bir dayanağının olmadığını ve bu şekilde diğer hakların da ahlaki anlamda itibarlarının düşürüldüğünü belirtmektedir. Sadece temel hakları onaylayanlar, bu haklara erişimin güvencede olmasını sağlamanın yanı sıra, yoksulluk ve cehaletin önlenmesine yönelik reformlar için de çalışmalıdırlar. Sadece sosyal ve ekonomik hakları benimseyenler ise, yoksulların kendilerini koruyabilme kapasitelerini artıracak ve onları siyasi hayata katılma ve yasal haklarını arayabilme konusunda kendilerini savunmalarını sağlayacak reformları da desteklemelidirler.[592]

Soruna farklı açıdan bakan Galtung, devleti bazı temel ihtiyaçların daha da fazla doyurulmasını sağlayacak daha fazla normun alıcısı yaparak ve buna uygun bir kurumsallaşmanın gerçekleştirilerek, konunun çözülemeyeceğini düşünmektedir. Diyalektiğe göre, bir mekanizma ne kadar büyürse, kendi amacını o kadar yok edebilir. Modern refah devletinde olduğu gibi, kişi hayatta kalma, refah ve özgürlüğü yabancılaşma pahasına satın alabilir. İhtiyaçlar ve haklar arasındaki kesitin incelenmesini zorunlu olarak gören Galtung'a göre, insan hakları kavramını

[592] Bkz. Thomas Pogge, **Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları**, Çev. Güneş Kömürcüler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s.91–111.

genişletme düşüncesine neden olan ve haklar arasında birer karşılıkları bulunmayan ihtiyaçlar bulunmaktadır; tıpkı bazı ihtiyaçlar arasında birer karşılıkları bulunmayan haklar gibi. Hâlihazırda birer hak biçimini almış karşılıklara sahip ihtiyaçlar ve de ne hak ne de ihtiyaç olarak su yüzüne çıkmış ilgili kalemler bulunmaktadır. Bu dört olasılık da geçerlidir ve aralarındaki ilişkiler basit ve açık değildir.[593]

Demokrasinin klasik haklar alanında büyük üstünlüğü söz konusuyken, sosyal haklar konusunda avantajları o kadar açık bir konumda bulunmamaktadır. Hatta otoriter rejimlerin geniş kesimlerin ihtiyaçlarını, demokratik devletlerden daha etkin biçimde karşılamış olmaları tarihte görülmüştür. Kaufmann, herkesin asgari geçiminin en azından ilkesel olarak hak kabul edilmediği çoğunluk egemenliğinin, anlamlı bir demokratik yapıyı ortaya çıkaramayacağını belirtmektedir. En azından vergilendirme ve sosyal tedbirler ve de orta yol bulma açısından demokrasi önemli bir olanak sunmaktadır.[594]

Dworkin, ABD'nin sosyal politikası nedeniyle bölünmeye devam edeceğini düşünmektedir. Bu nedenle, eğer yasaların mevcut sorunlar çerçevesinde tartışılacağı temel kuralları sağlaması isteniyorsa, bu kuralların, egemen sınıfın zayıf olana empoze ettiği bir hukuk, yani fatihin hukuku olmaması gerekmektedir. Bir yasanın gövdesi, sosyal ve iktisadi bölüme karşılık gelmektedir ve tarafsız olamayacaktır. Dolayısıyla, bu büyük bölüm içinde çoğunluğun genel yarar görüşü ifade edilmelidir. Haklar kurumu, bu nedenle çok önemli bir konumdadır; çünkü çoğunluğun azınlığa

[593] Haklar ve ihtiyaçlar arasındaki ilişkinin geniş analizi için bkz. Johan Galtung, **Bir Başka Açıdan İnsan Hakları**, Çev. Müge Sözen, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s.82 vd.

[594] Matthias Kaufmann, **Aydınlanmış Anarşi**, Çev. Yakup Coşar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s.209–210.

vermiş olduğu, eşitliğe saygı sözünü temsil etmektedir. Yönetim hakları ciddiye almıyorsa, hukuku da ciddiye almıyor demektir.[595]

2-Yurttaşlık ve Eşitlik

T.H. Marshall, içerik bakımından zenginleşen ve yurttaşlık haklarında somutlaşan temel eşitliğin, sosyal sınıf eşitsizlikleriyle çelişmediğine ilişkin varsayımın sürdüğünü ileri sürmüş ve neredeyse yurttaşlığın, meşru sosyal eşitsizliğin dayanağı haline geldiğini belirtmiştir. Rekabetçi piyasanın özgürlüğünü ihlal etmeden temel eşitliğin yaratılıp korunabileceği düşüncesini doğru bulmayan Marshall'a göre, 20. yüzyılda siyasi hakların doğrudan yurttaşlığa bağlanması ile siyasi hakların temeli ekonomik sınıftan kopmuştur. Sosyal haklarla ilgili kıpırdanmalar ise, 19. yüzyıl yoksul yasaları ile bu hakların yurttaşlığın parçası olmaktan çıkarılmasıyla sonuçlanmış ve bunların alternatifi olarak merhamete dayalı hale gelmiştir. Ancak, eğitimin yaygınlaşması ile 20.yüzyılda yurttaşlığa dayalı sosyal hakların yeniden tesis edilmesine geçilmiştir. Sosyal sınıf bir eşitsizlik sistemidir ve yurttaşlık gibi bir değerler kümesine bağlıdır. Dolayısıyla, yurttaşlığın sosyal sınıf üzerindeki etkisinin karşıt ilkeler arasında bir çatışma halini alması anlaşılır bir durumdur. Bir eşitsizlik sisteminin yükselişine paralel gelişen yurttaşlık açısından, teoride kişisel hakların düzgün işlemesinin önündeki engellerin kaldırılması, kapitalist sistemin ilkeleriyle ve sınıf yapısı ile çelişmemektedir; çünkü kişisel haklar aslen bireyseldir ve sistemin bireysel safhasıyla da uyum sağlamaktadır. Çalışan sınıfların eğitildikçe sistemin temel ilkelerini kabul etmelerinin ve kendi gelişimleri için sivil yurttaşlık haklarına dayanmalarının beklendiğini düşünen Marshall, sosyal ilerlemenin sosyal hakları yaratarak değil,

[595] Ronald Dworkin, **Hakları Ciddiye Almak**, Çev. Ahmet Ulvi Türkbağ, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s.248.

kişisel hakları güçlendirerek sağlanmaya çalışıldığını belirtmektedir. Ancak bu haklar, işçiler için sosyal statülerini yükseltmenin, yani yurttaşlar olarak bazı sosyal haklara sahip oldukları görüşünün içini doldurmanın bir aracı haline gelmiştir. Sosyal haklar, sadece genel yurttaşlık görevlerinin yerine getirilmesine bağlı olan belirli bir uygarlık standardına erişme doğrultusundaki mutlak hakkı örtülü biçimde içermektedir.[596]

Günümüzde de insan haklarından yana genel eğilime karşın, Bowles ve Gintis'in ileri sürdüğü gibi, gerçekte insan hakları ile mülkiyet hakları arasında ciddi bir tartışma yaşandığını ve çözümün de sermayenin mülkiyet haklarının korunması yönünde gerçekleştirildiğini düşünmek mümkündür. Haklar söylemi, kökeninin toplumsal çatışmaya dayanması nedeniyle iç gerilimlerle yüklüdür. Yazarlara göre, bu çelişkili karakter, haklar söyleminin hem özgürleştirici potansiyelini hem de toplumsal eşitsizliği meşru kılmaya yönelik kapasitesini açıklamaktadır.[597]

Liberalizmden gelen itiraz ise, refaha ilişkin ödevlerin ahlaki nitelikte olduğu ve zorunlu kılınamayacağı temelindedir. Hukuk, burada sadece sözleşmeci olabilir ve yoksulların verebileceği bir şey olmadığına göre, talepleri de hukukun dışında kalmaktadır; ki zaten kardeşlik ödevini pozitif hukuka taşımak, hukuku da tehdit edecektir. Burada liberal yaklaşımın meselesi, elbette yoksullara yardım edilip edilmemesi değildir. Sorun, gerekli yardımların hukuki rejiminin ne olacağına ilişkin tartışmadır. Hakların çoğalmasının hukuk için bir tehdit oluşturacağını düşünenler, herkesin kendi yaşamından ve geleceğinden kendisinin sorumlu olacağını

[596] Bkz. T.H. Marshall, "Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf", Çev. B.Y. Çakar – U. B. Balaban, **Sosyal Politika Yazıları**, Der. Ayşe Buğra – Çağlar Keyder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 19–32.

[597] Bkz. Samuel Bowles – Herbert Gintis, **Demokrasi ve Kapitalizm**, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

belirtmektedirler. Zenginliğin de yoksulluğun da kaynağı özgürlüktür ve özgürlük, sorumluluğu bir başkasına yüklemeyi engellemektedir. Doğal adaletin karşısına sosyal adaletin çıkmasına gerek bulunmamaktadır.[598]

Carl Schmitt, liberalizmi sorgularken, politik alanda yurttaşlık ve eşitlik konusunda üzerinde düşünülmesi gereken konulardan birini göstermiştir. Liberal eşitlik anlayışının tüm insanları eşit gören yaklaşımıyla, demokratik eşitlik anlayışının halka ait olan insanlar üzerinde yürüyen zorunlu eşitsizlik anlayışı çatışmaktadır. Soyut bir insanlık fikrinden değil, yurttaşlık nedeniyle kişilere eşit haklar tanınmaktadır. Devlet, homojenlik kaygısı duymadan politik alanda evrensel eşitlik anlayışı gerçekleştirmek istiyorsa, politik eşitlik değer yitirmektedir. Bu, maddi eşitsizliklerin ortadan kaybolması anlamına gelmemektedir. Aksine onlar başka bir alana, belki de politik olandan ayrılmış ve iktisadi olanda merkezileşmiş bir alana doğru yer değiştirmektedir. Yüzeysel politik eşitlik koşullarında, maddi eşitsizliklerin hüküm sürdüğü diğer bir alan politikaya hâkim olacaktır.[599]

Eşitlik üzerine uzlaşma varken, eşitlikçi hareketlerin neden politik bir gerileme içinde olduğu sorusundan hareket eden Mulgan ise, iki görüş üzerinde durmaktadır. Birincisi, eşitlikçi fikirlerin, derin eşitsizlikler barındıran toplumların hayatta kalmaları için taktıkları maskelerden, ideolojiden başka bir şey olmadığını savunmaktadır. İkinci yaklaşım da, eşitlikçi argümanların belirsizlikleri ya da daha açık bir deyişle neyin eşitleneceği konusunda pek az kişinin hemfikir olması üzerinedir. Politik ve yasal haklar gibi bazı toplumsal çıkarlar alanında geniş bir mutabakat bulunmaktadır. Ancak, bunların ötesinde tartışma başlamakta ve eşitlenmesi gerekenin ne olduğu konusu, özgürlük ve fırsat, tercih yapma, yaşam

[598] Şebnem Gökçeoğlu Balcı, **Tutunamayanlar ve Hukuk**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s.41.

[599] Chantal Mouffe, **Demokratik Paradoks**, Çev. A. Cevdet Aşkın, Epos Yayınları, Ankara, 2002, s.49–50.

şansı, zihinsel ve maddi kaynaklar, cemaate katılım gibi birçok kavram üzerinden geniş bir alana yayılmaktadır. Eşitlik hakkındaki argümanın, farklı bölüşüm ilkelerinin geçerli olacağı farklı alanlar halinde (sağlık, hukuk gibi) ayrıştırılması mı gerektiği, yoksa bu konuda farklı alanlar arasındaki bağlantılar üzerinde durulmasına mı ihtiyaç olduğu tartışmalıdır.[600]

Liberal demokrasinin daha önce görülmedik biçimde siyasi hakların genişlemesini olanaklı kıldığı ortadadır. Feodal sistem geride bırakılmadan eşit hukuki statüye kavuşulması, mülkiyet ilişkilerinin özü nedeniyle oluşan yasal fark açısından gerçekleşemezdi. Kapitalizmdeki mülkiyet yasal statüye değil, iktisadi mekanizmaya dayandığından, biçimsel demokratik yapının ilerlemesi için politik bir engel kalmamıştır. Wood'a göre, nasıl tanım gereği feodalizm yasal eşitlik ve demokrasiyle bağdaşmazsa, kapitalizmin de demokrasinin bir adım öteye geçmesine ve gelir dağılımının adil hale gelmesine imkân vermesi mümkün görünmemektedir.[601]

Birnbaum, iktisadi bölünme anlamında piyasa ve devlet gibi konularla hiç ilgilenmeyen bir yurttaşın bile, piyasa ölçütleri uygulamasının ahlaken kuşkulu olduğunu düşündüğü alanlar olduğunu belirtmektedir, ki bunlardan biri de sağlıktır. Buna göre, toplum bir piyasa, yurttaşlar da maliyet unsuru değildir. Batı toplumu, sosyal hakların yurttaşlığa ne kadar bağlı olduğu konusunda yeni bir tartışmaya hazır olmalıdır ve devletin korumak zorunda olduğu yaşamın asgari unsurları üzerine düşünmelidir. Alman Anayasa Mahkemesi, tüm ülkede yaşam standardında bir eşitlik sağlamanın hükümetin anayasal sorumluluğu olduğuna karar vermiştir.

---

[600] Geoff Mulgan, **Antipolitik Çağda Politika**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s.52.

[601] Ellen Meiksins Wood, **Kapitalizmin Arkaik Kültürü**, Çev. Oya Köymen, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s.229–231.

ABD'de ise, bazı garantiler fiilen sağlansa da, örneğin Senato, devletin açlık ve hastalığı önlemekle görevli olduğunu savunan bir hukukçunun mahkemeye atanmasına izin vermemiştir. Oysa sadece anayasalarda yer almaları bile, sosyal hak tartışmalarında hukuki güvence sorununu ileriye taşıyabilecektir. Demokrasilerde yurttaşlar, yeni düşünceler, yeni siyaset modelleri aramadıkça, yeni yaklaşımlar geliştirilemeyeceği gibi, yurttaşlık da ani basınçlar ya da tehditler karşısında kırılıp dağılabilecek ve en önemlisi gerileyebilecektir.[602]

Benhabib tarafından sosyo-ekonomik eşitlik, demokratik yurttaşlık haklarının etkili biçimde uygulanmasının bir önkoşulu olarak değerlendirilmektedir. Yurttaşlar, ancak insan haysiyetine ve özerkliğine yaraşır hayatlar sürdürmeleri için gerekli bir dizi hakka eriştikleri ve bunlardan yararlandıkları takdirde, kendilerine eşit değerde özgürlük verilmesi durumu gerçekleşebilecektir.[603] İnsan hakları, insanın kendisine özgü olanaklarını geliştirebilmesinin ve insanca bir dünya kurulabilmesi olasılığının aracıdır. Korku ve yoksulluktan uzak bir yaşam sürebilme düşüncesinin neden hala hak ettiği yeri bulamadığı, üzerinde sürekli düşünülmesi gereken bir sorun olarak görülmelidir. Soruya felsefi yanıtlar verilmesi imkânsız değilse de, soru temelde felsefi olmaktan çok, politik ve iktisadi bir soru haline gelmiştir.[604]

Eşitsizlik, sosyal dışlanmanın da temel gerekçelerinden birini oluşturmaktadır. Eşitsizlik, en belirgin biçimde, yaratılan gelirin paylaşılması sırasında kendini gösterirken, yoksulluk ve sosyal dışlanmadan farklı bir yön çizmektedir. Tüm bu kavramlar arasında doğrudan bir ilişkinin var olduğu bilinmektedir. Eşitsizlik, tüm

---

[602] Norman Birnbaum, **İlerleme ve Sonrası**, Çev. Ali Tartanoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s.372–376.

[603] Seyla Benhabib, **Ötekilerin Hakları**, Çev. Berna Akkıyal, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 121.

[604] Harun Tepe, "İnsan Hakları Nedir ve Neyin Aracıdır?", **Sivil Toplum**, Sayı: 13–14, Ocak-Haziran 2006, s.25.

ülke nüfusu bakımından yaşam standartlarındaki değişimle ilgiliyken, sosyal dışlanmada, özellikle yoksulluk bağlamında olağan standartların altına inmiş kişiler üzerine bir odaklanma söz konusudur. Eşitsizliğin artması, toplumda bireylerin daha yüksek oranda sosyal dışlanma riskine maruz kalmaları anlamına gelmektedir. Sosyal dışlanma ise, sadece bir bölüşümle ilgili olmayıp, aynı zamanda temel hakların kullanılamaması ve bunlardan yoksunluk şeklinde de kendini gösteren bir insani sorundur. Bu nedenle, zenginliğin paylaşımı konusunun ötesinde, yoksul kişilerin hak öznesi olması olanaklarının geliştirilmesi ve insan haklarının bir bütün olarak uygulanması gereği üzerinde de durulmaktadır.[605] Dışlanma olgusunun ekonomik, sosyolojik, psikolojik boyutları olduğu gibi, hukuki boyutları da bulunmaktadır. Başta istihdam olmak üzere toplumsal yaşamın tüm alanlarının dışında kalanlar, hukuk sisteminin de dışında kalmaktadırlar.[606]

Yoksulluğu bir insan hakları sorunu olarak ele almak oldukça anlamlı olsa da, bu yaklaşımın piyasa kuralları karşısında ne ölçüde işlevsel kaldığı tartışmalıdır. Örneğin, sağlık hakkının kamunun bu alandan çekilmesiyle, piyasa çerçevesinde işleyen bir sistem içinde nasıl gerçekleştirileceği ciddi bir sorun olarak ortada kalmaktadır. Bu hakkın yerine getirilmesinde sorumluluğun kime ait olduğu net biçimde tanımlanmadığı ve hakkın uygulanmaması etkili bir yaptırım mekanizmasına bağlanmadığı sürece, iyi niyetli yaklaşımlar, davranış kuralları koymaktan öteye bir sonuç doğuracak gibi gözükmemektedir.[607]

---

[605] Bkz. Faruk Sapancalı, **Sosyal Dışlanma**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2005, s.248 vd.

[606] Balcı, s.16.

[607] Naz Çavuşoğlu, "Sosyal Hakların Gerçekleştirilmesi", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, TODAİE, Ankara, 2002, s.474–475.

Küreselleşme süreci ile klasik liberal çerçevesine geri dönüş eğilimi sergileyen insan hakları söylemi, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren izlenen politikalar nedeniyle, kapitalizmin doğuş sürecindeki talepleri ifade eden sözleşme, rekabet, ticaret ya da yatırım özgürlükleri gibi kavramları yeniden insan hakları gündemine taşımıştır. Bu özgürlükleri doğuran mülkiyet hakkı, insan hakkı mertebesini korumanın ötesinde genişlemeye başlamış ve patent hakkı gibi nispeten yeni alanlarda diğer temel hakları kıstırmaya başlamıştır. Bu görüşten hareket eden Özdek, modern insan hakları teorisinin doğuşunda merkezi konumda olan mülkiyet hakkının, 21. yüzyılda sosyal devlet sınırlarının geri çekilmesiyle yeniden aynı konumuna yerleşme eğilimi gösterdiğinin altını çizmektedir. Ayrıca, insan hakları ideolojik olarak kişisel ve siyasi haklar olarak anlaşılsa bile, yine de bir yanılsama ortaya çıkmaktadır. Bu kategorideki tüm hak ve özgürlüklere saygı gösterildiğini ya da bunların güvence altına alındığını söylemek mümkün değildir.[608]

İnsan haklarının genişlemeye yönelik özü, hakların sadece devlet otoritesine değil, sermaye dâhil tüm güç odaklarına karşı ileri sürülmesi gerçeğini hatırlatmaktadır. Eşitsizliklerin giderilmesi yolunda, insan haklarının bir bütün olarak var edilmeye çalışılması, ciddi bir dönüşüm gerektirmektedir.[609] Üretim düzeninin işlemesinden, zenginliğin dağılımına, mülkiyet hakkının kullanılmasından, özgürlüklerin tanınmasına kadar her alanda eşitliğin gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesi, insan haklarının varlığı ve güvencesi için ön koşul olarak görülmelidir.

[608] Özdek, 2002, s.33–36.

[609] Meryem Koray – Hülya Alev, "Yoksulluk ve Yoksunluk Konusunda Bütünlükçü Bir İnsan Hakları Yaklaşımının Gerekliliği", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, TODAİE, Ankara, 2002, s.464.

Yaygın bir eşitlik anlayışı için, eşitlik bilincinin toplumsal hücrelere sinmesi gerekmektedir.[610]

3-Liberalizmden Neo-Liberalizme Sosyal Devlet

a-Sosyal Devlet ve Kriz

Liberal devletin inşasında ihmal edilen ve hukuki eşitlik sağlandıktan sonra gündeme gelen fiili eşitlik sorununu, daha önce de belirtildiği gibi, modern devlet, 19. yüzyıl sonlarına kadar görmek istememiştir. Castel, yoksulluğun ötesinde, sosyal güvenlik sorununun, hukuk devletinin karanlık yüzünü ifade ettiğini ve mülkiyet yoluyla yaşamlarını sürdüremeyenlerin ise, toplumun kör noktalarını oluşturduklarını düşünmektedir. Sosyal devlet ile hukuksallaşan güvenceler, toplumsal hakları genişletmeye başlamış ve yurttaşlığın kişisel özgürlüklerle birlikte tamamlayıcı parçası olmuştur. Castel'e göre, sosyal devletin kurduğu toplumsal mülkiyetin sağladığı güvenceyle, eşitler toplumunun yokluğunda, "benzerler toplumu" kurulmuştur.[611]

1945 sonrası Batı'nın tekno-demokrasiye geçtiğini ve yeni teknolojilerle büyük kolektif örgütlerin kurulması süreciyle çok uluslu olmaya yönelen sermayenin de nitelik değiştirdiğini, siyasi iktidarla ilişkilerini de yeniden ele alıp, bağlarını kuvvetlendirdiğini savunan Duverger ise, 1939'da sona eren liberal demokrasinin ilk dönemine göre, sermayenin devleti daha sıkı denetim altına alma ihtiyacı duyduğunu belirtmektedir. Bu yeni yapı, kapitalizmde güçlü siyasal örgütlerin büyük iktisadi örgütleri karşıladığı ve hükümetin endüstriyel teknostrüktürün bir uzantısını oluşturduğu, tüketiciler üzerinde zorlayıcı olmayan bir baskı ile tamamlanmıştır.

[610] Anıl Çeçen, **İnsan Hakları**, Savaş Yayınları, Ankara, 2000, s.42.

[611] Castel, s.35–41.

Partilerin yarı çoğulculuğu ile yurttaşların yarı özgürlüğü yeni politik sistemin denklemini kurmuştur.[612]

2. Dünya savaşı sonrası devletin piyasaya müdahalesi, dolaylı da olsa özünde piyasa yasaları ile toplumsal yaşam arasında bir çelişki olduğunun kabulüne dayanmaktadır ve toplumsal yaşamın sürdürülebilmesi için, piyasa yasalarının ihlal edilmesi gerektiği fikrini de içermektedir. Piyasa yasaları, özgür ve eşit insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen yasalar, özgür irade ile işlemekte ve eşit olmayanlara eşit davranılmasını gerektirmektedir. Zayıfları koruyan bir mekanizmanın bulunmaması, eşit yurttaşlık haklarını eritmektedir ve bu tehlikenin algılanması, günümüzde bir zorunluluk olarak daha da anlamlı görünmektedir.[613]

Sosyal devletin krizi üç aşamada değerlendirilmektedir. 1970'lerde başlayan finansal krizi, 1980'lerdeki ideolojik kriz izlemiştir. 1990'lı yıllarda ise, kriz, yeni bir aşamaya gelmiş ve nitelik değiştirmiştir. Felsefi düzeydeki bu kriz, modernitenin yeni bir eşiği ile bağlantılıdır. Modern toplumda, çalışma ilişkileri ve yoksulluk sorunu dönüşüm sürecine girmiştir. Bu noktada, sosyal hak kavramı yeniden ele alınmış ve dayanışmayı düzenleyen ilkeler çökmeye başlamıştır.[614]

Neo-liberalizm, bu evrede piyasa ekonomisinin temel ilkelerinin, sadece iktisadi sorunların çözümünde değil, toplumsal sorunlara da uygulanması gerektiği üzerinde durmuştur. Piyasa sisteminin uygun olmadığı alanlarda ise, gelenek ön

---

[612] Bkz. Maurice Duverger, **Batı'nın İki Yüzü**, Çev. C. Eroğul – F. Sağlam, Doğan Yayınevi, Ankara, 1977, s.125 vd.

[613] Ayşe Buğra, "Küreselleşme, Ekonomik Yaşam ve İnsan Hakları", **Türkiye'de ve Dünyada İnsan Hakları,** Haz. İ. Kuçuradi – B. Peker, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 234.

[614] Sosyal devletin felsefi krizinin analizi için bkz. Balcı, s.49 vd.

plana çıkartılmıştır.[615] Sosyal yükümlülüklerin ağırlığının azaltılarak kârlılığı artırma eğilimi, günümüzde bireyleri toplumsallıktan çıkarmaya ve kendi başlarına bırakarak aidiyetten uzaklaştırmaya neden olmaktadır ve bu durum, küreselleşme tartışmalarında en sık dile getirilen sosyopolitik sonuçlardan biridir.

Devletin sosyal güvenlik alanından çekilmesiyle gündeme gelen özel yardım programları,[616] yoksulların güç de olsa hayatta kalmalarını sağlamaya ve köklü bir toplumsal değişim riskini ortadan kaldırmaya yönelik gözükmektedir. İstihdam anlamında yoksulluğu azaltma programlarından yoksulların yararlanması ise, ücretler düşük tutularak sağlanabilecektir. Birçok yazar tarafından sıklıkla dile getirilen bu durum, başka seçeneği olmayan yoksulların çalışma programlarına katılmasıyla dünyada yoksulluğun azaltılması hedefini beraberinde getirmektedir ve mevcut tablo, bu insanlara açlıktan kurtulabilecekleri "kölelik" sınırlarını önermeye yakın durmaktadır. Öte yandan yoksullukla mücadele çalışmalarındaki bu ve benzeri önerilerin diğer yüzünde, toplumsal sınıflar ve halklar arasındaki eşitsiz ilişkileri derinleştirecek iktisadi politikalar yatmaktadır. Sosyal devlet uzlaşmasının sonuna gelindiğinin hissettirilmesiyle, sermaye birikim sürecindeki zorun rolü artmış ve buna oluşabilecek tepkiler için siyasal baskı politikalarının uygulanmasına yönelik bir eğilim belirmiştir.[617]

---

[615] Klasik liberalizmden neo-liberalizme evrimsel süreç için bkz. Songül Sallan Gül, **Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa!**, Etik Yayınları, İstanbul, 2004, s.24 vd.

[616] Aslında çoğu ülkede görülen manzara, radikal bir değişim geçiren değil, donmuş bir sosyal devlettir. Bkz. Gosta Esping-Andersen, "Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilemleri" Çev. B.Y. Çakar – U. B. Balaban, **Sosyal Politika Yazıları**, Der. Ayşe Buğra – Çağlar Keyder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 55–100.

[617] Yasemin Özdek, "Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskacında İnsan Hakları", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, TODAİE, Ankara, 2002, s.14–19. Ayrıca, bir metafor olarak "kölelik" tanımının ötesine geçerek, gerçek kölelik statüsünü andıran, ancak yasal mülkiyetten

Refah devletinin kriz ya da savaş dönemlerinde yaptığı sıçramayı toplumsal sözleşmenin yeniden formüle edilmesine ve toplumsal birlik sorununa bağlayan Rosanvallon, sosyal devlet hakkındaki kuşkunun, iktisadi dengelerin düzenlenmesine odaklı bir bakış açısından açıklanamayacağını savunmaktadır. Devletin genişlemesi ya da sosyal harcamaların ağırlığından ziyade, daha derin bir sarsılma söz konusudur. Sorgulamanın nesnesi, toplumla devlet arasındaki ilişkidir; kriz varsa, bu anlamda vardır. Mesele, toplumun geleceği ile ilgili kuşkunun ötesinde, sosyal devletin amacı açısından toplumsal yapının geleceğidir. Sorulan soru, toplumdaki eşitlik sorusudur. Sosyal devleti sarsan bir kuşku varsa, o da eşitliğin halen geleceği olan bir değer olup olmadığıdır. Bu eşitlik değeri, hukuksal ve siyasal bir norm bağlamında kullanıldığında sorunsuz işlemiştir. Ne var ki, iş eşitlik değerine mantıksal açıdan tamamlayıcı nitelikte olan iktisadi bir anlam yüklemeye geldiği zaman durum farklılaşmıştır. Hukuki eşitliğin aksine, burada simetri bozulmaktadır; çünkü sosyal eşitlik isteği, eşitsizliklerin azaltılması isteğinin ifadesidir. Eşitliğin önüne burada geniş bir alan açılmaktadır. Dolayısıyla, refah devletinin krizi, mali boyutunun ötesinde derin bir politik krizdir.[618]

Kamu gücünün otoritenin etrafında yeniden şekillenmesi ve sosyal devletten güvenlik devletine doğru bir kayma yaşanması da bir diğer etken olarak tartışılmaktadır. Oysa Castel'in de belirttiği gibi, güvenceden yoksun kalan birey, dayanıksız ve endişeli bir hale gelerek bağımsızlığını yitirmektedir. Sosyal

---

uzak kalmak zorunda olduğu için görünmez kılınan bu yeni tür kârlı ve insanlık dışı koşulların ve hukukun ulaşmakta zorlandığı, dünyanın farklı ülkelerindeki bu kör noktaların ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Kevin Bales, **Yeni Kölelik**, Çev. Pınar Öğünç, Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2002.

[618] Pierre Rosanvallon, **Refah Devletinin Krizi**, Çev. Burcu Şahinli, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s.27–33.

güvencede oluşan çatlakların, bireyin tüm olanaklarını ortaya koyması için bir fırsat olarak görülmesi, neo-liberalizmin naif bir yaklaşımıdır. Doğal hale, tam bir güvensizlik durumuna geri dönüş savunulmadığına göre, sadece sosyal güvencelerin gündeme getirilmesi, bu alanın tamamen ortadan kaldırılması arzusunun uzantısıdır. Dolayısıyla, hukuki güvencelere başvuru, hayırseverlik veya korumacılık uygulamalarından kurtulmanın hâlâ tek çözümüdür. Yasal olarak kurumlaşmış kolektif bir garanti olan hak talep edildiğinde, toplumsal alana katılım, yurttaşlığın ayrıcalıklarından yararlanma ve her şeyden önce bir insan olarak saygınlığın sürdürülmesi pazarlık dışında kalmaktadır. Sosyal güvenlik, sadece en yoksullara yardım etmek değil, herkes için benzeri bir sosyal güvence alanı yaratabilmektir.[619]

Farklılıklar artık olasılık olmaktan çıkıp, bilinebilir hale geldiğinde, adalet kavramı bir sorunsala dönüşmektedir. Bilgi toplumu, herkesin bir başkasının durumundan haberdar olmasına ve kendi konumunu başkalarınınki ile kıyaslayarak düşünmesine neden olmaktadır. Bu bilgi, bazı yazarlara göre, sosyal sözleşmenin temellerini tartışmalı hale getirmektedir ve Rawls'un teorisini yaptığı refah devleti artık tarih sahnesinden çekilmektedir. Rosanvallon ise, bir adalet anlayışı geliştirilecekse, herkes için aynı, evrensel bir normun uygulanmasının artık dayanışmayı sağlayamayacağını savunmaktadır. Kanun önünde eşitlik ilkesi, gerçeklerle pek bağdaşmadığı için, dayanışma bireylerin farklı konumlarından yola çıkarak oluşturulmalıdır. Sosyal hakların düşünülmesi, artık genişlemiş bir demokrasi kavramından geçmektedir. Sosyal haklarla yurttaşlık arasındaki bağın yeniden belirlenmesi ve ifade edilmesi gerekmektedir. Prim ödeme koşuluna bağlı olmaksızın, sadece ihtiyaç ve toplumsal aidiyet nedeniyle sosyal haklardan

[619] Castel, s.76–92.

yararlanma mümkün olmalıdır. Sosyal yaşama katılım ise, yurttaşlığın oluşumuna katkı sağlamaktadır. Uyrukluk koşulunun aranmaması da bu yeni yurttaşlık anlayışının bir ifadesidir.[620]

Neo-liberal devletin gelişim seyrinde, toplumsal bir aktör olarak devletin "zayıf" bir yönetim biçimine yönelmesi söz konusu olmamıştır. Aksine, devlet giderek daha güçlü bir özne haline gelmiş ve devletin küçülmesi retoriğe rağmen gerçekleşmemiştir. Hardt ve Negri'nin savunduğu bu görüş, devlet harcamalarının arttığı ve sosyal devletin kayda değer bir direniş sergilediği düşüncesi üzerinden gelişmektedir. Yetkilerin dağıtılması pek görülmediği gibi, sosyal ve iktisadi sorunları tek elde toplama ihtiyacı duyulmuştur. Küçültme çalışmaları asgari seviyede kalırken, kamu harcamaları, özellikle askeri harcamalar yeni alanlara doğru genişlemiştir. Sosyal devlete ait yapılar ise, yine küçülmeden çok, yeniden yapılandırma ve yeni bir yön verme politikalarına maruz kalmıştır. Hukuki alanda da yetkilerin yürütme organında toplanması biçiminde bir eğilime girilmiştir. Liberal yüzünü bir miktar karartan devlet, temel insan haklarına da paralel biçimde kısıtlamalar getirmektedir. Yazarlara göre, liberal teoriyle uyuşmayan bu neo-liberal devlet modeli, müdahale alanını ahlakı da kapsayacak şekilde genişletmiş ve birçok sorunu ahlaki dokuda yaşanan kriz olarak göstermek istemiştir. Siyasi proje olarak ise, emeği kuruluş yapısından dışlayarak, sözleşmeyi yeni iktisadi düzene göre yeniden düzenlemeyi hedeflemiştir.[621]

---

[620] Balcı, s.64 ve ayrıca bu konuda Fransa örneği için bkz. 122–123.

[621] Michael Hardt – Antonio Negri, **Dionysos'un Emeği**, Çev. Ertuğrul Başer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.345–348.

b-Kaygan Sosyal Zemin: Eşitsizlik

İktisadi liberalizmin en radikal savunucularının bile, *laissez-faire*'in gelişmiş sanayi koşullarına uygulanamayacağı kuralından kaçamadıklarını belirten Polanyi, bizzat liberallerin, sayısız devlet müdahalesi talebinde bulunmak durumunda kaldıklarının altını özellikle çizmektedir. Piyasa ekonomisinin, toplumsal dokunun insani ve doğal özüne karşı bir tehdit oluşturduğu görüşünden hareket eden Polanyi'yi takip ettiğimizde, her çeşit insanın bir gün koruma talebinde bulunmasından daha doğal bir şey olamayacağı sonucuna ulaşmaktayız.[622]

Devletin sağ elinin artık sol elin ne yaptığını bilmediğini, hatta bilmek istemediğini düşünen Bourdieu, piyasanın, yurttaşın ticari ikamesi olan tüketici ile kamunun işini üstlendiğini belirtmektedir. Gereken şey ise, teknokrasiye karşı demokrasinin yeniden öne çıkmasıdır, ki yeni Leviathan'ın, yani finans piyasalarının egemenliğinden kurtulmak mümkün olsun. Sosyal devletin neo-liberal politikalarla silinmek istenmesinin en iyi göstergesi sağlık alanının durumudur, ki bu mevziye iki cepheden saldırılmaktadır. Bir yandan, hastalıkların artmasına katkıda bulunulmakta, diğer yandan ise, tıbbi kaynaklar azaltılmaktadır.[623]

Bugünün eşitsizlikleri, gelecek nesle de bir eşitsizlik kaynağı olarak transfer edilmektedir ve kişilerin doğuştan karşılaştıkları eşitsizliklerin dışında, içerisinde geliştikleri şartlar da bunu beslemektedir. Bilgi ve güce eşitsiz erişim ile doğru orantılı olan bu durum, eşitsizliğin paraya dönüştüğü toplumlarda imtiyaz mirası

[622] Liberal itikadın doğuşu perspektifinden geniş bir çözümleme için bkz. Polanyi, s.196 vd.

[623] Pierre Bourdieu, **Karşı Ateşler**, Çev. Halime Yücel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s.124.

olarak ciddi bir durum teşkil etmektedir. Liberalizm bizi bu açıdan bir paradoksa itmekte, bir ayağımızı totaliter şeride sokmaktadır.[624]

Piyasa ekonomisi ile insan hakları arasında zorunlu bir bağlantı varsaymak, insan hakları kavramının tamamen tarihsel olarak piyasa toplumuna uygulanabilecek durumda olduğunu düşündürtmektedir. Bu bağlantı, insanlık durumunun insanların içinde yaşadıkları tarihsel anlamda spesifik ekonomik ve sosyal koşullar tarafından belirlendiği varsayımını doğurmakta ve bu bakımdan insanın gelişme olanaklarına göndermede bulunan insan haklarının evrenselliği ile bağdaşmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında özgürlük kavramı bile, sadece bazı iktisadi hedeflere ulaşmak için kullanılacak şeylerden biri olarak, piyasa sınırları içinde kalabilecektir. Bu tür bir anlayıştan kaçınmanın çözümü ise, iktisadi alana doğru demokrasinin gelişme olanağı bulmasıdır. Piyasa sınırlarının genişleme eğilimi karşısında, insanlığın insanlığını geri alıp alamayacağı gelecekte daha sık tartışılacaktır. Kürtaj tartışmasında çözüm, bebekler için mükemmel bir piyasa düşüncesinin kabul edilebilir olarak görülmesiyse, genetik alanındaki piyasanın sınırları, tahayyül sınırlarımızın da ötesinde olacaktır.[625]

c- Liberalizm ve Adalet Arayışı

Liberal düşünürler, haklar konusunda birbirlerinden ayrılmaktadır; Rawls ve Dworkin gibi eşitlikçiler kaynaklara dönük refah hakkımız olduğunu savunurken, Hayek ve Nozick gibi özgürlükçüler, insan haklarının sadece baskıya karşı olduğunu ifade etmektedirler. Gray'in ifadesiyle bunlar köklü ayrımlardır ve doğal kaynakların

---

[624] Leszek Kolakowski, **Modernliğin Sonsuz Duruşması**, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1999, s.243–244.

[625] Hüseyin Özel, "Globalleşme Çağında 'İnsan' Hakları", **Türkiye'de ve Dünyada İnsan Hakları**, Haz. İ.Kuçuradi – B. Peker, Türkiye Felsefe Kurumu yayınları, Ankara, 199 9, s. 270–272.

neye dayandığı konusunda farklı görüşleri yansıtmaktadırlar. İyinin içeriği konusunda derin farklılıklarımız varsa, haklara dair anlayışlarımız da değişmektedir. Temel insan hakları, evrensel insani kötülüklere dönük bir koruma sağladığı sürece meşrulaştırılmaktadır. Gray'e göre, sosyal adalet için de aynı şey söz konusudur. Toplumda malların bölüşülmesiyle ilgili olarak hakkaniyet yargılarından kaçamamaktayız, ama günümüzde hiçbir toplum adalet kuramına temel sağlayacak derinlikte bir uzlaşma da içermemektedir.[626]

Doğada adalet olmadığını, daha doğrusu doğanın nötr olduğunu düşünen Hayek, piyasaya dayanan bir ekonomik düzen içinde de sosyal adalet kavramının bir anlamı olmadığını düşünmektedir. Herkesin kendi bilgisini kendi amaçları için kullanmasına izin veren bir sistemde, bu kavram zorunlu olarak içi boş kalmaktadır. Sadece bireylere ne yapacakları söylenen bir toplumda sosyal adalet anlamına kavuşabilir. Özgür bir toplumda, maddi malların dağılımına ilişkin bir adaletsizlik duygusunun olması ve bundan yakınmamız bir yanılgı değildir. Kabul etmeye hazır olmasak da, piyasa ve adaletsizlik konusunda bu yakınma, gerçekte herhangi bir kimsenin adaletsiz olduğunu ifade etmemektedir; kimin adaletsiz olduğu sorusunun da bir cevabı bulunmamaktadır. Toplum, beklentileri karşılanmayanların şikâyet ettiği ve düzeltmesini istediği bir tanrı haline gelmiştir. Adaletsizlikten kimse sorumlu değildir; çünkü özgür bir toplumda farklı bireylerin ödüllerindeki farklılıkları adil veya değil diye adlandırmak imkânsızdır. Sosyal adalet kavramına karşı olan Hayek, devlet tarafından sağlanacak asgari gelir güvencesine karşı

[626] John Gray, **Liberalizmin İki Yüzü**, Çev. Koray Değirmenci, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s.20–21.

değildir. Şanssızlık açısından yoksullara bir güvence verilmesi herkesin yararına olabilir ve bir ahlaki ödev biçiminde düşünülebilir.[627]

"Adalet teorisi"ne eşitlik perspektifini de eklemesi nedeniyle, genetik teknolojisi tartışmalarında da sık sık gündeme gelen Rawls ise, iki adalet ilkesini şu şekilde dile getirmektedir:

1-Her kişi, herkes için eşit temel özgürlüklerin eksiksiz sağlandığı bir sistemde, yine herkes için özgürlüğün sağlandığı bir sistemle uyum içinde olacak biçimde eşit bir hakka sahiptir.

2-Toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler iki koşulu yerine getirmek zorundadır;

a)Öncelikle bunlar, adil fırsat eşitliği koşulları içinde, herkese açık işlev ve konumlara bağlı olmalıdırlar.

b)Toplumun en elverişsiz koşullarda yaşayan üyelerine en çok faydayı sağlamalıdırlar.

Rawls'a göre, tüm demokratik düşünce tarihi boyunca insan hakları bildirgeleri, belirli bir özgürlüğün gerçekleştirilmesi ve anayasal güvencelerin sağlanması üzerinde yoğunlaşmıştır, ki kendisinin temel özgürlükler analizi de aynı geleneği izlemektedir.[628]

Rawls, özgürlüğü diğer değerlerin üzerine çıkararak, ona öncelik tanıyan bir ilkeyi savunmaktadır ve bu Gray'e göre, oldukça eski bir liberal geleneğe dayanmaktadır. Özgürlüğe öncelik tanımak, rakip özgürlükler arasında seçim yapmayı ya da bu özgürlüklerin değeri hakkında tartışmaya açık yargılarda

---

[627] Friedrich A. Hayek, **Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük - II /** ***Sosyal Adalet Serabı,*** Çev. Mustafa Erdoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995, s.101 vd.

[628] John Rawls, "Temel Özgürlükler ve Öncelikleri", Çev. Başak Demir, **Liberaller ve Cemaatçiler**, Der. A. Berten – P. Da Silveira – H. Pourtois, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s.145–146.

bulunmayı gerektirmektedir. "Eşit en büyük özgürlük ilkesi", özgürlüğün sadece özgürlük uğruna kısıtlanmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak, en büyük özgürlüğe dair yargılar, bağımsız değildir ve bunlar farklı özgürlüklerin koruduğu insan çıkarlarının göreli önemi üzerine dayandırılmaktadır. Değerden arınmış olmayan bu bakış açısıyla, insani açıdan değerli olanın ne olduğu üzerine görüşlerimiz ayrılıyorsa, en büyük özgürlüğü neyin oluşturduğuna ilişkin yargılarımız da ayrılmak durumundadır.[629]

Liberal teorilerde Rawls dâhil, "özgürlüğün önceliği" ne dair sunulan ve fazla çaba istemeyen formüllendirmeler, Amartya Sen'e göre, esas olarak bazı temel kişisel özgürlükleri içeren sınırlı hakların taşıdığı önceliğe katıksız bir anlam katmaktadır. Bu haklar, liberter teorideki haklardan daha sınırlı olmakla birlikte, iktisadi ihtiyaçların gücüyle hiçbir şekilde uzlaştırılmamaktadır. Ölüm kalım meselesi olabilen yoğun iktisadi ihtiyaçların statüsünün, neden kişisel özgürlüklerden daha aşağıda olacağına ilişkin sorunun içerdiği tezin gücünü Rawls da kabul etmektedir. Sen açısından, bir kişinin özgürlüğünün diğer kişisel avantajlarıyla aynı derecede önemli olup olmadığı kritik meseledir. Sorun, özgürlüğün toplum içindeki anlamının, bizzat kişinin kendi avantajını değerlendirirken vereceği ağırlığı yansıtıp yansıtmadığıdır. Özgürlüğün üstünlüğü iddiası, özgürlüğü sadece kişinin kendi sağladığı bir avantaj olarak ele almanın yeterli olduğu görüşünü tartışmalı hale getirmektedir. Bu yanlış anlamayı önlemek için, karşıtlığın yurttaşların siyasal değerlerinde özgürlüğe ve haklara atfettikleri değerde olmadığı belirtilmelidir. Karşıtlık, hakların bireyin kendi kişisel avantajını artırdığı boyuttadır. Temel hakların korunması, bireysel avantajlarla özgürlük arasında ortaya çıkan asimetri nedeniyle,

[629] Gray, 2003, s.68.

fiilen sadece bu asimetrinin taşıdığı önemin ardından gelen bir önceliğe sahip olacaktır.[630]

Skinner, eleştirilerinde liberalizmin politik alanın dışına bıraktığı "iyi anlayışları"nı toplumun bütününe yansıtmamasını ele almaktadır ve yurttaşların kendi amaçlarının, iktidarda olanların amaç ve tasarılarına bağımlılığı sonucunu çıkarmaktadır. Kamu hizmeti, paradoksal biçimde, kendi bireysel özgürlüğümüzü sağlamak için tek aracımız olarak görünmektedir. Günümüz liberalizmi, kamusal arenadan kişisel çıkar ve bireysel haklar dışındaki tüm kavramların silinmesi tehlikesiyle bizi karşı karşıya bırakmaktadır.[631]

İki adalet ilkesi, herkesin, diğerlerinin özgürlüklerine uygun olacak biçimde, en geniş politik özgürlüğe sahip olması üzerinedir ve bu zeminde güç, zenginlik, gelir kaynaklarındaki eşitsizliklerin, mutlak olarak en kötü durumdaki bireylerin lehine çalışmamaları halinde var olmamaları gerektiği belirtilmektedir. Rawls'a göre, toplumsal sözleşme oluşturmak için bir araya gelen insanlar, özgün durum halinde, yani sıradan beğenileri, yetenekleri ve inançları olan erkekler ve kadınlardan her biri, kendi kişiliklerinin bu özelliklerinden geçici olarak bilgisizdirler ve kişisel farkındalığa geri dönene kadar bir sözleşmeye karar vermek zorundadırlar. Rawls'a yapılan bazı eleştiriler, özgün durumdakilerin kaçınılmaz olarak bu iki ilkeyi seçeceğine karşı çıkmaktadır ve bu anlamda da yazarı muhafazakâr bulmaktadır.[632]

---

[630] Sen, s. 90–92.

[631] Quentin Skinner, "Adalet, Kamu Yararı ve Özgürlüğün Önceliği Üzerine", Çev. Sedef Koç, **Liberaller ve Cemaatçiler**, Der. A. Berten – P. Da Silveira – H. Pourtois, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s.185. Rawls'un teorisinin birçok açıdan eleştirilmesi mümkünse de, bazı yazarların işaret ettiği gibi, bütündeki eşitlik ve özgürlük anlayışı (ya da tutkusu) önemlidir ve farklı okumalara açıktır. Bkz. Hardt – Negri, s.311 vd

[632] Ronald Dworkin, s.189.

Rawls'ın özgürlüğü eşitliğe önceleyen adalet anlayışı, bazı eşitlikçiler için kabul edilmez olsa da, Peffer'e göre, bu konuda Isaiah Berlin'in anlayışında anlaşmak mümkündür. Özgürlüğün insanlığın yegane hedefi olmadığını savunan Berlin, yaygın sefaletin çarpık eşitsizliğinden sakınmak için özgürlüğün bir kısmının feda edilmesine hazır olduğunu belirtmiştir. Bazı koşullarda bu fedakârlığa hazır olunmazsa, insanın kendisini suçlu hissetmesi gerekmektedir. Rawls da özel adalet anlayışı için savunduğu ilkelerin, tüm toplumsal ve tarihsel durumlara uygulanabilirliğini kastetmemiştir. Herkesin eşit özgürlüklerden yararlanması için, uygarlığın kalitesini yükseltmek gerektiğinde, eşit özgürlüğün inkâr edilmesini anlamak mümkündür. Bu sıralama ise, uygun koşullar altında tutarlı biçimde izlenen genel adalet anlayışının uzun vadeli bir eğilimidir. İyi düzenlenmiş bir toplumun tarihinde, bu iki ilkenin herhangi bir formunu uygulamaya ve savunmaya gerek kalmayacak bir gün er geç gelebilecektir.[633]

Rawls, temel eşitlik hakkının liberal bir anayasa gerektirdiğini ve mevcut ekonomik ve toplumsal yapıların idealize edilmiş bir biçimini desteklediğini belirtmektedir. Bir kez belli maddi bir rahatlığa ulaşıldığında, özgün durumdaki insanların, temel özgürlükleri kendi eşitlik hakları çıkarına koruyacakları varsayılmaktadır. Bu durumda, temel özgürlüklerin koruduğu kişisel saygıya yönelik bir tehdidin, eşit saygıya karşı da ciddi bir tehdit olduğu anlaşılacaktır.[634]

Rawls, eşitsizliğin sınırlarını çizerken, daha büyük bir adaletsizlikten kaçınmanın zorunlu olduğu durumu, yani toplumun dezavantajlı üyelerinin yararına

[633] Rawls'ın teorisine yapılan itirazlardan hareket edilerek, sosyoekonomik eşitsizlikler ve toplumsal sınıflar ekseninde iki adalet ilkesi ile ilgili geniş bir tartışma için bkz. R.G. Peffer, **Marksizm, Ahlak ve Toplumsal Adalet**, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s.367 vd.

[634]Ronald Dworkin, s.222.

sonuç vermesi halini mazur görmektedir. Dolayısıyla, toplumdaki temel özgürlükler, dezavantajlı kesim için öncelik taşımamaktadır. Rawls, adaleti diğer liberallerden farklı olarak bireysel değil, toplumsal boyut içinde ele almaktadır. Kamusal bir adalet anlayışı olmadan, yurttaşlık bağı zayıflayacaktır. Ayrıca Rawls, hukuksal niteliğinin dışında, farklı birçok şeyin adaletli ya da adaletsiz olarak görülebileceği gerçekliği üzerinde de durmaktadır. Sadece eylemler, kararlar, yasalar ve kurumlar değil, sosyal sistemler de adalet açısından değerlendirilebilir. Bu şekilde, Rawls, neo-liberallerin bahsetmeyi tercih etmedikleri toplumsal ihtiyaç, toplumsal yapı, kamusal adalet gibi temel kavramları, liberal teorinin merkezine yerleştirmektedir.[635]

Adalet perspektifinden insanların değişmez biçimde uyum içinde kalacakları düşüncesini anlamlı bulmayan Bloch, en azından insanların Eski Yunan'dan beri kendilerini ezilmekten kurtarıp, insan haysiyetini tesis etme azmi açısından uyum içinde olduklarını belirtmektedir; ki bu durumda değişmeden kalan insan ve ebedi hakkı değil, sadece bu azimdir. İdeal ile toplumsal gerçeklik arasındaki gerilim, burjuvazi ile ikiyüzlü biçimde göklere çıkarılan yurttaş arasındaki gerilimdir. Burjuva ideali ile burjuva gerçekliği arasındaki karşıtlık, toplumu üretmek için gereken kendini aldatma ile bizzat kendi toplumu haline gelme zorunluluğu arasındaki çelişkidir ve böylelikle insancıl idealler, kapitalist mekaniklik içinde yok olmaktadır. Haklara doğru bir atılım, adaletin çok zayıf durumdaki insanların umutlarının nesnesi haline geldiği yerde başlamaktadır ve aşağıdan yukarı adaletin itici gücü olmadan insan hakları tesis edilemeyecektir. Doğal hukukun özgün mirası, her şeyden önce insanın alçaltılmasını ortadan kaldırmak istemektedir. Bu miras,

[635] Gül, s.120–121.

insanın acısını da ortadan kaldırmak isteyen hümanist titreşimlerle bir araya geldiğinde, daha iyi bir toplumsal hayat düşünde bir bütünleşme sağlanacaktır.[636]

d-Akıntıya Karşı Yurttaşlık: Genetik ve Sosyal Devlet

Tıbbileştirmenin, biyo-tibbileştirme şeklindeki yeni versiyonu, otoritenin bu alandaki kontrolü dış doğadan "iç doğaya" taşımasıdır. Gottweis, bunun da ötesine geçildiğini ve hayatın yeniden inşasına yönelik stratejilerin, halk sağlığında da söylemsel bir kaymaya neden olduğunu belirtmektedir. 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan gelişmeler, en az üç olguyu, sağlık alanını politik olarak şekillendiren büyük güçler haline getirmiştir. Küreselleşme, sosyal devletin krizi ve neo-liberal sağlık politikası anlatısı. Biyoteknolojik gelişmeler de, gelecekteki uzun ve kısa vadeli etkileri açısından bu çerçeve içinde okunmalıdır.[637]

Tıbbın ve bilimsel alandaki uzmanlar tarafından yönlendirilen genetik mühendisliğinin etik boyutu, oluşturulacak kamu politikası açısından halkın katılımının gerekmediği bir bölgedir. Genetik mühendisliğinin politik gündemi, daha önce de tartışıldığı gibi, ticari ve teknolojik gelişmeler çerçevesinde şekillenmektedir. Araştırmaları yönlendiren kamusal mali kaynakların ve tıbbi hizmetler dâhil tüm düzenleyici mekanizmaların egemenliği, karar alma süreçleri açısından bakıldığında, bilim insanlarının birlikte çalıştıkları sektör veya bürokrasi içindeki profesyonellerin teknokratik algılarına ait görünmektedir. Bu alanda, yurttaşlardan beklenen kendileri için alınan en doğru kararlara itaat etmeleridir. Başta bilim insanları olmak üzere, bu mekanizma içinde diyaloğa pek yer bulunmamakta ve katılım, uzmanların çizdiği yöne doğru bir savrulma şeklinde anlaşılmaktadır. Öjenik politikalarının geçmişi nedeniyle, her fırsatta devlete yönelik şüpheci tutumun

[636] Ernst Bloch, "Marksizm ve Doğal Hukuk", Çev. Serhat Öztopbaş, **Defter**, Sayı:40, Yaz 2000, s. 128–142.

[637] Gottweis, s.256.

devreye girmesini makul karşılamak gerekmektedir. Ancak, piyasa mekanizmalarının etkisiyle alınan kararların sorgulanmasına sıcak bakılmamasını ve her adımın özgürlükle özdeşleştirilmesini, özellikle de konuya farklı açılardan yaklaşmak isteyenlerin anlaması pek mümkün değildir.[638]

Fuller'e göre Dworkin, genetik risk karşısında sosyal güvenliği ön plana çıkartarak, mevcut eğilime zıt bir strateji ile bu alanda kamu yatırımını benimseyen politikalara yaklaşmıştır. Sosyal devletin yeniden keşfi, genetik mühendisliğinin geleceği için başlangıç noktasını oluşturacaktır. Fuller, "bir gen politikası"nın sosyal politikaların da bir parçası olması gerektiğini savunurken, bireyin hayatını olumlu olarak etkileyebilecek genetik yeniliklerin adil olarak dağılımı üzerinde durmaktadır. İnsanlık, genetik potansiyelimizin anlamını ne şekilde çevirebileceğimizde yatmaktadır; yoksa o potansiyelin kendisinde değil.[639]

Genetik teknolojilerin gelişmesi, sağlık riski açısından bireyselleşme sonucunu doğuracak radikal bir dönüşümü hazırlamaktadır. Hastalık konusundaki yaklaşımları değiştirecek genetik bilgiler, kişisel şansızlığı ikiye katlayabilecektir. Anlamını dönüştürebilecek bir risk kavramı ile sigorta mantığı geçersiz hala gelebilecektir. Toplumsal verilerden bireysel verilere geçiş, her şeyden önce prim ve eşitlik anlayışını sarsma ihtimalini taşımaktadır.[640]

Batı'nın yeni yoksulları da dâhil, yoksulluğun genişleyen bölgesinde, başta yaşama hakkı olmak üzere, evrensel belgelerde ve anayasalarda yer alan insan

[638] Genetik konusuna yurttaşlık açısından bir çerçeve için bkz. Anne Kerr, "Genetics and Citizenship", **Biotechnology: Between Commerce and Civil Society**, Ed. Nico Stehr, Transaction Publishers, New Brunswick, 2004, s.159–174.

[639] Bkz. Steve Fuller, "Back to the Future with Bioliberalism: Or, the need to Reinvent Socialism and Social Science in the 21st Century", **Biotechnology: Between Commerce and Civil Society**, Ed. Nico Stehr, Transaction Publishers, New Brunswick, 2004, s.29–52.

[640] Balcı, s.52.

hakları fiilen kullanılamaz hale gelmektedir. İnsan haklarının bir yolu da toplumsallıktan geçmektedir. Toplumsal düzenin dışında kalınması, sosyal adaletin sarsılmasının ötesinde, insan haklarının önünü tıkamaktadır. Yoksul ülkelerde, kötü beslenmeden demokrasiye, temiz su ihtiyacından nüfus artışına kadar temel sorunlarla yakından bağlantılı olan tıbbi problemlerin, Batı ülkelerinde bile güçlükle uygulanan yüksek biyoteknolojik araçlarla üstesinden gelineceğine dair argümanlar tartışmalıdır. Geleceğin temel çelişkisi, biyoteknolojinin sağlayabileceği muhtemel avantajlardan ona en çok ihtiyaç duyan insanların yararlanmama olasılığı olacaktır.[641]

Genler ve hastalıklar arasında artan ilişkilerdeki bir ironiye dikkat çekilirken, bireysel davranışa odaklanılmaya başlandığı ve böylelikle sosyal sorumluluğun azaltılmaya çalışıldığı vurgulanmaktadır. Buna göre, genetik kaynaklı hastalıklara toplum neden olmadığı için, bunun çaresine ortak olmak zorunda değildir. Bu yaklaşım açısından, genetik gelecek görülebiliyorsa, birey bunun önlemini almak ve riski azaltmak zorundadır. Oysa hastalığa genetik yatkınlık konusunda, ancak tüm toplumu kapsayacak bir sağlık sistemi çözüm olarak görülmelidir. Sağlık hizmetlerine erişimdeki farklılıklar ve zorluklar, olası bir "genetik alt sınıf" konusunda birçok yazarı endişelendirirken, Mehlman, haklı olarak kürtajın yoksulun gen terapisi haline gelebileceği şeklindeki rahatsız edici tespiti yapmaktadır. Hastalık için kişisel sorumluluk öngörmek, sağlık sistemini karmaşık hale getirmenin ötesinde, genetik olmayan hastalıklar konusunda da anlamsız ve bulanık bir zemin sunmaktadır. Bu yaklaşım genel anlamda sağlık sistemini toplumsal alandan

[641] Bkz. Heta Hayry, "How to Assess The Consequences of Genetic Engineering?", **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.144–156.

uzaklaştırmak için mazeret gibi görünmektedir ve genetik ayrımcılık, bu noktada kendini daha net hissettirebilecektir.[642]

4- Biyoteknolojinin Yörüngesi ve Sağlık

a-Bir Temel Hak Olarak Sağlık

Sosyal devlet, Supiot'nun ifadesiyle, zamanın saldırılarına karşı korunması gereken tarihi bir eser değildir. Hayatta kalması onunla ilgili anlayışımıza bağlı olan, sürekli evrim halindeki bir hukuksal mekanizmadır.[643]

Batı insan hakları modeli, eksiklik ve engellerini giderme ve kendini sürekli yenileme yeteneğini ortaya koyarak, krizleri sistem içinde çözülebilmiştir. İki yüzyılı aşan bir zaman dilimine yayılan bu evrim, bu modeli günümüzde evrensel ve rakipsiz olarak doğrulanmış göstermektedir. Ancak, Batı insan hakları sisteminde güvenceler, hukuki alanda olduğu kadar hukuk ötesi alanda da bulunmakta ve toplumsal yaşamın kendisine büyük oranda sinmiş durumdadır. Elbette hukuki alanda eksiklik ve sorunlar ya da hukuk dışı alanlardan insan haklarına yönelecek tehlikeler söz konusudur. Kapitalizmin antisosyal politikalarından kaynaklanan eşitsizlikler, sürekli gündemde olmaları nedeniyle ilk akla gelenlerdir. Ayrıca, demokrasi ve politik sistemde yaşanan tıkanmalar dışına uzanacak olursak, bu çalışmanın da genelinde vurgulandığı gibi, teknolojik gelişmelerin insan yaşamının birçok alanında kendini göstermesinden kaynaklanan bir baskının hakları etkildeğini ve bu tehditkâr durumun kimi zaman uzun vadeli belirsizlikleri beraberinde getirdiğini görebilmekteyiz.[644]

---

[642] Bkz. Thomas H. Murray, "The Genome and Access to Health Care", **The Human Genome Project and The Future of Health Care**, Ed. T.H. Murray - Mark A. Rothstein - Robert F. Murray, Indiana University Press, Indianapolis, 1996, s. 209–223.

[643] Alain Supiot, **Homo Juridicus**, Çev. Bige Açımuz Ünal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s.94.

[644] Bülent Tanör, **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, BDS Yayınları, İstanbul, 1994, s.270–271.

Yaşam biçimleri değiştikçe, insan çıkarları da değmektedir. Bir gereksinim, hayatın parçası olduğunda, bir hak olarak artık güvence altına alınmaya layıktır. Gray'in belirttiği gibi, yeni hakların yerleştirilmesine olanak sağlayan, sadece insanların değer verdikleri şeylerdeki değişimler değildir. Aynı biçimde koşulların değişmesi de buna yol açabilmektedir. İnsan yeteneklerindeki artışın kendisi, yeni hakların keşfedilmesini meşrulaştıracak biçimde insan çıkarlarını tehdit edebilmektedir. Genetik mühendisliğindeki yeni teknolojiler, insanlığa alışılmamış şekillerde tehdit olabilme ihtimalini barındırmaktadır. Aynı zamanda yeni koşullar yerleşik hakların sınırlanmasını veya kaldırılmasını da zaman zaman mazur gösterebilecektir. İnsan ihtiyaçları değiştikçe, haklar da değişmektedir. Bu anlamda, evrensel bir insan hakkı, evrensel olarak korunacak bir insan çıkarı olduğu zaman garanti altına alınmalıdır.[645]

Bourdieu'nün ifade ettiği biçimde, sosyal dünyayı yaratan hukuktur ve yaşam biçimini evrenselleştirme eğilimi, hukukun evrenselliğine olan inancın temelinde yer almaktadır. Bu bakış açısı, hukuku sosyal ilişkilerin dönüşümü için bir araç olarak görme noktasında olan ideolojinin de merkezindedir. Buna göre, sosyal güvenlik hukukunun tarihi de, hukukun esasen güç ilişkilerini ifade ettiğini göstermektedir. Tartışmanın bir tarafında özel hukukun, özellikle de neo-liberal geleneğin kendisini ekonomi üzerine temellendirmesi ile kendisini canlandırmasını, diğer tarafında da kamu hukukunun sosyal düzlemde politik haklar için genişleyen hareketlere ve sosyal evrime kendini adapte etme çabalarını görmekteyiz. Sosyal aralıktaki bu rekabet, yasal alan ile iktidar alanı arasındaki ilişkiye bağlıdır.[646]

---

[645] Gray, 2003, s.107.

[646] Bkz. Pierre Bourdieu, **Hukukun Gücü**, Çev. Sibel Demir, Kalan Yayınları, Ankara, 2005.

Galtung'a göre, temel insan hakları ile temel insan ihtiyaçları sadece güçlülerin ihtiyaçları ve ayrıcalıklıların hakları ile değil, evrensel olarak herkes ile ilgilidir. Bu nedenle de en büyük öncelik, büyük ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarına ve temel insan hakları en fazla ihlal edilmiş olanların haklarına verilmelidir. İlke olarak, aşağıdan yukarıya doğru giden bu yaklaşımlar, seçkinlerin gelişme dedikleri şeyin üst sınıflara verdiği ağırlığın, kendi kendisine hizmet eden doğasını düzeltmek için gerekmektedir. Temel insan hakları en yoksun durumda olanların çıkarına çalıştığı sürece, yapısında bazı sınırlar ve tehlikeler olsa bile, bunun değerinin fark edilmesi önemlidir.[647]

Amartya Sen, sınıfsal, etnik ya da cinsiyet temelinde, her anlamda yoksun insanların, hayatlarını sürdürmek zorunda kaldıkları için, kendi yoksunluklarını kabullenmek eğilimine girmekte olduklarını ve radikal herhangi bir değişiklik talep etme cesaretinden uzak kaldıklarını belirtmektedir. Bu nedenle de, sürekli biçimde sadece, insanların yoksunluğunun örtülü ve suskun görünebilme olgusunu dikkate almak değil, insanların yönelme isteği duyacakları bir yaşam tarzını değerlendirme konusunda gerekli koşulların yaratılmasından yana olmak da önemlidir. Temel eğitim, temel sağlık hizmeti ve iş gibi toplumsal ve iktisadi etkinlikler, insanlara dünyaya özgürlükle yaklaşma fırsatını verebilmektedir. Bu noktada işleyen bir

[647] Örneğin, yüzeysel sağlık hakkından daha derin bir insan hakkı, birileri tarafından sağlanan sağlık hizmetinden daha bütüncül bir yapıyı kapsamalıdır. Yüzeysel bakış, insan hakkını savunmak için burada ve şimdi önemli olanın sağlık olduğu, bunların nasıl sağlandığına bakılması gerektiği söylenmektedir. Bildik insan hakları geleneğinin bizi getirebileceği en son yer burasıdır. Derin yaklaşım ise, yapısal ve kültürel nedenlere bakarak, tüm modernleşme / gelişme sendromuna meydan okuyacaktır. Hukuk paradigması, genel olarak yüzeysel sonuçları hiçbir zaman yakalayamayacaktır; çünkü iddiaların yöneltilebileceği somut bir tüzel kişi ya da değerlendirilecek hiçbir bireysel suç veya ihmal yoktur. Sağlık hakkındaki gelişim, hayatta kalma, esenlik, kimlik, özgürlük, üretim, dağıtım, doğa, yapı, kültür gibi hedefleri içermektedir. İnsan hakları geleneği, yine de yapısal bir yaklaşım amacıyla kullanılabilme potansiyeli taşımaktadır. Bkz. Galtung, s.132 vd.

demokrasi ve siyasal hakların varlığı da, kıtlıkların ya da iktisadi sorunların önlenmesine katkı sağlayacaktır.[648]

Supiot'ya göre sorun, bazıları için tekniğin hukukun ortaya koyduğu büyük ilkelere tabi kılınmasıyken, bazıları için ise, teknik açıdan gerçekleştirilebilir her şeye eninde sonunda hukuken izin verilmesidir. Sanayi devrimi tarihini takip eden iş hukuku bize bu konuda yardımcı olabilmektedir. Hukuk, biyoteknoloji tarafından ele geçirilmeden önce, hukuk ve teknik konusu, iş hukukuyla gündeme gelmiştir. İlk aşamada Fransız Devrimi, piyasa ekonomisinin ve endüstrinin hukuki temellerini koymuştur. İkinci aşamada, sanayi alanındaki makineleşme tehlikeli ve insanlık dışı bir çalışma koşullarını doğurmuştur. Üçüncü aşamada ise, iş hukukunun gelişmesi, sanayi ülkelerinin insanın yeni araçların boyunduruğuna girişini kısıtlamalarına hizmet etmiştir. İnsan ile makine arasında durarak, insanı mutlak gücün yol açtığı yıkımdan korumaya çalışmıştır.[649]

Haklar alanındaki son bir çare olan insan hakkı iddiası, Donnelly'e göre, sistematik olarak ilerlemekte ve daha alt düzeydeki paralel bir hakkın daha etkin kullanımını yerleştirmeye çalışmaktadır. Tıbbi bakımın bir insan hakkı olarak ileri sürülmesinin temel politik amacı, tıbbi bakımın bir hukuki hak biçiminde yaratılmasıdır.[650] Hukuki üretim, hukuka yabancı ama hukukun terazisine vurulması gereken bir dünyaya açılmaktadır; ki bu ilişki bazı yazarlara göre, eşitsiz kuvvetler arasında, hukukun sık sık mağlup çıktığı ya da kendisini üreten gerçekliğe boyun eğdiği bir mücadeleyi gündeme getirmektedir.[651]

---

[648] Sen, s.89.

[649] Supiot, s.128–130.

[650] Donnelly, s.24.

[651] Hardt – Negri, s.128.

Lukes'un da aktardığı gibi, bazı hakları ciddiye almak, olumlu bir temelde, keyfi politik güçten kurtulmuş olan toplumsal ilişkilerin gelişip serpileceği belirli bir toplumsal yaşam biçimine sahip olmayı istemektir.[652] Bottomore'un ifadesiyle, insanın sosyal alandaki yaratıcılığı, teknolojik alandaki yaratıcılığı kadar şaşırtıcıdır.[653] Sağlık hakkının bu anlamda gelecekte, genetik teknolojisindeki gelişmeler doğrultusunda yeni bir perspektiften tartışılması gerektiği giderek netleşmektedir.

b- Sağlığın Ekonomi Politiği

19. yüzyılda, epidemiyolojinin kurucularından Villermé, alternatif bir açıklama çabasıyla yaptığı araştırmalarda sağlık üzerindeki sosyal faktörleri incelerken, ölüm oranı ve hastalıklar ile yoksulluk arasındaki bağın altını net biçimde ilk çizen bilim insanlarından biri olmuştur. Bilimin "doğal" ve değişmez gördüğü ya da görmek istediği koşular, politik konsept içine sıkışmakta ve bu genel yaklaşım, sosyal koşulları algılamak istemeyen Batı tıbbının ideolojisini yansıtmaktadır. Benzer çalışmalar ekseninde geliştirilen teoriler, koşulları tersten okuyarak farklı bir politik çizgi belirlemiştir ve artık hangi görüşün sağlık politikalarına hâkim olacağı önem kazanmıştır. Sağlığın sosyoekonomik yapıyla olan ilişkisinin dışlanması, politik bir tercih olarak gün ışığına çıkmıştır. İnsanlar elbette insan haklarının bir parçası olarak, kendi sağlıkları hakkında bireysel karar alabilecektir; ancak, bu tıbbi modelin bireysellik üzerine kurulmasını ve piyasa eksenli bir seçim etrafında dönmesini gerektirmemektedir. Halk sağlığı araçları, bireyler olarak hepimizin görüş açısını genişleterek, dünyayla olan ilişkimize farklı bir pencere açmaktadırlar. Sağlık da politik bir kategori olarak, insan hakları ile ortak biçimde yaşamımızı yeniden inşa

[652] Steven Lukes, **Marksizm ve Ahlak**, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.93.
[653] Bottomore, s.133.

edebilecek bir alandır. Hem mevcut sorunların çözümünde hem de gelişen reprodüktif sağlık alanı başta olmak üzere, genetik ilerlemelerin getirdiği sorunların düşünülmesinde bu gereksinim giderek artmaktadır.[654]

Virchov, tıbbın işini mikropları avlamak olarak değil, hastalıkları besleyen çevresel ve toplumsal etkenleri ortaya çıkarmak olarak görmekteydi. Her uygarlık farkında olmadan kendi öldürücü salgınlarını kendisi yarattığı için, küresel ısınma da yeni hastalıklarda bir sonraki halka olma ihtimalini barındırmaktadır. Yeni ekolojik şekillenme nedeniyle kestirilemeyen yeni uygarlık biçimlerinin vaat ettiği bu olasılık, teknolojik toplumların parçalanmış yapısıyla da birleşince, ortak bir toplumsal tepki oluşturulmasında zorluk çekilmektedir. En gelişmiş ve zengin halklardan en yoksul olanlarına kadar, modern toplumlar da kitlesel ölümlere her zaman açık olduklarını göstermişlerdir. Var olmayan ilaçlar ve tedavilerden çok, mevcut insan hakları çerçevesinde talep edilecek sağlık hakkı temel hareket alanıdır hâlâ. Modern tıp, genetik mühendisliğinin yarattığı bazı yanılsamalarla beslenen ve eski bir kâbus olarak görülen bazı hastalıkların her şeyden önce sosyal alanlarda belirlendiğini görmezden gelen anlayış karşısında, geleceğe savrulan mucize vaatleri kadar, insanlığın modern kültürdeki ekolojik rahatsızlıklarını da görmek durumundadır.

[654] Bkz. Lynn P. Freedman, "Reflections on Emerging Frameworks of Health and Human Rights", **Health and Human Rights**, Ed. Jonathan M. Mann ve d., Routledge, London, 1999, s. 227-252. Ayrıca benzer bir sonuca ulaşan daha güncel bir çalışma, 1970'lerden 80'lere kadar olan süreç içinde alt sınıfların ölüm oranlarının her alanda giderek yükseldiğini göstermiştir. Özellikle İngiltere gibi gelişmiş bir ülkede bile, savaş sonrası dönemde gerçekleşen ilerlemelere rağmen, ölümün sınıfsal niteliği ortaya konulmuştur. Yoksul, kötü sağlık koşullarına sahip olarak, zengine göre daha genç ölmekte ve etnik azınlıklarda ise durum daha da kötü görünmektedir. Bkz. Michael Bury, **Health and Illness In A Changing Society**, Routledge, London, 1997, s.47 vd.

Bilinen sınırlar sadece canlıların bedenlerinde değil, iktisadi ve sosyal koşullarında da yatmaktadır.[655]

Sağlık hizmetleri, kapitalist ekonomiyle karşılıklı olarak biçimlenmekte ve sağlık politikaları da bu süreç içinde belirlenmektedir. Bu tablo, sağlık hizmetinde piyasanın küresel anlamda giderek yükselmesinin açıklanması için yeterli bir ipucudur.[656]Temelde sağlık hizmeti kurumlarından yönlendirilmeyen bu politikalar, ekonomi politiğin daha geniş çerçevesinde ve endüstriyel yapı içinde şekillenmektedir. Bu yapı, sağlık hizmetinde hasta / müşteri anlayışı içinde, piyasa ideolojisinin otorite ve itaat manzarasına tutunmaktadır. Gerektiğinde hizmeti satın alan ve sağlık hakkına kolay erişen kişi de, bu iktidar yansımasından pay almaktadır. Sağlık hizmeti satın alan kurumların hem hasta hem de sağlık çalışanları üzerindeki denetim mekanizmaları da bu piyasa çerçevesinde meşrulaştırılmaktadır.[657]

Güvenilirliği tartışmalı olan birtakım biyogüvenlik araştırmaları ve halk sağlığı açısından ortaya çıkıp çıkmayacağı bilinmeyen biyoterörizm tehdidi gerekçesiyle, zaman zaman önemsiz bazı hastalıklara da kaynak aktarımı sağlanmaktadır. Oysa halk sağlığı alanında, hem kamu hem de piyasa tarafından özellikle bulaşıcı hastalıklara ve aşı üretimine yeterli yatırım yapılmaması, kâr gözetmeyen ilaç geliştirme çabaları konusunu ön plana çıkarmaktadır ve buna uluslararası halk sağlığı

---

[655] Bu alanda, salgın hastalıklar ekseninde tıbbın sosyal yapısını tartışan ve modern insanın unutmak istediği hastalıkların temel koşullarını, yani yoksulluktan kötü beslenmeye kadar durduğu zemini hatırlatan bir çalışma için bkz. Nikiforuk.

[656] Bir ilaç şirketi yöneticisinin de belirttiği gibi, hissedarları olan bir şirket üçüncü dünyaya özgü hastalıklara odaklanan araştırmalara para yatıramamaktadır. Buna göre, tropikal hastalıklar bir sosyal problemdir ve endüstriden çözüm beklenmemelidir. Bkz. Cengiz Başkaya, "İlaç Sektöründe Kartelleşme", **özgür üniversite forumu**, Sayı:26–27, Nisan-Eylül 2004, s.83. 82–91.

[657] Bkz. Michael Moran, "Explaining the rise of the market in health care", **Markets and Health Care,** Ed. Wendy Ranade, Longman, London, 1998, s.17–33.

sisteminin zayıflığı da eklenmektedir. Sadece gezegenin varlıklı cephesinin hastalıklarına değil, küresel çapta hastalıkları önleme çalışmaları için yeni stratejiler geliştirilmek zorunluluğu bulunmaktadır. Davis'in "titanik paradigması" olarak adlandırdığı örgütlenme sistemine göre, herhangi bir hastalık tehlikesi karşısında dünyanın zengin kesiminin tahliye sandalları hazırdır. Kalan kesimler boğulmayı beklemek durumundadır.[658]

Sağlık sistemini gözden geçirme ve yeni politikalar oluşturma sürecini, sadece ideolojik veya küresel iktisadi dönüşümlerle açıklamak yeterli olmayacaktır. Her ülke, sağlık ya da sosyal güvenlik sisteminin kendine özgü sorunlarından yola çıkarak çözüme gitmeyi amaçlamaktadır. Ancak, unutulmaması gereken şey ise, bu sorunların nasıl algılandığı ve hangilerinin öncelik taşıdığına dair yargıyı, genel ideolojik ve ekonomik çerçevenin belirlediğidir. Bu sorunlar, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında ciddi farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde 20. yüzyılda gerçekleşen epidemiyolojik dönüşüm sonucunda, en önemli hastalık ve ölüm nedeni olan salgın ve akut hastalıkların yerini kanser, kalp hastalığı gibi kronik hastalıklar almıştır. Ülkelerin genel demografik profili açısından önemli neticeler doğuran bu gelişme ile erken yaşta salgın hastalıklara yakalanmayan kuşaklar, ileri yaşlarda kronik hastalıklara yakalanmaya ve sağlık kurumlarından daha fazla hizmet

[658] Bkz.Davis, s.168vd. Sağlık alanında küresel düzeyde deregülasyon sağlanmadan tasarruf yapılamayacağına dair öngörü ile sosyal devlet gereği bu alana yapılması gereken kaynak aktarımı kısıtlanmaktadır. Tıbbi teknoloji ve ilaç şirketlerinin bu durumdan duyacakları rahatsızlık ise, kişisel ödemelerin ağırlık kazanması ile önlenmek istenmektedir. Küresel düzenlemeler sonucunda beklenen tasarrufun sağlanıp sağlanmadığı tartışmalı olmakla birlikte, koruyucu sağlık hizmetlerine verilen önemin azalmasına bağlı olarak sağlık harcamalarında bir artış olduğu gözlenmektedir. Bkz. Yavuz Üçkuyu, "Küreselleşme, Küreselleşme Ekseninde Sağlık Politikaları", **özgür üniversite forumu**, Sayı:26–27, Nisan-Eylül 2004, s.30–45.

talep etmeye başlamışlardır. Değişen bu talep ile mücadele yöntemleri de farklılaşmış ve pahalı olan ikinci ya da üçüncü basamak sağlık hizmetleri önem kazanmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde ise, bulaşıcı hastalıklara kronik hastalıkların eklenmesiyle, daha farklı ve vahim bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu kötü hastalık profiline sahip olan sağlık sistemleri, kırsal yoksulluk ve göçle artan çarpık kentleşme olgusuyla da karşı karşıya kalmışlardır. Kaynak ile sosyal güvencenin yokluğu sağlık krizini daha da derinleştirmiştir. Yeni sağlık politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasına dair öneriler, kamunun sağlık siteminde oynadığı rolün yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir. Bu tanım mücadelesinde ve özellikle yoksul ülkelerde kötüleşen sağlık alanında, devletin hizmet sunumunu giderek küçülterek yerini piyasaya bırakması ve bunun tek model olarak gösterilmesi tartışmalıdır.[659]

Daha fazla geliri olanlar, piyasalardaki satıcıları mal sağlamak üzere harekete geçirecek olan şey üzerinde, daha az geliri olanlardan daha büyük bir etkiye sahip olmaktadırlar. Bu tür bir piyasa özgürlüğü ise, çoğu insanın ihtiyaç duyduğu ya da istediği şeyi yansıtmamaktadır. Temel sağlık hizmeti eksikliği söz konusuyken, plastik cerrahiye olan talebin yüksekliği bu konuda önemli bir örnektir. Bu nedenle, sağlık hizmetiyle ilgili kararlar piyasaya bırakıldığı zaman, marjinal faydası olan

[659] Bu model, sosyal devletin küçülmesi ve kamu-özel arasındaki sınırların yeniden tanımlanması ya da tam tersi bir şekilde düzenleme alanında devletin genişlemesi olarak farklı biçimlerde değerlendirilmektedir. Bkz. Tuba Ağartan, "Sağlıkta Reform Salgını", **Avrupa'da ve Türkiye'de Sağlık Politikaları**, Der. Ç. Keyder – N. Üstündağ – T. Ağartan – Ç. Yoltar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 37-54. Sağlığın sosyoekonomik statüye bağlı olduğu ve sosyal hiyerarşide yukarıya çıkıldıkça sağlığın daha iyi seviyede bulunduğuna dair (ölüm oranları dahil) bir başka çalışma için bkz. Nancy Adler ve d. "Socioeconomic Status and Health: The Challenge of the Gradient", **Health and Human Rights**, Ed. Jonathan M. Mann ve d., Routledge, London, 1999, s. 181-201.

tıbbi hizmetler sağlanmaktayken, yoksulara dönük tıbbi hizmetler geride kalmaktadır.[660]

Zengin ülkelerin yurttaşlarının ortalama geliri, küresel yoksullara oranla yaklaşık 50 kat ve piyasa değişim oranları bakımından da 200 kat daha fazla bir seviyededir. Yaklaşık bir milyar insan toplam dünya gelirinin yüzde seksenine sahipken, küresel yoksul kesimi oluşturan 3 milyar insan ise bu gelirin ancak yüzde ikisine ulaşabilmektedir ve de bu doğrultuda küresel gelir hızla zengin kesime kaymaya devam etmektedir. Ahlak kurallarının gelişimine ve büyük teknolojik ilerlemeye rağmen, küresel anlamda bu boyutta bir sefaletin giderek artması dikkat çekicidir. Savunmasız olanların saygınlığını korumaya yönelik kurallar, güçlü olanlara sorumluluk yükledikçe, güçlüler bilerek ya da değil, sosyal dünyalarını bu kurallardan arındırmaya çalışmaktadır. Hem kurallara uyuyormuş gibi görünen hem de egemenliklerinin avantajlarını daha da artırmaya yönelik çabaları bazen gizleme gereği bile duymayan bir eğilim, zayıfları ezmekle kalmamakta, başta insan hakları olmak üzere, insan onuruna sahip çıkmak isteyen kuralları da zedelemektedir. Bir insanın çıkarları ve statüsü, onun ahlaki değerlerinin sonucu oluşan yargılarını da etkilemektedir. İnsanların ahlaki değerleri sadece kendi lehine yorumlama eğilimi ve gerçekleri seçme keyfiyeti, sağlık alanında görüldüğü gibi bir rasyonelleştirmeyi de beraberinde getirmektedir.[661]

Tıp ve insan haklarının yolu çoğu zaman kesişse de, daha genel anlamda sağlık ve insan hakları yeni gelişmeye başlayan bir alandır. AIDS hastalığının özellikle

---

[660] Robin Hahnel, **Siyasal İktisadın ABC'si**, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 330–331.

[661] Pogge, s.5–9.

yoksul ülkelerde etkisini artırması[662], modern sağlık ve insan hakları hareketini bu mücadele içinde birleştirmiştir. Sağlığın korunması ile insan haklarının korunmasının birbiriyle ne kadar bağlantılı olduğu, özellikle bu hastalıkla verilen mücadelede daha da net biçimde anlaşılmıştır. Maliyet ve fayda hesaplarının, bu alanda farklı kalem oynatanlar için bir önemi bulunmamaktadır. İnsan haklarının sınırlı biçimde algılanmasının, sağlık alanında yoksullara karşı ilan edilmemiş bir savaşı başlattığı düşünülmektedir.[663]

Genetik teknolojisindeki gelişmelerin ortaya çıkardığı sosyal, etik, hukuki ve özellikle de insan hakları alanındaki sorunlar çoğalmakta ve boyutları da giderek genişlemektedir. Mevcut teknolojik ilerlemenin ötesinde, gelecekte genetik araştırmaların alacağı yöne bağlı bazı olasılıklar, çeşitlenen bu sorunların birçoğunu çözümsüz bırakmaktadır. Bu sorunlar üzerinde düşünmek için iki farklı yöntemin kullanılması imkânı bulunmaktadır. Birincisi zaten mevcut olan insan hakları koruma mekanizmalarının uygulama alanlarının yeni ihlalleri de kapsayacak biçimde genişletilmesidir. İkinci olarak da, bu mekanizmanın olanaksız olduğu durumlarda konu ile ilgili yeni hak kategorileri ve bunları tanıyan yeni metinlerin oluşturulması gerekliliğinin ortaya konulmasıdır.[664]

---

[662] Daha önce de belirtildiği gibi, Güney Afrika ile ilaç şirketleri arasında AIDS ilaçları nedeniyle yaklaşık 2 yıl süren hukuki ve politik mücadele sırasında, sadece Güney Afrika'da 300 bin insan hastalık nedeniyle hayatını kaybetmiştir. İlaç şirketlerinin yanında olan ABD, Dünya Sağlık Örgütü'nden ilaç ve sağlık politikalarında kamu sağlığının gözetilmesini isteyen kararın geçersiz kılınmasını talep etmiştir. Bkz. William K. Tabb, **Ahlaksız Fil – 21. Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi**, Çev. Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2002, s. 185-190.

[663] Geniş bir perspektif için bkz. Paul Farmer, **Pathologies of Power – Health, Human Rights and the New War on the Poor,** University of California Press, Los Angeles, 2005.

[664] Zeynep Kıvılcım-Forsman, "Genetik Teknolojisi ve İnsan Hakları", **Türkiye'de İnsan Hakları**, Haz. Oya Çiftçi, TODAİE, Ankara, 2000, s.512.

c- Sağlık Hakkının Genetik İzdüşümü

Biyoteknoloji piyasası eskiye oranla daha istikrarlı görünse de, hala biyoteknoloji şirketlerinin en çok sattıkları şey vaattir. Şirketlerin çok küçük bir kısmı projeyi piyasaya sunabilmektedir, ki genelde maksat, söz konusu vaat parası sayesinde gerçek bir ürün geliştirmektense, yatırımların katlanmasıdır. Vaat üzerine dönen pazar, sonuçta ticari anlamda satılabilecek şeylerin yapılmasına yönelmektedir.[665]

Genetik mühendisliği, bu alanda büyük ticari kazançlar elde edenler tarafından, dünyayı açlıktan ve hastalıktan kurtarmanın bir aracı olarak sunulmaktadır. Ancak, genetik teknolojisinin, kötü beslenme, açlık ve hastalıkları sürekli hale getiren eşitsizlikleri güçlendirmenin bir aracı konumuna gelmesi de ciddi bir olasılıktır. Kamunun finansmanı ile ilerleyen bu teknolojinin, piyasa üzerinden açlık ve hastalığa çare olması imkânsız görünmektedir. Geçmiş yıllarda da görüldüğü gibi, özel sektör, kâr arayışını, piyasanın isteklerine yanıt veren ve kimi zaman da spekülatif nitelik taşıyan yatırımlara yöneltmektedir.[666]

Biyoteknoloji sektörünün, gelişmiş ülkelerdeki tüketim düzeyinin sürdürülmesi doğrultusunda arzı yeniden şekillendirmek ile bağlantılı olduğunu ve sağlık alanının da buna ivme kazandıracak yeni bir meta durumuna çevrileceğini savunan yazarlar, sağlık paradigmasının bu bütünlük içinde kavranması gerektiğini belirtmektedirler. Bu açıdan bakıldığında, sağlık, artık ekonominin merkezine yerleşmekte ve tüketici azınlığın yeni hedefi olmaktadır. Derinleşen eşitsizlik ve bireyselleşmiş sağlık

---

[665] Ahmet Koman, "Yirmi Birinci Yüzyılda Gen Teknolojileri", **Avrasya Dosyası**, Cilt: 8, Sayı: 3, Sonbahar 2002, s.64.

[666] Steven P. McGiffen, **Biotechnology – Corporate Power versus the Public Interest**, Pluto Press, London, 2005, s.198.

hizmetleri, sosyal güvencesi olan insanların ayrıcalığının da ötesine geçmekte ve insani dayanışmanın aleyhine genişlemektedir. Dolayısıyla, yatırımlar da farklı bir eksene kaymaya devam etmektedir. Biyoteknoloji pazarı, geniş kesimleri bu anlamda dışlayarak, diğer pazarlarda olduğu gibi, tüketim kalıplarına giremeyen yoksulluğun katlanılması gereken bir bedel haline gelmesini kesinleştirecektir.[667]

Genetik mühendisliğinin, potansiyel tehlikelerden insan haysiyetinin aşınmasına kadar birçok etik meseleyi gündeme getirmeye devam ettiğini görmekteyiz. Ancak, bu teknolojinin yaratacağı ve süreklilik taşıyacağı düşünülen ciddi bir adaletsizlik sorunu, genetik mühendisliğinin sorgulanması gereken asıl zemini oluşturmaktadır. [668] Daha sağlıklı ve mutlu insanlar oluşturmak için kullanılacağı söylenen bu teknolojinin yararlarının nasıl dağıtılacağı büyük önem taşımaktadır. Meseleye ticari olarak bakarsak, insanlığı geliştirmeye yönelik bir mühendisliğin, iyileştirmeye yönelik olandan daha ilgi çekici göründüğünü fark edebiliriz. Bazı genetik hastalıklardan sıkıntı çeken sınırlı sayıda hastalardansa, daha geniş kesimlere ulaşmanın piyasa için önemi ortadadır.[669]

---

[667] Bkz. P. Chastanoy – D. Froidevaux – J. Papart, "Zenginlerin Hizmetindeki Biyoteknolojiler", Çev. Fikret Başkaya, **özgür üniversite forumu**, Sayı: 26–27, Nisan-Eylül 2004, s. 105–109.

[668] Bodmer'in, yapılan her şeyin merkezinde mülkiyet olduğuna dair açıklaması, İnsan Genomu Projesi'nin zemininde yer alan, ama pek tartışılmayan rahatsızlığın dile getirilmesi açısından anlamlıdır. DNA araştırmaları, kamuoyu tarafından kolayca algılanabilen, kamudan maddi talepleri olan, bilimi meşrulaştıran ve sosyal sıkıntıları azaltacağını ileri süren bir endüstri üzerine oturmaktadır. Bu yaklaşımın varlık sebebini de oluşturan asıl dayanak ise, DNA'nın maddi ve politik yapıya üstün olmasını sağlayacak bir meşruiyetin temelinin atılması üzerine yükselmektedir. Proje fonlarının neden evsizlere verilmediği sorulduğunda Koshland, insanların kavrayamadığı şeyin, evsizlerin genetik uygulamalardan zaten hiçbir zaman faydalanamayacağı olduğunu belirtmiştir. Ne de olsa bu görüşe göre, işsizlik ve evsizlik genlerde barınmaktadır. Bkz. Lewontin, 1994, s.71–73.

[669] Bkz. Soren Holm, "Genetic Engineering and the North-South Divide", **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.47–63.

Cohen'in de altını çizdiği gibi, genetik araştırma imkânları, özellikle maddi açıdan, gündelik davranışların olası genlerinin izini sürmek yerine, önceliklerini yoksulluğun ve hastalıkların bir arada ezdiği insanların sorunlarına yöneltmelidir. Özdeş genetik tehlikeler karşısında da, kendini en az kurtarabilen daima en yoksul olandır.[670]

1990'lı yılların başlarından, yani genetik alanının ticari değerinin farkına varılmasından itibaren, sermayenin bu alana akmasıyla, keşfedilmemiş her gen potansiyel teşhis ya da tedavi unsuru veya ticari geleceğe sahip bir modülasyon hedefi olarak görülmektedir. Bu sınırlı sayıda genin oluşturduğu bölgenin değeri, piyasanın belirlediği ticari potansiyelden değil, icat edilmemiş, sadece keşfedilmiş olan genlerin insanlığın ortak mirası olmasından ileri gelmektedir. Daha iyi ve ulaşılabilir bir biyoteknolojiye giden yolda, kamu yararının, tüm hakların özel sektöre devredilmesinde olduğuna dair argüman tartışmalıdır. Tüm bilgilerin kamuya açık ve kullanılabilir olmasıyla, araştırmaların daha hızlı ve etkili ilerleyeceği karşı görüşün temel tezidir.[671]

Bilimde ilerlemenin insana ait tüm değerlerin üstüne çıkıp çıkmayacağı sorusu, mevcut piyasa anlayışında artık yanıtlanması zor bir soru olmuştur. Ölüm, sağlık, hastalık gibi temel kavramlar üzerinde otorite olan ve günümüzde silah sanayi dâhil, birçok sektörle iç içe geçen tıp da, genetik mühendisliği ile birlikte en kârlı sektörlerden biri haline gelmiş ve bu soruyu daha da bulanıklaştırmıştır.[672] Bazı hastalıklara ait araştırmalarda, özellikle vakıf bazında sadece tedaviye odaklanılması,

---

[670] Cohen, s.257.

[671] Bkz. Robert Mullan Cook-Deegan, "Confidentiality, Collective Resources and Commercial Genomics", **Genetic Secrets**, Ed. Mark A. Rothstein, Yale University Press, New Haven, 1997, s. 161–183.

[672] Tolga Ersoy, "Savaş ve Terör Aracı Olarak Tıp" **özgür üniversite forumu**, Sayı: 24, Ekim-Aralık 2003, s. 168.

bu hastalıklara sahip olan insanların başta eğitim ve sosyal destek olmak üzere, temel ihtiyaçlarının göz ardı edilmesini beraberinde getirmemelidir.[673] Birçok hastalıkta, hasta sayısı oldukça düşüktür ve bu insanlar daha geniş hasta kesimlerine göre araştırmaları yönlendiremeyecek kadar güçsüz bir konumdadırlar.[674]

Sağlık alanında önleyici bir yaklaşım, sosyal olarak insanların yaşamlarında ve çalışma şartlarında organize değişiklikler gerektirmektedir. Dolayısıyla, araştırma stratejilerinin bile farklı yönlere kayabildiği ve endüstri için pek de kâr getirmeyen bir tablo ortaya çıkacaktır.[675] Birçok sorun, bu alanda geleceğe havale edilmektedir.[676] Midgley'in belirttiği gibi, biyoteknolojik çözümler vizyonumuzu

[673] Geçmiş dönemlerdeki çalışmaların da gösterdiği gibi, engelli insanların temsili orantısız biçimde toplumun en yoksul kesiminde yoğunlaşmaktadır ve insanlar yaşam şartlarını geliştirmek için gereken eşit imkânlardan yoksundurlar. Temel hakların yeterli düzeyde uygulanmaması, ister istemez bu düzeyde bir ayrımcılığı beraberinde getirmektedir. Bkz. Aart Hendriks, "Disabled Persons and Their Right to Equal Treatment: Allowing Differentiation While Ending Discrimination", **Health and Human Rights**, Ed. Jonathan M. Mann ve d., Routledge, London, 1999, s. 113-129.

[674] Bkz. Alan Stockdale, "Waiting for The Cure: Mapping the Social Relations of Human Gene Therapy Research", **Sociological Perspectives on the New Genetics**, Ed. Peter Conrad – Jonathan Gabe, Blackwell Publishers, Oxford, 1999, s.79–96.

[675] Bowring, s.162. Yeni genetik, halk sağlığı yaklaşımının bazı görünümleriyle, özellikle de hastalığın çevresel ve sosyal unsurları ile mücadele içindedir. Bkz. Sarah Cunnigham-Burley – Anne Kerr, "Defining the Social: Towards an Understanding of Scientific and Medical Discourses on the Social Aspects of the New Human Genetics", **Sociological Perspectives on the New Genetics**, Ed. Peter Conrad – Jonathan Gabe, Blackwell Publishers, Oxford, 1999, s.149–170.

[676] 20. yüzyılda bireysel sorumluluk konusu haline gelmeye başlayan sağlık, yeni genetik retorik sayesinde bireylerin kişisel genetik risklerden tam manada sorumlu tutulması ile sonuçlanan farklı bir kulvara geçmiştir. Sağlıklı bir insan, potansiyel bir hasta olarak da mekanizmanın parçasıdır. Bkz. Nina Hallowell, "Doing the Right Thing: Genetic Risk and Responsibility", **Sociological Perspectives on the New Genetics**, Ed. Peter Conrad – Jonathan Gabe, Blackwell Publishers, Oxford, 1999, s.97–120.

daraltmakta ve hastalıktan kötü beslenmeye kadar, sorunların gerçek nedenlerini karartmaktadırlar.[677]

d- Sağlık Hakkını Yeniden Düşünmek

Biyologların bir kısmı, amaca bağlılığı genetik program kavramına kadar götürmekte ve yaşamın bilimsel bir nesne olarak kendinde var olmadığını, çünkü yaşam mekanizmalarının kimyasal reaksiyonlara indirgenebildiklerini ifade etmektedir. Bu yaklaşım, canlının biliminin, canlının varoluşunun bilimin konusu olduğunu reddetmesine çıkmaktadır. Supiot'ya göre, insanın varlığından kuşku duymak, bilimin insan yaşamına anlam verebilecek amaçlar hakkında sunacak önermesi olamayacağı anlamına gelmektedir. Bazı biyologlar açısından ise etik, biyolojik verilerden gittikçe bağımsızlaşan seçimler yapmalıdır. Kurumsal boyutundan uzaklaşan insan, biyolojik varlığına indirgendikçe, hukuk da buna boyun eğecektir. Totaliter rejimlerin geride bıraktıkları bir iz olarak, hukuksal ve bilimselin yer değiştirmesi, hukukun bilim ve teknolojinin karşı konulmaz gelişimine tabi olan anlamdan yoksun bir araç olarak görülmesine neden olmuştur, ki bugün de bilimselcilikle aynı çıkmaza sürüklenilmektedir. Oysa hukukun insan ve insanın temsilleri arasında durma işlevi, ona tekniğin insancıllaştırılması işlevini de

[677] Irkçılığın önlenmesi amacıyla deri renginin açılmasına yönelik gen terapisinin tartışılması bile, varılan absürdlüğün tepe noktasını göstermektedir. Bu "insancıl" çözümde genetik ufkumuz herkesin "beyaz" olması kadar dardır, ki neden herkesin "siyah" olamadığı sorusu, biyoteknolojinin gündeminde olmayan konulardan uzak durulması ve ırkçı önyargılarla "genetik" mücadelenin engellenmemesi için sorulmamaktadır. Agar'ın da altını çizdiği gibi, bu tür bağnazlıklar, liberal öjeniğin etik anlayışını kaydırmaktadır ve bunlara liberal yaklaşım adına katlanmak mümkün değildir. Elbette liberal öjeniği savunanların da büyük oranda katılmayacağı bu tür görüşler, faşizmin 21. yüzyılda liberal öjenik adına tersten okunmasını yansıtsa da, tarihsel bir ironinin ötesinde durmaktadır. Bkz. Nicholas Agar, **Liberal Eugenics**, Blackwell Publishing, Oxford, 2004, s.153 vd.

vermektedir ve bu da yazara göre, hukukun bağlarını sağlam tutma gereğinin bir ifadesidir.[678]

İnsan hakları bağlamında asgari sağlık koşullarının sağlanması,[679] bilimsel bir müdahale olmaktan çok, ideolojik bir argüman olarak devreye girmektedir. İnsanların büyük kısmı için sağlık, belirli sınırlar içinde ulaşılabilen ve bu sınırlar içinde düzenli biçimde satın alınabilir olan, sınırların dışında ise satın alma gücünün üzerinde bir hizmet sunumu olmaktadır. Bu nedenle, bilimsel gelişme ile toplum sağlığındaki düzelme birbirine paralel bir konumda değildir; açlığa ve yoksulluğa çare bulmak görevi de elbette tıbbın üzerine düşmemektedir. Ancak, yüz milyonlarca insan açlık ve kötü beslenme nedeniyle doğrudan hastalık tehdidi altındayken, rastlanma olasılığı düşük hastalıklar veya biyolojik silahlanma için biyoteknoloji alanında harcanan milyarlarca dolara tıp aracılık etmektedir. Bu mekanizmayla, bilimsel gelişme de denilen vaatler ülkesinin sınırlarından yoksullar uzak tutulmaktadır.[680]

İnsan hakları etrafında şekillenen halk sağlığı programlarının geliştirilmesi, bireylerin ve toplumların her şeyden önce kendi sağlıklarının korunması yeteneği üstünedir. Temel bir hak olarak sağlık, bundan mahrum olanların diğer insan hakları taleplerine de bağlı olarak gelişme gösterecektir.[681] Modern insan hakları, sağlık alanının dışında gelişse de, insan sağlığı bu alanın dışında tutulacak bir görüntü

---

[678] Supiot, s.52–61.

[679] Geniş bir açıdan bakınca, sağlık için tedavi imkânlarına erişim, tek başına yeterli olmamaktadır. Sağlığın korunması, eşitsizliklerle ters orantılıdır. Bkz. Ruth Hubbard – Elijah Wald, **Exploding The Gene Myth**, Beacon Press, Boston, 1993, s.58 vd.

[680] Tolga Ersoy, **İatokrasi – Tıp ve Kültür**, Sorun Yayınları, İstanbul, 1998, s.25–29.

[681] Bkz. Lawrence Gostin – Jonathan Mann, "Toward the Development of a Human Rights Impact Assessment for the Formulation and Evaluation of Public Health Policies", **Health and Human Rights**, Ed. Jonathan M. Mann ve d., Routledge, London, 1999, s. 54-71.

değildir. Bugün halk sağlığı açısından iki sorumluluk, yani halk sağlığını ve insan haklarını korumak ve geliştirmek, birbirinden ayrı tutulamaz.[682]

Mutlak yoksulluğun, eşitsizlik ve sömürüden öte bir ivedilik boyutunun da olduğu ve bunun sisteme bağlı uzun vadeli çözümlerle beraber, ama ondan önce kısa vadeli hafifletici önlemleri gerekli kıldığı[683] tespitine paralel biçimde, somut bir sağlık hakkı ileri sürülmelidir. Sağlığın tüm yurttaşların hakkı olduğunun ilanı ve finansman yönteminin değiştirilmesi önemli bir çözüm önerisidir. Fonu, primden değil, vergilerden sağlanan bir sağlık bütçesi, finansman ile hizmet arasında ilişkiyi koparacak ve kimsenin sağlık hizmeti talebinin reddedilmemesi anlamına gelecektir. İlke olarak her yurttaş veya daha genel anlamda insan haklarına bağlı biçimde, ülkede yaşayan herkes aynı hizmeti alabilecektir.[684]

Evrensel olarak uygulanan herhangi bir teknolojinin, erişim olanakları nedeniyle yasaklanması düşünülemez. Kaldı ki, teknolojilerin ne kadar zamanda gelişeceği ve hatta ileride gerçekten bir yere varıp varamayacağı bilinmemektedir. Genetik teknolojilerinin de tamamen totaliter rejimlerin bir uzantısı olarak görülmesi ve hatta kontrol edilmezse gelecekte insanlığı ele geçirecek bir hayalet gibi yansıtılması, kimi zaman genetik alanının insanlık için öneminin yadsınmasına neden olmaktadır.

---

[682] Bkz. Jonathan M. Mann, "Medicine and Public Health, Ethics and Human Rights", **Health and Human Rights**, Ed. Jonathan M. Mann ve d., Routledge, London, 1999, s. 439-452.

[683] İHD – TİHV, "Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı Nihai Rapor ve Sonuç Bildirgesi", **Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı 2002 Bildirileri / Yoksulluk ve İnsan Hakları**, Hazırlayan: Gül Erdost, Ankara, 2003, s.16.

[684] Konunun yurttaşlık perspektifinden teknik bir değerlendirmesi için bkz. Çağlar Keyder, "Giriş", **Avrupa'da ve Türkiye'de Sağlık Politikaları**, Der. Ç. Keyder – N. Üstündağ – T. Ağartan – Ç. Yoltar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.15–35.

Sağlık hakkı, sadece yaşam hakkının bir parçası veya gelecekte biyoteknolojinin getireceği eşitsizliklerden korunmak için düşünülmesi gereken bir mekanizma olmasının da ötesinde, geniş bir zemin gerektirmektedir. Yeni teknolojilerin insan yaşamına getirdiği yeniliklerin tartışmalı içeriğinin, bugünkü aşamada insan haklarını direkt olarak etkilemediği yönündeki bir algı artık sorunlu görünmektedir. Teknolojilerin uzun vadedeki etkilerinin belirsizliği ile küresel ısınma ve benzeri olası ekolojik felaketlerin sonuçları, her ne kadar insanlık için eşit ele alınsa da, çözümler ve olanaklar konusundaki dışlayıcı yaklaşımlar bizi ileride bir uygarlık krizine götürebilecektir; ki bu durumda insan haklarının birinci kuşağı bile silinme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilecektir. İnsanlığın temel sorunları karşısındaki mevcut uyku hali, felaket senaryolarıyla bir tutulmaması gereken güncel sosyo-ekonomik tablo ile birlikte düşünüldüğünde, insan hakları, artık mevcut ile yetinemeyeceğimiz bir noktaya doğru gitmektedir. Dolayısıyla, sosyal haklar tartışmaların merkezinde olmaya devam edecektir; ancak, sağlık hakkının bugünün ve yarının acil sorunlarına yapacağı katkı, bir temel hak olarak sosyal hakların içinde yutulmasına izin verilemeyecek kadar önemlidir.

Sağlık hakkı, iktisadi yapı içine hapsedilerek, imkânlar ve şartlar çerçevesinde değerlendirildikçe, bir yurttaşın yaşama hakkının ayrılmaz parçası olarak görülmedikçe, ölüm ve hastalık, dünyanın büyük bir kesimi için, maliyete endeksli bir yaşama hakkından arta kalanlar olacaktır. Elbette sağlık hakkı mücadelesi, uzun bir politik ve hukuki mücadele sürecidir. İnsanların temel yaşamsal ihtiyaçları karşılayacak güvenceden mahrum kalmaları nedeniyle, hasta olmalarının önüne geçilmesi mümkün değildir; ki bu da tamamen sosyal hakların eksikliğidir ve geniş kapsamlı bir sosyal adalet sorununa işaret etmektedir. Ancak, en azından insanların

bu hastalıklarla savaşmaları, tedavi ve özellikle ilaç imkânlarına kavuşmaları sağlanmalıdır. Hastalığı önleyemeyen bir hukuki yapı, en azından hastalıktan ölümleri, ilk aşamada durdurmaya çalışmalıdır ve bu aşama da zaten bizi sağlık hakkına götürmektedir. Sağlık hakkının anayasal güvenceye kavuşturulması sırasında sınırlayıcı bir kayıt düşülmemesi ve yurttaşın bir temel hak olarak sağlık hakkı ihlal edildiğinde, bu hukuki güvenceden yararlanması üzerinde düşünülmesi gerekmektedir.

Hayatın her alanını tıbbileştiren sağlık sistemi, eski hakların tartışılmasına ve zaman zaman da yeni hakların geliştirilmesine neden olmaktadır. Bir alanın tıbbileştirilmesi, insan hakları açısından o alanda kimi zaman olağanüstü hal çağrışımı yapmaktadır, ki bazen bir adım geri çekilmemiz istenmektedir. Sağlık ve insanlık adına dile getirilen bu talepler ile tıpkı yaşama hakkında olduğu gibi, yeni bir insan hakkı hattı oluşturulması istenmektedir. Oysa insan hakları mevcut konumunu korumanın ötesinde, geliştirmek zorundadır. Bu tür bir zıt kutup oluşumunun insanlığa vereceği şey şüphelidir. Elbette eski haklar yeniden yorumlanabilir ve yeni ihtiyaçların yarattığı haklar tartışılabilir. Ancak, insan hakları bu tür bir kuşatmaya izin vermemelidir.

Biyoteknolojinin ya da genel anlamda teknolojinin gelişimi, kimi alanlarda ister istemez değişimleri beraberinde getirmeye devam edecektir. Eğer genetik alanındaki ilerlemeler, bizim tahayyül sınırlarımıza hızla ulaşırsa, insan hakları buna hazırlıklı olmak zorundadır. Moleküler bir biyolojik gelişim, öjenik uygulamalarda olduğu gibi bir noktada yoğunlaşırsa, mevcut endüstriyel ve hukuki politik yaklaşımların da gösterdiği üzere, ilerlemenin yönünü tayin etmek ya da etmeye çalışmak anlamsız görünmektedir. Bir teknolojinin toplumsal ve hukuki denetimi önemlidir ve bazı

değerlerin varlığına işaret eder; fakat genetik teknolojilerinde olduğu gibi insanlığın yararına olsun olmasın, bazı alanlardaki gelişmelerde sosyal yönde herhangi bir sapma olasılık dâhilindedir. Bu, sadece insanlığın olumsuz etkileneceği felaketler anlamına gelmemektedir. İnsanlığa olumlu katkıları olacak teknolojiler sağlık alanına yaklaştığında, mevcut eşitsizliklerin özellikle biyoteknoloji aracılığıyla daha da derinleşmemesi için sağlık hakkı ön plana çıkmalıdır. Biyoteknoloji, gelecekte hızla veya zamana yayılarak, bir biçimde gelişimini sürdürecekse ve dolayısıyla insan yaşamında herhangi bir iyileşme ihtimali söz konusuysa, bu tüm insanlık adına olmalıdır. Genetik mühendisliğindeki retorik olarak insanlık kavramı, sadece sağlık alanında tam eşitlik ile bir anlama kavuşacaktır. Sağlık hakkı, bu anlamda insan hakları metinlerinde sadece sözü edilen bir hak, günlük hayatta sıradanlaştırılan bir başvuru olmanın ötesinde ele alınmalıdır. Biyoteknolojinin geleceğinde, sağlık hakkının yeni zemininin de yeri olmalıdır; ki insanlık, sadece muhtemel bir felaket senaryosunda eşit rol almayı değil, asıl olarak bu gelecekteki anlamlı gelişmeleri ve yaşamın iyileştirilmesini eşit biçimde beklemelidir.

B- ÖJENİK VE GENETİK SINIRLAR

1- Öjenik İdeolojisinin Tarihsel Mirası

Öjenik, politikleştirilmiş bir bilim dalı olarak doğmaktan çok, bilimselleştirilmiş bir politik mesele olarak ortaya çıkmıştır. Galton, seçici çiftleştirme konusunda Darwinden etkilense de, diğer türler gibi insanın da geliştirilmesi önerisini, aslında ondan da önceki geleneklere uzanarak hayvan ve meyve yetiştiriciliğinden olgunlaştırmıştır. İnsan ırkının en kötü özelliklerinin üremesine izin verilmemesini savunarak, 1885'te öjenik terimini kullanmıştır. Spencer'ın bireysellik dünyasında kastedilen "biz", Galton'unkinde bireylerden öte

topluluk anlamına gelmekteydi. Ancak, Almanya'nın güçlenmesinden çekinen Pearson, öjeniği şovenizme çevirerek, bunun bireylerin ötesinde uluslara uygulanması gerektiğini ileri sürmüştür. Buna göre, İngiltere, yurttaşlarının seçici üremesiyle Avrupa'daki rakiplerinin her zaman önünde yer almalı ve devlet, bu durumda kimin üreyeceği konusunda karar verme yetkisine sahip olmalıdır. 20. yüzyılın başlarında, toplumun hayal gücüne yerleşmeye başlayan öjenik, ilerleme heyecanının ekonomik ve sosyal halkalarının yanına evrimsel olanı da eklemiştir. Bu otoriter felsefe, diğer ülkelere hızla yayılırken, Almanya da bu çekim gücüne kendini hemen kaptırmıştır. Pratik uygulamadan uzak kalınan o yıllarda, ilgi sadece ideolojik bir düzeyde kalmıştır.[685]

Bazı yazarlara göre, öjenik hareket, biyolojik kusurlar açısından yoksul sınıf üzerinde odaklanan bir orta sınıf aktivizmidir.[686] Aslında katliamlar nedeniyle Nazi politikaları üzerinden açıklanan bir öjenik, steril bir yurttaş profili açısından geniş bir coğrafyaya yayılan politikaları denklemin dışında tutmaktadır. Muller gibi sol kanat öjenikçiler ve dönemin önde gelen genetikçileri tarafından 1939 yılında imzalanan "Genetikçiler Manifestosu", sosyal sorunların çözümünde (kadınlara eşit haklardan ailelerin iktisadi güvencesine kadar) öjenik temelli üreme programları üzerinde ısrar etmiştir.[687]

---

[685] Ridley, s.325–326.

[686] Bir mücadele alanı olarak 1920'li yıllarla birlikte kitle kültürü içine yayılmaya başlayan öjeniğin popüler kanadı, özellikle görsel olarak filmlerde bile, uyum sağlayamayanın ölmesi gerektiği konusu üzerinde durmuştur. Öjenik tarihinin farklı insanlara farklı bakan bu "kültürel" kısmı için bkz. Martin S. Pernick, "Defining the Defective: Eugenics, Esthetics and Mass Culture in Early Twentieth-Century America", **Controlling Our Destinies**, Ed. Phillip R. Sloan, University of Notre Dame Press, Indiana, 2000, s. 187–208.

[687] Allen Buchanan ve d., **From Chance To Choice: Genetics and Justice**, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 34-36.

Öjenik, ilerleyen yıllarda yörünge değiştirmeye başlamış ve en iyilerin çocuk sahibi olmalarının üzerinde kalan bir ilgi odağı, en kötülerin çocuk sahibi olmalarının engellenmesine doğru kaymıştır. ABD'ye de ulaşan bu akımla, zihinsel özürlülerden alkoliklere kadar geniş bir kesim hedef haline gelmiştir. Özellikle zihinsel geriliğin kalıtımla geçtiği ısrarla savunulmuştur. Theodore Roosevelt'in ifadesiyle, ideal ve iyi bir yurttaşın artık asıl görevi, arkasında kendi kanını bu dünyaya bırakmak olmuştur. ABD'de uyanan bu heyecan, aynı zamanda ülkedeki göçmen karşıtlığı için de bir fırsata dönüşmüştür. Geleneksel ve ırkçı nedenlerle göçmen alımını kısıtlamak isteyenler için, öjeniğe dayalı iddialar müsait bir zemin haline gelmiştir. Birçok eyalete yayılan yasal tedbirlerle, zihinsel engellilerin kısırlaştırılmasına izin verilmiştir. Yüksek Mahkeme, başlarda bu tür davaları reddetmiş, fakat 1927 yılında Buck v. Bell davasında verdiği bir kararla, sara ve zekâ geriliği nedeniyle C. Buck'ın Virgina Eyaleti tarafından kısırlaştırılabileceğine hükmetmiştir. Yargıç O.W. Holmes, karar hükmünü açıklarken ünlü cümlesini söylemiştir: "Üç nesil embesil yeterlidir." Ridley, burada bir noktanın altını çizmektedir. Buna göre, bilim insanları, genelde öjeniğin sahte bilim olarak görüldüğünü ve gerçek bilimcilerin bundan hoşlanmadığını ifade etmektedirler. Oysa yazılı kayıtlarda bunu destekleyen pek kanıt bulunmamaktadır. Hatta o dönemin teknoloji coşkusunun yarattığı düzen içinde, çoğu bilim insanı buna karşı çıkmamıştır. Örneğin, İngiltere'nin yasal zeminde bu işe girmemesinin arkasında bilim yer almamaktadır.[688]

1930'lardaki ekonomik bunalım yılları, öjenik düşüncenin yeniden canlandığı bir dönem olmuş ve artan işsizlik ve yoksulluğun sorumluluğu da ırkın yozlaşmasına

[688] Ridley, s.327–329.

bağlanmıştır.[689] Bu da birçok ülkede sterilizasyon konusunda yasal düzenlemelerin yapıldığı bir zamana denk gelmektedir. Görüldüğü üzere, öjenik, temel özgürlükleri ve eşitliği tahrip edici yapısıyla, işlevsel bir baskı aracı olmuştur. Bilimin işbirliği ile bilimsel olmayan bir yöntemle, muğlak bir toplumsal veya ulusal çıkar adına, iktisadi ve sosyal dalgalanmaların da etkisiyle, insanlığa ve değerlerine sistematik bir saldırıdır öjenik.

Alman öjenik hareketinin halkı kaliteli ve kalitesiz kişiler olarak ayırması ve ıslah çalışmalarına bilim insanlarının giderek dâhil olmasıyla, yaşamın ekseni onu hak edip etmemeye doğru kaymıştır. Kişisel görüşler, politik ya da keyfi, ne olursa olsun, seçim kriterlerine bilimsel bir görünüm gerekli görülmüştür. Sonuçta, bilimsel kesinlik ve onay, halkın güven duymasının bir parçasıdır. Sterilizasyonun sınırları zekâ geriliğinden epilepsiye, şizofreniden alkolizme, kalıtsal körlükten fiziksel bozukluğa kadar geniş bir alana yayılmıştır. Hukukun sağladığı kesinlikten sonra, mahkeme kararıyla yaklaşık üç yüz bin insan "steril" hale getirilmiştir. Yasadaki tanımların esnekliği, bazı rahatsızlıklar için muğlak bir kriter getirmekte ve özellikle şekil bozuklukları da kusurlu bölgeye sokulmaktaydı, ki zekâ geriliği, toplumsal kriterlere yakın dalgalı bir tanım içinde, sosyal konumlara kadar uzanmıştır. Hukukun ve bilimin "kesinlik" soyutlamaları topluma yansıdığında, steril hale getirilenler sadece dışlanmakla kurtulmuşlardır. Savaş yaklaştıkça, Nazi yönetimi bir hamle daha yapmış, yaşamı tartılanlar, belki de bir sonraki kaçınılmaz ya da beklenen operasyonla, artık, Nazi ayıklama ütopyasının kurbanları olmaya başlamışlardır; çünkü sıra yaşamı hak etmeyenlerin ortadan kaldırılmasına, yani "doğal" ayıklamanın son aşamasına gelmiştir. Ancak, bu gerilimi yasal zeminin

[689] ibid, s.334.

taşıması mümkün görünmediğinden, doğal sınırların dışında kalan canlılar olarak, insan sayılmayanların imhası, hukukun sınırlarından da taşmıştır. Nazi Yönetimi, her ne kadar her zaman her insanlık dışı eyleminde hukuki bir kriter koymaya özen gösterse de, bu kadarını hukuk ile bağdaştırması imkânsızdı. Dolayısıyla, son operasyonlar yasa dışı kalmış ve bu yetkiler "resmi gazete"de yayınlanmamıştır.[690]

Nazilerin ardından yaklaşık otuz yıl sonra, bilim dünyasının öne çıkmış isimleriyle birlikte, yönettikleri halkların yaşam koşullarını en yeni teknoloji ile geliştirmek isteyen politikacıların da yer aldığı uluslararası bir konferansa katılan Etzioni'nin gözlemlerini aktarırken, Bauman şuna dikkatimizi çekermektedir. Konferansta örneğin, kürtajla neticelenen amniosentezi değerlendirirken, konuyu anne baba açısından ele almaktan (özürlü bir çocuk dünyaya getirip getirmeme tercihi), toplum açısından açıklamaya (bu çocuklar için yılda harcanan para miktarı ve harcama tercihi), tedaviye yönelik (özürlü çocuğun doğmasını engelleyici) amaçlardan, ıslah amaçlı (cinsiyet seçimi) uygulamalara, birey haklarından toplumsal sorunlara, zorlayıcı önlem ya da müdahalelere kadar birçok konu konuşulmuştur. İlginç olan, hem bilim insanlarının hem de politikacıların konudan konuya bu tarz bir geçişi fark etmemiş olmalarıdır. Zaten bu konferansın yapılmasındaki neden, tam da bu geçişler ve geçiş olanağındaki kolaylıktır. Etzioni, eğer yapılabilecek korkunç bir şey varsa, önünde sonunda bunu yapacak bir devletin ortaya çıkacağı konusunda uyarıda bulunmaktadır. Bu noktada, istenmeyen gelişmeleri durdurmak için, kâğıt üzerinde de olsa herhangi bir mekanizmaya sahip değiliz. DNA'nın keşfinden sonra modern genetik biliminin aldığı yol, elbette

[690] Henry Friedlander, "Engellilerin Ayıklanması ve Katledilmesi", **Nazi Almanyasında Toplumdan Dışlananlar**, Ed. Robert Gellately – Nathan Stoltzfus, Çev. Funda İşbuğa Erel, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002, s.206–215.

1930'ların bilgisiyle kıyaslanamaz. Bu nedenle Bauman'ın da belirttiği gibi, her şeyden önce şu sorular zihinleri meşgul etmektedir: Almanya'daki uygulamalardan sonra herhangi bir ders çıkarıldı mı? Yoksa dünya ölçeğinde daha ürkütücü biçimde tekrarlanma olasılığı var mı?

Genetik destekli modern tıbbın, kendini gerçekleştirebilmesi için yeni bir endüstriye ihtiyaç duyduğu kısa sürede ortaya çıkmıştır. Piyasada kendini insan veya daha genel anlamda canlı genlerine tahsis eden ve yeni bilimsel araştırmaların er ya da geç sağlayacağı yüksek kârı düşünerek uygulamaların getireceği bilgiyi patentle garantilemek isteyen şirketler zaten mevcuttur. Bu muğlak ortamda, bilim insanlarının da haklı itirazları bulunmaktadır. Kendilerine şüpheyle yaklaşılmasından sıkıntı duymaktadırlar ve hedeflerinin sadece iyilerin aşılanması olduğunu, kötü özellikleri tanımlamaya çalışmadıklarını belirtmektedirler. Tabii ki, bilim insanlarının iyi niyetlerinden kuşkulanmak için bir neden görünmemektedir. Üstelik onları, sanki önceden tasarlanmış bir felaketin parçasıymış gibi algılamanın yersizliği ortadadır. Ancak, Bauman'ın da ısrarla üzerinde durduğu gibi, tarihin bize gösterdiği şudur ki, bilim insanlarının iyiyle kötüyü ayırma hakkına sahip oldukları görüşünün geçerliliği ve ahlaki otorite olarak bilimin kapasitesi, tartışmalıdır ve ayrıca her zeminde de kuşku gerektirmektedir.[691]

20. yüzyılın başlarında 30 kadar ülkeye yayılan öjenik[692] hareketler, temelde bir halkın niteliklerinin ıslahı lehine çalışmalar yürütmekteydiler. Ancak, hepsinin

[691] Bauman, 2003, s.63–65.

[692] Genetik mühendisliği, dünyayı daha "düzenli" (ve bu şekilde daha mutlu) bir yer haline getirme arzusunu yükseltse de, başka insanların bu yararcı yaklaşımı kabul etmeme olasılığı görülmelidir. Hastalık taşıyan ceninin alınmasından kimin yarar sağladığına dair bazen metafizik bulmacalara varan tartışmalar gerçekleştirilebilir. Bazı eleştirilere göre, insan neslini geliştirmeye yönelik argümanlar, savunmacı anlayışa göre daha agresif görünmekte ve ahlaki anlamda savunmacı olanlara göre yanlış

aynı siyasi eğilimi gösterdikleri söylenemez. Sadece ırkçı çizgidekilere indirgenemeyecek olan öjenik, geniş sayılabilecek bir ideolojik dağılıma sahip olmuş ve İngiltere'de radikal sol, ABD'de feminizm, hatta Nazi dönemi öncesi Yahudiler tarafından da benimsenmiştir. İskandinav ülkelerinin sosyal demokrat hükümetleri de zihinsel özürlüleri hedefleyen bir kısırlaştırma politikası yürütmüştür. Fransa'daki öjenik taraftarları ise, alkolizm, tüberküloz ve zührevi hastalıklara bağlı olarak görülen "soysuzlaşma" ile mücadele etmiştir. O dönemde kalıtıma dair bilimsel bir kuramın henüz oturmamış olması da, bu hareketlerin yaygınlığında etken olarak görülmektedir. [693] Genetik mühendisliğinin ortaya çıkması ile öjenik meselesi başka yönlere de kaymaya başlamıştır. Lecourt, bu noktada Galton'dan Mengele'ye ve oradan bugünün biyoteknolojisine uzanan uzun yola dikkat çekerken, düz bir çizginin görülemeyeceğini belirtmektedir. Aslında haklı olarak da belirtildiği gibi, halkın ıslahından soykırıma kadar, ciddi konuların oluşturduğu sorunsalların, özünde öjenik ideolojiye bağlı olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. İnsanlığı ıslah etmek, siyasal bir projeye dönüştüğü zaman, -zihinsel özürlü, bağımlı, suçlu, serseri ya da yabancı- hedefte o an kim olursa olsun, bu iradeyi ortaya koyan politik yapının elinde yeteri

---

anlaşılabilmektedir. Klonlama tartışmaları hala bir fantezi üzerinde yürüse de, öjenik için sınırların nereye çekileceği sorunludur ve halk sağlığına ilişkin diğer konulara ait ölçülere göre bu alana engel konması belirsizliği artırmaktadır. Bu nedenle, savunma hattından ne kadar uzaklaşırsak, beklenmedik ve nahoş etkilerle karşılaşma ihtimalimiz o kadar artabilir. Öjeniğin tarihsel perspektifi ve bugüne izdüşümü için bkz. Alan Ryan, "Eugenics and Genetic Manipulation", **The Genetic Revolution and Human Rights**, Ed. Justine Burley, Oxford University Press, Oxford, 1999, s. 125- 132.

[693] 1929 bunalımının ABD'de gerileyen öjeniğin, manevi olarak çökmesine de önemli katkısı olmuştur. Birçok başarılı seçkinin ya da "hayatta kalan güçlü"nün intiharı, iflası ve diğer yoksul ve işsizlerle aynı hizaya gelmesi, üstünlük iddiasını silerek, "eşitlik" sağlamıştır. ABD'nin öjenik geçmişi için bkz. Rifkin, s.140 vd.

kadar araç ve bunların oluşturduğu envanteri kaplayacak kadar genetik determinizm bulunmaktadır. Hatta bazen buna bile gerek kalmamakta ve kültürel bir hassasiyet ya da etnik bir kimlik, öjenik düşü olmadan da ağır blokları tekrar yerinden hareket ettirebilmektedir. Piyasa kuralları çerçevesinde, isteğe bağlı ve kişisel nitelikli, daha liberal bir öjenik ideolojisinin gündeme gelmesi bile, çok farklı olasılıklarla karşı karşıya olduğumuzu bize göstermektedir.[694]

2- Liberal Öjenik

a- Bir İnsan Tasarımı

Monod'ya göre, genomun mikroskobik oranlarının, bugün için bazı umutlara elverişli olmaması, bilimkurgusal spekülasyonlar bir kenara bırakılırsa, insan türünü "iyileştirme"nin tek yolunun bilinçli ve sıkı bir ayıklama olduğu bir uygulamayı gerektirmektedir. Monod'nun yıllar önesinden sorduğu şu soru bugün için artık ironik durmaktadır: Bunu kim ister, buna kim yürek bulur? Bu tehlikenin oldukça uzun vadeli görüldüğünü söyleyen Monod, modern toplumların başka ağır ve yakın tehditlerle karşı karşıya olduğunu belirtmektedir. Bilimle örülmüş olan modern toplum, ilaçta aşırı dozdan zehirlenen birisi gibi onun tutsağı olmuştur. Gerçeğe uygun söylem, bilginin temeli olarak insanlığa büyük güç sağlamaktadır. Modern toplumun maddi gücü, bilginin temelindeki etikten gelmekte ve ahlaki zayıflığı ise, başvurmaktan çekinmediği, fakat bilginin bozmuş olduğu değer sistemlerinden kaynaklanmaktadır, ki bu öldürücü çatışma, uçurumu önümüze sermektedir.[695]

İnsan hayatını belirlemede devleti tek sorumlu olarak gören ve otoriter öjeniği reddeden *liberal öjenik* yaklaşım, devletin bu alanda herhangi bir seçimden uzak

[694] Lecourt, 2005, s.34–35.

[695] Jacques Monod, **Rastlantı ve Zorunluluk**, Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s.146–154.

durmasını savunmaktadır."İyi hayat" kavramının içini bireysel tercihler dolduracaktır ve özellikle anne babalar çocuklarının geliştirilmesi için gerekenleri kendileri seçecektir; çünkü liberal toplumlar, iyi hayat hakkında birçok farklı ve hatta zıt fikirler üzerinde kurulmuştur. Genetik teknolojiler, bize bu seçme gücünü veren imkânları sunmaktadır.[696]

Liberal öjenik anlayışa göre, ailelerin çocuklarının yaşadıkları çevreyi değiştirerek, onların bazı olumlu özellikler kazanmalarına katkıda bulunmasıyla, benzer biçimde genomlarının değiştirilmesi arasında meşruiyet açısından bir fark bulunmamaktadır. Ahlaki anlamda çocuklara iyileştirici katkı yapacak çevresel unsurlar ile genetik unsurlar aynı zemindedir ve bu özelliklerin üretilmesine izin verilmelidir. Bu argüman, mevcut eşitsizlikleri meşrulaştırıcı bir güzergâh üzerinden gitmektedir ve neden eşit biçimde tüm çocuklara çevresel olanaklar sağlanamadığı üzerinde her zamanki gibi durmamaktadır.[697]

Teknolojik bir olasılık, hayal ürünü olsa da, bazen bazı sosyal etkiler yaratan sonuçlar çıkarılmasına neden olabilecek kadar gerçekçi sayılmaktadır. Aslında genetik alanında bu olasılığın daha net biçimde saptanmasının ve gerçekle spekülasyonun da ayırt edilmesinin zamanıdır. Bu girişim sırasında, mucize beklentileriyle akıl dışı korkuların karar alma sürecine etki etmemesi gerekmektedir.[698]

Biyoteknolojin sosyal sonuçlarını görmezden gelmenin ötesinde, bunları toplumsal sorunlara dayanak yapmanın en uç noktalarından birini de Koshland

[696] Agar, s.5–6.

[697] ibid, s.113.

[698] Clifford Grobstein, "Doğaya Karışma Yolunda Yeni Bir Çağın İnişi", Çev. E. Göksel – A. Şenel, **Biyoteknoloji, Genetik Mühendisliği ve İnsanlığın Geleceği**, Ed. E.D. Hanson – S. Panem, V Yayınları, Ankara, 1987, s.59.

göstermiştir. Birçok toplumsal konunun temelinde bazı genetik hastalıkların bulunduğu savunan Koshland, özellikle akıl hastalığı çeken evsizlerin büyümesini örnek göstermiştir. Liberal öjeniği savunanlarda bile şaşkınlık yaratan bu yaklaşım, toplum için moleküler biyoloji dışında bir ufuk görememektedir.[699] Piyasa ve fırsat eşitliği, gelir dağılımı, işsizlik gibi birçok sosyal boyutu tek hamlede silen bu tür sığ ve genetik kavramının oldukça ötesinde kalan ve de sadece bir mühendislikten ibaret olan tutumlar, geçmişin gölgesini zaman zaman bize hatırlatan işaretlerdir. Beckwith, yeni genetik biliminin öjenik tabanlı bir politikanın hizmetkârı olmaması için, genetik ile çevre arasındaki ilişkinin topluma daha dengeli sunulmasını önermektedir. Yazar, sadece gen üzerine yoğunlaşmanın, politik imalar bir yana,[700] sorunların herhangi bir farklı çözümü olabileceği fikrinden kopmak anlamına da geleceğini düşünmektedir. Hastalıklar ve sosyal sorunlara yönelik bir genetik odaklaşma, hem toplumun dikkatini diğer araçlardan uzak tutmakta hem de mevcut eşitsizliklerin daha da derinleşeceğini gözümüzden kaçırmaktadır.[701]

---

[699] Neo-liberalizm ekseninde toplumsal olanın bireysele kaymasının genetik alanındaki tezahürünü insan biyolojisinde gören genetik determinizmin bir başka biyolog tarafından eleştirisi ve sosyal sorunların bu noktaya ideolojik olarak yansıtılmasının ele alındığı bir değerlendirme için bkz. Steven Rose, "The Genetics of Blame", **New Internationalist**, Sayı: 300, Nisan 1998, http://www.newint.org/issue300/genetics.html (20.04.2008).

[700] İnsanların fiziksel ve zihinsel özelliklerinin genetik manipülasyona tabi tutulmasının, ABD'de kamuoyu tarafından desteklendiği ileri sürülmektedir. Bu, Tanrının ya da doğanın işine karışmak veya başka ne anlama gelirse gelsin, öjeniğin kendi piyasasını oluşturacağına kesin gözüyle bakılmaktadır. Biyoetik alanından Arthur Caplan, bu eşitsizlik yaratan süreçten, özellikle ABD sağlık sistemi nedeniyle rahatsız olduğunu belirtmekte ve onaylamasa da bu tür öjenik bir pratiğin gelecekte gerçekleşeceğinden emin olduğunu söylemektedir. Serbest piyasa ve kapitalizm ile bir sorunlarının olmadığını ve demokrasiye bu perspektiften inandıklarını söyleyen bazı yazarlar da aynı konu üzerinde durmakta ve sistemin zaman zaman düşündürücü boyutta etik dışına geçtiğini belirtmektedirler. Bkz. John Naisbitt, **İnsan ve Teknoloji**, Çev. O. Ayaz – H. Yıldıran - M.Ş. Kileci, CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul, 2004, s.131 vd.

[701] Rifkin, s. 183.

Germ hattı mühendisliğini savunanların bile, insan üzerinde şimdilik riskli bulduğu uygulamalar, sorgulayamayan, ama bir anlam da veremeyen robota benzeyen bir insan türünü karşımıza getirebilecektir. İnsan da olsa mekanikleştirilmiş bir canlının, kim olduğuna dair sorduğu kişisel soru, geçmişle kopan bağı aracılığıyla silikleşmektedir. Her mühendislik faaliyeti gibi, üretim hatalarıyla karşılaşan insanın, kendince yok etmek istediği hatalar üzerinde çalışırken yarattığı yeni hataları nasıl izah edeceği belirsizdir. Tedavi ve tasarım arasındaki çizginin giderek inceltilmeye başlanması, zamanla aradaki bu hattı tamamen ortadan kaldıracaktır. Liberal öjeniğe sessizce alışmamızı sağlayan gelişmelere hukuki yöntemlerle engel olmaya çalışmak veya üremeye doğallık garanti etmeye çabalamak, tutucu bir modernizm karşıtı direnişten çok farklı bir şeydir; çünkü Habermas'a göre, modernitenin pratik öz anlayışının muhafaza koşullarını güvence altına almak anlamına gelen bu deneme, kendi kendine göndermede bulunan bir ahlaki edimin politik bir eylemi haline gelmektedir. Dworkin de, ahlaki yargı ve edimlerin sarsılmaz sanılan geçerli koşullarının biyoteknoloji eliyle bir tür yön değişimine maruz kaldığını belirtmektedir. Buna göre, tesadüf ile özgür karar verme arasındaki kritik sınır, ahlakın omurgasını oluşturmaktadır. Bu sınırın kayması, özgür karar verme ile değer ölçütlerimizi de etkileyeceğinden, bir insanın başka bir insanı tasarlamasından çekinmek gerekmektedir.[702]

Sağlık konusunun ve insanların çektiği acıların hassasiyetinden yararlanarak teslim alınmak istenen insanlık, prosedürlerin nasıl kullanılacağına dair anlaşmazlıkların ötesinde, çeşitli hastalıklar ve sakatlıklar ile her şeyi pratik bir engel olarak algılayan zihniyetin yaratacağı sosyal sorunlar arasında seçim yapmak gibi bir

[702] Jürgen Habermas, **İnsan Doğasının Geleceği**, Çev. Kaan H. Ökten, Everest yayınları, İstanbul, 2003, s.42–47.

çıkmaza saplanacaktır. Bu noktada, uluslararası insan haklarının çizeceği çerçevede bir kamu politikası saptanmasında geç kalınması ve hakların ilerletilmemesi, insan haklarını daha da geri noktalara taşıma olasılığını içinde barındırmaktadır. Genetik alanındaki bazı teknolojilerin özgürlük vaadinin, ne kadar gerçekçi olduğu ayrı bir tartışma konusudur. Ancak, bu teknolojinin aslında kısıtlayıcı niteliklere sahip olup olmadığı ve insandan veya kendini özgür tercih ortamında düşünen anne babalardan özgürlüklerini alıp almadığı konusu uzun vadede daha da sık gündeme gelecektir. Bu tür bir tasarım mühendisliği uygulamasını savunan biyologlardan Silver, genetik mühendisliğinin meşru ve gayrı meşru uygulamaları arasına net bir bariyer koymanın pek de mümkün olmadığını kabul etmektedir.[703] Liberal öjenik taraftarı olan Silver, toplumun gen zengini ve yoksulu (ya da doğal olanlar) olarak ikiye ayrılmasını kaçınılmaz görmekte ve bu tür bir sınıf ayrımının adil olmadığını kabul etmektedir. Ancak, bu durumun zengin ailelerin çocuklarına özel okulda eğitim sağlama hakkına sahip olması kadar doğal olduğunu belirtmekte ve özgürlükleri savunanların yeni genetik gelişmelerin karşısında durmaları için meşru bir gerekçelerinin de olmadığını düşünmektedir.[704]

Tıbbın geçmişte kalan başka örnekleri (çocuklara uygulanan gelişim hormonu / HGH) hatırlandığında, Batı toplumlarının özellikle üst sınıflarının genetik mühendisliğinin insan tasarımına yönelik uygulamalarına hazır olduğu düşüncesi, piyasa uygulamalarının ileride bu çerçevede şekilleneceğini varsaymaktadır. Şimdilik kurgusal biçimde kalan, teknolojik bir sürüm olarak insan fikri, sürekli kendini yenileme ekseninde yürüyen insanlık için demode özellikleri de beraberinde

[703] Bill McKibben, **Yeter! Genetik Mühendisliği ve İnsan Doğasının Sonu**, Çev. Fatma Çolak, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006, s.188.

[704] Rifkin, s.193.

getirecektir, ki bir noktadan sonra tüm kararlar ahlaki olmaktan çok stratejik bir konuma gelebilecektir.[705]

Genetik manipülasyonun insanlarda tek taraflı ve geri döndürülemez biçimde gerçekleşmesi, bu kararı veren kimseye yüklediği sorumluluk ve genetik programı yapılan insanın etik özgürlüğü dışında, tasarlayan insanı ile tasarlanan insan arasında kurulan ilişkinin simetrisidir. Bir kadere sahip ürün ile tasarımcısı arasında nasıl bir bağımlılık kurulduğu da düşünülmeye değerdir. Bu tür bir bağımlılık,[706] özgür ve eşit kişilerin toplumda karşılıklı oluşturdukları ahlaki ya da hukuki ilişkilerin önünde bir engel, en azından görünmeyen bir bağ oluşturabilir. Bu noktada, anayasal olarak yurttaşlar arasında simetri bozulmasa ve farklı genetik tasarıma sahip olanlar açısından hukukta karşılığı olmayan biyolojik bir ayrım olmasa da, sonradan mecbur kalınacak ayrı kurumsal ve yasal düzenlemelerin politik karşılığı normatif olarak tartışmalı hale gelecektir.[707] Habermas, liberal öjeniğin bu şekilde, her yurttaşa özerk

[705] McKibben, s.52 vd.

[706] Kendilerinin veya toplumun önceliklerine göre karar veren gen tasarımcıları, doğacak ya da gelecekteki kişinin temel haklarını çiğnememektedirler. İleride kişiyi mağdur edecek biçimde, meşru seçim imkânlarının önü de kapatılmamaktadır. Burada önemli olan husus, müstakbel bir kişiliğe tek taraflı ve geri döndürülemez bir müdahalenin gerçekleştirilmesidir. Doğum öncesi bebeğin sağlığına yönelik yapılan genetik iyileştirmelere, ilgili kişinin rıza gösterdiğini varsaymak zorundayız. Ancak, bir tasarım ürünü olan kişinin kendi hayatını, önceki nesillerin genetik kararlarının kölesi gibi görme olasılığı söz konusu olabilecektir. Bu konuda daha geniş bir tartışma için bkz. Habermas, 2003, s.128 vd.

[707] Agar'a göre, Kantçı biyoetikçiler insanın genetik olarak geliştirilmesi konusunda ya absürd ya da sessiz bir tavır sergilemektedirler. Kantçı etik açısından, araçsal bir muameleye maruz bırakılan insanın statüsü önemsiz bir nesneye dönüşmektedir, ki biyoetik alanındaki muhalif görüşlerin çoğu da bu noktada toplanmaktadır. Ancak bazı yazarlara göre, genetik mühendisliği, Kantçı etiğin odak noktasını, özellikle reprodüktif teknolojilerde artık tamamen saf dışı bırakmaktadır: İnsanda değişmez görülen rasyonalite. İnsanın üremesinin, özellikle varolmayan bir kişi açısından bakıldığında araçsal olmadığını söylemek zor olmaktadır. Bu görüşe göre, genetik teknolojiler sayesinde sadece rasyonel

hayat sürdürme hakkını tanıyan demokratik anayasal çoğulcu toplumlar içinde meşru yollardan normalleştirilemeyeceğini savunmaktadır.[708]

Fukuyama ise, ağırlıklı olarak genetik üstün sınıf olasılığı üzerinde durmaktadır. Evrensel insan onurunun tehlikeye girmesi ile doğuştan üstün olma iddiaları gündeme gelebilecektir. Bu kez geçmişten farklı olarak iddiaları uzlaşımdan değil, doğadan kaynaklanacaktır, ki bu alandaki hak talepleri, insan haklarını derinden sarsacaktır. Genetik olarak daha eşitlikçi bir toplum olasılığından çok, genetik üstün sınıf senaryosu üzerinde durulmasının, günümüzde devletler kadar, toplumların da demokratik reflekslerinin zayıf olmasından kaynaklandığı açıktır. Fukuyama ise, bu endişeyi kendi deyimiyle, zengin ve kendinden hoşnut liberal demokrasilerin politikalarıyla ilgili olarak insanları sokağa dökecek pek de fazla sıkıntı olmaması nedeniyle taşımaktadır. En azından kendi endişesinin, insanların genetik eşitsizlik nedeniyle haklarını aramaya teşebbüs etmesiyle mi, yoksa hayalindeki demokrasinin bu tür sorgulamaları kaldıramayacak kadar kırılganlık taşıdığıyla mı ilgili olup olmadığı net değildir.[709]

İnsanın genetik olarak yönlendirilmesi olasılığı ile Heidegger'in ele aldığı modern teknolojiye bağlı tehlike fikrinin günümüzde her yerde geçerli hale gelmeye başladığını belirten Zizek ise, Heidegger açısından asıl tehlikenin insanlığın öz yıkımı veya genetik müdahalelerle bir şeylerin yanlış gitmesi tehdidi olmadığının altını çizmektedir. Buna göre, genetik manipülasyonun düzgün işlemesi ve insan olmayı niteleyen özgül açıklığın ortadan kalkmasıdır asıl tehlike, ki burada

---

varlıkların yaratılması lehine bir seçim yapılacaktır, ki istenen de "onlar"ın kendinde bir amaç haline gelmesidir. Yararcı ve Kantçı ahlak çerçevesinde bir tartışma için bkz. Agar, s.40 vd.

[708] Habermas, 2003, s.105–107.

[709] Fukuyama, s.194 vd.

olanaksızdan korkma söz konusudur. Fukuyama'dan Habermas'a kadar, en son teknolojik gelişmelerin insan olmamızı etkileyeceğinden kaygılı olanların düştüğü durumu bu şekilde tasvir eden Zizek, bu tür akıl yürütmeleri yetersiz bulmaktadır. İnsanların insan olması, insanlar tarafından verilen ontik bir karara bağlı değildir. İzin verilebilir olanın sınırlarını tanımlamaya çalışsak bile, asıl felaket zaten gerçekleşmemiştir. Önemli nokta ise, biyoteknolojik planlamayla sadece anlam evrenimizin kaybolmayacak olmasıdır. Teknolojik kendi kendini yönlendirmenin anlamsız evreninin olumsuz betimlemeleri de perspektif hatasının kurbanı olmuştur. Onlar da geleceği, yetersiz mevcut standartlara göre ölçmektedirler. Teknolojik yönlendirmenin geleceği, eğer sadece anlamlı bir evrenin ne olduğuna ilişkin geleneksel fikirle ölçülürse anlamdan yoksun görünmektedir.[710]

Habermas'ın Neo-Kantçı devlet felsefesi ile biyogenetiğin yıkıcı sonuçlarını denetlemeye ve felsefi sonuçlarını azaltmaya çalışmasını rahatsız edici bulan Zizek, Habermas'ın bu çabasının, insani saygınlığın yara almadan hayatta kalmayacağı şeklindeki korkusuna ters düştüğünü belirtmektedir. Bilimsel ilerlemeye yönelik bu yaklaşım, karşı konulan şeyi karşı konulamaz olarak sunan bir etik tutumdur. Zizek'e göre, biyoteknoloji konusundaki bu son etik kriz, insanın devlet felsefesine olan gereksinimini doğurmuştur: Bir yandan bilimsel araştırma sürecine sessiz kalacak ve diğer yandan onun toplumsal darbesini içine alarak, mevcut etik kümelenmeye bir tehdit oluşturmasını önleyecek bir felsefe. Günümüz Kantçı devlet felsefecilerinin de bu talebin ekseninde olduğunu belirten Zizek, bilimin sonuçlarını etik-dinsel alan içinde yasadışı ilan edilmesinin, bilimin önceden düzenlenmiş anlam ufkunun içinde nasıl dizginlenebileceğini bulmanın bir sonucu olduğu görüşündedir. Sloterdijk ve

[710] Slavoj Zizek**, Paralaks**, Çev. Sabri Gürses, Encore Yayınları, İstanbul, 2008, s.195.

Habermas arasındaki tartışmada, hümanizmin hep bir tür uzlaşmayı, eskiyle yeni arasındaki köprüyü içerdiğini söyleyen Sloterdijk, bilimsel sonuçların anlamın eski evrenini çökerttiğinde, onları yeniden bütünleştirmenin yolunun bulunmasını önermektedir, ki bu da obskürantizmin çözümü olarak değerlendirilmektedir.[711]

b- Totaliter Sapma

Totaliter bir düzende, genetik ve hukukun insanlık karşıtı bir kesişmesinden beri, 1933 Almanya'sında Genetik *Sağlık Mahkemeleri* örneğinde de görüldüğü üzere, toplumsal ile doğal olanın tek hamlede hukukun çekim alanı içinde kaybolduğu bilinmektedir. Sağlık ve tıp tarafından oluşturulan bütünsel alan, halk sağlığı paravanında bir paradigma değişimi gerçekleştirmiş ve bu kez bireysel sağlık ve özgürlük, politik bağlamda geride bırakılmıştır. Sağlık bir yurttaşlık görevi, hatta onun ön şartı haline gelince, "sağlığın sana ait değil" sloganı, gerçek gibi görünmese de sağlığı bir değer olmaktan çıkartıp, onu savaş alanına sürmektedir; bu savaşta "sağlıklı" ya da "yurttaş" olmayanların yeri yoktur.[712]

Caplan, günümüzle geçmiş arasında tarihsel açıdan öjenikle ilgili bir kıyası kabul etmeyenlerin, kamu politikasının şekillenmesinde de tüm uyarıları gereksiz bulduklarını belirtmektedir. Caplan'a göre, asıl endişe nüfus genetiğinden kaynaklanmalıdır.[713] Totaliter bir devletin toplum üzerinde öjenik bir plana sahip

---

[711] Bkz. ibid, 2008, s.179 vd.

[712] Norbert Frei, **Führer Devleti**, Çev. Akın Kanat, Politikus Yayınları, İzmir, 2005, s.176–178.

[713] Yakın tarihli ve nispeten "demokratik" örneklerden birini vermek gerekebilir. 1980'li yıllarda Singapur'da Başbakan Lee'nin öncülüğünde, eğitimli insanları evlendirmeye özendirip, daha fazla çocuk yapmalarını destekleyen ve insanlarda çevresel etkenlerin değil, genetik yapının belirleyeceği olduğuna inanan bir aile planlaması görüntüsünde bir öjenik program benimsenmiştir. Yunan Uygarlığının bile, üst sınıf kadınların nüfus artışına katkısının az olması nedeniyle çöktüğüne inanan bu programın "Seçici Nüfus Denetimi" politikasıyla desteklenmesi düşünülmüştür. Hatta zeki kadınların çok çocuklu olmaya ve diğerlerinin ise aileyi küçük tutmaya özendirilmesi gerektiği

olmasıdır korkutucu olan. Sorun, "daha iyi bir bebeğe" sahip olmak isteğine göre değil, politik rüzgârın alacağı şiddete göre netlik kazanacaktır. Birçok alanda, özellikle çocukların yetişme şartlarında büyük eşitsizliklere göz yumulan bir dünyada, biyolojik bir eşitsizliğe gelene kadar sosyo-ekonomik eşitsizliklerin zaten mesafeyi açtığı da bu noktada vurgulanmaktadır. Ancak bu bakış açısı, ayrıcalıkların prokreatif otonomi adına bir alana daha yayılmasında bir sakınca görmezken, sorunun çıkış noktasını göz ardı etmekte ve başladığı yere gelmektedir.[714]

Bireyler arasındaki farklılıklara istemeden de olsa önem verilmesi, reel liberal toplumlardan yayılan despotik ideolojilerden biri olarak gösterilen öjeniğe sessiz bir mecra sağlamaktadır. Seçkinci bir yönetim tarzından sıyrılmak isteyen liberalizmin, soyut birey vurgusu ile insan haklarına rağmen, öjenikle yolu sık sık kesişebilmektedir. Biyolojik ya da doğal olanın toplumsal olana aynen yansımasının tek yolu, insanlara potansiyellerini gerçekleştirme imkânı veren bir liberal toplum olarak görüldüğünde, Herrnstein'ın savunduğu gibi, gerçek eşitlik, ancak doğanın insanları kapasitelerine göre sınıflandırmasının toplumsal alana yansıması olarak

---

belirtilmiştir. 1984'te açıklanan bu teknokrat proje, özellikle yoksulların gelir durumundan istifade ederek, onları maddi karşılıkla yönlendirmeyi ve sterilizasyona ikna etmeyi hedeflemiştir. Modern sınıflı toplumların biyolojik determinist perspektifini işaret eden bu çalışma için bkz. C.K. Chan, "Eugenics on the Rise: A Report From Singapore", **Ethics, Reproduction and Genetic Control**, Ed. Ruth F. Chadwick, Routledge, London, 1994, s.172–182.

[714] Bkz. Arthur L. Caplan, "What's Morally Wrong with Eugenics?", **Controlling Our Destinies**, Ed. Phillip R. Sloan, University of Notre Dame Press, Indiana, 2000, s. 209–222. Halk sağlığı uygulamalarının kimi zaman otoriter uygulamaları beraberinde getirmiş olması ve halk sağlığı adına zor kullanılması, halk sağlığının önemini azaltmamaktadır. Elbette kişisel özgürlüklere baskı yapan bir halk sağlığı politikasını kabul etmek mümkün değildir; ancak bu yaklaşım, liberal öjenik politikalarını haklı çıkarmak için yeterli bir argüman olarak da gözükmemektedir. Bkz. Buchanan ve d., s.52.

algılanmaktadır. İnsanlar, toplumdaki doğal yerlerini, yani biyolojik bakımdan hak ettikleri yerleri almaya başlayınca, üst sınıflar alt sınıflardan daha fazla kapasite sahibi olacaklardır. Bu düşünceye göre, devrim sonrası oluşan toplumda sınıflar arasındaki yapay engeller kalkmakta ve biyolojik farklılıklar belirmeye başlamaktadır; ki böylelikle sular çekildikçe, ayrıcalıklı sınıflar eskiden olduğu gibi ezilenlerle aynı biyolojik yapıda olmayacaktır. Gerçekten bu sıfatı hak eden sınıflar, toplumsal olarak "demokratik" bir yönelime geçeceklerdir.

Liberal modern toplumların üstünlüğünü vurgulamak isteyen Herrnstein gibi yazarlar, bu kez liberalizmin felsefesini de çarpıtarak, kendi meşruiyet krizlerini yaratmaktadırlar. Kendisini dizginleyecek liberal bir geleneğe bile yaslanamayan bu tür eğilimler, liberalizm adına inşa ettikleri bir genetik düzenle despotizme bağlanmaktadırlar. Ancak, bu despotizme karşı mücadelenin de "doğal" görülmemesi nedeniyle, politik olarak anlamsız bir tablo ile karşı karşıya kalmaktayız. Yine Herrnstein'ın Murray ile birlikte yazdığı ve 1990'lı yıllardan beri en tartışmalı çalışmalardan biri olan "Çan Eğrisi" kitabındaki iddialar, insanların zekâ seviyelerinden de ileriye taşınmıştır. Yazarlar, suçu ve işsizliği eğitim ve çevresel etkenlerden tamamen kopartarak kalıtıma bağlamışlardır. Sınıf kavramı da zekâ ekseninden tercüme edilmiş ve yoksulların suçunun zenginler kadar zeki olmamak olduğu vurgulanmıştır. "Kötü gen"lerini nüfus olarak daha da fazla yayan yoksullara yardım edilmemelidir, ki hem sosyal adalet adına savurganlık yapılmasın hem de doğal seçim mekanizmasına güvenilsin. Elbette faşizme yaklaşan bu görüşlerden etnik gruplar da payını almakta ve özellikle siyahlar zekâ seviyesi en düşük olan kesim olarak gösterilmektedir. Demokratik anlamda yaratılan bu ahlaki boşluk ile liberal toplumlarda genetik alanından serpilen ideolojilerin ortaya

çıkmasına olanak verilmektedir. Güce ve zekâya tapan gündelik insan ilişkilerinin destek görmesi, liberal anayasalarla yönetilen ülkelerin özellikle uluslararası politik tutumları da göz önüne alındığında, haklar ve özgürlükleri çelişkili bir alana taşımaktadır. Bu yapı üzerine yükseltilen bir genetizm ile güçlülerin faaliyetleri meşru kılınmakta ve bilimsel zeminine kavuşan bir eşitsizliğin bir sonraki aşaması hukuk alanına yansımaktadır. [715]

Genetik indirgemeciliğin öjenik düşüncenin içinde yer almasından hareket eden bir eleştiri ise, yine aynı noktaya varmakta ve insani sorunların genetik nedenlerle ele alınması riskini bir kez daha göstermektedir. Sosyal çözümler aramaktansa, genetik arayışlar içinde kalmak, sosyal politikaların geliştirilmesi önünde de bir engel olacaktır. Maliyet hesaplarının, kamu tasarrufu adına öjenik zihniyete sızması, adalet anlayışını yeniden şekillendirecektir.[716]

Öjenik uygulamaların her türünün tehlikeli olacağı görüşünü temelsiz bulan bazı yazarlar, ayrımcılığın yaygın olduğu toplumlarda demokrasiye olan mesafe açısından haklı olabilirler. Ayrımcılık açısından öjenik bir ideolojiye ihtiyaç duymayan bir iktidar her dönemde olasıdır. Dolayısıyla, zaten insan haklarının ihlal

---

[715] Deniz Gürsel, "Zeka ve Demokrasi", **Birikim**, Sayı: 78, Ekim 1995, s.16–24.

[716] Ruth Chadwick, "Gene Therapy", **A Companion to Bioethics**, Ed. Helga Kuhse- Peter Singer, Blackwell, Oxford, 1998, s. 189–197. Engelli insanlar ve maliyet kelimelerinin, genetik testleri meşrulaştırma amacıyla bir arada sıkılıkla kullanılması, hızla öjenik lehine bir rasyonalite kaymasına neden olmaktadır. Engelli bir çocuğun dünyaya gelmesini önleme düşüncesi, bireysel bir karar olarak tartışılabilir. Ancak sorun, kimi hesaplarla konunun bir toplumsal veya kurumsal karar boyutuna çekilmek istenmesidir. Bu tür bir "rasyonel" kararın inşa süreci, estetik veya mali tablolarla kararı baştan "engelli" hale getirecektir. Dolayısıyla sorumluluk, ilk etapta anne babalara yansıtılan bir baskı üzerinden yükselecektir. Bkz. Derek Morgan, "The Troubled Helix: Legal Aspects of the New Genetics", **The Troubled Helix: Social and Psychological Implications of the New Human Genetics**, Ed. Theresa Marteau - Martin Richards, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 187–209.

edildiği bir toplum için, öjenik uygulamaların ne derece önem taşıdığı tartışmalıdır. Ancak bu argüman, bizi totaliter bir devletten ve özellikle ırkçı yargılardan kaçınmak adına, öjenik bir geleceğin demokratik sularına götürmemektedir.[717]

c- Hayali Öjenik: Liberalizm ve Ticari Yansıma

Nozick, "ütopya"sında genetik mühendisliğini bir örnek olarak ele alırken, genetik süpermarketten bahsetmektedir. Buna göre, biyologlar genetiği bir tasarım sorunu olarak görmektedirler ve tek kaygıları bu süreci kimin denetleyeceğidir. Ailelere, ahlaki sınırlar içinde bireysel isteklerde bulunabilecekleri bir "genetik süpermarket" sistemi kurmayı düşünmezler. Süpermarket sisteminin erdemi ise, gelecekteki insan tipini belirleyen herhangi bir merkezi kararı dışlamasıdır. Yeni aile ve toplum kalıpları için, herkesin iktisadi yarar sağlayacağı bir piyasa oluşacaktır.[718]

1970'li yıllarda ütopik bir evrende gerçekleşen genetik piyasalar, günümüzde en azından "market" seçeneği üzerinden hâlâ gerçekleşmemesine rağmen, artık gerçeğe daha yakın durmakta ve bir piyasa kararı olarak tasarım insanlık, sırasını beklemektedir.

Genetik mühendisliğinin ileride ucuz ve kolay erişilebilir olup olmayacağı bilinmemektedir. En büyük endişe, daha önce de bahsedildiği gibi, bu teknolojiye sadece zengin insanların erişebilecek olmasıdır. Diğer taraftan, devlet müdahalesine açık bir alan olarak da sorun yaratabilmekte, özellikle otoriter devletlerin baskısı karşısında biyolojinin kırılgan olduğu bilinmektedir. Ancak, işlerin değişmesi için, özel şartlar altında tedaviye yönelik bir genetik mühendisliğinin demokratik bir

[717] Bkz. Janice Wood-Harper – John Harris, "Ethics of Human Genome Analysis: Some Virtues and Vices", **The Troubled Helix: Social and Psychological Implications of the New Human Genetics**, Ed. Theresa Marteau -Martin Richards, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 274–294.

[718] Robert Nozick, **Anarşi, Devlet ve Ütopya**, Çev. Alişan Oktay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, s.392–393.

hukuk devleti tarafından erişiminin yaygın ve herkes için eşit hale getirilmesi gerekmektedir. Fukuyama, aksi halde durumun etik ikilemden çıkarak, sınıf savaşına kayma ihtimalinden söz etmektedir. Serbest piyasanın iyi işlediğine inanan bir yazar olarak, bu alanda piyasaya güvenilemeyeceğini belirtmekte ve liberal öjeniğe kuşkuyla yaklaşmaktadır.[719]

Öjenik ideolojisinin arka kapıdan, özelleşerek girdiği doğrudur. Buchanan ve diğer yazarlar, öjenik politikalarda devletin piyasaya karşı bir ağırlık oluşturmasının ve dengeyi sağlamasının gerektiğini düşünmektedirler. Devlet, vergilendirme, düzenleme ve hizmet sağlama açısından kişisel özgürlüklere de dokunmayarak bu alanda rol üstlenebilir. Sağlık alanıyla da yakından ilgili olan genetik politikalar nedeniyle, devletin düzenlemeler çerçevesinde sadece "tüketici"nin korunmasına benzer bir rol mü üstleneceği net değildir. Sosyal adalet kavramına sıklıkla başvuran ve bu alanda yükselecek eşitsizliklere dikkat çeken yazarlar, eşitsizlikler için nasıl bir kamu politikası belirleneceğine dair belirgin bir çerçeve çizmemektedirler.[720]

Hiçbir ailenin gelecekte fiziksel veya zihinsel olarak çocuklarının "topluma yük"ünü bir hak olarak talep edemeyeceği şeklindeki görüş, mali argümanların ötesinde 1970'lerden beri savunulan liberal öjeniğin görülmek istenmeyen karanlık yüzünü oluşturmaktadır.[721] Bu fikrin daha geniş bir çerçeveden yorumunda, çocukların mevcut tıbbi imkânlar dâhilinde, sağlıklı doğma hakkından söz

[719] Fukuyama, s.20 ve 125.

[720] Bkz. Buchanan ve d., s.333 vd.

[721] Biyoteknolojinin öjenik üzerindeki etkisi polarizasyon veya homojenizasyon eğilimleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Buna göre, insanlar ya genetiksel olarak farklılaşarak birbirlerinden uzaklaşacak ya da tam tersi insanlar çeşitliliğe aykırı olarak tek tipleşecektir. Bkz. Agar, s.134 vd.

edilebilse bile, bu hakkı kimin garanti edebileceği bir soru işaretidir. Bu da eski öjeniğin otoriter yapısının zihinlerden silinmediğini göstermektedir.[722]

Sadece piyasanın standartları belirlediği bir dünyada, genetik mükemmelleştirmeler için duyulan bu coşku anlaşılabilir bir şeydir. Bazı düşünürlerin buna ortak olması ve bir değer olarak sadece genetik gerçeğin geçerli sayılması, bu gerçeğin nasıl pazarlanacağı ile yakından ilgilidir. Zorunlu olmayan bir genetik danışmanlık, bu süreç içinde adaletsiz görünmeyebilir. Adalet, zayıfın yok sayıldığı, hatta piyasa tarafından tahrip edildiği bir genetik dışlama mekanizması içinde zaten görünmez kılınmış olacaktır.[723]

Tüm yurttaşların yaşam kalitesinin geliştirileceğine dair vaat, Kitcher'in deyimiyle, "ütopik öjenik" yaklaşımla birlikte yükselen bir kırılgan girişime benzemektedir. Moleküler tıbbın yararları söylemi, geniş boyuttaki eşitsizliklere dikkat etmemektedir. Elbette bu görüşlerin içinde, genetik iyileştirmelerin herkes için geçerli olacağı kapsamlı öneriler de mevcuttur. Kaynakların yurttaşların geneli lehine yeniden dağılımı, eşitlik ile hayat kalitesinin doğru orantılı olması nedeniyle, herkes için genetik imkânların artırılması ihtimalini gündeme getirebilecektir. Ancak, demokratik olarak görünen adımların atılmasının, moleküler bilgiye dayanan uygulamaların muhtemel yeni eşitsizliklerin önlenmesine yetip yetmeyeceği şüphelidir. Seçme özgürlüğü ya da prokreatif otonomi açısından, herkes karşılayabileceği kadar hakka sahip olacaktır. Her şey bir yana, genetik hastalıklar

[722] Bkz. Hubbard – Wald, s.25–27.

[723] Bkz. Benno Müller-Hill, "Lessons from a Dark and Distant Past", **Bioethics**, Ed. Helga Kuhse – Peter Singer, Blackwell Publishers, Oxford, 2000, s.182–187.

nedeniyle daha acil bir tedaviye veya onun da ötesinde yardıma ihtiyacı olan insanların bir öncelik taşıyıp taşımadığı sorusu adalet açısından da önemlidir.[724]

d- Prokreatif Otonomi ve Reprodüksiyon Teknolojileri

Devletin geçerli bir neden olmadıktan sonra engelleyemeyeceği ve kişinin üreme kontrolünün kendine ait olması hakkı olarak prokreatif otonomi, genetik mühendisliği tartışmalarının reprodüktif kısmında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Prokreasyon kavramını farklı biçimde yorumlayan Heyd, olumlu anlamda bir yaratma davranışına eşlik eden biçimde, aynı zamanda bu kelimenin içinde vekâleten yaratma anlamı olduğunu da ileri sürmektedir. Dünyaya, doğum dışında başka bir şekilde insan gelemeyeceğine bildiğimiz için, varolan insanların reprodüksiyonu tek seçeneğimizdir. Biyoetik alanında özellikle teolojik yorumlarda karşımıza sıkça çıkan "Tanrıyı oynamak" sözü, burada insan bedeninin dışında, o sınırları ihlal eden bir yapay ortamda bir "kreasyon" olarak gerçekleşmektedir. Buna göre, kreasyon ve prokreasyon kavramlarının mantıkları, değerlerin sınırlarına ulaştığımız dini ve seküler görüşlerimizin arasındaki mesafenin birbirine uygun hale geldiği metafiziksel bir seviyede aynı olmaktadır. Bazı genetik manipülasyonların neden insanlıktan çıkarma olarak anlaşıldığını, prokreasyon kavramına bu tür bir yaklaşım bize açıklamaktadır.[725]

Reprodüktif genetik teknolojisi, modern tıbbın doğayı kontrol adına gerçekleştirdiği en büyük başarı olarak görülmektedir.[726] Batı bilimsel projesinin

[724] Bkz. Philip Kitcher, "Utopian Eugenics and Social Inequality", **Controlling Our Destinies**, Ed. Phillip R. Sloan, University of Notre Dame Press, Indiana, 2000, s. 229–262.

[725] Bkz. David Heyd, **Genethics**, University of California Press, Berkeley, 1992, s.210 vd.

[726] Genetik biliminin güvenli kabul ettiği uygulamalara, özellikle reprodüksiyon teknolojilerine devletin hukuki olarak direnmesi mümkün görülmemektedir. Dolayısıyla, insanların prokreatif özgürlüğü ile doğmamış çocuğun tıbbi menfaati, devletin eşitsizliği önlemeye yönelik politikasının

"mükemmel insan" idealinin ve muktedirlerden oluşan toplum hayalinin bir uzantısı olan bu yaklaşım, hamile kadınların doğum öncesi teşhisten kaçınma ihtimalini bile düşünmek istememektedir. Biyolojinin sosyal inşası bir kez daha genetik biliminin bayrağı altında gerçekleştirilmek istenmektedir. Bilgi ve pratiğin sahiplenilmesi ile bu mevzide sadece bilim ve toplum arasında değil, bu kez biyoetik ve genetizm arasındaki yarılmalar da stratejik araçlar olarak kullanılmaktadır. Genetik uzmanları kendi otoritelerini de reprodüksiyon çerçevesinde tartışılmaz bir değerin temsilcisi olarak sunmaktadırlar ve günlük yaşam da bu genetik bilginin tercümesi olarak bir anlam ifade etmeye başlamaktadır.[727]

Reprodüktif otonomi genişletildikçe, kavram sadece üreme teknolojilerinden yararlanmayı değil, beden kısımlarını satmayı da içermektedir.[728] Andrew, bedeni mülkiyetle özdeşleştirmekte ve sözleşme hukuku çerçevesinde gerçekleşen biyolojik annelik (hamilelik sözleşmesi) kurumunun ötesine de zemin hazırlamaktadır. Tarafların çoğaldığı ve kimi zaman aile hukuku hükümlerindense çocuk için sözleşme hukukunun geçerli olduğu bu tür bir hamilelik endüstrisi, artık yasal bir

---

üzerinde durmaktadır. Bkz. Mary Anne Bobinski, "Genetics and Reproductive Decision Making", **The Human Genome Project and the Future of Health Care,** Ed. T.H. Murray - Mark A. Rothstein - Robert F. Murray, Indiana University Press, Indianapolis, 1996, s. 79–110.

[727] Bkz. Elizabeth Ettorre, "Experts as Storyellers in Reproductive Genetics: Exploring Key Issues", **Sociological Perspectives on the New Genetics**, Ed. Peter Conrad – Jonathan Gabe, Blackwell Publishers, Oxford, 1999, s.37–57.

[728] Moskova'da kamuya ait bir kadın hastanesinde, kadınlar yumurta üzerindeki tüm haklarını devrederlerse kürtaj için ücret alınmamaktadır, ki bu embriyolar araştırma için yurtdışına da ihraç edilebilmektedir. Wichterich'in ifadesiyle, bir tür yedek parça statüsüne geçen yumurtayı dünya biyoteknoloji pazarına ihraç eden kadınlar, bu kârdan bir pay elbette almamaktadırlar. Wichterich'in "insan hücresi ekonomisi" olarak adlandırdığı, kadın bedenine yönelik olan ve aslında etkili bir denetimden de uzak tutulan bu tür girişimlerin sömürü haline dönüştüğü süreç için bkz. Christa Wichterich, **Küreselleş[tiril]en Kadın**, Çev. Tunç Tayanç – Füsun Tayanç, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 2004, s.144 vd.

engel istememektedir. Özellikle yoksul kadınların sömürüsü üzerine yükselen bu piyasa, bir ürün olarak çocuktan daha fazla kâr etmek için, kimi zaman ucuzluk açısından "işgücü"nü gelişmekte olan ülkelere kaydırmaktadır. Kapsamlı sözleşmelerde sona eren bu otonomi, ister istemez bedeni zaten bir mülkiyet olarak kabul etmektedir.[729]

e- Embriyo ve Seleksiyon

Yaşama hakkı savunulurken embriyonun kutsallığına dayanan tez, dini bir temelden gelmektedir. Bu görüş, embriyo üzerinde herhangi bir araştırmaya izin verilmesini kabul etmemektedir. Embriyonun feda edilmemesi noktasından hareket eden bu yaklaşım, karşısında farklı bir kutup yaratmakta ve birçok yazara göre iki görüş de ahlaki olarak savunulabilir konumda kalmaktadır. Ancak, iki kutup arasındaki mesafe, hem teknolojinin sınırlarını genişletmesi hem de birçok ülkenin konuya artık daha liberal yaklaşması nedeniyle giderek açılmaktadır. Embriyonun araştırmalarda kullanılmasını savunanlar ise, embriyonun bu amaçla yaratılmasına karşı olanlar ile embriyonun kaynağının konuyla ilgili olmadığını düşünenler biçiminde farklılaşan görüşler etrafında geniş bir alana yayılmaktadır. Genel kanı ise, embriyo araştırmalarının ilk on dört günde tamamlanmasıdır. Çağdaş toplumlarda embriyonun ahlaki konumu, müphemliğini korumaktadır, ki birçok ülkede politik atmosfer, temel yaklaşımların sınırlarını çizen önemli bir etken haline gelmektedir.[730]

---

[729] Bu konuda geniş bir değerlendirme için bkz. Maria Mies, "From the Individual to the Dividual: the Supermarket of Reproductive Alternatives", **Ecofeminism**, Ed. Maria Mies-Vandana Shiva, Zed Books, London, 1993, s. 198–217.

[730] Bkz. Kenneth J. Ryan, "Defining and Respecting Human Life In Research and Medicine: The Case For Human Embryo Research", **The Ethics of Life**, Ed. Denis Noble - Jean-Didier Vincent, UNESCO, Paris, 1997, s.201–210.

Habermas'a göre, bir kuşkucu duruş içinde üretilen ve bazı genetik incelemelerden geçtikten sonra gelişmeye layık bulunan bir hayat anlayışının, insanlık onuruyla bağdaşıp bağdaşmayacağı şeklindeki normatif soru, preimplantasyon tekniğinin uygulanmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Ağır bir hastalığı olan çocuğun dünyaya gelmesini önlemek ile onun genetik yapısını düzeltmek arasındaki kavramsal sınır kesinliğini yitirdikçe, insan türünün kendi kendini dönüştürmesi olasılığı metaforların ilerisine gidecektir. Dolayısıyla, biyoteknolojiye engel olarak görülen, Habermas'ın deyimiyle sosyal ve ahlaki prangalar, tıbbi ve iktisadi sebeplerle gevşetilmeye başlanmaktadır. Eşitlik yanılsaması ve adalet söylemi terk edilse de, elitlerin, bu tür fikirleri geniş kitlelere bulaştıracak güçleri henüz bulunmamaktadır.[731]

Doktorların bize yöneltebilecekleri, sakat çocuğa bakmaya ya da doğmasına izin vermeye razı olup olmadığımıza dair bir soru, bir vahamet anına işaret etmektedir. Daha pragmatik yaklaşan tıp, bunun sadece aile için değil, çocuk için de zor olacağı üzerinde durmaktadır. Bir öjenik yaklaşım olarak, bunun her şeyden önce başka bir insanın hayatı ile ilgili olduğunu idrak etmek gerekmektedir. İnsanın kendi çocuğu da olsa, üzerinde tasarrufta bulunabileceği bir obje söz konusu olmadığı için, bu kolay verilebilecek bir karar değildir. Üzerindeki etik tartışmaların çok daha fazla boyutlu sürdürülmesi, bu tür sıkıntıların sadece münferit olaylar şeklinde görülmemesi gerekliliği ile ilgilidir. Oysa genel anlamda sosyo-politik bir öz söz konusudur. Sosyal ve politik olarak hastalıktan ne anladığımız ve tedbirlerden ne beklediğimiz önemlidir. Ayrıca, bütün bunların toplumdaki tahakküm ve egemenlik ilişkileri bağlamındaki yeri ve her şeyden önce "öteki insan ve onun hayatı hakkında

[731] Habermas, 2003, s.33–36.

karar veren insan" konusunun nasıl ele alındığı, kararlar verilirken gözetilen değerlerin ne olduğu da üzerinde düşünmemiz gereken sorunlardır.[732]

İnsan bedeni, politik alanın unsuru haline geldiğinde, yasaların konumunu biyolojik normlar tehdit etmektedir. Ökten'in de ifade ettiği gibi, politikanın fennileşip, estetize edilen doğanın teknik olarak insanlığa seferber edilmesi olarak biyopolitika, "doğaya dönüş" ile de ilgilidir. İnsan genomunda anlam keşfetmek ve DNA zincirlerinden sosyo-politik içerik çıkarmak hatadır; ki bu tür bir tutum, kavramsal ya da düşünsel olanı maddi olana indirgemeye çalışmaktadır. Genetik kavramların yarattığı yücelik duygusu, kendini gizemle de besleyebilmekte ve bu şekilde insanlık, kendine önce bilgelik, sonra efendilik atfedebilmekte, bundan da doğa veya "öteki" insanlar da payını almaktadır.[733]

Doğum öncesi tanı uyarınca sona erdirilen hamilelikte etik kurallar, görüntü itibarıyla daha net durmaktadır. Ciddi ve tedavi edilemez bir hastalığa karşı hamilelik sona erdirilebilirken, önemsiz ya da cerrahi olarak tedavi edilebilir bir hastalık açısından bu talep reddedilecektir. Bu iki durum arasındaki sınırlar belirsiz durmaktadır. Tam tedavi edilemeyen ve hayat boyu katlanılmasını gerektiren, ancak ortalama yaşam kalitesini fazla etkilemeyen hastalıklarda karar, aile ve doktorlar arasında sıkışmış görünmektedir. Yaşamın hizmetindeki bir deontoloji, doğal ayıklamayı üstlenerek, biyolojik açıdan güçlü varlığı korumaktadır. Kusurları eleyen bir doğum öncesi tanı, sapma eğilimini her zaman kendi içinde taşımaktadır. İnsanların kusursuz değil, ama "normal" çocuk istekleri oldukça makul görülmelidir. Normal olmak, ortalama olmak, farklı olmamak ya da dışlanmamak şeklinde algılanabilir. İdeal bir çocuk olarak "normal çocuk" beklentisinin, ailenin istediği bir

[732] Ökten, s.150–151.

[733] ibid, s.157.

model olmanın ötesinde sorgulanmamasının bir nedeni de, sadece yetiştirenlerin değil, hasta veya engelli çocuğun da hayat boyu karşılaşacağı sıkıntılardır, ki bunları ilk etapta yok saymak da mümkün değildir. Güzel ve "kusursuz" bir bebeğin dünyaya gelmesine kimsenin itirazı olamayacağına göre, sorunun odak noktasına, bu tür bir bebeğin doğmasının yeterli olup olmadığına ilişkin sorular konabilir. Konu sorumluluksa, taslak bir kusursuzluk her şey midir?[734]

Bir çocuğun dezavantajlı doğmaktansa hiç doğmamak isteyeceğini varsaymaktayız. Huntington hastalığında olduğu gibi, herhangi bir özrü olmasa bile genetik olarak taşıdığı bir hastalığa yakalanıp nispeten erken yaşta ölme ihtimali karşısında, bir çocuğun, yine de bu hayatın yaşanmaya değer olacağını ve hiç yaşamamaktansa dünyaya gelmek isteyebileceğini de düşünebiliriz. Özellikle bazı hastalıklarda, dünyada olmayan çocuk adına, onların iyiliği için kendi değer yargılarımızı ister istemez onlarınkiymiş gibi değerlendirmekteyiz. Dezavantajlı bir bebeğin gerçekten ciddi veya ölümcül bir hastalığa sahip olması durumunda, yanlış olduğunu düşünsek de, bazen bu doğrultuda karar vermek gerekebilmektedir. Ancak, verilen bu kararın bir başkası adına, hayat üzerinden bir değeri de içinde barındırması, konuyu her zaman tartışmalı kılacaktır.[735]

İnsani bir yaşam için kimseye bağımlı olmamanın, insanın kendisine ait bir hayatın sorumluluğunu üstlenmesinin önemi tartışılmaz; fakat bu tür ölçütlerin doğal veya biyolojik olduğu kesin görünmemektedir. Tedavi olanaklarının ötesinde, toplumsal düzenlemelerle çocuğun ve ailesinin hayatı kolaylaştırılsa da, şüphesiz bağımlılık tamamen ortadan kaldırılamaz. Doğa içinde var olan, elverişsiz olanın

[734] Anne Fagot-Largeault, "Biyolojik Kuralcılık ve Toplumsal Kuralcılık", **Etiğin Doğal Temelleri**, Der. Jean-Pierre Changeux, Çev. Nermin Acar, Doruk Yayımcılık, Ankara, 2002, s.176–178.

[735] Bkz. Harris, 1998, s.205 vd.

ayıklanması gibi biyolojik ölçütleri doğal norm adına, toplumsal yaşama uyarlamak, her zaman genetik raporlara veya etik kurullara havale edilerek altından kalkabileceğimiz bir konu değildir. Normların bu tür düzenlemelerden kurtulabileceği tehlikesine karşı uyaran Gros, norma uygun olan ya da olmayan genetik özellik kavramı arasında zaman içinde yavaşça gerçekleşecek bir kayma olabileceğini de belirtmiştir. Canguilhem'in ifadesiyle, doğanın bir hatası olarak "negatif değerli canlı" karşısında tıp kendini aşırı bir çabaya kaptırırsa, genetik denetim düşü alevlenir. Masum ama güçsüz canlıları, yani yaşamın "zavallı hata"larını bu ağır yükten, doğanın kusurlarını temsil etme zahmetinden kurtarma tutkusu, bu denetimin köklerinde uyumaktadır. Bu yüce gönüllü ruhun, kendini ne zaman gen polisi bedeninde bulacağını bilmemiz mümkün değildir. Biyoteknolojiye "bırakınız yapsınlar" derken, insanlığın sorunlarına çare olmak isteyen tıpla birlikte, hastalıktan daha da kötü olan sorunların çare adına ortaya çıkabileceğini arada hatırlamak gerekmektedir. Doğayı düzeltmeye ilişkin müdahaleler için duyulan kuşku, yapay düzenlemelerin, kendiliğinden olanlara göre içinde barındırdığı bu tür sorunlardan kaynaklanmaktadır. İhtiyatı göz ardı eden bir teknolojik iyimserlik, insan türünü teknik olarak iyileştirme girişimlerinden çekinmemektedir. İnsan haklarının getirdiği eşitlik ile biyolojik eşitsizlik arasında doğan boşluğun, doğa ve insanlık adına doldurulması niyetinin niteliği üzerinde düşünmek gerekmektedir. Biyolojik yapıyı belirleyen genetik şanstan kopartılarak, bir norma uygun bir nesne gibi doğmak, özgürlüğe aday bir insanı eşit kılmaya da yetecek midir? Başka bir deyişle, genetik eşitlik illüzyonu, özgürlük hayalinin içine yerleşecektir.[736]

[736] Fagot-Largeault, s.179–182.

f- Klonlama ya da Somatik Hücre Nükleer Transferi

Kopyalama işleminin bilimsel değerinden çok, ilk etapta ahlaki ve ticari değeri ön plana çıkmıştır. Bireyin kendi genlerini taşıyan bir insan (veya organ deposu) kopyası girişimi ile soyu tükenmekte olan bir hayvanın kopyalanması arasında elbette farklar bulunabilir. Özellikle yeni organ elde edilmesi örneğinde olduğu gibi, amaç olarak iyi ve anlamlı görünen bir kopyalamanın bile tartışmalı olması kaçınılmazdır. Bir canlının yedek parça teminatçısı olarak dünyaya gelmesindeki etik sorunlar, bu canlının beyin ve sinir sistemini oluşmasının engellenmesiyle giderilebilecek midir?[737]

İnsanların, yedek organ kaynağı olarak kullanılmak üzere klon üretmeye başlaması ihtimali bile insan haklarını temelsiz kılacaktır. Yarı-insan bir yaşam biçimi, insan bedenini basit bir tohum olarak laboratuvara saçtıkça, gelecekte ne tür hayat biçimlerinin karşımıza çıkacağı sorusunun belirsizliğini artırmaktadır. Giderek agresif bir tavra bürünen bazı ekolojik hareketler, biyoteknolojinin yarattığı "kısmi insan"lar karşısında "hak" bulanıklığına sempatiyle yaklaşabileceklerdir.[738]

Klonlama konusuna, insan onuru kavramının yeterli olmadığı düşüncesiyle yaklaşan Harris, insanların birçok farklı amaçla çocuk sahibi olmak isteyebileceğini belirtmektedir. Harris'in sözde vurgusunu yaptığı İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde ve diğer birçok düzenlemede geçen "insan onuru" ifadesinin araçsallaştırmanın önüne geçmek amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Elbette tıp bazı alanlarda bu sınırın dışına çıkılabilmektedir. Ancak, normal doğumda olduğu gibi,

[737] Klonlama konusundaki teknik sorunlar ve muhtemel zararları hakkında bkz. Alan Corman, "Why Human Cloning Should Not Be Attempted", **The Genetic Revolution and Human Rights**, Ed. Justine Burley, Oxford University Press, Oxford, 1999, s.14 – 18.

[738] Gene Stephens, "Suç ve Biyoteknik Devrim", Çev. Ertuğrul Başer, **Birikim**, Sayı: 57–58, Ocak-Şubat 1994, s.46.

tasarım çocuk sahibi olma isteği konusunda da, münhasıran bu amaç için çocuk istendiğini bilmek mümkün değildir ve aslında bu durum bir anlam da ifade etmemektedir. Dolayısıyla, yazarın kendisi biyoetik alanında içi boş bir retoriğin bize yardımcı olmayacağını ve insan onuru konusundaki imaların sorundan uzak kaldığını açıklamaktadır. Uluslararası kararların ve düzenlemelerin, özellikle klonlama konusunda temelsiz kaldığını ve demokratik ülkelerde insan özgürlüğünün yeterli bir gerekçe göstermeden kısıtlanamayacağını düşünmektedir. Bu konuda özellikle Dworkin'in ileri sürdüğü "prokreatif otonomi" hakkına işaret etmekte ve klonlama dahil üreme hakkına, geçerli bir neden olmadan devletin müdahale edemeyeceği fikrine dayanmaktadır, ki üreme de kişisel bir seçimdir.[739]

Klonlama yine de olağan bir uygulama gibi ele alınmamalıdır. Embriyoya özel bir statü verilmesine rağmen, embriyo elbette yaşayan bir çocukla aynı statüye sahip olarak da düşünülmemiştir. Sadece embriyoların gereksiz ve önemsiz bir biçimde kullanılması engellenmek istenmiştir. 20. yüzyıldaki bazı uygulamalar akla getirildiğinde, üreme özgürlüğüne getirilen kısıtlamalara gösterilen tepki anlaşılırdır. Ancak, bu özgürlüğün, klonlamanın hukuki bir müdahaleden muaf tutulmasını haklı kılıp kılmayacağı tartışmalıdır. Bu durumda, ensestten çocuklarla ilişkiye girilmesine kadar, hemen hemen tüm kültürlerde mevcut olan kuralları göz önüne getirmek gerekmektedir. Kuşkusuz bu tür konuları klonlamayla aynı ahlaki düzlemde ele almak ilk bakışta manasız gibi görünse de, prokreatif otonominin belli sınırları olduğu açıktır. Yazarların da bu konuda sınırsız özgürlüğü savunmadıkları ve sadece müdahale için üzerinde uzlaşılabilen geçerli bir neden aradıkları ortadadır; fakat

[739] Bkz. John Harris, "Clones, Genes and Human Rights", **The Genetic Revolution and Human Rights**, Ed. Justine Burley, Oxford University Press, Oxford, 1999, s. 61–94.

yüzlerce embriyonun klonlama uğruna feda edilme olasılığı bile, embriyoya bir değer atfeden kültürler açısından geçerli bir nedendir.[740]

Terapötik klonlamadan reprodüktif klonlamayı farklı kılmak adına, ilkine *somatik hücre nükleer transferi* de denilmektedir. Burada klonlanan embriyo, rahme yerleştirilmemekte ve birkaç yüz hücrenin ötesinde büyümesine izin verilmemektedir. *Nükleer transplantasyon* da denilen bu uygulama, aslında terminolojik bir stratejiye işaret etmektedir ve bu alanda bazen yaşanan sözcük savaşının sonucudur. Klonlama kelimesi (ki popüler anlamda manası, insanların şüphelerinin de ötesinde, daha derinde bir kirli tortu bırakmıştır) yerine kullanılan bu terimler, bazı biyoetikçilerin de haklı olarak karşı çıktığı gibi, uygulamaların gerisinde yatan insani tartışmaları gizlemeye yaramaktadır. Ayrıca, terapötik klonlama yerine, zaman zaman "araştırma klonlaması" ifadesinin kullanılması da, bugünkü aşamada ahlaki zemin arayışlarının devamı ettiğinin bir göstergesidir. Bu nedenle " biyomedikal amaçlı araştırma klonlaması" şeklinde bir ifadeyi önerenler dahi mevcuttur.[741] Bilim insanlarının çoğunun üzerinde anlaştığı tek nokta ise, klonlanmış embriyonun bir kadına nakledilmemesidir.

Harris'in ifade ettiği gibi, bir tekniğin kötüye kullanılması olasılığı, o tekniğe karşı bir karşı argüman oluşturmaz. Kant etiğinin, klonlama tartışmaları gibi sorunlu alanlarda savunulamaz olduğu düşünülebilirse de, yararcı bir basınç adına embriyonun feda edilmesi görüşünde, bu "fedakârlığın" bir hiç uğruna olmadığını ispatlama çalışmalarında bir amaç bulmak zor değildir. Ancak zor olan, daha doğrusu arka planda kalan şey ise, fedâkar embriyo üretimine geçilmesinin de hızla

[740] Bkz. Ruth Deech, "Cloning And Public Policy", **The Genetic Revolution and Human Rights**, Ed. Justine Burley, Oxford University Press, Oxford, 1999, s.95–100.

[741] Agar, s.51–52.

meşrulaştırılmaya çalışılmasıdır. Klonlamaya mesafe alan bir açı, kan nakline karşı olmayı, tecavüz olasılığı nedeniyle cinsel ilişkinin yasaklanmasını istemeyi gerektirmemektedir. Bu tür argümanlar bir miktar yüzeyde kalmaktadır. Sonuçta tüm tartışmalar dönüp dolaşıp yine tek bir noktada toplanmaktadır: Prokreatif otonomi. Bu otonomi, her sorunu olduğu bu gibi bu konuyu da düzlüğe çıkarmak için kullanılmaktadır. Demokratik kültürle yakından ilgili olan bu hak, kişinin her ne olursa olsun kendi genetik çocuğuna sahip olması arzusu açısından klonlamayı da gündeme sokmaktadır. Bu anlamda bazı yazarlara göre, devletin bunu yasaklamasını gerektirecek bir değer henüz ortaya konmamıştır.[742]

3- Asimetrik Haklar

a- Embriyo ve Fiili Olanın Normatif Gücü

Habermas, genetik alanında ABD'de yürütülen tartışmalar hakkındaki izlenimlerini aktarırken, Avrupa ile Atlantik'in ötesi arasındaki iklim farkına değinmektedir. Tartışmalar Almanya'da, şahıs kavramından ve doğa tasarımlarından hareket eden kuşkucu ilkesel bir yönde ilerlerken, ABD'de, temelde artık tartışılmayan biyoteknolojik gelişmelerin, gen tedavisinden genetik marketlere kadar nasıl uygulanacağı üzerinden yürümektedir. ABD'de liberal gelenek, bilimsel ve teknik gelişmeye sonsuz güven duymakta ve bu nedenle de sorun, bireylerin hukuki olarak seçme özgürlüklerinin devlet müdahalesine karşı nasıl korunacağına odaklanmaktadır.[743] Höffe'nin biyoteknoloji alanında gözlenen ve yaşanmasından

[742] Bkz. John Harris, "Goodbye Dolly? The Ethics of Human Cloning", **Bioethics**, Ed. Helga Kuhse – Peter Singer, Blackwell Publishers, Oxford, 2000, s.143–152.

[743] Habermas, 2003, s.120.

endişe edilen gelişmelerle ilgili "etik açıdan bilinmeyen topraklar" nitelendirmesini hukuki alana da yansıtabiliriz.[744]

Araştırmacılar, embriyo tartışmalarında mevcut kürtaj kurallarını da hatırlatmakta ve yapay döllenme uygulamasından beri bu tür tartışmaların fiilen aşılmış olduğunu, embriyonun yaşama hakkına dair zaten var olan kararlar ortamında, toplumun eski statükoya geçeceğini düşünmenin gerçekçi olmadığını vurgulamaktadırlar. Habermas da, bunun sosyolojik bir tahmin olarak belki doğru bir görüş olacağını, ama ahlaki olarak temellendirilmiş hukuki politik bir akıl yürütme içinden bakıldığında, "fiili olanın normatif gücü" olduğu görüşünü savunmak anlamına geldiğini belirtmektedir. İktisadi ve teknolojik gelişmeler geri döndürülemeyecek oldubittiler yaratacağından, Habermas'a göre bu tür bir yaklaşım, sermaye piyasasının finanse ettiği araştırma alanlarından gelen yatıştırıcı değerlendirmeleri anlamsız kılan bir manevraya sahiptir. Belki de ihtiyacımız olan uzun bir tartışma süreci, biyoteknoloji alanının başarı hırsı ve yatırımcının kâr beklentisi nedeniyle geçiştirilme tehdidiyle karşı karşıya kalmaktadır. Tedavi edici ve düzeltici müdahaleler arasında bir sınır olmadığını savunan liberal öjeniğin temel argümanı, bireysel tercih hakkını piyasa oyuncularına devretmek olduğundan, çizilmesi olanaksız sınırlar aramaktan vazgeçilmesi görüşü öne çıkmaktadır.[745]

Habermas'a göre, embriyonun baştan itibaren insanlık onuruna ve mutlak hayat güvencesine sahip olduğunu savunan ahlaki ve hukuki argüman, tartışmaya en önemli yerinde bir nokta koymaktadır. Embriyo tüketen araştırmalarla ilgili felsefi kavga, kürtaj tartışmaları içinde sıkışıp kaldıkça, hayat taraftarları ile özgürlük taraftarları arasındaki kutuplaşmanın izdüşümü buraya da yansımaktadır. Henüz

[744] ibid, 2003, s.66.

[745] ibid, 2003, s.30–31.

dünyada olmayan bir varlığın ahlaki statüsü üzerine odaklanma, embriyonun mutlak anlamda korunmasını savunan muhafazakârlara, genetik mühendisliğindeki gelişmelere de set çekeceğini düşündürtmektedir. Ancak, kürtaj eksenindeki normatif inançlardan hareket eden bu yanıltıcı tartışma sorunludur. Kürtajı kadınların özgürlüğü olarak gören liberal kesim ise, erken dönem embriyonun korunması hakkında kendi içinde farklı düşünmektedir. Deontolojiyi temel kabul edenlerle, embriyoların araçsal amaçlarla kullanılmasının sakıncası olmadığını düşünen yararcı görüştekiler aynı noktada buluşmamaktadırlar. Habermas, bu noktada kürtaj ile preimplantasyon arasında ayrıma gitmektedir. İstenmeyen hamileliğe kürtajla son vermek, kadının kendi hayatıyla ilgili karar özgürlüğüyle, embriyonun yaşam hakkı arasında bir çatışmadır. Oysa diğer durumda, dünyada olmayan bir çocuğun hayatının korunması ile çocuk istemelerine rağmen belli standartlarda uymadığı için embriyodan vazgeçen anne babanın yararlılık değerlendirmeleri birbiriyle çatışmaktadır. Burada ayrıksı durumu yaratan nokta, bir insan hayatının üçüncü kişilerin tercih ve değer yargıları sonucunda araçsallaştırılmasıdır.

Kürtaj tartışmasından çıkarılabilecek tek ders ise, erken dönem insan yaşamının ahlaki statüsüne dair nötr ve toplumun tüm yurttaşları açısından kabul edilebilir bir anlaşmaya varılamamış olmasıdır. Bir taraf, embriyoyu erken gelişim aşamasındaki bir hücre topluluğu olarak görmekte ve yeni doğan varlığın sahip olacağı kişilik nedeniyle ayrı tutmaktadır. Ahlaki olarak insanlık onuru, dünyaya gelen bebekte ortaya çıkmaktadır. Diğer taraf ise, insan yumurta hücresinin döllenmesini başlangıç şeklinde ele almakta ve biyolojik olarak belirlenebilir her insanı potansiyel anlamda kişilik ve temel haklar sahibi olarak kabul etmektedir. Oysa Habermas'a göre, temel haklar gereği dokunulamaz olmayan bir şey de, sağlam ahlaki nedenlerden dolayı

üzerinde tasarruf edilemez olabilir; ki zaten yazar, anayasal güvence altında olan insanlık onurunun kimlere verileceğine ilişkin tartışmanın, sağlam ahlaki argümanlarla bir karara bağlanması gerektiği bir durumda, biyoteknolojinin antropolojik anlamda derinlere inen sorularının gündelik ahlaki soruların ötesine geçemeyeceğine inanmaktadır.[746] Kaldı ki, embriyonun kürtaj tartışması bağlamında, güvenceden yoksun olduğu düşünülse bile, onu her türlü tasarrufun konusu yapmamaktadır ve zaten hiç kimse de doğum öncesi insan hayatının içkin değerinden şüphe etmemektedir. Temel haklara sahip bir kişiye sağlanan hukuki korumayı, yaşama hakkı ile ilgili olarak insana "en baştan" itibaren sağlamak, yani bu hakkı embriyoya vermek mümkün olamasa da, kişi öncesi insan hayatının piyasanın herhangi bir parçası gibi algılanması da söz konusu olmamalıdır.

b- Yaşama Hakkı ve Ters Orantı

i- Esnek Bir Yaşam Kavramı

Bir insanın bedenini yaşatma hakkına sahip olması, onun fiziki varlığına bağlı olduğundan, "yaşama" olayı, bedenin fiziksel anlamda ihtiyacı olan maddelerin tüketimiyle ilgilidir. Yaşama hakkının tek başına sağlanması yetersiz kalmaktadır, ki bu durumda yaşama hakkının ikinci öğesi olan sosyal boyutu kendini göstermektedir. Sosyal haklar, yaşama hakkının kullanılabilmesi, yani yaşamın sürdürülebilmesi için ön plana çıkmıştır. Yaşama hakkı mutlak olmasına karşın, gölgede kalan "yaşamı sürdürme" hakkı devletlerin imkân sorununa takılmış ve maddi koşulların sınırları içinde kalmıştır.[747]

[746] ibid, 2003, s.48–52.

[747] Ahmet Mumcu – Elif Küzeci, **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Savaş Yayınları, Ankara, 2003,s. 149.

Yaşama hakkı ve cenin üzerinde henüz net bir anlayış gelişmeden, genetik teknolojilerinin üreme alanında diğer alanlara göre daha hızlı bir ilerleme kaydetmesi, yaşama hakkı konusunu çok boyutlu kılmıştır.[748] Konu, genetik mühendisliğinin ilk dönemlerinde de genelde anne karnında potansiyel bir insan olarak cenin üzerinde odaklanmıştır; ancak tartışma artık dışarıya, laboratuar sınırlarının bile ötesine taşmış ve sosyal etki alanını genişletmiştir.[749]

Gen ve üreme teknolojilerinin kendi alanlarına bağlı olarak yeni haklar ve yükümlülükler getireceği açıktır. Genetik sorumluluk, en çok gündeme gelen sorunlardan biridir bu mecrada. Engelli veya hasta çocuk doğumu üzerinden ilerleyen "haksız yaşam" tartışmaları, sadece embriyonun yaşama hakkında değil, yaşam kalitesi üzerinden de yürümektedir. Bu konuda "bilmeme hakkı"nı savunan Jonas, her insanın yaşama hakkına saygı duymayı, onun kendi yolunu bulmasını ve

[748] IVF ile embriyonun statüsü daha da tartışmalı hale gelmiş ve rahme yerleştirilmek amacıyla uzun vadeli de saklanabilen embriyo, boşanma davalarına dahi konu olmuştur. Hem mülkiyet hem de kişi olmaktan uzak bir noktada kalan embriyo, potansiyel insan yaşamı nedeniyle saygı gerektiren özel bir konuma sahiptir ve ABD'de "Davis v. Davis" davasında olduğu gibi, insan hayatının hamilelikte başladığı düşüncesinden hareketle, embriyo haklara sahip potansiyel bir insan olarak değerlendirilmiştir. Babanın rızası olmadan annenin hamileliğini destekleyen tartışmalı karar yüksek yargıya taşınmıştır. Ancak, Yüksek Mahkeme yaşama hakkı ile prokreatif otonominin karşı karşıya geldiği bu davada, babanın çıkarını özgürlük açısından üstün tutmuş ve embriyoların yok edilmesine hükmetmiştir. Bkz. Bonnie Steinbock, "The Moral Status of Extracorporeal Embryos", **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.79–92.

[749] Dünyada laboratuarlarda bekleyen on binlerce donmuş embriyoların geleceği zaman zaman yargıya yansımaktadır. Özellikle ABD'de yargıda embriyoların statülerinin mülkiyet mi ya da insan mı olduğu tartışma konusu olmuştur. Benzer biçimde, 1996 yılında İngiltere'de HFEA (Human Fertilisation and Embryology Authority), artık sahipsiz hale gelmiş ve saklanma süresi beş seneyi geçmiş embriyoların, anne babaları aksini istemedikleri takdirde imha edileceğini duyurması uluslararası bir tartışmayı başlatmıştır. Öyle ki, bu tutumu kitlesel bir imhaya benzetenler dahi olmuştur. Ancak, dünyada genelde klinikler artık yasal düzenlemeler çerçevesinde, baştan ne yapılacağının anne baba tarafından tayin edilmesini talep etmektedirler. Bkz. Philip R. Reilly, **Abraham Lincoln's DNA and Other Adventures In Genetics**, Cold Spring Harbor Laboratory Press, New York, 2000, s.277 vd.

kendi kendine sürpriz olmasını sağlamak olarak görmektedir. Bayertz'e göre ise, bazı yazarların üzerinde durduğu ahlak felsefesi pek fazla yardımcı olmamaktadır. Örneğin, Gert açısından kürtaj tartışması, kişinin doğmamış insan yaşamına duyduğu saygının derecesine dayanmaktadır. Hakların meşru sahibinin ya da baştan itibaren zarardan korunması gerekenin kim olduğu açık değildir. Elbette ahlak kuralları matematik yasaları gibi ilerlememektedir. Bilim ve teknolojinin büyük oranda genişlediği alanlarda, evrensel ahlaki kurallarda ısrar etmek toplumun yeni ahlaki sorunlarını her zaman çözmemektedir. Her yeni ahlaki sorunda yeni bir ahlaka ihtiyaç olduğu söylenemezse de, mesele, eski kuralların yeni alanlara nasıl uygulanacağında bazen tıkanmamızdır.[750]

2000 yılında, Fransa'da Yüksek Mahkemenin *Perruche* davasında verdiği karar ile birlikte, kuşaklar arasındaki aile ilişkilerinin artık nasıl etkilenmekte olduğu da görülmüştür. Annesinin hamileliği sırasında teşhis edilemeyen kızamıkçık hastalığı nedeniyle sakat doğan Perruche hakkında alınan karara göre, doktor ve laboratuvar tarafından yapılan hata neticesinde zararın telafisi talep edilebilecektir. Bir teşhis hatası nedeniyle tazminat talebi makul görünmektedir; fakat sorun, bu vesileyle Lecourt'un da belirttiği gibi, yargı sürecinde "doğmama hakkı"na varan bazı kavramların hukuki olarak telaffuz edilmesidir.[751]

Glover'ın da belirttiği gibi, bir doğmama hakkından söz edeceksek, bu hakkın kime ait olduğu konusu tartışmalı olacaktır. Potansiyel bir kişilik bu hakka sahip midir? Doğmuş olmakla oldukça ciddi bir hastalık içinde yaşayacak çocuğun göreceği "zarar" ortadadır. Ancak, zararı normalde bulunulan durumdan daha kötü koşullara geçmek olarak anladığımız için, bu sorun kıyaslayabileceğimiz ve idrak

[750] Bayertz, s.256–260.

[751] Lecourt, 2005, s.87.

edebileceğimiz bir durumu karşımıza çıkarmamaktadır. Her şeyden önemlisi, bu tür kıyaslar aynı hastalıktan muzdarip insanların eşitliğine gölge düşürmektedir.[752]

Yaşama hakkının yeniden sorgulanmasına kadar varmasa da, tartışmaların mahkeme salonlarında "yaşam" yerine, yine "özürlü doğarak" çekilen acı üzerine yoğunlaşması, insan onuruna saygısızlıktan öte, bir kez daha konunun yaşamaya değer olan hayatla olmayan hayat arasındaki ayrıma saplanmasına neden olmuştur. Bir dışlamanın hukuki olarak altının çizilmesi şeklinde bir algıya yol açan karar, özellikle özürlü ailelerinin tepkileriyle biraz yörüngesinden kaymış ve sadece tıp uzmanlarının keyfi otoriteleri etrafında şekillenen bir düğüm olarak görülmüştür. Bütün bu tartışmalar, belki medyanın da benzeri sorunları etik tartışmadan ziyade, günü kurtaracak bir konu olarak kısa yoldan ele almasının da etkisiyle, insan hayatı üzerine bir ahlaki kutuplaşma bulutu sermektedir. Kuşkusuz zihinleri ve vicdanları ikilemlere yönelten sorunların farklı açılardan değerlendirilmesi önemlidir. Hayat ve değer kelimelerinin yan yana gelmesi bile bazı hallerde ürperticiyken, konuların hassasiyeti, bizi daha genel anlamda sağlık alanını kaplayan ikiyüzlü yaklaşımları görmemizi engellememelidir. Sadece bu konuya, yani engellilerin yaşadığı günlük sıkıntılara yakın plan bakmak dahi, tartışmaları dar alanlardan çıkartacaktır. Biraz daha ferahlatıcı bir zemine çekilirse görülecektir ki, mesele, hayata ve insana değer

[752] Bu konuda Nazizm ve öjenik arasındaki bildik denklem sıklıkla kurulsa da, öjeniğin giderek günlük hayatımızın bir parçası haline gelmeye başladığı unutulmamalıdır. Akıl ve duygu arasında denklem kurulduğu sanılarak bir başka insanın hayatına değer ve mana biçmeye çalışmak, o insanın yakınlarının ve toplumun menfaatinin de gözetildiğini düşünmek, görüldüğü üzere kolay olmadığı gibi, her zaman da gerçekçi ve anlamlı değildir. Bir ince çizginin çizilmesinin mümkün olup olmadığı tartışmalı kalacaktır. Bkz. Jonathan Glover, "Eugenics and Human Rights", **The Genetic Revolution and Human Rights**, Ed. Justine Burley, Oxford University Press, Oxford, 1999, s. 101- 124.

vermekse, her şeyden önce onların hayatını kâbusa çeviren somut sorunlardan kaçmaktan başka bir şey olmayan yaklaşımlar terk edilmelidir.

Genetik manipülasyon yoluyla hataları gidermek, gelecekte organizmanın yaşayacağı koşulların önceden bilindiğini varsaymaktadır. Bu tür bir mühendislik, imkânsız ya da değersiz değildir. Ancak, birey olarak organizmanın bu mühendislikle mükemmel hale geleceğine yönelik inanç, genetik özelliklerin sürekli olduğu varsayımına dayanmaktadır. Canguilhem, bu görüşü reddederek, bilim yoluyla yaşamı yönetmenin sıkıntıları üzerinde durmaktadır. Hastalığın organizmanın içinde olduğu varsayımından yola çıkarsak, genetik hastalık tanımı, canlıyı çevresi ile ilişkiden koparan ideal bir soyutlama olarak kalmaktadır. Çevre ve organizma birbirlerini karşılıklı olarak yapılandırır ve bu nedenle ideal genetik özellik tanımı, standart ve değişmez bir çevre varsayımı üstünde yükselir. Oysa çevre tutarsızdır ve canlı da nesneler dünyasında rastlantısal olaylarla karşılaşmaktadır. Yaşam, canlı için tek yönlü bir doğrusal hareket değildir. Sızıntıların ve boşlukların, beklenmeyen dirençlerin olduğu, çevreyle sürekli bir çekişme halidir. Bu rüyanın başlangıcı, çaresiz canlıları, yaşamın hataları ile ilgili yükten kurtarmak şeklinde iyi niyetli bir tutkudur; sonu ise, gen bürokrasisine uzanan bir kâbus olmamalıdır.

Canguilhem, bunların yanında, yaşamla ilgili bir uyarıda daha bulunmaktadır. Esas sorunumuz, hataları giderip gideremememek değil, bir genetik özelliği "hata" olarak adlandırma olasılığımızdır. Durağan ve sabit bir uyum kavramı çerçevesine hapsedilmiş bir normallik, bütüncül bir patolojinin öncüsü niteliğindedir. Canguilhem'in "normal insan hastalığı" dediği bu ideal insan yaklaşımı, akılcı ve bağımsız moral insan kavramının zaferi gibi görünse de, dünya ile ilişkisini anlamayı

reddeden narsist ve hayal gücü kıt bir insanın zihinsel yoksunluğunu da sergileyebilmektedir.[753]

Sakat doğacak çocukların durumuna çözüm üretilmesindeki engellerden belki de en önemlisi toplumsallıktaki sorundur. Oysa çocuğun bakımı konusunda doğumdan itibaren yardımcı olacak bir kurumun oluşturulması birçok soru işaretini de ortadan kaldırabilecektir. İnsanı belki de farklı kılan, dünyasının doğal ayıklanma kurallarının geçerli olduğu dünyanın dışında bir yerde kurulmuş olmasıdır.[754] Aksi takdirde uygarlığın ne işe yaradığını sürekli kendimize sormamız gerekmektedir.

Fetüse yaşama hakkının tanınmadığı bir kararın da ahlaki ikilemler arasında bir tercih olduğu ve katılmasak da bazı değerleri dışarıda bırakmak zorunda kaldığı unutulmamalıdır. Değerlerin birbirleriyle karşılaştırıldığı vakaların özellikle istisnai olması, bize kimi durumlarda etik sınırları belirsizleştiren bir tablo sunmaktadır. Böyle bir tabloda maddi kaynakların yer alması ise rasyonalite ile açıklanmaya çalışılmamalı ve her türlü maliyet hesabı değerlendirme dışında kalmalıdır. Mali tablolardan etik bir perspektif çıkmayacağı ortadadır.

Harris, ileri derecede özürlü çocuklara uygulanan seçici tedavinin onların ölümüyle sonuçlanacak şekilde düzenlendiğini belirtmektedir. Özellikle ileri derecede *spina bifida* hastalığını taşıyanlara yönelik uygulama, çocuğun ölmesinin daha iyi olacağına karar vermenin rasyonel olduğu hipoteziyle doğrulanmaktadır. Paradoksal görünen bu sonuç, çocuk için en iyisinin ölmek olduğu hükmüne varmak anlamına gelmektedir. Burada çocukların kendisine danışılmayacak kadar küçük veya özürlü ve hiç kimsenin çekmek istemeyeceği kadar acı içinde bir hayat geçirdiklerini farz etsek bile, bu konu yine de kuşkuludur. Harris'e göre, çocuklardan

[753] Avar, s.172–173.

[754] Nutku, s.106.

tedaviyi esirgeyip, yavaş biçimde ölmelerine izin vermek, onları öldürmeye göre sadece ahlaken daha uygun görülen bir hükümdür. Bu durumda seçici tedavi genellikle tedavi etmemek ve çoğunlukla da beslememek anlamına geldiği için, bu işlemde tedavi sözcüğü biraz tuhaf durmaktadır.[755]

ii- Yaşamın Yeni Hukuki Çerçevesi

Biyologların, genetikçilerin, doktorların hayatı nasıl tanımlayacakları konusunda uzlaşmalarının zor olduğu ve bu alanda bir ölçüt belirlemelerinin bazen imkânsız göründüğü ortadayken, hukukçuların objektif ölçüler koymaya çalışması daha da zor bir noktaya işaret etmektedir. Bir "yaşam" hukuku çerçevesi beklemek, sorunları geniş bir sahada tartışma imkânı bulan felsefi metinlerinin aksine, hukukun hareket alanını kısıtlamaktadır. Doğal olarak bir süre sonra hukuktan istenen, sorunları tartışmanın ötesinde, bazı kriterler etrafında bu tür hassas davalara çözüm üretmesidir. Modern toplumlarda teknolojiyle birlikte sorunların çok disiplinli hale gelmesi, özellikle geniş kesimlerin hayatını doğrudan ilgilendiren konularda, hukukun başta biyoetik olmak üzere birçok disiplinle işbirliğine gitmesini gerekli kılmıştır. Ancak, biyoetiğe bağlı bir "yaşam hukuku", daha derindeki anlamı araştırmayı ihmal edemez. İnsan ve doğa arasında, özellikle genetik alanında kurulan yeni ilişkiler, bilim ve toplum arasındaki hangi tür ilişki anlayışı üzerinden kendini hukuka yansıtacaktır? Yaşama saygı, insan ve doğa arasındaki karşılıklılık açısından, tek taraflı bir insana saygı üzerinden mi, yoksa yaşamın tümüne yönelik bir bakış üzerinden mi çerçevelenecektir?[756]

[755] Tüm açmazları ile bu konunun daha geniş bir değerlendirmesi için bkz. Harris, 1998, s.61.

[756] Bkz. Noelle Lenoir, "Respect For Life and The Law of The Living", **The Ethics of Life**, Ed. Denis Noble - Jean-Didier Vincent, UNESCO, Paris, 1997, s.165–200.

Doğmuş olduğu için kişinin dava açması, "doğmama hakkı" ile "sağlıklı doğma hakkı" arasında bir çekişmeyi getirmektedir. Kendine özgü bir haksız fiil davası olarak sonuçta istenen tazminat, varolmanın bir bedeli olarak görülmektedir. Elbette hukuki sınırlar içinde, kusurlu tarafın mahkûm edilmesi açısından bunun fazla bir önemi bulunmamaktadır. Ancak, konu felsefi düzlemde çok boyutlu olarak tartışıldığında, "varolmamak", bir hak olarak savunulabilir bir konumda durmamaktadır. Doğmamak ve sağlıklı doğmak arasındaki fark, felsefi açıdan karşılaştırılabilir ve üzerinde tartışılabilir. Hukuk açısından bunu tartışmanın bir önemi de, yaşam konusundaki herhangi bir geri çekilmenin önlenmesidir. Mahkemeler bu konuda ne kadar hassas olurlarsa olsunlar, meseleyi hukuki söylemin alanına çekmek zorundadırlar. Ölüm veya yokluk hakkında hiçbir şey bilmeyen bir insan, kendini ne olduğunu bilmediği bir konum açısından mağdur olarak gösteremez. Varolmak, varolmamak ile kıyaslayabileceğimiz bir konu değildir. Bilinmeyen bir konumun hak çerçevesi, "doğmama hakkı"nda, varolmamanın özünü anlamamızı gerektirmektedir. Yaşamdan sonra varolmamanın, kusura dayanan bir tespiti olabilmektedir. Ancak, yaşamdan önceye ait, "doğal olmayan" ya da biyolojik bir anlamı bulunmayan bir sürece insanlığın herhangi bir değer atfetmesi, yaşamı anlamsız kılacaktır. Yaşamın bir "yanlış" olarak yorumlanması hukuktan beklenmemelidir. Dolayısıyla, bu tür haksız fiil davaları tıbbi kusura dayanan diğer davalardan farklı ele alınmamalıdır. Kişinin hukukun öznesi olmadığı bir zamana dönük bu tür bir talebi reddedilmelidir. Kişinin engelli de olsa doğmuş olması, yaşama üstün gelecek bir içeriğe bürünmemelidir.[757]

[757] Konunun farklı boyutlarıyla ele alındığı bir tartışma için bkz. Heyd, s. 26 vd.

Haksız doğum ya da haksız hayat davaları iki farklı yolla değerlendirilebilir. Bu durum, ya temel ahlaki sorular sorduran emsalsiz davalar biçiminde ya da sıradan haksız fiil davaları olarak görülebilmektedir. İlk yaklaşım açısından, hukuk sisteminin elinde bu tür ahlaki olarak tartışmalı sorunları çözecek araçların her zaman bulunmadığı düşünülebilir. Mahkemeler, bir sis tabakasının içinde kendi yollarını bulmaya çalışmaktadırlar. Anne babalar ise, maddi ve manevi kayıplarının telafisi üzerinde durmaktadırlar; fakat maddi tazminat, nispeten çözülebilir bir konu gibi görünse de, mahkemeler açısından asıl sıkıntı yaratan konu, genetik hastalıkla doğan bir çocuğa sahip olmanın getireceği manevi zararın ne olduğudur.[758]

Sorunun temelinde, aslında bazı hayatların yaşanmaya değmez olduğu görüşünün yatıp yatmadığına dair bir düşünce, hukukçuları rahatsız edebilecek düzeydedir. Mahkemeler açısından ise, bu ahlaki açmaz, sorunu çözebilecek bir yardım içermemektedir. Dolayısıyla, mahkemeler derin imaların yüzeye çıkartılmasından çok, mağdurlar açısından sorunun yüzeyde kalan kısmını ister istemez çözme eğilimine girmektedirler. Hukukun biyoloji ve tıp alanındaki gelişmeleri düzenleme ve çözme yeteneği kimi zaman sınırlı görünse de, uzman komisyonlarının bu hukuki zaaf alanına yapacağı katkı da tartışmalıdır. Elbette hızlı değişimlere yasal çözüm önerilerinin önemi göz ardı edilemez; ancak, sorumsuz bir konumda olan komisyonların da ne kadar demokratik oldukları ve yasal alana taşıdıkları görüşlerin de hangi oranda temsil edilebilir bir niteliğe haiz olduğu tartışmalıdır.[759]

---

[758] Roger B. Dworkin, **Limits – The Role of the Law In Bioethical Decision Making**, Indiana University Press, Indianapolis, 1996, s. 86–88.

[759] ibid, s.168.

Cohen'in belirttiği gibi, yaşam sadece iyi ya da kötü biyolojik şansımızla özetlenemez. Ancak, yazarın ileri sürdüğü düşünceyi, yani neden biyolojik varlığa hâkim olunduğu ölçüde, insanda özgün olarak bulunan değerin de artacağını anlamak kolay değildir. Elbette imkân varsa, genetik hatalara direnmek gerekir ve hiçbir hastalık da insanlığa yücelik kazandırmaz. Öjenik sapmanın olası sonuçları hakkındaki endişelerin tamamının felaket senaryolarına bağlanması da anlamlı bir yaklaşım sunmamaktadır; tıpkı totaliter bir yönetim veya yabancılaşma olasılığı adına tüm genetik ilerlemelerin mahkûm edilmesi gibi. Biyolojide sorunların çözüldükçe çoğaldığını kabul eden yazar, bu alanda diğer bilim insanlarının da sıklıkla yaptığı gibi, tüm eleştirileri karşılamak yerine, "sağlığın fethi" adına toptan yok saymaktadır. Bu durumda "biyokrasi" nitelemesinden duyulan rahatsızlık, konu etik komitelerinin politik olarak ıvır zıvır komiteleri olarak nitelenmesine gelince yok olmaktadır. Askeri ya da ekolojik tehlikelerin görülmek istenmemesi veya bunların etik menzilin dışında kalması, yani dünyadaki genel politik eğilim, genetik mühendisliğine ek bir meşruiyet sağlamayacaktır. Kaldı ki, bilimi şeytanlaştırmakla, teknolojinin totaliter bir denetime neden olduğunu ve genetik gelişmelerin insanlığa saygısızlığa gittiğini söylemekle suçlanan "ahlakçılar" denilen kesimin tamamının, diğer araştırma alanlarının olası tehditlerini göz ardı ettiklerini ileri sürmek de mümkün değildir. Genetik araştırmaların geleceğine yönelik eleştirileri, tutarsız ve temelsiz biçimde bilim kurgusal bir felaket üzerine inşa etmek başka bir şeydir, araştırmaların her aşamasının insanlığa etkisini tüm boyutlarıyla tartışmaya açmak ise bambaşka bir şey. Aksi halde genetikçilerin de, satır aralarında "sorumsuzluk, hata, totaliter devlet, piyasa, öjenik" gibi kavramlara değinmelerinin bir anlamı kalmayacaktır. "Canlı hayatı kutsallaştırmamak" ve "genetik şans karşısında diz

çökmemek" şeklindeki iddiaların, genetik araştırmaların sosyal yönüne ilişkin eleştirileri dar bir alana hapsetmek için kullanılması ve bu tavrın tartışmaların önünde bir bariyer sağlayacağının düşünülmesi, sorgusuz bir itaat beklemektir. Bu endişelerin biyolojik bilgiye dayanmadığının iddia edilmesiyse, her şeyden önce kişilik olarak "DNA tarihi" için önemli, bilimi kültürel açıdan farklı kavramış ve bilgiyi bilgelikle süzmüş birçok bilim insanının birikimine saygıdan uzak bir tutumun ifadesidir; ve belki de 21. yüzyılda artık iyice yerleşmeye başlayan yeni bir bilimsel anlayışın habercisidir.[760]

Sonuçta, insan hakları anlayışında esas alınan "insan"ın, artık salt bir soyutlama olmanın ötesinde, yani onun varlığına ilişkin somut bir algılamanın ürünü olarak kavranması, dayanışma açısından günümüzde giderek önem kazanmaktadır. Uzaklarda sadece bir bilgi olarak varlığından haberdar olunan insandan değil, her gün her bireyin başına gelenlerin, karşılaştığı zorluk ve haksızlıkların gözlenebildiği ve duyulabildiği bir insandan bahsedilmektedir. Evrensel ölçekte bir dayanışma üzerinden yükselmesi gereken insan hakları, aynı gezegeni ve geleceği paylaşan insanların ortak değeridir.[761]

Gerçek uygarlık, bir insanın dünyaya gelişinin bir aile dramı oluşturmaması için her şeyin yapılması, onun kabul edilmesi, doğmuş olanın korunması ve haklarına saygı gösterilmesidir.[762]

[760] Bkz. Cohen, s.211 vd.

[761] Gemalmaz, s.680.

[762] Cohen, s.201.

C- HAKLAR VE DÜZENLEME TUZAĞI

1-Genetik Ayrımcılık

a- Sağlık Sigortası

İnsanın gen haritasıyla birlikte, kişilerin belirlenmiş biyolojik özellikleri hakkında detaylı bilgi elde edilebilmektedir. Bu tür olası bir biyolojik gözetleme, insanların psikolojik ve fiziksel durumuyla ilgilidir. Hayatın kişiler açısından gelecekte alabileceği olası şekiller hakkında edinilen bilgiler, işverenler ve sigorta şirketleri için önem taşımaktadır. Genetik tanı testlerine dayanarak, kişisel genetik bilgilerinin, adaylar ve müşteriler arasında ayrım yapmanın bir yolu olarak kullanılması ciddi bir tehdittir.[763] Bu tür bir dışlanma, Sosyal Darwinizm modeline uygun bir ayıklama hayalinin bile ötesine geçebilir. Kamu veya özel, büyük kurumlardaki organize bir uygulama, eşitsizlikleri ileri boyutlara taşıyabilecektir. İşe girmede yaşanacak sorunlar, çalışanlar açısından da düşünüldüğünde zaten kırılgan hale gelen sosyal desteğin aşınmasıyla birleşecek ve genetik ayrımcılık katlanarak büyüyen bir tehlike haline gelecektir. Bu haliyle insan bedeni, risk toplumunun son halkası olmaya adaydır.

Genetik ayrımcılığın ayrı bir kategori olarak, genel anlamda engellilere yönelik ayrımcılıktan ayrılmasına karşı çıkan bazı yazarlar, genetik bilginin genişlemesinin, sadece kanaatlerini güçlendirdiğini belirtmektedirler. Buna göre, her şeyden önce pratik olarak, diğer sağlık bilgilerinden ayrı biçimde genetik enformasyon ile özel

[763] Sadece bürokraside hareketlenmeye başlayan genetik uygulamalar açısından değil, daha geniş çapta bir beden, teknoloji ve gözetim incelemesi için bkz. David Lyon, **Gözetlenen Toplum**, Çev. Gözde Soykan, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.146 vd.

olarak uğraşmanın zorluğu söz konusu olacaktır; özellikle de hastalıkların genetik ve çevresel unsurlarla birlikte ele alındığı düşünüldüğünde.[764]

Başka görüşler ise, yeni genetik teknolojilerinin teorisi ve pratiğinde, ırkçı ve etnosentrik yaklaşımların yer alması, hatta bazen düşüncesizce kullanılması üzerinde durmaktadırlar. Özellikle etnik azınlıklar ve hastalıkları hakkında kurulan dil, zaman zaman etnisitenin genetik alanda sadece bir karakteristik olarak mı görüldüğü, yoksa daha geniş yargılara mı ulaşıldığı konusunu belirsiz kılmaktadır.[765]

Sağlık sigortası şirketlerinin, kendileri için çok masraflı olacak hastalıkların genetik testlerine ilgi göstermeleri pek şaşırtıcı değildir. Bu durumda, genetik şans, insanları ayrıcalıklı olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayırmaktadır. Doğuştan rahatsızlığı olan insanlar, hastalıklarına oranla yükselecek sigorta bedelleri nedeniyle bir kez daha şansızlığa uğrayacaklar ya da daha gerçekçi bir ifadeyle, genleri nedeniyle karşılayamayacakları ücretler için ayrımcılığa uğramış olacaklardır. Nihai anlamda bu, insanın kendi sağlılığıyla ilgili bir karar değil, doğa tarafından

[764] Bkz. Adrienne Asch, "Genetics and Employment", **The Human Genome Project and the Future of Health Care,** Ed. T.H. Murray - Mark A. Rothstein - Robert F. Murray, Indiana University Press, Indianapolis, 1996, s. 158–172.

[765] Bkz. Hannah Bradby, "Genetics and Racism", **The Troubled Helix: Social and Psychological Implications of the New Human Genetics**, Ed. Theresa Marteau - Martin Richards, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 295–316. Ayrıca, eşitsizlik bilimlerinden biri olarak görülen genetik mühendisliğinin, toplumdaki ırk, etnik ve sınıfsal eğilimlerin de etkisiyle, herhangi bir genetik farklılığın yaratacağı "biyolojik alt sınıf" ve başta azınlıklar ve göçmenler olmak üzere, potansiyel ayrımcılık tehlikesi hakkında bir araştırma için bkz. Herbert Nickens, "The Genome Project and Health Services for Minority Populations", **The Human Genome Project and The Future of Health Care**, Ed. T.H. Murray - Mark A. Rothstein - Robert F. Murray, Indiana University Press, Indianapolis, 1996, s. 58–78.

belirlenmiş bir durumdur. Irka veya başka bir özelliğe dayalı bir ayrımdan hiçbir farkı bulunmamaktadır.[766]

Sigorta şirketlerinin genetik ayrımcılık açısından değerlendirilmesinin aslında farklı bir yönü de bulunmaktadır. Kâr amacında olan bir sektörün, insanları dışlama üzerine bir sigorta politikası kurmasını beklemek her zaman için doğru değildir.[767] Sadece ortalamaya göre daha yüksek prim elde etmek istenmektedir, ki bu da, eşitsizliğin farklı bir çeşididir.[768] Genetik ayrımcılık temelinde gelişen bir sigorta piyasası, ya potansiyel taleplerin bir kısmının kaybedilmesi nedeniyle, son derece kısıtlı kalarak ve amacından saparak farklı bir yöne kayacaktır ya da nüfusun büyük kısmını dışarıda bırakarak çökecektir. Bu görüşe göre, ayrımcılık temelli bir piyasa, ölümcül bir spirale girecektir.[769]

b- İstihdam

Sınıf, ırk, din ve etnik ayrımların yanı sıra, genotipe dayalı bir ayrımın da eşiğinde dolaşıldığı, sigorta sektörü örneğinde gösterilmiştir. ABD'de yapılan bir araştırma ise, genetik ayrımcılık uygulamalarının düşünülenden daha yaygın olduğunu göstermiştir. Sigorta şirketleri dışında sağlık hizmeti verenler, bazı idari

---

[766] Ridley, s.303.

[767] Sigorta endüstrisi, ister istemez ticari bir yaklaşım açısıyla, genetik bilgileri kullanma eğiliminde olunduğunu ve bu alanda kullanımı kısıtlayacak herhangi bir düzenlemeye direnileceğini net olarak belirtmiştir. Bu noktada bir görüşe göre, genetik enformasyon genel medikal üstlenim yapısına dâhil olmaktadır ve dolayısıyla medikal sektör tarafından üretilen genetik bilgilere bu anlamda bir erişim, sigorta şirketleri tarafından yine de mümkün olacaktır. Bkz. Deborah A. Stone, "The Implications of the Human Genome Project for Access to Health Insurance", **The Human Genome Project and the Future of Health Care,** Ed. T.H. Murray - Mark A. Rothstein - Robert F. Murray, Indiana University Press, Indianapolis, 1996, s. 133–157.

[768] Bowring, s.210.

[769] Alexander Somek, "This is About Ourselves: Or, What Makes Genetic Discrimination Interesting", **Biotechnology: Between Commerce and Civil Society**, Ed. Nico Stehr, Transaction Publishers, New Brunswick, 2004, s.200.

bürolar ve okullar, evlat edinme kurumları gibi geniş bir alana dağılmaya başlayan ayrımcılık, genetik tarama testlerinin maliyetlerinin düşmesiyle daha da artma eğilimi gösterebilecektir. İşverenler de, çalışan adaylarının teste tabi tutulmasıyla ilgilenmektedirler. Sigortasız geniş bir kesimin ya da genetik olarak çalışmaya elverişli bulunmayan insanların, maliyet ve kâr hesaplarının birer parçası olma olasılıkları mevcuttur.[770]

Draper'ın görüşüne göre, mesleki genetik testleri, ideolojik ve sosyal unsurları ciddi oranda etkilemektedirler. Kabul edilebilir riskler, iktisadi çıkarlar, işgücünün etnik karakteristiği, cinsiyet, karar alma süreci ve üretilen genetik bilgiyi kimin kontrol edeceğine dair beklentiler söz konusu yapıyı açıklamaktadır. Draper'ın adlandırdığı biçimde, yeni genetik ortodoksinin yükselişi ile doğru orantılı güçlenen bu yaklaşım, sosyobiyoloji veya öjenik gibi terimler yerine, "ekogenetik" ve "yüksek hassasiyet" gibi yeni genetik baskıya eşlik eden terimlerle geçiştirilmeye çalışılmaktadır. Sağlık alanında, özellikle endüstri tarafından gerçekleştirilen bu saptırma, yeni genetik ortodoksi politikasının bir uzantısıdır. Mesleki risklerin genetik sorun olarak yansıtılması, hastalıkların çevresel bileşenlerini de maskelemektedir.

Genetik teknolojisi, riskin yoğun olduğu sanayi alanında, işçilere, işverene ve genel olarak topluma geniş bir seçenek sunar gibi görünse de, testlerin sonucunda sanayi işçileri, sağlıkları ve işleri arasında, iktisadi baskının eşliğinde bir seçimle karşı karşıya kalmaktadırlar. İşyerindeki risk düşüncesinin tehlikeli çalışma koşullarından uzaklaşarak, işçinin kendisinin bir risk olduğuna dair bir anlayışa kayması, bireysel genetik yapıyı hedef almaktadır. Bu kayma, sadece bilimsel ve

[770] Bkz. Rifkin, s.185 vd.

teknik gelişmeleri değil, daha da önemlisi, sosyal olarak inşa edilen bir dönüşümü yansıtmaktadır. Genetik paradigma, sosyal olguların biyolojik izahının bir uzantısıdır. Mesleki riskler ise, teknik sorun olmaktan uzaklaştırılmakta ve sorun iş koşullarının ötesine geçerek, işçinin genlerine kadar indirgenmektedir.[771]

Genetik indirgeme nedeniyle, genetik bilgi ile tıbbi bilgi arasında bir ayrım yapmak da güçleşmektedir. Sigorta gibi istihdam alanı da, genetik bilginin insanların aleyhine kullanılabileceği en uygun yerlerden biri olduğu için, bireylerin genetik ayrımcılık konusundaki haklı kaygıları, kendi sağlıkları hakkında verecekleri kararları da etkilemektedir. Genetik bilgilerin işveren ya da sigorta şirketleri tarafından elde edilebileceği korkusuyla, özellikle kalıtımsal risk taşıyan insanlar testlerden kaçınmaktadırlar. Genetik bilginin ifşa edilmesi ihtimali, özel hayatın gizliliğinin ortadan kalkacağına dair yaşanan endişelerin de kaynağıdır. Sigortacıların ve işverenlerin bunu sıradan bir iş meselesi ya da iş dünyasının gereği olarak görmeleri, bu bilgilere ulaşma hakkı istemelerinin dışında, kendi genetik testlerinin uygulanması talebini de gündeme getirecektir. İşverenin sağlıklı işçiyi kendi çıkarına uygun görmesi ve en verimli adayı seçmesi bir hak olarak algılanabilir. Ancak, burada özellikle genetik rahatsızlık taşıyan işçi açısından büyük bir adaletsizlik ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir kalıtımsal hastalık riskine maruz kılan insan, bu rahatsızlığın belirtileri ortaya çıkmadan uzun süre önce damgalanmaktadır. Genetik olmayan rahatsızlıklar açısından ise, bu tür bir belirti söz konusu değildir.[772] Dolayısıyla, genetik ayrımcılığı önleyemeye yönelik hukuki düzenlemeler, genel ifadelerin ötesinde, sigorta ve istihdam alanlarında genetik bilginin kullanılmasının

[771] Elaine Draper, **Risky Business**, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, s.20–32.

[772] Bkz. Bartha Maria Knoppers, "Who Should Have Access to Genetic Information?", **The Genetic Revolution and Human Rights**, Ed. Justine Burley, Oxford University Press, Oxford, 1999, s.39–53.

yasaklanmasını hedefleyen net bir tutum içinde olmalıdır. Genetik bilginin, piyasa mekanizmasının bir parçası olarak algılanmasına yönelik bir eğilimin insan haklarına vereceği zarar, bu konunun sınırlarını da aşacak ve genetik özelliğin, herhangi bir ticari ürünle bir tutulmasıyla sonuçlanabilecektir. Genetik bilginin bahane edilmesi ile sosyal güvenliğin giderek küçültülen bünyesinin birleşmesi, eşitlik ilkesini artık hukuk metinlerinden bile silmeye yönelik bir adım olacaktır.

Bu konuda gelişen yeni görüşlerden birini örnek vermek yerinde olabilir. Genetik devriminden önce, adalet gereği, "doğal kaynak"ların dağılımındaki eşitsizlik nedeniyle, çocuklarının genetik yapısında sorun olmayanlar, genetik olarak özürlü olanlara kaynak aktarmakla yükümlüydü. Toplum, bu görevi üstlenerek, kamu politikaları aracılığıyla engelli çocuklara eğitim ve sağlık hizmetleri verilmesini sağlamıştır. Ancak, genetik devriminden sonra dünyada adalet anlayışı farklı olmalıdır. Bu düşünce açısından bakıldığında, artık toplum bu hizmetleri karşılamak zorunda değildir. Doğal olmaktan kalkacak genetik engellerin sorumluluğu anne babalara ait olmaktadır. Toplum, kaynak aktarmak bir yana, anne babaların hukuki sorumluluğu gereği, neredeyse tazminat talep edecektir. Bu durumda, engelli olmak, bir hak gibi topluma devredilmiş gibi görünmektedir.[773]

Genetik tarama yöntemi, Kitcher'in ifadesiyle liberal bir öjeniğin yerleşmesidir. Bu avantajlardan yararlanan bireyler, üreme konusunda doğru olduğunu düşündükleri kararı alarak, artık kendi kendine bir öjenik uygulayıcısı olmaktadırlar.

[773] Genetik dezavantajın özelleştirilmesi, kamunun sorumluluğunu anne babaya yüklemektedir. Genetik teknolojisinin olanaklarından yararlanmayan aileler, haksız fiilde bulunmuşçasına yalnız bırakılmak istenmektedir. Bkz. Hillel Steiner, "Silver Spoons and Golden Genes: Talent Differentials and Distributive Justice", **The Genetic Revolution and Human Rights**, Ed. Justine Burley, Oxford University Press, Oxford, 1999, s. 133–150.

Aslında meseleye bu açıdan bakıldığında, her gün dünyanın birçok yerindeki hastaneler bir öjenik merkezi olarak görülebilir. Devletin uyguladığı öjenik, bireysel öjenik politikasının tuzağına düşmek için mi reddedilmiştir? Ridley, bu soruyu sormakta ve insanların her ne kadar bu uygulamada gönüllü olsalar da, sigorta şirketlerinin, doktorların ve içinde bulundukları kültürün baskısı altında olup olmadığını düşünmemizi istemektedir. Elbette bu durum, özellikle hastalar için büyük katkıları olan genetik testlerin, bir yasaklama zihniyetinin kurbanı olmaları riskini de beraberinde getirecektir. Genetik taramanın yasa dışı olması, zorunlu olması kadar acımasızlık olacaktır. Bu tür önemli kararların devletten alınıp bireysel hale getirilmesi tabii ki birçok hastalık açısından yerinde bir çözümdür. Öjenik politikaların karanlık çağları geride kalsa da, bireysel bir seçme hakkının sınırlarının olup olmadığı, daha önce de değinildiği gibi tartışmalı kalacaktır.[774]

Genetik ayrımcılığın önlenmesi, kişiyi sadece piyasa mekanizmalarından korumak için değil, daha genel olarak, genetik enformasyonun neden olacağı irrasyonel hareketlerden korumak için de gereklidir. Önyargılar, basmakalıp klişeler ve toplum içinde damgalanma korkusu, kişinin genetik bilgisi kötüye kullanılmasa bile, her insan için ürkütücüdür. Bir insanın elinde olmayan sağlık koşullarından sorumlu tutulması ihtimali, herkes için huzursuzluk kaynağı olmalıdır. [775] Dolayısıyla, her insanın temel sağlık hizmetlerine ulaşması sağlanıncaya kadar, genetik bilgilerin sigorta şirketleri tarafından kullanılması yasadışı kabul edilmelidir. Yine benzer biçimde, işveren tarafından genetik bilgilere dayanan bir işlemin uygulanması, genetik ayrımcılık nedeniyle hukuk dışı sayılmalıdır. Söz konusu bilgilerin kullanımının sağlık çalışanları ile sınırlı tutulması gerektiği açıktır. Bu

[774] Ridley, s.337–338.

[775] Somek, s.208–209.

nedenle, genetik enformasyonun sağlık hizmeti dışında herhangi bir kullanımı suç olarak kabul edilmelidir.[776]

2- DNA ve Özel Hayatın Gizliliği

a- DNA'nın Hukuki Statüsü

İnsana ait genetik materyalinin hukuki statüsü tartışılırken, genel olarak mülkiyet, kişilik ya da korunan yasal çıkar üzerinde durulmaktadır. İnsan, DNA'sının % 98'ini mülkiyet olarak ele alınan diğer canlılarla paylaşmaktadır. Geniş kapsamlı olarak insanlığın genetik ortak mülkiyetinden bahsetmek mülkiyetin antitezi olarak gözükse de, kişisel bir DNA'nın mülkiyet olarak değerlendirilmesi mümkün görünmemektedir. Genetik materyalin insandan ayrıştırıldığı durumlarda, insan olmayan bir biçime dönüşmektedir. Hukuki açıdan bu materyal, kaynağı bakımından insanın bir uzantısı olarak ele alınabilmektedir. Dolayısıyla, insanın genetik materyali insanın ayrılmaz bir parçası olarak düşünülmektedir; çünkü biyolojik süreçte insanın oluşumunu tamamlamaktadır. Genetik materyal, mülkiyet olarak değil, insan kişiliğinin bir parçası olarak görülmelidir. Genetik enformasyonun patente konu edilmesi mülkiyet yanılsamasını getirmemeli, kişisel bazda genetik bilgi, bir insanı insan yapan temel özelliklerden biri olarak değerlendirilmelidir.[777]

Bazı hukuki kaynaklarda DNA, *sui generis* bir yapı şeklinde geçse de, özel hayatın gizliliği, otonomi ve insan haysiyeti açısından bakıldığında, genetik bilgilerin mülkiyet korunmasından çok, kişi hukukuna yakın durduğu görülmektedir. Her

[776] Bkz. Mark A. Rothstein, "The Genetic Factor in Health Care Reform", **The Human Genome Project and the Future of Health Care,** Ed. T.H. Murray - Mark A. Rothstein - Robert F. Murray, Indiana University Press, Indianapolis, 1996, s. 224–238.

[777] Bkz. Moe M. Litman, "The Legal Status of Genetic Material", **Human DNA: Law and Policy**, Ed. Bartha Maria Knoppers, Kluwer Law International, The Hague, 1997, s. 17–32.

şeyden önce, genetik materyalin veya bütün açısından biyolojik yapının mülkiyet temelinde ele alınması, sosyal sonuçları bakımından tehlikelidir. İnsan bedenine veya onun parçalarına mülkiyet nesneleri şeklinde yaklaşmak, insanı nesneleştirmek ve ötesinde metalaştırmak ile eş anlamlı bir hale gelebilecektir. Kişisel haklar, insana geniş bir koruma sağlarken, genetik bilgileri dar ve ticari çağrışıma sahip mülkiyet hukukuna hapsetmek anlamlı gözükmemektedir. Ayrıca, genetik materyali *sui generis* şeklinde esnek bir tasnife tabi tutmak, ileride genetik teknolojilerinin yaratacağı farklı ticari seçeneklere de açık kapı bırakmaktır. Genetik veriler, bir bütün olarak sosyal, iktisadi, psikolojik ve bilimsel yönleri düşünülerek göz önüne alınmalı, sıradan fiziksel niteliklere indirgenmemelidir.

Kişi kavramını ikiye bölen ve bedeni bir özne olmaktan çıkarıp nesneleştiren daha liberal bazı görüşler de söz konusudur. Beden, onun içinde barınan kişinin malıdır ve kişi, o beden üzerinde tasarruf yetkisine sahiptir. Buna göre, mülkiyet hakkından hareket edilerek, kişinin piyasa koşullarında meşru biçimde bu hakkını kullanabileceği savunulmaktadır.[778]

Ortak ya da bireysel mülkiyet genetik bilgiye gerekli korumaya sağlayamayacaktır ve pratik sonuçlarının ne olacağı da net değildir. Piyasa güçlerinin sağlığın ve bilimin her alanına sızdığı bir dönemde, kişisel haklara bağlı korumanın sembolik önemi de ortadadır. Bu maddi yayılmanın getireceği sömürü olasılığı düşünüldüğünde, insan genetik materyali ile yasal mülkiyet arasında bir bağ kurmak endişe verici görünmektedir.[779]

---

[778] Kıvılcım-Forsman, s.519.

[779] Bkz. Ruth Chadwick, ""The Status of Human Genetic Material – European Approaches", **Human DNA: Law and Policy**, Ed. Bartha Maria Knoppers, Kluwer Law International, The Hague, 1997, s. 55–62. ; Timothy

b- Medikal ve Adli Veri Bankaları

DNA analizleri sonucunda elde edilen verilerin rutin olarak toplanması ve saklanmasını içeren DNA veri bankaları, başlangıçta tıbbi araştırma veya hizmet için toplanan örnekleri içermekteyken, gelişen enformasyon ve genetik teknolojileri ile asıl tartışma alanını nihai anlamda adli mekanizmalarda bulmuştur. Özel hayatın gizliliği içinde tartışılan genetik verilerin medikal bankalarda saklanması, adli tıp vasıtasıyla devlet DNA veri bankalarının da devreye girmesiyle sorun, daha geniş bir boyuta taşınmıştır. Özellikle şiddet içeren birçok suçun çözülmesi konusunda vaatler ile gelen DNA teknolojisi sayesinde, kısa zamanda veri bankaları dünyada, özelikle de ABD'de hızla genişlemiştir.[780]

Medikal DNA bankalarında genetik veriler, tıbbi hizmetler ya da araştırma için saklanmaktadır. Potansiyel sonuçları açısından, bunlar arasında bir ayrım yapmak yararlı olacaktır. Medikal veri bankalarındaki kayıtlara sadece araştırmacıların ulaşabilmesi (ki genetik bilgileri kayıt altında olan insanların kimliği de her zaman araştırmayı ilgilendirmemektedir), sigorta şirketleri ve işverenlerin bu tür bir hakka sahip olmamaları, ticari kullanımın önlenmesi açısından da önemlidir. Ayrıca, bu kayıtların idari makamlara açık olması da özel hayatın gizliliği ilkesine aykırı olacaktır ve burada bireysel gizlilik ile araştırmanın kapsamı arasında bir bağlantı kurulmalıdır. Kodlanmış kişisel etiketlerin kullanılması da çoğu zaman tıbbi araştırmalar açısından yeterli olmaktadır. Genetik bilgilerin statüsü, bilindiği gibi

---

Caulfield, "The Status of Human Genetic Material", **Human DNA: Law and Policy**, Ed. Bartha Maria Knoppers, Kluwer Law International, The Hague, 1997, s. 63–67.

[780] Bkz. Jean E. McEwen, "DNA Sampling and Banking: Practices and Procedures In The United States", **Human DNA: Law and Policy**, Ed. Bartha Maria Knoppers, Kluwer Law International, The Hague, 1997, s. 407–421.

kişilerle sınırlı olmayıp, tüm aile bireyleri için de kaçınılmaz bir biçimde veri içermektedir.[781]

Kişisel verileri içeren bankaların, kimi alanlarda devlet dışında piyasa kontrolüne de açık olması, bilgisayar teknolojilerinin de katkısı düşünüldüğünde, kamunun erişimine nasıl kapalı kalacağını ve veri işleme sürecinin kendisini tartışmalı kılmıştır. Bazı yazarların önerdiği şekilde, tamamen özel kişisel genetik veri ile kamuya açık erişilebilir kişisel genetik veri arasında ayrım yapmak ne derece anlamlıdır? Bireysel ve genel genetik veriler arasında, bu tür ara formüller yaratılması işlevsel değildir. Sorun, zaten tamamen bireysel nitelikteki genetik verilerin kimlerin kontrolünde olacağı, kötüye kullanımının nasıl önleneceği ve devlet ya da piyasadan gelen baskıya verilerin gizliliği açısından etkili bir mekanizmanın hangi şartlarda kurulacağıdır? Ayrıca, kendi genetik verileri için "bilmeme hakkı"nı kullanmak isteyen bir insanın, çok özel nitelikte olmasa da, kamuya açık olan kişisel veri kısmı nedeniyle duyacağı rahatsızlık ortadadır. Genetik verilerin bir kısmının kamuya açılımı, demokratik olarak gözükse de, tekrar etmek gerekirse sorun, özel kısmının kullanımında düğümlenecektir.[782]

Veri bankaları, genetik ayrımcılığın bir diğer yolunu da açabilmektedir. Suçla mücadele (ki ilk olarak ABD'de FBI ile gündeme gelmiştir) için toplandığı söylenen verilerin, kötüye kullanılması konusundaki belirsizlik, verilerin temel hakları tehdit eden bir yöne sapma ihtimaline de eklenmekte ve toplumda tedirginlik

[781] Bkz. Patricia A. Baird, "Registries, Record Linkage and Research In Genetics: Protecting Privacy", **Human DNA: Law and Policy**, Ed. Bartha Maria Knoppers, Kluwer Law International, The Hague, 1997, s. 165–175.

[782] Bkz. Walther Ch. Zimmerli, "Who has the right to know the genetic constitution of a particular person?", **Human Genetic Information: Science, Law and Ethics**, Ed. D. Chadwick-G. Bock-J. Whelan, John Wiley & Sons, Chichester, 1994, s. 93–102.

yaratmaktadır. İleride milyonlarca insana ait DNA bilgilerinin nasıl korunacağı ve denetiminin nasıl sağlanacağı muğlaktır. Elbette yasal düzenlemeler bu verileri koruyacak biçimde ilerlemektedir; ancak, hem piyasa hem de devletin genetik veri ihlallerinin de ötesinde, genetik ayrımcılığa karşı, başta anayasa olmak üzere, bütünsel ve kapsamlı yasal güvenceler gerekmektedir. Genetik verilerin gizliliği, özel hayatın gizliliği ile yakından ilişkilidir.[783]

Adli DNA veri bankalarında ise sorun, kimlerin bu bankalara dâhil olacağı, kimlerin sorumluluk taşıyacağı ve DNA örneklerinin ne kadar süreyle saklanacağıdır.[784] Verilerin süresiz olarak saklanması ve hüküm giymemiş kişilerin de veri bankalarına dâhil olması demokratik toplumu zedeler niteliktedir. En azından suçsuz insanların DNA kayıtlarının silinmesi gerekmektedir. Medikal DNA veri bankalarının kurumsal politikaları ve hukuka uygunluğu titizlik gerektiren bir diğer konudur. Genetik testlerle elde edilen bilgiler, genetik veri bankalarında toplanmakta ve saklanmaktadır. Bilgisayar ağı üzerinden erişimin mümkün olduğu bu bankaların

[783] 1970'lerde bazı erkeklerin fazladan taşıdıkları Y kromozomunun erkeği daha saldırgan ve toplum dışı olmaya eğilimli yaptığı ileri sürülmüştür. Bu doğrultuda suçlu ayırt etmek için tutuklular taramadan geçmişlerdir. Akıl hastanelerinde de, yine bu kromozomun yüzdesi yüksek çıkmıştır. Oysa daha sonra yapılan çalışmalar sonucu, bunun toplumda yaygın bir durum olduğu anlaşılmış ve kusur olarak görülmemeye başlanmıştır. Bir başka genetik damgalama örneği de, Yahudilerin sahip olduğu hastalıklara ilişkindir. Avrupa kökenli Yahudilerde bazı hastalıkların genetik olduğuna dair araştırmalar, Yahudilerin tepkisini çekmiş ve bunun bir tür farklı muameleye yol açacağı öne sürülmüştür. Bilim insanları, bu özel hastalıkların birçok genetik bağ gibi normal olduğunu ve diğer grupların da bunlara sahip olabileceğini açıklasalar da, Yahudiler odak olmaktan dolayı rahatsızlık duymuşlardır, ki bu hastalıkların bazılarının genel Avrupa ortalamasından pek de farklı olmadığı yine sonradan ortaya çıkmıştır. Bkz. Rifkin, s.156 vd.

[784] Beatrice Godard – T. Douglas Kinsella, "DNA Sampling and Banking: Practices and Procedures", **Human DNA: Law and Policy**, Ed. Bartha Maria Knoppers, Kluwer Law International, The Hague, 1997, s. 433.

yönetiminde kimin yetkili olacağı, bilgilerin ne kadar süre saklanacağı ve bu bilgilere kimlerin erişim hakkının olacağı son derece önemli düzenleme başlıklarıdır.

3- Biyoetik Ağ: Kurullardan Kurumlara

Bilimin hukuk ötesi konumu, araştırma özgürlüğüyle birleştiğinde, araştırmaların sınırlarını belirlemek bir aldatmaca olmaktadır. Bu görüşe göre, uygarlığın temelinde yer alan bilme hakkı, genetik biliminin sınırlanmasını olanaklı kılmamaktadır. Özgürlük, insan doğasını değiştirmeyi haklı gösterebilir mi? Bu noktada sıklıkla sorulan bu soru, bazı yazarlar tarafından, özgürlüklerden en iyi biçimde yararlanabilmenin koşulunun, özgürlüklerin büyütülmesiyle yerine getirilecek bir çözüm olasılığını içinde barındırmadığı şeklinde yanıtlanmaktadır. Dolayısıyla soru şu biçimde sorulmalıdır: Hangi genetik için özgürlük değil, ama hangi özgürlük için genetik? Bu durumda ise, konu hukukun sınırları dışında görülmekte ve biyoetik alanına dâhil edilmektedir.[785]

Yaşamın her alanında ve insanların söz konusu olduğu her yerde, insanların eylem ve değerlendirmelerinden kaynaklanan bazı etik sorunlar olması ne kadar doğalsa, her etkinlik alanı için bir etikten söz ediliyor olması da bir o kadar doğal olmayan bir soruna işaret etmektedir. Bazı alanlarda bazı sorunların daha sık ortaya çıkması bu duruma neden olsa da, bu yaklaşımlar, kimi yazarlara göre, etik sorunlardaki ortaklığın ve etiğin tekliğinin gözden kaçırılmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, örneğin çevre veya tıp etiği yerine, tıpta ya da çevrede etik sorunlardan söz etmek daha uygun görünmektedir.[786]

[785] Kaboğlu, s.284–285.

[786] Bkz. Harun Tepe, "Çevre etiği: 'Toprak etiği' mi yoksa 'insan etiği'mi?", **felsefe logos**, Sayı: 6, Mart 1999, s.41–56.

Hiçbir zaman belli sayıdaki bir insan topluluğunun, başka insanları, onlara hiç sorulmadan tehlikeye atma pahasına teknolojinin üstünlük sağlamasına izin verilemeyeceğini belirten Spaemann, olasılık hesaplarının bu noktada yersizliğine dikkat çekmektedir. Atomun parçalanmasının endüstride kullanılmasını insanlığa bir tehdit olarak görenler, temelde bir meşruiyet sorununu da gündeme getirmektedir. Uzlaşmazlığın sadakatsizlik sonucunu doğurduğu durumlarda devlet, bu meşruiyet kaybının sorumluluğunu üstlenmelidir. Tartışmaların sonuçlanmasını beklemeyen devlet, soruna çözülmüş gibi bir gerçeklik algısı yayarsa, bu durumdan sorumludur.[787]

Bilim alanında temel bir problemin kendisini gösterdiğini belirten Luhmann ise, bilimin her geçen gün yeni alanlara uzanmakta olduğunu ve bu alanlarda bulunan karşılıklı bağımlılıkları hala kendi ürettiği ve kavradığı halde, kontrol edemediğini belirtmektedir. Tahmin edilemezlik olgusu ile yeni bir bilinçli bilgisizlik durumu doğmuştur. Nükleer enerjideki güvenlik sorunu ve etkili ilaçlarla bakterilerin evrim geçirmesi konusu buna örnek olarak verilebilir. Bilimsel sistemin politikaya oranla yaptığı şey, risksiz bir çözüm bulmak yerine, korkutmak olmaktadır. Politika ise, yaptırımı olan kararları uygulamak suretiyle risk doğuran araçları kullanmaktadır. Küresel bir perspektiften bakıldığında, politik sistemin sorunlara müdahalede bulunması ile beklemeye geçmesi arasında pek bir fark bulunmamaktadır; zira karar almak ya da almamak aynı sorumluluğu yüklemektedir.[788]

---

[787] Robert Spaemann, "Siyasal etiğin bir sorunu olarak doğaya teknik müdahale", Çev. Aytekin Keskin, **felsefe logos**, Sayı: 6, Mart 1999, s.169–167.

[788] Niklas Luhmann, **Refah Devletlerinin Siyaset Teorisi**, Çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul, 2002, s.76.

Endüstrinin, devletin, sivil toplumun etik komitelerinden oluşan geniş bir ağ, biyoteknoloji alanını, ama özellikle de genetik manipülasyon olanağı açısından reprodüksiyon alanını sarmıştır.[789] Gottweiss'ın deyimiyle, oluşan bu yeni etik altyapının yasal düzenleme alanında politik kararların alınması yönünde bir etkisi bulunmamaktadır.[790] Ancak, insanları bilimsel ve kültürel olarak en çok ilgilendiren konulardan, başta kök hücre ve klonlama olmak üzere, toplum genelinde bir tartışmayı başlatabilen bu yapılanma, zaman zaman da kurullara toplumu yansıtmayı başarabilmektedir. Elbette genetik teknolojilerindeki birçok konu, basit biçimde bir "evet-hayır" sorunu değildir. Yeni bir hayat ve insan inşa etme vaadi nedeniyle, genetik mühendisliği, birçok toplumda artık bir tehdit olarak görülmese bile, kompleks konulardaki birçok tartışmalı nokta, karar alma süreçlerinden, özellikle bu konulardan doğrudan etkilenecek insanların görüşlerinden uzak kalmamalıdır.[791]

Üniversiteler ve kâr amacı taşımayan araştırma merkezleri, endüstri kaynaklarından araştırma fonlarını kabul etmektedirler. Bu tablo biyoetikçileri de endüstri yörüngesine ister istemez oturtmuştur. Biyoteknoloji endüstrisinin tüm gündemi, bağımsız görünen kurullardan da zorlanmadan geçmektedir; ki bu, resmi veya gayriresmi kurullarda görev alanların, endüstri ile danışmanlık veya finansal

[789] Biyoteknoloji alanında üniversite, endüstri ve kurulların nasıl iç içe geçtiklerine dair bir tartışma için bkz. Bowring, s.67 vd.

[790] Gottweis, s.260.

[791] Batı yaşamının genetizasyonu, medikal sistemde daha önce görülmemiş isteklerin yer etmesini sağlamaktadır. Tıbbın moleküler devrime, geçen yüzyıldaki mikroorganizma döneminde olduğu gibi kötü hazırlandığına dair geniş bir değerlendirme için bkz. John M. Opitz, "Afterword: The Geneticization of Western Civilization: Blessing or Bane?", **Controlling Our Destinies**, Ed. Phillip R. Sloan, University of Notre Dame Press, Indiana, 2000, s.429–450.

bağ ve benzeri başka bir çerçevede ilişki içinde olması da sık rastlanan bir durumdur.[792]

Biyoetik disiplinine de hâkim olan bu perspektif, ahlaki ilkelerin güncellenmesi ve mevcut teknolojik gelişmelerin yönü doğrultusunda bir meşruiyet aranması şeklinde bir seyir izlemektedir. Klonlama ile seçici bir öjenik uygulamasını savunanlar, klonlamayı diğer yapay üreme konseptinden ayrı tutacak net bir ahlaki ayrım bulunmadığını belirtmektedirler; ki aynı kişiler geçmişte de, oluşum halindeki IVF endüstrisini savunurken, öjenik ile bu teknoloji arasındaki sınırın korunması zemininde de durmuşlardır.[793]

Genetik rahatsızlıkların içerdiği bilgi, güçsüzlüğümüze ait bir katalog görünümünü aldığı anda, çözümler bu defa potansiyel sorunlar halini almaktadır. Shenk'e göre, bu aşamada doğa yasasından insan yasasına transfer olan denetimin, bu geniş alanı yönetip yönetemeyeceği tartışmalıdır. İnsan Genomu Projesi, biyoetikçiler için bir tam istihdam anlaşmasına dönüştüğünden beri, yavaş ilerleyen genetik araştırmaların aksine, hiç gereği yokken, biyoetikçiler on yılları aşmaktadırlar. Genetik araştırmalarının başarılı olması halinde nasıl bir toplumda yaşayacağımızı öngörmeye çalışan biyoetikçilerin hızla artan soruları yöneltmek için, piyasada hangi çıkarların rekabet halinde olduğunu belirlemeleri gerekmektedir. Kamu politikası, kişisel haklar ve sosyal sorumluluklar arasındaki dengeye göre

[792] Etkili düzenleyici prosedürlerin eksikliği ve etik bir zorunluluk olarak, alanların ayrılmamasının getirdiği bulanıklık için bkz. McGiffen, s.90–92.

[793] "Kaygan zemin" tartışması için bkz. Bowring, s.190 vd.

belirlenmeye çalışılırken, genetikte de yeni bir paradigma yükselmektedir: Çağdaş insanlık ve gelecek nesiller arasında bir mücadele.[794]

Günümüzün bilim insanları, sadece alanlarında değil, aynı zamanda yüklendikleri eylemlerle ilgili riskler üzerinde de tek uzman konumundadırlar. Genetikçilerin 30 sene önce mükemmel biçimde anladıkları konu, tam da budur. Araştırmaların doğru yönde olduğuna, yani gerçeğe ve ilerlemeye yönelik olduğuna ilişkin kanaat, bu durumdan etkilenmemiştir. Özellikle biyoetik alanında sorumluluklar, bilim insanlarının üzerine yığılmaya devam etmektedir. Bilim, tekno-bilim haline geldiğinden beri, sorumluluk etiği anlayışına geçilmiştir. Tekno-bilim, aynı zamanda iktidarı da beraberinde getirmektedir, ki bu iktidarın ne olduğu, sorunun odak noktasıdır. Belirli bir otoritenin (ulus ya da şirket) hizmetinde olan bilim insanına bu tür sorular ahlaki görünmemektedir. Bu görüşe göre, tekno-bilim ekonomik veya siyasi iktidarın hizmetine girdiğinden beri, bilimsel araştırma ve geliştirme politik bir süreç halini almıştır.[795]

Genetik alanında sürekli artan yeni bilgi ile ne yapılacağı konusundaki belirsizlik, araştırmacılar ile biyoetikçiler arasındaki gerilimi de diri tutmaktadır. Enformasyon ve biyoteknoloji devrimlerinin yüzeyi kazındıkça, altında bulunacak olan şeyin denetim devrimi olduğunu ileri süren Shapiro'ya göre, bu gelişme, iktidarın bürokrasilerden bireylere ve şirketlere kitlesel bir transferidir. İyi düzenlenmemiş bir denetimde, piyasa ve tüketici tercihi, toplumda her zamankinden daha baskın güçler haline gelebilecektir. Yasal sınırların yokluğunda, biyokapitalizm

[794] David Shenk, "Biocapitalism – What price the genetic revolution?", **Harper's Magazine**, December 1997, s.39–40.

[795] Bkz. Gilbert Hottois, "Science Between Convictions and Responsibility", **The Ethics of Life**, Ed. Denis Noble - Jean-Didier Vincent, UNESCO, Paris, 1997, s.42–59.

ile sadece piyasaya bırakılan genetik alan, sınıfsal bölünmeleri gelecek nesillerde daha da üst bir noktaya taşıyacaktır.[796]

Mae-Wan Ho, biyoteknolojinin altında yatan temel bilimsel varsayımları sorgulamayan etik komitelerin kurulmasını anlamsız bulmaktadır. Davalar, katı kurallarla sınırlandırılmış genetik ayrımcılık ve gen transferi gibi konuları içeren temel soruları sormaktansa basitleşmekte ve bir domuz geninin bir bitkiye aktarılmasının dini inançlara ters düşüp düşmeyeceği konusunda olduğu gibi, zaman zaman basitliğe kaçmaktadır. Bu tür kurullar, halk için kabul edilemezi kabul edilir kılmaktan daha fazlasını yapamamaktadırlar. Biyoteknoloji, bu yaklaşımlarla eşitsizlikleri ileri bir aşamaya götürmekte ve büyük sermayeyle ittifak kuran bir bilim olma yolunda giderek hızlanmaktadır.[797]

Genetik mühendisliği tartışmalarında karşıt düşünceleri savunan her kesim, kendi biyoetikçilerine sahip olmakla eleştirilmekte ve liberal veya muhafazakâr görüşlerin, kendi duymak istediklerini söyleyecek kişileri kurullara atadıkları gözlenmektedir. Bu, aslında daha önce de bahsedilen, bilim ve endüstri ilişkilerinin kaçınılmaz bir sonucudur. Biyoetik komiteleri de, bilimin ve endüstrinin etkisi altında kalabilmektedirler; özellikle şirket bünyesindeki bir etik kurul, sadece yapılmak istenenin nasıl güvenli organize edileceğine dair bir gündem ile sınırlı gözükmektedir. Ahlaki sorgulamalar, kısa sürede teknik bir dil kazanarak, alınan önlemlerin ve kontrol edilen risklerin açıklanması, laboratuvar koşullarının düzenlenmesi ve onay formlarının hazırlanması ile sonuçlanmaktadır. Ahlaki kaygıların nasılsa üstesinden gelineceği düşüncesi, tüm etik boyutların teknik sürece

[796] Shenk, s.45.

[797] Ho, s.27–28.

indirgenerek boğulmasını sağlamaktadır, ki bu da, etik kurulların sadece yüzeyde gezinmesi olarak değerlendirilebilir.[798]

Yeni genetik mühendisliğinin öjenik araçlar ekseninde dönmesi, tüketici talebininin ve dolayısıyla piyasa güdümünün bilimsel bir tercih olarak sunulması imkânını da getirmekte ve geçmişin korkularını görünmez kılmaktadır. Bunda, eski öjenik anlayışın ideolojik olarak politikanın içine gömülü bir biçimde öne çıkmasının da payı bulunmaktadır. Yasal düzenlemelerin önemi büyük olmakla birlikte, gelişen yeni etik yaklaşımların buna uyum sağlayıp sağlamayacağını zaman gösterecektir. Etik kuralların bilime uygun olması gerektiğinin ve bunun tersinin geçerli olmadığının altını çizen bir anlayış ve insanlığın ilerlemesinin önündeki engellerin sınırsız bir genetik müdahaleyle kalkacağına inanan transhümanizm benzeri yeni düşünceler ya da atom bombası gibi cinin şişeden çıktığını savunan bilim insanları ile birlikte farklı dayatmalar gündeme gelecektir.[799]

Piyasa rüzgârının da etkisiyle, etik arayışları zaman kaybı olarak gören yeni bilimsel atmosfer, kamunun yasakçı ve otoriter bir politikayı benimsemesi ve geleceği bulanık hale getirmesi olasılığını kendine mazeret yapmaktadır. Buna göre, piyasaların düzenlenip teşvik edilmesinin ve uluslararası bir ağ ile menzilin genişletilerek uzlaşmaya doğru hızlı bir değişimin kaçınılmaz olduğu savunulmaktadır.

Genetik ve sağlığın kesiştiği alanda, sosyal politika üretmek ve yasal çerçeveler sunmak için ne tür mekanizmalar kurulacağı konusu da tartışmalıdır. Biyoetik komiteleri, kendilerini ağır bir sorumluluk altında hissederek, en azından yakın bir gelecek için herkesçe kabul edilebilecek bir etik pozisyon arayışı içindedirler. Bu da

[798] McKibben, s.270–271.

[799] Nuray Pekdemir, **Gen-Etik Devri'm**, Su Yayınları, İstanbul, 2000, s.252.

Harris'e göre, popüler önyargılara göre hareket etmektir. Uzmanların kendilerini, uzman olmayanların ve bilgiye ulaşma imkânı sınırlı olanların görüşlerini takip etmeye mecbur olduklarını düşünmeleri anlamsızdır; öyle ki, komitenin asıl görevi kamuoyunu izlemek değil, ona yol göstermektir. Bu tür tartışmalı komitelerin kararlarının yasamaya yön vermesi ise, tehlikenin gerçek kaynağıdır. Kuşkusuz Harris'in bu görüşleri, sorunları çözmekte bize yardımcı olmayacak çözümlerin üretilmesinin önlenmesi açısından önemlidir; özellikle de bu tür komitelerin görüşlerinin yasa hazırlanmasında temel alınması söz konusu olduğu zaman. Ancak, kararları dikkate alınmayacak komitelerin oluşturulmasının bir anlamı olmadığı gibi, topluma yön çizmesi istenen komitelerin bunu hangi açıdan yapacağının belirsiz kalması da rahatsız edicidir. Komitelerin mevcut yaklaşımı eleştirilebilmekle birlikte, komite üyelerinin gelecek için oluşturulacak kamu politikasını kimin açısından çizeceği de her zaman tartışma konusu olabilecektir. Dolayısıyla, toplumdaki "bilgisiz" insanların genel kanaatine ters olan, ama onların yararına alınacak kararların hangi anlamda ufuk açıcı olduğuna kimlerin karar vereceği sorunu belki de tartışmanın asıl başlangıç noktasıdır.[800]

Biyoetik kurulların aksine, hukuki olarak bağlayıcı niteliği olan bağımsız düzenleyici kurumların, ilk önce İngiltere'de görüldüğü gibi, biyoteknoloji alanını düzenlemeye ve denetlemeye başlaması da dünyada yaygınlaşmaktadır. Düzenleyici kurumlar, neo-liberal politikaların ürünü olarak, yeni devlet yönetimi anlayışına uygun biçimde, birçok kamu hizmeti alanının özelleştirilmesini, hassas sektörlere ait piyasalarda beliren aksaklıkların düzenlenmesini ve piyasanın iyi işlemesini sağlamak amacıyla yaygınlık kazanmışlardır. Politik açıdan önemli olan nokta ise,

[800] Bkz. John Harris, "Biotechnology, Friend or Foe? Ethics and Controls", **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.216–229.

düzenleme yetkisidir. Herhangi bir sorumluluk yaratmadan kurumlara devredilen yetki başka bir tartışma konusudur.[801]

Siyasi iktidar mücadelesindeki konumları, meşru zeminleri ve ekonomi yönetimini siyasetten yalıtmak yerine, belli bir siyasi programdan kopmasının engellenmesine yönelik yapıları nedeniyle, bu tür kurumlar, elbette çok kapsamlı bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. Biyoteknoloji için önemli olan nokta, kanunlarda da belirtildiği üzere, bu kurumların, "piyasaların gelişmesi" doğrultusunda bir hedefe sahip olmalarıdır. Kurumlar, devletin otoritesiyle, piyasanın önündeki engelleri kaldırmaya ve devletin piyasa gibi örgütlenmesini sağlamaya çalışmaktadırlar.[802] Bir endüstrinin etkinliklerini denetim altında tutması gereken kurumun, o endüstrinin bir unsuru haline dönüşmesi, düzenleme tuzağı olarak adlandırılmaktadır. Düzenleyiciler, düzenlemeye tabi olanlardan gelecek para ve bilgiye bağımlıdırlar.[803] Dolayısıyla, genetik araştırmalar ve sonuçların genel anlamda ayrım gözetilmeksizin piyasa olarak ön kabulü, birçok alanda en sıradan yaşam araçlarının bile metaya dönüştüğü küresel iktisadi sistemin, bu "sektör"e de bir izdüşümü olacaktır. Parçalanarak pek çok alt piyasa oluşturabilecek ve ayrı ayrı ele alınabilecek genetik mühendisliği uygulamalarının, bütünsel olarak yüz milyarlarca dolarlık bir pazara denk düşmesi, gelecekte her genetik araştırma sahasını piyasaya tamamen eklemleyecektir.

---

[801] Sonay Bayramoğlu, **Yönetişim Zihniyeti**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 249 vd.

[802] Bayramoğlu, s.406. Belki de bütün düzenleyici kurumların ortak sorunu, Galbraith'in ifadesiyle, kurulları oluşturan insanlar gibi belli bir ömre sahip olmalarıdır. Gençlik yıllarında gayretli, saldırgan, bir misyon sahibi ve hatta hoşgörüsüz olabilen kurumlar, olgunlaşıp yaşlılık evresine girdikçe, istisnalar dışında, faaliyet gösterdikleri endüstrinin bir parçası haline gelmektedirler. Bkz. Elizabeth B. Drew, "Is The FCC Dead?", **Mass Media And Society**, Ed. Alan Wells, National Press Books, Palo Alto-California, 1972, s.120.

[803] Fukuyama, s.254.

III- GENETİK VE HUKUKİ COĞRAFYA

A- ULUSLARARASI DÜZENLEMELER

1- İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

UNESCO Genel Konferansı'nın 11.11.1997 tarihinde oybirliği ile onayladığı Bildirge, genetik alanında temel değerlerin bir araya geldiği ve genetik araştırmaların geleceğinin insan hakları etrafında şekillendirilmek istendiği ilk belge niteliğindedir. Söz konusu Bildirge, insan hakları alanındaki temel belgeleri de anımsatarak, her şeyden önce bu alandaki sorunlu noktalardan kaynaklanan bulanıklıkları, mevcut insan hakları rejimi içerisinde evrensel ilkelerle aşmaya çalışmakta ve en azından genetik teknolojiler için insanlığa bir çerçeve sunmaktadır. Bildirgenin üzerinde durduğu en önemli nokta ise, bireylerin ve tüm insanlığın sağlık koşullarının iyileştirilmesinin, genetik mühendisliğinin asıl amacı olması gerektiğidir.

Sembolik anlamda insanlığın mirası kabul edilen insan genomu, 1. maddeye göre, aynı zamanda insanlığın onur ve çeşitliliğinin de bir kaynağı olarak gösterilmiştir. Genetik özellikleri ne olursa olsun, herkesin onuruna ve haklarına saygı duyulması ve de bireylerin genetik özelliklerine indirgenmemesi gerektiği 2. maddede belirtilmiştir. İnsan genomunun doğal durumunda maddi kazanç konusu yapılamayacağı da 4. maddenin altını çizdiği husustur.

Bildirgenin 6. maddesi ise, hiç kimsenin, genetik özellikleri nedeni ile insan hak ve temel özgürlüklerini ve onurunu ihlal edecek bir ayrımcılığa maruz bırakılmamasını açıklamaktadır. İnsan genomu üzerinde araştırmayı düzenleyen maddelerden 10 ve 11, genetik ve tıp alanlarında yürütülecek araştırmaların insan haklarından daha üstün tutulamayacağını ve üremeye yönelik insan klonlaması gibi uygulamalara izin verilemeyeceğini vurgulamaktadır. Bildirgenin bu ilkelerine

yönelik gerekli önlemlerin alınması için uluslararası düzeyde bir işbirliği önerilmektedir. 12. madde, herkesin insan onur ve hakları kapsamında, genetik alanındaki ilerlemelere erişim hakkına sahip olduğunu ve araştırmaların tüm insanlığın sağlığını iyileştirmeyi amaçlamasını belirtmektedir. Devletler, bu anlamda (madde 14–15) bildirgede öngörülen ilkelere uygun biçimde araştırmaların yürütülmesi konusunda gerekli önlemleri almalıdır.

2- Biyoetik ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

Bildirge, evrensel olarak kabul görmüş etik ilkeleri kapsamaktadır ve insan haklarına, onuruna ve özgürlüğüne saygı gösterilmesini öngörmektedir. UNESCO Genel Konferansı'nın 19.10.2005 tarihinde kabul ettiği bu Bildirge'nin de çeşitli maddelerinde genetik alanını ilgilendiren ilkeler yer almaktadır. 3. madde, insan haklarına mutlak saygı gösterilmesinin ve bireyin çıkarları ve refahının, bilimin veya toplumun çıkarlarına göre öncelikli olması gerektiğinin üzerinde durmaktadır. Tüm insanların haklar açısından temel eşitliği (madde 10), ayrımcılığa maruz bırakılmamaları (madde 11), sağlık hizmetlerine erişimin de ötesinde, yaşam şartlarının iyileştirilmesi dâhil, en genel kapsamıyla sağlık hakkına sahip olmaları (madde 14) Bildirge'de düzenlenmiştir. Bilimsel araştırmaların yararlarının paylaşılması paylaşılması hususu (madde 15), genetik yapılar da içinde olmak üzere, yaşam bilimlerinin gelecek nesillere etkisine özen gösterilmesi gereği (madde 16) ve genetik kaynakların uygun erişimi ve kullanımı (madde 17) Bildirge'nin diğer önemli maddeleri arasındadır.

3-Uluslararası İnsan Genetik Verileri Bildirgesi

UNESCO Genel Konferansı'nın 16.10.2003 tarihinde kabul ettiği bu Bildirge, insan genetik verilerinin ve elde edildikleri biyolojik örneklerin ele alınmasında,

işlenmesinde, kullanımında ve saklanmasında eşitlik, adalet ve dayanışma gereklerini hedeflemektedir. Genetik özellikler nedeniyle her türlü ayrımcılığın önlenmesi ve yasaklanması talep edilmektedir. Bu ilkelerin uygulanmasını ve denetleyecek kurulların kurulmasını ise, devletlerin sorumluluğuna bırakmıştır. 1. maddeye göre, genetik verilerin tüm kullanım süreci insan hakları hukukuna uyumlu olacaktır.7. madde ise, insan genetik verilerinin, insan haklarını, temel özgürlükleri veya bireyin insanlık onurunu ihlal edecek ya da bir bireyin, ailenin, topluluğun, toplumun aşağılanmasına neden olabilecek amaçlara hizmet edecek her türlü kullanımın önlenmesini talep etmektedir, ki bu, alandaki çalışmalarda özellikle ayrımcılık olarak değerlendirilebilecek yorumlar da dikkat edilmesi gereken bir alana işaret etmektedirler. 13. ve 14. maddeler, insanların kendi genetik verilerine erişim hakkının iç hukuka göre güvenlik, kamu düzeni ve halk sağlığı hariç, kısıtlanamayacağını ve de devletlerin bireylerin özel hayatını, genetik verilerin gizliliği çerçevesinde koruması gerektiğini düzenlemektedirler.

4- İnsan Klonlanmasına Dair Deklarasyon

2001 yılında BM Genel Kurulu, "İnsanın Reprodüktif Klonlanmasına Karşı Uluslararası Sözleşme"nin üzerinde çalışmak için bir AD HOC komite kurmuştur. Bütün ülkeler üreme amaçlı klonlamaya karşı olmasına rağmen, sorun tedavi amaçlı klonlamada düğümlenmiştir. Başta ABD olmak üzere kapsamlı bir yasağı savunan ülkeler, tedavi amaçlı klonlamanın da yasaklanmasını talep etmişlerdir. Birkaç sene süren çalışmalarda bir uzlaşma sağlanamamış ve 2004 yılında komite yeniden toplanmıştır. Kosta Rika, altıdan fazla ülke adına tamamen yasak getiren bir sözleşme taslağı sunmuştur. Tasarıda başka herhangi bir amaçla yapılan klonlamaya izin verilmesi halinde, bu uygulamaların üreme amaçlı olup olmadığını denetlemenin

çok zor olacağı belirtilmiş ve klonlanmış insan embriyosu yaratılıp, yok edilmesinin yanlış olduğu ileri sürülmüştür; çünkü bu durum, insan hayatının nesne olarak görülmesine yol açabilecektir.

Belçika tarafından sunulan alternatif taslakta, üreme amaçlı klonlamanın yasaklanması ve diğer amaçlarla klonlama konusunda farklı seçenekler önerilmektedir; ki asıl olan, repropdüktif klonlama konusundaki boşluğun bir an önce doldurulmasıdır. İtalya, iki önerinin de tam olarak kabul görmeyeceğinin anlaşılması üzerinde, ara çözümler üreten bir deklarasyon üzerinde durmuştur.

08.03.2005 tarihinde Kosta Rika'nın sunduğu taslak ise, Genel Kurul tarafından 34 red, 37 çekimser oya karşın, 84 lehte oyla "BM İnsan Klonlanmasına Dair Deklarasyon" adıyla kabul edilmiştir. Deklarasyon, üye devletleri yaşam bilim uygulamalarında insan hayatının yeterli düzeyde korunması için gereken tüm tedbirleri almaya çağırmakta ve tüm insan klonlama biçimlerinin yasaklanmasını istemektedir. Ayrıca, insan onuruna aykırı olabilecek genetik mühendisliği uygulamalarının da yasaklanması ve yaşam bilim uygulamalarında kadının istismarının engellenmesi için gerekli önlemlerin alınması yine üye devletlere yapılan bu çağrıda bulunulmaktadır. Tıbbi araştırmalar için ayrılan bütçelerde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde etkili olan sıtma, tüberküloz ve AIDS gibi küresel anlamda acil olan konuların gündeme alınması da deklarasyonun hedefleri arasındadır.

Deklarasyonun tartışılma süreci ve oy tablosu, uluslararası anlamda genetik teknolojileri alanındaki anlayış farklılığını ortaya çıkarmıştır. Dünyada, klonlama konusuyla ortaya çıkan derin yarığın gelecekte kapanma olasılığı elbette söz konusudur. Ancak, bağlayıcılığı olmayan bu tür metinlerdeki keskin farkın gösterdiği

bir başka sorun da, genetik alanında, gelecekte uluslararası bir hukuki düzenleme yapmanın daha da zorlaşmış olmasıdır.[804]

5- Avrupa İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi

Avrupa Konseyi çerçevesinde 04.04.1997 tarihinde imzaya açılan ve 01.12.1999 tarihinde yürürlüğe giren AİHBS, tıp ve insan hakları ekseninde hukuki bağlayıcılığı olan en önemli sözleşmedir ve bir bölümünü de genetik alanına ayırmıştır. Sözleşmenin "İnsan Genomu" başlığını taşıyan IV. Bölümü, genetik teknolojisine bağlı biçimde, temel sorunlarla ilgili genel hükümler koyarak bir ilki gerçekleştirmiştir. AİHBS, 11. madde ile genetik kalıtım nedeniyle herhangi bir ayrımcılığı yasaklamıştır. 12. madde ise, genetik hastalıkları teşhise yönelik testlerin, sadece sağlık amaçlarıyla veya sağlık amaçlı bilimsel araştırma için yapılmasına izin vermektedir. Sözleşmenin 13. maddesi, insan genomunu değiştirmeye yönelik müdahalenin yalnızca önleme, teşhis ve tedavi gayesiyle yapılmasını hüküm altına alırken, herhangi bir altsoyun genomunda değişiklik yapılmasını uygulama dışında bırakmıştır. 14. madde kapsamında, cinsiyetle ilgili ciddi bir genetik hastalıktan kaçınma hali hariç olmak üzere, doğacak çocuğun cinsiyetini seçmek amacıyla yapay döllenme tekniklerinin kullanımı kesin olarak yasaklanmıştır.

AİHBS, bilimsel araştırmayla ilgili olan V. Bölüm içinde, 18. maddeyle sadece araştırma amacıyla insan embriyolarının yaratılmasını da yasaklar kapsamına dâhil etmiştir. 1998'de imzaya açılan AİHBS Ek "İnsan Kopyalanmasının Yasaklanmasına İlişkin Protokol" 2001'de yürürlüğe girmiş ve bir insana genetik olarak özdeş, canlı veya cansız başka bir insan yaratmayı amaçlayan herhangi bir müdahale de, yasak kapsamnına alınmıştır.

[804] Bkz. http://www.un.org/law/cloning (12.04.2008).

B- DÜNYADA GENETİK VE HUKUK

1- Avrupa Birliği

AB, 2002 yılında Barselona Deklarasyonu ile biyoteknolojiye karşı olan tutumunu yeni bir yaklaşımla netleştirmiştir. AB Komisyonu'nun önerileri doğrultusunda hazırlanan "Yaşam Bilimleri ve Biyoteknoloji" adlı yeni strateji, AB Konseyi tarafından onaylanmıştır. Uzun vadede biyoteknoloji endüstrisini AB'nin iktisadi geleceğine yerleştiren bu strateji, artık trilyon doları aşan bir küresel biyoteknoloji pazarında rekabetten geri kalmamayı hedeflemekte ve bunu temel bir politik seçim olarak sunmaktadır.[805]

AB üyesi ülkelerin, bu yapı altında tabi oldukları genetik alanıyla ilgili spesifik bir insan hakları düzenlemesi bulunmamakta, genel olarak Avrupa Konseyi çerçevesinde işleyen insan hakları sözleşmeleri geçerli olmaktadır. Ancak, üye devletlerden bir kısmı isteksiz görünse de, AB, 1990'lı yıllardan itibaren, başta patent korumasıyla ilgili hükümler ve sonra da GM ürünler vasıtasıyla tarımsal politika alanı olmak üzere, küresel rekabet nedeniyle, biyoteknoloji politikasını daha liberal bir zemine çekmiştir, ki genetik mühendisliğinde de mevcut eğilim bu yöndedir.

AB Temel Haklar Şartı'nın bazı hükümlerinin genetik alanını da içerdiğini hatırlamakta yarar vardır. Kişisel bütünlük hakkını düzenleyen 3. madde, tıp ve biyoloji sahasında, üstün gen yaratma uygulamalarının, özellikle insan seleksiyonunu önlemektedir. Ayrıca, insan bedenininin maddi kazanç haline getirilmesi ve insan klonlanması, bir yasak kapsamında kayıt altına almaktadır. Ayrımcılık yasağı getiren

[805] McGiffen, s.6.

21. maddede, genetik özellikler de, cinsiyet, ırk, renk, dil, din gibi, bu yasak alandaki temel kıstaslardan biri haline gelmiştir.

Aslında genetik denilince en tartışmalı konu olan embriyonik kök hücre araştırmalarına, bu hukuki alan oldukça dinamik olmasına rağmen, AB ülkeleri genelinde genetik teknolojiler konusundaki mevcut eğilimi anlamak için, kuş bakışı bir gezinti yararlı olacaktır. Belirli şartlar altında, fazlalık embriyodan insan kök hücresi elde edilmesine hukuken izin veren ülkeler, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Hollanda, İspanya, İsveç ve İngiltere olmuştur. Estonya, Macaristan, Slovenya ve Letonya ise yasal düzenlemelerinde fazlalık embriyo üzerinde araştırmaya izin vermelerine rağmen, insan kök hücre araştırmaları için spesifik bir atıfta bulunmamışlardır. Almanya, İtalya, Avusturya, İrlanda, Polonya, Litvanya ve Slovakya insan kök hücresi elde edilmesini tamamen yasaklarken, Çek Cumhuriyeti, Malta, Lüksemburg ve Portekiz herhangi bir yasal düzenleme gerçekleştirmemiştir. Sadece İngiltere ve Belçika araştırma amaçlı insan embriyosu yaratılmasına izin veren ülkelerdir. Araştırma amaçlı embriyo yaratılmasını, iç hukukları veya AİHBS'nin onaylanması çerçevesinde, adı geçenler dışındaki tüm ülkeler yasaklamıştır.[806]

2- Asya

Asya ülkelerinde, özellikle Avrupa'yla karşılaştırıldığında, genel anlamda biyoteknoloji alanında daha liberal bir politika söz konudur. Çin başta olmak üzere birçok ülkede, öjenik sözcüğü bile genetik mühendisliği sınırlarında bir yankı

[806] Bkz. European Commission, "Survey on opinions from National Ethics Committees or similar bodies, public debate and national legislation in relation to human embryonic stem cell research and use in EU Member States", Ed. Line Matthiessen-Guyader, 2004, h**ttp://ec.europa.eu/research/biosociety** (02.05.2008).

uyandırmamaktadır. Hatta bu alanda küresel rekabete girmek isteyen ülkeler, Batı hukuk sisteminin ve siyasi rejiminin genetik kulvarda bitmek bilmeyen tartışmalarından şikâyetçi görünen biyoteknoloji endüstrisinin bazı araştırmalarını kendi bölgelerine çekmek istemektedirler. Ancak, tabii ki bu alanda endüstri için sadece sermaye ve araştırma dengesi söz konusu olmamakta, aslolan piyasa olduğu için, yine de Batı'nın insan hakları politikası genetik teknolojilerinin geleceğini belirlemektedir.

Japonya, medikal biyoteknoloji alanında nispeten serbest bir rejime sahiptir. 2000 yılında çıkan İnsan Klonlanma Düzenleme Kanunu ile insan embriyoları üzerindeki araştırmalara izin verilmiş, reprodüktif klonlama ise yasaklanmıştır.[807] Singapur, "biopolis" projesiyle biyoteknoloji araştırmalarında önde gelen merkezlerden biri olmayı hedeflemiş ve yabancı özel sektör yatırımlarını ülkeye çekmek için dünyanın en liberal yasal atmosferlerinden birini yaratmıştır. Kamu fonlarından vergi indirimlerine kadar geniş bir teşvik ağı kurmuş olmasına rağmen, biyoteknoloji yatırımları elektronik sektörüne benzemediği için beklenilen düzeyin altında bir gelişme gözlenmiştir. Ayrıca, yatırımcılar, piyasaya çıkması belki de bir on yıl alabilecek ürünler için beklemeyi her zaman uygun bulmamaktadırlar. Ancak, kendi biyoteknoloji endüstrilerini inşa etmek isteyen Uzakdoğu ülkeleri arasındaki rekabet yine de artmaktadır ve bu kapsamda Malezya da, benzer biçimde "biovadi" projesiyle aynı yolu takip etmektedir. Güney Kore ve Çin ise, ticari potansiyel açısından, biyoteknolojiyi geleceklerinin bir parçası olarak görmekte ve bu alana büyük yatırım yapmaktadır.[808]

[807] McGiffin, s.121.

[808] McGriffin, s.122 vd.

3- ABD

ABD'de tarımsal bir biyoteknoloji rejimi spesifik olarak bulunmamaktadır. Diğer ürünlerle aynı düzenlemelere tabi olan GM ürünler, Food and Drug Administration (Gıda ve İlaç Kurumu - FDA) çerçevesinde değerlendirilmektedir. Burada tarım politikası açısından verilen mesaj açıktır: GM ürünlerin diğer ürünlerden hiçbir farkı yoktur. Her şeyden önce sağlık ve güvenlik yönünden bir sakınca oluşturmadıkları için, ABD'ye göre, bu ürünlerin ayrı bir muameleye maruz kalması anlamsızdır. Endüstri, biyoteknoloji alanındaki herhangi bir düzenleyici sisteme, iktisadi açıdan ve yeniliklerin devamı yönünden sıcak bakmamaktadır.[809]

ABD'de reprodüktif veya terapötik klonlamaya ilişkin federal yasalar bulunmamaktadır. Sadece bu alandaki araştırmalar için federal fonların kullanılması yasaklanmıştır. [810] Ancak eyaletler zemininde, fon uygulamaları değişiklik göstermektedir.

2008 Nisan ayında ise, uzun süredir tartışılan *Genetic Information Nondiscrimination Act* (GINA- An Act To prohibit discrimination on the basis of genetic information with respect to health insurance and employment / Genetik Enformasyona Dayalı Ayrımcılığın Önlenmesi Hakkında Kanun) onaylanarak Mayıs'ta yürürlüğe girmiştir. Yasa, sadece doktorlara ve hastalara genetik testler sonucu elde edilen bilgilere erişim imkânı vermektedir. Yeni yüzyılın yeni yurttaşlık hakları olarak sunulan ve bu alanda kapsamlı düzenlemeler içeren GINA'ya göre, işverenlerin ve sigorta şirketlerinin genetik bilgileri kullanarak kendi sektörlerinde

[809] ABD'de bu alanda işleyen politik süreç ve geniş bir analiz için bkz. McGiffen, s.62 vd.

[810] McGiffen, s.86.

işlem yapmaları yasaklanmıştır, ki insanların artık güvenli biçimde genetik testlere başvurabilecekleri düşünülmektedir.[811]

4- Kanada

Kanada'nın biyoteknoloji alanındaki tutumu ABD'ninkine benzemekle birlikte, ülke olarak uluslararası platformda daha uzlaşmacı bir çizgiyi benimsemiştir. Ancak, fazlalık embriyo kullanımına izin verilmiş ve tıbbi alandaki kısıtlamalar için katı bir rejim de benimsenmemiştir. Canadian Biotechnology Advisory Committee (Kanada Biyoteknoloji Danışma Kurulu – CBAC) 1990'larda eski kurulun yerini almış, hükümet ve endüstri arasında fikir akımının oluşturulmasından başka bir işlevi olmayan önceki sistemin yenilenmesi görevini üstlenmiştir. Eskisine oranla kamuoyunun desteğini almak için kurulan bu yeni yapıda sektör temsilcilerinin de oranı azaltılmıştır. Aslında, kurulun hükümete hassas konuları nasıl ele alacağı hakkında tavsiyede bulunmak ve yurttaşlarla temasa geçip, danışma görüntüsü temin etmek dışında bir görevi yoktur. Tartışma ortamının yaratılıp, potansiyel muhaliflerin biyoteknoloji sisteminin içine aktarılmak istenmesi ile gerçek karar alma süreci gizlenmektedir. Bazı yazarlara göre, bu tür düzenlemeler gücün seçilmiş kurumlardan alınarak, endüstri ile daha yakın temasta olan bürokratlara verilmesidir. ABD'de olduğu gibi Kanada ve hatta İngiltere'de de biyoteknoloji alanındaki tüm sorun, kamu ve özel sektörün iç içe geçerek, çıkarlarının aynı hale gelmesidir.[812]

5- Avustralya

Avustralya'da genetik manipülasyon konusundaki düzenlemelerin geçmişi 1970'li yıllara kadar gitmekle birlikte, 1999 yılında federal hükümet, yeni gelişmeler karşısındaki yetersizlik nedeniyle, Sağlık Bakanlığı bünyesinde The Office of the

[811] The Library of Congress, **http://thomas.loc.gov** (21.05.2008).

[812] McGiffen, s.93 vd.

Gene Technology Regulator (Gen Teknolojisi Düzenleyici Ofisi- OGTR) adlı kurumu oluşturmuştur. OGRT'nin temel görevi, yasa hükümlerinin yürütülmesi ve hükümet, kamu kurumları, özel sektör ve sivil toplum örgütleri ile birlikte çalışmak, yeni düzenlemelerin geliştirilmesini sağlamaktır. 2000 yılında Gen Teknolojisi Kanunu yürürlüğe girmiş ve OGRT ile birlikte çalışacak üç danışma kurulu daha kurulmuştur. Gen Teknolojisi Teknik Danışma Kurulu, Gen Teknolojisi Etik Kurulu ve Gen Teknolojisi Toplumsal Danışma Kurulu farklı alanlarda OGRT'ye yardımcı olacaktır. ABD, Kanada ve hatta AB'nin aksine Avustralya, ihtiyat ilkesi çerçevesinde, yeni ve kapsamlı bir düzenleme rejimi zorunluluğunu anlamış ve bu doğrultuda, GM ürünler dâhil, ayrıntılı bir hukuki yapı kurmuştur.[813]

6- İngiltere

2001 yılında İngiltere, insan embriyo klonlamasını yasal hale getiren ilk ülke olmuştur. Terapötik klonlama onaylanırken, reprodüktif klonlama yasaklanmıştır. 1978'den beri IVF sürecinde önde giden bir ülke olarak, İngiltere'de 1990 yılında Human Fertilisation and Embryology Authority (İnsan Fertilizasyonu ve Embriyoloji Kurumu – HFEA) adlı bir yapı oluşturulmuştur. Kurum, fertilite kliniklerinin ve embriyo üzerinde çalışan araştırma enstitülerinin lisanslarını vermektedir. Ayrıca, yaratılan, yerleştirilen ve imha edilen embriyoların sayısının ve detaylı istatistiklerinin kaydı da tutulmaktadır.[814] Embriyonik kök hücre çalışmalarının yasak olmadığı birçok ülkede araştırmacılar sadece fazlalık (supernumerary) embriyo

[813] Bkz. McGiffin, s.104–108.

[814] Steven Best – Douglas Kellner, "Biotechnology, Ethics and the Politics of Cloning", **Biotechnology: Between Commerce and Civil Society**, Ed. Nico Stehr, Transaction Publishers, New Brunswick, 2004, s.75.

kullanabilmektedirler. Sadece İngiltere araştırma için embriyo üretimine izin vermektedir.[815]

HFEA, dünyada örnek gösterilen bir düzenleme kurumu olmasına rağmen, düzenleme tuzağında da söz edildiği biçimde, görünürdeki kamusal tartışmalara rağmen, kamu politikasının uzağında ve daha çok piyasa doğrultusunda bir gelişim sergilemiştir. Kliniklere lisans verilmesi ve denetim uygulanması temel görevlerinin arasında olan HFEA, araştırmaların seyrini de etkilemekte ve zaman zaman tartışmalı kararlara imza atmaktadır. İngiltere'nin genetik alanında hem AB'den hem de ABD'den oldukça farklı ve daha olan liberal çizgisine rağmen, konu araştırmaların da ötesinde ticari boyuta geçtiğinde, genetik piyasası bazen HFEA'yı bile etkisiz hale getirebilmektedir. Özellikle embriyonik kök hücre gibi tartışmalı konularda, toplumdaki muhalif görüşlerin kendine yer bulamaması nedeniyle, belki de bu mekanizmanın değişmesi gerektiğine dair farklı düşünceler de itirazlarını dile getirmektedirler.[816]

7- Almanya

Almanya, 1990'da çıkarılan "Embriyoyu Koruma Kanunu" ile en katı hukuki sistemi getirmiştir. Embriyo araştırmalarının birçok çeşidi ve herhangi bir kamu ya da özel fonun bu alana aktarılması yasaklanmıştır. Almanya'da son derece kısıtlayıcı hükümlerle düzenlenen bu alanda, IVF uygulamalarından artan embriyoların dahi araştırma için kullanımı yasaklanmıştır.[817]

---

[815] McGiffen, s.36.

[816] Bkz. Madeleine Bunting, "X+Y=$: the formula for genetic imperialism", **The Guardian**, 16.05.2006; Ian Sample, "Issues that can blow up in your face", **The Guardian**, 28.04.2005.

[817] Wessels, s.236.

Bu ceza yasasının kapsamında, hamilelikle sonuçlanmayacak yapay döllenme ve embriyonun araştırma amaçlı kullanılması hakkında yaptırımlar söz konusudur. ABD'de federal düzeydeki kamu fonu yasağının da ilerisine taşınan bu kalın duvarın önemli bir kısmı, 2002 yılında bulunan pratik bir çözüm ile yıkılmıştır. Endüstriyel ve bilimsel bir kuşatma sonucu, Alman Parlamentosu tartışmalı bir karar alarak, yurtdışından "insan embriyonik kök hücre hattı" ithalatına izin vermiştir.[818]

Bir defaya mahsus görünen bu uygulamanın süresinin uzatılmasında rahatsız edici bir durum söz konusudur. Almanya'nın tarihsel nedenlerle, genetik teknolojileri hususunda dünyadaki herhangi bir ülkeden daha duyarlı olması ve hatta kurduğu katı hukuki rejim nedeniyle kimi zaman da eleştirilmesi anlaşılır bir durumdur. Ancak, eğer embriyo korunması gereken bir değerse, bu konuda tutarlı olunmalıdır. Yurtdışından getirilen embriyo hatlarının hangi durumu değiştirdiği, hangi ilkeyi yücelttiği merak konusudur. Aksine hukukun, genetik sahada sadece görüntü olarak yer almasını veya tuhaf bir tutumla bir ahlaki değer için "kendi sınırlarını" korumasını anlamak mümkün değildir. Bu ilkesiz esneklik ve özellikle de embriyonun (hücre hattı da olsa) dışarıdan ithal edilebilir bir "şey" haline gelmesi, biyoteknolojinin yasak veya serbest bir hukuki düzenleme konusu olmasından daha düşündürücüdür.

[818] Gottweis, s.249.

C- TÜRKİYE

Türkiye'de spesifik olarak, genetik teknolojileri ile ilgili yasal düzenlemeler bulunmamaktadır. Kök hücre tartışmalarında olduğu gibi, özel kısıtlayıcı hükümlerin olmadığı mevzuat, tartışmalı görünmekte ve hatta esnek olarak değerlendirilebilmektedir.[819]

Türkiye Büyük Millet Meclisi ise, Avrupa Konseyi bünyesinde imzalanan "Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi"nin (AİHBS) onaylanmasını 03.12.2003 tarihinde 5013 sayılı kanun ile uygun bulmuş ve Sözleşme 16.03.2004 tarihinde onaylanmıştır. Anayasa'nın 90. maddesi uyarınca iç hukukumuzun da bir parçası haline gelen AİHBS, kapsam olarak temel hak ve özgürlükler ile sağlık alanını birlikte sosyal adalet çerçevesine yerleştirmiştir. AİHBS'nin 23. ve 25. maddeleri, taraf devletlerin Sözleşme'de öngörülen hak ve ilkelerin hukuka aykırı biçimde ihlal edilmesini önlemek amacıyla uygun yargısal korunmanın ve ihlal halinde de uygulanacak yaptırımların sağlanmasını hükme bağlayarak, Sözleşme'ye uyulmasını teminat altına almak istemiştir. AİHBS madde 26'ya göre ise, Sözleşme'de yer alan haklar ve koruyucu hükümlerin kullanılmasında, kamu güvenliği, suçun önlenmesi, kamu sağlığının veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için kanun tarafından öngörülen ve demokratik bir toplumda gerekli olanlardan başka bir kısıtlama konulmayacaktır. Ancak, yine aynı maddenin ikinci fıkrası, bu tür kısıtlamaların bazı maddeler

[819] Örneğin, Türkiye'de 2005 yılında Sağlık Bakanlığı Genelgesi ile embriyonik kök hücre çalışmaları durdurulmuştur. AİHBS açısından, mevcut yasaklayıcı hükümlerin Türkiye için de geçerli olduğu açıktır.

açısından mümkün olmadığını kesin bir dille hüküm altına almıştır. Genetik ayrımcılığı yasaklayan 11. madde, önleme, teşhis ve tedavi dışında insan genomuna müdahaleyi yasaklayan 13. madde, cinsiyet seçimi amacıyla suni döllenme tekniklerinin kullanılmasını yasaklayan (cinsiyetle ilgili kalıtsal hastalıklar hariç) 14. madde, insan bedeninin ve parçalarının, bu nitelikleri ile ticari kazanca konu olmasını yasaklayan 21. madde bu kapsamda yer alanlar arasındadır. [820]

AİHBS genel çerçevesinden bakıldığında, bir taraf devlet olarak Türkiye'nin de Sözleşme'nin koruma altına aldığı bahsi geçen hakları ve düzenlemeleri sınırlandırması mümkün değildir. Keza bu tür bir yasanın çıkması durumunda dahi, Anayasa'nın 90. maddesi gereği, Sözleşme hükümlerine üstünlük tanınacaktır. AİHBS 3. madde uyarınca, devletler, sağlığa duyulan ihtiyaçları ve kullanılabilir kaynakları göz önüne alarak, kendi egemenlik alanlarında sağlık hizmetlerinden adil biçimde yararlanılmasını sağlayacak uygun önlemleri almak zorundadırlar.

AİHBS'nin 18. maddesi kapsamında yer alan, sadece araştırma amacıyla insan embriyolarının yaratılmasının yasak olduğuna dair hükmün, terapötik klonlamayı yasaklayıp yasaklamadığı konusu tartışmalıdır. 18. maddenin embriyonik kök hücre araştırmalarına engel olduğunu düşünen yazarlar, Sözleşme'ye taraf olup, çekince koymayan ülkelerde bu çalışmaların yapılamayacağını savunmaktadırlar.[821] Türkiye ise, organ nakli ile ilgili olan 20. madde dışında bir çekince koymamıştır. Ancak, genel olarak bakıldığında ve dünyadaki teknolojik araştırma eğilimi izlendiğinde, bu konu üzerinde kurumsal bir uzlaşma zor görünmektedir.

---

[820] Tuğrul Katoğlu, "Türk Hukukunun Bir Parçası Olarak Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi"**, AÜHFD**, Yıl: 2006, Cilt: 55, Sayı:1, s. 157–165.

[821] ibid, s.183.

Türkiye, başta anayasal güvenceler olmak üzere, insan haklarını doğrudan ilgilendiren genetik alanında yasal düzenlemeleri artık getirmek zorundadır. Her ne kadar mevcut hükümler çerçevesinde genetik ayrımcılığın yasak olarak yorumlanması mümkün olsa da, bu temel konunun anayasal bir konuma yerleştirilmesi, yasal düzenlemelerin şekillenmesinden önce önemli görünmektedir. Ayrıca, sağlık ve tarım alanlarında ayrı ve belki de çok kapsamlı olmayan genetik teknolojileri kanunlarının yürürlüğe girmesi gerekmektedir. Bu alanda kamu politikasının ne şekilde belirleneceği ve uygulamada sorunların nasıl bir kamu politikası çerçevesinde ele alınacağı da bir netliğe kavuşmalıdır.

SONUÇ

20. yüzyılın sonlarında, iletişim ve bilgisayar teknolojilerinin hızlı gelişimi ve yaygınlaşmasıyla, toplumlar 21. yüzyıla büyük bir teknolojik güçle girmişlerdir. Küreselleşmenin de etkisiyle, teknolojinin kullanımı geniş kitlelere dağılmış, bilim ve teknik kendi gücünü özellikle piyasa ekseninde hissettirmiştir. Ancak, yüzyıl başında insanlığı asıl heyecanlandıran teknik dönüşüm ise, biyoloji alanında yaşanmıştır. Geçen yüzyılı fiziğin yüzyılı olarak gören bilim insanları, bu yüzyılı biyolojinin yüzyılı olarak değerlendirmektedirler. 1953 yılında DNA'nın ikili sarmal yapısının keşfinden beri adım adım ilerleyen biyoteknoloji, 2000 yılında İnsan Genomu Projesi'nin tamamlanmak üzere olduğunun açıklanmasıyla ve insan sağlığını ilgilendiren umutlar ya da vaatler nedeniyle, artık temel odak noktamız olmuştur. Diğer teknolojik gelişmelerin neredeyse sıradanlaştığı bir dönemde, insanlığın önünde yepyeni bir teknolojik ufuk belirmiştir.

Teknolojinin her alandaki bu büyük ilerlemesi, tarihin bir ironisine dönüşmüş ve kendi sınırlarını aşan teknoloji, bu kez dünyanın sınırlarına dayanmıştır. Nükleer enerji eksenli eski korkular, bu kez, küresel iklim değişikliğinin artık ciddi bir olasılık olarak belirmesiyle canlanmıştır. Biyoteknoloji ve bilişim alanlarının sağladığı heyecan, güvensizliğin yeniden ortaya çıkmasına engel olamamıştır. Geçmişte teknolojinin hızlı gelişiminden duyulan rahatsızlık, teknolojinin özellikle iktisadi ve sosyal etkileri üzerinde durmakta ve kimi zaman ise, manevi yönlerini

gündeme getirmekteydi. Ancak, sadece dar bir çevrenin sorun olarak gördüğü doğanın bozulan dengesi, artık tüm dünya için bir endişe kaynağıdır.

Dünyanın geleceği ile ilgili teknolojik iyimserliğin giderek yerini kötümser bir ufka bırakması ve buna zaman zaman felaket üzerine komplo teorilerinin karışması, eskiden sık sık hatırlanan ve 20. yüzyılı neredeyse sembolize eden Hiroşima imgesinin farklı biçimde günümüze uzanmasıdır. Büyük bir umutla girilen atom çağının coşkusu, kısa sürede yerini nükleer kâbusa bırakmıştır. İnsanlık, biyoteknolojinin başlangıç aşamasında da yaşanan benzer iyimser düşüncelere inanmak istese de, nispeten yeni bir teknolojik alan sayabileceğimiz genetik mühendisliğine korkarak değil, ama belki biraz temkinli yaklaşmaktadır. Bunda şüphesiz, bu kez teknolojinin sadece doğada değil, insanlığın biyolojik olarak en yaşamsal yerlerinde gezinmesi ve sonucu belirsiz manipülasyonlara açık olmasının da payı vardır. Artık, bilimin nesnesi, modern dönemin başlarından bu yana yabancılaşan ve neredeyse öteki olarak görülen doğa değil, insanın kendisidir. Ayrıca, genel anlamda ekolojik bilinç fazla gelişmese bile, doğadaki olayların çok yönlü ve karşılıklı olduğu, geleceğe yönelik geniş bir zaman ölçeğine yayıldığı anlaşılmış görünmektedir.

İnsanlık, doğa karşısındaki konumunu ve teknolojinin rolünü, biyoteknolojiden bağımsız olarak son elli yılda daha fazla tartışmaya başlamışken, genetik mühendisliği bu noktada bizlere yeni bir fırsat vermektedir. Her ne kadar insan sağlığı lehine ciddi bir mesafe alınmış olsa da biyoteknoloji, iktidar ve piyasa mekanizmalarından bağımsız biçimde değerlendirebileceğimiz tartışmasız bir alan değildir. Her teknolojik yeniliğin beraberinde getirdiği değişimler, hukuki olarak yeni sorunları ya da konuları topluma taşısa da, biyoteknoloji benzeri görülmemiş

biçimde sağlıktan tarıma kadar, birçok sektörde yapısal yenilenmeyi de dayatmaktadır. Özellikle etik olarak yarattığı bilinmeyen bölge, insan haklarında da kendine yeni bir tartışmalı alan açmaktadır, ki bu kendine özgü alan, bazı haklarda sınırları değiştirme eğilimindedir.

Genetik mühendisliğinde tartışılan konulardan insan klonlama ve germ hattı mühendisliği gibi bazı teknolojiler, henüz uygulanma aşamasında olmayıp, sadece geleceğe yönelik öngörülerden ibarettir. Kuşkusuz başta insan klonlama olmak üzere, bazı gen teknolojileri, hemen hemen tüm dünyada yasaklanmıştır. Ancak, insan hakları açısından sıkıntılı olan nokta, teknolojik olarak bazı uygulamaların sınırlarının muğlaklığıdır.

Liberal demokrasilerinin en tartışmalı konularından biri eşitlik sorunudur. Tarihsel süreç içinde kişisel haklar üzerinden gelişen hukuki eşitlik, sosyal haklara rağmen toplumsal alana eşit biçimde yansımamış ve liberalizmin bir kanadını aksak bırakmıştır. Genetik mühendisliğindeki gelişmeler ise, eğer insan hakları ve yasal düzenlemeler ekseninde gerekli önlemler alınmazsa, liberal demokrasinin her iki kanadını da çökertecek niteliktedir.

Genetik ayrımcılık denildiğinde, ilk akla gelen, geçmiş politik tecrübelerdir; fakat sigorta ve istihdam alanlarındaki uygulamalar, sektörel sorunlar denilemeyecek biçimde ciddi bir hak ihlali olarak hukukun gündemine gelmiştir. Yasal anlamda çok hareketli bir alan olan biyoteknolojinin, uluslararası sözleşmeler ile çerçevelenmesi yolunda dünyada bazı gelişmeler sağlansa da, insanlık, henüz güvencelerden oldukça uzak bir noktada durmaktadır. Kuşkusuz, başta BM ve UNESCO bünyesinde ilan edilenler olmak üzere, bağlayıcılığı olmayan evrensel bildirgeler, en azından insanlığa sorunu duyurmak ve ülkelere izleyecekleri yol hakkında fikir vermek

açısından önemlidir. Bu noktada, Türkiye'nin de imzaladığı Avrupa Konseyi bünyesindeki sözleşmeler önümüzdeki yılların haritasını oluşturacaktır. Dolayısıyla, her ne kadar uluslararası sözleşmeler iç hukuku bağlasa da, genetik alanında temel haklar, anayasal güvenceye da kavuşturulmalı ve genetik ayrımcılığın önüne açık kurallarla set çekilmelidir.

Geçmişin karanlık yüzünü oluşturan öjenik uygulamalar, bu alanda yapılan çalışmaların çoğunda olduğu gibi, bu çalışmada da geniş yer bulmuş ve özellikle kendini piyasa üzerinden yenileyen liberal öjenik ideolojiye dikkat çekilmiştir. Embriyo araştırmalarıyla kendini kabul ettiren liberal tutum, insan sağlığı gibi bir meşruiyet çemberinden geçmekte ve her alanda insanlık onuruna ya da daha genel olarak insan haklarına yeni bir mevzi belirlemektedir. Hatta genetizm ile kimi zaman farklı alanlar tıbbileştirilmekte, dolayısıyla yeni sınırlar da çizilmektedir. Liberal demokrasiler, kişisel haklar konusunda son yıllarda genetik alanda gelişen farkındalık ile kendilerini yenilemeye başlamışlar ve başta genetik ayrımcılık olmak üzere, piyasanın bu hat üzerinden yapabileceği tahribat hakkında bazı yasal önlemler almışlardır. Demokrasilerin kişisel haklar konusunda gösterdikleri bu refleks oldukça olumlu ve yerinde olmakla birlikte, biyoteknoloji ve insan hakları başlığının tamamını kapsamaması nedeniyle yetersizdir. Her zamanki gibi, eşitliğin sosyal kanadı ihmal edilmekte ve bazı yazarların da üzerinde bilhassa durdukları gibi, genetik alan sosyal adaletten kopartılırsa, gelecekte benzeri görülmemiş bir toplumsal eşitsizlik insanlığı beklemektedir.

Bu çalışma içinde de sık sık değinildiği üzere, 20. yüzyılda öjenik ile başlayan ve genetik determinizm hattında ilerleyen tüm politik tutumlar, devletler ya da toplumlar arasında destek bulmuştur. Henüz ortada gelişmiş bir teknoloji yokken,

bazen sosyal sorunları manipüle etmek bazen de faşizm ya da herhangi başka bir ideoloji adına, binlerce insan bu tür politikaların kurbanı olmuştur. Totaliter bir devletin gelecekte yine bu tür bir genetik temelli ayrım ya da imha üzerine geliştireceği toplumsal politikalar için belki ilk aşamada yapılacak bir şey olmayabilir, ki faşizan uygulamalar için teknoloji, ancak kolaylaştırıcı bir mecra sağlamaktadır. Dolayısıyla, bizim sürekli bahsettiğimiz ortalama demokratik bir hukuk devleti çerçevesinde, liberal anlamda devletin bu alandan, yani sağlık ve özellikle genetik mühendisliği uygulamalarından çekilmesi, ne yazık ki kamu politikası geliştirmek adına yeterli görünmektedir. Her konuda olduğu gibi, piyasa mekanizmasına bırakılan liberal öjenik ile devlet herhangi bir tehdit unsuru olmayacak, tüketiciler herhangi bir sektörde olduğu gibi isterlerse bu hizmetlerden faydalanacaklardır. Sorun, görüldüğü gibi, ileride insanların olumlu anlamda bir genetik ıslaha uğrayıp uğramamalarının da ötesindedir.

Dünyada genel anlamda iktisadi halkadan çıkarılan insanların en temel sağlık hizmetlerinden yararlanamadığı düşünüldüğünde, herhangi bir hastalıktan bağımsız olarak, sadece maddi olarak karşılayabildikleri için belli bir sınıfın bu ayrıcalıklı teknolojiden yararlanacak olması, konuya dair perspektifimizi genişletmemizi gerektirmektedir. Elbette genetik mühendisliği uygulamalarının insan hayatı ve onuru için yaratacağı sorunlar sadece felsefi değildir ve insan haklarını gölgelemektedir. Ancak, temel haklar açısından ayrımcılığın getireceği sarsıntıya, dolaylı biçimde iktisadi yapının taşıdığı eşitsizliğin de eklenmesiyle, hem kuzey-güney ekseninde hem de toplumlar içinde büyük yarılmaların oluşması olasılığı oldukça ciddidir. Bu nedenle, genetik mühendisliğiyle ilgili felaket senaryoları

dışında, dünya çapında mevcut eşitsizlik tablosu açısından da konuya bakmamız gerekmektedir.

Bu çalışmada yapılmak istenen, biyoteknoloji ve insan hakları konusundaki temel sorunu göstermektir, ki bu da sık sık vurgulandığı gibi, eşitsizliktir. Genetik mühendisliği nedeniyle, hem kişisel haklarda hem de sosyal haklarda yaşanacak gerilemenin önlenmesi, insanlığın ya da genel anlamda uygarlığın ileride ekolojik veya teknolojik nedenlerden kaynaklanacak felaketlerle karşılaşma olasılığının olduğu tarihin bu evresinde daha da önem taşımaktadır. Geçmişte olduğu gibi sadece kişisel haklarla sınırlı kalacak ve sosyal haklara ulaşmayacak iyileştirmeler, ilk başta olumlu görünse de gelecekte temel hakların birçoğunu yine etkisiz kılacaktır.

İnsan hakları, uygulamalardaki sıkıntılara ve haklı eleştirilere rağmen, sadece temel haklar açısından değil, tüm eşitsizliklerin giderilmesi zemininde önemli bir dayanak noktamızsa, geri döndürülemez biçimde mevcut eşitsiz yapıyı sağlamlaştıracak ve "genetik" anlamda da kalıcı kılmaya çalışacak politikaların önüne geçilmelidir. Asıl sorunun arka planda kalmaması için, tüm dünyadaki şartların ağırlığı ne olursa olsun, insan haklarının ve bu doğrultuda geliştirilecek politikaların yeni hedefi, "sağlık" hakkını imkânlar dâhilinde ulaşılabilen bir hak olmaktan çıkarıp, bir temel hak olarak kabul edilmesinin mücadelesi olmalıdır. Aksi halde, temel sağlık hizmetlerinin ulaşamadığı insanlığın büyük kısmının sorunlarına genetik mühendisliğinin yönelmesini beklemek, her zaman olduğu gibi iyi niyet göstergesinin ötesine geçmeyecek bir yaklaşım olarak kalacaktır. Uygarlığa ait insani değerlerin, tüm insanlığın üzerini örtmesi, insan haklarının biyoteknoloji alanındaki tek çıkış noktasıdır.

KAYNAKÇA

ACOT, Pascal. **Bilim Tarihi**, Çev. Nermin Acar, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

ADAS, Michael. **İnsanın Ölçüsü Olarak Makine**, Çev. Ahmet Demirhan, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001.

ADLER, Nancy ve d. "Socioeconomic Status and Health: The Challenge of the Gradient", **Health and Human Rights**, Ed. Jonathan M. Mann ve d., Routledge, London, 1999, s. 181-201.

AGAMBEN, Giorgio. **Kutsal İnsan**, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

AGAR, Nicholas. **Liberal Eugenics**, Blackwell Publishing, Oxford, 2004.

AĞARTAN, Tuba. "Sağlıkta Reform Salgını", **Avrupa'da ve Türkiye'de Sağlık Politikaları**, Der. Ç. Keyder – N. Üstündağ – T. Ağartan – Ç. Yoltar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 37–54.

AKAY, Ali. "Foucault ve Bio-politika", **Çağdaş Fransız Düşüncesi**, Der. Zeynep Direk – Refik Güremen, Epos Yayınları, Ankara, 2004, s.77–87.

ALTHUSSER, Louis. **Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi**, Çev. Ömür Sezgin, Verso Yayınları, Ankara, 1990.

ALTUĞ, Tuncay. "Gen Emperyalizmi", **Bilim ve Gelecek**, Sayı: 45, Kasım 2007, s. 8–13.

ANDERSON, W. French. “Human Gene Therapy: Scientific and Ethical Considerations”, **Ethics, Reproduction and Genetic Control**, Ed. Ruth F. Chadwick, Routledge, London, 1994, s.147–163.

ANSELL-PEARSON, Keith. **Kusursuz Nihilist**, Çev. Cem Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

ARENDT, Hannah. **İnsanlık Durumu**, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

ARENDT, Hannah. **Emperyalizm / Totalitarizmin Kaynakları – 2,** Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

ARMSTRONG, Tim. **Modernism, Technology and The Body**, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

ASCH, Adrienne. “Genetics and Employment”, **The Human Genome Project and the Future of Health Care,** Ed. T.H. Murray - Mark A. Rothstein - Robert F. Murray, Indiana University Press, Indianapolis, 1996, s. 158–172.

ATEŞ, Kenan. “Genlerimizin Kölesi Miyiz?”, **Bilim ve Gelecek**, Sayı:14, Nisan 2005, s. 6–18.

AVAR, Adile Arslan. “Frankfurt Okulu ve Epistemolojik Tarih Geleneğinde Tekno-Bilim Eleştirisi”, **Toplum ve Bilim,** Sayı: 110, 2007, s.153–180.

AYDIN, Zülküf. “Genetik Mühendisliği, Azgelişmiş Ülkelerde Yoksulluk ve Gıda Sorunu”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 85, Yaz 2000, s.108–132.

BADIOU, Alain. **Etik**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.

BADIOU, Alain. **Felsefe İçin Manifesto**, Çev. Nilgün Tutal – Hakkı Hünler, Ara-lık Yayınları, İzmir, 2005.

BAHRO, Rudolf. **Hangi Sosyalizm? Hangi Yeşil? Niçin Tinsellik?**, Çev. Tanıl Bora, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

BAIRD, Patricia A. "Registries, Record Linkage and Research In Genetics: Protecting Privacy", **Human DNA: Law and Policy**, Ed. Bartha Maria Knoppers, Kluwer Law International, The Hague, 1997, s. 165–175.

BAKAN, Joel. **Şirket**, Çev. Rahmi G. Öğdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2007.

BALCI, Şebnem Gökçeoğlu. **Tutunamayanlar ve Hukuk**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007.

BALES, Kevin. **Yeni Kölelik**, Çev. Pınar Öğünç, Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2002.

BASALLA, George. **Teknolojinin Evrimi**, Çev. Cem Soydemir, TÜBİTAK, Ankara, 2004.

BAŞKAYA, Cengiz. "İlaç Sektöründe Kartelleşme", **özgür üniversite forumu**, Sayı:26–27, Nisan-Eylül 2004, s.82–91.

BAUDRILLARD, Jean. **Kusursuz Cinayet**, Çev. Necmettin Sevil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

BAUMAN, Zygmunt. **Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları**, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.

BAUMAN, Zygmunt. **Siyaset Arayışı**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

BAUMAN, Zygmunt. **Parçalanmış Hayat**, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

BAUMAN, Zygmunt. **Modernlik ve Müphemlik**, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.

BAUMAN, Zygmunt. **Bireyselleştirilmiş Toplum**, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.

BAYRAMOĞLU, Sonay. **Yönetişim Zihniyeti**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

BAYERTZ, Kurt. **GenEthics**, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

BECK, Ulrich. **Siyasallığın İcadı**, Çev. Nihat Ülner, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

BENHABIB, Seyla. **Ötekilerin Hakları**, Çev. Berna Akkıyal, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

BERMAN, Marshall. **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, Çev. Ü. Altuğ – B. Peker, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

BERNASCONI, Robert. **Irk Kavramını Kim İcat Etti?**, Çev.Zeynep Direk vd., Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

BEST, Steven – KELLNER, Douglas. "Biotechnology, Ethics and the Politics of Cloning", **Biotechnology: Between Commerce and Civil Society**, Ed. Nico Stehr, Transaction Publishers, New Brunswick, 2004, s.53–88

BEYERCHEN, Alan D. **Nazi Döneminde Bilim**, Çev. Haluk Tosun, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.

BIRNBAUM, Norman. **İlerleme ve Sonrası**, Çev. Ali Tartanoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.

BLOCH, Ernst. "Marksizm ve Doğal Hukuk", Çev. Serhat Öztopbaş, **Defter**, Sayı:40, Yaz 2000, s. 119–144.

BOBINSKI, Mary Anne. “Genetics and Reproductive Decision Making”, **The Human Genome Project and the Future of Health Care,** Ed. T.H. Murray - Mark A. Rothstein - Robert F. Murray, Indiana University Press, Indianapolis, 1996, s. 79–110.

BOND, Phillip J. “Vision For Converging Technologies and Future Society”, **The Coevolution of Human Potential And Converging Technologies**, Ed. Mihail C. Roco – Carlo D. Montemagno, The New York Academy of Sciences, New York, 2004, s. 17–24.

BOOKCHIN, Murray. **Ekolojik Bir Topluma Doğru**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

BOOKCHIN, Murray. **Toplumsal Ekolojinin Felsefesi**, Çev. Rahmi G. Öğdül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1996.

BOTTOMORE, Tom. “Kırk Yıl Sonra Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar”, Çev. Ayhan Kaya, **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000, s. 85–134.

BOURDIEU, Pierre. **Hukukun Gücü**, Çev. Sibel Demir, Kalan Yayınları, Ankara, 2005.

BOURDIEU, Pierre. **Karşı Ateşler**, Çev. Halime Yücel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

BOWLES, Samuel – GINTIS, Herbert. **Demokrasi ve Kapitalizm**, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

BOWRING, Finn. **Science, Seeds and Cyborgs**, Verso, London, 2003.

BOYLE, James. “Enclosing The Genome: What Squabbles Over Genetic Patents Could Teach Us” , **Perspectives On Properties Of The Human Genome Project**, Ed. F. Scott Kieff, Elsevier Academic Press, San Diego, 2003, s. 97–122.

BÖKESOY, Işık. “Genom Çalışmaları ve Irk Kavramı”, **Bilim ve Ütopya**, Sayı:133, Temmuz–2005, s.30–32.

BRADBY, Hannah. “Genetics and Racism”, **The Troubled Helix: Social and Psychological Implications of the New Human Genetics**, Ed. Theresa Marteau - Martin Richards, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 295–316.

BRAUDEL, Bkz. Fernand Braudel, **Maddi Uygarlık / *Gündelik Hayatın Yapıları***, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

BREY, Philip.“Theorizing Modernity and Technology”, **Modernity and Technology**, Ed. By. T. J. Misa, P. Brey and A. Feenberg, MIT Press, Cambridge, 2003, s.33–71.

BUCHANAN, Allen ve d., **From Chance To Choice: Genetics and Justice**, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

BUĞRA, Ayşe. “Küreselleşme, Ekonomik Yaşam ve İnsan Hakları”, **Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları**, Haz. İ. Kuçuradi – B. Peker, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.233–239.

BUMİN, Tülin. **Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

BUNTING, Madeleine. “X+Y=$: the formula for genetic imperialism”, **The Guardian**, 16.05.2006.

BURK, Dan L. – LEMLEY, Mark A. "Biotechnology's Uncertainty Principle", **Perspectives On Properties Of The Human Genome Project**, Ed. F. Scott Kieff, Elsevier Academic Press, San Diego, 2003, s. 305-353.

BURKE, Peter. **Bilginin Toplumsal Tarihi**, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

BURKETT, Paul. **Marx ve Doğa**, Çev. Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2004.

BURY, Michael. **Health and Illness In A Changing Society**, Routledge, London, 1997.

CAHOONE, Lawrence E. **Modernliğin Çıkmazı**, Çev. Ahmet Demirhan-Erol Çatalbaş, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001.

CALLINICOS, Alex. **Toplum Kuramı**, Çev. Yasemin Tezgiden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

CANTON, James. "Designing The Future", ", **The Coevolution of Human Potential And Converging Technologies**, Ed. Mihail C. Roco – Carlo D. Montemagno, The New York Academy of Sciences, New York, 2004, s. 186- 198.

CAPLAN, Arthur L., "What's Morally Wrong with Eugenics?", **Controlling Our Destinies**, Ed. Phillip R. Sloan, University of Notre Dame Press, Indiana, 2000, s. 209-222.

CAPRA, Fritjof. **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, Çev. Mustafa Armağan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992.

CASSELL, Eric J. "Tıpta Değişen Nedensellik Düşünceleri", Çev. M. Halim Spatar, **Bilim ve Ütopya**, Sayı: 113, Kasım 2003, s. 12–17.

CASTEL, Robert. **Sosyal Güvensizlik**, Çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

CASTELLS, Manuel – INCE, Martin. **Manuel Castells'le Söyleşiler**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

CASTELLS, Manuel. **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür**, ***Cilt:1 / Ağ Toplumunun Yükselişi***, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

CASTELLS, Manuel. **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür**, ***Cilt:2 / Kimliğin Gücü***, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

CASTELLS, Manuel. **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür**, ***Cilt:3 / Binyılın Sonu***, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

CASTORIADIS, Cornelius. **Dünyaya, İnsana ve Topluma Dair**, Çev. Hülya Tufan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

CASTREE, Noel. "Socializing Nature: Theory, Practice and Politics", **Social Nature**, Ed. Noel Castree – Bruce Braun, Blackwell Publishing, Oxford, 2001, s.1–21.

CAULFIELD, Timothy. "The Status of Human Genetic Material", **Human DNA: Law and Policy**, Ed. Bartha Maria Knoppers, Kluwer Law International, The Hague, 1997, s. 63–67.

CHADWICK, Ruth F. "The Perfect Baby", **Ethics, Reproduction and Genetic Control**, Ed. Ruth F. Chadwick, Routledge, London, 1994, s.93–135.

CHADWICK, Ruth. ""The Status of Human Genetic Material – European Approaches", **Human DNA: Law and Policy**, Ed. Bartha Maria Knoppers, Kluwer Law International, The Hague, 1997, s. 55–62.

CHADWICK, Ruth. “Gene Therapy”, **A Companion to Bioethics**, Ed. Helga Kuhse- Peter Singer, Blackwell, Oxford, 1998, s. 189–197.

CHAN, C.K. “Eugenics on the Rise: A Report From Singapore”, **Ethics, Reproduction and Genetic Control**, Ed. Ruth F. Chadwick, Routledge, London, 1994, s.172–182.

CHANG, Ha-Joon – GRABEL, Ilene. **Kalkınma Yeniden**, Çev. Emre Özçelik, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

CHASTANOY, P. – FROIDEVAUX, D. – PAPART, J. “Zenginlerin Hizmetindeki Biyoteknolojiler”, Çev. Fikret Başkaya, **özgür üniversite forumu**, Sayı: 26–27, Nisan-Eylül 2004, s. 105–109.

CIORAN, E.M., **Ezeli Mağlup**, Çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.

CLARK, . Stephen R.L. “Modern Errors, Ancient Virtues”, **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.13-32.

CLARK, Stephen R.L. **The Political Animal**, Routledge, London, 1999.

COHEN, Daniel. **Umudun Genleri**, Çev. Yeşim Küey, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995.

COOK-DEEGAN, Robert Mullan. “Confidentiality, Collective Resources and Commercial Genomics”, **Genetic Secrets**, Ed. Mark A. Rothstein, Yale University Press, New Haven, 1997, s. 161–183.

COOPER, Robert. “Why we still need empires”, **The Observer**, 07.04.2002.

CORMAN, Alan Corman, “Why Human Cloning Should Not Be Attempted”, **The Genetic Revolution and Human Rights**, Ed. Justine Burley, Oxford University Press, Oxford, 1999, s.14 – 18.

CRISP, Roger. "Rights and Beyond", **The Genetic Revolution and Human Rights**, Ed. Justine Burley, Oxford University Press, Oxford, 1999, s. 190–193.

CUNNIGHAM-BURLEY, Sarah – KERR, Anne. "Defining the Social: Towards an Understanding of Scientific and Medical Discourses on the Social Aspects of the New Human Genetics", **Sociological Perspectives on the New Genetics**, Ed. Peter Conrad – Jonathan Gabe, Blackwell Publishers, Oxford, 1999, s.149–170.

ÇABUKLU, Yaşar. **Postmodern Toplumda Kriz ve Siyaset**, Kanat Kitap, İstanbul, 2004 (a).

ÇABUKLU, Yaşar. **Toplumsalın Sınırında Beden**, Kanat Kitap, İstanbul, 2004 (b).

ÇAVUŞOĞLU, Naz."Sosyal Hakların Gerçekleştirilmesi", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, TODAİE, Ankara, 2002, s. 467–475.

ÇEÇEN, Anıl. **İnsan Hakları**, Savaş Yayınları, Ankara, 2000.

ÇİĞDEM, Ahmet. **Aydınlanma Düşüncesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

ÇİĞDEM, Ahmet. **Bir İmkân Olarak Modernite**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

DAVIS, Mike. **Kuş Gribi**, Çev. Aykut Tunç Kılıç – Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2007.

DAWKINS, Richard. **Gen Bencildir**, Çev. Asuman Ü. Müftüoğlu, TÜBİTAK, Ankara, 2001.

DEECH, . Ruth. "Cloning And Public Policy", **The Genetic Revolution and Human Rights**, Ed. Justine Burley, Oxford University Press, Oxford, 1999, s.95–100.

DELLALOĞLU, Besim F. **Toplumsalın Yeniden Yapılanması**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998.

DIAKONOFF, Igor M., Tarihin **Yörüngeleri**, Çev. Mete Tunçay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

DIAMOND, Jared. **Çöküş**, Çev. Elif Kıral, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.

DIAZ-BRIQUETS, Sergio. – CHENEY, Charles C. **Biomedical Globalization**, Transaction Publishers, New Brunswick, 2002.

DICKSON, David. **Alternatif Teknoloji – Teknik Değişmenin Politik Boyutları**, Çev. Nezih Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1992.

DOĞANAY, Ülkü. **Demokratik Usuller Üzerine Yeniden Düşünmek**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

DONNELLY, Jack. **İnsan Hakları,** Çev. M. Erdoğan – L. Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995.

DRAPER, Elaine. **Risky Business**, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

DREGER, Alice Domurat. "Metaphors of Morality in the Human Genome Project", **Controlling Our Destinies**, Ed. Phillip R. Sloan, University of Notre Dame Press, Indiana, 2000, s. 155–184.

DREW, Elizabeth B." Is The FCC Dead?", **Mass Media And Society**, Ed. Alan Wells, National Press Books, Palo Alto-California, 1972, s.118–125

DUDLEY, Leonard M., Kalem **ve Kılıç**, Çev. Müfit Günay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.

DURMUŞ, Mevlüt. **Kayıp Felsefe Genleri**, Platin Yayınları, Ankara, 2005.

DUVERGER, Maurice. **Batı'nın İki Yüzü**, Çev. C. Eroğul – F. Sağlam, Doğan Yayınevi, Ankara, 1977.

DWORKIN, Roger B. **Limits–The Role of the Law In Bioethical Decision Making**, Indiana University Press, Indianapolis, 1996.

DWORKIN, Ronald. **Hakları Ciddiye Almak**, Çev. Ahmet Ulvi Türkbağ, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007.

DYER-WITHERFORD, Nick. **Siber-Marx / Yüksek Teknoloji Çağında Sınıf Mücadelesi**, Çev. Ali Çakıroğlu, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2004.

EAGLETON, Terry. **Postmodernizmin Yanılsamaları**, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

EAGLETON, Terry. **Kuramdan Sonra**, Çev. Uygar Abacı, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004.

EISENBERG, Rebecca S. "Reaching Through The Genome", **Perspectives On Properties Of The Human Genome Project**, Ed. F. Scott Kieff, Elsevier Academic Press, San Diego, 2003, s. 209–230.

ELIAS, Norbert. **Uygarlık Süreci**, Cilt:2, Çev. Erol Özbek, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

ELLUL, Jacques. **Teknoloji Toplumu**, Çev. Musa Ceylan, Bakış Yayınları, İstanbul, 2003.

EPSTEIN, Richard A. "Steady The Course: Property Rights In Genetic Material", **Perspectives On Properties Of The Human Genome Project**, Ed. F. Scott Kieff, Elsevier Academic Press, San Diego, 2003, s. 153–194.

ERCAN, Fuat. **Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001.

ERIN, Charles, A. "Who Owns Mo?", **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.157–178.

ERSOY, Tolga. **İatokrasi–Tıp ve Kültür**, Sorun Yayınları, İstanbul, 1998, s.25-29.

ERSOY, Tolga. "Savaş ve Terör Aracı Olarak Tıp" **özgür üniversite forumu**, Sayı: 24, Ekim-Aralık 2003, s. 161–182.

ESPING-ANDERSEN, Gosta. "Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilemleri" Çev. B.Y. Çakar – U. B. Balaban, **Sosyal Politika Yazıları**, Der. Ayşe Buğra – Çağlar Keyder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 55–100.

ETTORRE, Elizabeth. "Experts as Storyellers in Reproductive Genetics: Exploring Key Issues", **Sociological Perspectives on the New Genetics**, Ed. Peter Conrad – Jonathan Gabe, Blackwell Publishers, Oxford, 1999, s.37–57.

EUCHNER, Walter. **"Baba Ben Niye Faşist Oldum?"- Biyopolitikanın Temelleri ve Sınırları Üzerine**, Çev. Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004.

EUROPEAN COMMISSION, "Survey on opinions from National Ethics Committees or similar bodies, public debate and national legislation in relation to human embryonic stem cell research and use in EU Member States", Ed. Line Matthiessen-Guyader, 2004, **http://ec.europa.eu/research/ biosociety** (02.05.2008).

FAGOT-LARGEAULT, Anne. "Biyolojik Kuralcılık ve Toplumsal Kuralcılık", **Etiğin Doğal Temelleri**, Der. Jean-Pierre Changeux, Çev. Nermin Acar, Doruk Yayımcılık, Ankara, 2002, s.171–204.

FANON, Frantz. **Yeryüzünün Lanetlileri**, Çev. Lütfi Fevzi Topaçoğlu, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001.

FARMER, Paul. **Pathologies of Power – Health, Human Rights and the New War on the Poor,** University of California Press, Los Angeles, 2005.

FARRAN, Steve. "Teknoloji Toplumsal Değişimi Nasıl Etkiler?" (içinde-yorum), **Tarihin Büyük Soruları**, Ed. Harriet Swain, Çev. Sultan Şahin, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.218–223.

FERRAROTTI, Franco. "Endüstri Devrimi ve Bilim, Teknoloji ve İktidarın Yeni Nitelikleri", **Bilim ve İktidar**, Der. Federico Mayor – Augusto Forti, Çev. Mehmet Küçük, TÜBİTAK, Ankara, 2004, s.41–68.

FERRY, Luc. **Ekolojik Yeni Düzen**, Çev. Turhan Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

FEYERABEND, Paul. **Özgür Bir Toplumda Bilim**, Çev. Ahmet Kardam, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991.

FISCHER, Ernst Peter. **Genler ve Genom**, Çev. Barış Konukman, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005.

FOSTER, John Bellamy. **Marx'ın Ekolojisi**, Çev. Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2001.

FOSTER, John Bellamy. **Emperyalizmin Yeniden Keşfi**, Çev. Çiğdem Çidamlı, Devin Yayıncılık, İstanbul, 2005.

FOUCAULT, Michel. **Ders Özetleri**, Çev. Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

FOUCAULT, Michel. **Toplumu Savunmak Gerekir**, Çev. Şehsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

FOUCAULT, Michel. **Kliniğin Doğuşu**, Çev. İnci Malak Uysal, Epos Yayınları, Ankara, 2002.

FOUCAULT, Michel. **Cinselliğin Tarihi**, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.

FRANKEL, Boris. **Sanayi Sonrası Ütopyalar**, Çev. Kamil Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991.

FREEDMAN, Lynn P. "Reflections on Emerging Frameworks of Health and Human Rights", **Health and Human Rights**, Ed. Jonathan M. Mann ve d., Routledge, London, 1999, s. 227-252.

FREEMAN, Chris – SOETE, Luc. **Yenilik İktisadı**, Çev. Ergun Türkcan, TÜBİTAK, Ankara, 2003.

FREI, Norbert. **Führer Devleti**, Çev. Akın Kanat, Politikus Yayınları, İzmir.

FREUD, Sigmund. **Uygarlığın Huzursuzluğu**, Çev. Haluk Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.

FREUND, Peter E. S. **The Civilized Body**, Temple University Press, Philadelphia, 1982.

FREUND, Peter – MARTIN, George **Otomobilin Ekolojisi**, Çev. Gürol Koca, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

FRIEDLANDER, Henry. "Engellilerin Ayıklanması ve Katledilmesi", **Nazi Almanyasında Toplumdan Dışlananlar**, Ed. Robert Gellately – Nathan Stoltzfus, Çev. Funda İşbuğa Erel, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002, s. 203–231.

FUKUYAMA, Francis. **İnsan Ötesi Geleceğimiz**, Çev. Çiğdem Aksoy Fromm, Odtü Yayıncılık, Ankara, 2003.

FULLER, Steve. “Back to the Future with Bioliberalism: Or, the need to Reinvent Socialism and Social Science in the 21st Century”, **Biotechnology: Between Commerce and Civil Society**, Ed. Nico Stehr, Transaction Publishers, New Brunswick, 2004, s.29–52.

FUREDI, Frank. **Korku Kültürü**, Çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

GALTUNG, Johan. **Bir Başka Açıdan İnsan Hakları**, Çev. Müge Sözen, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.

GEMALMAZ, Mehmet Semih. **İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2003.

GENETIC INFORMATION NONDISCRIMINATION ACT, **http://thomas.loc.gov** (21.05.2008).

GERAS, Norman. **Marx ve İnsan Doğası**, Çev. İsmet Akça – M. Görkem Doğan, Birikim Yayınları, İstanbul, 2002.

GIDDENS, Anthony – PIERSON, Christopher. **Modernliği Anlamlandırmak**/ Anthony Giddens’la Söyleşiler, Çev. Serhat Uyurkulak - Murat Sağlam, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

GIDDENS, Anthony. **Modernliğin Sonuçları**, Çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.

GIDDENS, Anthony. **Sağ ve Solun Ötesinde**, Çev. Müge Sözen - Sabir Yücesoy, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

GLOVER, Jonathan. “Eugenics and Human Rights”, **The Genetic Revolution and Human Rights**, Ed. Justine Burley, Oxford University Press, Oxford, 1999, s. 101- 124.

GODARD, Beatrice – KINSELLA, T. Douglas. "DNA Sampling and Banking: Practices and Procedures", **Human DNA: Law and Policy**, Ed. Bartha Maria Knoppers, Kluwer Law International, The Hague, 1997, s. 429–434.

GORZ, Andre. **İktisadi Aklın Eleştirisi**, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

GORZ, Andre. **Yaşadığımız Sefalet**, Çev. Nilgün Tutal, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

GOSTIN, Lawrence – MANN, Jonathan. "Toward the Development of a Human Rights Impact Assessment for the Formulation and Evaluation of Public Health Policies", **Health and Human Rights**, Ed. Jonathan M. Mann ve d., Routledge, London, 1999, s. 54-71.

GOTTWEIS, Herbert. "Human Embryonic Stem Cells, Cloning and the Transformation of Biopolitics", **Biotechnology: Between Commerce and Civil Society**, Ed. Nico Stehr, Transaction Publishers, New Brunswick, 2004, s.239–265.

GOULD, Stephen Jay. **Darwin ve Sonrası**, Çev. Ceyhan Temürcü, TÜBİTAK, Ankara, 2005.

GRAY, John. **Liberalizmin İki Yüzü**, Çev. Koray Değirmenci, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

GRAY, John. **El Kaide - Modern Olmanın Anlamı**, Çev. Zehra Savan, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.

GRIBBIN, Mary & John. **İnsan Olmak**, Çev. Selçuk Gökoluk, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

GROBSTEIN, Clifford. “Doğaya Karışma Yolunda Yeni Bir Çağın İnişi”, Çev. E. Göksel – A. Şenel, **Biyoteknoloji, Genetik Mühendisliği ve İnsanlığın Geleceği**, Ed. E.D. Hanson – S. Panem, V Yayınları, Ankara, 1987, s.49–65.

GUATTARI, Felix. **Üç Ekoloji**, Çev. Ali Akay, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000.

GÜL, Songül Sallan. **Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa!**, Etik Yayınları, İstanbul, 2004.

GÜMRÜKÇÜOĞLU, Murat. “Biyoteknoloji ve İnsan”, **Birikim**, Sayı: 78, Ekim 1995, s.25–27.

GÜRSEL, Deniz Gürsel, “Zeka ve Demokrasi”, **Birikim**, Sayı: 78, Ekim 1995, s.16–24.

HABERMAS, Jürgen. “Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje”, **Postmodernizm**, Haz. Necmi Zeka, Çev. Gülengül Naliş, Kıyı Yayınları, İstanbul, 1994, s.31–44.

HABERMAS, Jürgen. **“İdeoloji” Olarak Teknik ve Bilim**, Çev. Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001(a).

HABERMAS, Jürgen. **İletişimsel Eylem Kuramı**, Çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.

HABERMAS, Jürgen. **İnsan Doğasının Geleceği**, Çev. Kaan H. Ökten, Everest yayınları, İstanbul, 2003.

HAHNEL, Robin. **Siyasal İktisadın ABC’si**, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.

HALLOWELL, Nina. “Doing the Right Thing: Genetic Risk and Responsibility”, **Sociological Perspectives on the New Genetics**, Ed. Peter Conrad – Jonathan Gabe, Blackwell Publishers, Oxford, 1999, s.97–120.

HARDIN, Garrett. “The Tragedy of the Commons**”,** (Science / Aralık 1968) **http://www.garretthardinsociety.org**, (15.03.2008).

HARDIN, Garrett. “Lifeboat Ethics: The Case Against Helping The Poor”, (Psychology Today / Eylül 1974), **http://www.garretthardinsociety.org** (15.03.2008).

HARDT, Michael – NEGRI, Antonio. **Dionysos’un Emeği**, Çev. Ertuğrul Başer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

HARRIS, John. “Biotechnology, Friend or Foe? Ethics and Controls”, **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.216-229.

HARRIS, John. **Hayatın Değeri**, Çev. Süha Sertabiboğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

HARRIS, John Harris, “Clones, Genes and Human Rights”, **The Genetic Revolution and Human Rights**, Ed. Justine Burley, Oxford University Press, Oxford, 1999, s. 61–94.

HARRIS, John. “Goodbye Dolly? The Ethics of Human Cloning”, **Bioethics**, Ed. Helga Kuhse – Peter Singer, Blackwell Publishers, Oxford, 2000, s.143–152.

HARRIS, John. “Is Gene Therapy a Form of Eugenics?”, **Bioethics**, Ed. Helga Kuhse – Peter Singer, Blackwell Publishers, Oxford, 2000, s.165–170.

HARVEY, David. **Postmodernliğin Durumu**, Çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 1997.

HAVEMANN, Robert. **Yarın – Sanayi Toplumu Yol Ayrımında**, Çev. Erol Özbek, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1990.

HAYEK, Friedrich A. **Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük - II / *Sosyal Adalet Serabı***, Çev. Mustafa Erdoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995.

HAYRY, Heta. “How to Assess The Consequences of Genetic Engineering?”, **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.144–156.

HEIDEGGER, Martin. **Tekniğe İlişkin Soruşturma**, Çev. Doğan Özlem, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1998.

HELLER, Agnes. “Modernitedeki Ahlaki Durum”, **Modernite Versus Postmodernite**, Der. Mehmet Küçük, Çev. Elif Çırakman, Vadi Yayınları, Ankara, 1994, s.73–87.

HELLER, Agnes. , **Ahlak Kuramı**, Çev. A.Yılmaz-K.Tütüncü-E.Demirel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.

HELLER, Chaia. “Biyoteknoloji, Demokrasi ve Devrim”, Çev. Şadi İdem, **Toplumsal Ekoloji**, Sayı: 4, Yaz 2005, s. 25–34.

HENDRIKS, Aart. “Disabled Persons and Their Right to Equal Treatment: Allowing Differentiation While Ending Discrimination”, **Health and Human Rights**, Ed. Jonathan M. Mann ve d., Routledge, London, 1999, s. 113-129.

HEYD, David. **Genethics**, University of California Press, Berkeley, 1992.

HO, Mae-Wan. **Genetik Mühendisliği**, Çev. Emral Çakmak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

HOBSBAWM, Eric. **Sıradışı İnsan**, Çev. Işıtan Gündüz, Bulut Yayınları, İstanbul, 2002.

HOLM, Soren. “Genetic Engineering and the North-South Divide”, **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.47–63.

HOLTUG, Nils. “Creating and Patenting New Life Forms”, **A Companion to Bioethics**, Ed. Helga Kuhse- Peter Singer, Blackwell, Oxford, 1998, s. 206–214.

HORKHEIMER, Max. **Akıl Tutulması**, Çev. Orhan Koçak, Metis Yayınları, 2002, İstanbul.

HORKHEIMER, Max Horkheimer, **Geleneksel ve Eleştirel Kuram**, Çev. Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

HORKHEIMER, Max – ADORNO, Theodor W. **Aydınlanmanın Diyalektiği**, *Cilt:1*, Çev. Oğuz Özügül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995.

HORKHEIMER, Max – ADORNO, Theodor W. **Aydınlanmanın Diyalektiği**, *Cilt:2*, Çev. Oğuz Özügül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1996.

HOTTOIS, Gilbert. “Science Between Convictions and Responsibility”, **The Ethics of Life**, Ed. Denis Noble - Jean-Didier Vincent, UNESCO, Paris, 1997, s.42–59.

HUBBARD, Ruth – WALD, Elijah. **Exploding The Gene Myth**, Beacon Press, Boston, 1993.

HUBER, Gerard. “İdeolojik Sapma ve Etik Koruma”, **Bilim ve İktidar**, Der. Federico Mayor – Augusto Forti, Çev. Mehmet Küçük, TÜBİTAK, Ankara, 2004, s.127–143.

HUMAN GENETICS COMMISSION, **Making Babies**: **Reproductive Decisions and Genetic Technologies**, http://www.hgc.gov.uk (20.03.2008).

ILLICH, Ivan. **Şenlikli Toplum**, Çev. Ahmet Kot, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1989.

ILLICH, Ivan. **Sağlığın Gaspı**, Çev. Süha Sertabiboğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

IRZIK, Gürol. **Bilim Savaşları**, Akademi Forumu 31, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2005.

IŞIK, İ. Emre. **Gen-Politik**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004.

İDEM, Şadi. "Biyoteknolojinin Ardına Bakabilmek", **Toplumsal Ekoloji**, Sayı: 4, Yaz 2005, s.13–18.

İHD - TİHV, "Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı Nihai Rapor ve Sonuç Bildirgesi", **Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı 2002 Bildirileri / Yoksulluk ve İnsan Hakları**, Hazırlayan: Gül Erdost, Ankara, 2003, s. 3–22.

İNAM, Ahmet. **Teknoloji Benim Neyim Oluyor?,** Metu Press, Ankara, 1999.

İNSEL, Ahmet. "Telih Hakkı Tartışmalarının Tarihi Arka Planı", **Hukuk ve Adalet**, Sayı: 4, Ekim-Aralık 2004, s.46–53.

JARDINE, Lisa. "Teknoloji Toplumsal Değişimi Nasıl Etkiler?", **Tarihin Büyük Soruları**, Ed. Harriet Swain, Çev. Sultan Şahin, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.213–217.

JAMESON, Fredric. **Biricik Modernite**, Çev. Sami Oğuz, Epos Yayınları; Ankara, 2004.

JONES, Steve. **Neredeyse Bir Balina – Türlerin Kökenine Güncel Bir Bakış**, Çev. Levent Can Yılmaz, Evrensel Basım Yayım, İstanbul, 2006.

KABOĞLU, İbrahim Ö. **Özgürlükler Hukuku**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.

KANSU, Emin. "Kök Hücreleri ve Klonlama", **Avrasya Dosyası**, Cilt: 8, Sayı: 3, Sonbahar 2002, s.41–50.

KAPLAN, Jonathan Michael. **The Limits and Lies of Human Genetic Research**, Routledge, London, 2000.

KATOĞLU, Tuğrul. "Türk Hukukunun Bir Parçası Olarak Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi"**, AÜHFD**, Yıl: 2006, Cilt: 55, Sayı:1, s. 157–194.

KAUFMANN, Matthias. **Aydınlanmış Anarşi**, Çev. Yakup Coşar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.

KELLER, Evelyn Fox. **Genin Yüzyılı**, Çev. Haluk Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.

KELLER, Evelyn Fox. **Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler**, Çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.

KERR, Anne. "Genetics and Citizenship", **Biotechnology: Between Commerce and Civil Society**, Ed. Nico Stehr, Transaction Publishers, New Brunswick, 2004, s.159–174.

KEYDER, Çağlar. "Giriş", **Avrupa'da ve Türkiye'de Sağlık Politikaları**, Der. Ç. Keyder ve d., İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.15–35.

KIAULEHN, Walther. **Teknoloji Tarihi**, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971.

KIMBER, Susan "IVF and Manipulating The Human Embryo", **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.93–120.

KIRSCH, Marc. "Giriş", **Etiğin Doğal Temelleri**, Der. Jean-Pierre Changeux, Çev. Nermin Acar, Doruk Yayımcılık, Ankara, 2002, s.13–28.

KITCHER, Philip. “Utopian Eugenics and Social Inequality”, **Controlling Our Destinies**, Ed. Phillip R. Sloan, University of Notre Dame Press, Indiana, 2000, s. 229–262.

KIVILCIM-FORSMAN, Zeynep. “Genetik Teknolojisi ve İnsan Hakları”, **Türkiye’de İnsan Hakları**, Haz. Oya Çiftçi, TODAİE, Ankara, 2000, s.511–528.

KLEINMAN, Daniel Lee. **Science and Technology In Society**, Blackwell Publishing, Oxford, 2005.

KNOPPERS, Bartha Maria Knoppers, “Who Should Have Access to Genetic Information?”, **The Genetic Revolution and Human Rights**, Ed. Justine Burley, Oxford University Press, Oxford, 1999, s.39–53.

KOLAKOWSKI, Leszek. **Modernliğin Sonsuz Duruşması**, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1999.

KOMAN, Ahmet. “Yirmi Birinci Yüzyılda Gen Teknolojileri”, **Avrasya Dosyası**, Cilt: 8, Sayı: 3, Sonbahar 2002, s.62-66.

KORAY, Meryem – ALEV, Hülya. “Yoksulluk ve Yoksunluk Konusunda Bütünlükçü Bir İnsan Hakları Yaklaşımının Gerekliliği”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, TODAİE, Ankara, 2002, s.441–466.

KOVEL, Joel. **Doğanın Düşmanı**, Çev. Gürol Koca, Metis Yayınları, İstanbul, 2005.

KOSELLECK, Reinhart. **İlerleme**, Çev. Mustafa Özdemir, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007.

KUHN, Thomas S. **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, Çev. Nilüfer Kuyaş, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995.

LAÇİNER, Ömer. “Genetik ve Siyaset”, **Birikim**, Sayı: 78, Ekim 1995, s.6–10.

LAPPE, Marc. “Ethical Issues in Manipulating the Human Germ Line”, **Bioethics**, Ed. Helga Kuhse – Peter Singer, Blackwell Publishers, Oxford, 2000, s.155–164.

LARRAIN, Jorge. **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**, Çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

LATOUR, Bruno. **Biz Hiç Modern Olmadık**, Çev. İnci Uysal, Norgunk Yayıncılık, İstanbul, 2008.

LECOURT, Dominique. **İnsan, Post-İnsan**, Çev. Hande Turan Abadan, Epos Yayınları, Ankara, 2005.

LECOURT, Dominique. **Bilim Felsefesi**, Çev. Işık Ergüden, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

LEE, Richard E. “Kültür Savaşları ve Bilim Savaşları”, **İki Kültürü Aşmak**, Koordinasyon: Richard E. Lee – Immanuel Wallerstein, Çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s.244–261.

LENOIR, Noelle. “Respect For Life and The Law of The Living”, **The Ethics of Life**, Ed. Denis Noble - Jean-Didier Vincent, UNESCO, Paris, 1997, s.165–200.

LEVIDOW, Les.“Technological Change As Class Struggle”, **Anti-Capitalism**, Ed. Alfredo Saad-Filho, Pluto Press, London, 2003, s. 94–105.

LEVINAS, Emmanuel Levinas, **Sonsuza Tanıklık**, Haz. Zeynep Direk-Erdem Gökyaran, Çev. Medar Atıcı vd., Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

LEWONTIN, Richard. **DNA Doktrini – İdeoloji Olarak Biyoloji**, Çev. Melike Çakırer, Bilim Kitaplığı, İstanbul, 1994.

LEWONTIN, Richard. **Üçlü Sarmal - Gen, Organizma ve Çevre**, Çev. Ergi Deniz Özsoy, TÜBİTAK, Ankara, 2007.

LITMAN, Moe M. "The Legal Status of Genetic Material", **Human DNA: Law and Policy**, Ed. Bartha Maria Knoppers, Kluwer Law International, The Hague, 1997, s. 17–32.

LOVELOCK, James. "The Earth is about to catch a morbid fever that may last as long as 100,000 years", **The Independent**, 16.01.2006.

LÖWY, Michael. **Dünyayı Değiştirmek Üzerine**, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

LUHMANN, Niklas. **Refah Devletlerinin Siyaset Teorisi**, Çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul, 2002.

LUKES, Steven. **Marksizm ve Ahlak**, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

LUKSIC, Branimir. "İdeoloji Olarak İlerleme", Çev. G. Engin Şimşek, **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi**, 2. Kitap, Haz. Hayrettin Ökçesiz, Afa Yayınları, İstanbul, 1995, s.188–199.

LURIA, Salvador E. "Rekombinant DNA Teknolojisinin Etik ve Akademik Yönleri", Çev. E. Göksel – A. Şenel, **Biyoteknoloji, Genetik Mühendisliği ve İnsanlığın Geleceği**, Ed. E.D. Hanson – S. Panem, V Yayınları, Ankara, 1987, s.67–78.

LYON, David. **Gözetlenen Toplum**, Çev. Gözde Soykan, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2006.

MADELEY, John. **Herkese Gıda**, Çev. Ali Ekber Yıldırım, Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2003.

MADRA, Ömer. "Adaletin bu mu dünya", **Birikim**, Sayı: 223, Kasım 2007, s.66–72.

MANN, Jonathan M. "Medicine and Public Health, Ethics and Human Rights", **Health and Human Rights**, Ed. Jonathan M. Mann ve d., Routledge, London, 1999, s. 439-452.

MARCUSE, Herbert. **Tek Boyutlu İnsan**, Çev. Seçkin Çağan, May Yayınları, İstanbul, 1968.

MARSHALL, T.H. "Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf", Çev. B.Y. Çakar – U. B. Balaban, **Sosyal Politika Yazıları**, Der. Ayşe Buğra – Çağlar Keyder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 19–32.

MARX, Karl – ENGELS, Friedrich. **Komünist Manifesto**, Çev. Levent Kavas, İthaki yayınları, İstanbul, 2003.

MARX, Karl. **Ekonomi Yazıları**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2004.

MARX, Karl. **Felsefe Yazıları**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2004.

MATTELART, Armand. **Gezegensel Ütopya Tarihi**, Çev. Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.

MCEWEN, Jean E. "DNA Sampling and Banking: Practices and Procedures In The United States", **Human DNA: Law and Policy**, Ed. Bartha Maria Knoppers, Kluwer Law International, The Hague, 1997, s. 407–421.

MCKIBBEN, Bill. **Yeter! Genetik Mühendisliği ve İnsan Doğasının Sonu**, Çev. Fatma Çolak, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006.

MCKIE, Robin – HARRIS, Paul "Disgrace: How a Giant of Science Was Brought Low", **The Observer**, 21.10.2007.

MEEK, James. “Doctors hindered by company’s gene patent”, **The Guardian**, 07.02.2002.

MESTROVIC, Stjepan G., Uygar **Barbarlık**, Çev. Mehmet Özay, Açılım Kitap, İstanbul, 2004.

MESZAROS, Istvan. **Toplumsal Denetimin Zorunluluğu**, Çev. Mustafa Küpüşoğlu, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1996.

MIES, Maria. “From the Individual to the Dividual: the Supermarket of Reproductive Alternatives”, **Ecofeminism**, Ed. Maria Mies-Vandana Shiva, Zed Books, London, 1993, s. 198–217.

MIELANTS, Eric. “Tepki ve Direniş: Doğa Bilimleri ve Beşeri Bilimler / 1789–1945” **İki Kültürü Aşmak**, Koordinasyon: Richard E. Lee – Immanuel Wallerstein, Çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s.50–76.

MILLS, C.W. **İktidar Seçkinleri**, Çev. Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

MILLS, C.W. **Toplumbilimsel Düşün**, Çev. Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul, 2000.

MISA, Thomas J. “The Compelling Tangle Of Modernity and Technology”, **Modernity and Technology**, Ed. By. T. J. Misa, P. Brey and A. Feenberg, MIT Press, Cambridge, 2003, s.1–30.

MOLES, Abraham. **Belirsizin Bilimleri**, Çev. Nuri Bilgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

MONBIOT, George. “Population Bombs”, **The Guardian**, 29.01.2008.

MONOD, Jacques. **Rastlantı ve Zorunluluk**, Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.

MORAN, Michael. “Explaining the rise of the market in health care”, **Markets and Health Care,** Ed. Wendy Ranade, Longman, London, 1998, s.17–33.

MORGAN, Derek. “The Troubled Helix: Legal Aspects of the New Genetics”, **The Troubled Helix: Social and Psychological Implications of the New Human Genetics**, Ed. Theresa Marteau - Martin Richards, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 187–209.

MORIN, Edgar – KERN, A. Brigitte. **Dünya – Vatan**, Çev. Melike Hemmami Kıraç, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

MOUFFE, Chantal. **Demokratik Paradoks**, Çev. A. Cevdet Aşkın, Epos Yayınları, Ankara, 2002.

MULGAN, Geoff. **Antipolitik Çağda Politika**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

MULLER-HILL, Benno. “Lessons from a Dark and Distant Past”, **Bioethics**, Ed. Helga Kuhse – Peter Singer, Blackwell Publishers, Oxford, 2000, s.182–187.

MUMCU, Ahmet – KÜZECİ, Elif. **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Savaş Yayınları, Ankara, 2003.

MURATA, Junichi. “Creativity of Technology: An Origin of Modernity?”, **Modernity and Technology**, Ed. By. T. J. Misa, P. Brey and A. Feenberg, MIT Press, Cambridge, 2003, s.227–253.

MURPHY, John W. **Postmodern Toplumsal Analiz ve Postmodern Eleştiri**, Çev. Hüsamettin Arslan, Eti Kitapları, İstanbul, 1995.

MURRAY, Thomas H. "The Genome and Access to Health Care", **The Human Genome Project and The Future of Health Care**, Ed. T.H. Murray - Mark A. Rothstein - Robert F. Murray, Indiana University Press, Indianapolis, 1996, s. 209–223.

MUTMAN, Mahmut. "İnsanlığın Kıyısında: Haklar", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 87, Kış 2000/2001, s.44–64.

MYERSON, George. **Ekoloji ve Postmodernizm**, Çev. Ebru Kılıç, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.

NAISBITT, John. **İnsan ve Teknoloji**, Çev. O. Ayaz – H. Yıldıran - M.Ş. Kileci, CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul, 2004.

NATIONAL INSTITUTES OF HEALTH, **http://stemcells.nih.gov/**, 15.05.2008.

NEIMAN, Susan. **Modern Düşüncede Kötülük**, Çev. Ayhan Sargüney, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.

NICKENS, Herbert. "The Genome Project and Health Services for Minority Populations", **The Human Genome Project and The Future of Health Care**, Ed. T.H. Murray - Mark A. Rothstein - Robert F. Murray, Indiana University Press, Indianapolis, 1996, s. 58–78.

NIKIFORUK, Andrew. **Mahşerin Dördüncü Atlısı,** Çev. Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

NOZICK, Robert. **Anarşi, Devlet ve Ütopya**, Çev. Alişan Oktay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000.

NUTKU, Uluğ. **Felsefe ve Güncellik**, Bulut Yayınları, İstanbul, 2005.

O'NEILL, John. **Piyasa**, Çev. Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

OPITZ, John M. "Afterword: The Geneticization of Western Civilization: Blessing or Bane?", **Controlling Our Destinies**, Ed. Phillip R. Sloan, University of Notre Dame Press, Indiana, 2000, s.429–450.

ÖKTEN, Kaan H. **Muallakta Var Olmak**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.

ÖZDEK, Yasemin. **Uluslararası Politika ve İnsan Hakları**, Öteki Yayınevi, Ankara, 2000.

ÖZDEK, Yasemin. "Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskacında İnsan Hakları", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, TODAİE, Ankara, 2002, s.1–44.

ÖZEL, Hüseyin. "Globalleşme Çağında 'İnsan' Hakları", **Türkiye'de ve Dünyada İnsan Hakları**, Haz. İ. Kuçuradi – B. Peker, Türkiye Felsefe Kurumu yayınları, Ankara, 1999, s. 250–277.

ÖZLEM, Doğan. "Yeni İndirgemecilik: Genetizm", **Birikim**, Sayı: 78, Ekim 1995, s.11–15.

ÖZLEM, Doğan. "Doğa Bilimleri ve Sosyal Bilimler Ayrımının Dünü ve Bugünü Üstüne", **Toplum ve Bilim**, Sayı:76, Bahar 1998, s. 7–39.

ÖZLEM, Doğan. **Felsefe ve Doğa Bilimleri**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008.

ÖZOY, Ergi Deniz. "Genetik bilimi ırk kavramını reddediyor", **Bilim ve Gelecek**, Sayı: 52, Haziran 2008, s. 34–38.

PADOVAN, Dario."Toplumsal Moral İlkeleri ve Doğa'nın Etiği", Çev. Nihat Bekler, **Özgür Üniversite Forumu**, Sayı:19, Temmuz-Eylül 2002, s.122- 141.

PAPPENHEIM, Fritz. **Modern İnsanın Yabancılaşması**, Çev. Salih Ak, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002.

PEFFER, R.G. **Marksizm, Ahlak ve Toplumsal Adalet**, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

PEKDEMİR, Nuray. **Gen-Etik Devri'm**, Su Yayınları, İstanbul, 2000.

PERNICK, Martin S. "Defining the Defective: Eugenics, Esthetics and Mass Culture in Early Twentieth-Century America", **Controlling Our Destinies**, Ed. Phillip R. Sloan, University of Notre Dame Press, Indiana, 2000, s. 187–208.

PIEPER, Annemarie. **Etiğe Giriş**, Çev. Veysel Atayman – Gönül Sezer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

PIRAGES, Dennis. "Bulaşıcı Hastalıkları Sınırlandırmak", Çev. Ayşe Başçı, **Dünyanın Durumu 2005**, Ed. Linda Stark, TEMA Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s.51–70.

PLUMWOOD, Val. **Feminizm ve Doğaya Hükmetmek**, Çev. Başak Ertür, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.

POGGE, Thomas Pogge, **Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları**, Çev. Güneş Kömürcüler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

POLANYI, John. "Bilim ve Bilinç", **NPQ Türkiye**, Cilt: 6, Sayı:4, 2004, s. 54–55.

POLANYI, Karl. **Büyük Dönüşüm**, Çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

PONTING, Clive. **Dünyanın Yeşil Tarihi**, Çev. Ayşe Başcı - Sander, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2000.

POOLE, Ross. **Ahlak ve Modernlik**, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.

POPPER, Karl Raimund Popper, **Hayat Problem Çözmektir**, Çev. Ali Nalbant, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

PORRITT, Jonathon. **Yeşil Politika**, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1989.

POSTMAN, Neil. **Teknopoli**, Çev. Mustafa Emre Yılmaz, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2004.

RAWLS, John. "Temel Özgürlükler ve Öncelikleri", Çev. Başak Demir, **Liberaller ve Cemaatçiler**, Der. A. Berten – P. Da Silveira – H. Pourtois, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s.145–172.

REES, Martin. **Dünyanın Sonu: Son Saat**, Çev. Yasemin Engin, 1001 Kitap Yayınları, İstanbul, 2007.

REILLY, Philip R. **Abraham Lincoln's DNA and Other Adventures In Genetics**, Cold Spring Harbor Laboratory Press, New York, 2000.

RIDLEY, Matt Ridley, **Genom**, Çev. Mehmet Doğan – Nıvart Taşçı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2007.

RIFKIN, Jeremy. **Biyoteknoloji Yüzyılı**, Çev. Celal Kapkın, Evrim Yayınevi, İstanbul, 1998.

RITZER, George. **Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek**, Çev. Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.

ROCO, Mihail C. " Science and Technology Integration for Increased Human Potential and Societal Outcomes", **The Coevolution of Human Potential And Converging Technologies**, Ed. Mihail C. Roco – Carlo D. Montemagno, The New York Academy of Sciences, New York, 2004, s. 1–16.

ROSANVALLON, Pierre. **Refah Devletinin Krizi**, Çev. Burcu Şahinli, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.

ROSE, Steven. "The Genetics of Blame", **New Internationalist**, Sayı: 300, Nisan 1998, http://www.newint.org/issue300/genetics.html (20.04.2008).

ROSS, Andrew. **Tuhaf Hava – Sınırlar Çağında Kültür, Bilim ve Teknoloji**, Çev. Kamil Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

ROSSI, Paolo. **Gemi Batıyor Seyreden Yok – İlerleme Fikri**, Çev. Durdu Kundakçı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.

ROTHSTEIN, Mark A. "The Genetic Factor in Health Care Reform", **The Human Genome Project and the Future of Health Care,** Ed. T.H. Murray - Mark A. Rothstein - Robert F. Murray, Indiana University Press, Indianapolis, 1996, s. 224–238.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, Çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 1990.

RUSE, Michael. "Evrimci Etiğin Savunusu", **Etiğin Doğal Temelleri**, Der. Jean-Pierre Changeux, Çev. Nermin Acar, Doruk Yayımcılık, Ankara, 2002, s.33–58.

RYAN, Alan. "Eugenics and Genetic Manipulation", **The Genetic Revolution and Human Rights**, Ed. Justine Burley, Oxford University Press, Oxford, 1999, s. 125- 132.

RYAN, Kenneth J. "Defining and Respecting Human Life In Research and Medicine: The Case For Human Embryo Research", **The Ethics of Life**, Ed. Denis Noble - Jean-Didier Vincent, UNESCO, Paris, 1997, s.201–210.

SAGAN, Carl. **Milyarlarca ve Milyarlarca**, Çev. Füsun Baytok, TÜBİTAK, Ankara, 2006.

SAID, Edward. **Hümanizm ve Demokratik Eleştiri**, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.

SAMPLE, Ian. "Issues that can blow up in your face", **The Guardian**, 28.04.2005.

SANBONMATSU, John. **Postmodern Prens**, Çev. Emre Ergüven, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007.

SANCAR, Mithat. **Devlet Aklı Kıskacında Hukuk Devleti**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

SANCAR, Mithat. "İnsan Hakları: Retorik, Hukuk ve Gerçeklik", **Birikim**, Sayı:165, Ocak 2003, s.124–128.

SPAEMANN, Robert. "Siyasal etiğin bir sorunu olarak doğaya teknik müdahale", Çev. Aytekin Keskin, **felsefe logos**, Sayı: 6, Mart 1999, s. 157–170.

SAPANCALI, Faruk. **Sosyal Dışlanma**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2005.

SARTWELL, Crispin. **Yaşama Sanatı**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.

SARUP, Madan. **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm**, Çev. A. Baki Güçlü, Ark Yayınevi, Ankara, 1995.

SAVAŞIR, İskender. **Modernliğin Vicdanı**, Kanat Kitap, İstanbul, 2007.

SAVATER, Fernando. **Yaşam Soruları**, Çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

SEN, Amartya. **Özgürlükle Kalkınma**, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.

SERDAR, Ziyaüddin. **Postmodernizm ve Öteki**, Çev. Gökçe Kaçmaz, Söylem Yayınları, İstanbul, 2001(a).

SERDAR, Ziyaüddin. **Thomas Kuhn ve Bilim Savaşları**, Çev. Ebru Kılıç, Everest Yayınları, İstanbul, 2001(b).

SERDAR, Ziyaüddin. "Alternatif İnsan Hakları Alanında Bazı Düşünceler", Çev. Oğuzhan Olaş, **İnsan Hak(sızlık)ları**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004, s. 311–326.

SERRES, Michel. "Yaşama Sanatı" **Umut – Değişim İçin Yeni Felsefeler**, Söyleşi: Mary Zournazi, Çev. Uygar Abacı, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004, s.209–228.

SCHOT, Johan. "The Contested Rise of A Modernist Technology Politics", **Modernity and Technology**, Ed. By. T. J. Misa, P. Brey and A. Feenberg, MIT Press, Cambridge, 2003, s.57–278.

SCHUMACHER, E.F. **Küçük Güzeldir**, Çev. Osman Deniztekin, Cep Kitapları, İstanbul, 2002.

SHENK, David. "Biocapitalism – What price the genetic revolution?", **Harper's Magazine**, December 1997, s.37–45.

SHERMER, Michael. **İyilik ve Kötülüğün Bilimi**, Çev. Sinem Gül, Varlık Yayınları, İstanbul, 2007.

SHIVA, Vandana. "Bilim, Ekoloji ve İnsan Hakları", Çev. Oğuzhan Olaş, **İnsan Hak(sızlık)ları**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004, s. 195–212.

SHIVA, Vandana. **Çalınmış Hasat**, Çev. Ali K. Saysel, bgst Yayınları, İstanbul, 2006.

SHREEVE, James. **Gen Savaşları**, Çev. Özgür Atılım Turan, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.

SINGER, Peter. **Hayvan Özgürleşmesi**, Çev. Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.

SKINNER, Quenti. "Adalet, Kamu Yararı ve Özgürlüğün Önceliği Üzerine", Çev. Sedef Koç, **Liberaller ve Cemaatçiler**, Der. A. Berten – P. Da Silveira – H. Pourtois, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s.173–186

SLOTERDIJK, Peter. **İnsanat Bahçesi İçin Kurallar**, Çev. Mustafa Tüzel, Everest Yayınları, İstanbul, 2001.

SNOW, C.P. **İki Kültür**, Çev. Tuncay Birkan, TÜBİTAK, Ankara, 2001.

SOKAL, Alan – BRICMONT, Jean. **Son Moda Saçmalar**, Çev. Mehmet Baydur - Ongun Onaran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

SOLOMON, Robert C. **Adalet Tutkusu**, Çev. Ertuğ Altınay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.

SOMEK, Alexander. "This is About Ourselves: Or, What Makes Genetic Discrimination Interesting", **Biotechnology: Between Commerce and Civil Society**, Ed. Nico Stehr, Transaction Publishers, New Brunswick, 2004, s.195–216.

SONTAG, Susan. **Metafor Olarak Hastalık – Aids ve Metaforları**, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.

SPOHRER, James C. – ENGELBART, Douglas C. "Converging Technologies for Enhancing Human Performance", **The Coevolution of Human Potential And Converging Technologies**, Ed. Mihail C. Roco – Carlo D. Montemagno, The New York Academy of Sciences, New York, 2004, s. 50–82.

STAUTH, Georg – TURNER, Bryan S. **Nietzche'nin Dansı**, Çev. Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005.

STEINBOCK, Bonnie. "The Moral Status of Extracorporeal Embryos", **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.79–92.

STENGERS, Isabelle. "Bir Kozmo-Politika: Risk, Umut, Değişim", **Umut – Değişim İçin Yeni Felsefeler**, Söyleşi: Mary Zournazi, Çev. Uygar Abacı, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004, s.267–304.

STEPHENS, Gene. "Suç ve Biyoteknik Devrim", Çev. Ertuğrul Başer, **Birikim**, Sayı: 57–58, Ocak-Şubat 1994, s. 44-47.

STOCKDALE, Alan. "Waiting for The Cure: Mapping the Social Relations of Human Gene Therapy Research", **Sociological Perspectives on the New Genetics**, Ed. Peter Conrad – Jonathan Gabe, Blackwell Publishers, Oxford, 1999, s.79–96.

STONE, Deborah A. "The Implications of the Human Genome Project for Access to Health Insurance", **The Human Genome Project and the Future of Health Care,** Ed. T.H. Murray - Mark A. Rothstein - Robert F. Murray, Indiana University Press, Indianapolis, 1996, s. 133–157.

STREMLIN, Boris. "Otoritenin Kuruluşu: Modern Dünyada Bilimin Yükselişi", **İki Kültürü Aşmak**, Koordinasyon: Richard E. Lee – Immanuel Wallerstein, Çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s.17–49.

SULSTON, John. "İnsan Geni Spekülasyonları", **Le Monde Diplomatique – Vatan**, 2–8 Mayıs 2004, s.4–5.

SUPIOT, Alain. **Homo Juridicus**, Çev. Bige Açımuz Ünal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

TABB, William K. **Ahlaksız Fil – 21. Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi**, Çev. Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2002.

TAMBIAH, Stanley J. **Büyü, Bilim, Din ve Akılcılığın Kapsamı**, Çev. Ufuk Can Akın, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.

TANÖR, Bülent. **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, BDS Yayınları, İstanbul, 1994.

TAYLOR, Charles Taylor, **Modernliğin Sıkıntıları**, Çev. Uğur Canbilen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

TEBER, Serol. **Politik-Psikoloji Notları**, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990.

TEPE, Harun. "Çevre etiği: 'Toprak etiği' mi yoksa 'insan etiği'mi?", **felsefe logos**, Sayı: 6, Mart 1999, s.41–56.

TEPE, Harun. "İnsan Hakları Nedir ve Neyin Aracıdır?", **Sivil Toplum**, Sayı: 13–14, Ocak-Haziran 2006, s.17–25.

TOPAL, R. Şeminur. "Transgenik Teknoloji, Ticari Boyutu ve Biyogüvenlik", **Bilim ve Gelecek**, Sayı: 45, Kasım 2007, s. 14–22.

TOULMIN, Stephen. **Kozmopolis – Modernitenin Gizli Gündemi**, Çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.

TOURAINE, Alain. **Modernliğin Eleştirisi**, Çev. Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.

TOURAINE, Alain. "Neo-Modern Çevrebilim", **NPQ Türkiye**, Cilt: 6, Sayı:4, 2004, s. 36–40.

TOURAINE, Alain. **Yeni Bir Paradigma**, Çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

TRIGG, Roger. **Sosyal Bilimleri Anlamak**, Çev. Beyza Sümer – Filiz Ülgüt, Babil Yayınları, İstanbul, 2005.

TULLOCH, John – LUPTON, Deborah. **Risk and Everyday Life**, Sage Publications, London, 2003.

TURANLI, Aydan. “Sosyal İnşacı Teknoloji Görüşü Üzerine Bir İnceleme”, **felsefe tartışmaları**, Sayı:35, 2005, s.17–37.

UYGUN, Oktay. “Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi”, **Anayasa Yargısı**, Cilt: 20, 2003, s.250–284.

ÜÇKUYU, Yavuz. “Küreselleşme, Küreselleşme Ekseninde Sağlık Politikaları”, **özgür üniversite forumu**, Sayı:26–27, Nisan-Eylül 2004, s.30–45.

VAN DER LOO, Hans - VAN REIJEN, Willem. **Modernleşmenin Paradoksları**, Çev. Kadir Canatan, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

VANDERMEER, John. **Reconstructing Biology – Genetics and Ecology In The New World Order**, John Wiley & Sons, New York, 1996.

VASSAF, Gündüz. **Tarihi Yargılıyorum**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

VATTIMO, Gianni. **Modernliğin Sonu**, Çev. Şehabettin Yalçın, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999.

VENTER, Craig – COHEN, Daniel. “Biyoloji Yüzyılı”, **NPQ Türkiye**, Cilt: 6, Sayı:4, 2004, s. 60. 58–60.

VIDAL, John. “US Presses Africa to Take GM Foods”, **The Guardian**, 30.08.2002.

VIRILIO, Paul. **Enformasyon Bombası**, Çev. Kaya Şahin, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

VON WARTBURG, Walter P. – LIEW, Julian. **Gene Technology and Social Acceptance**, University Press of America, Oxford, 1999.

WAGNER, Peter. **Modernliğin Sosyolojisi**, Çev. Mehmet Küçük, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996.

WALLERSTEIN, Immanuel. **Liberalizmden Sonra**, Çev. Erol Öz, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

WALLERSTEIN, Immanuel. **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

WALLERSTEIN, Immanuel. "Sonuç", **İki Kültürü Aşmak**, Koordinasyon: Richard E. Lee – Immanuel Wallerstein, Çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s.263–265.

WATSON, James D. **İkili Sarmal**, Çev. Alev Serin, TÜBİTAK, Ankara, 1994.

WEBER, Max. **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev. Zeynep Aruoba, Hil Yayın, İstanbul, 1997.

WEBER, Max. **Sosyoloji Yazıları**, Çev. Taha Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

WESSELS, Ulla. "Genetic Engineering and Ethics In Germany", **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.230-258.

WHEALE, Peter R. – MCNALLY, Ruth M. "What Bugs Genetic Engineers About Bioethics", **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.179–201.

WICHTERICH, Christa. **Küreselleş[tiril]en Kadın**, Çev. Tunç Tayanç – Füsun Tayanç, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 2004.

WILKINSON, Stephen. **Bodies For Sale**, Routledge, London, 2003.

WILSON, Edward O. **Doğanın Gizli Bahçesi**, Çev. Aslı Biçen, TÜBİTAK, Ankara, 2005.

WOOD, Ellen Meiksins. “Modernizm, Postmodernizm ya da Kapitalizm?”, **Kapitalizm ve Enformasyon Çağı**, Ed. McChesney - Wood - Foster, Çev. N.S.Çınga-E.Baltacı- Ö.Yalçın, Epos Yayınları, Ankara, 2003 (a), s.39–65.

WOOD, Ellen Meiksins. **Kapitalizm Demokrasiye Karşı**, Çev. Şahin Artan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003 (b).

WOOD, Ellen Meiksins. **Kapitalizmin Arkaik Kültürü**, Çev. Oya Köymen, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.

WOOD-HARPER, Janice. “Manipulation of the Germ-line”, **Ethics and Biotechnology**, Ed. Anthony Dyson – John Harris, Routledge, London, 1994, s.121-143.

WOOD-HARPER, Janice. – HARRIS, John. “Ethics of Human Genome Analysis: Some Virtues and Vices”, **The Troubled Helix: Social and Psychological Implications of the New Human Genetics**, Ed. Theresa Marteau -Martin Richards, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 274–294.

WOODS, Alan – GRANT, Ted. **Aklın İsyanı**, Çev. Ömer Gemici – Ufuk Demirsoy, Tarih Bilinci Yayınları, İstanbul, 2001.

WRIGHT, Ronald, **İlerlemenin Kısa Tarihi**, Çev. Zarife Biliz – Barış Baysal, Versus Kitap, İstanbul, 2007.

YAMASHITA, Norihisa. “Bilim İncelemeleri”, **İki Kültürü Aşmak**, Koordinasyon: Richard E. Lee – Immanuel Wallerstein, Çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s. 153- 164.

YIKILMAZ, Necla. **Yeni Dünya Düzeni ve Çevre**, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2003.

YOUNG, Robert. **Beyaz Mitolojiler**, Çev. Can Yıldız, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000.

YÜKSEL, Mehmet. "Küreselleşme Sürecinde Fikri Mülkiyet Haklarına Sosyolojik ve Felsefi Açıdan Genel Bir Bakış", **Hukuk ve Adalet**, Sayı: 4, Ekim-Aralık 2004, s.9–45.

ZIMMERLI, Walther Ch. "Who has the right to know the genetic constitution of a particular person?", **Human Genetic Information: Science, Law and Ethics**, Ed. D. Chadwick-G. Bock-J. Whelan, John Wiley & Sons, Chichester, 1994, s. 93–102.

ZIZEK, Slavoj. **Yamuk Bakmak**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.

ZIZEK, Slavoj. Slavoj Zizek, **Gıdıklanan Özne**, Çev. Şamil Can, Epos Yayınları, Ankara, 2005.

ZIZEK, Slavoj. "Against Human Rights", **New Left Review**, NLR 34, July August 2005, s.115-131.

ZIZEK, Slavoj. **Paralaks**, Çev. Sabri Gürses, Encore Yayınları, İstanbul, 2008.

ÖZET

Geçen yüzyıldan miras kalan biyoteknoloji, yüzyılın başında İnsan Genomu Projesi'nin de tamamlanmasıyla birlikte yepyeni bir çağa girmiş ve tarımdan sağlığa kadar birçok alanda insanlık lehine büyük beklentiler yaratmıştır. Ancak, başta küresel iklim değişikliği olmak üzere, güncel ekolojik tehlikeler ve genel anlamda bilime ve teknolojiye duyulan güvensizlik de göz önüne alındığında, genetik mühendisliği, umut verdiği kadar bünyesinde yer alan bilime özgü bazı belirsizlikler nedeniyle, endişe kaynağı da olabilmektedir. Sadece bilimsel anlamda değil, bir popüler kültür ürünü olarak da gen kavramının yaşamımıza girdiği ve teknolojinin eşitsiz biçimde olsa da hayatın tüm alanlarına nüfuz ettiği tarihin bu dönüm noktasında, biyoteknolojinin sosyal sonuçları, özellikle insan hakları açısından önem taşımaktadır.

Tarihsel olarak öjenik ile gündeme gelen genetik determinizm ideolojisinin, gelişen genetik mühendisliği ile yeniden toplumsal sorunlara suni çözümler olarak görülmemesi için, insan hakları açısından, başta ayrımcılık olmak üzere, mevcut ya da olası uygulamaların önüne geçmek amacıyla her şeyden önce yasal güvencelerin sağlanması zorunluluğu bulunmaktadır. Bu nedenle, temel hakların yanında sağlık hakkı çerçevesindeki eşitsizliğin giderilmesini engelleyecek yeni insan hakları politikaları, dünyada var olan ve "doğal" olmayan bölünmelerin, bu kez genetik anlamda geriye dönüşü olmayacak biçimde daha da derinleşmemesi için zorunlu görünmektedir.

ABSTRACT

Biotechnology, as a legacy of the last century, has entered a new age at the beginning of the century with the accomplishment of Human Genome Project, and has also created great expectations in favor of humanity, in a variety of fields from agriculture to health. However, considering the current ecological hazards and specifically the global climate change, and the distrust to science and technology in general, the promising genetic engineering may also be a source of concern due to some inherent scientific ambiguities. At this turning point of history, when the concept of gene has become a part of our everyday lives not only scientifically but also as a product of popular culture, and when technology –though unequally– penetrated all realms, biotechnology has vital social consequences in terms of human rights.

The ideology of genetic determinism, which became a current issue with the politics of eugenics historically, is being revisited by the practices of developing genetic engineering. In order not to see the biotechnology again as an artificial solution to social problems, it is necessary to ensure legal regulations for human rights. Therefore, a new human rights politics seems essential, especially in the sense of fundamental rights as well as rights related with human health, to prevent irreparable steps towards genetic discrimination.